

CUJOSS

C. XLIV - Haziran 2020 - S. 1

Volume: XLIV - June 2020 – Issue: 1

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University
Faculty of Letters
Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University

Faculty of Letters

Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences
Sivas, 2020TM
ISSN: 1305-5143
Kapak & Tasarım: Arş. Gör. Okan Güven

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

CUJOSS

Cilt / Vol: XLIV

Sayı / Issue: 1

Haziran / June 2020

Haziran ve Aralık aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir.
A Peer-Review Journal Published in June and December

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınıdır.
Published and Released by: Faculty of Letters of the Sivas Cumhuriyet University

Bu dergi, BASE, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.
This journal is indexed by; BASE, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM and SOBIAD

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ
(Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına / Dean of Faculty of Letters)

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ
(Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department of Turkish Literature and Language)

Editörler / Editors

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
(Tarih Bölümü / Department of History)
Doç. Dr. Vehbi ÜNAL
(Sosyal Hizmet Bölümü / Department of Social Service)
Dr. Öğr. Üyesi Onur BALCI
(Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Contemporary Turkish Dialects and Literature)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAY
(İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department of English Language and Literature)

Yazı İşleri / Director of Articles

Arş. Gör. Gülseren KOYUN ESEN (Sanat Tarihi Bölümü / Department of Art History)
Arş. Gör. Okan GÜVEN (Tarih Bölümü / Department of History)

Örnek Makale Künye Gösterimi / Illustration of Sample Article Imprint

Azmi Süslü, "Ermeni Terörizminin Kaynakları ve Sivas Örneği", *CUJOSS*, C. XL, S. 1, Sivas 2016, ss. 97-106.

İletişim / Contact

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Merkez Kampüsü *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi*, A Binası, Dekanlık, 58140 Merkez / SIVAS
cujoss@cumhuriyet.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları)
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Tarih)
Doç. Dr. Vehbi ÜNAL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Hizmet)
Dr. Öğr. Üyesi Onur BALCI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAY (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hasan BABACAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Jemaleddine BENHAYOUN (Abdulmalek Essadi University / Fas)
Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet DUYAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn Haldun Üniversitesi)
Prof. Dr. Steven L. KUHN (Arizona University / ABD)
Prof. Dr. İrfan MORINA (Universitet i Prishtines / Kosova)
Prof. Dr. Carmen Elizabeth PUCHIANU (Transylvania University of Brasov / Romanya)
Prof. Dr. Adelheid RUNDHOLZ (Johnson C. Smith University / ABD)
Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel ŞENYURT (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Vladan VIRIJEVIC (Kosovska Mitrovica University / Sırbistan)
Prof. Dr. Cemal YALÇIN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail BAYKARA (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN (Ahi Evran Üniversitesi)
Assoc. Prof. Elisabetta MARINO (University of Rome Tor Vergata / İtalya)
Assoc. Prof. Alexandra NIKCEVIC BATRICEVIC (University of Montenegro / Karadağ)
Doç. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç QASIMOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan)
Doç. Dr. Zubaida SHAKDAM (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi / Kazakistan)
Dr. Öğr. Üyesi Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Assist. Prof. Canan ÇAKIRLAR (Universitat Groningen / Hollanda)
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ÇAYIR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berkay DİNÇER (Ardahan Üniversitesi)
Assist. Prof. Tamara JOVOVIC (Mediterranean University / Karadağ)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KUTLU (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Susan Marie MENTZER (Universitat Tübingen / Almanya)
Dr. Ludovic SLIMAK (CNRS / Fransa)

ALAN EDITÖRLERİ / EDITORS OF BRANCHES

Prof. Dr. Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Antropoloji)
Prof. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Mütercim-Tercümanlık)
Doç. Dr. Miraç Burak GÖNÜLTAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Hizmet)
Doç. Dr. Sevda MUTLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyoloji)
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Fransız Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Bekir ZENGİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Alman Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BAŞARAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Halkbilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sanat Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Tarih)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMREN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Halkbilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERDOĞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup HAMDİOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Felsefe)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Sebati İŞKİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Esra KISACIK (Nuh Naci Yazgan Üniversitesi / Psikoloji)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüde ZENGİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Olcay ZENGİN KOŞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Arkeoloji)

HAKEM KURULU (BU SAYI) / BOARD OF REFREE (CURRENT ISSUE)

Prof. Dr. Füsün ATASEVEN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Sezer AYAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ÇELTİK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Mehmet DERVİŞOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nazire ÖZGEN ERDEM (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süheyla YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ARSLAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Cenker ATİLA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Zennure KÖSEMAN (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MAZLUM (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülüşan ÖZGÜN BAŞIBÜYÜK (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevginar VATAN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe ZİŞAN FURAT (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ziyet BAHADIR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdülbaki BOZKURT (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sefa ÇAKIR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMREN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ümran Ozan KARAHAN (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emek Barış KEPENEK (Başkent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KURTTEKİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meral ÖZTÜRK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erdener PEHLİVAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ece SAATÇIOĞLU (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ertuğ YAVUZ (Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Buğra YILDIRIM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüde ZENGİN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Adil ÇELİK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Cengiz Eken (Milli Eğitim Bakanlığı)

Dergimiz Hakkında:

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1982'den beri yayın hayatında olan hakemli, bilimsel bir dergidir.

Dergi, her yıl haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez çevrimiçi olarak yayımlanmaktadır.

Dergimiz, şu alanlarda yazılmış makaleleri kabul etmektedir: Alman Dili ve Edebiyatı, Antropoloji, Arkeoloji, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Felsefe, Fransız Dili ve Edebiyatı, Türk Halkbilimi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Psikoloji ve Tarih. Dergimizde yayımlanan yazıların hukukî sorumlulukları yazarların kendilerine aittir.

Editörden:

1982'den beri yayın hayatına devam eden ve Türkiye'nin en köklü dergilerinden biri olan Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 44. cildinin 1. sayısını bilim dünyasının hizmetine sunmuş olmanın verdiği mutluluğu ve kıvancı yaşıyoruz.

Bu sayımızda sosyal bilimlerin tarih, psikoloji, sosyoloji, sanat tarihi, İngiliz edebiyatı, Türk edebiyatı, Fransız edebiyatı ve antropoloji disiplinlerine ait toplam 21 özgün makale bulunmaktadır. Bu makalelerin her biri editör ekibimiz tarafından titizlikle incelenerek alanının uzmanı olan hakemler tarafından değerlendirilmiş kendi alanına katkı sağlayacak nitelikte makalelerdir.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisi yeni kadrosuyla yayın hayatına devam etmektedir. Dergimizin yeni sayılarında buluşmak dileğiyle...

Editörler

İÇİNDEKİLER

Gül AKTAŞ, <i>Kentsel Yoksulluk ve Gençlerin Yoksulluğu Deneyimleme Biçimleri Üzerine Bir Alan Çalışması: Denizli Örneği</i>	1-18
Cevat BAŞARAN – Mustafa YILDIZLI, <i>Parion Tiyatrosu Triton Heykeli Üzerine Yeni Gözlemler</i>	19-36
Yusuf Alper BAŞTÜRK – Erkan SAĞLIK, <i>Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun Kaplıcalarında Bir Uygulama</i>	37-54
Tuba BAYKARA, <i>Radio-Golf Oyununda Afro-Amerikalı Kimliğin Temsili: Dün, Bugüne Karşı</i>	55-68
Züleyha ÇETİNER ÖKTEM, <i>On The Divine Feminine: Reading Fay Weldon's Puffball Through Thunder: Perfect Mind</i>	69-82
Mevlüt DEDE – <i>Osmanlı'da Taşra'nın Sosyo-Ekonomik Yapısına Bir Örnek: Terekeler Işığında XIX. Yüzyılın Başlarında Çankırı</i>	83-100
Feride Özlem ELAGÖZ, Gaye Zeynep ÇENESİZ – <i>Ceza İnfaz Koruma Personelinin Yaşadığı Psiko-Sosyal Sıkıntılar ve Çözüme Yönelik Psiko-Eğitim Önerileri</i>	101-120
Elvina ER, <i>XIX. Yüzyılın Sonunda Kırım Tatar Edebiyatında Modern Edebî Nesrin Doğuşu</i> ...	121-136
Hülya KAYA HASDEMİR, <i>Sebasteia'nın Kırk Şehidi</i>	137-150
Yasin KOZAK – Olcay KAHRAMAN, <i>Sivas Vilayeti Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893)</i>	151-164
Bahtım KÜTÜK, <i>Yaşlılıkta Zeka Ölçümüne Genel Bir Bakış</i>	165-174
Emel ÖZKAYA, <i>Yaşar Kemal'in Al Gözüm Seyreyle Salih Romanının Fransızca Çevirisinde Sevgi ve Öfke Sözcüklerinin Kültürel Aktarımı</i>	175-186
Meral ÖZTÜRK – Ahmet TÜRK, <i>Sosyodemografik Değişkenler ve İş-Aile Yaşam Çatışmasının Algılanan İş Stresi Üzerindeki Etkisi: Sosyal Hizmet Kuruluşları Örneği</i>	187-202
Kemalettin PARLAK, <i>Predicting the School Engagement of High Schools with Different Religious Beliefs and Research into the Mediating Effect of Some Values on School Engagement</i>	203-234

Nilgün TÜRKMEN, <i>Beden Folklorunun Viral Reklamlarda Kullanımı: “Anne Niçin Baktın Bana Öyle? Kılavuzu” Adlı Viral Reklam Örneği</i>	235-254
Mehmet Halil SAĞLAM, <i>Fakir Baykurt’un Köy Romanlarında Lakaplar</i>	255-280
Fadime SUATA ALPASLAN, <i>Fatih Kerim ERTAŞ - Değirmentepe ve Caferhöyük Faunal Çalışmaları</i>	281-290
Sinem ULUTÜRK CİNBIŞ, <i>Business Angels in Turkey: Their Emergence and Development</i>	291-304
Ali YAĞLI, <i>Ifluence De La Litterature Française Sur La Litterature Du Tanzimat Au XIXe Siecle</i>	305-318
Seyit YAVUZ, <i>Sivas Valisi Reşit Âkif Paşa’nın İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal’a Yazdığı Bazı Mektuplar ve Şiirler</i>	319-330
Sabri Serhat YILMAZ – Yakup AVCU, <i>Tanzimat Dönemi’nde Neşredilmiş Kısa Ömürlü Bir Mizah Gazetesi: Meddah</i>	331-360

Makalenin Geliş Tarihi: 19 Aralık 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 20 Nisan 2020

KENTSEL YOKSULLUK VE GENÇLERİN YOKSULLUĞU DENEYİMLEME BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI: DENİZLİ ÖRNEĞİ*

A FIELDWORK ON URBAN POVERTY AND YOUTH'S WAY OF EXPERIENCING POVERTY:
THE CASE OF DENİZLİ

*Gül Aktaş***

Öz

Yoksulluk konusu farklı bilimlerin temel inceleme nesnesi olarak uzun yıllar tartışılan önemli sorunsal alanlardan biridir. Yoksulluk, ülkenin gelişmişlik düzeyine, kişi başına düşen milli gelire, bireylerin sosyal ve fiziki açıdan yaşamsal fırsatlara erişimine, işgücü piyasasının istihdam hacmi ve dağılımına, ülke içindeki siyasi ve ekonomik kararların bireylerin yaşamsal memnuniyetlerini ne şekilde etkilediğine yönelik bir dizi parametreye göre şekillendiği için tek bir tanım üzerinde uzlaşmak olanaksız gözükmektedir. O yüzden yoksulluğu tanımlarken sadece ekonomik ve siyasi süreçle bağlantılı olmanın ötesinde sosyal, kültürel süreçleri ve bireylerin beklentilerini de içeren geniş bir yelpaze içinde değerlendirmek gerekir.

Kentsel yaşam içinde barınma, sosyal güvenlik, eğitimde fırsat eşitliği, meslek edinme, hukuksal hakların bireye sağladığı yasal zemin, sosyal ve siyasal alanda karar mekanizmalarına katılım gibi konular kentsel yoksulluğu belirleyen temel süreçlerdir.

Kentleşmenin temel dinamikleri içinde baktığımızda bireyler, yoksulluğu farklı şekillerde deneyimlemektedir. Bu çalışma, Denizli kent merkezinde yaşayan 19-24 yaş aralığındaki gençlerin yoksulluğu hangi açılardan deneyimlediğini

* Bu çalışma, 19-21 Eylül 2019 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen IX. Ulusal Sosyoloji Kongresinde "Kentsel Yoksulluk ve Gençlerin Yoksulluğu Deneyimleme Biçimleri Üzerine Bir Alan Çalışması" başlığıyla sunulan bildirinin kapsam olarak genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-6424-4256.

onların bakış açılarından yola çıkarak ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu çerçevede gençlerin demografik özellikleri, ikamet ettikleri coğrafi konum, eğitim ve kültürel birikimleri gibi farklılıklardan yola çıkarak yoksulluğu nasıl tanımladıkları, yaşadıkları temel güçlüklerin neler olduğu sorununa onların söylemlerinden yola çıkarak ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma bulgularına göre gençlerin yoksulluk kapsamında en derin ve temel sorunları, eğitim ve meslek edinme imkânlarının sınırlılıkları, sosyal güvenlik açısından yaşanan bölgenin taşıdığı riskler, kültürel etkinliklere katılma konusunda yeterli gelire sahip olamama, yoksulluk sarmalından kurtulmanın yolunun özellikle kadın katılımcılar açısından evlilikle çözümleneceği düşüncesi öne çıkanlardan birkaçıdır.

Anahtar Kelimeler: *Yoksulluk, Kent, Kentsel Yoksulluk, Genç ve Yoksulluk.*

Abstract

Poverty is one of the important problematic areas that have been discussed for many years as the main object of study of different sciences. It seems impossible to compromise on a single definition since poverty is shaped according to a series of parameters related to the level of development of the country, national income per capita, access of individuals to social and physical opportunities, employment volume and distribution of the labor market, and how the political and economic decisions in the country affect the vital satisfaction of individuals. Therefore, when defining poverty, it is necessary not only to be connected to the economic and political process, but also to evaluate the social, cultural processes and the expectations of individuals in a wide range.

Topics such as sheltering, social security, equal opportunities in education, getting a profession, the legal basis that provide legal rights for individuals, participation in social and political decision making mechanisms are main processes that urban poverty is determined by them.

When we look at the basic dynamics of urbanization, individuals experience poverty in different ways. This study aims to reveal how young peoples, who are between 19 and 24 ages, have been experiencing poverty from their point of view. In this context, the problem of how young people define poverty and their basic difficulties are tried to be reached by their discourse based on differences such as demographic characteristics, geographical location, education and cultural accumulation of young people.

According to the findings of the research, the most deep and basic problems of the youth in terms of poverty, the limitations of the opportunities of education and occupation, the risks of the region in terms of social security, not having sufficient income to participate in cultural activities, and the way of getting rid of the poverty spiral, especially among women participants, are thought to be solved by marriage is a few of the prominent ones.

Keywords: *Poverty, Urban, Urban Poverty, Youth and Poverty.*

Kentsel Yoksulluğu Sosyolojik Açıdan Okumak

Yoksulluğun küreselleştiği dünyada, varsıllık ve yoksulluğun anlamları değişmekte, yoksulluk deneyimi, bir yandan ortak bir algı ve zihniyet dünyası yaratarak yoksulların yaşadığı hayatı aynileştirmekte diğer yandan, tüketimci toplumda mevcut yoksunluk çeşitlenmekte, karmaşık ve çok yönlü bir sorun yumağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Neticede, birbirinden farklı saiklerle ortaya çıkan yoksulluk, hem dünyada hem de ülkemizde giderek yaygın bir sosyal afete dönüşmekte ve önemli sosyal sorunlara kaynaklık etmektedir.

Başta sosyal dışlanma, mekânsal kutuplaşma, suç ve şiddet olayları, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, ailesel parçalanma, boşanma, konut sorunu, yoksulluk kültürü, depresyon ve psikolojik incinme gibi değişik türden bireysel/sosyal sorunlar yoksulluğun ateşlediği sorun alanları olarak varlıklarını güçlü bir şekilde hissettirmektedirler (Aytaç, 2013; XIII).

Sosyolojik açıdan, yoksullukla ilgili çalışmalar iki ana görüş etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki olan Amerikan temelli görüşe göre, bütün süreçlerde ve toplumda varlığını sürdüren ve alt sınıf kavramı çerçevesinde incelenmekte olan yoksulluk, globalleşmeyle artış göstermektedir (Oktik, 2008:21).

Bu görüşe göre; Amerikan hükümeti yoksulluğun kesin ve net bir tanımını yapar: Hayatını sürdürebilmek için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olan insan yoksuldur. Buna göre yoksulluk sınırı, bir ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek yıllık gelir miktarını ifade eder. Bu sınırın altında olan aileler ise fakir olarak tanımlanır. Yoksulluk sınırı, yalnızca vergi öncesi para gelirin dayanamakta olup gıda, sağlık, toplu konut ve diğer gayri nakdi faydaları içermez. Miktar, ailedeki birey sayısına göre değişebilir ve her yıl enflasyon oranına göre yeniden belirlenir. Bununla birlikte bölgesel yaşam farklılıklarını dikkate almaz (Newman, 2013; 160).

Fransız sosyal bilimcilerin benimsediği ve sosyal dışlanmayı ana hareket noktası olarak kabul eden araştırmalar yoksulluk konusunda ikinci sosyolojik görüşü oluşturmaktadırlar. Global pazarın gücü, ulus-devletin gittikçe zayıflamasını beraberinde getirirken, varlığına gereksinim duyulmayan gruplar sistematik olarak dışlanmakta ve yoksulluğa itilmektedir. Bu iki görüşte ortak yan, yoksulluğun globalleşmeyle birlikte derinleşerek bazı sosyal grupları daha fazla etkiliyor olmasıdır (Oktik, 2008:21). Dolayısıyla yoksulluk, “küresel”in “yerel” ile buluştuğu bir fenomen olarak düşünülebilir (Buffoni, 2009; 317).

Sosyal dışlanma, kimilerine göre yoksulluğu da içeren geniş bir terimken kimilerine göre yoksulluğun bir nedeni ya da bir sonucudur. Yoksulluğu sosyal dışlanmanın bir parçası olarak görenlere göre yoksulluk en önemli dışlayıcı öğedir. Yoksullar gelir yetersizliklerinin yanı sıra zenginlerin sahip olduğu fırsatlara ve seçim serbestisine de sahip değildir. Birçok araştırma bu iki olgunun birbirinden bağımsız olmakla beraber birbiriyle ilişkili sosyal olgular olduğunu tespit etmiştir (Şahin, 2009; 17-20).

Bugün küresel ekonomide yaşanan radikal dönüşümler, geleneksel dayanışma ağlarının, aile-akrabalık, arkadaşlık, komşuluk örüntülerinin çöküşte oluşu yoksulluğun dramatik boyutlarda deneyimlenmesine sebebiyet vermektedir. Yoksulluğun kentlerde tecrübe edilişi ise, hiç olmadığı kadar şiddetlidir (İlhan, 2013; 170).

Yoksulluk ile ilgili çalışmaların içinde sıkça rastladığımız, “Kent Yoksulları” kavramı, 1996 yılında Birleşmiş Milletler HABİTAT raporunda literatüre geçmiştir. Bu rapora göre, nüfusun kentlerde yaşayan kesiminin, çeşitli nedenlerle, tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari bir geçim standardını sağlayabilecek yeterli kaynaklara ve konuta ulaşamaması, barınma yoksulluğu ile beraber davranışsal ve toplumsal ilişkiler açısından sorunlara yol

açabilecek bir konumda olması durumu olarak açıklanmıştır (Kalaycıoğlu ve Rittersberger Tılıç, 2002; 201).

Özellikle modernleşme, kapitalizm ve globalleşmenin görüldüğü toplumlarda yaşanan sınıfsal eşitsizlikler kentsel alanlarda yaşanan yoksulluğu daha da derinleştirmekte ve kentsel yoksulluk önemli bir gündem olarak farklı açılardan tartışılmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşmeye bağlı göç hareketlerinin kentlerde yoğunlaştırdığı nüfusun, iş edinme ve yaşam koşullarını iyileştirme olanaklarının daralması, kentsel yoksulluğun temel sorunsallarından biridir. Kentsel yoksulluk, çalışan kesimler için de geçerlidir. Ücret düzeylerinin düşmesi ve toplumsal hizmetlerin ticarileşerek paralı hale gelmesi, çalışan kesimleri yoksulluk sınırının altına çekerken, işsizler, diğer çalışamayan engelliler, yaşlılar, çocuklar ile kadınlar ve gençler gibi ev içi emeği ücretsiz olan kesimler yoksulluk düzeyinin en altında yer almaktadırlar (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Kent Şurası 2009; 35). Sağlık ve güvenlik, konut edinme imkânlarından eşit düzeyde yararlanmak, siyasal ve sosyal karar süreçlerine katılım, eğitim ve gelir açısından eşit imkânlarla sahip olmak, kültürel etkinliklerin içinde yer alabilmek gibi geniş bir yelpazede ortaya çıkabilecek sorunlar kentsel yoksulluğun farklı görünümleridir.

Küreselleşme süreciyle, izole ve yalnızlaşmış toplumsal grupların mekânsal konumları, riskli toplumsal grupların içeriğini zenginleştirmektedir. Yeni dönemde kent mekânında yoksullaşan kitleler izole ve yalnızlaşma süreçleriyle geleceğe dönük olarak algıladıkları riskleri dönüştürecek kapasiteden uzak görünmektedir. Bu durum adı geçen grupların beklenti düzeyini düşürmekte ve geleceği dönüştürme çabalarını azaltmaktadır. Geleceğin belirsiz ve tehlikelerle dolu olduğu bilgisine sahip yoksul kitleler, geleceğe ait beklenti düzeylerini karamsarlık içerisinde, hep kötüyü bekleyen bir çerçeve içerisinde şekillendirmektedir. Küreselleşme sürecinin ulus-devletin karar alma süreçlerini geriletmesi sonucu ortaya çıkan belirsizlik durumu yeni yaşama stratejilerinin belirlenmesi için gerekli olan karar alma süreçlerini de zayıflatmaktadır. Kente yeni gelen/kente tutunamayıp kent içi hareketliliğe başlayan toplumsal gruplar, kentte kendilerinin riskli gruplar olarak tanımlandıkları bölgelere yerleşmektedirler (Yılmaz, 2008; 166).

Kentsel yoksulluk; kentin sosyal hiyerarşisini, geleneksel sosyal tabakalarını erozyona uğratarak daha yoksul ya da dip/sınıfaltı dediğimiz bir dışarıda kalan potansiyele açık kapı bırakmaktadır. Geleneksel orta tabakalar zamanla erimekte, alt tabakalar daha alt, dip katmanlara kaymakta, umarsız, yükselme umudunu kaybetmiş, gelecek korkusu içinde olan geniş bir dezavantajlı sınıf kök salmaktadır. Diğer bir ifadeyle modern kentlerdeki yakıcı yoksulluk koşulları, sınıfsal açıdan yeni risk grupları, sosyal marjinalizasyonlar ya da farklılık, ayırım, dışlama ve ötekilik üzerinden varlığını hissettiren yaşam alanları ortaya çıkarmaktadır. Özellikle de yoksulluğun derecesi ve ileri mahrumiyet koşullarına bağlı olarak genel toplumsal sistemin hakim standartlarından uzaklaşan sosyal kesimler ve onlara dair yaşam tarzları, mahalleler ve kültürel tradisyonlar oluşmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle batılı toplumlarda kristalize şeklinde kendisini gösteren sınıf altı kesimler ve onların yaşam

biçimleri, yoksulluk etrafında beliren değersel zayıflama ve yaşam desenlerini çok iyi örneklemektedir (Aytaç, 2016; 140).

Kentsel yoksulluk algısında kentsel mekânın anlamı ve bireylerin beklentisi önem taşımaktadır. “İnsan, kentsel mekândan, hem fiziksel ihtiyaçlarını, hem de sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama işlevi üstlenmesini bekler ve zaten kentsel mekân da insanın; iletişim, ulaşım, bilgi ve mal alış-verişi, ortak paylaşım, tanıdıklarla karşılaşma, kendini bir ‘yer’e ait hissetme (mekânsal, zamansal ve sosyal olarak), yeni kişilerle tanışma, kendini ‘bulma’ ve kendini ‘unutma’ gibi birçok değişik ve bazıları birbirleriyle çelişen ihtiyacına cevap veren bir mekândır (Engincan, 2015; 115).

Ülkemizde kent yoksulluğu genel olarak göç olgusuna ve sosyo-ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Yoksul kesimlerin güçsüzlüğünü, sessizliğini, dışlanmışlığını ve genel olarak korunaksızlığını imgeleyen kent yoksulluğu, işsizlik, sürekli artan hayat pahalılığı ve çeşitlenen harcama kalemleri karşısında ücretlerin sabit kalması, ücretsiz izinler/geçici işten çıkarmalar, düzenli gelir/kaynak yokluğu, sürekli bir meskende ikamet edememe, eğitim ve sağlık imkânlarından mahrumiyet, aile geçimsizliği, psikolojik sorunların artması vs. ile birbirini destekleyip pekiştirmekte ve bütün bu riskleri artan bir trendde kitlelere yaymaktadır (İlhan, 2013; 170-171).

Hızlı kentleşme, yatay ve dikey göç hareketleri sonucunda yerleşim alanlarının yeniden değişim ve dönüşüme uğraması, nüfusun demografik yapısı kentin iç dinamiklerini ve bu dinamiklerin birbirleri ile etkileşimini farklı açılardan etkilemektedir (Yılmaz, 2008; 165). Bu noktadan yaklaştığımızda kentsel ayrışma olarak da tanımlayabileceğimiz yoksul kesimin kentin belli mekânlarda toplanması kentsel yoksulluğa ilişkin çözüm stratejilerinin mekânlar üzerinden yeniden analiz edilmesini de gerekli kılacaktır. Kentin bu mekânları kırdan göç eden kesimin genellikle kentin gecekondu dediğimiz mahallerine yerleşmeleri ile oluşur. Göçle gelen bireyler bu mahallelerde hem kamusal kaynaklardan hem de özel sektörün sunmuş olduğu kaynaklardan daha az yararlanır. Bu durum ise söz konusu kesim arasında kaynaklara erişim noktasında bir takım çatışma ve rekabetin de temellerini oluşturur. Kaynaklara erişim ve karar mekanizmalarından yoksun olan bu kesim, gücün eşitsiz dağılımına bağlı olarak duydukları endişeden dolayı öfke ve şiddet eğilimlerine başvurmak durumunda kalabilirlerken çözümlenemeyecek sorunların da başlangıcını oluştururlar.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın Katılımcı Grubu

Bir ülkenin geleceğinde önemli yere sahip olan gençlerin kentte yaşadıkları sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını özelde yoksulluk boyutundan nasıl tanımladıkları, yoksulluğu deneyimleme biçimleri, “yoksulluk halleri”nin gençlerin gözünden nasıl değerlendirildiği önemli bir sosyolojik meseledir. Bu nedenle çalışmanın ana eksenini, kentte yaşayan gençlerin yoksulluğu kendi anlam dünyalarına tuttukları aynadan nasıl gördükleri ve yorumladıkları üzerine şekillenmektedir.

Bu çerçevede çalışma, Denizli kent merkezinde yaşayan gençlerin yoksulluğu hangi açılardan deneyimlediğini onların bakış açılarından yola çıkarak ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmanın katılımcı grubunu, Denizli’de ikamet eden 19-24 yaş aralığındaki gençler oluşturmaktadır. Maksimum çeşitlilik ve kartopu örneklemin kullanıldığı bu çalışmada Denizli kent merkezinin alt sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklere sahip üç mahallesi (Sevindik, Karşıyaka ve Fatih) seçilmiştir. Sevindik mahallesinden 17, Karşıyaka mahallesinden 15, Fatih mahallesinden ise 18 genç ile görüşmeler yapılmıştır. Bunlardan 25’i kadın, 25’i ise erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan gençlerden sadece 9’u Denizlili olmakla birlikte geri kalan katılımcılar Doğu ve Güneydoğudan göçle gelmişlerdir.

Çalışmanın Veri Toplama Teknikleri

Yoksulluk ve yoksulluğun deneyimlenme biçimleri farklı açılardan ele alınması gereken çok boyutlu bir alandır. O yüzden sadece ekonomik gelir, kültürel araçlara erişim imkânı ve sosyal koşullar yoksulluk sorunsalını anlamak için yeterli ölçekler değildir. Yoksulluk, ekonomik kategorinin farklı parametreleri olmanın ötesinde sınıfsal yapının doğurduğu eşitsizlikler, ailenin sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye kaynaklarının yetersizliği, istihdam olanaklarının sınırlı olması, yaşamsal fırsatlara erişim imkânları ve yoksulluğun bireyler tarafından nasıl okunduğu ile ilgili ölçeklerle değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu yoksulluğun tanımlanmasında ve yorumlanmasında toplumsal yaşam içinde bireyin durduğu nokta önemlidir. Toplumsal ilişkiler ağı içinde birey eğitim, meslek, statü, yaşadığı yer ile ilgili dışlandığını hissettiği an kendisini “yoksul olarak” tanımlayabilir. O yüzden bireyin kendisini hangi toplumsal sınıf içinde gördüğü kendi yaşam öyküsünden beslendiği için yoksulluğu tanımlarken öznel deneyimler önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede yoksulluğu tanımlayan temel belirleyenlerden en önemlisi, ailenin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve ekonomik zemindir. Çünkü, yoksulluk sorunsalı gelir azlığı, alt statülü mahallelerde yaşama, kentin imkânlarından yararlanamama, adalet, sağlık, eğitim hizmetlerinden tam anlamıyla istifade edememe gerçeği ile ilişkili bir olgudur ve ilk olarak toplumun en küçük birimi olan aileyi etkiler (Ergun, C., Koçancı, M., 2017; 203).

Bu bağlamda toplumun kabul edebileceği bir asgari hayat düzeyinin belirlenmesinde uzmanlar yerine bunu en iyi bilen ve deneyimleyen fertlerin görüşlerini dikkate almak yoksulluğu tanımlamada önemli bir belirleyendir. Diğer bir ifadeyle; yoksullar belirlenirken kişilerin kendilerini yoksul hissedip hissetmediği esas alınmalıdır (Gerşil ve Yeşilyurt, 2014; 3).

Bu noktadan baktığımızda; yoksulluk sorunuyla ilgili çözüm arayışlarının iki temel doğrultusunun olduğu gözlenmektedir. Bunlardan birisi, yoksulluğun ölçülmesi, sayısallaştırılması ve toplumlar arası karşılaştırılmalarına uygun hale getirilmesine yönelik çabalardır. Yoksulluğun ölçülmesi ile ilgili diğer arayışlar yoksulluğun ölçülmesinden ziyade onun nasıl, nerede, kimlerle deneyimlendiğiyle ilgilenmektedir. İlk yaklaşım yoksulluk konusunu teknik bir sorun olarak ele alırken, diğer yaklaşım tüm sosyo-kültürel içerimleriyle beraber sosyolojik bir mesele olarak kavramaktadır. Yoksulluğun sosyolojik bir kavram olarak

ele alınışı, yoksul öznenin kimliğini (örneğin genç mi, yaşlı mı, erkek mi, kadın mı veya yerli mi göçmen mi) olduğunu önemli kıldığı gibi, yoksulluğun yeniden üretiminde rol oynayabilecek kültürel faktörleri de gözden geçirmeyi gerektirmektedir (Bıçk, 2013; 143).

Yoksulluk, kentlerde yaşanan çeşitli toplumsal sorunlara ve son yıllarda gündemde olan intihar, suç, şiddet gibi toplumun tümünü ilgilendiren toplumsal konulara da kaynaklık etmektedir. Bu sebeple yoksulluk, bireysel düzlemde yaşanan sorunlara indirgenemeyecek kadar gündelik yaşama ve topluma dönük bir sorundur. O nedenle sosyal koşulları da içine alan “yoksulluk halleri”ni anlamak için onu deneyimleyenlerin yoksulluğu algılama, anlamlandırma biçimlerine açıklık kazandırmak ve yoksulluğun genel toplumsal görünümünü ortaya koymak önemli bir veri tabanı sağlayacaktır.

Bu çerçevede çalışma, nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme ile 50 kişiye yarı yapılandırılmış görüşme formları uygulanarak yapılmıştır. Çalışmada yoksulluk tanımları araştırma öznesinin bakış açısından verilmeye çalışılmıştır. Özellikle gençlerin eğitim fırsatlarına erişimi, iş gücü piyasasındaki durumları, sosyal ve kültürel araçlara erişim imkânları, yaşanan bölgenin gençler açısından taşıdığı güvenlik ve risk unsurları, yoksulluğun çözümüne ilişkin beklentileri çalışmada cevap aranan sorular olmuştur. Araştırmanın verileri beş ay süren saha çalışması sonucunda toplanmıştır.

Çalışmanın Veri Analiz Süreci

Araştırmanın veri analizinde açık, eksen ve seçici kodlamalar yapılmış ve uygun temalar oluşturulmuştur. Araştırmada derinlemesine görüşmelerle elde edilen verilerden öne çıkan temel konular tematik olarak analiz edilmiştir. Bu çerçevede çalışmada ilk olarak araştırma sorularından, genç katılımcıların sorulara verdiği yanıtlarda öne çıkan temel temalardan hareketle açık kodlama yapılmıştır. Açık kodlamalarla elde edilen temalar arasındaki bağlantılara bakılarak birbiriyle bağlantılı temalar birleştirilmiş ve tek bir tema altında toplanarak eksen kodlama yapılmıştır. Son kodlama olan seçici kodlama ile de merkezi temalar belirlenerek diğer temaların merkezi temalarla olan ilişkileri kontrol edilmiştir. Bu aşamada ham metinler yeniden okunarak çalışma temaları son biçimini almıştır.

Bulgular

Gençlerin Yoksulluğu Deneyimleme Biçimleri

Eğitim ve Mesleki İmkânlarla Erişim Açısından

Yoksulluk sorunsalı dikkate alınmaksızın gençlerin temel sorunlarının başında, eğitim fırsatlarına erişim ve meslek edinme konusunda eşitsizlikler gelmektedir. Özellikle kentin kenar mahallelerine gidildikçe ailedeki üyelerin sayısı, ebeveynlerin eğitim düzeyleri, yaşam koşullarının ağırlaşması ve yaşanan bölgenin iç dinamikleri bu sorunların daha fazla hissedilmesine sebep olmaktadır. Görüşmeciler söz konusu sorunları kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Ben lise terkim. Sebebi benim yaşadığım yer gecekondu bölgesi. Yakın diye babam beni oturduğumuz yere yakın okula yazdırdı. Okulda çok fazla madde bağımlıları vardı.

Yani uyuşturucu kullananlar çoktu. İçmeyi de dışlıyorlardı. Babama anlattığımda okuma sen en iyisi, bir meslek öğren dedi ve beni okula göndermedi. Ben ilk başlarda bu duruma çok sevinmişim. Ama sonra artık babam sürekli bir yerde çalış deyince bir kuaförde çırak olarak çok az bir paraya çalışmak zorunda kaldım. Benim okul arkadaşlarımdan ortamı beğenmediği için başka okullara yazılmak için çok çabalayanlar oldu ve başardılar. Babamda öyle yapabiliirdi. İşin kolayına kaçtı. Annemde zaten bir eğitimi yok, bu duruma hiç karışmadı. Şimdi az maaşa haftanın altı günü çalışıyorum. Ama böyle ne uzar ne kısalırım gibi geliyor” (Ö.Ç., 23 yaşında, Karşıyaka).

“Benim annem-babam ikisi de ilkokul mezunu. Biz üç kardeşiz. Ben liseyi bitirdim. Ama annem-babam bir iş bul çalış. Üniversiteyi okuyup işsiz kalacağına şimdiden bir meslek sahibi olursun dedi. Amcamın sanayide oto tamir yeri var. Orda çalışıyorum iki yıldır. Okusam iyiydi. Şimdi askere gittiğimde okul okusaydım belki mesleğimle ilgili bir iş vereceklerdi. Uzun dönem askerlik yapmak zorunda kalmayacaktım. Ama annem-babam gerek görmedi. Benimde ne yalan söylüyüm işime geldi. Ama şimdi daha çok para kazanırım diyebileceğim bir mesleğim ve umudum yok. Bilmiyorum yani ilerde ne olur” (S.M., 19 yaşında, Sevindik).

Özellikle gençlerin aile içi dinamikler sebebiyle eğitimlerini tamamlamadan iş hayatına atılmak zorunda bırakılmaları, ev içinde çocuk, yaşlı ve engellilerin bulunması sebebiyle gençlerin bakım hizmetleri için eğitimlerini aksatmak ve/veya yarıda bırakmak zorunda kalmaları yoksulluğu tetikleyen önemli sebeplerden biridir. Bu konuda görüşme yaptığımız gençler şunları aktarmıştır:

“Bizim buralarda okuyup iyi yerlere gelen insan pek çıkmaz. Niye? Çünkü, anne-babalar için öyle bir umut kapısı yoktur. Burda yaşayanların çoğu ekme derdine düşmüş. Gününü kurtarmaya çalışıyorlar. Okumaktan önce karnımızı doyurmak bizim en büyük amacımız” (S.D., 24 yaşında, Fatih).

“Annem ve babam çalışıyorlar. Evde iki tane yaşlımız var. Babaannemin gözü görmüyor. Dedem de Alzheimer. Onları evde tek başına birkaç kez bırakmak zorunda kaldık. Az kalsın yangın çıkaracaklardı. Onlara birinin bakması gerekiyordu. Önceden köydelerdi, köylü yardım ediyordu, yani komşuları. Sonra babam yanımıza alınca bizim bakmamız gerekti. Bu iş bana düştü. Lise birinci sınıf terkim. Okuyamadım. Yemek yapıyorum, yaşlılara bakıyorum. Öyle yani” (G.E., 22 yaşında, Sevindik).

Gündelik yaşamlarını çeşitli güçlüklerle idame ettirmeye çalışan ve yaşam koşullarının oldukça ağır olduğu kentin alt sosyo-ekonomik bölgelerinde yaşayan genç katılımcılar, ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu noktada gençlerin anlatılarına baktığımızda, temel ihtiyaçlarını yeterince karşılayamayan, eğitim giderlerinin aile açısından karşılanması en zor harcama kalemi olarak değerlendirildiği bir manzara karşımıza çıkmaktadır. Anlatılardan da anlaşıldığı üzere bireylerin yaşam koşullarına bağlı olarak temel ihtiyaçların önem sırası içinde eğitim daha alt sıralarda gelmektedir. Bununla birlikte kronik yoksulluk olarak değerlendirebileceğimiz yaşam boyu devam eden yoksulluk olgusu gençlerin anlatılarına göre ailenin eğitim düzeyi ve gelecek beklentileri ile de yakından ilgilidir. Yoksul aileler, içinde buldukları sosyo-kültürel ve ekonomik yaşam döngüsünü çocuklarının eğitimlerini yarıda keserek yeniden üretmektedirler. Böylelikle yoksulluk bir sonraki kuşağa aktarılan bir sorun yumağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ataerkil bakış açısının çıkış noktası olarak kız çocuklarının eğitimlerini bir başka şehirde devam etmesinin beraberinde riskler getireceğine olan inanç, görüşme yaptığımız kadın katılımcılar tarafından dile getirilen bir başka yoksulluk sorunsalıdır. Liseden sonra üniversiteyi kazanmasına rağmen okula gönderilmediğini genç kadın katılımcı şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Ben dershaneye gönderilmedim. Özellikle annem orda bir erkekle tanışır yanlış yola sapar diye beni göndermediğini akrabalarımıza söylerken çok defa duydum. Evde kendi imkânlarıyla çalıştım. Aslında bizim ailenin ekonomik durumu beni dershaneye gönderemeyecek kadar çok kötü değildir. Parasızlıktan değil yani. Arkadaşlarımın dershane notlarına çalışarak ve test kitapları alarak iki yıllık meslek yüksekokulunu kazandım. Üstelik Aydın gibi yakın bir şehirde. Göndermediler beni. Sonra zor bela ikna edip oturduğum yere yakın bir markette işe girdim. Çünkü artık evdekilere tahammülüm kalmamıştı ve onlara kendimi bir şekilde ispatlamak istiyordum. Ama çok zor koşullarda düşük maaşa çalışıyorum. Okusaydım bu rezilliği çekmezdim yani” (S.Ç., 24 yaşında, Sevindik).

Görüşmelerde dikkat çeken bir konu da gençlerin özellikle genç kadın katılımcıların eğitimlerini yarıda bırakmalarında özellikle annenin evlilik ve ev kadını olma yönünde mesajlar vermesi etkili olmaktadır. Araştırma kapsamında annelerin, kız çocuklarını her şeyden önce “iyi yemek yapabilecek, ev içi rollerinin gereklerini en iyi şekilde gerçekleştirecek, iyi bir eş ve anne olabilecek özelliklere sahip olmalarının evliliğin ön koşulu olduğuna ikna etmeleri” sıkça rastlanılan bir durumdur. Dolayısıyla geleneksel anlayışın bir devamı olan erken yaş evlilikleri yoksul bölgelerde önemli bir sorun alanı olarak varlığını hissettirmektedir. Bu konuda görüşülen gençlerden bir kısmı şunları aktarmıştır:

“Annem sen de benim gibi sefalet içinde yaşama diyordu hep. Ben liseyi bitirdikten sonra görücüler geldi. Kendi iş yeri olan biriyle görücü usulü evlendim. Aslında çok gönlüm yoktu. Ama beni takıyla hediyeyle, maddi şeylerle ikna ettiler. Evdeki durumumuzda çok iyi olmadığı için öyle kabul ettim. İki yıllık evliyim. Çalışmıyorum. Kocam ilk başlardaki gibi yumuşak başlı değil. Bazen para istediğimde daha dün verdim ya diyor. Öyle olunca evlendiğime pişman oluyorum. Niye o zaman beni evlenmeden önce parayla pulla kandırdılar” (S.D., Karşıyaka, 22 yaşında).

“Annem eve sürekli misafir çağırırdı. Okuldan her geldiğimde mutlaka evde birileri olurdu ve onlara çay demle, ikram yap, bulaşık yıka, onlar gittikten sonra temizlik yap. Bıkmıştım annemin misafirlerinden. Annem öğrendiğin sana yaptığın bana diyerek okuldan çok bana ev işleri nasıl çekip çevrilir onu öğretti. Şimdi çok yemeği yapıyorum. Ama okulum geri kaldı” (S. E., Karşıyaka, 20 yaşında).

Görüşmelerden elde ettiğimiz verilere baktığımızda, yoksulluk sınırında yaşayan ve temel yaşam haklarına ulaşamayan kadınların, özellikle kız çocuklarının kurtuluşunu “evlilik ve evlilik için gerekli olduğunu düşündükleri ev kadınlığı rollerini yerine getirebilecek yeterliliğe sahip olma” olarak gördükleri bir anlayış vardır. Fakat eğitim ve meslek yaşamını tamamlayamayan kız çocuklarının evlendikten sonra aile içinde yaşadıkları sorunlar, yoksulluğun farklı görünümüyle toplumun karşısına çözülmesi gereken bir sorun olarak tekrar çıkmaktadır.

Bu noktada, Dördüncü Dünya Kadın Konferansında ele alınan temel konulardan biri olan kadın ve yoksulluğun özdeşleştiği söylem karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu konferansta, kadın ve kız çocukların yoksul kesim içindeki oranlarının yükseldiği, bu durumun ekonomik küreselleşme sonucu ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarına, sürekli büyüme ve kalkınma mücadeleleri içinde dünya ekonomisinin riskler ve belirsizlikler taşıdığına bağlı olduğu gerçeği vurgulanmıştır. Bu tespitler bağlamında dünyada yaşanan söz konusu süreç daha çok kadınların yaşam alanlarına yansımakta ve kadın yoksulluğu kronik hale gelmektedir. Bu konferansta yoksullukla mücadelenin en önemli unsurunun kadının güçlendirilmesi olduğu dile getirilmiştir (Ersöz, 2003; 74). Bu nedenle özellikle eğitimleri yarıda bırakılan, ev içi sorumluluklarla sarmalanan ve meslek hayatında kalifiye olmayan işlerde çalışmak zorunda olan kadınların yoksullukları çözüm bekleyen önemli bir toplumsal sorundur.

Sosyal ve Kültürel Araçlara Erişim İmkânları Açısından Karşılaştıkları Güçlükler

Birleşmiş Milletler yoksulluğu, “yeterli yaşam standartlarına ulaşma ve diğer sivil, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklardan yararlanma açısından gerekli kaynaklardan, yapabilirliklerden, seçeneklerden, güvenlikten ve güçten sürekli ya da kronik olarak yoksul oluşla belirlenen bir insanlık durumu” olarak tanımlamaktadır (BM, 2001).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise yoksulluğu, insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma şeklinde tanımlayarak, kavramın sadece parasal bir içeriğe hapsedilmesini engellemiştir (Arpacıoğlu, Yıldırım, 2011; 67).

Kentsel yoksulluk, özellikle kentin kenar mahallelerinde yaşayan insanların kentle uyumunu ve kentle bütünleşmesini engellediği için bireyler kendilerini “öteki” olarak görme, “sosyal dışlanma”ya maruz kalma gibi sorunların içinde bulurlar. Bunun bir adım ötesinde ise kişi kendisini toplumsal yaşamın içinde değersiz, yalnızlaşmış ve yabancılaşmış, aidiyet duygusunu yitirmiş olarak görebilir. Yapmış olduğumuz çalışmada genç katılımcıların önemli bir kısmı yoksulluklarını dile getirirken yaşadıkları mahallenin yoksul bölge olarak tanımlanmasından dolayı bir dışlanma yaşadıklarını ve bu durumun toplumun farklı platformlarında yapacakları girişimlere (iş başvurusu yapma, evlilik sürecine adım atma vb. durumlarda) engel olduğunu belirtmişlerdir. Bu tür durumlarda “sürekli erteleme, çekingen bir tavır sergileme, sessiz kalma, endişe yaşama, öfke duyma, nefret etme” gibi davranış biçimleri geliştirdiklerini dile getirmişlerdir.

Kentsel toplumsal yaşam atmosferinde ortaya çıkan dışlanmışlık psikolojisiyle yaşama tutunma olgusu, somut olarak 1960’ların sonlarından itibaren özellikle Batı toplumlarında görülmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren sosyo-kültürel ve ekonomik alanda görülen bunalımlarla birlikte “refah devletinin çöküşü, imalat sanayinin emeğin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere doğru olan göçü, post-endüstriyalizmin ortaya çıkışı, emek arzı ihtiyacının giderek azalması ve bunun sonucunda uzun dönemli işsizliğin doğuşu, yani

yoksul kitlelerin işsizlik ya da düşük nitelikli iş girdabına girmeye başlaması, sistemsel gereksinimin azalmasını hızlandıran temel nedenler olarak kabul edilmektedir”. Kent içerisinde yaşayan oldukça önemli bir oranı temsil eden kentli kitleye yönelik ortaya çıkan bu sistemsel gereksinimin hızlı bir şekilde azalması, sosyal dışlanmayı da dramatik bir biçimde artırmıştır. Sosyal yoksunlukların kaynağı olarak sosyal dışlanma ve bunun mekânsal ifadesi olan mekânsal yarıma kavramı, yoksulluk tartışmalarındaki yerini almıştır. “Sosyal dışlanmayla-yoksulluk ilişkisi şöyle kurulabilir: Eğer birey, bir sosyal dışlanmaya muhatap ise topluma etkin olarak katılmada sınırlı bir yapabilirliğe (capability) sahiptir” (Akt. Karakaş, 2010; 11).

Toplumsal yaşama aktif olarak katılmada yapabilirliğin sınırlanması; yoksulları toplumsal işlevlerinden yoksun duruma düşürmekte, günümüz emek piyasasından, siyasal süreçlerden ve toplumsal ilişki ağlarından dışlamaktadır. Bu, onların toplumsal pozisyonlarını, politik etkinliklerini ve iyileşme olasılıklarını da geniş ölçüde etkileyerek yoksulluklarını kronikleştirmektedir. Sistemin bu kitleye ihtiyaç duymaması, bu kitlenin de sistemle bütünleşme beklentisinin kalmaması, aynı yaşama alanında ve aynı insanlık durumu ortamında bulunulmasına rağmen ayrı dünyaların kurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Batı toplumlarında özellikle de Avrupa Birliği ülkelerinde görülen bu durum, toplumsal bütünleşmeye zarar veren bir gelişme olarak algılandığı için, tedavisi gerekli ve mümkün bir hastalık olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu yeni yoksulluk psikolojisi oldukça sorunlu ve sıkıntılı durumlara yol açmaktadır. Yoksullar sahip oldukları yetersizlik ve yoksunluklar nedeniyle çoğu zaman utangaç, kaba, kirli, sessiz ya da tam tersi saldırgan ruh hallerinde bulunarak toplumdan kendi kendilerini dışlarken, toplumun yoksul olmayan kesimi tarafından da dışarıda görülme eğilimiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Karakaş, 2010; 11).

Bu çerçeveden baktığımızda görüşmenin gerçekleştiği yoksul mahallelerdeki gençlerin sosyo-kültürel araçlara erişim imkânlarının sınırlılığı onların daha geniş toplumsal sistemden dışlanmalarına da sebep olmaktadır. Kendilerini zaman zaman “yalnız”, “toplum içinde terk edilmiş”, “sosyal ilişkilerden soyutlanmış”, “toplumun hiçbir kesimine ait olamamış”, “kültürel yaşam içinde var olma duygusunu yaşayamamış” olarak hisseden gençler bu konudaki tecrübelerini şu şekilde aktarmışlardır:

“Az maaşla zor koşullarda geçinen bir aileyiz. Kendi mahallemizin kralıyız ama başka bir mekâna gittiğimizde üstümüze başımıza, bazen de tipimize bakıp bizi es geçiyorlar. İster istemez kendimizi ele veriyoruz. İnsan bence giydiğiyle, konuştuğuyla değerlendirilmemeli. İyi niyetli mi ondan haber verin siz. Ama bizi iyi niyetli de görmüyorlar bazen. Tepeden bakıyorlar. O zaman çok öfkeleniyorum, onlara düşündüklerinin yanlış olduğunu söyleyemediğim için” (S.Ç., 21 yaşında, Sevindik).

“Benim sesim çok güzel. Arkadaşlarım da hep der. Ama bu yeteneğimi nasıl insanlara gösterebilirim bilmiyorum. İmkanlarımız yok yani” (I.K., 22 yaşında, Karşıyaka).

“Bana sorarsanız biz yoksul bir aile değiliz. Yiyecek ekmeğimiz var, babamın en azından düşük de olsa maaşı var. Kardeşlerim okula gidiyor. Ama her zaman ya da en azından haftada bir eve et girmiyor, eski tip mobilyalarımız var, sobalı gecekondular bir

evimiz var. Okulda arkadaşlarımın da genelde bize yakın durumları var. Ama bize göre bir tık durumu daha iyi olan, mesela arabası olan aileler var. Kendi aramızda bile arkadaşlık yaparken bu ayırım oluyor. Durumu iyi olanlar ile olmayanlar yani. Bir arkadaşım bir keresinde evine arkadaşımı davet etmişti. Senin evinin bu kadar kötü olduğunu bilmiyordum deyip arkadaşımı üzen bir kız vardı. Yani ne yapsak da biz buyuz. Yani başkalarının gözünde düşük seviyedeyiz” (T.S., 19 yaşında, Karşıyaka).

“Daha ortaokuldayken törenimiz olacaktı. Mezuniyet töreni yani. Böyle arkadaşlarım güzel kıyafetler bir yerlerden bulup buluşturdu. Ben öyle pahalı bişey alamadım. Anneme babama da üzülür diye söyleyemedim. Törene bir bahane uydurup katılmadım. O gece çok ağlamıştım. Kötü bişey insanın kendi mezuniyetine gidememesi, bu sadece bir kere olacaktı. Her zamanki kıyafetle gitsem de olmayacaktı. Durumumuz iyi olsaydı da ben de o törene güzel bir kıyafetle katılabilseydim” (K.Ç. 21 yaşında, Sevindik).

“Bazen anneme, babama, kardeşlerime bakıyorum ve kendimize acıyorum. Yaşadığımız bu hayatta herkes bizi hor görüyor.” (S.C.,20, Fatih).

“Annem evlere temizliğe gidiyor. Annem hep derki kiminin eskisi kiminin de yenisi oluyor”. İlk başlarda anlamamıştım. Sonra anladım ki annem evlere gittiğinde eski diye evin sahibinin bize verdikleri bizim yenimiz olurdu. Ben hiç çarşı bilmem. Hiç mağazadan gidip şunu da beğendim kendi beğendiğimi alıyım diyemedim. Başkalarının eskisi bizim yenimiz oldu. Ama isterdim bir şeyi de ben kendi isteğimle alabileyim” (K.İ., 23 yaşında).

Gençlerin aile içindeki sahip oldukları olanaklar ve bu olanakların sınırlılığı onların yoksulluğunu daha da derinleştirmektedir. Gençler, yoksulluklarını tanımlarken başkalarının gözünden kendilerinin nasıl algılandığına bakmaktadırlar. Bu durum, onların içinde buldukları sosyal bağlamdan kopmalarına ve kendilerine yabancılaşmalarına da neden olmaktadır. Kent yoksulluğu içinde gençler, içinde buldukları çekirdek toplumsal gruplarda (akraba ve komşuluk ilişkileri gibi) benzer yaşam öykülerine sahip oldukları için kabul görürken daha geniş toplumsal platformlarda değersizlik duygusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum görüşme yaptığımız katılımcıların söylemlerinde zaman zaman dile getirilmiştir. En çok dile getirilen ise, yoksul oldukları için kendilerini toplumdan izole edildikleri kanısına vardıklarında kimi zaman sosyal ortamlarda geri planda kalmaya, susmaya yönelirken kimi zamanda öfke, kin ve nefret duymaya yönelik davranış geliştirdikleri yönündedir. Toplumun farklı yaşam alanlarında ilgi görmeyen, kimi zaman ötelenen gençler, bu süreci bir süre sonra kanıksadıklarında ise her yerde ve her zaman diliminde benzer tavırlarla karşılaşacaklarına dair bir algı sürecine girmektedirler. Bu durum gençlerin toplumsal yaşamda adım atacakları birçok iş ve ilişkide geri koşanda kalmalarına neden olmaktadır. Bu konuda görüşmeciler şunları aktarmıştır:

“Birileri bize nerede oturuyorsun dediklerinde Sevindik, Karşıyaka dersek nasılsa bunlar Sevindik’ten çıktıysa işsizdir, eğitimsizdir, cahildir, bir işe yaramaz diye bakıyorlar. İnsanlar geldikleri yere göre değerlendiriliyor. Kimse buna bir iş versek, denesek bir belki de işi öğrenecek, iyi yapacak demiyor. Ben liseyi bitirdikten sonra iş ilanlarına başvurduğum. Formda ikamet adresimi yazıyorum doğal olarak. Çok fazla soruşturuyorlar. Annemi, babamı, kardeşlerimi, eğitimlerini, ne iş yaptıklarını gibi gibi bir sürü soru. Sonra da bizi siz ararız diyorlar bir şey çıkmıyor” (P.İ., 23 yaşında, Sevindik).

“Ben kendi mahallem ve kendi bölgemin dışında kendimi güvende hissetmiyorum. Çünkü burda herkes üç aşağı beş yukarı aynı durumda olduğu için parasızlık nedir biliyoruz, hayat koşulları bizi erken yaşta çalıştırmaya itti. Biz altı kardeşiz. Annem

temizliğe gidiyor, ben de kardeşlerime bakıyorum. Ben okumadım. Lise birinci sınıfta bırakmak zorunda kaldım. Burda olmak, evde olmak, kendi mahallede olmak bana güven veriyor. Çarşıya gittiğimde sanki birileri beni itip düşürecekmiş gibi korkuyorum, tedirgin oluyorum” (S.D., 19 yaşında, Karşıyaka).

“Yoksul olmak kötü bir şey. Böyle olmasını biz istemedik ki. Bakıyorum da annem, babam, kardeşlerim ne kadar kötü bir hayatı yaşıyor. İşte bunlara kafayı çok taktığımda evden dışarı çıkasım gelmiyor. İnsan yüzü görmek istemiyorum. Ne kadar istesem de milyoner olamayacağım. Bizim hedefler düşük yani, amaç yaşayacak kadar paramızın olması” (S.C.,20 yaşında, Fatih).

Ailenin ekonomik, sosyal ve kültürel sermayesi gençlerin yaşamın farklı alanlarındaki fırsatlara erişimini güçleştirmektedir. Özellikle yerleşim yerinin kent merkezinden uzakta olması ve ulaşım araçlarının maddi açıdan pahalı olması gençlerin sosyo-kültürel etkinliklere ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu konuda görüşmeciler şunları aktarmıştır:

“Bazen arkadaşlarla sinema izlemeye gitmek istiyoruz. Ama yol parası, sinema bileti, orda belki bir iki bişey canımız isteyecek yiyeceğiz. Bakıyoruz ki yetmeyecek. Kendimize bir bahane bulup üzülmemeye çalışıyoruz” (M.E., 22 yaşında, Fatih)

“Ben kursa yazılacaktım. Voleybol kursuna. Maaşımı babama ve evdeki kardeşimin masraflarına verdiğim için yazılamadım. Belediyenin bu konuda ücretsiz kursları var. Ama ben çalıştığım için saatleri bana uymuyor. Bir spor etkinliğimiz olsa iyi olacak. Ama maalesef ancak karnımızı doyuracak kadar yaşıyoruz. Ötesi yok bizde” (H.Ö., 23 yaşında, Fatih).

“Biz bazen kız arkadaşlarla Denizli merkezde yapılan konserlere gitmek istiyoruz. Tabii ki halka açık, ücretsiz olan konserlere. Geç saatlerde başlayıp bittiği için katılamıyoruz. Babam uzun yol şoförü. Bazen günlerce gelmediği oluyor. Gelince de çoğunlukla yorgun oluyor. Bizi konserden sonra alacak kimse olmadığı için gidemiyoruz” (S.T., 19 yaşında, Sevindik).

“Arkadaşlarımla bir kafede oturup bir şeyler yiyip, içmek istiyorum. Ama harçlığım buna yetmiyor. Ben de bir bahaneyle kafeye giden arkadaşlardan uzaklaşıyorum” (A.Y., 20 yaşında, Karşıyaka).

Yaşanılan Bölgenin Taşıdığı Güvenlik ve Risk Unsurları Açısından

Araştırma yaptığımız üç mahalleyi kentsel yoksulluk boyutundan ele aldığımızda eğitim sürecini yarıda bırakmış, düzenli geliri ve sağlık güvencesi olmayan, kalifiye olmayan işlerde çalışan, göç ile geldikleri kent merkezinde “sosyal dışlanma ve yabancılaşmaya” maruz kalmış, uyum sorunu yaşayan gençlerin çoğunlukta olduğu bir tablo ile karşılaşmaktayız. Gençlerin görüşmelerde cümle aralarında sıklıkla belirttikleri en önemli sorun, mekânın sosyal ve fiziksel açıdan taşıdığı güvenlik ve risk unsurlarıdır. Araştırma yaptığımız sahanın; düzenli bir işi, geliri ve sağlık güvencesi olmayan, eğitimlerini yarıda bırakmış, farklı kültürlerden göç ile gelen bireylerin bir arada yaşadığı yerleşim yeri olması sebebiyle yoksulluğun farklı görünümünün izini sürmek mümkündür. Özellikle bölgenin kozmopolit yapısı, insan çeşitliliği orada yaşayan bireylerin-özellikle kadınların- tedbirli ve dikkatli olmalarına ve risk unsurlarını bertaraf etmek için kendilerince bir koruma kalkını geliştirmelerine neden olmaktadır. Araştırma kapsamında görüşme yaptığımız kadın katılımcı gençler yaşadıkları sosyal çevrenin sınırlılıklarından bahsederken erkek görüşmecilerden farklı olarak yoksul mahallelerin kendine göre bir güvenlik sorunu

olduğunun altını çizmiştir. Geç saatlerde okuldan, işten eve dönerken her tür tehlikenin bölgede kol gezdiği, sokakta yeterli güvenlik önlemleri olmadığı için zaman zaman istenmeyen durumların yaşandığı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Geç saatlerde sokakların tek başına dolaşmak için uygun olmadığını belirten gençler bu konuda tedirginlik yaşadıklarının da altını çizmişlerdir. Görüşmeciler bu konudaki yaşadıklarını şu cümlelerle aktarmışlardır:

“Bizim mahallede madde kullanan ve daha çok akşam geç saatlerde parkta toplanan birkaç kişi görüyorum. Ailelerimizde tedirgin oluyor bu duruma. Ama bir çözüm olmuyor. Ordan kovuyorlar aşağı mahallede bir park bulup oraya toplanıyorlar” (S.S., 21 yaşında, Fatih).

“Buralarda aileler kız çocuklarını belli bir saatten sonra, özellikle hava karardıktan sonra dışarı çıkarmazlar. Çünkü ortalık pek tekin değildir” (S.D., 19 yaşında, Karşıyaka).

“Burada hiç daha önce karşılaşmadığımız insanlarla karşılaşıyoruz. Dışardan çok gelen insanlar oldu. Daha çok çalışmak için gelenler. Tipleri pek güven vermiyor. O yüzden herkesle arkadaş olunmuyor. Bilmiyorsun ki ne amaçla sana yaklaştığını” (E.D., 19 yaşında, Sevinlik).

Gençlerin Yoksulluğun Çözümüne İlişkin Beklentileri

Toplumsal yapıyı besleyen sosyo-kültürel ve fiziki koşullar aynı zamanda bireyin yaşamını belirleyen ana referans noktalarıdır. Dolayısıyla yoksulluk ve yoksulluğun deneyimlenme biçimi mevcut yapının sosyo-kültürel ve fiziki şartlarının birey tarafından nasıl okunduğunu da belirler.

Bu bağlamda yapılan araştırmada kentsel alanda yoksulluğu deneyimleyen gençlerin söylemlerinde sağlıklı fiziki ve sosyal koşullara sahip olmadıkları, bu nedenle toplumla bütünleşme ve uyum sağlama noktasında ciddi engellerle karşılaştıkları yönündedir. Gençlerin karşı karşıya kaldığı en temel sorunların başında yaşadıkları evlerin sağlıklı koşullarda oluşu (metrekare olarak küçük evlerde kendilerine ait bir odanın olmadığı, özellikle kışın ısınma sorunlarını sıkça yaşadıkları, soba ile ısınmanın yetersiz olduğu, hane içi nüfusa yaşlıların da katılması ile kalabalık ortamda ders çalışmak veya dinlenmek zorunda kaldıkları), çamaşır, bulaşık makinası gibi yaşamı kolaylaştıracak araçların sınırlılığı dile getirilen önemli sorunların başında gelmektedir. Dolayısıyla mekân üzerinden okumalara baktığımızda yaşanan bölgenin önemli bir sorun alanı, gençlerin yaşadıkları evlerdeki imkânların sınırlılığıdır. Özellikle soba ile evin ısıtılması ve evin fiziksel açıdan ihtiyaçları karşılayamaması (oda sayısının yetersiz olması, cam ve kapıların yeterli korunaklılığa sahip olmaması) çözüm bekleyen önemli sorunlardan bir kaçıdır. Gençler bu konuda devletin kendilerine maliyet açısından külfet getirmeyecek yaşanabilir evler tahsis etmelerini beklemektedirler.

Bununla birlikte işsizlik, eğitimlerini tamamlamak için gerekli olan kaynakların sınırlı olması (maddi sınırlılıklar, yaşlı, çocuk ve engellilerin bakım hizmetlerini yerine getirecek birimlere erişim güçlüğü), sosyal ve sağlık güvencesinden yoksun olmak, mahalledeki

heterojen yapının kendi içinde risk ve güven sorunlarını beraberinde getirmesi gibi konular yaşanan sorunların farklı içerimleridir.

Görüşme yaptığımız gençler çoğunlukla kalifiye olmayan işlerde düşük ücrete çalışmak zorunda kaldıklarını ve eğitimlerini yarıda bıraktıklarını dile getirmiştir. Gençler, “yoksulluğun anne-babalarından kendilerine bırakılan bir miras olduğu ve onların da bu mirası kendi çocuklarına ve ailelerine taşıyacakları” yönünde karamsar bir tablo çizmektedirler. Dolayısıyla gençlerin gözünde yoksulluk, kuşaklar arasında aktarılan, onların yaşamlarının her alanına nüfus eden ve yeniden üretilen kolektif bir yaşam biçimine dönüşmektedir. Yoksulluk derinleştikçe ve nesilden nesile aktarıldıkça yoksulluğun doğurduğu koşulların değişmeyeceğine yönelik yaygın inanış da kendini sürekli beslenmektedir.

Görüşme yaptığımız gençler yoksulluğa ilişkin her ne kadar karamsar bir tablo çizseler de yoksulluğun çözümüne ilişkin beklentileri ve umutları da satır aralarında dile getirilmektedir. Bu beklentilerden ilki, eğitimlerini yarıda bırakmadan devam edebilmeleri ve meslek öğrenmeleri için ücretsiz kursların verilmesidir. Bu konuda görüşmeciler şunları aktarmıştır:

“Üniversiteyi kazanamamak bile en azından liseyi bitirip bir meslekte en iyi olma imkânı için fırsatlar tanınmalı. Mesela iyi bir terzi olmak, iyi bir fırıncı olmak, iyi bir araba tamircisi olmak belki bizim hayatımızı kurtarır”(Ş.E., 24 yaşında, Fatih).

“Ben üniversiteyi kazanıp kendimi bu hayattan kurtarmak isterdim. Bu konuda devlet bizim gibi durumu kötü olanlara üniversite okuması için kontenjan tanısa, sınavsız geçiş hakkı yani. Engellilere sağladıkları kontenjan gibi. Bir de belli kişilere değil de, ya da ne biliyim bir kriter koyarak değil de yoksulların hepsine karşılıksız burs verse, yurt imkânı tanısa. İsterse ikinci yılda başarılı olmayanlardan bu bursu kesse. Ama ilk başta bu imkânlardan yararlanabilmemiz için bize fırsat tanısa”(Ç.S., 19 yaşında, Sevindik).

Gençlerin yoksullukla ilgili sorun alanlarından biri de işsizliktir. Eğitim düzeyi düşük olan gençler daha çok ya fiziksel güç gerektiren ağır işlerde ya da uzun çalışma saatleri ile sürekli ayakta kalmaları gereken işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Kardeş sayısının çok olduğu, annenin genellikle ev kadını olarak ev içinde geleneksel rollerle sarmalandığı ve babanın maaşının evin geçimine yetmemesi sebebiyle bir başka gelire ihtiyaç duymaları çocukların da iş hayatına erken atılmalarına sebep olmaktadır. Bu durum yoksulluğun daha derin yaşanmasına ve gençlerin sosyal eşitsizliklerle mücadele etmek için erken yaşlarda ağır sorumluluklar almasına sebep olmaktadır. Genellikle öncelikli olarak evin büyük erkek çocuğu ya da evin en büyük kız çocuğu çalışma yaşamına erken atılmakta ve toplumsal yaşamın beraberinde getirdiği sorunlarla erken yaşta yüzleşmektedirler. Gençler bu konuda ailelerin imkânlarının sınırlılıklarını görmekte fakat eğitimin yoksulluktan kurtulmanın temel belirleyeni olduğu konusunda hem fikir gözükmemektedirler. Bu konuda görüşmeciler şunları aktarmıştır:

“Aslında iyi bir eğitim alabilsek, iyi bir işimiz, evimiz ve yaşamımız olacak. İyi kazanacağız. İstediklerimiz şeylere daha rahat kavuşacağız”(B.A., 24 yaşında, Sevindik).

“Eğitim şart diyorlar ya aynen öyle. İyi bir mesleğimiz olsa her yerde sözümüz geçer. Anne babamızı gururlandırırız” (K.Ş., 23 yaşında, Fatih).

Görüşme kapsamında gençlerin dile getirdiği önemli beklentilerden biri, kentin bütününden ayrılmadan, dışlanmadan, öteki olarak görülmeden yaşamlarını devam ettirmeleri yönündedir. Özellikle iş başvurularında, evlilik ve arkadaşlık seçimlerinde ötekileştirilmemek en çok arzu ettikleri konudur. Okulda öğretmen ve arkadaşları tarafından ayrımcılığa maruz kalmadan, sağlık sektöründe eşit haklara sahip, tüm yaşamsal fırsatlardan birey olarak eşit bir biçimde yararlanmak ve toplumda görünür olmak yoksulluğun çözümü olarak görülmektedir. Bu konuda katılımcılar şunları aktarmıştır.

“Ben okula gittiğimde, bir mağazaya girdiğimde bana küçümseyici ve horlayıcı bakmasınlar. Bazen bunu çok bariz bir şekilde hissedebiliyorum”(A.T., 21 yaşında, Fatih).

“Ben yaşamadım, ama bir arkadaşım anlatıyor. Bizim mahalleden bir arkadaş okuldan bir arkadaşını eve ödev yapalım diye çağırmış. Eve çağıran arkadaşın annesi hırlı mı hırsız mı kimdir onlar deyip gitmesini istememiş. Arkadaşı aynen böyle söylemiş annesinin ne dediğini. Yani böyle bizi tanımadan baştan karalamasınlar. Bu bence aşağılayıcı bir durum. Onların arkadaşlıkları sonra aile yüzünden bitti” (S.Ç., 19 yaşında, Karşıya).

Sonuç

Kentsel yoksulluk, kentin temel dinamiklerinden, sosyal ve ekonomik yapının hiyerarşik biçimlenişinden, ülkenin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullardan etkilenir. Yoksulluğun en derin hissedildiği tabaka ise alt tabakadır. Kentin alt katmanlarına gidildikçe yaşamsal fırsatlara erişim, eğitim ve sağlık imkânlarından yararlanma, geleceğe daha umut ve beklenti ile bakabilme gücü zayıflamaktadır. Özellikle eğitim imkânlarını yarıda bırakmak zorunda kalan, erken yaşta sağlıksız koşullarda meslek yaşamına atılan ve mesleki deformasyona maruz kalan, yoksulluktan kurtulmanın yolunun evlilikle çözüleceğine dair inanç geliştiren gençler yoksulluk açısından dezavantajlı kesimi oluşturmaktadır. Yoksulluğun ve yoksunluğun derecesi arttıkça kendilerini mevcut sosyo-kültürel ortamdan dışlanmış ve ayrıştırılmış hissetmektedirler.

Denizli'nin alt sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklere sahip üç mahallesinde yapılan bu çalışmada yoksulluk sarmalında olan gençler, toplumun geneli içinde kendilerine özgü bir yoksulluk tanımı yapmaktadırlar. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre gençler, yoksulluk tanımlamaları kapsamında kendileri ve ailelerine ilişkin “öz değer yitimi” içinde oldukları yönünde bir inanç geliştirmektedirler. Aile-akrabalık ve komşuluk üçgeni içinde kendilerini güvende hissedilen gençler aynı zamanda yardımlaşma, değer verilme ve dayanışma ağlarını daha sağlıklı kurabilmektedir. Özellikle mahalle kültürü içinde yetişen gençler mahalledeki diğer bireyler kadar bir yaşam standardına sahip oldukları için aidiyet duygularını daha derin yaşamaktadır. Fakat, daha büyük toplumsal sistem içinde kendilerini “ötekileştirilen, hor görülen ve değersizleştirilen” bir konumda görmektedirler. Bu durum bireylerde “öz değer yitimi”ni beslemektedir. Katılımcı gençler çözümün eşit toplumsal haklara sahip olmakla mümkün olduğunu kendi yaşam öykülerinden damıtarak anlatmaktadırlar.

Kentsel yoksulluğun gençler özelinde tartışıldığı bu çalışmada mekânsal yoksunluk da gençlerin üzerinde durduğu temel konulardan biridir. Sağlıksız evlerde, yaşam kalitelerini besleyecek temel ihtiyaçlardan (yeterli oda sayısı, ısınma biçimi, beslenme vb.) yoksun olan gençler koşulların iyileştirilmesi yönünde beklenti ve aynı zamanda kaygılarını dile getirmişlerdir. Mekânsal imkânların sınırlılığı gençlerin sosyal, kültürel ve ruhsal dünyalarını da tahribata uğratmaktadır. Gençler özellikle mekân düzleminde hayat şartlarını iyileştirebilirlerse toplumsal yaşam içinde var olma noktasında daha büyük istek ve umut besleyeceklerini satır aralarında iletmişlerdir.

Denilebilir ki kentte varsıllık-yoksulluk bağlamında ortaya çıkan ikili yapı bireylerin yaşamında kristalize olmuş bir şekilde kendini göstermektedir. Kentin kenar mahallerinde yaşayan ve yaşama farklı noktalardan tutunmaya çalışan gençler içinde buldukları sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı anlamaya çalışırken bu yapının iyileştirilmesi yönünde de beklenti içine girmektedirler. Kent ile bütünleşememe, kentin sunduğu fırsatlardan eşit oranda yararlanamama, yoksulluğun ailenin içinde bulunduğu döngü ile yeniden ve yeniden üretilmesi, yoksulluk kültürü üzerinden toplumsallaşma, içinde bulunduğu koşulların değişmeyeceğine dair inancı içselleştirme gençlerin yoksulluk konusundaki temel sorunlarıdır. Bu şekilde yoksulluk gençler açısından kronik hale gelmektedir. Yapıyı değiştiremeyeceklerini anlayan gençler zaman zaman yaşama ve beklentilere ilişkin algılarını değiştirme yoluna gittiklerini belirtmişlerdir.

Kaynakça

- ARPACIOĞLU, Özge, YILDIRIM, Metin; “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), Niğde 2011, s. 60-76.
- AYTAÇ, Ömer; “Kent, Yoksulluk ve Sosyal Düzensizlik Potansiyeli, *Mukaddime*, 7(1), 2016, s.135-155.
- AYTAÇ, Ömer; “Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek”, (Ed. Ömer Aytaç, Süleyman İlhan), *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2013.
- BIÇKI, Doğan; “Kentsel Yoksulluğun Kültüralist Okumaları”, (Ed. Ömer Aytaç, Süleyman İlhan), *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2013.
- BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi; *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, Yoksulluk ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Anlaşması*, 2001.
- BUFFONİ, Laura; “Küreselleşmiş Koşullarda Yoksulluğu Yeniden Düşünmek”, (Ed. Anthony Giddens), (Çev. Günseli Altaylar), *Sosyoloji*, Say Yayınları, İstanbul, 2009).
- ENGİNCAN, Pınar; “Kentsel Dönüşümün Sonuçları: Kent Yoksulluğu/Yoksunluğu ve Toplumsal Dışlanma”, *Kent Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Ankara, 2015, s. 107-122.
- ERGUN, Cem, MUSTAFA, Koçancı; “Yoksulluk ve Kentsel Mekân Üzerine Birkaç Not...”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(24), Mersin 2017, s. 201-228.
- ERSÖZ GÜNİNDİ, Aysel; “Dünya Konferansları Belgelerinde Aile ve Yoksulluk: Saptamalar ve Öneriler, *Aile ve Toplum Dergisi*, 2 (6), Ankara 2003, s.71-89.
- İLHAN, Süleyman; “Kentsel Yoksulluğun Anlam Dünyası”, (Ed. Ömer Aytaç, Süleyman İlhan), *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2013.
- KALAYCIOĞLU, Sibel, RİTTERSBERGER –TILIÇ, Helga; “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri”, *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 2002, s.197-246.
- KARAKAŞ, Mehmet; “Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII. S. 2, Afyon 2010, s. 1-18.
- NEWMAN, David M.; *Sosyoloji Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, (Çev. Ali Arslan), Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2013.
- OKTİK, Nurgün; “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar”, (Ed. Nurgün OKTİK), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2008.
- SARI GERŞİL, Gülşen, YEŞİLYURT, Hülya; “Küreselleşme Sürecinde Yoksulluk: Türkiye’deki ve Dünyadaki Perspektifi”, *International Conference on Eurasian Economies*, 2014, s.1-9.
- ŞAHİN, Tijen; *Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi*, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, 2009.
- T.C. BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANLIĞI, *Kentleşme Şurası: Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyon Raporu*, Ankara, 2009.
- YILMAZ, Cevdet; “Kentsel Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Risk İlişkisinin Dönüşümü”, (Ed. Nurgün OKTİK), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2008.

Makalenin Geliş Tarihi: 1 Nisan 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 14 Mayıs 2020

PARİON TİYATROSU TRİTON HEYKELİ ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER NEW OBSERVATIONS ON THE TRİTON STATUE AT PARİON THEATER

*Cevat Başaran**
*Mustafa Yıldızlı***

Öz

Parion Antik Çağ'da Troas bölgesinin önemli liman kentlerindedir. Kent, kuruluşundan itibaren siyasi olaylar ve savaşlardan yoğun olarak etkilenmiş; ancak bulunduğu konum itibarıyla de önemini korumayı başarmıştır. Roma döneminde, iki defa koloni kenti statüsü alması da, bu durumu desteklemektedir. Kentin Arkaik Dönemden Bizans'a kadar kesintisiz yerleşim yeri olduğu ve buluntu çeşitliliği de kentin bölgede ne kadar farklı bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaya konu edilen triton heykeli de, kentin liman kenti olmasından dolayı, denizle bağlantılı bir örnektir. Triton, Poseidon ve Amphitrite'nin oğludur. Belden yukarısı insan vücudu iken, aşağısı balık olan triton, bir deniz tanrısıdır. Parion Roma Tiyatrosunda ele geçen Triton heykeli, işleniş açısından, şimdiye kadar Anadolu'da görülen triton örneklerinden ayrılmaktadır. Kazı çalışmasında iki parça olarak ele geçen heykel restore edilmiştir. Kırık olarak ele geçen heykelin bazı parçaları eksik olduğu için elinde ne tuttuğu veya kolların iki yana açık bir şekilde mi yoksa dirsekten kırılarak yukarıya doğru mu kaldırıldığı bilinmemektedir. Bu durumuyla heykel, benzer örnekler göre yorumlanmıştır. Belden aşağısı da ele geçmeyen ve kuyruğunun nasıl olduğu bilinmeyen heykel konusunda, yine benzer örnekler ışığında restitüsyon denemeleri yapılmıştır. Bu çalışmada heykelin Triton dışında hangi figür olabileceğine dair görüşler sunarak heykelin yeniden yorumlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Troas, Parion, Tiyatro, Roma, Triton Heykeli.*

Abstract

Parion is one of the important port cities of Troas in ancient times. The city was heavily influenced by political events and wars during its time, but it has managed to retain its importance in terms of its location. The fact that the city received the status of a colony city twice during the Roman period supports this situation. The city is an uninterrupted settlement from the Archaic Period to Byzantium and the variety of

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-9847-4566

** Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-2734-9507

findings are essential in terms of showing how different the city was in the region. The city is a port city and the triton statue, which is the subject of this study, is important in terms of being a maritime-related example. Triton, that is a god of the sea, is the son of Poseidon and Amphitrite. The upper body is the human body, while the lower fish. The Triton statue, which was unearthed at the Parion Roman Theater, differs from the triton examples seen in Anatolia so far. The statue, which was found in two pieces in the excavation work, was restored and reattached. There are missing pieces of the statue, so it is not known what Triton was holding in its hand or whether the arms are open from both sides or the elbow is lifted upwards. Therefore, the sculpture was interpreted with similar examples. Regarding the sculpture, which is not found below the waist and whose tail is not known, restitutions were made in the light of similar examples. This research aims to reinterpret the statue which is defined as Triton earlier by proposing divergent conceptions about the statue.

Keywords: *Troas, Parion, Theater, Roman, Triton Statue.*

Giriş

Parion, Antik Çağ'da Propontis Bölgesinin güneyinde önemli bir liman kentidir (Keleş, 2016: 193) (**Harita 1**). Günümüzde Çanakkale ili, Biga ilçesi, Kemer Köyü sınırları içerisinde yer alan Parion (Başaran ve Tavukçu, 2007: 609; Oyarçın, 2016: 181), Eusebius'tan modern yazarların aktardıklarına göre MÖ 709 yılında bir koloni kenti olarak kurulmuştur (Hammond ve Scullard, 1970: 782; Avram, 2004: 991; Başaran ve Yıldızlı, 2019: 749). Kazı çalışmaları, kentte yaşamın MÖ 7. yüzyıldan MS 12. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir (Başaran ve Yıldızlı, 2019: 749; Kasapoğlu, 2019: 875).

2006 yılından günümüze kadar Parion Roma tiyatrosunda kazı ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kentin önde gelen yapıları arasında gösterilebilecek olan tiyatro, akropolün doğusundaki yamaca konumlandırılmıştır. Tiyatro, kısaca kentin en uygun yerinde ve konumda inşa edilmiştir (Ergürer ve Güleç Özer, 2016: 34-36, Fig. 2). Caveanın yamaca yapılmış olması, tiyatronun inşasındaki masrafları hiç kuşkusuz azaltmış olmalıdır. Çünkü düz bir alana tiyatro, tonoz ve kemerler yardımıyla yapılabileceği için daha çok masraf ve daha fazla iş gücü ve zaman anlamına gelmektedir. Bunlardan kurtulmanın en kısa yolu da, bir yamacın eğiminden faydalanmaktır. Parion Roma tiyatrosunun bir diğer önemli yanı da, Vitruvius'un tiyatroların konumu için belirlediği şartlara olan uygunluğudur ve tiyatroların konumlanışında yer seçimi büyük önem arz etmektedir (Vitruvius, 2005: 102-103).

Kazı çalışmaları sonucunda, tiyatro sahne binasının büyük bir bölümü ve orkestranın bir kısmı açığa çıkarılmış ve plana aktarılmıştır (Başaran ve Yıldızlı, 2019: 753, Fig. 4, 5, 6). Bu çalışmalar sonrası, orkestranın zemininin tümüyle tahrip edildiği tespit edilmiş; kabartma ve heykeltıraşlık eserler ile bezemeli mimari bloklar ele geçmiştir. Bu parçalar arasında Triton heykeli, Saki-Hizmetçi kabartması, Victoria'lı alınlık ve Hades'in Persephone'yi yeraltı dünyasına kaçırmış sahnesinin işlendiği "kırık alınlık" parçası önemli buluntulardır (Ergürer ve Yıldızlı, 2014: 142, Res. 10; Başaran, 2016: 107-113, Fig. 2-7, 14, 19).

2015 yılı kazı çalışmalarında caveada tespit edilen gladyatör graffitileri (Ergürer ve Keleş, 2018: 25-30, Fotoğraf 3-4, Şekil 3), Parion tiyatrosunun kullanım amaçlarından bir tanesinin de gladyatör dövüşleri olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Başaran ve Yıldızlı, 2019: 753).

Bu veriyi destekleyici bir diğer buluntu da, 2014 yılında tiyatrodan ele geçen yazıtlardır (Ergürer ve Keleş, 2018: 29-30, Fotoğraf 5, Şekil 4). Bu yazıtlardan birinde, Euhelpestus'un gladyatör dövüşleri için tiyatrodan yeni düzenlemeler ve mimari süslemeleri kendi parasıyla yaptırdığından bahsedilmektedir (Sayar, 2016: 201, 204-205, Fig. 4).

Parion Roma tiyatrosu, farklı dönemlerde değişikliklere uğramış ve asıl amacına uygun olarak uzun bir süre kullanım görmüştür (Başaran ve Yıldızlı, 2019: 753). Tiyatrodan ele geçen yazıtlar ve bezemeli mimari elemanlardan, yapının ilk olarak Flaviuslar Döneminde yapıldığı; MS 2. yüzyılın 2. yarısı ile MS 3. yüzyılın başlarında büyük bir yenileme çalışmasının gerçekleştirildiği (Ergürer ve Yıldızlı, 2014: 143), MS 4. yüzyılın ortalarına kadar işlevini korumuş ve geç dönemde eklenen duvarlarıyla, yapının işlevinin tamamen değişmiştir (Ergürer ve Yıldızlı, 2014: 143). Zamanla işlevini yitiren tiyatronun MS 5. yüzyıl sonrasında başlayarak, MS 7. yüzyıla kadar çöplük olarak kullanıldığı belirlenmiştir (Ergürer ve Güleç Özer, 2016: 64). Geç dönem duvarına dikey olarak eklenen son devşirme duvarlar ise, seramik ve sikkelerle MS 10.-12. yüzyıla tarihlenebilecek son eklentiler olarak görülmektedir (Ergürer ve Yıldızlı, 2014: 143; Ergürer ve Güleç Özer, 2016: 64).

Bu çalışmada heykelin tam olarak nasıl bir duruş sergilediği ve tiyatrodan nerede yer aldığına dair görüş sunmak ve heykelin Triton dışında hangi figür olabileceğine dair görüşler sunarak heykelin yeniden yorumlanması amaçlanmıştır.

Triton Heykeli

2012 yılı Parion kazıları sırasında Roma tiyatrosunun sahne binası içerisinde iki parça halinde ele geçen ve sonradan tümlenen mermer heykel, önce bir "kentauros" olarak düşünülmüş; yapılan ayrıntılı inceleme sonrası hazırlanan kazı raporu (Başaran vd, 2014: 400, Res. 8) ve daha sonra yayınlanan tiyatro kitabında (Başaran, 2016a: 11, Fig. 17; Başaran, 2016b: 118 vd., Fig. 14; Başaran, 2018a: 88, Fig. 14) "Triton Heykeli" olarak tanıtılmıştır. Heykel korunan ölçülerine göre 1.30 m yüksekliktedir. Tiyatrodan yapılan kazı çalışmaları sonucunda heykelle ait eksik parçaların ele geçmemiş olması; heykelin eksik parçalarının nasıl olabileceği ve yapıda tam olarak nerede durduğu konusunun soru işaretleriyle dolu olmasını da beraberinde getirmiştir.

Mermer heykel, ilk parçaları 2009 yılından itibaren çıkmaya başlayan tiyatro kabartmalarının yanı sıra, tiyatro skenefronsu önünde ve cephe akroterleri üzerinde heykellerin olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

Tanımlama

Kaliteli beyaz mermerden biçimlendirilmiş üst gövdesi çıplak işlenmiş erkek heykelinde göbeğin alt kısmı, birbiri üzerinden taşırılmış iki katlı akanthus yaprakları şeklinde bir kumaş etekle örtülmüştür (**Resim 1**). Sol kol omuzdan itibaren; sağ kol ise, pazu kemiği üstünden kırık ve kaybolmuştur (Başaran, 2016b: 118 vd., Fig.14; Başaran, 2018a: 88, Fig. 14). Baş gövdeden kırık olarak ele geçmiş ve sonradan gövde üzerine yerleştirilmiştir (**Resim 2**). Etek altında, bacaklar düz kesilmiş ve geriye doğru geniş bir silindir şeklinde uzatılmıştır. Heykelin

çıplak üst gövdesindeki ayrıntılar, anatomik yapıya uygun olarak, atletik erkek gövdesinin özelliklerini yansıtır şekilde işlenmiştir (**Resim 3**). Baş gövdeye göre hafif sağa dönüktür. Saçlar bukleler halinde alında ve ensede toplanmıştır (**Resim 4, 5, 6**). Ağız, dişler görülebilecek şekilde açıktır (**Resim 4, 5**). Çukurda bırakılan gözlerin içinin oyulmuş olmasından, gözün içerisine renkli taş yerleştirilmiş olduğu düşünülebilir (**Resim 5**). Heykelin burnunda, sırtının sol kısmında, üzerine oturduğu tabanda ve heykelin arkasında silindirik olarak uzayan gövdesinde bulunan dübel deliklerinden, heykelin yekpare mermerden yapılmadığı ve bazı bölümlerinin kayıp olduğu anlaşılmaktadır (**Resim 7, 8, 9**).

Tartışma ve Öneriler

Parion tiyatrosu kazılarında, mermer heykelin kimliğini gösterir herhangi yeni bir bulgu ele geçmemiştir. Heykelin kime ait olduğunun tespitinde kullanabileceğimiz tek özellik, açık akanthus yaprakları biçimli etektir. Bu tür eteklere genelde denizle ilişkili yaratıklarda rastlanmaktadır. Bu yaratıklar arasında, deniz tanrısı Poseidon'un arabasını çeken, gövdesinin ön bölümü at (bazen kanatlı); arkası balık yüzgeçli ve kuyruklu yılan olan "Hippokampos" (Karaosmanoğlu, 2005: 65 vd.) ve "Deniz Adamı", Glaukos'da, iki gövdenin birleşiminde bu türde parçalar görülmektedir. Özellikle de tritonlar (Thompson, 1950: 104 vd., Fig. 16, Plate 61-65; LIMC VIII/2, 1997, Lev. 47, 13; Lev. 48, 22; Lev. 49, 24; Lev. 59, 107) üzerinde bu türde yapraklı etek yer almaktadır. Bu açıdan baktığımızda, Parion Triton heykeline en yakın benzer örnek, Atina Agrippa Odeionu'ndaki yüksek kabartma olarak biçimlendirilmiş mermer heykeldir (Thompson, 1950: 104 vd, Fig. 16, Lev. 61-65). Mitolojide Triton, deniz ve depremler tanrısı Poseidon ile karısı Amphitrite'nin oğlu olarak gösterilmektedir (Hesiodos, 1977: Thegonia. 930; Erhat, 1996: 287-288; Estin ve Laporte, 2003: 131). Argonautlar'ın altın postu bulmak için yolculuk yaptıklarında, onlara uzun yol boyunca kılavuzluk yaptığından söz edilmektedir (Erhat, 1996: 288). Bazen önde iki at bacağı; bazen de iki ya da tek yılan kuyruklu gösterilen Tritonun Parion örneğinde, alt gövde ele geçmediği için nasıl bir bacak-kuyruk yapısına sahip olduğunu ve tiyatrodaki amaçla kullanıldığını henüz bilemiyoruz. Ancak sahne binasında yer aldığını düşünmekteyiz.

Hellenistik Döneme ait Pergamon Zeus Sunağının akroterlerinden ikisini oluşturan Triton heykelleriyle (Schrammen, 1906: 76-78; Winter ve Schrammen, 1908: Beiblatt 24. 166, 167), Parion Triton heykeli arasında çatıya yerleştiriliş açısından bazı benzerlikler de kurulabilir.

Kazılar sırasında ele geçmeyen kayıp parçaları da göz önüne aldığımızda, benzer örneklerle karşılaştırarak, Parion tritonu için yeni bazı restitüsyon önerilerinde bulunabiliriz: Kayıp parçalar arasında düşünebileceğimiz at gövdesi veya ata ait ön bacaklar göz önüne alınıp değerlendirildiğinde, triton olarak tanımladığımız çıplak gövdeli heykel, bir kentaurosa ait olabileceği gibi; bir hippokamposa da ait olabilir mi diye düşündürmektedir. Ancak bu, kayıp olarak düşünülen parçaların yapılan kazı çalışmalarında da ele geçmemesi, böyle parçaların var olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir.

Mitolojide karışık yaratıklar farklı birkaç varlığın (hayvan-insan) bazı bölümlerinin bir araya getirilmeleriyle ortaya çıkmış, hayal ürünü (kırma-katışık-melez) yaratıklardır. Bu

konuda mitoloji de bize yardımcı olmaktadır. Parion çıplak heykeli için, denizler tanrısı Poseidon ve onun oğlu Triton ilk akla gelmektedir. Parion heykelinin kollarının kayıp olması nedeniyle atribütünün olup olmadığını bilemiyoruz; dolayısıyla heykeli, Tanrı Poseidon olarak tanımlama olasılığımız düşüktür. Ayrıca heykelin alt gövdesindeki akanthus yaprağı şekilli etek, şimdiye kadarki tanrı Poseidon örneklerinde görülmemiştir. Bu durumda eksik parçalar nedeniyle heykel için yapılabilecek genel tanımlamada Triton'dan öteye gitmemektedir.

Öte yandan, Parion Triton heykelinin silindirik bir gövdeyle bitmesinden, arkasında bir yılan gövdesine sahip olma olasılığını da düşünmemizi gerektirmektedir. Bu durumda Triton fikri, daha da ön plana çıkmaktadır. Parion'un bir deniz kıyısı yerleşimi olduğunu da düşündüğümüzde, heykelle yansıtılmak istenilen denizle ilgili bir karışık yaratık olmalıdır.

Parion tiyatrosunun skenefrons kabartmalarında (Başaran, 2018a: 88, Fig. 14; Başaran, 2018b: 87) ana konunun mevsimlerin oluşumu olduğu ve bu yenilenme döngüsünün temelde sevgi ve aşktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda ise, Parion Triton heykelinin, güzel nymphe Skylla'nın sevgilisi, Poseidon'un oğlu kabul edilen Glaukos (Erhat, 1996: 148; Can, 2011: 261-264) olduğu da düşünülebilir.

Denize kıyısı olan veya nehir kenarına kurulan kentlerde su ile ilişkili tanrı ve tanrıçaların betimlendiği bilinmektedir. Poseidon ve diğer deniz yaratıkları ve bazı nehir tanrıları, iç bölgelerde de konu edilmiş ve hem heykel, hem de konulu frizlerde kabartma olarak işlenmişlerdir. Pisidia Antiokheia'da bir friz üzerinde Poseidon tasviri (Davidson, 1926: 26, Fig. 39) iç bölgelerde deniz tanrısının işlendiğine güzel bir örnektir. Yine Ephesos'da Marnas ve Klaseas heykeli (Strocka, 1989: 77-78, 81, Taf. 39. Abb. 1-3, Taf. 41. Abb 8-9; Altınoluk, 2010: 75-76, 78-79, Res. 41, 43-44), Aphrodisias Sebasteion frizinde yer alan Triton kabartması (Kleiner, 1992: 158, Fig. 133), Miletos Faustina Hamamında bulunan Maiandros heykeli (Altınoluk, 2010: 87, Res. 47), Hierapolis tiyatro frizinde Maiandros kabartması (Altınoluk, 2010: 87-88, Res. 48) ve Perge'de Kestros heykeli (Altınoluk, 2010: 83, Res. 45) gibi nehir tanrılarının işlendiği örnekleri de sayabiliriz. Parion'unda denize kıyısı olmasından dolayı deniz ile ilgili bir mitolojik karakterin canlandırılması olası bir durumdur.

Parion Roma tiyatrosu Triton heykelinin benzerleri konusunda ilk akla gelen, Atina Agrippa Odeion'unda bulunan Triton heykelleridir (Thompson, 1950: 104 vd., Fig. 16, Lev. 61-65). Buradaki heykeller skenede, arkadaki bir zemin önünde yer aldıklarından yarı plastik yapılmış, arkalarından da zemine bağlanmıştır (**Resim 10, 11, 12, 13**). Bu yüzden Tritonun iki bacağına ayrı ayrı bağlı tanımlanan yılan kuyruğu, bir sarmal şeklinde heykelin arkasındaki desteğin iki yanına yerleştirilmiştir. Parion Triton heykeli ise, ele geçtiği kadarıyla tam plastik yapılmıştır. Heykelin arkasında izlenen çıkıntı şeklindeki silindirik gövde üzerinde yer alan dübel deliği, yılan kuyruğunun iki bacağına bağlı tek kuyruk olarak tanımlandığını ve daha da geriye doğru uzandığını belgelemektedir (**Resim 8**). Bu türdeki gövdenin en yakın benzerini ise, Didyma Apollon Tapınağı'nın sütun kaidelerinden biri üzerinde yer alan panoların birinde, sırtında Nereid'i taşıyan Triton kabartmasında (Pülz, 1989: 133-134, Taf. 10, 4. Bildfeld

Nr. 4), Pisidia Antiokheia’da Propylona ait frizler üzerinde yer alan triton kabartmalarında (Robinson, 1926: 29-30, 55, Fig. 43, 86, 88), Kocaeli Arkeoloji Müzesi bahçesinde sergilenen bir ambon (orijinalde Roma Döneminde kullanılan mimari parça Bizans Döneminde devşirilmiş ve diğer yüzünde de kabartma yapılarak ambon olarak kullanılmıştır) üzerinde yer alan Triton kabartmasında (Özdin, 2014: 104-105, 185-187, Kat. No. 65), Magnesia’da Bazilika’da pilaster sütun başlığının köşelerinde elinde turritella tutan Triton kabartmasında (Bingöl, 1998: 65-70, Fig. 85; Yıldızlı, 2017: 70-71, Lev. 24c-e-d) ve Perge’de bir korniş bloğunun alınlığı ile köşe alınlığı parçası üzerinde yer alan yüksek kabartmada (Öztürk, 1999: 96, 119, Taf. 49.1, 65. 2; Öztürk, 2009: 51, 57-58, Taf. 11.5, 13.2) görmekteyiz. İnsan gövdesi olarak da, Didyma sütun kaidesindeki Triton’un gövdesiyle (**Resim 14**) büyük benzerlik gösteren Parion Tritonunun, üst gövdesindeki göğüs kaslarının işlenişinden, kolların iki yana doğru açıldığı da gözlenmektedir. Olasılıkla da başını çevirdiği sağ elinde, Didyma örneğinde olduğu gibi boynuz şekilli bir turritella = (deniz kabuğu) tutmuş olmalıdır. Sonuçta, heykelin geriye doğru uzanan bir kuyruğunun olduğu ve bir elinde de (büyük olasılıkla sağ) turritella tutmuş olduğunu söyleyebiliriz (**Resim 15-17**). Heykelin anatomik yapısı, saç detayları, etek olarak işlenen akanthus yapraklarının stiline ve yukarıda bahsedilen benzer örneklere bakıldığında eseri, MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmek mümkündür.

Sonuç

Parion Roma tiyatrosunda ele geçen Triton heykelinin Anadolu’da birebir benzer örneğiyle şimdiye kadar karşılaşmamıştır. Anadolu’da görülen Triton örnekleri Pergamon Zeus Sunağının iki akroteri Triton heykeli (erken örnek olan Pergamon Zeus akroterleri işleniş olarak benzemekte ve bunlar MÖ 160 yılına tarihlenmektedir) ve Hierapolis’te bulunan Triton heykeli (Hierapolis Triton heykeli, Parion örneğinden iki bacaklı işlenişle de ayrılmaktadır), genelde konulu kabartmalarda sahneyi tamamlayan figürlerdir. Kısaca ana sahneyi tamamlayan öğelerden biridir. Örnek verecek olursak, Magnesia’da pilaster sütun başlığında Skylla’nın Odysseus’un altı adamını yediği sahnede, Didyma Apollon Tapınağı’nın sütun kaidesinde Nereid taşıdığı sahnede, Aphrodisias’ta Sebasteion frizlerinde: Poseidon ve Amphitrite kabartması ve İmparator Cladius’un tasvir edildiği sahnede, Triton kabartmaları yer almaktadır. Bu örnekler dışında MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen; Perge kazılarında çıkan küçük alınlık parçalarında ve Kocaeli Arkeoloji Müzesi bahçesinde yer alan ambon parçasındaki Triton kabartmalarında yer alan Triton betimlerinin Parion heykeline benzer şekilde işlendiği izlenmektedir. Ancak bunların hepsi kabartma parçası iken, Parion örneği, bir yere olasılıkla bir akroter üzerine monte edilmiş olmasıyla ve bir heykel şeklinde işlenmesiyle, diğerlerinden ayrılmaktadır.

Parion’un bir liman kenti olmasıyla, denizsel etkilerin varlığını göstermesi açısından önemli bir buluntudur Triton heykeli. Poseidon ve çocuklarının deniz kenarında yer alan kentlerde saygı ve tapınım gördüğü bilinmektedir. Ancak her zaman denize yakın kentlerle sınırlı kalmamıştır bu etki. Poseidon ve diğer deniz yaratıkları ve bazı nehir tanrıları, iç bölgelerde de konu edilmiş ve hem heykel, hem de konulu frizlerde kabartma olarak işlenmişlerdir. Antik dönemde genelde propagandanın, bir mimari yapı olsun ya da bir heykel

olsun, birçok farklı eser üzerinden yapıldığına tanık olunmaktadır. Böylece, halk üzerinde bırakılmak istenen etki, dolaylı yollardan verilmekte ve hem onların gönlü alınmakta, hem de beklenen destek kazanılmaktadır. Parion'un da bulunduğu konum itibarıyla tiyatro akroteri üzerinde yer alan bir Triton heykeline sahip olması, yukarıda bahsedilen gerek Glaukos olsun, gerekse diğer deniz yaratıkları (Triton, Skylla) olsun, kentte konu edilebilecek ve işlenebilecek mitolojik içerikli anlatımlarla açıklanabilir.

Sonuç olarak, yapılan araştırmada karşılaştırılan örnekler içinde heykelin bir Triton olabileceğini ve tiyatro sahne binasında bir yere (akroter üzerine) monte edilmiş olabileceğini ve büyük olasılıkla da arkasındaki çıkıntıdan bir kuyruğa (yılan) sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- (Altınoluk, 2010): ALTINOLUK, Sencan. *Eskiçağ'da Irmak Tanrıları (Türkiye Trakyası ve Anadolu)*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- (Avram, 2004): AVRAM, Alexandru. "The Propontic Asia Minor", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Ed. M. H. Hansen – T. H. Nielsen, Oxford University Press, New York 2004, ss. 974-999.
- (Başaran-Tavukçu, 2007): BAŞARAN, Cevat. - TAVUKÇU, Ali Yalçın. "Parion Kazısı 2005", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. I, Ankara 2007, ss. 609-628.
- (Başaran vd, 2014): BAŞARAN, Cevat. - KELEŞ, Vedat. - FUL, Şengül Dilek. - KASAPOĞLU, Hasan. - ERGÜRER, Hasan Ertuğ. "Parion 2012 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c. III, Muğla 2014, ss. 398-414.
- (Başaran, 2016a): BAŞARAN, Cevat. "2010-2015 Yılı Parion Tiyatrosu Kazıları", *Parion Roma Tiyatrosu 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran - H. Ertuğ Ergürer, Ankara 2016, ss. 1-30.
- (Başaran, 2016b): BAŞARAN, Cevat. "Parion Tiyatrosu Kabartma ve Heykeltıraşlık Eserleri", *Parion Roma Tiyatrosu 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran - H. Ertuğ Ergürer, Ankara 2016, ss. 105-120.
- (Başaran, 2018a): BAŞARAN, Cevat. "Relief and Statuary Pieces of The Parion Theater", *Parion Studies 1: Roman Theater of Parion*, Ed. C. Başaran - H. Ertuğ Ergürer, Ankara 2018, ss. 79-90.
- (Başaran, 2018b): BAŞARAN, Cevat. "Parion Tiyatrosu Skenefrons Alınlık Kabartmaları Üzerine Yeni Gözlemler", *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu, 15-19 Ekim 2018 Biga/Çanakkale*, Bildiri Özetleri Kitabı, Ankara 2018, s. 87.
- (Başaran - Yıldızlı, 2019): BAŞARAN, Cevat. - YILDIZLI, Mustafa. "Parion Tiyatrosu Victoria'lı Alınlık ve Mimari Bezemesi", *Turkish Studies- Historical Analysis*, Vol. 14/ 4, ss. 749-766.
- (Bingöl, 1998): BİNGÖL, Orhan. *Menderes Magnesiası*, Dönmez Ofset, Ankara 1998.
- (Can, 2011): CAN, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2011.
- (Erhat, 1996): ERHAT, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- (Ergürer - Yıldızlı, 2014): ERGÜRER, Hasan Ertuğ. - YILDIZLI, Mustafa. "Parion Roma Tiyatrosu 2006-2013", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı, Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ed. H. Kasapoğlu - M. Ali Yılmaz, Ankara 2014, ss. 139-157.
- (Ergürer - Güleç, 2016): ERGÜRER, Hasan Ertuğ. - GÜLEÇ ÖZER, Derya. "Parion Tiyatro Mimarisi", *Parion Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran- H. E. Ergürer, Ankara 2016, ss. 33-64.
- (Ergürer - Keleş, 2018): ERGÜRER, Hasan Ertuğ. - KELEŞ, Vedat. "Parion Tiyatrosu'nda Bulunan Gladiatör Graffitoları", *TÜBA-KED*, Sayı 18, Ankara 2018, ss. 21-32.
- (Estin - Laporte, 2003): ESTİN, Colette. - LAPORTE, Helene. *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çev. Musa Eran, Semih Ofset, Ankara 2003.
- (Hammond – Scullard, 1970): Nicholas G. L. Hammond. – Howard H. Scullard. *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, London 1970.
- (Hesiodos, 1977). HESİODOS. *Hesiodos Eseri ve Kaynakları: in: "Theogonia"*. Çev. Sabahattin Eyüpoğlu - Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977.

- (Karaosmanoğlu, 2005): KARAOSMANOĞLU, Mehmet. *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2005.
- (Kasapoğlu, 2019): KASAPOĞLU, Büşra Elif. "Parion'dan Bir Grup Korinth Alabastronu", *Turkish Studies- Historical Analysis*, Vol. 14/ 4, 2019, ss. 875-902.
- (Keleş, 2016): KELEŞ, Vedat. "Tiyatro'da Ele Geçen Alexandria Troas Sikkeleri ve Goth İstilası", *Parion Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran - H. E. Ergürer, Ankara 2016, ss. 193-200.
- (Kleiner, 1992): KLEİNER, Diana E. E. *Roman Sculptures*, Yale University Press, New Haven-London 1992.
- LIMC VIII/2. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Thespiades-Zodiacus, Artemis Verlag Zürich und Düsseldorf, 1997.
- (Oyarçın, 2016): OYARÇIN, Kasım. "Parion Tiyatrosu Sikkeleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Parion Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran - H. E. Ergürer, Ankara 2016, ss. 181-193.
- (Özdin, 2014): ÖZDİN, Yasemin. *Kocaeli Merkezde Bulunan Bizans Devri Taş Eserleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- (Öztürk, 1999): ÖZTÜRK, Arzu. *Architektur der Scaenae Frons des Theaters von Perge*, Brandenburgischen Technischen Universität Cottbus, 1999.
- (Öztürk, 2009): ÖZTÜRK, Arzu. *Die Architektur der Scaenae Frons des Theaters in Perge*, Denkmäler Antiker Architektur, Band XX, Berlin-New York 2009.
- (Pülz, 1989): PÜLZ, Stefan. *Untersuchungen zur kaiserzeitlichen Bauornamentik von Didyma*, Istanbul Mitteilungen Beiheft 35, Tübingen 1989.
- (Robinson, 1926): ROBINSON, David M. "Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Pisidian Antioch)", *The Art Bulletin*, Vol. 9, No. 1, 1926, ss. 4-69.
- (Sayar, 2016): SAYAR, Mustafa Hamdi. "Tiyatro'da Ölüm: Parion Tiyatrosu'nda Gladyatör Dövüşleri", *Parion Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran- H. E. Ergürer, Ankara 2016, ss. 201-207.
- (Schrammen, 1906): SCHRAMMEN, Jakob. *Der Grozse Altar Der Obere Markt*, Altertümer von Pergamon, Band III/1 Text, Berlin 1906.
- (Strocka, 1989): STROCKA, Volker Michael. "Zeus, Marnas und Klaseas ephesische Brunnenfiguren von 93 n. Chr.", *Festschrift Für Jale İnan Armağanı*, Ed. Nezh Başgelen, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 1989, ss. 77-92.
- (Thompson, 1950): THOMPSON, Homer A. (1950). "The Odeion in the Athenian Agora", *Hesperia* 19/2, American Excavations in the Athenian Agora, Thirty-Ninth Report, 1950, ss. 31-141.
- (Vitruvius, 2005): VİTRUVİUS. *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev. Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara 2005.
- (Winter – Schrammen, 1908): WINTER, Franz. - SCHRAMMEN, Jakob. *Die Skulpturen mit ausnahme der Altarreliefs*, Altertümer von Pergamon, Band VII, Text 2, Berlin 1908.
- (Yıldızlı, 2017): YILDIZLI, Mustafa. *Parion Tiyatrosu Victoria'lı Alınlık Işığında Akanthuslar Arasında İşlenen Figürler*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ekler

Harita 1: Parion ve Troas Bölgesi Antik Kentleri

Resim 1: Parion, Triton Heykeli ve Çizimi (Çiz. M. Yıldızlı)

Resim 2: Parion, Triton Heykeli (Başaran, 2016: Fig. 17)

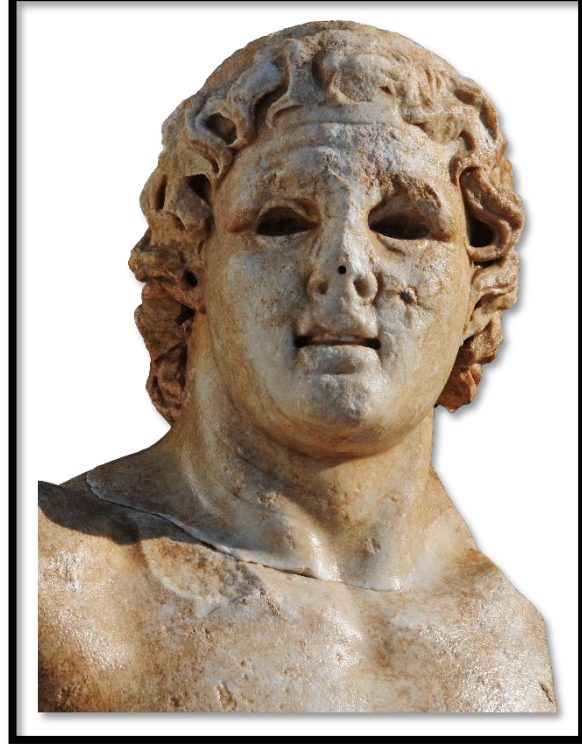
Resim 3: Parion, Triton Heykeli

Resim 4: Triton Heykeli, saç ve göz detayı

Resim 5: Triton Heykeli, yüz detayı

Resim 6: Triton Heykeli, bukleli saç detayı ve saç bandı

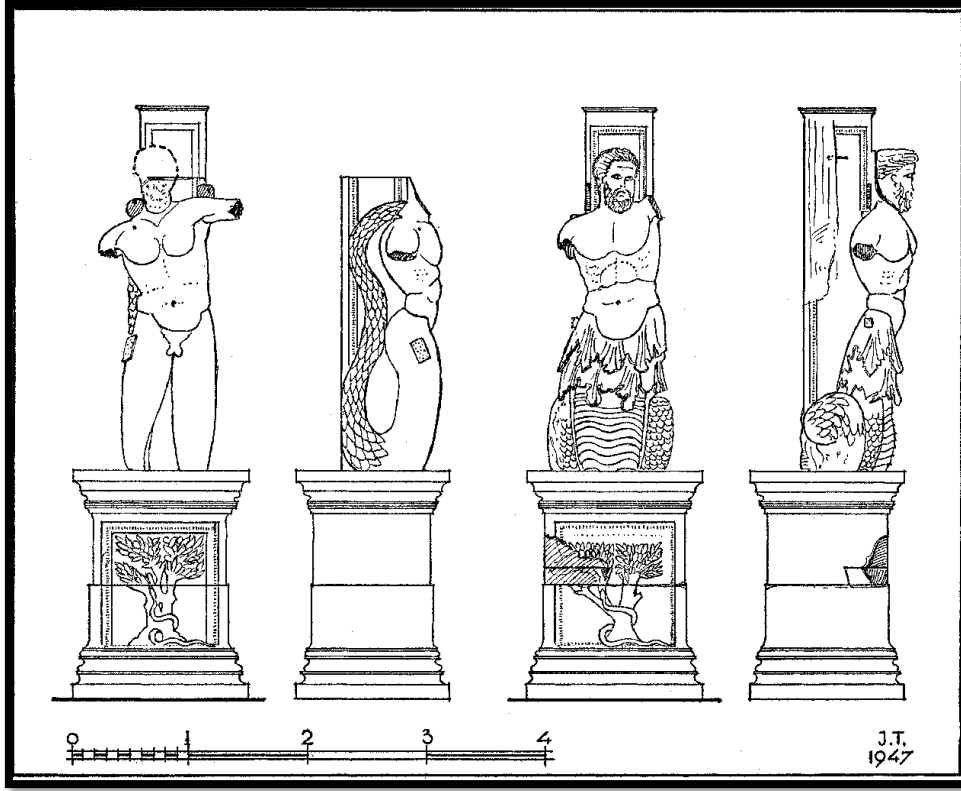
Resim 7-8: Triton Heykeli, Sol koldaki kırıklar, omuzdaki dübel deliği ve gövdenin arkasındaki kuyruk çıkıntısı

Resim 9: Triton Heykeli, sağ profilden görünümü

Resim 10: Atina Agrippa Odeionu, Triton Heykelleri (Thompson, 1950: Fig. 16)

Resim 11-12: Atina Agrippa Odeionu, Triton Heykelleri

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:3495_-_Athens_-_Odeion_of_Agrippa_-_Photo_by_Giovanni_Dall%27Orto,_Nov_9_2009.jpg, <https://greece-a-view-to-the-past.com/odeon-of-agrippa-ancient-agera-of-athens/>)

Resim 13: Atina Agrippa Odeionu, Triton Heykelleri

(https://i0.wp.com/2daystotravel.com/wp-content/uploads/2017/06/img_6997-1.jpg?ssl=1)

Resim 14: Didyma Apollon Tapınağı'nın sütun kaidesindeki Triton ve Nereid kabartması
(https://global-geography.org/af/Geography/Asia/Turkey/Pictures/Izmir_Milet_Bodrum/Didyma_-_Temple_of_Apollo_Detail)

Resim 15: Triton Heykeli, Restitüsyon Denemesi I (Çiz: M. Yıldızlı)

Resim 16: Triton Heykeli, Restitüsyon Denemesi II ve III (Çiz: M. Yıldızlı)

Resim 17: Triton Heykeli, Restitüsyon Denemesi II ve III (Çiz: M. Yıldızlı)

Makalenin Geliş Tarihi: 8 Mart 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 28 Nisan 2020

**TERMAL OTEL İŞLETMELERİNDE HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ
MEMNUNİYETİNE ETKİSİ: SIVAS SICAK ÇERMİK VE YOZGAT SORGUN
KAPLICALARINDA BİR UYGULAMA***

THE EFFECT OF SERVICE QUALITY ON CUSTOMER SATISFACTION IN THERMAL HOTELS: AN
APPLICATION IN SIVAS AND YOZGAT SORGUN HOT SPRINGS REGIONS

*Yusuf Alper Baştürk***
*Erkan Sağlık****

Öz

Bu çalışmada, Sivas Sıcak Çermik'te ve Yozgat Sorgun'da faaliyet gösteren termal otel işletmelerde konaklayan yerli müşterilerin, demografik özelliklerine göre hizmet kalitesini algılamalarında farklılıkların olup olmadığı incelenmiştir. Aynı zamanda hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkileyip etkilemediği ve iki ildeki müşteri memnuniyetinin karşılaştırılması hedeflenmiştir.

Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun'da hizmet veren termal oteller bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. İki bölge için toplam 408 konuktan anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, SPSS v.21 istatistik programında analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun bölgesinde faaliyet gösteren termal otel işletmelerinde konaklayanların algıladıkları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkilediği görülmüştür. Ayrıca iki bölge için de konukların algıladıkları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetiyle ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle hizmet kalitesi arttıkça müşteri memnuniyetinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

* Bu makale yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Turizmi İşletmeciliği Bölümü, yusufalperbasturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4482-4717.

*** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, esaglik@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2700-658X.

Müşteri memnuniyeti ölçeğine bakıldığında, anket çalışmasına katılan konukların her iki bölgede de benzer ortalamalara sahip olduğu görülmüş, algılanan hizmet kalitesi ölçeği ortalamalarından ise, sunulan hizmet kalitesinin Sivas Sıcak Çermik bölgesinde Yozgat Sorgun bölgesine göre daha iyi olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Termal Turizm, Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti.

Abstract

In this study, it has been analyzed whether there are differences in the perception of service quality according to demographic characteristics of domestic customers staying in thermal hotel establishments operating in Sivas and Yozgat Sorgun hot spring regions. Therewithal it has been aimed to determine whether service quality affects customer satisfaction and to compare customer satisfaction in two provinces.

The thermal hotels in Sivas and Yozgat Sorgun hot spring regions were accepted as the sample of this study. Data were collected from 408 guests for two regions by survey method. As a result of the analyzes, it was seen that the perceived service quality of the guests in thermal hotels in Sivas and Yozgat Sorgun hot spring regions affect customer satisfaction. In addition, it was identified that the perceived service quality of the guests was related to customer satisfaction for both regions. In other words, as perceived service quality increases, customer satisfaction also increases.

When the customer satisfaction scale was examined, it was seen that the guests participating in the survey had similar averages in both regions, but the perceived service quality scale was understood to be better in Sivas hot spring region compared to Yozgat Sorgun hot spring region.

Keywords: Health Tourism, Thermal Tourism, Service Quality, Customer Satisfaction.

Giriş

Sağlık turizmi, sağlıklı olmak, stres atmak, her türlü tedavi, girişim, iyileştirme, sağlığı korumak yeniden kazanmak ve geliştirmek, amacıyla yapılan seyahatlerin ve konaklamaların söz konusu olduğu bir turizm çeşididir (Temizkan, 2015: 17). Sağlık turizmi, uluslararası sağlık amaçlı hareketlerle sağlık kuruluşlarının büyümesine imkân veren ve her türlü sağlık hizmetinin talep edildiği bir sektördür (T.C. Sağlık Bakanlığı 2017: 18). Sağlık turizmi sektörü, diğer tüm sektörlerden farklı olarak sağlık hizmeti sunacak profesyonellerden, sağlık hizmeti alacak hastaya ve tedavi türüne, varsa yapılacak cerrahi müdahale türünden, hizmetin fiyatına kadar birçok değişkene bağlıdır (Tontuş, 2018: 67). Sağlık politikası ve sağlık hizmetlerinin sunumu oldukça kapsamlı olup; küresel sağlık gündemi, daha fazla uzman kadro hareketliliği, uluslararası sağlık hizmetleri veren kuruluşlarla iş birliği, e-sağlık yenilikleri, artan hasta hareketliliğini kapsamaktadır (Carrera ve Lunt, 2015: 469).

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde sağlık turizmi ve çeşitlerine, ikinci bölümünde hizmet ve kalite kavramlarına ver verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, kapsam ve kısıtları, evren ve örnekleme ve araştırma modeli açıklanmış, araştırma bulguları ve yapılan analizlerin sonuçları dikkate alınarak bazı öneriler sunulmuştur.

Sağlık Turizmi ve Çeşitleri

Sağlık turizmi, geliştirilmesi için devlet ve özel sektörün beraber yürüteceği, hizmetlerin geliştirilmesi, organizasyonu, uluslararası kalite standartları, yatırımlar, teşvikler, sağlık

turizmi hizmetlerinin fiyatlandırılması, araçlara yönelik faaliyetleri, reklam, halkla ilişkiler, satış promosyonları gibi konuların da yer aldığı bir turizm çeşididir (Tengilimoğlu, 2017: 48).

Hızlı gelişimiyle bir endüstri haline gelen sağlık turizminin bir çeşidi olan medikal turizm ise insanların tatil yapmak için gittikleri ülkelerde aynı zamanda tıbbi tedavi, diş tedavisi ve cerrahi tedavi almak istemeleri sonucunda ortaya çıkmıştır (Connell, 2005: 2). Özellikle kendi ülkelerinde yüksek tedavi masraflarının yanı sıra tedavi ya da operasyon için uzun bekleme sürelerine katlanmak durumunda olan insanlar bu seyahatlere gittikçe artan oranda katılmaktadır. Bunlara ek olarak gelişen tıp teknolojisi, düşük ulaştırma giderleri ve sosyal medya ile sınır tanımayan pazarlama gibi etkenler hastaların yaşadığı ülke dışındaki hastanelerde sağlık hizmeti almasını kolaylaştırmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2017: 27).

Sağlık turizmi çeşitlerinden birisi de “geriatri turizmi” veya “üçüncü yaş turizmi” olarak da isimlendirilen yaşlı turizmidir. Sağlık turizmi sektöründe emeklilik döneminde olduğu görülen ileri yaş turizmi, müşterilere sağlık turizminin yanı sıra, hizmeti çekici kılmak için tedavi olacakları ülkeyi gezme imkânı da sunularak turizm endüstrisi için gittikçe artan bir müşteri potansiyeli oluşturmaktadır. (Bektaş ve Şimşek 2016: 180).

Sağlık turizminin bir diğer çeşidi de engelli turizmidir. Devlet kurumlarının engelli bireylerin sosyalleşmesi için sağladığı olanaklar engelli bireylerin toplumsal hayata katılmalarına imkân sağlamaktadır. Engelli bireylerin toplumsal faaliyetlerde bulunabilmelerinin bir diğer yolu da turizm faaliyetlerini yerine getirmesiyle mümkün olmaktadır. Turistik aktivitelere aileleriyle veya refakatçileriyle katılan engelli bireyler, ülkelerde turizm pazarlarında önemli bir yerde bulunmaktadır (Boylu ve Kenzhebayeva, 2018: 9).

Sağlık turizminin diğer bir çeşidi ise spa ve wellness turizmidir. Wellness kavramı, insanların olası sağlık problemlerini tespit etmeye çalıştıkları ve sağlık durumlarının daha kötüye gitmesini önlemek için yaptıkları faaliyetler olarak tanımlanır. İnsanlar tatil deyken rekreasyonel faaliyetlerde yer aldıklarından turizm, sağlığı geliştirmek için mükemmel bir araçtır. “Wellness” terimi ilk olarak 1970’lerde Halbert Luis Dunn tarafından WELLbeing ve fitNESS kelimelerinden türetilerek ortaya çıkmıştır (Romanova ve diğerleri, 2015: 239). SPA terimi; Latince “Salus Per Aquam” teriminin baş harflerinden oluşur ve “Su ile gelen iyilik/ sağlık” anlamına gelir. SPA terimi; 19. yüzyılın ilk başlarından itibaren suyun tedavi amacıyla farklı şekillerde kullanılmasıyla gelen sağlığı ifade eder. Wellness turizmi kapsamında ise, her türlü masaj, cilt bakımı, çamur banyosu ve yosun tedavileri gibi su ile yapılan uygulamaları içerir (Tengilimoğlu, 2017: 57).

Bir başka sağlık turizmi çeşidi de termal turizmdir. Term sözcüğü, Latince sıcak anlamındaki thermos kelimesinden gelmektedir. Romalılar zamanında önceleri halk banyoları anlamında kullanılan term sözcüğü daha sonra su alınan yer anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Doğal sıcak sular için “termal”, suların sıcaklık özelliklerini belirtmek için “termik” ve doğal sıcak su kaynaklarının incelenmesi ve sağlık amacıyla kullanılmak üzere düzenlenmesi için de “termalizm” sözcüğü ile ifade edilmiştir (Tunç ve Yüksekbilgili, 2016:

307). Termal turizm veya kaplıca turizmi, termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanısıra iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, mekanoterapi, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerin birleştirilmesi ile yapılan tedavi (kür) uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türü olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulamaların yapıldığı tesislere ise “termal kür merkezi” veya “kaplıca tedavi merkezi” denilmektedir (Aklanoğlu ve Erdoğan, 2008: 84).

Hizmet ve Kalite Kavramı

Hizmet kavramıyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Hizmet, insan ve makineler tarafından insanların faydası için üretilen, üretim ve tüketiminin eş zamanlı olduğu, heterojen nitelikte ve fiziksel olmayan ürünlerdir (Kesmez ve Savaş, 2014: 2). İnsanların günlük yaşamlarında yer alan ve hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri doyumlardır. Öte yandan insanoğlu var olduğundan bu yana hizmetler de vardır. Hizmetler, insanlara maddi doyumdan çok manevi doyum sağlayan unsurlardır (Kurubaş ve Taşkın 2002: 2). Malın ya da hizmetin satışına bağlı olmaksızın pazara sürüldüğünde istek ve ihtiyaçları doyuma ulaştıran ve bağımsız olarak nitelenebilen eylemlerdir (Karahana, 2000: 22).

Hizmeti müşterilerin arzu, istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kesintisiz bir şekilde sürdürebilmek, çalışanların eğitimine gereken önem verip gerekli performans yönlendirmeleriyle hizmet kalitesini artırmak hem müşterilerin beklendikleri hizmetleri almalarına hem de işletmenin pazar payını artırmasına yardımcı olacaktır (Dalgıç, 2013: 19).

Kalite ise anlaşılmaz ve belirsiz bir yapıdır. Kalitenin içeriği ve etkileri belirsiz olsa da şirketler ve tüketiciler için önemli olduğu açıktır. Kalite, “gereksinimlere uygunluk” olarak tanımlansa da ürünlerin kaliteli olduğu hakkında bilgi sahibi olmak, hizmet kalitesini anlamak için yetersizdir (Parasuraman ve diğerleri, 1985: 41-42). Kalite, çoğu zaman müşterilerin beklentilerine göre değişir. Yüksek verimlilik ve kaliteyle üretilen mal veya hizmetin, piyasa koşullarına uygun fiyattan satılması müşteri beklentilerini karşılayarak hem müşterinin hem işverenin hem de personelin memnun edilmesini sağlayacaktır (Çoban, 2004: 86). Şimşek (2005) tarafından bir tanımda kalite, bir mal veya hizmetin tüketicilerin istek ve beklentilerine uygunluk göstermesi, bir gerekliliği karşılayabilme özelliklerine sahip olması demektir.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmada, Sivas Sıcak Çermik’te ve Yozgat Sorgun’da faaliyet gösteren termal otel işletmelerde konaklayan yerli müşterilerin, demografik özelliklerine göre hizmet kalitesini algılamalarında farklılıkların olup olmadığı incelenmiştir. Aynı zamanda hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkileyip etkilemediği ve iki ildeki müşteri memnuniyetinin karşılaştırılması hedeflenen diğer amaçlardır.

Çalışma evrenini, Sivas Sıcak Çermikte ve Yozgat Sorgunda faaliyet gösteren termal otellerde konaklayan yerli müşteriler oluşturmaktadır. Evreni oluşturan kişi sayısı 2018 yılı

için Sivas Sıcak Çermik bölgesinde 28 842 kişi, Yozgat Sorgun İlçesinde 44 092 kişidir. 27 Mayıs- 27 Temmuz 2019 tarihleri arasında yapılan bu çalışmada %5 hata payı ve %95 güven aralığında, Sivas Sıcak Çermik bölgesinde 20.000-30.000 evren büyüklüğü için 379 örneklem sayısı, Yozgat Sorgun'da 40.000-50.000 evren büyüklüğü için 381 örneklem sayısı belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü "Araştırma için örnek boyut" çalışması örnek alınarak belirlenmiştir (Krejcie ve Morgan, 1970: 608). Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun bölgesinde termal otellerde konaklayan müşterilerin ve termal otel yönetimlerinin çalışmaya gerekli ilgiyi göstermemeleri sonucunda hesaplanan 760 örneklem sayısına ulaşılammış, 207 adet Sivas Sıcak Çermik'te faaliyet gösteren termal otellerden ve 201 adet de Yozgat Sorgun'da faaliyet gösteren termal otellerden toplam 408 anket değerlendirmeye alınmıştır. Yanlış veya eksik olarak doldurulmuş toplam 16 anket değerlendirme kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu çalışma, verilerin anket yöntemi ile elde edildiği ve SPSS 21.0 (Statistical Package for the Social Sciences) programında analiz edildiği nicel bir çalışmadır. Çalışmada demografik bilgiler ile ilgili cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu ve aylık gelir durumu olmak üzere beş soru sorulmuştur. Müşteri memnuniyetiyle ilgili dört soruluk ölçek için "Kargo Taşımacılık Hizmetleri Pazarlanması ve Hizmet Kalitesi" kitabından yararlanılmıştır (Yapraklı, 2006). Algılanan hizmet kalitesi ölçeği için "SERVQUAL: Tüketici Hizmet Kalitesi Algılarını Ölçmek İçin Çok Maddeli Bir Ölçek" çalışması kaynak alınmıştır (Parasuraman, Ziethaml ve Berry, 1988: 29). 5 soruluk müşteri memnuniyeti ve 22 soruluk algılanan hizmet kalitesi anketi beşli likert ölçeğinde, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde hazırlanmıştır. Ayrıca algılanan hizmet kalitesi ölçeği beş boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; fiziksel özellikler (1-4. ifadeler), güvenilirlik (5-9. ifadeler), heveslilik (10-13. ifadeler), güven (14-17. ifadeler) ve empati (18-22. ifadeler) boyutlarıdır.

Algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ölçeklerinin her iki bölge için uygulanan güvenilirlik analizleri sonuçlarına bakıldığında Sivas Sıcak Çermik bölgesinin algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti güvenilirlik analizleri (Cronbach's Alpha) sırasıyla 0,881 ve 0,779; Yozgat Sorgun için bu değerlerin 0,823 ve 0,815 olduğu analiz edilmiştir. Bu sonuçların Kalaycı (2010:322) tarafından belirtilen "güvenilir ve "yüksek güvenilir" ölçek aralığında olduğu görülmektedir. Her iki ölçeğin her iki bölgede geçerlilik oranlarına bakıldığında, Sivas Sıcak Çermik bölgesi için geçerlilik (Kaiser-Meyer-Olkin) skorunun algılanan hizmet kalitesi ölçeği için 0,851 ve müşteri memnuniyeti ölçeği için ise 0,785 olduğu anlaşılmıştır. Yozgat Sorgun bölgesi için (Kaiser-Meyer-Olkin) skorunun algılanan hizmet kalitesi ölçeği için 0,773 ve müşteri memnuniyeti ölçeği için ise 0,786 olduğu, Barlett Testi skorunun her iki ölçek ve her iki bölge için de anlamlı (Sig.=0,000) çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Verilerin uygunluk durumu Kalaycı (2010:322) tarafından belirtilen KMO değerlerine göre (0,900 ve üzeri= mükemmel, 0,800 ve üzeri= çok iyi, 0,700 ve üzeri= iyi, 0,600 ve üzeri= orta, 0,500 ve üzeri= zayıf ve 0,500 ve altı= veri seti uygun değil) verilerin uygunluk durumunun "iyi" ve "çok iyi" düzeylerinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her iki bölgede uygulanan algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ölçeklerinin ve ölçek alt

boyutlarının çarpıklık ve basıklık (skewness and kurtosis) değerleri incelenmiş, ölçek değerlerinin Basu, (2012:107) tarafından belirtilen -1,5 ve +1,5 değerleri arasında olduğu sonucuna ulaşılmış ve parametrik analizlerin kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1. incelendiğinde araştırma modelinin 3 temel değişkenden oluştuğu görülmektedir. Modelde yer alan demografik değişkenler; cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim durumu ve aylık gelir durumudur. Algılanan hizmet kalitesi ölçeği fiziksel özellikler, güvenilirlik, heves, güven ve empati boyutlarından ve toplam 22 sorudan oluşmaktadır. Son olarak müşteri memnuniyeti ölçeği ise 4 sorudan oluşmaktadır. Tablo 1.'de her iki bölgedeki (Sivas-Yozgat) katılımcıların demografik özelliklerine ait istatistiksel veriler verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken (Sivas Sıcak Çermik)		n	%	Değişken (Yozgat Sorgun)		n	%
Cinsiyet	Kadın	98	47,3	Cinsiyet	Kadın	97	48,3
	Erkek	109	52,7		Erkek	104	51,7
	TOPLAM	207	100		TOPLAM	201	100
Medeni Durum	Evli	139	67,1	Medeni Durum	Evli	123	61,2
	Bekar	68	32,9		Bekar	78	38,8
	TOPLAM	207	100		TOPLAM	201	100
Yaş	18-30 yaş	22	10,6	Yaş	18-30 yaş	15	7,5
	31-40 yaş	36	17,4		31-40 yaş	34	16,9
	41-50 yaş	40	19,3		41-50 yaş	48	23,9
	51-60 yaş	59	28,5		51-60 yaş	58	28,9

	61 ve üzeri yaş	50	24,2		61 ve üzeri yaş	46	22,9
	TOPLAM	207	100		TOPLAM	201	100
Öğrenim Durumu	Okuryazar Değil	1	0,5	Öğrenim Durumu	Okuryazar Değil	2	1,0
	İlkokul	56	27,1		İlkokul	48	23,9
	Ortaokul	51	24,6		Ortaokul	61	30,3
	Lise	52	25,1		Lise	46	22,9
	Üniversite	35	16,9		Üniversite	29	14,4
	Lisansüstü	12	5,8		Lisansüstü	15	7,5
	TOPLAM	207	100		TOPLAM	201	100

Tablo 1. (Devamı) Katılımcıların Demografik Özellikleri

Aylık Gelir Durumu	0-999 TL	22	10,6	Aylık Gelir Durumu	0-999 TL	18	9,0
	1000-1999 TL	12	5,8		1000-1999 TL	6	3,0
	2000-2999 TL	46	22,2		2000-2999 TL	53	26,4
	3000-3999 TL	65	31,4		3000-3999 TL	59	29,4
	4000-4999 TL	42	20,3		4000-4999 TL	49	24,4
	5000 TL ve üzeri	20	9,7		5000 TL ve üzeri	16	8,0
	TOPLAM	207	100		TOPLAM	201	100

Tablo 1.'de verilen katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, her iki bölge için de kadın ve erkek sayılarının birbirlerine yakın olduğu, her iki bölgede de katılımcıların çoğunluğunun evli olduğu söylenebilir. Yaş değişkenine bakıldığında iki bölgede 41 ila 61 ve üzeri yaşta olan katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Öğrenim durumu değişkeninde Sivas Sıcak Çermik bölgesinde katılımcıların çoğunluğunun ilkokul (%27,1), ortaokul (%24,6) ve lise (%25,1) mezunu olduğu, Yozgat Sorgun bölgesi için ise katılımcıların çoğunluğunun ortaokul (%30,3) mezunu olduğu ifade edilebilir. Aylık gelir durumu değişkeni incelendiğinde de katılımcıların, iki bölgede de 2000 ila 4999 TL aylık gelir durumuna sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2’de Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun bölgesinde uygulanan algılanan hizmet kalitesi ölçeği ve ölçek alt boyutları ile müşteri memnuniyeti ölçeklerinin ortalama değerleri verilmiştir.

Tablo 2. Algılanan Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeklerine Ait Ortalama Değerler

Ölçek		Sivas Sıcak Çermik Bölgesi			Ölçek		Yozgat Sorgun Bölgesi		
		N	Ort.*	Std.* Sapma			N	Ort.*	Std.* Sapma
Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (Alt Boyutlar)	Güvenirlilik	207	3,77	0,771	Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (Alt Boyutlar)	Heveslilik	201	3,65	0,925
	Heveslilik	207	3,66	0,820		Güvenirlilik	201	3,60	1,012
	Empati	207	3,59	0,826		Güven	201	3,45	1,100
	Güven	207	3,54	1,041		Empati	201	3,42	0,845
	Fiziksel Özellikler	207	3,51	0,959		Fiziksel Özellikler	201	2,95	0,683
	TOPLAM ORTALAMA	207	3,62	0,574		TOPLAM ORTALAMA	201	3,42	0,519
Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Ortalama Değer		207	3,77	0,740	Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Ortalama Değer		201	3,72	0,664
Not: * Ortalama **Standart Sapma									

Tablo 2.’de verilen katılımcıların algılanan hizmet kalitesi anketine verdiği cevapların ortalamasının Sivas Sıcak Çermik bölgesi için 3,62, Yozgat Sorgun bölgesi için 3,42 olduğu anlaşılmıştır. Bu ortalamalar sonucunda Sivas Sıcak Çermik bölgesindeki termal otellerde konaklayanların algıladıkları hizmet kalitesinin, Yozgat Sorgun bölgesindeki termal otellerde konaklayanların algıladıkları hizmet kalitesinden daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Sivas Sıcak Çermik bölgesinde faaliyet gösteren termal otellerin hizmet kalitesinin, Yozgat Sorgun bölgesinde faaliyet gösteren termal otellere göre daha iyi olduğu anlaşılabilir.

- Algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin fiziksel özellikler boyutunun ortalamalarına bakıldığında, Sivas Sıcak Çermik bölgesinde faaliyet gösteren termal otellerin dış görünüşlerinin ve kullanılan ekipmanların ve çalışanların dış görünüşlerinin ve Yozgat Sıcak Çermik bölgesinde faaliyet gösteren otellere oranla daha iyi olduğu görülmüştür. Müşterilerin Sivas Sıcak Çermik bölgesinde faaliyet gösteren termal otelleri daha çok tercih edecekleri söylenebilir. Aynı zamanda Yozgat Sorgun’da faaliyet gösteren termal otellerin

fiziksel özelliklerini (dış cephe, boya, çevre düzenlemesi vb.) yeniden bakım ve onarıma alması gerektiği söylenebilir.

- Algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin güvenilirlik boyutunun ortalamalarına bakıldığında, her iki bölgede de faaliyet gösteren termal otellerde de söz verildiğinde sözlerin yerine getirildiği ve herhangi bir sorun olduğunda gerekli ilgiyi göstermelerinde benzer ortalamalara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak Sivas Sıcak Çermik bölgesinde faaliyet gösteren otellerde verilen hizmetlerin ilk defasında, eksiksiz ve söz verilen sürede yerine getirmeleri ve kayıtlarını eksiksiz ve doğru tuttukları ifadelerinin ortalamaları, Yozgat Sorgun bölgesinde faaliyet gösteren otellerin ortalamalarına göre daha yüksek çıktığı görülmüştür. Yozgat Sorgun bölgesinde kayıtların eksiksiz ve doğru tutulması, hizmetlerin ilk defasında ve tam yerine getirilebilmesi için işgörenlere inisiyatif verilmesi gerektiği söylenebilir.
- Algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin heveslilik boyutunun ortalamalarına bakıldığında, her iki bölgede faaliyet gösteren termal otellerin hizmetin ne zaman yerine getirileceğini benzer şekilde söyledikleri, müşterilere hizmeti en uygun şekilde verdikleri ve yardım etmek için istekli olmaları Sivas Sıcak Çermik bölgesinde Yozgat Sorgun bölgesine göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüş fakat müşterilerin isteklerini cevaplamayacak kadar meşgul olmadıkları Yozgat Sorgun bölgesinin, Sivas Sıcak Çermik bölgesi ortalamalarına göre daha yüksek çıkmıştır. Sivas Sıcak Çermik bölgesinde hizmet veren işletmelerin Yozgat Sorgun bölgesinde hizmet veren işletmelere oranla daha fazla doluluk oranına sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Sivas Sıcak Çermik bölgesinde hizmet veren termal otellerin iş gören sayısının az olduğu düşünülebilir.
- Algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin güven boyutunun ortalamalarına bakıldığında, her iki bölgedeki termal otellerin, müşterilere güven vermesi, müşterilerin kendilerini güvende hissetmesi ve çalışanların kibar ve nazik olma ortalamaları yakın çıkmıştır. Sivas Sıcak Çermik bölgesinde, Yozgat Sorgun bölgesine göre müşterilerin sorularını yanıtlayacak personelin yeterli bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Sivas Sıcak Çermik bölgesinde yer alan işletmelerin personellerinin mesleki yeterliliğe sahip olduğu ancak yoğun bir şekilde çalıştıkları söylenebilir.
- Algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin empati boyutunun ortalamalarına bakıldığında, müşterilerin çıkarlarını koruması, özel ilgi gösteren çalışanlarının olması ve müşterilerin özel ihtiyaçlarını anlayabilmeleri ifadelerinin ortalamaları her iki bölge için de düşük ortalamalara sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca müşterilere özel ilgi gösteren çalışan sayısının Sivas Sıcak Çermik bölgesinde, Yozgat Sorgun bölgesine göre daha az olduğu ifade edilebilir.

Katılımcıların müşteri memnuniyeti anketine verdiği cevapların ortalaması ise Sivas Sıcak Çermik bölgesinde 3,77 olurken; Yozgat Sorgun bölgesinde bu ortalama 3,72'dir. Ortalamalar dikkate alındığında Sivas Sıcak Çermik bölgesindeki termal otellerde konaklayanların müşteri memnuniyetiyle, Yozgat Sorgun bölgesinde konaklayanların müşteri memnuniyetlerinin benzer olduğu söylenebilir.

Sivas Sıcak Çermik bölgesi için uygulanan algılanan hizmet kalitesi ölçek ortalamaları dikkate alınarak müşteri memnuniyeti ile algılanan hizmet kalitesi arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Tablo 3'te Sivas Sıcak Çermik bölgesine ait korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Sıcak Çermik Bölgesi Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler		Algılanan Hizmet Kalitesi
Müşteri Memnuniyeti	Pearson Korelasyon Katsayısı	0,300**
	Anlamlılık (Sig.)	0,000

Not: **Sig.<0.01 (Çift Yönlü)

Tablo 3.'te Sivas Sıcak Çermik bölgesi için müşteri memnuniyeti ile algılanan hizmet kalitesi arasında ilişki olup olmadığının tespiti için korelasyon analizi uygulanmış ve müşteri memnuniyeti ile algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı (Sig.=0,000) ve pozitif yönde güçlü bir ilişki (0,300**) olduğu ve başka bir ifadeyle, algılanan hizmet kalitesi arttıkça müşteri memnuniyetinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4'te Sivas Sıcak Çermik Bölgesi'nde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti etkileyip etkilemediğini ölçmek için uygulanan doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Sivas Sıcak Çermik Bölgesi Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Model Özeti		Katsayılar					ANOVA	
			Standart Dışı Katsayı		Standart Katsayı	t	Sig.	F	Sig.
	R ²	Düzeltilmiş R ²	B	Std. Hata	Beta				
Sabit (Constant)	-	-	2,375	0,315	-	7,540	0,000	20,261	0,000
Algılanan Hizmet Kalitesi	0,090	0,086	0,386	0,086	0,300	4,501	0,000		

Not: Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti Ölçeği (Sivas Sıcak Çermik)
Bağımsız Değişken: Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (Sivas Sıcak Çermik)

Tablo 4.'te verilen varyans analiz tablosunda (ANOVA) müşteri memnuniyeti anlamlılık değerinin 0,000 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,000 olması (Sig.<0,05) regresyon analizinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre algılanan

hizmet kalitesinin %9'luk kısmı müşteri memnuniyetindeki değişimler tarafından açıklandığını göstermektedir. Ayrıca algılanan hizmet kalitesindeki 1 birimlik artış müşteri memnuniyetini 0,386 birim artıracaktır. Sıcak Çermik bölgesi için yapılan doğrusal regresyon analizi sonucuna göre algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sivas Sıcak Çermik bölgesi için katılımcıların cinsiyet ve medeni durum değişkenleriyle algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Bağımsız İki Örnek T Testi (Independent Samples T Test) kullanılarak analiz edilmiş ve anlamlılık değerlerinin sırasıyla 0,514 ve 0,474 olduğu tespit edilmiştir. Anlamlılık değerlerinin 0,05 değerinden yüksek çıkması, cinsiyet ve medeni durum değişkenleriyle algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle, katılımcıların cinsiyetleri ve medeni durumları farklılık gösterse de algıladıkları hizmet kalitesinin benzer olduğu söylenebilir. Ayrıca Sivas Sıcak Çermik bölgesi için katılımcıların yaş, öğrenim durumu ve aylık gelir durumu değişkenleriyle algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Varyans Analizi (ANOVA) kullanılarak analiz edilmiş ve anlamlılık değerlerinin sırasıyla 0,508, 0,504 ve 0,970 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerlerin 0,05 anlamlılık seviyesinden yüksek çıkması bu değişkenler ile algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, katılımcıların yaşları, aylık gelir durumları ve öğrenim durumları farklı olsa dahi algıladıkları hizmet kalitesinin benzer olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Yozgat Sorgun bölgesi için uygulanan algılanan hizmet kalitesi ölçek ortalamaları dikkate alınarak müşteri memnuniyeti ile algılanan hizmet kalitesi arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Tablo 5'te Yozgat Sorgun bölgesine ait korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5. Yozgat Sorgun Bölgesi Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler		Algılanan Hizmet Kalitesi
Müşteri Memnuniyeti	Pearson Korelasyon Katsayısı	0,195**
	Anlamlılık (Sig.)	0,006

Not: **Sig.<0.01 (Çift Yönlü)

Tablo 5.'te Yozgat Sorgun bölgesi için müşteri memnuniyeti ile algılanan hizmet kalitesi arasında ilişki olup olmadığının tespiti için korelasyon analizi uygulanmış ve müşteri memnuniyeti ile algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı (Sig.=0,006) ve pozitif yönde güçlü bir ilişki (0,195**) olduğu, başka bir ifadeyle, algılanan hizmet kalitesi arttıkça müşteri memnuniyetinin de arttığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 6.'da Yozgat Sorgun Bölgesi'nde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti etkileyip etkilemediğini ölçmek için uygulanan doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Yozgat Sorgun Bölgesi Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Model Özeti		Katsayılar					ANOVA	
			Standart Dışı Katsayı		Standart Katsayı	t	Sig.		
	R ²	Düzeltilmiş R ²	B	Std. Hata	Beta			F	Sig.
Sabit (Constant)	-	-	2,864	0,205	-	13,956	0,000	7,837	0,006
Algılanan Hizmet Kalitesi	0,038	0,033	0,152	0,054	0,195	2,800	0,006		

Not: Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti Ölçeği (Yozgat Sorgun)
Bağımsız Değişken: Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (Yozgat Sorgun)

Tablo 6.'da verilen varyans analiz tablosunda (ANOVA) müşteri memnuniyeti anlamlılık değerinin 0,006 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,000 olması (Sig.<0,05) regresyon analizinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre algılanan hizmet kalitesinin %3,8'lik kısmı müşteri memnuniyetindeki değişimler tarafından açıklandığını göstermektedir. Ayrıca algılanan hizmet kalitesindeki 1 birimlik artış müşteri memnuniyetini 0,152 birim artıracaktır. Yozgat Sorgun bölgesi için yapılan doğrusal regresyon analizi sonucuna göre algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yozgat Sorgun bölgesi için katılımcıların cinsiyet ve medeni durum değişkenleriyle algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Bağımsız İki Örnek T Testi (Independent Samples T Test) kullanılarak analiz edilmiş ve anlamlılık değerlerinin sırasıyla 0,980 ve 0,815 olduğu tespit edilmiştir. Anlamlılık değerlerinin 0,05 değerinden yüksek çıkması, cinsiyet ve medeni durum değişkenleriyle algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle, katılımcıların cinsiyetleri ve medeni durumları farklılık gösterse de algıladıkları hizmet kalitesinin benzer olduğu söylenebilir. Ayrıca Sivas Sıcak Çermik bölgesi için katılımcıların yaş değişkeniyle algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı Varyans Analizi (ANOVA) kullanılarak analiz edilmiş ve anlamlılık değerinin 0,604 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değer 0,05 anlamlılık seviyesinden yüksek çıkması yaş değişkeni ile algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle katılımcıların yaşları değişiklik gösterse dahi algıladıkları hizmet kalitesinin benzer olduğu söylenebilir.

Tablo 7.'de Yozgat Sorgun bölgesi için katılımcıların öğrenim durumları ile algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Varyans Analizi (ANOVA) ile test edilmiştir.

Tablo 7. Yozgat Sorgun Bölgesi İçin Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Algılanan Hizmet Kalitesi		N	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.
Öğrenim Durumu	Okuryazar Değil	2	3,022	0,6106	3,060	0,011
	İlkokul	48	3,430	0,5187		
	Ortaokul	61	3,576	0,4933		
	Lise	46	3,464	0,5443		
	Üniversite	29	3,191	0,4575		
	Lisansüstü	15	3,233	0,4732		
	Toplam	201	3,429	0,5190		

Tablo 7. incelendiğinde, öğrenim durumu değişkeninin anlamlılık (significance) değerinin 0,011 olduğu, 0,05 değerinden düşük çıktığı, bunun sonucunda katılımcıların öğrenim durumlarıyla algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılmıştır. Varyans Analizi (ANOVA) anlamlılık değerinin 0,05 değerinden düşük çıkması sonucu hangi öğrenim durumu değişkeninin algıladıkları hizmet kalitesinin farklılık gösterdiğinin tespiti için Varyans Analizi ANOVA Post Hoc Tukey HSD testi uygulanmıştır. Analiz sonucu incelendiğinde, Yozgat Sorgun bölgesindeki ortaokul mezunu katılımcılarla, üniversite mezunu katılımcıların hizmet kalitesini farklı algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ortalama değerlere bakıldığında, ortaokul mezunlarının ortalama değerinin 3,57 ve üniversite mezunlarının ortalama değerinin ise 3,19 olduğu ve dolayısıyla ortaokul mezunlarının ortalama değerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum sonucunda da ortaokul mezunlarının, üniversite mezunlarına göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8.'de Yozgat Sorgun bölgesi için katılımcıların aylık gelir durumları ile algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilmiştir.

Tablo 8. Yozgat Sorgun Bölgesi İçin Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Algılanan Hizmet Kalitesi	N	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	
Aylık Gelir Durumu	0-999 TL	18	3,830	0,5527	3,659	0,003
	1000-1999 TL	6	3,265	0,3629		
	2000-2999 TL	53	3,404	0,5322		
	3000-3999 TL	59	3,331	0,5286		
	4000-4999 TL	49	3,372	0,4208		
	5000 TL ve Üzeri	16	3,653	0,5142		
	Toplam	201	3,429	0,5190		

Tablo 7. incelendiğinde, gelir durumu değişkeninin anlamlılık (significance) değerinin 0,003 olduğu ve 0,05 değerinden düşük çıktığı, bunun sonucunda katılımcıların gelir durumlarıyla algıladıkları hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark olduğu anlaşılmıştır. Varyans Analizi (ANOVA) anlamlılık değerinin 0,05 değerinden düşük çıkması sonucu hangi aylık gelir durumu değişkeninin algıladıkları hizmet kalitesinin farklılık gösterdiğinin tespiti için Varyans Analizi ANOVA Post Hoc Tukey HSD testi uygulanmıştır. Varyans Analizi ANOVA Post Hoc Tukey HSD testi sonucu incelendiğinde Yozgat Sorgun bölgesindeki 0-999 TL aylık gelire sahip katılımcılarla 2000-2999 TL, 3000-3999 TL ve 4000-4999 TL aylık gelire sahip olan katılımcıların hizmet kalitesini farklı algıladıkları görülmüştür. Belirtilen gelir durumlarına sahip değişkenlerin ortalama değerleri de dikkate alındığında yüksek gelire sahip olan kişilerin hizmet beklentilerinin yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, her geçen gün artan teknolojik gelişmeler ile varlıklarını korumaları ve sürdürebilmeleri için sundukları hizmetlerin kalitelerini artırmak durumundadırlar. İşletmelerin, hizmet kalitelerini artırmaları, müşteri memnuniyetini sağlamaları ve dolayısıyla müşteri sadakati kazanmaları, diğer işletmelerle rekabet edebilmeleri açısından önemli bir etkidir. Nüfusları birbirine yakın olması, TR72 bölgesinde (Kayseri-Sivas-Yozgat) birlikte bulunması ve literatürde her iki bölgedeki kaplıcaların müşteri memnuniyeti açısından karşılaştırılması bulunmamasından dolayı bu çalışmada Sivas ve Yozgat illeri seçilmiştir. Sivas'ın Sıcak Çermik kaplıca bölgesinde ve Yozgat'ın Sorgun ilçesinde faaliyet gösteren termal otel işletmelerinde yapılan bu çalışmada, Sivas Sıcak Çermik'te ve Yozgat Sorgun'da faaliyet gösteren termal otel işletmelerde konaklayan yerli müşterilerin, demografik özelliklerine göre hizmet kalitesini algılamalarında farklılıkların olup olmadığı incelenmiştir. Aynı zamanda hizmet kalitesinin müşteri

memnuniyetini etkileyip etkilemediği ve iki ildeki müşteri memnuniyetinin karşılaştırılması hedeflenmiştir.

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde sağlık turizmi ve çeşitlerine, ikinci bölümünde hizmet ve kalite kavramlarına ver verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, kapsam ve kısıtları, evren ve örnekleme ve araştırma modeli açıklanmış, araştırma bulguları ve yapılan analizlerin sonuçları dikkate alınarak bazı öneriler sunulmuştur.

Araştırma bulguları incelendiğinde, katılımcıların yaşlarının her iki bölgede de 41 ila 61 ve üzeri yaşlarda yoğunlaştığı görülmüştür. Evli katılımcıların bekar katılımcılara kıyasla sayılarının daha fazla olduğu görülmüştür. Eğitim düzeylerinin ilkokul, ortaokul ve lise mezuniyetlerinde yoğunlaştığı ve gelir durumlarının genellikle 2000 ila 4999 TL arasında olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, Sivas Sıcak Çermik ve Yozgat Sorgun bölgesinde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini etkilediği ve algılanan hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğu yapılan analizler sonucunda ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle her iki bölgede de konukların algıladıkları hizmet kalitesi arttıkça müşteri memnuniyetinin de arttığı ifade edilebilir. Ayrıca cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenlerine göre her iki bölgede de hizmet kalitesi algılarının birbirinden farklı olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların Sivas Sıcak Çermik bölgesinde öğrenim ve aylık gelir durumu değişkenlerine göre hizmet kalitesini farklı algılamadıkları ortaya çıkarken; Yozgat Sorgun bölgesinde öğrenim ve aylık gelir durumu değişkenlerine göre hizmet kalitesini farklı algıladıkları görülmüştür. Yozgat Sorgun bölgesinde ortaokul mezunu katılımcıların, üniversite mezunu katılımcılara göre hizmet kalitesi algılarının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca aylık geliri yüksek olan katılımcıların hizmet beklentilerinin yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, termal otel işletmeleri tarafından sunulan hizmet kalitesinin artırılmaya çalışılması, termal otel işletmelerinde konaklayan misafirlerin beklentilerinin belirlenmesi ve bu konuda gerekli hizmetlerin sunulması, iş görenlere hizmet sunumlarında öngörülü davranışlar sergilemelerinin gerekliliğinin hatırlatılması ve bu konuda yönlendirilmesi konukların termal otel işletmelerinden memnun bir şekilde ayrılmasına, tekrar ziyaret isteklerinin artmasına ve başkalarına önermelerine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Aklanoğlu, F. ve Erdoğan, E. (2008). Termal Turizm ve Afyon-Gazlıgöl Örneği. *e-Journal of New World Sciences Academy Natural and Applied Sciences*. 3(1): 83-92.
- Basu, R. (2012) *Managing Quality in Projects*, İngiltere: Gower Publishing Limited.
- Bektaş, G. ve Şimşek, F. (2016). İleri Yaş Turizmde Mobil Sağlık Hizmetlerinin Önemi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*. 3(4): 179-185.
- Carrera, P. ve Lunt, N. (2010). A European Perspective on Medical Tourism: The Need for A Knowledge Base. *International Journal of Health Services*. 3: 469-484.
- Connell, J. (2006). *Medical Tourism: Sea, Sun, Sand and ... Surgery*. *Tourism Management*. 27(6): 1093-1100.
- Çoban, S. (2004). Toplam Kalite Yönetimi Perspektifinde İçsel Pazarlama Anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22: 85-98.
- Dalgıç, A. (2013). *Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Hizmet Kalitesini Etkileyen Faktörler Antalya’da Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama*. Adnan Menderes Üniversitesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karahan, K. (2000). *Hizmet Pazarlaması*. İstanbul: Beta yayınları.
- Kenzhebayeva, A. ve Boylu, Y. (2018). Engelli Bireylerin Seyahat Engellerinden Etkilenmesinde Psikolojik Faktörlerin Önemi. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*. 2(4): 1-11.
- Kesmez, G. A. ve Savaş, H. (2014). Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli ile Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17: 1-13.
- Krejcie, R. V. ve Morgan, D. W. (1970). Determining Sample Size For Research Activities. *Educational and Psychological Measurement*. 30(3): 607-610.
- Kurubaş, E. ve Taşkın, E. (2002). Hizmet Pazarlaması Açısından Eğitim Hizmetlerinde Kalite (Kütahya’daki Özel Hastane Öğrencileri ile İlgili Bir Saha Araştırması). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7: 1-21.
- Parasuraman A. P., Zeithaml V., A. ve Berry Leonard L (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*. 4: 41- 50.
- Parasuraman A. P., Zeithaml V., A. ve Berry Leonard L (1988). SERVQUAL: A Multiple-Item Scale For Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*. 64(1): 12-40.
- Robert V. K. ve Daryle W. M. (1970). Determining Sample Size for Research Activities. *Educational and Psychological Measurement*. 30: 607-610.
- Romanova, G., Vetitnev, A. ve Dimanche, F. (2015). *Health and Wellness Tourism*. 232-288.
- Şimşek, Ş. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. Konya: Günay Ofset.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2017). *Sağlık Turizmi Nedir?* <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10944,02pdf.pdf?0>. (Erişim Tarihi: 20.02.2020).
- Temizkan, S., P. (2015). *Sağlık Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tengilimoğlu, D. (2017). *Sağlık Turizmi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Tontuş, H. Ö. (2018). Sağlık Turizmi Tanıtımı ve Sağlık Hizmetlerinin Pazarlanması İlkeleri Üzerine Değerlendirme. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*. 3(1): 67- 88.
- Yapraklı, Ő. (2006). *Kargo Taşımacılık Hizmetleri Pazarlanması ve Hizmet Kalitesi*. Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ő.
- Yüksekbilgili, Z. ve Tunç, S. (2016). Bir Tutundurma Faaliyeti Olarak Türkiye'deki Beş Yıldızlı Termal Otellerde E-Ticaret. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 33: 306-324.

Makalenin Geliş Tarihi: 13 Nisan 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Haziran 2020

**RADIO GOLF OYUNUNDA AFRO-AMERİKALI KİMLİĞİN TEMSİLİ:
DÜN, BUGÜNE KARŞI***
REPRESENTATION OF AFRO-AMERICAN IDENTITY IN RADIO GOLF; PAST VERSUS TODAY

*Tuba Baykara***

Öz

Siyasi, ekonomik ve sosyal unsurlar toplumun yapısını etkileyerek, toplumu oluşturan bireyler üzerinde belirleyici roller üstlenmektedir. Bu değişim sürecinde bireyi toplumda ön plana çıkaran veya arka plana iten en önemli faktör ise, bireyin toplumdaki konumuna bağlı olarak ortaya çıkan kimliğidir. Toplumu şekillendiren faktörlerin bireyin toplumsal konumu ve kültürel kimliği üzerindeki etkileri yadsınamaz. Dolayısıyla kimliğin toplumsal, tarihsel ve kültürel süreçlerin karşılıklı etkileşimiyle şekillendiğini söylemek mümkündür.

Afro-Amerikalıların kültürel deneyimlerinden yola çıkan August Wilson, Afro-Amerikalı kimliğin tarihi ve kültürel yönünü okuyucuyla buluşturmaktadır. Amerika kıtası, Afro-Amerikalılara, kendi Afrika kökenlerini yeni deneyimleriyle birleştirecekleri kültürel bir ortam sağlayarak, yeni bir kimlik olgusunun ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Afrika'nın zengin kültürel mirası ve beyaz toplumla etkileşim sürecinin inşa ettiği Afro-Amerikalı kimlik, Radio Golf oyununda, Afro-Amerikalıların beyaz toplumdaki duruşları ve sınırlarının temsilidir. Mevcut toplumsal koşullar altında ve baskın gücün karşısında Afro-Amerikalı olabilmeyen, sadece sahip olunan ortak kültürün ve geçmişin korunmasıyla mümkün olduğunu vurgulayan yazar, Radio Golf oyunu ile Afro-Amerikalı kimliği genişleyen toplumsal sınırlar çerçevesinde konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Afro-Amerikalı Kimlik, Kültür, August Wilson, Radio Golf.*

Abstract

Affecting the structure of the society, political, economic and social factors play decisive roles on the individuals of a society. During this process, identity, which emerges depending on the social position of the individuals, is the most significant

* Bu çalışma, "August Wilson'ın Söyleminde Afro-Amerikalılık: Bir Eleştirel Söylem Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü*, e-mail: tbbaykara@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0570-5283.

factor that prioritizes or ignores them. The effects of the factors shaping the society on the social position and cultural identity of the individual are undeniable. It is, therefore, possible to say that identity is shaped by the mutual interaction of social, historical and cultural process.

August Wilson starting from the cultural experiences of Afro-Americans brings together the historical and cultural aspects of Afro-American identity with the audience. The American continent has paved the way for the emergence of a new identity by providing a cultural atmosphere, which Afro-Americans associate their own African roots with the new experiences. In *Radio Golf*, Afro-American identity is the representation of Afro-Americans' positions and borders in white society, which is constructed by the rich cultural heritage of Africa and their interactive process with white society. The author emphasizes that being Afro-American is only possible with the protection of shared culture and past under the prevalent social conditions and hegemony and he locates Afro-American identity within the expanding social borders with *Radio Golf*.

Keywords: *Afro-American Identity, Culture, August Wilson, Radio Golf.*

Kişinin içindekine ait olan Öteki'dir. Kişinin durduğu yerden bilebileceği yalnızca ötekidir. Ben, ötekinin bakışında yazılıdır. Kimlik bir süreç olarak, bir anlatı olarak, bir söylem olarak daima 'ötekinin' konumundan anlatılır.

Stuart Hall, (1998: 71)

Giriş

August Wilson'ın Amerikan tiyatrosuna asıl katkısı, Afro-Amerikan toplumu ele aldığı ve *Yüzyıl Serisi* olarak adlandırdığı "ırksal hatıraların merkezi" (Snodgrass, 2004: 73) olarak tanımlanan oyunlarıdır. Kendisini yirminci yüzyıl Amerikan tarihini oyunları ile somutlaştırmaya adanmış yazar, böylece siyah toplumun tecrübelerini Amerikan tiyatrosunun bir parçası olarak ölümsüzleştirir. Wilson eserleriyle toplumda farkındalık uyandırmak ve ötekileştirilen siyah toplumun, bu beyaz toprakların 'Afro-Amerikalı' parçası olduklarını vurgulamak ister. Wilson'ın *Yüzyıl Serisi*, Afro-Amerikalıların gördükleri beyaz baskıya rağmen, kendi tarihlerine sıkıca bağlı kalmaları ancak Amerika'da oldukları gerçeğini de unutmamaları mesajı üzerine kuruludur. Du Bois siyahlar topluluğunun "hem ayrılan hem de kaynaşan bir nesneliliği, özün hem içinden hem de dışından kaynaklı güçlerden bölünen bir kimliği tarif eden" ikili bir bilinç geliştirdiğine dikkat çekmektedir (aktaran: Chiang, 2010: 169). Burada özün iç kısmı, Afrika kökenlerini oluştururken, özün dış kısmı beyaz toplumu temsil etmektedir. Wilson, eserlerinde söz konusu iki 'öz' arasında dengeyi korumanın önemini ısrarla dile getirmektedir. Diğer bir deyişle, yazar, Afro-Amerikalıların öz vatanlarından fiziksel bağları kopmuş olsa dahi, kendi tarihleri, kültürü ve hatıralarıyla dokunmuş gönül bağlarının şekillendirdiği Afro-Amerikalı kimliğin önemine vurgu yapmaktadır.

Hem kendi hayatından izler taşıyan hem de çok değer verdiği Afrikalı toplumun aynası olan oyunları, sadece Afro-Amerikalı toplumu değil, beyaz toplumu da büyüyle cezbeder. Yazar, Afro-Amerikalıları her defasında kendi gerçekleriyle yüzleştirirken, beyaz Amerikalılara da Afro-Amerikalıların, sokaktaki farklı renkleri olan insanlardan daha fazlası olduğunu gösterir. Wilson'ın, "yaralı halkına şifa dağıtan oyunları, Afro-Amerikalı kimliğin merkezindeki Afrika'nın doğru yerini tartışarak ve öğreterek kültürel şifacıya dönüşen sanatçı rolünü" (Shannon, 2016: 13) üstlenir. Bu noktadan hareketle, çalışmamız, okuyucunun 1990'lı

yılların atmosferi ile buluştuğu serinin son oyunu *Radio Golf* te Afro-Amerikalı kimliğin nasıl temsil edildiğine odaklanmaktadır.

Woodward, kimliğin “*kişisel olanla toplumsal olan arasındaki karşılıklı ilişkiyi, fallikle toplumsal yapı arasındaki karmaşık etkileşim olasılıklarını ve hatta sınırlamaları ifade etmek*” için tercih edildiğini belirtmektedir (Varol, 2016: 148). Bu husus, kimliğin toplumsal, tarihsel ve kültürel süreçlerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenen ve genellikle benzerlikler ve farklılıklar ekseninde vücut bulan devingen yapısına dikkat çekmektedir. Bu açıdan, toplumu oluşturan bireylerin benzerlikleri ve farklılıkları kimliğin inşasının yapı taşları gibidir. Conolly, “*var olmak için farklılığa ihtiyaç duyan kimlik, kendi kesinliğini güvence altına almak için bu farklılığı ötekiliğe dönüştürür ve birey kendisini farklılaştıracak bir ‘öteki’ olmadan kimlik sahibi olamaz*” (Canbay Tatar, 2006: 93) diyerek kimlik kavramını farklılıklar üzerinden somutlaştırmaktadır. Okuyucu, *Radio Golf* oyunu ile Afro-Amerikalı kimliğin, beyaz toplumun dinamikleri ile etkileşiminde nasıl inşa edildiğine şahit olmaktadır.

Kimlik- Farklılıklar Ekseninde; ‘Ben’ ve ‘Öteki’ Sınırında

Oldukça karmaşık ve farklı bağlamlarda farklı anlamlar ve roller üstelenen kimlik, Weeks’e (1998: 85) göre;

Bazı insanlarla nelerinizin ortak olduğuna ve sizi başkalarından neyin farklılaştırdığına ilişkin bir ait olma sorunudur. Kimlik, en temel anlamıyla size kişisel konum duygusu, bireyselliğinize değışmez bir öz verir. Ama aynı zamanda da sizin toplumsal ilişkilerinize, diğerleriyle olan karmaşık bağlarınıza ilişkindir.

Beyaz toplum, Afro-Amerikalılar için ‘diğerleri’ni temsil etmektedir ve beyaz toplumla Afro-Amerikan toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen toplumsal bağlar, Afro-Amerikalı kimliğin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Jenkins (2016: 19), kimlik olgusuna ilişkin “*Tam orada’ değildir, bir ‘şey’ değildir, her zaman oluşturulması gerekir*” diyerek kimlikle ilgili sürecin devamlılığına dikkat çekmektedir. Anık ise, (2012: 22) “*Kimlik bir keşif, fakat daha çok da bir inşadır. Bu süreçte, kişinin kendi benliğini ve ötekilerini tanıması bir keşif, kendini yahut ötekilerini tanımlaması ise bir inşadır*” diyerek süreçteki ‘ben’ ve ‘öteki’ unsurlarının varlığını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Afro-Amerikalı kimliğin, beyaz düzenin sınırları çerçevesinde ve tarihin izleri eşliğinde varlık göstermeye ve benliğini sürdürmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Kimlik olgusunun paradoksal yapısı, hem kendini tanımayı, yani, diğerlerinden farklılaşmayı, hem de bazı gruplarla özdeşleşmeyi bir arada barındırır ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olan (Şimşek, 2002: 35) bu çelişkili durum, kültürel bir sürece işaret eder. Yani, kimlik tarihsel ve toplumsal süreçten olduğu kadar, kültürel süreçten de etkilenmektedir. Bir yandan “*toplumu birleştiren, bütünleştiren değerleri ve karşılıklı bağları*” (Mora, 2008: 5) ifade eden, öte yandan da “*insan toplulukları arasındaki farkları derinleştiren ve toplumlara kimlik kazandıran önemli bir faktörü*” (Aşkın, 2007: 217) temsil eden kültür, kimliğin inşasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle, kültür hem birlikteliğin hem de ayrışmaların merkezinde bulunarak, toplumsal yapının vazgeçilmez unsurunu teşkil

etmektedir. Kültürün kimlik üzerindeki bu belirleyici etkisi, kültürel kimlik kavramını ortaya çıkarmıştır: *“Ortak bir coğrafyada, ortak idealler etrafında toplanmış, ortak tarihe ve ortak geleceğe yönelik birliktelikle oluşan ortak kültür, o ulusun kültürel kimliğini oluşturur.”* (Mora, 2008: 5)

Stuart Hall (1998: 177) kültürel kimlik üzerine iki farklı görüşten bahsetmektedir. Birinci görüş, kültürel kimliği *“tek, paylaşılan bir kültür, bir tür ortak ‘tek gerçek benlik’ bağlamında, diğer ‘benlik’lerin içinde saklı, ortak tarih ve ataları olan ‘benlikler’”* anlamında tanımlamaktadır. Bu bağlamda, kültürel kimlik ortak tarihsel deneyimlere ve paylaşılan kültürel kurallara tekabül etmektedir ve gerçek tarihin değişen bölümleri ve iniş çıkışlarının etkisiyle sabit, değişmez ve daimî algı dayanakları ve anlamları olan bir topluluğa işaret etmektedir. İkinci görüş ise, kültürel kimliğin inşasında benzerlik noktalarını kabul etmekle beraber farklılıklara yoğunlaşır ve bu farklılık noktalarının tarihin etkisiyle *“gerçekten ne olduğumuzu”* ve *“bize ne olduğunu”* belirlediğine dikkat çeker. Bu bağlamda,

Kültürel kimlik “var olma” meselesi kadar bir “olma” meselesidir. Geçmişe olduğu kadar geleceğe de aittir; mekân, zaman, tarih ve kültürün ötesine geçer. Kültürel kimliklerin tarihsel geçmişleri vardır ve her tarihsel olgu gibi dönüşüme maruz kalırlar ve değişime açıktırlar. Bitmeyen tarih, kültür ve güç “oyunlarına” bağımlıdırlar. Kimlikler bizi konumlayan ve kendimizi konumladığımız farklı durumlara verdiğimiz isimlerdir, geçmişin öyküleridir.

Rutherford (1998: 25), kimliğin, geçmişin ve ne olacağının izlerini taşıdığını belirterek asla durağan bir konum olmadığına dikkat çekmektedir ve kimliği, *“farklılıklar oyununda ve kendi yaşamlarımızın anlatısında kesin olmayan, geçici bir nokta”* olarak tanımlamaktadır. Hall ise (1998: 180-182), farklılık sınırlarının sürekli olarak farklı algı dayanaklarına göre yeniden konumlandığını ve farklılığın kültürel kimliklere kazanmış olduğunu vurgulamaktadır. Farklılığı biçimlendiren unsurun ortak tarih, sürgün, kölelik, sömürgecilik gibi tarihe iz bırakan olaylar olduğunu belirtmektedir. Farklılık ilişkileri olmaksızın, hiçbir temsilin oluşamadığını ve temsil içinde oluşanların ise, her zaman ertelenmeye, serileştirilmeye, farklı bir şekilde düzenlenmeye açık olduğunu dile getirmektedir. Afro-Amerikalı kimliğin Afrika’nın tarihi ve kültürü ile yoğrularak, beyaz toplumun güç ve ideolojisi çerçevesinde şekillendiğini ve toplumsal yapıyla bütünleştiğini, Hall’ün ısrarla yinelediği *“kimliğin toplumsal olarak inşa edildiği, kararsız ve değişken bir karaktere sahip olduğu”* teziyle desteklemek mümkündür.

Radio Golf Oyununa Genel Bakış

Wilson, 2005 yılında kaleme aldığı ve 1997 yılında Pittsburgh’ta Bedford Hills Kalkınma Şirketinin ofisinde geçen oyunun ana fikrini şöyle açıklamaktadır:

[...] Radio Golf ile ilgili fark ettiğim şeylerden biri, diğer dokuz oyunumda yer almayan siyah orta sınıfı da bir şekilde ele almam gerekliliği idi. Bence siyah orta sınıf toplumun diğer kesimiyle bağlantılarını tanımaksızın veya kabullenmeksizin kendi servetlerini kendileri yaparak, toplumdaki kendilerini soyutluyor gibi görünmektedirler. Ve sonra düşündüm ki, çok fazla bilgi, uzmanlık ve beceri edindik ve uyuşturucu, şiddet ve ülkenin geçmiş yıllarının

toplumsal uygulamaları nedeniyle tamamen çökmüş olan bu topluma yardım ediyor olmamız gerekli. (Aktaran: Booker, 2007: 183)

1990'lar Afro-Amerikalıların ekonomik açıdan güçlenerek orta sınıfa yükseldiğine, Afro-Amerikalı kadın belediye başkanlarına, generallere, Afro-Amerikalıların aldığı Nobel, Pulitzer ödüllerine, Afro-Amerikalı tenis, satranç şampiyonlarına tanıklık ettiği yıllardır. Afro-Amerikalılar için rüzgâr tersine dönmüş ve toplumsal rolleri, ideolojik süreçlere içkin toplumsal düzen çerçevesinde değişmiştir. İkisi de golf meraklısı ortaklardan, Harmond Wilks belediye başkanlığına adaydır ve karısı Mame ile birlikte seçimlere hazırlanmaktadır. Seçildiği takdirde Pittsburgh'un ilk Afro-Amerikalı başkanı olacaktır, tıpkı 1990 yılında Washington belediye başkanı seçilen Sharon Pratt Kelly'nin büyük bir Amerika şehrini yöneten ilk Afro-Amerikalı kadın olması gibi. Bankada müdür yardımcısı olan Roosevelt Hick ise, kentsel dönüşümle yenilenen ve büyük yatırımların yapılacağı Pittsburgh'taki yatırım projeleriyle ilgilenmektedir.

Kalkınma şirketi ortakları Harmond ve Roosevelt'in, tarihi Hill mahallesinin yenilenme projesi üzerinde çalıştığı oyun ilerledikçe, dönüşüm projesinin daha derin anlamları ortaya çıkmaktadır: *“Dönüşüm, binaları onarmaktan çok daha fazlasını ifade etmektedir; sadece çevrenin yenilenmesi değil, insanların da yenilenmesi anlamını taşımaktadır”* (Parks, 2007: x). Joseph Barlow (Old Joe), dönüşüm projesinde yer alan evlerden birinin sahibi olduğunu iddia ederek evin yıkılmasına razı olmamaktadır. Yıkımına engel olduğu bina ise bir zamanlar Aunt Ester'in yaşadığı 1839 Wyler bulvarındaki evdir. Evin yasal olarak dönüşüm projesine eklenmesinin unutulduğunu öğrenen Harmond, kariyerini ve maddi kaybını düşünmeksizin evin yıkımını durdurur. Böylece Pittsburgh baştan aşağıya yenilense de Afro-Amerikan tarihin duvarlarına sindiği bu ev, Afro-Amerikalıların tarihi ve kültürel değerlerini temsilen yaşamaya devam edecektir.

Radio Golf Oyununda Afro-Amerikalı Kimliğin Temsili

Afrika'dan aynı sebeplerle, aynı amaç için aynı koşullarda Amerika kıtasına getirilen Afrikalıların, yeni topraklarda edindiği yeni kimlikleri -Afro-Amerikalı kimlik- kültürel kimliğin bir yansımasıdır. Siyah Amerikan kültüre sahnede tüm zenginliği ve doluluğu ile yer vermek ve bu kültürün insan yaşamının ve uğraşının tüm alanlarında bizi ayakta tutan kudretini göstermek için Afro-Amerikan kültürün kendine has özellikleri üzerine yazdığını (Aktaran: Shannon, 2009: 27) belirten Wilson için kültürel değerlerin önemi oyunlarının kültürel dokusundan anlaşılmaktadır. *Radio Golf* oyununda, Wilson, Afro-Amerikalı kimliği kaygan bir zeminde yansıtarak, geçmiş ile bugün arasında köprü vazifesi görececek biçimde konumlandırmıştır. Bu bağlamda, Harmond, Roosevelt, Old Joe ve Sterling karakterleri Afro-Amerikalı kimliği farklı açılardan temsil etmektedirler. Bu açıdan Wilson, hem kültürel değerler ve tarihsel gerçekler, hem de değişen toplumsal düzen olmak üzere Afro-Amerikalı kimliğin yapı taşlarını somutlaştırmaktadır. Böylece Afro-Amerikalı kimliğin inşa sürecine ışık tutarak, siyah toplumun kimlik arayışının ve bu arayışın altında yatan aidiyet duygusunun anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Old Joe: Gerçekten belediye başkanı adayı mısın? Senin belediye başkanı olmana müsaade etmezler.

Harmond: 1997 yılındayız. Şartlar değişti. Burası Amerika, fırsatlar ülkesi. Belediye başkanı olabilirim, istediğim her şey olabilirim.

Old Joe: Eğer seçimi kazanırsan, kuralları değiştirecekler ve sana sadece anahtarların yarısını verecekler. Bunu biliyorsun, değil mi?

Harmond: Hayır, bütün anahtarları alacağım ve bana yeni anahtarlar yapmak zorunda kalacaklar. Her şey inşa edeceğiz. Bak şuna (Old Joe'ya hizmetleri gösterir) sonunda Hill Mahallesinde süpermarketimiz olacak. Yeni apartmanlar. Sarah Degree Sağlık Merkezi. Sarah Degree'nin Pittsburgh'taki kayıtlı ilk siyah hemşire olduğunu biliyor muydun? Bu sadece başlangıç. (Radio Golf: 21-22)

Old Joe'nun, Afro-Amerikalıların beyaz toplumda elde edebileceklerinin sınırlı olduğuna vurgu yapması, tarihsel sürecin öğretilerinden kaynaklanmaktadır ancak toplumsal koşulların iyileşmesinin, Afro-Amerikalı kimliği yeniden konumlandığına Harmond'ın belediye başkanı adaylığı ile şahit olmaktayız. Kültürel kimliğe ilişkin hem sabit hem de değişime açık, koşullara göre sürekli pozisyon alan iki önemli özelliği göz önünde bulundurulursa, Old Joe'nun kültürel kimliğe ilişkin sabit, değişmez aktarımların sesi olduğunu; Harmond'ın ise, kimliğin akışkan ve değişken yönünü temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca yazarın ilk siyah hemşireyle bağ kurması, tarihin Afro-Amerikalı kimlik üzerindeki etkilerini pekiştirmektedir. Bu açıdan Afro-Amerikalı kimliğin, Afro-Amerikalıların beyaz toplumu anlama ve anlamlandırma sürecinde hem keşfedilen hem de yinelenerek inşa edilen bir olgu olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Castells'e göre kimliklerin inşası,

Tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üretmeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenler. (Aktaran: Yanık, 2013: 228)

Bu bakımdan Afro-Amerikalı kimliğin, beyaz toplumun ideolojik süzgecinden geçerek inşa edildiği söylenilebilir. Köleliğin kaldırılması ile başlayan değişim rüzgârı, siyah toplum için, sosyal ve hukuki hakların genişletilmesi ile toplumsal yapı üzerinde de etkisini göstermiştir. Ülkedeki tüm kapılar, sadece beyazlara değil, artık Afro-Amerikalılara da açıktır ve zengin beyazlara özgü golf gibi sporlar, varlıklı Afro-Amerikalıların da uğraşı olmaya başlamıştır:

Roosevelt: [...] İlk kez golf topuna vurduğumda kendi kendime nerede olduğumu sordum. [...] İlk defa, özgür, gerçekten özgür olduğumu hissettim. [...] Bu duyguyu tekrar yaşamak için yüzlerce golf topuna vurmalyım dedim. Ancak ilk deneyim her şeye bedel. [...] Hayatımın en güzel duygusuydu. [...] Keşke ben on yaşındayken bana da golf oynamayı öğretselerdi. Bu size hayattaki her kapıyı açacak bir yol belirlerdi. Sadece siyah olduğunuz için saklanmak ve kayaların altından sürünmek zorunda kalmadınız. Bu dünyaya ait değilmişsiniz gibi bir his bu. (s. 13)

Roosevelt, siyah toplumun köleliğin esiri olduğu dönemlerde sadece varlıklı beyazların uğraşı olan bir sporla ilgilenebilme olanağına erişmiş olması ile kendisini değerli hissetmektedir. Bu durum, kimliğin en belirgin özelliği olan ‘ben’ ve ‘öteki’ arasındaki bariyerlerin kaldırılmasıyla yakından ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında, Afrikalıları, bir yandan Amerikan toplumuna yaklaştıran ve öte yandan da bu toplumdaki ayrıştıran özelliklerin ‘Afro-Amerikalı’ kimliği oluşturduğu söylenilebilir. Sadece beyaz topluma ait olan imkânların, siyah topluma da tanınması, Afro-Amerikalı kimliğin, koşullar doğrultusunda yeniden konumlanması olarak açıklanabilir. Roosevelt’i farklı bir dünyaya, aslında beyazların dünyasına, aitmiş gibi hissettiren duygu, Harmond’a kendi benliği arasında bağ kurdukmaktadır:

Harmond: [...] Golf sopalarını yerine koyamazsın. Onlar benim bir parçam. On iki yıl önce golf oynamaya başladığımda almıştım onları. (s. 31)

Harmond’ın arabasından golf sopalarının çalınması üzerine, karısı Mame, çalınanın araba olmadığı için mutlu olduğunu dile getirir. Ancak Harmond, Mame ile aynı fikirde değildir; Harmond’a göre yeni bir araba almak her zaman mümkündür ama golf sopaları maddi değerden fazlasını ifade etmektedir. Harmond’ın golf sopalarına atfettiği önem, Afro-Amerikalı kimliğin toplumsal konumu ile doğrudan ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, beyaz toplumun sadece kendilerine açık olan kapıları, Afro-Amerikalılar için de aralamaya başlaması, siyah toplumun beyaz düzendeki yerlerinin güçlendiğinin göstergesidir. Wilson’a göre,

Amerika’daki siyahların burada geçirdikleri zamanı ve yaptıkları tercihleri gözden geçirmeleri gerekmektedir. Wilson, tarihe tekrar bakılmasını ve nereden nereye geldiğinin hatırlanmasını vurgulamaktadır. Bu nedenle karakterlerinin mevcut hayalleri ve tutkuları üzerinde geçmişin belirleyici bir etkisi söz konusudur. (Elam, 2005: 318; Plum, 1993: 561)

Gramsci’nin dediği gibi, “Her birey yalnızca var olan ilişkilerin sentezi değil, aynı zamanda bu ilişkilerin tarihinin de sentezidir. O geçmişin bir özetidir” (Aktaran: Rutherford, 1998: 20). Tarihsel ve kültürel unsurların, kimlik üzerindeki belirleyici etkisi göz önünde bulundurulduğunda ve Wilson’ın geçmişe verdiği önem dikkate alındığında, Old Joe ve Sterling karakterleri, geçmişin sesi olurken, Harmond ve Roosevelt mevcut toplumsal ilişkilerin yönlendirdiği bireyler olarak Afro-Amerikalıları temsil etmektedir. Ancak Harmond ve Roosevelt arasında da bir ayrım söz konusudur; Harmond’ın bugünü anlamlandırma çabasında ‘geçmiş’ kendisine yer bulurken, Roosevelt’in siyah topluma, beyaz bakış açısıyla yaklaştığını söyleyebiliriz. Roosevelt’in bu gücü, değişen toplumsal düzende edindiği konumdan aldığı anlaşılmaktadır. Roosevelt’in beyaz toplumdaki var olma mücadelesinde geçmişe yer yoktur. Bu açıdan yazar, toplumsal ilişkilerin aynı kültürel geçmişe sahip iki karakter üzerindeki yansımalarına ve bu yansımaların Afro-Amerikalı kimlik üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Golf kulübüne girmek için kartının henüz gelmediğinden yakınan Roosevelt, kart olmaksızın kendisini malzemeci zannedeceklerini (s. 18) dile getirmektedir. Roosevelt’in, siyah toplumun toplumsal yapıdaki rollerinin değişmesi ve ekonomik düzenden beslenen mevcut toplumsal konumu, tarihin sadece siyahlara reva

gördüğü rolleri küçümsemesine yol açmaktadır. Çünkü beyaz toplum Afro-Amerikalılara ‘malzemeci’ olmayı dahi yakıştıramadığı dönemde golf sporu ile yalnızca beyazlar ilgilenbiliyordu. Pamuk’un (2014: 11) kimlik olgusuna ilişkin bakış açısı, Roosevelt’in duruşunu açıklar niteliktedir: “*Bilinç dışında etkinliğini her an sürdüren, sosyal gerçekliğimizi, biz farkında olmadan kuran, ancak ötekiyle karşılaştığımızda varlığını fark ettiğimiz bir olgu olan kimliğimiz üzerine düşündüğümüzde ya ötekileştirilmişizdir ya da ötekiyle karşılaşmışızdır*”. Roosevelt’in siyah toplumu ötekileştiren tutumu ve kendi benliği ile beyaz toplum arasında benzerlik kurma çabası, beyaz toplumda özünü yitirmeye başlayan Afro-Amerikalı kimlik olgusuna dikkat çekmektedir:

Roosevelt: ‘Biz’ kim? Roosevelt Hicks ‘biz’in bir parçası değil. Babanın hapiste, annenin uyuşturucu batağında, kardeşinin hamile ve çocuklarının aç olmasının sebebi, ben değilim... siz zenciler kendi hatalarınızdan başkalarını sorumlu tutarak beni çıldırtıyorsunuz. Kaldırım kışımızı... bırakın çalmayı... bırakın uyuşturucuyu... okula gidin... iş bulun... vergilerinizi ödeyin... ohh, anlıyorum, yapmazsınız bunları çünkü Roosevelt Hicks arkamızı kolluyor sizin... (s. 77)

Sterling’in “*senin sahip olup da benim olamadığım ne var?*” sorusuna “*para*” (s. 76) yanıtını veren Roosevelt, konuşmanın devamında siyah toplumu bu şekilde yargılamaktadır. Beyaz toplumun elde ettiği hakları elde etmiş olması ve ekonomik açıdan güçlü olması, Roosevelt’i böyle düşünmeye iten temel sebeplerdir. Bu bağlamda Wilson, Roosevelt karakteri ile Afro-Amerikalı kimliğin toplumsal ve tarihsel koşullar doğrultusunda değişen yüzüne yer vermektedir. Ancak yazar, okuyucuda oluşturduğu bu ikilemi, Harmond karakteri ile sorgulayarak vermek istediği mesajı netleştirmektedir. Roosevelt’in “*Allah’ın belası döküntü*” (s. 78) olarak tanımladığı ev, Harmond için, “*toplumun bir parçası*”dır (s. 66) ve önündeki tüm fırsatlardan daha değerlidir. Yazar, okuyucuyu benzer bir çıkmaza Harmond ile sürüklemeye devam etmektedir:

Harmond: Sen siyahsın yüzsün öyle mi? Sadece görünen kısımın?

Roosevelt: Hayır Harmond hayır. Kapıdan girmek üzereyim. Hatırlıyor musun, okul zamanlarımızda, para sayıldığı zaman biz de içeride olmak istediğimizden bahsederdik. Sen zaten oradasın. Bu da benim şansım. [...] Ben de masadayım! Bir zamanlar siyahları masaya kabul etmiyorlardı. Bu kapıyı sen açtın. (s. 37)

Roosevelt, beyaz iş arkadaşı Bernie Smith’in teklifi üzerine WBTZ radyo istasyonuna ortak olacaktır. Ancak Harmond bu teklifin, azınlıklara tanınan vergi teşvikinden yararlanmak için yapıldığını öğrenince, söz konusu ortaklıkta Roosevelt’in Afro-Amerikalı olduğu için kullanıldığını düşünür. Roosevelt, tarihin böyle bir teklifin gerçekleşmesini kabul edemeyecek kadar katı olduğunu hatırlatarak, mevcut koşulları değerlendirmek gerekliliğini dile getirmektedir. Bu açıdan Wilson, bir yandan Afro-Amerikalılara geldikleri yeri hatırlatırken, öte yandan da geçen zaman süresinde toplumda elde edebilecekleri kazanımlara dikkat çekmektedir. Wilson’ın her fırsatta vurguladığı gibi, “*Beyaz kültürün yönettiği bir dünyada siyahlar sadece hayatta kalmak için değil, aynı zamanda kendi kimliğini ve Afrikalı mabadan kesintisiz akan mirasını yeniden kurmak amacıyla da yeterince güçlü olmalıdır*” (Aktaran: Fishman, 1994: 142). Yazarın bu düşüncesinden hareketle, oyunda Afro-

Amerikalıların hem beyaz toplumun kurallarına göre davranmak zorunda hissettiğini, hem de kendi değerlerini yaşatma kaygısı taşıdığını söylemek mümkündür. Böylece okuyucu, *Radio Golf* oyunu ile karakterlerin bu ikilemi içselleştirme ve kabullenme sürecine ve toplumsal koşulların yönlendirdiği bu sürecin Afro-Amerikalı kimlik üzerinde bıraktığı izlere tanık olmaktadır.

Dönüşüm projesinin gerçekleşmesinin önündeki engel, daha önce Aunt Ester'in yaşadığı ve *Radio Golf* oyununda Old Joe'ya ait olduğunu öğrendiğimiz evdir. Aunt Ester karakteri, *Yüzyıl Serisinin* ilk oyunu, *Gem of the Ocean* ile okuyucu ile buluşmuştur. Aunt Ester, güçlü hafızasıyla Afro-Amerikan tarihin, kültürün ve Afro-Amerikan benliğin özünü teşkil etmektedir (Baykara, 2018: 164). Bu nedenle yazar, ana karakter olmasa dahi, *Two Trains Running*, *Seven Guitars*, *King Hedley II* ve *Radio Golf*, oyunlarında sahne arkası rolüyle Aunt Ester'i hafızalara kazımaya çalışmıştır. Harmond'ın bu ev ile ilgili hassasiyeti, aslında Afro-Amerikalı kimliğe ilişkin aidiyet duygusunun göstergesidir. Harmond'ı kariyerinden vazgeçiren etken, bu evin Afro-Amerikalı kimliğin yansıması olmasından kaynaklanmaktadır:

Mame: (Kampanya afişine bakarak) "Şans ver bana- Belediye başkan adayı Harmond Wilks". Belediye başkanı Wilks... Neredeyse sendin bu. Belediye başkanı sonra vali, sonra senatör Wilks olabilirdin. Tüm bunlar önündeydi senin. Tam orada. Tek yapman gereken plana sadık kalmadır. (s. 71)

Harmond, kendi özünü oluşturan Afrika geçmişinden, tarihsel ve kültürel değerlerinden ödün vermek yerine kariyerinden vazgeçmeyi tercih etmiştir. Wilson, böylece Afro-Amerikalı kimliği geçmişe sahip çıkarak geleceğe sağlam adımlar atma gerekliliği üzerine inşa edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Siyah Amerikan kültüre sahnede tüm zenginliği ve doluluğu ile yer vermek ve bu kültürün insan yaşamının ve uğraşının tüm alanlarında bizi ayakta tutan kudretini göstermek için Afro-Amerikan kültürün kendine has özellikleri üzerine yazdığını (Aktaran: Shannon, 2009: 27) belirten Wilson için kültürel değerler, Afro-Amerikalı kimliğin kalbini oluşturmaktadır.

Radio Golf oyunu, Afro-Amerikalıların hem beyaz toplum karşısında kendi kimliklerinin farkında olarak hayata tutunma mücadelesinin hem de beyaz toplumda saygınlık kazanma çabasının sesidir. Karakterlerin bu mücadelesi ve çabasının kültürel ve tarihsel köklerden beslenmesi, yazarın Afro-Amerikalı kimlik bilincine atfettiği önemin göstergesidir. Bu bağlamda, *Radio Golf* oyununun, "kişilik mücadeleleri, toplumsal, kültürel veya siyasal çatışmalar içinde kendisine yer arayan her insanın, yaşadığı söylemlerarası bir serüveni" (Özdemir, 2001: 115) temsil ettiği söylenilebilir. Oyunun Roosevelt ve Harmond arasındaki var olma mücadelesi ile son bulması, Afro-Amerikalı kimliğin kültürel çatışma alanını temsil eder gibidir:

Harmond: [...] seni sahtekâr çapanoğlu. Böyle bir şey için sana ne kadar ödedi? İşini bitirip pantolonunu çektiği zaman, elinde ne kalacak? Yüz dolar? Üç yüz dolar? Yoksa bin dolarlık üst sınıf fahişelerden misin sen?

Roosevelt: Fahişe mi! Orada dur. Kimsenin fahişesi değilim ben. Sadece bir işi beceremediğin için bana böyle söylüyorsun. Ben Roosevelt Hicks'im. WBTZ radyonun yarı sahibiyim. (s. 80)

Harmond, Aunt Ester'in yaşadığı evin yıkılmasına razı olmayınca, Roosevelt, beyaz iş ortağının desteğiyle projeyi tamamen satın alır. Bunu öğrenen Harmond, Roosevelt'in beyazlara güvenerek iş yapmasını kaldıramaz ve Roosevelt'in sosyal ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda Afrika'dan gelen köklerini yok saymasını kabullenemez. Harmond'ın buradaki tahammülsüzlüğünün sebebi, Wilson'ın kendi geçmişine verdiği önemde gizlidir:

Sanatçı olmadan önce, olunması gereken bir şey vardır. Bu şey, sanatçının başarısı için gerekli olan değişmez bir hisle sanatçıya atfedilen pek çok tanımda yer almaktadır. Basitçe ifade etmek gerekirse, sanat, sanatçının piştiği fırına minnettardır. Herhangi bir şey, kişi ya da oyun yazarı olmadan önce Afro-Amerikalıyım ben. Bana sanatımı icra ettiğim malzemeleri sağlayan şey kültür, tarih ve tecrübe ırmaklarının kollarıdır. (Wilson, 1996: 155)

Gururla bahsettiği kültürel geçmişini "Afro-Amerikalıların ruhlarındaki dayanıklılık" (Wilson, 1996: 153) olarak tanımlayan yazar, siyah toplumun ruhunu karakterleriyle canlandırma çabası içerisindedir. Okuyucu, Roosevelt ve Harmond ile Afro-Amerikalıların beyaz toplumdaki deneyimleriyle harmanlanan bu dokunun, Afro-Amerikalı kimlik üzerindeki yansımalarına tanıklık etmektedir.

Sonuç

Anti-ırkçı bir yazar olan Wilson, toplumsal meselelerin çözümünün uzlaşma zemininde saklı olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan yazar, kimlik kavramını sadece Afrika ya da sadece Amerika ekseninde değil, Afrika'nın kültürel mirası ile Amerika'nın mevcut koşullarına dayalı olarak inşa etmektedir. Wilson, Amerika'daki ortak yaşantının merkezine Afrika kültürel geçmişini yerleştirerek, Afro-Amerikalı kimliği daima bu açıdan tanımlamakta ve yeniden konumlandırmaktadır. Karakterlerinin siyah ırktan olmasına öncelik veren yazar, Afro-Amerikalı kimliği oluşturan, değiştiren ve geliştiren kültürel, tarihsel ve toplumsal değerlere ilişkin hem karakterlerin kendisinde hem de okuyucuda farkındalık oluşturarak, bu karakterlerin Afro-Amerikalı kimlikle toplumda yer edinme mücadelesini yansıtmaktadır. Bu noktada, Harmond, Old Joe ve Sterling karakterleri aidiyet hissi ve Afro-Amerikalı kimlik bilinci ile hareket ederek, beyaz toplumun bir parçası olmaya çalışırken, Roosevelt karakterinin değişen düzene ayak uydurarak Afrika'dan uzaklaşmanın ve kendi özüne yabancılaşmanın simgesi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Wilson, dikkatleri Harmond üzerinde toplayarak, Afro-Amerikalı kimliği sağlam bir zeminden yansıtarak, siyah toplumun köklü geçmişini ön plana çıkarmaktadır.

Radio Golf oyununda Afro-Amerikalı kimliğin oluşum sürecindeki toplumsal değişkenlerin, sosyal ve ekonomik ilişkilerin rolüne odaklanılmaktadır. Okuyucu, beyaz toplumdaki tecrübeleri kısıtlamalar ve yasaklarla şekillenen ve daima arka planda kalmak zorunda olan Sterling karakterine karşılık, beyazlarla iş ortağı olan Roosevelt ve belediye başkanı aday olan Harmond karakterleri ile karşılaşmaktadır. Wilson, böylece okuyucunun Afro-Amerikalı kimliğe ilişkin beklentilerini, ön yargılarını ve zihinsel şemalarını sarsarak,

tarihsel gerçeklere farklı bir mercekten bakmamızı sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, *Radio Golf* oyununun, *Yüzyıl Serisindeki* diğer oyunlardan farklı olarak, aynı kültürel ve tarihsel gerçekleri farklı bir pencereden yansıttığını söylemek mümkündür. Serinin tüm oyunları, beyaz toplumda Afro-Amerikalı olarak verilen mücadeleyi anlatıyor olsa da *Radio Golf* oyunu ile sesleri daha güçlü çıkan bir siyah toplumla karşılaşmaktayız. Yazarın, tarihsel ve ideolojik süreçlerin Afro-Amerikalı kimlik üzerindeki belirleyici etkilerini ön plana çıkararak, kimlik olgusunu toplumsal değişkenler bağlamında irdelediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, beyaz toplumun değişen toplumsal normları ve siyah toplumun Afrika'dan kalan tarihi ve kültürel mirasının, Afro-Amerikalı kimliğin özünü oluşturduğu aşikârdır. Shannon'ın (2009: 27) belirttiği gibi, *“Wilson bir sanatçı olarak tüm enerjisini, baskın beyaz kültürün içinde yer almasına rağmen, aslında var olan Afro-Amerikalı kültürel kimliğin farklı yönlerinin ortaya çıkarılmasına ve yeniden birleştirilmesine adanmıştır”*. Bu açıdan Harmond'ın Afro-Amerikalı kimlik bilinciyle hareket ederek, Wilson'nun da yetişmiş olduğu çevre olan Pittsburgh'un her köşesi değişse de Afro-Amerikalıların özünü temsil eden evin yıkılmasına razı olmadığı söylenilebilir. Afro-Amerikan toplumun önemli bir parçası olan Aunt Ester'in yaşamış olduğu bu evi muhafaza etmek, Afro-Amerikan tarihi, köklü geçmişi ve sağlam kültürü sahiplenerek korumak anlamını taşımaktadır.

Kaynakça

- ANIK, Mehmet. *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi Açılım Kitap*, İstanbul 2012
- AŞKIN, Muhittin. “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 2007
- BAYKARA, Tuba. Memory and Cultural Identity; Aunt Ester in August Wilson’s Century Cycle, *Social Sciences Studies Journal*, 4 (13), 2018
- BOOKER, Margaret. “Radio Golf: the courage of his convictions- survival, success and spirituality”, *The Cambridge Companion to August Wilson*, Ed. Christopher Bigsby, Cambridge Üniversitesi Yay., Cambridge 2007
- CANBAY TATAR, Hüsnüye. Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri, *Dergi Karadeniz*, 4 (14), 2006
- CHIANG, Chieh-Yun. “Kültürel Kimlik Üzerine Diasporik Kuramsallaştırma Paradigması”, Çev. Serkan Köse, *Diaspora ve Kimlik*, Ed. Mehmet Ali Yolcu, Kömen Yay., Konya 2015
- ELAM, Harry J. “August Wilson”, *A Companion to Twentieth-Century American Drama*, Ed. David Krasner, Blackwell Publishing, Malden 2005
- FISHMAN, Joan. “Romare Bearden, August Wilson, and the Traditions of African Performance”, *May All Your Fences Have Gates: Essays on the Drama of August Wilson*, Ed. Alan Nadel, University of Iowa Press, Iowa City 1994
- HALL, Stuart. “Kültürel Kimlik ve Diaspora”, Çev. İrem Sağlamer, *Kimlik: Topluluk /Kültür/ Farklılık*, Sarmal Yay., İstanbul 1998
- JENKINS, Richard. *Bir Kavramın Anatomisi: Sosyal Kimlik*, Çev. Gül Bostancı, Everest Yay., İstanbul 2016
- MORA, Necla. Medya ve Kültürel Kimlik, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 2008
- ÖZDEMİR, Cevdet. Kimlik ve Söylem, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, 2001
- PAMUK, Akif. *Kimlik ve Tarih: Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*, Yeni İhsan Yay., İstanbul 2014
- PARKS, Suzan Lori. “Önsöz”, Yay. August Wilson, *Radio Golf*, Theatre Communication Group, New York, 2007
- PLUM, Jay. Blues, History and Dramaturgy of August Wilson, *African American Review*, 27 (4), 1993
- RUTHERFORD, Jonathan. “Yuva Denilen Yer: Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları”, Çev. İrem Sağlamer, *Kimlik: Topluluk /Kültür/ Farklılık*, Sarmal Yay., İstanbul 1998
- SHANNON, Sandra G. Framing African American Cultural Identity: The Bookends Plays in August Wilson’s 10-Play Cycle, *College Literature*, 36 (2), 2009
- SHANNON, Sandra G. *August Wilson’s Pittsburgh Cycle: Critical Perspectives on the Plays*, McFarland & Company, Inc., Jefferson, North Carolina 2016
- SNODGRASS, Marry Ellen. *August Wilson: A Literary Companion*, McFarland & Company Inc., Jefferson, North Carolina 2004

- ŞİMŞEK, Sefa. Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (3), 2002
- VAROL, Sibel Fügen. *Temsil, İdeoloji, Kimlik*, Varlık Yay., İstanbul 2016
- WEEKS, Jeffrey. "Farklılığın Değeri", Çev. İrem Sağlamer, *Kimlik: Topluluk /Kültür/ Farklılık*, Sarmal Yay., İstanbul 1998
- WILSON, August. *Radio Golf*, Theatre Communication Group, New York 2007
- WILSON, August. "The Ground on which I Stand", *American Theatre Reader: Essays and Conversations from American Theatre Magazine*, Ed. American Theatre Magazine Ekibi, Theatre Communication Group, New York 1996
- YANIK, Celalettin. Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, *Kaygı*, Sayı:20, 2013

Makalenin Geliş Tarihi: 25 Kasım 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 30 Nisan 2020

**ON THE DIVINE FEMININE: READING FAY WELDON'S *PUFFBALL* THROUGH
*THUNDER: PERFECT MIND***

KUTSAL DIŞİL ÜZERİNE: GÖK GÜRLEMESİ: KUSURSUZ ZİHİN İLE
FAY WELDON'IN *KURTMANTARI*'NI OKUMAK

*Züleyha Çetiner Öktem**

Abstract

Focusing on gynocentric issues, Fay Weldon's *Puffball* is a text open to many types of feminist readings but one that has yet to be explored is a metaphysical reading of the novel focussing on the divine feminine. Although the novel seems to portray everyday characters, the allusions to biblical, mythical, and mystical elements allow for this type of an analysis. The ebb and flow between the protagonist Liffey and antagonist Mabs, who are experiencing various stages of womanhood, portray two very different types of mothers. Yet, in tune with Neumann's Great Mother archetype, both women ironically complement each other through these contradictions. The transformations Liffey and Mabs undergo inherently balances the text offering a dualistic yet unified approach. This unification through contradictions is most illustrative in the ancient gnostic text dubbed *Thunder: Perfect Mind*, where a divine feminine voice describes herself through clashing images. By reading *Puffball* through the lens of *Thunder*, it becomes possible to see how opposing forces may be considered as aspects of a whole. In this vein, this paper suggests that Weldon's *Puffball* resonates with ancient gnostic discourses specifically with the *Thunder* text where otherwise discordant aspects are fused in the image of the divine feminine.

Keywords: *Fay Weldon, Puffball, Gnosticism, Thunder: Perfect Mind, Great Mother*

Öz

Kadın merkeziliğine odaklanan Fay Weldon'ın *Kurtmantarı* adlı romanı birçok feminist okumaya açık olmasına rağmen henüz kutsal dişillığe odaklanarak metafiziksel açıdan incelenmemiştir. Roman her ne kadar olağan karakterlerle

* Öğr. Gör. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-7401-0437.

örülmüş gibi gözüксе de dini, mitik ve mistik öğelere olan göndermeler nedeniyle bu tür bir analizin yapılması mümkün kılınır. Kadınlığın farklı dönemlerinde olan başkahraman Liffey ve karşı karakter Mabs'ın arasındaki gelgitler birbirinden çok farklı iki anneyi tasvir eder. Fakat, Neumann'ın Yüce Ana arketipiyle uyumlu bir şekilde her iki kadın da bu tezatlıklar sayesinde ironik bir biçimde birbirini tamamlar. Liffey ve Mabs'ın geçirdikleri dönüşümler metni dengeleyerek düalistik fakat bütüncül bir yaklaşım sunar. Tezatlıklardan yola çıkarak varılan bu bütüncül yaklaşımı kutsal dışıl bir sesin kendini karşıt imgelerle tanımladığı *Gök Gürlemesi: Kusursuz Zihin* adıyla anılan antik gnostik metinde de yansımaları görmek mümkün. *Kurtmantarı*'nı *Gök Gürlemesi* ışığında okuyarak karşıt güçlerin nasıl bir bütünün parçaları olabileceğini görmek mümkün olur. Bu bağlamda, bu makale *Kurtmantarı* romanının antik gnostik söylemlerle, özellikle *Gök Gürlemesi* metniyle, yüklü olduğunu önererek ahenksizmiş gibi görünen yönlerinin kutsal dışıl imgesinde nasıl birleştiğini irdeler.

Anahtar Kelimeler: *Fay Weldon, Kurtmantarı, Gnostisizm, Gök Gürlemesi: Kusursuz Zihin, Yüce Ana.*

Introduction

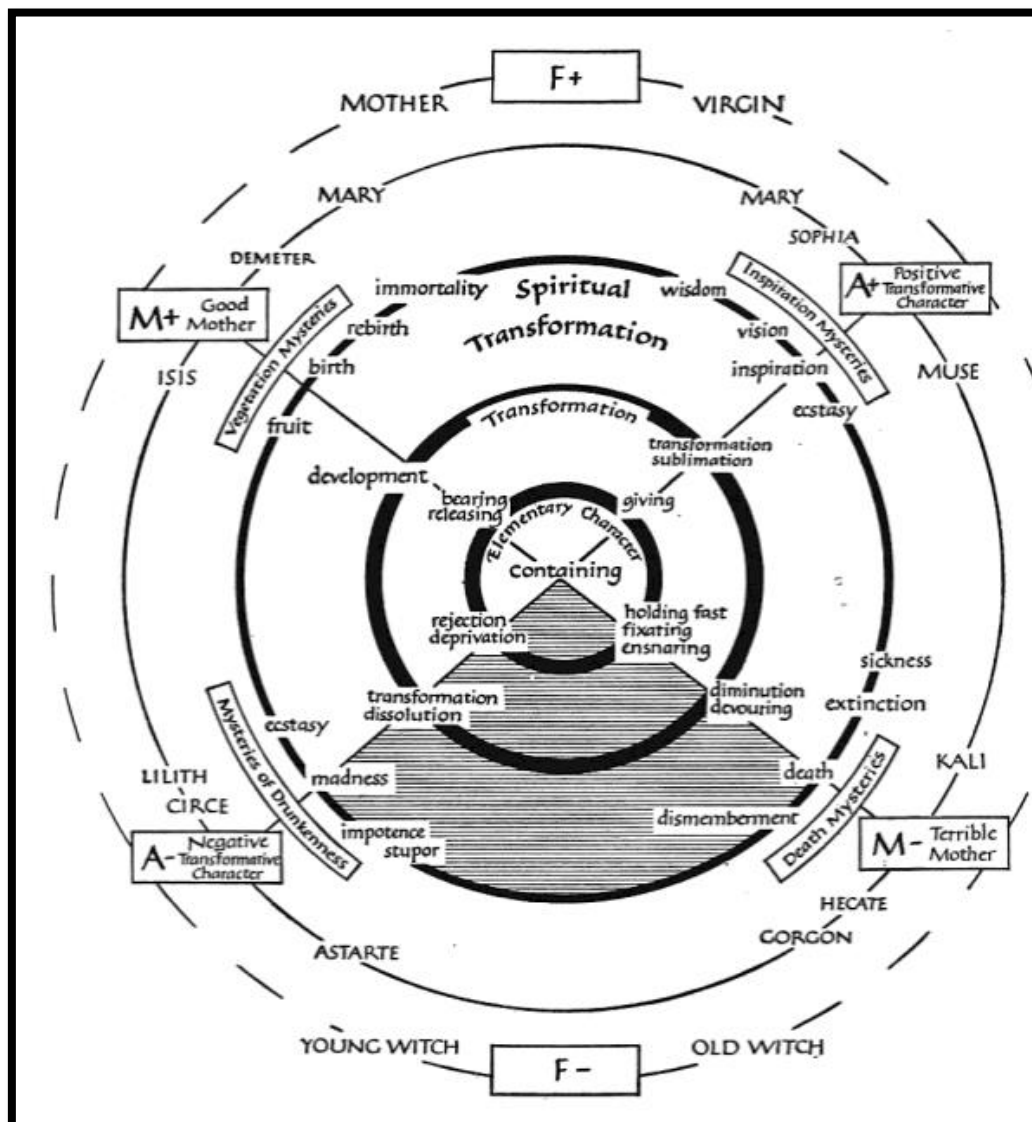
Fay Weldon's *Puffball* is a narrative based on the juxtaposition of opposites: the country versus the city, waxing and waning mothers, mobile and stationary men, the inside and outside workings of the female body. Although the novel closely explores the inner biological and outer psychosocial experiences of its protagonist Liffey, it is also about the antagonist Mabs. Liffey's gradual transformation into an autonomous mother figure, representing the Good Mother archetype with her nurturing and protective aspects, is counterbalanced with Mabs' regression into the devouring and decimating Terrible Mother. Furthermore, Liffey's transformative process from ignorance to self-knowledge and Mabs' retrogression from overconfidence to submissiveness also balances the novel where both women complement each other through these contradictions. In a similar fashion, *Thunder: Perfect Mind* is also composed on the juxtaposition of opposites. The *Thunder* text, however, presents clashing images not as separate entities but as aspects of a single divine feminine figure culminating in an image that may be defined as the all-encompassing Great Mother.

The concept of the Great Mother, as a primordial image, features the amalgamation of conflicting traits: she is one that nurtures, nourishes and yet also the one who devours and annihilates. This image of the Great Mother is inherent in almost all world cultures as "[t]he concept of the Great Mother belongs to the field of comparative religion and embraces widely varying types of mother-goddess" (Jung 75). Considering the Great Mother to be a derivative of the mother archetype, Jung points out that as with all other archetypes "the mother archetype appears under an almost infinite variety of aspects" (81). These multifarious facets of the mother archetype may range from the positive (loving mother) to the negative (terrible mother) (Jung 81-82). Likewise, for Neumann "[t]he wicked, devouring mother and the good mother lavishing affection are two sides of the great uroboric Mother Goddess" (*The Origins* 39), which implies the existence of a cyclic unity in this seeming duality, an idea he will further explore in detail in his monograph dedicated to Jung entitled *The Great Mother*. In this work,

Neumann draws attention to the various manifestations of the Archetypal Feminine or the Great Mother through a structural diagram (see Figure).

In the centre of Neumann's schema lies the elementary character of the feminine which acts as a container, as a vessel that encapsulates. From this initial position, the body as vessel either releases or fixates, gives or deprives leading to the second sphere, a space of transformation. In this sphere, on the axis of the mother archetype, there are positive elements of development that lead to the Good Mother (M+) and negative elements of devouring of the Terrible Mother (M-). Between the Positive Transformative Character (A+) and the Negative Transformative Character (A-) lie sublimation leading to the Inspiration Mysteries and dissolution that ends in the Mysteries of Drunkenness. The third sphere is the sphere of spiritual transformation where the Good Mother (representative of the Vegetation Mysteries) offers rebirth and immortality, whereas the Terrible Mother (representative of the Death Mysteries) causes dismemberment, extinction, death and sickness.

Figure: Neumann's Schema III of the Archetypal Feminine of the Great Mother.

The purpose of Neumann's schema is to provide a translation of "the numinous dynamic of the archetypal development into quasivisual terms" (*The Great Mother* 64) where the "arrangement of opposites is in itself symptomatic of the ambivalent character of the archetype" (*The Great Mother* 65). Nevertheless, Neumann's schema of the Great Mother (or rather the functional spheres of the feminine) will be utilised as a frame of reference in analysing Weldon's *Puffball* through *Thunder: Perfect Mind*.

On the Divine Feminine in *Thunder: Perfect Mind*

Discovered accidentally in 1945 at Nag Hammadi and possibly dating back to second- or third-century Alexandria, *Thunder: Perfect Mind* is considered to be "one of the most unusual revelation discourses in ancient literature" (Williams 257). Sharing affinities with the Isis aretalogy inscriptions and Mediterranean riddles, *Thunder* is an extraordinary gnostic text where a series of paradoxical statements define the nature of the divine feminine, of "the divine energy underlying all existence, human and divine" (Pagels xxiv).

Thunder first constructs an image of the divine feminine and then immediately dismantles it through a series of clashing statements: "For I am the first and the last. I am the honored and the scorned. I am the whore and the holy. I am the wife and the virgin. I am <the mother> and the daughter. I am the limbs of my mother. I am a barren woman who has many children. I have had many weddings and have taken no husband" (*Thunder* 372). The feminine persona continues "I am a midwife and a woman who does not give birth. I am the solace of my own birth pains. I am bride and groom, and my husband produced me. I am the mother of my father and the sister of my husband, and he is my offspring" (373). In the following "I am" segment the speaker resumes: "For I am knowledge and ignorance. I am shy and bold, I am shameless; I am ashamed. I am tough and I am terror. I am war and peace" (373). The divine feminine further states, "I have been hated everywhere and loved everywhere. I am the one called life, and you have called me death. I am the one called law, and you have called me lawless. I am the one you pursued, and I am the one you seized. I am one you have scattered, and you have gathered me together" (374-5). In these lines the feminine revealer defines herself through antithetical and even paradoxical self-proclamations which strengthen the notion that she is an all-encompassing figure that simultaneously embodies, and yet does not, both the negative and the positive, fluctuating not between them but being both and none: hers seems to be a transcendent stance of dichotomies. According to Olsen "[b]y perpetually affirming opposite qualities, it is established that the divinity is beyond all such categories and yet manifests or permeates them completely" (90). On another note, through these statements *Thunder* achieves "a shift between crystallization and disintegration that evokes and then exploits predictable forms, and brings everything it names into question. Little is stable; no form or identity is fixed in *Thunder*" (Taussig et al. 39). The contradictory "I am" proclamations of the divine feminine voice, however, may be viewed as an all-encompassing feminine figure that purposefully defies specific categorizations. In relation to Neumann's schema, this figure belongs to all spheres on all axes. In order to comprehend the nature of *Thunder's* persona,

then, one must reconsider the boundaries of classifications and definitions as this “text is an excellent example of a religious polemical stance against the power of names, labels, designations” (Buckley 97). Furthermore, as a revelatory, salvific narrative, *Thunder* reconceptualises the notion of salvation as it “does not conform to the more familiar ‘Gnostic’ image of a transformative movement or ‘conversion’ from blindness to vision, deficiency to fullness, or ignorance to gnosis”; on the contrary, it “presents an understanding of salvation that comes through the interpretive process of grappling with the language of the text and confronting the paradoxical nature of the divine within the antitheses of ignorance and gnosis, weakness and power, shame and honor, death and life” (McGuire 425).

Composed over two millennia ago, *Thunder: Perfect Mind* shares affinities with *Puffball*. The two texts are similar in nature as they are ground in contrastive images of the feminine; however, as seen above, the divine feminine voice in *Thunder* provides a unity, a composite image that entails the amalgamation of opposites in a single body whereas in *Puffball* these images are portrayed through separate female characters. Reading *Puffball* through the lens of *Thunder*, therefore, alters the way we perceive the female characters in *Puffball* permitting us to view these opposing forces, especially Liffey and Mabs, as a complementary pair functioning in unity.

Fragments of Mother Goddess(es) in *Puffball*

Fay Weldon’s novel is mainly set in Somerset, a village with mythical connotations that stands in stark contrast to the city of London. In brief, this village is a rural area with rolling hills where a Londoner couple Liffey and Richard, decide to settle down to raise a family. Somerset is about twenty miles from London making it difficult for Richard to commute; hence his decision to stay with friends in the city and come home for the weekends. Liffey’s closest neighbours are Mabs and Tucker, a country couple that feel threatened by the city folk. Mabs, in particular, makes it her personal mission to put Liffey in her place, and once Liffey becomes pregnant, Mabs’ malevolent behaviour towards Liffey escalates.

The story opens with the subtitle “In the Beginning” creating a biblical setting within the mind-set of the reader; however, disorientation immediately follows as the next lines are “Many people dream of country cottages” (Weldon 1). Although this split in the narrative, from the divine to the mundane, disorients the reader, it also hints that this novel is about bridging opposites. So, dreaming of a country cottage suddenly becomes a reality for Liffey; yet this dream comes with a price. Liffey must transform from lover to mother. Liffey agrees to her husband Richard’s wish of having a baby; however, she was unaware that “[a] trap closed round her” (1). This introduction, based on juxtapositions, sets the tone and permeates the whole narrative, fluctuating between the divine and the mundane, dreams and reality, girlhood and womanhood, freedom and confinement. One of Liffey’s other dreams was writing a book as she so persistently and childishly puts it that if they lived in the country “and had a bit of peace and quiet, I could really get down to writing my novel” (Weldon 4). Once settled down in Honeycomb Cottage, however, Liffey quickly crosses it off her to-do-

list. It seems that at this point everything related with the city and civilisation is slowly eradicated from Liffey's life as living close to the Tor gradually brings out her true nature, diminishing the superficial image she had previously woven around herself. In the Neumannian context, Liffey oscillates between the Inspiration Mysteries and the Vegetation Mysteries; by agreeing to become pregnant, the latter becomes a source of power from which she draws energy.

The feminine power Liffey increasingly gains may be explained through the location of the cottage as it undoubtedly presents an ancient source of influence: "The cottage stood on rising ground, at a point where smooth fields met the wooded hillside. It looked across the plains to Glastonbury Tor, that hummocky hill which rises out of the flat Somerset levels, and is a nexus of spiritual power, attracting UFOs, and tourists, and pop festivals, and hippies, and the drug squad" (Weldon 2). Although Weldon's description of the Tor somewhat diminishes the place (describing it as a Neopagan hot spot), Glastonbury Tor represents a natural sacred landscape that is in tune with both Liffey and her counterpart Mabs. The Tor is also a significant site well known in Arthurian lore for being the location of the Holy Isle of Avalon, believed to exist on the same location of Glastonbury, albeit through the mists, marking Avalon as the home of the Mother Goddess. The dualistic aspects of the Great Mother as both nurturing and annihilating in relation with this location have been the groundwork for many ancient myths and tales. As Kathy Jones writes in her introduction of *The Goddess in Glastonbury*:

From time immemorial, the Isle of Avalon, in the Summerland (Somerset, England), has been home to the Goddess. This ancient sacred place is the legendary Western Isle of the Dead. Dedicated to an awesome and powerful Goddess, this Island lay far to the west in a shining sea. People were called here to die, to be transformed and to be reborn. By tradition, a group of nine, thirteen or nineteen Maidens or Faerie Queens live, some say even today, upon this mysterious Western Isle. Skilled in healing and the magical arts of creation and death, they are the Keepers of the Mysteries of the Goddess. Their names come to us as those of Goddesses—Anu, Danu, Mab, Morrighu, Madron, Mary, Arianrhod, Cerridwen, Rhiannon, Epona, Rigantona, Bride, Brigit, Hecate, Magdalena, Morgana, Gwenhwyfar, Vivien, Nimue. (3)

Considering that Glastonbury Tor itself is the embodiment of the Goddess with her dualistic aspects: life/death, good/evil, young/old, the entanglement of Liffey (as mother-to-be) and Mabs (as mother) is plausible. The basic life/death aspect of the Great Goddess may be resembled to the relationship between Liffey and Mabs as they seem to be playing out the roles of Good Mother and Terrible Mother, fulfilling the eternal dance of balance. Both aspects realise each other leading to the formation of the whole. Similar to the Yin-Yang concept of Chinese philosophy and metaphysics, Liffey and Mabs complement one another and are a part of each other's lives without really understanding the full implications of their unification; one's existence is dependent on the other; one cannot truly function without her counterpart:

Despite their initial juxtaposition, Liffey and Mabs are in fact from the beginning of the novel identified with each other. In the first chapter they are both compared to horses [...]. This comparison not only underlines their connection with the animalistic,

corporal aspect of their being, but also their relation to the earth goddess Epona, or Rhiannon, the incarnation of the great goddess from Celtic mythology. This initial juxtaposition sets out the pattern for the whole story which centres on the relation between the two women, their similarities and differences and the mutual influence they exert on each other. (Madej-Stang 116-117)

The Celtic Mother Goddess, unlike many western mother goddesses such as Hera in Greek mythology or Frigg in Norse mythology whose roles as mother goddesses are limited, is not fragmented and has many aspects merged within herself; furthermore, “[t]he nature of the Celtic goddesses has often been described as multi-functional and indeed this helps to account for the absence of goddesses associated with one single area of concern. However, it is possible to account for the complex nature of the supernatural figures by means of a multi-layered rather than a multi-functional model which avoids the over-emphasis on the survival of myth and allows for development in later cultural contexts” (Wood 131). Analysing Liffey and Mabs within a multi-layered context, then, by taking into account not only their interactions with one another but also with others, such as other mothers, the men in their lives and their relationship with their children, would prove beneficial.

The major interaction of concern is obviously that between Liffey and Mabs. Once Liffey settles into her new home, she finds a friend in Mabs, mistaking Mabs’ inquiries for friendly concern. The way Mabs views Liffey, however, is someone she can control and manipulate. The contrastive yet similar aspects between the two characters are vividly described as: “Mabs stood in the middle of [Liffey’s] kitchen as if she were a tree grown roots, and she, Liffey, was some slender plant swaying beneath her shelter, and they were all part of the same earth, same purpose” (Weldon 50). The shelter Mabs offers, however, is of the suffocating kind, the kind that denies sunlight and leaves one to die. Considering Liffey to be an insolent city girl Mabs asks her mother for some of the special potion which she mixes into the food Liffey consumes and instructs Tucker to ‘visit’ Liffey as she needs to be “taken down a peg or two” (15). Although no one in Somerset openly claimed that Mabs was a witch, her mother Mrs Tree, was renowned for being “a herbalist, in the old tradition” (24), Mrs. Tree’s enemies “said she was a witch, and even her friends recognised her as a wise woman” (25). This recognition sets Mabs and Mrs. Tree apart, not just generationally but as certain mother types: although both are considered to be “witches” Mrs. Tree’s wisdom would enable her to be categorised as Good Mother which would implicate Mabs as Terrible Mother. Nevertheless, Mrs. Tree’s wisdom belongs to the old tradition of woman-as-healer as indicated in the passage below:

On moonlit nights, even now, she would switch off the television and go gathering herbs – mugwort and comfrey, cowslip and henbane, or any of the hundred or more plants she knew by sight and name. She would scrape roots and strip bark, would simmer concoctions of this or that on her gas-stove, at home with distillations and precipitations. The drugs she prepared – as her mother’s before her – were the same as the local doctor had to offer: psychoactive agents, prophylactics, antiseptics, narcotics, hypnotics, anaesthetics and antibiotics. But Mrs Tree’s medicines served, in overdose, not just to restore a normal body chemistry, but to incite to love and hate, violence and passivity, to bring about increased sexual activity or impotence, pain, irritability, skin disease, wasting away, and even death. (25)

Since “[s]uch knowledge passed from mother to daughter” (Weldon 25), it was assumed that Mabs was also a witch through her heritage and name as well as by her proximity to the Tor. Moreover, “[n]ot only is the action of *Puffball* presided over by Pucklike forces and set in a magical environment (beneath the gaze of Glastonbury Tor), but the name of Liffey’s new neighbor, Mabs, is rich in supernatural associations” (Dowling 91). Mabs’ power indeed seems to be connected with the land, especially with the Tor: “Mabs, as the counterpart to, and the completion of Liffey is the main witch figure in the story. Her magic is connected with the fertility cult constituting part of the goddess religion. This image is further stressed as Mabs lives in the shadow of the Glastonbury Tor” (Madej-Stang 120). According to Neumann’s schema, the witches (both young and old) belong to the negative aspects of the feminine. Fluctuating between the Mysteries of Drunkenness and the Death Mysteries, these archetypes are associated with ensnaring, fixating, depriving, dissolving, dismembering and death. With this correlation, Mabs is portrayed as a domineering woman able to manipulate and negatively influence Liffey, and others around her as well, for her own gain. She orders her husband Tucker, for example, to rape Liffey as “Liffey was to be proved a slut, like any other” (Weldon 52). By pushing Tucker towards Liffey, Mabs justifies her cruelty in that Tucker should do it “at Mabs’ behest, rather than on his own initiative, sometime later” (52). This remark, however, is indicative of a growing sense of insecurity on Mabs’ part. The more Mabs and Liffey interact, the more Mabs begins to gradually lose her influence over Liffey, especially after Liffey becomes pregnant.

Mabs views Liffey as a young and fertile mother figure capable of creating life within her body, thus destroying Mabs’ chance of doing the same. This later becomes an obsession on Mabs’ part where she consistently cries out that she is unable to conceive because Liffey has stolen her baby as the child Liffey is carrying might well be Tucker’s (Weldon 179, 274, 275). Mabs believes that they are connected as she senses the moment Liffey becomes pregnant (128) causing her to become even sterner towards the children she already has; moreover, “Mabs knew, too, that there are only so many babies to go round, and that if Liffey was pregnant, she would not be” (160). Unaware of Mabs’ ill-wishes towards her, Liffey’s transformation begins with the arrival of her baby’s spirit: “She felt a presence: the touch of a spirit, clear and benign. She opened her eyes, startled, but there was no one there ... ‘It’s me,’ said the spirit, said the baby, ‘I’m here. I have arrived. You are perfectly all right, and so am I. Don’t worry.’ The words were spoken in her head: they were graceful, and certain. They charmed” (172). The baby’s spirit, as a spark of inner knowledge, protected Liffey against any serious harm Mabs consecutively devised. On the other hand, Mabs felt that time was on her side and she “comforted herself with the thought that perhaps all she need do was wait, and the baby would leave of its own free will, and natural justice would be served” (213). Although Mabs knew everything about Liffey, little did she know that “Liffey’s baby had spoken to her; settled clear and bright inside her and promised that everything would be all right. That Liffey, now, had powers of her own: that Mabs could no longer have nature all her own way: that forces worked for Liffey too, and not just Mabs. Winter winds were on Mabs’ side, and frost, and

lightning and storms. Liffey loved sun, and breeze, and warmth; and they loved her. And spring was coming" (176). Subsequently, with the arrival of spring we sense that Mabs' reign will come to an end and it will be Liffey whose mood will determine the outcome of events.

Another indication of Mabs' retrogression is when she realises that her daughter Audrey has bloomed into a young woman, "and Mabs' raised fist fell as she felt for the first time the power of the growing daughter, sapping the erotic strength of the mother" (Weldon 115). From the very beginning, Mabs is infatuated with being pregnant, not being a mother (she prefers to physically and mentally abuse her children), but with the various stages of being pregnant. Mabs not only associates pregnancy with feminine power but she also equates being pregnant with being young and not being able to conceive anymore would mean she is aging. This in return would suggest that Mabs is on the verge of replacing her own mother Mrs Tree. Here there seems to be fear of transforming from Young Witch to Old Witch, a separation from the Mysteries of Drunkenness into a submersion of the Death Mysteries. The fear of transforming into the Old Witch and thus symbolically supplanting the Mother could be associated with the relationship Mabs has with her mother: it is neither healthy nor productive. Actually, it may be Mrs Tree's attitude towards Mabs that makes her vindictive and domineering in the first place. Mrs Tree overpowers Mabs and considers her to be a snivelling daughter too old to have babies; in fact she stresses that Mabs has more than enough children and is unable to look after them (218). The Old Witch as an archetype of the Terrible Mother embodied in Mrs Tree suggests that she metaphorically devours and tears Mabs apart. In return, Mabs continues to re-enact the role of her mother when dealing with others. The only period that allows her to shift from Terrible Mother to Good Mother is during pregnancy, and even then Mabs is more infatuated with the initial sphere, the Elementary Character of Containing (see Figure).

In Liffey's case, her mother Madge was the assertive one in their relationship until Liffey's baby arrived in the womb. The mother-daughter relationship was tentative at best as Madge "had never married, nor wished to, and Liffey was not so much a love child as a gesture of defiance to a straitlaced world. Madge had thought to bear a warrior son, but had given birth to Liffey instead" (Weldon 31). When Madge was visiting her pregnant daughter, Liffey found the strength to inquire about her father which had always been a forbidden topic. The little fragile Liffey who had always chirped and fluttered around Madge was gone and as Liffey waved goodbye to her mother she "knew that the parting was for ever. They would see each other again, no doubt, but that small part of Madge which had been mother had been firmly swallowed up by the rest, and ceased to be mother" (227). After Madge's visit, her hold on Liffey as well as the fear Liffey had continuously felt around her dissipated, further empowering Liffey. Another similar interaction occurs when Liffey's in-laws visit her. They had never really liked Liffey and somewhere in Mrs Lee-Fox's heart was the hope that they would be divorced and she would have her son all to herself again. During this visit, however, Mrs Lee-Fox encloses her most inner secret: that Richard's father is not really his biological father. The wine they had consumed "contained a distillation of the seed of a flower known locally as 'Tell-the-Truth' and had been given to Liffey and Richard by Mabs on the grounds

that, one way or another, it was bound to cause trouble” (253). In spite of this, Mabs unknowingly empowers Liffey who in the end forms some sort of understanding with her mother-in-law as Mrs Lee-Fox says “all women are sisters under the skin” (254) after revealing her innermost secret to someone whom she despised. By correlating her story to Liffey, Mrs Lee-Fox openly suggests that the baby is not Richard’s and that Liffey has cheated on him; yet more to the point she says that she did her “best to raise Richard properly” (254) but Richard was a constant reminder of her own infidelity that she would rather forget. In both of these instances, Madge and Mrs Lee-Fox, much like Mabs and Mrs Tree, seem to contain the negative aspects of the Great Mother: while Madge swerves towards the Negative Transformative Character (A-) through deprivation and rejection, Mrs Lee-Fox embodies the Terrible Mother (M-) through attempting to fixate Richard who on the surface is accepted while secretly rejected and whose relationship with the maternal figure is complicated.

The implicit, unarticulated complications Richard has with his mother seem to trickle down to his relationship with Liffey as well as other women. Living in the city for most of the week and only coming up to the cottage on most weekends creates a detachment from Liffey. With Liffey in the country, the London scene offers Richard the life of a bachelor. His sexual entanglements with Bella, his wife’s friend and hostess; Helga, the au pair living at Bella and Ray’s home; and Miss Martin, his secretary, provide an unattached experience of sexual and physical release. Through this experience “Richard discovered that he was critical of his wife, that he jeered inwardly at her absurdities, and felt the desire to mock what had once entranced him. He blamed Liffey for the loss of his love for her. Richard had been to bed with Bella” (Weldon 94). Oddly enough, Richard has paradoxical views of Liffey where he sees her as childish and weak yet at the same time as a divine feminine figure:

Richard wanted Liffey to be the mother of his children. He wanted her, for that reason, to be separated out from the rest of humanity. He wanted her to be above that sexual morass in which he, as male, could find his proper place but she, as wife and mother, could not. He wanted her to be pure, to submit to his sexual advances, rather than enjoy them: and thus, as a sacred vessel, sanctified by his love, adoration and respect, to deliver his children unsullied into the world. It was for this reason that he had offered her all his worldly goods, laying them down upon the altar of her purity, her sweet smile. And he wanted other women, low women, whom he could despise and enjoy, to define the limits of his depravity and his senses and thus explain the nature of his being, and his place in the universe. (113-114)

Richard’s paradoxical perception of Liffey as both divine and human is an allusion to the Virgin Mother. This allusion to the Virgin Mother, however, is an illusion: “Weldon employs the Madonna myth to remind us that cultures have shaped us, but also call into question the validity of the power we still afford this myth in modern life. (...) Weldon presents the myth in all its glory in *Puffball* and does so parodically” (Cane 189). On the other hand, “*Puffball* celebrates motherhood, affirming female biology and the mystery of giving birth, while showing how mothering, too, can be self-serving” (Faulks 36). From a Neumannian perspective, Liffey once again operates between the Vegetation Mysteries and the Inspiration Mysteries, between the Mother and the Virgin.

Once Liffey's child is born and Mabs realises that the baby boy resembles Richard rather than Tucker, she relinquishes her power and submits herself first to the doctor (a figure of patriarchal authority) and his insistence that homemade medicine and home treatments must cease (depriving her of potions and such) (Weldon 339); and secondly to Tucker: "certainly as Mabs lost power, Tucker gained it. He knew it: he was rough with Mabs now; he told her what to do: he shouted at her if she behaved badly to the children. He recognised that she was deflated, that although she still stared at the Tor, the clouds around its summit neither reflected her will nor shadowed her intent" (340). Only after the knowledge that she had erred in Liffey's case does Mabs fully surrender to those around her, causing her to lose any remnants of power she had left. After yielding her authority she becomes pregnant, which also aids in her becoming docile: she was always loving when pregnant. With Mabs' docility, Liffey becomes more assertive, maintaining the balance between them.

Unity through Gnosis

Gilles Quispel notes that scholars such as Hermann Usener, Albrecht Dieterich, and Wilhelm Boussett who were interested in popular religion, mysteries, syncretism and Gnosis "found that God very often had been experienced as a Woman, [as] Mother Earth" (14). They explored the fundamental religious patterns (or archetypes) of religious thought. Among these, Dieterich found basic forms of religious symbolism that are characteristic for all human beings. Aware of this literature and closely following these scholars, Jung considered the archetypes as the language of life itself, as universal symbols of all humans from all times. Jung conceptualised that the soul had an inbuilt tendency toward self-realisation. Quispel considers the discovery of the Self to be the core of Gnosticism; he views Gnosis as "an experience, inspired by vivid and profound emotions, that in short Gnosis is the mythic expression of Self experience" (15). In this vein, the divine feminine voice in *Thunder: Perfect Mind* constructs a template which *Puffball* unwittingly follows. The interaction of Liffey and Mabs expresses opposing forces of the Great Mother archetype and through various experiences these two women actuate their roles in the great round of the uroboric mother.

Liffey's profound experience and subsequent transformation occurs the moment her baby's spirit arrives. Through the connection she establishes with her unborn child Liffey gains reflective sense of self-awareness; furthermore, "[t]he emotional emptiness of the world of [Liffey's] childhood and youth finds its counterbalance in the deep spiritual and physical link she feels with her child. Her pregnancy is in fact described in the same terms as examples of magical behaviours presented in the novel, making pregnancy itself the source and manifestation of the magic of the fertility goddess" (Madej-Stang 119). As an allusion to the mysteries of the womb, Hall writes "Matriarchal consciousness, or the awareness of the world from the mother's point of view, proceeds from a state of pregnancy or total intersubjectivity. There are always two things happening at once, two meanings—life of mother and child-in-utero are inseparable, senses intermingle" (88). The fertility of the mother, in this sense, is not only bound to the Vegetation Mysteries but also to the Inspiration Mysteries where in the

sphere of Spiritual Transformation lies wisdom inspired by Sophia. What is happening physically (in the body) is as significant as what is happening mentally (in the mind); both occurrences carry equal weight: “despite her portrayal of difference, Weldon is not making a determinist argument about the effects of these differences, nor is she trying to simply switch the values associated with the traditional and gendered mind/body split. Instead, she seeks to unify the concepts. Inner and outer Liffey cannot exist on their own. They are integrated in Liffey herself, and breaking them up like Weldon does in *Puffball* emphasizes that this dichotomy is a construction” (Reisman 50). From the particular to the universal, *Thunder* also purports that these dichotomies are simply constructions and that true meaning lies in comprehending the whole.

Conclusion

All in all, reading Weldon’s *Puffball* through the lens of *Thunder: Perfect Mind* enables a more unified view of the women that are portrayed. Rather than discordant opposites, Liffey and Mabs continuously construct each other as their own narratives ebb and flow together culminating in the divine feminine in both her magnificent (i.e. nurturing) and her horrific (i.e. devouring) aspects. As the narrative weaves back and forth between the divine and the mundane, ignorance and knowledge, naivety and experience, the unconscious workings of the physical body and the conscious mind, and so on, these dualisms actually fashion unification rather than disparity. From this perspective, *Puffball* resonates with ancient gnostic discourses as well as Neumann’s Great Mother Archetype where the juxtapositions, the seemingly contrastive images are actually parts of the whole. Specifically coupled with the *Thunder* text, then, *Puffball*’s women encapsulate elements on both ends of the spectrum, on both ends of the seesaw, almost in deliberate defiance of fragmentation and dichotomies.

References

- BUCKLEY, Jorunn Jacobsen; "Sex, Suffering, and Incarnation: Female Symbolism in Gnosticism", *The Allure of Gnosticism: The Gnostic Experience in Jungian Psychology and Contemporary Culture*, (Ed. Robert A. Segal), Open Court, Illinois, 1995.
- CANE, Aleta F.; "Demythifying Motherhood in Three Novels by Fay Weldon", *Family Matters in the British and American Novel*, (Eds. Andrea O'Reilly, Elizabeth Mahn Nollen, and Sheila Reitzel Foor), Bowling Green State University Popular Press, Bowling Green, 1997.
- DOWLING, Finuala; *Fay Weldon's Fiction*, Fairleigh Dickinson UP, Vancouver, 1998.
- FAULKS, Lana; *Fay Weldon*, Twayne, New York, 1998.
- HALL, Nor; *The Moon and the Virgin: Reflections on the Archetypal Feminine*, Harper and Row, New York, 1980.
- JONES, Kathy; *The Goddess in Glastonbury*, Araidne, Glastonbury, 1990.
- JUNG, Carl G.; "Psychological Aspects of the Mother Archetype", *The Archetypes and the Collective Unconscious*, (Trans. R. F.C. Hull), Routledge, London, 2010 [1954].
- MADEJ-STANG, Adriana; *Which Face of Witch: Self-Representations of Women as Witches in Works of Contemporary British Women Writers*, Cambridge Scholars, Newcastle upon Tyne, 2015.
- McGUIRE, Anne; "Thunder: Perfect Mind", *Ashé! Journal of Experimental Spirituality*, 4.3, 2005, pp 417-429.
- NEUMANN, Erich; *The Origins and History of Consciousness*, (Trans. Ralph Manheim), Princeton UP, New Jersey, 1993 [1954].
- NEUMANN, Erich; *The Great Mother: An Analysis of the Archetype*, (Trans. Ralph Manheim), Princeton UP, New Jersey, 1983 [1955].
- OLSEN, Nanna Liv Elkjær; "Thunder Perfect Mind – or How Nonsense Makes Sense", *Teologinen Aikakauskirja*, 2, 2012, pp. 90-96.
- PAGELS, Elaine; *Adam, Eve, and the Serpent: Sex and Politics in Early Christianity*, Vintage Books, New York, 1989.
- QUISPEL, Gilles; "Gnosis and Psychology", *The Allure of Gnosticism: The Gnostic Experience in Jungian Psychology and Contemporary Culture*, (Ed. Robert A. Segal), Open Court, Illinois, 1995.
- REISMAN, Mara E.; *Fay Weldon, Feminism, and British Culture: Challenging Cultural and Literary Conventions*, Lexington, London, 2018.
- TAUSSIG, Hal, et al; *The Thunder: Perfect Mind, A New Translation and Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.
- Thunder*, (Trans. Marvin Meyer), *The Nag Hammadi Scriptures*, (Ed. Meyer Marvin), HarperCollins Publishers, New York, 2007.
- WELDON, Fay; *Puffball*, Flamingo, London, 2003.
- WILLIAMS, Michael Allen; *Rethinking "Gnosticism": An Argument for Dismantling a Dubious Category*, Princeton UP, New Jersey, 1999.
- WOOD, Juliette; "Celtic Goddesses: Myth and Mythology", *The Feminist Companion to Mythology*, (Ed. Carolyne Larrington), Pandora, London, 1992.

Makalenin Geliş Tarihi: 15 Mayıs 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 12 Haziran 2020

**OSMANLI'DA TAŞRA'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA BİR ÖRNEK:
TEREKELER İŞİĞİNDE XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ÇANKIRI***
AN EXAMPLE OF THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF THE STATE OF OTTOMAN: 19 IN THE LIGHT
OF TEREKES ÇANKIRI AT THE HEAD OF THE CENTURY

*Mevlüt Dede***

Öz

XIII. Yüzyılın sonlarına doğru bir beylik olarak kurulan Osmanlı, ancak bir buçuk asır sonra payitahtını İstanbul'a taşımıştır. Buna rağmen Edirne'nin her anlamda ehemmiyeti ve etkinliği de uzun bir süre devam etmiştir. Ancak, Osmanlı tarihi denince önce akla gelen çoğunlukla İstanbul ve saray merkezli siyasi, iktisadi ve sosyal hayat olmuştur. Bu konuda yapılan ilk çalışmaların da çoğunlukla, siyaset merkezli çalışmalar olduğu söylenebilir. Sosyal hayat ise yine İstanbul ve saray merkezli çalışmalarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Elbette ki siyasetin merkezi devletin merkezi olacaktır. Fakat sosyal hayatın sadece İstanbul'dan ibaret olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren XVII. yüzyıla kadar genel olarak genişleyen sınırlara sahip bir devlet olmuştur. Peki bu kadar geniş sınırlar içerisinde yaşayan farklı dil, din, inanç ve coğrafyalarda yaşayan tebanın aynı sosyal hayata sahip olması mümkün müdür? Payitahtta yaşayan insanların dışında, taşrada yaşayan insanların sosyal hayatı nasıldı?

İşte bu çalışmada, yukarıda verilen bilgiler ve sorular sorulardan hareketle Osmanlı döneminde Çankırı şehrindeki sosyal hayata dair bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bunun için de Çankırı'ya ait şer'iyye sicilleri içerisinde belirlenen altmış tereke kaydında faydalanılarak, elde edilen verilerden hareketle şehirdeki gündelik hayata dair fikir edinmemiz sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Osmanlı, XIX. Yüzyıl, Sosyal Hayat, Gündelik Hayat.

* Bu çalışma, "Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Adana ve Çankırı Şer'iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1215-1296/1800-1876)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-2280-6219.

Abstract

Ottoman, established as a principality towards the end of the XIII. Century. But the Ottoman moved its capital city to Istanbul after one and a half century. Despite this, Edirne's importance and effectiveness in every sense continued for a long time. However, the first thing that comes to mind when it comes to Ottoman history is mostly Istanbul and palace centered political, economic and social life. It can be said that the first studies on this subject are mostly politically centered studies. Social life, on the other hand, was tried to be expressed through Istanbul and palace-centered works. Of course, the center of politics will be the center of the state. But it would be wrong to say that social life consists only of Istanbul. Since the foundation of the Ottoman State XVII. It has been a state with generally expanding borders until the 19th century. Well, is it possible for the subject who lives in such a wide range of languages, religions, beliefs and geographies to have the same social life? What was the social life of people living in the countryside, apart from people living in Payitaht?

In this study, based on the information given above and the questions asked, we will try to give information about the social life in the city of Çankırı during the Ottoman period. For this, we will use the data obtained from Çankırı ser'iyye records in sixty tereke records and we will be provided with an idea about the daily life in the city based on the data obtained

Keywords: *Çankırı, Ottoman, XIX. Century, Social Life, Daily Life.*

Giriş

Günümüzde İç Anadolu'da yer alan Çankırı'nın bilinen ilk hâkimi Hititlerdir. Daha sonra Roma, Doğu Roma(Bizans) gibi devletlerin hâkimiyetinin ardından 1071'den sonra Süleyman Şah'ın emirlerinden olduğu ifade edilen Karategin tarafından fethedilmiştir. Bu dönemden itibaren Selçukluların idaresine girmiştir. 1135 yılında Bizans Devleti'nin tekrar eline geçen şehir, daha sonra Danişmendliler tarafından geri alınmıştır. Dağılışına kadar Selçukluların hâkimiyetinde kalan Çankırı, sonrasında Candaroğulları'nın hâkimiyetine girmiştir. İlk defa Sultan I. Murad döneminde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren şehir Ankara Savaşı'ndan sonra devletin elinden çıkarken, II. Murad döneminde kalıcı olarak Osmanlı'nın idaresine girmiştir. Osmanlı idaresinde XVII. yüzyılda yaşanan Celali İsyanları'na kadar durgun bir dönem geçiren Çankırı, bu isyanlardan olumsuz etkilenmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde de kendisinden bahsedilen Çankırı(Evliya Çelebi, 1314: 250-251), Coğrafya itibariyle ticaret yollarına uzak olup, bu nedenle çok fazla gelişme gösterememiştir. Şehrin bu arka planda kalmışlığına sebep olarak, II. Bayezid'in -oğlu Alemşah'ın oğlu- torunu Osman'ın dışında saraydan kimsenin gelmemiş olması da bir sebep olarak gösterilebilir(Yıldız, 2007: 119-121). Osmanlı döneminde idari olarak Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olan Çankırı'nın 1846 yılında Kastamonu vilayetine bağlı olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminde il olan şehir, hala bu konumunu sürdürmektedir (Şahin, 1993: 216-218).

Tereke Sahipleri Hakkında Genel Bilgiler

Çankırı'ya ait 20, 22 ve 23 numaralı Şer'iyye sicillerinden elde edilen toplam altmış tereke incelenmiştir. Bu terekelerin H. 1215-1235/ M.1800-1820 yılları arasında kayda alındığı anlaşılmaktadır. Tereke sahiplerine genel olarak bakıldığında erkek ve Müslüman ağırlıklı

olduğu görülmektedir. Toplam terekeler içerisinde biri erkek biri kadın olmak üzere iki Gayrimüslim vardır. Geri kalan elli sekiz tereke Müslüman halkındır. Bu elli sekiz terekenin de büyük çoğunluğu erkektir. Otuz dokuz Müslüman erkek terekesine karşılık on dokuz kadın terekesi vardır.

Tablo 1. Terekelerin dine göre dağılımı

Terekelerin Dini Dağılımı		
	Sayısı	%
Müslim	58	96.7
Gayrimüslim	2	3.3
Toplam	60	100

Terekeler içerisinde tek kadın Gayrimüslim olan Hasine veledet Dimid, eşi Peresko veled-i Azariye ve ikisi de küçük olan oğlu Atanya ve kızı Mariya ile birlikte Kısırk Mahallesi'nde oturmaktadır (ÇŞS 23:B175). Terekeler içerisinde tek erkek Gayrimüslim olan Muğusuz isimli zimmî ise aslen Ankaralı olup muhtemelen iş için Çankırı'ya gelmiş ve Kethudayeri Hanı'nda ölmüştür (ÇŞS 20:B287). Bu nedenle de varisi yok olarak görünmektedir.

Tablo 2. Terekelerin cinsiyete göre dağılımı

Terekelerin Cinsiyete Göre Dağılımı						
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
Müslim	39	65	19	31.7	58	96.7
Gayrimüslim	1	1.66	1	1.66	2	3.3
Toplam	40	66.7	20	33.3	60	100

Tereke sahiplerinin oturdukları mahallelere baktığımızda altmış tereke sahibinin on ikisi Karataş Mahallesi'nde bulunmaktadır. Toplam terekenin % 20'sine tekabül eden bu sayı bize kesin olmamakla birlikte bu mahallenin diğerlerine oranla daha geniş olduğunu düşündürebilir. Beş tereke sahibi ise Hoca Behşayış Mahallesi'ndedir. Yine Mirahur Mahallesi'nde oturan beş kişi tespit edilmiştir. Debbaghane, Alacamescid ve Kayserbeğ mahallelerinden dörder kişi vardır. Ayrıca terekesinde herhangi bir mahalle ismi geçmeyen üç kişi vardır.

Geriyeye kalan terekelerden on dördünde ise kişilerin merkezden uzak olduğunu düşündüğümüz farklı köylerde ve mahallelerde meskûn oldukları görülmektedir. Birbirinden farklı on iki mahalle ve iki köyden birer kişi tespit edilmiştir. Bizim araştırma yaptığımız dönemin öncesi ve sonrasında yapılan araştırmalarda bu mahalle adlarından bazılarının aynı şekilde bazılarının ise biraz değişik kullanıldığını görmekteyiz(Recep 2007:114-117).

Köylerde yaşayanlardan biri Yenice Köyü'nde meskûn olan Yakup bin Mehmed, diğeri Yukarı Alagöz Köyü'nde yaşamış olan Ömer bin Yahya'dır. Geriye kalan on iki kişiden biri olup, aynı zamanda Gayrimüslim olan Mugısız, Kethüdayeri Hanı'nda olmuş olup diğeri on bir kişi farklı mahallelerde iskân halinde iken ölmüşlerdir.

Meslekler ve Unvanlar

Daha önceki konularda bahsettiğimiz gibi meslekler bazen insanların isimlerinin önlerine unvan olarak gelmektedir. Bazı kişilerin meslekleri ise terekelerinde yazan eşyalarından ortaya çıkabilmektedir. Çankırı'ya ait terekelerde de bu durumu görmemiz mümkün olmaktadır. Kişilerin mesleklerinin dışında onların ilmi ve dini vasıflarının, unvan olarak isimlerin önüne geldiğini burada da görmekteyiz. Burada meslek ve unvanlardan bahsederken şuna vurgu yapılmalıdır ki, meslek ve unvanlar sadece tereke sahiplerinin değil onların babalarının ve diğeri akrabalarının da unvanı olabilmektedir ve bunları genel anlamda vermek yanlış olmayacaktır. Mesela tereke sahibi bir kadının babasının mesleğini dahi unvan olarak görebilmekteyiz.

Dini unvanlardan en çok rastlanan "Hacı" unvanıdır ki, İslamiyet'te maddi durumu iyi olan her Müslüman kişiye haccın farz kılınması bu unvanın çok rastlanır olmasında en önemli etkidir. Dini unvan olarak Hz. Muhammed soyundan gelen erkeklerde Seyyid, kadınlarda Şerife unvanı da çok rastlanan bir unvandır. Dini ve ilmi bir unvan olan "Molla" da incelemiş olduğumuz Çankırı terekelerinde çok sıkça rastladığımız bir unvandır. Hatib, Tekkenişzâde unvanlarını da hem dini hem ilmi bir statüde sayabiliriz. Derviş ve Efendi unvanları da zamanla hem ilmi hem dini unvanlar olmuştur. Çankırı'da erkeklerde sadece sosyal bir statu simgesi olan "Ağa" unvanı da terekelerde sık rastlanan bir unvandır. Tereke sahibinin asıl memleketini belirten unvanlar da terekelerde mevcuttur. Örneğin Mirahur Mahallesi'nden olan Mehmed bin Abdurrahman isminin önüne "Şamlı" unvanını almıştır. Bu unvan, bu kişinin muhtemelen Çankırı'ya gelmeden önceki asıl memleketini vermektedir.

Dini, ilmi, sosyal veya bölgesel unvanlar bir yana Çankırı terekelerinde en çok rastlanan unvanlar kişilerin mesleklerini belirten unvanlardır. Dikici, Saraç, Hükkam, Baltacı, Demirci, Saka, Dülger, Debbağ, Pazenci meslek unvanlarındandır. Yine bazı tereke sahiplerinin kendilerinin değil de babalarının mesleklerini unvan olarak isimlerinin önlerine aldıklarını görmekteyiz. Mesela Tulukçuoğlu, Sahancıoğlu, Kaymakçioğlu, Göncüoğlu, Kalaycıkızı bu unvanlardandır.

Son olarak birden çok unvan alan kişilerden ve unvanlarından bahsetmeliyiz. Hangi mahallede olduğu belirtilmemiş olan Avaroğlu Molla Mehmed bin Kasım'ın isminden de anlaşıldığı gibi iki unvanı vardır (Çankırı Şer'iyye Sicili 23:B177). Bunlardan "Avaroğlu" bir soy belirteci olarak düşünülse de sözlükte; ayıp, kusur, fesat (Devellioğlu 2005:53) anlamında olması, bu kelimenin sözlük anlamıyla kişiye verilen bir unvan olduğu da düşünülebilir. "Molla" unvanı ise daha önce de bahsettiğimiz gibi bir ilmi ve dini vasıf olarak

görülmektedir. Mahallesi hakkında bilgi verilmemiş Ahmed b. Hacı Molla Mehmed'in ismine baktığımızda ise bu kez babasının iki unvan aldığını görüyoruz (ÇŞS 23:B177).

Bu unvanların sayısının çokluğu ve ekonomik durumları da elbette iç içe geçmiş ilişki içerisinde birbirlerini etkileyen ve yönlendiren bir güç olmuştur. Bu konuyu daha ileride rakamsal ve orantısal olarak görmek daha doğru olacaktır.

Seyyid ve Şerifler

Hız. Muhammed soyundan gelenlerin saygı ve hoşgörü merkezli ayrıcalıklarının çeşitli yasal muafiyetlerle desteklenerek Osmanlı toplumunda varlığını idame ettirdiğini bilmekteyiz. Çeşitli vergilerden muaf tutulmalarının dışında toplumda gördükleri saygı ve sevgi de Hız. Muhammed soyundan gelenlerin Osmanlı toplumunda bir hayli önemli bir konumda olduklarını söyleyebiliriz. Hız. Muhammed'in torunları olan Hız. Hasan soyundan gelen erkeklere "Şerif", kadınlara "Şerife" denmektedir. Hüseyin soyundan gelen erkeklere "Seyyid", kadınlara ise "Seyyide" denmiştir. Ancak zamanla bu unvanların kısmen değişik şekilde kullanıldıkları da olmuştur(Seyyid ve Şerifler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; Buzpınar, 2006:322-324; Sarıçık 2002:385-393). Nitekim incelemiş olduğumuz Çankırı belgelerinde erkeklere Seyyid, kadınlara Şerife dendiği görülmektedir.

Çankırı terekelerinde unvanlar arasında bir karmaşıklık olduğunu görmekteyiz. Çankırı'da tespit ettiğimiz bazı terekelerde aile bireyleri arasında unvanların düzensiz bir şekilde kullanıldığını veya en azından belgelere böyle yansıdığını görmekteyiz. Mirahur Mahallesi'nde yaşayan Emine bint Mehmed bin Hüseyin'in varislerinden olan erkek kardeşi Mehmed'in isminin önünde "Seyyid" unvanını görmekteyiz. Ancak tereke sahibi olan Emine'nin kendi isminin önünde "Seyyide" unvanını görmemekteyiz; ayrıca tereke sahibi bu kadının babasının da isminin önünde "Seyyid" unvanı bulunmamaktadır (ÇŞS 23:B166). Yine Karataş Mahallesi'nde oturan Dikici Ustabaşı Mehmed'in isminin önünde "Seyyid" unvanı yokken varislerinden olan oğlunun isminin önünde bu unvanı görmekteyiz (ÇŞS 23:B167). Terekesinde yaşadığı mahalle ile ilgili bilgi verilmeyen Ahmed bin Hacı Molla Mehmed'in bir eşi, üç oğlu ve iki kızı vardır. Eşi Ayşe bint Seyyid Abdurrahman'ın isminden de anlaşıldığı gibi babasının unvanına göre kendi isminin önünde "Seyyide" unvanının olması gerekirken belgede bunu görememekteyiz (ÇŞS 23:B177). Son olarak yine Karataş Mahallesi'nden Güzel Ali bin Mehmed'in varislerinden olan amcası Seyyid Mustafa'nın isminin önündeki unvanı kendisinde görmemekteyiz (ÇŞS 23:B209). Karataş Mahallesi'nden Şerife Hadice bint Seyyid Ahmed ismi de ilginç bir kayıt olarak karsımıza çıkıyor.

Görüldüğü gibi Çankırı'da incelemiş olduğumuz terekeler içerisinde dört tane terekenin "Seyyid" ve "Şerife" unvanlarının tereke sahipleri ve varisi olarak görülen veya görülmeyen ama belgelerde ismi geçen kişiler arasında düzensiz bir şekilde kullanıldığını en azından incelemiş olduğumuz belgelerde görmekteyiz. Bu durum birçok soru işareti ve tezleri ortaya çıkarsa da bu aşamada ki bir çalışmada çok net şeylerin söylenmesi doğru olmayacaktır.

Varisler

Terekelerin kayda alınmasını çoğunlukla talep eden varislerdir. Ölen kişi evli ise çoğunlukla ölen kişinin eşi ve çocukları varislerin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Daha sonra anne ve babalar, erkek ve kız kardeşler gelir. Varisleri kan bağı olan olmayan olmak üzere sayılarını daha çoğaltmamız mümkündür. Varisler konusunda önemli olan diğer bir konu, kim olduklarının yanı sıra akrabalık derecelerine göre ve cinsiyetlerine göre alacakları paylardır. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, İslami bir miras hukuku Osmanlı'nın tüm topraklarında olduğu gibi Çankırı'da da aynı şekilde uygulanmıştır.

Çankırı'da toplam terekeler içerisinde iki yüz yirmi bir varis hesaplanmıştır. Varislerin tereke başına ortalaması ise yaklaşık 3,7'dir. Terekeler içinde varisi olmayan tek kişi vardır. Bu şahıs da tüm terekeler içerisinde tek erkek Gayrimüslim olan Muğısız adlı zımmidir ki, daha öncede bahsedildiği gibi Ankara asıllı olup muhtemelen iş veya ziyaret için geldiği Çankırı'da kaldığı Kethüdayeri Hanı'nda ölmüştür(ÇŞS 20: 287). Ölen kişilerin varislerinin sayıları biri geçmeyen üç terekede ise kalan miktar, Beytü'l-Mâl ile akrabalık derecesi göze alınmaksızın bu tek varis arasında eşit şekilde paylaştırılmıştır. Bu üç varisten ikisi ölen kişinin esidir, diğeri ise yeğenidir.

Tablo 3. Terekelerden pay alan varisler

Varisler	Müslim	Gayrimüslim
Zevc/Zevce (eş)	53	1
İbn(oğul)	51	1
Bint(kız)	63	1
Eb(baba)	4	1
'Ümm(anne)	14	1
Ah(erkek kardeş)	12	
Uht(kız kardeş)	18	
Beytü'l-Mâl(hazine)	3	
Diğer	6	

Kalan varisi tek olan tereke sayısı sekizdir. İki terekede ise tereke başına sekiz varis düştüğünü görmekteyiz ki bu terekelerden birinde bir eşin yanı sıra ucu erkek dördü kız olmak üzere yedi çocuk vardır. Diğer terekede ise çocuk bulunmayıp varisler; eşi, anne ve babası, erkek ve kız kardeşlerden oluşmaktadır. Toplam on dört terekede varis sayısı üçtür. Dört varisli tereke sayısı da on üç olup üç ve dört varisli terekeler toplam terekelerin %45'i gibi büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

Vasiler

Çankırı terekelerinde de Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi belirli şartlar belirli vasileri ortaya çıkarmıştır. Yani "sağır" diye tabir edilen küçük yasta ve bakıma muhtaç olan çocukların vasileri çoğunlukla anneleri ve babaları olmuştur. Bunun dışında nadiren de olsa dedeleri ve amcaları basta olmak üzere diğer başka akrabaları da vasi olarak görebilmekteyiz.

Yukarıda bahsedilen durumun dışında vasi tayini gerektiren başka durumların da meydana geldiğini görmekteyiz. Bunlardan biri varislerin tereke kayda alınırken başka yerde olmasıdır. Mesela Karataş Mahallesi'nde oturan Ayşe bint Abdullah'ın vefatının ardından varisi olan oğlu Ağa Bayraktar başka yerde olduğu için onun yerine muhtemelen eşi olan Fatma bint Receb vasisi olmuştur(ÇŞS 23:B32).

Vasi tayini gerektiren diğer bir durum ise "Garam" terekeleridir. Borcu terekesiyle eşit veya borcu terekesinden fazla olan terekelere tayin edilen kişilere Vasi-i garam denmektedir. Çankırı terekeleri içerisinde altı garam terekesi görülmüştür. Bu terekeler Osmanlı'nın her yerinde olduğu gibi tereke miktarı hesaplandıktan sonra borçluların borçlarının meblağlarına göre oranlanmış ve bu şekilde pay edilmiştir. Dolayısıyla varislere bir pay kalmamıştır. Yalnızca eğer varsa ölen kişinin eşinin mihri de bu şekilde orana tabi tutularak ödenmiştir.

Tereke Miktarları

Tereke miktarlarının toplamı doksan altı bin yüz otuz dokuz kuruş olup tereke başına düşen ortalama miktar yaklaşık bin altı yüz iki kuruştur. Garam terekelerinin miktarlarına baktığımızda ise borcu terekesinden fazla olan toplam dört terekenin sadece biri bu ortalamanın üzerindedir. Tereke miktarı ile borcu eşit olan iki terekenin de ortalama tereke miktarının altında olduğunu görmekteyiz.

İncelemiş olduğumuz Çankırı terekelerinde tereke miktarları arasında çok fazla uçurum olmadığını ve miktarların belirli aralıklarda kaldığını söyleyebiliriz. En düşük tereke miktarı Yenice Köyü'nde oturan Yakup bin Mehmed'e ait olup yetmiş dokuz buçuk kuruştur. İki eşi üç kızı vardır, eşlerinden biri de muhtemelen hamile olan Yakup'un terekesi aynı zamanda garam terekesi olup varislerine de bir şey kalmamıştır (ÇŞS 22, B:45). Sadece eşleri Sultan ve Hatice'ye mihri oranında kalan tereke miktarından bir meblağ ödenmiştir. En yüksek tereke miktarı ise sekiz bin altı yüz seksen iki kuruşla Yukarı Alagöz Köyü'nden Ömer bin Yahya'ya aittir. Terekesinde zinet eşyalarından, büyük baş hayvana her şey olan Ömer'in ardından bıraktığı nakit para tüm terekeler içindeki en çok meblağı teşkil eder. Toplam dört yüz otuz beş kuruşluk bir nakdi olan Ömer'in varis ve çocuk sayılarında da başı çektiğini görmekteyiz. Buna karşın 1815–1875 dönemleri arasındaki Çankırı Şer'iyye Sicilleri'nin tetkikiyle yapılan bir çalışmada Çankırı esnaflarından olan Pabuççu Şeyh Abdullah'ın seksen

beş bin yüz altmış buçuk kuruşluk mal varlığını düşündüğümüzde(Demirel, 2004:s.33), Yahya'nın oğlu Ömer'i zengin olarak görmek pek doğru olmasa gerek. Birbirlerini takip eden dönemlerde yaşayan iki kişi olarak düşünürsek dönemin şartları da bu farkı yaratmış olabilir. Aynı çalışmada Çankırı'daki tüccar ve esnafların ortalama servetlerinin çoğunlukla bin ile on bin kuruş arasında olduğu ifade edilmektedir(Demirel, 2004:s.33) ki bu ortalama bizim tetkik ettiğimiz kişilerin tereke miktarlarına daha yakındır. Tek eşli olan Ömer bin Yahya'nın üç yetişkin oğlu ve dört küçük kızı olmak üzere toplam yedi çocuğu vardır (ÇŞS 23, B:214).

Kadın terekeleri dikkate alındığında, toplam on dokuz kadın terekesinin tereke miktarlarının ortalamasının genel ortalamanın altında olduğu görülür. Genel terekeler içerisinde en düşük tereke miktarlarının da büyük oranda kadınlara ait olduğunu görmekteyiz. En yüksek kadın terekesi ise Mirahur Mahallesi'nden Fatma bint Hüseyin'e ait olan bin altı yüz on dört kuruş olup bu miktar da genel ortalama miktarında bir meblağdır (ÇŞS 23, B:23).

Menkuller

Çankırı'da menkullerin toplamı seksen bin dört yüz otuz iki kuruştur. Genel terekenin % 83,7'sini oluşturmaktadır. Tereke başına düşen menkul miktarı ise yaklaşık olarak bin üç yüz kırk buçuk kuruştur. Bu da Çankırı'da terekelerin büyük bir çoğunluğunu menkuller oluşturuyor anlamına gelmektedir.

Yaşam için gerekli olan ev eşyaları, mesleki eşyalar basta olmak üzere ziynet ve süs eşyaları, savaş araç-gereçleri gibi menkulleri incelemiş olduğumuz Çankırı terekelerinde de görmekteyiz. Menkullerin terekelerdeki farklılığını sağlayan şeyler ise tereke sahiplerinin cinsiyeti, mesleği, dini ve ilmi pozisyonları olmuştur. Menkuller içerisinde en çok ev eşyalarını görmekteyiz. Bunlar yaşam için gerekli olan giysiler, yatak, mutfak vb. eşyalardır. Bunları kısım kısım ayıracak olursak, yatak ve oturma odası eşyalarına baktığımızda; halı, kilim, yatak, döşek, yorgan, yastık, minder, çarşaf bunların başlıcalarıdır. Mutfak eşyalarına baktığımızda; sini, tencere, güğüm, tas, tabe, el değirmeni, çeşitli bakır kap-kacaklar gibi eşyaları görmekteyiz. Bunların dışında dini eşyalara da terekelerde sık rastlamak mümkün. Seccade, tespih, dini statü belirleyen kavuk ve sarıklar da bunların başlıcalarıdır. Sandık, çuval, harar, bohça, kurk, ibrik, leğen, balta, kazma, ocak demiri, sac, sacayak gibi çeşitli eşyalar da tereke kayıtlarında geçmektedir.

Eşyaları cinsiyete göre göz önüne aldığımızda, kadınlara ait terekelerde çeşitli kumaş ve türlerde entariler (etekler), yemeniler, gömlekler ile çeşitli renk ve desenlerde kumaşları görmekteyiz. Küpe, yüzük, tarak, ayna gibi süs ve ziynet eşyaları da kadın terekelerinde sık görülen menkullerdir. Erkek terekelerinde ise gömlek, kuşak, fes, börk, kavuk, gibi giyim eşyaları ile kılıç, tüfek gibi savaş ve av eşyaları diyebileceğimiz eşyalar bulunmaktadır.

Ayrıca geldiği yerin adını alan kumaşlar da çeşitli giyim-kuşam eşyası olarak hem erkek hem kadınların terekelerinde karsımıza çıkmaktadır.

Çeşitli dini ve ilmi kitaplar da erkek terekelerine has özelliğindedir. Kadınların bu dönem itibarıyla ilmi ve dini anlamda etkin olmadığını düşünürsek eğer okuması varsa Kur'an-ı Kerim ve çeşitli dini kitaplar dışında bir kitap okumanın o dönemde rastlanılabilecek bir durum olduğunu söylemek pek güç olacaktır. Bu nedenle incelemiş olduğumuz belgelerdeki dini ve ilmi kitapların erkek terekelerinde olması şaşırtıcı bir durum değildir. Bu nedendir ki isminin başında dini veya ilmi unvanı olan bir kişinin terekesinde çeşitli ilmi ve dini kitaplar görmek mümkündür (Bkz. ÇŞS 22, B:131; ÇŞS 23 B: 210).

Eşyaların fiyatlandırmalarına geldiğimizde, ilk başta eşyanın eski veya yeni olup olmadığına bakılmaktadır. Eski eşya ile yeni eşya arasında belli bir fiyat oranından bahsetmemiz ise mümkün değildir. Bu orantısızlığı sağlayan ise muhtemelen eski eşyaların ne kadar eski olduğudur. Fiyatlandırmada özellikle kumaştan yapılan eşyalarda kumaşın cinsi, az bulunur olup olmaması veya işlemeli olup olmaması gibi unsurlar fiyatları çeşitlendirmektedir. Yeni eşyalarda ise kesin olmasa da yaklaşık bir fiyat vermek mümkündür. Özellikle ağırlıklarına göre belli birim fiyatları olan altın, gümüş, bakır gibi çeşitli metallerden yapılan ev ve ziynet eşyalarının fiyatları daha belirgindir. Çankırı'ya ait yine XIX. yüzyılın başlarında yapılan bir araştırmada menkullerin verilen birim fiyatlarıyla bizim menkullerimizin fiyatları birbirlerine çok yakın ve hatta eşittir (Bkz: Gökmen, 1995:s.52-53).

Gayrimenkuller

Çankırı'da gayrimenkuller genel tereke miktarının çok azını teşkil etmektedir. Toplam on beş bin yedi yüz yedi kuruşluk gayrimenkul vardır. Bu da genel tereke miktarının %16,3'ünü oluşturmaktadır.

Gayrimenkullerin başını doğal olarak evler yani menziller çekmektedir. Ancak incelemiş olduğumuz terekelerde menzil sayılarının tereke sahiplerine göre oranının düşük olmasına karşın terekesinde iki menzili olan bir kişinin tespit edilmesi dikkat çekicidir. Bunun yanında evi olmayan kişilerin terekelerinde herhangi bir kira borcu veya alacağının olmaması düşündürücüdür. Menzilleri terekelere böldüğümüzde yaklaşık iki tereke başına bir menzil düştüğünü görmekteyiz. Eğer terekeler cinsiyete göre oranı yaklaşık olarak yarı yarıya olsaydı belki bu durumu kadınların eşleriyle birlikte yaşadıkları teziyle açıklayabilirdik ama kadınların erkeklere oranı üçte bir olduğu için bu durumu bu şekilde açıklamamız mümkün olmayacaktır. Bu durumu kesin olmamakla birlikte maddi olanaklar ve birlikte yaşayan birden fazla ailenin olabileceği ihtimali ile değerlendirebiliriz. Ancak bunu destekleyen elimizde herhangi bir belge de bulunmamaktadır, dolayısıyla çıkarımın mümkün olabilirliği de bu oranda düşünülmalıdır.

Menzillerin ederlerine baktığımızda kesin bir rakam vermek mümkün olmamaktadır. Bunun ise belli başlı nedenleri vardır; menzilin büyüklüğünün net olarak verilmeyişi, ne kadar eski olduğu ve bazı menzillerin hisse olarak varislere bölünmesi başlıca nedenlerdir. Menzillerin ederleri çeşitli değerlerde olsa da ortalama bir rakam ortaya çıkarmak mümkün olmaktadır. Terekelerde geçen menzillerin hisseli olanlarını bütünleyerek bulmuş olduğumuz ortalama menzil fiyatı yaklaşık beş yüz otuz kuruştur. Terekeler içerisinde beş yüz ve altı yüz kuruş fiyat biçilen menzillerin çoğunluğu teşkil ettiğini düşünürsek ortaya çıkan meblağın doğruluk payını artırmamız mümkün olmuştur. Normal bir evin ortalama fiyatının beş yüz otuz kuruş olduğunu düşünürsek belgelerde rastladığımız iki bin kuruşluk evin bu evlerden farkının olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Ortalama fiyatın üzerindeki evlerin normalde daha büyük, çok katlı ve yeni olması muhtemeldir.

Çankırı’da evlerin dışında bağ, bahçe, değirmen, ahır, samanhâne de diğer gayrimenkullerdir. Menzilden sonra en çok bağların olması kesin olmamakla birlikte akla evinin yanına veya yakınına maddi katkı sağlamak için bu bağların oluşturulduğu düşüncesini getirmektedir. Çankırı’da insanların bu yolla da coğrafyanın elverdiği oranda çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirdiklerini ve hayatlarına katkı sağladıklarını düşünebiliriz.

Alacak ve Borçlar

Çankırı’da alacak-borç ilişkisi içerisinde olan kişilerin mesleklerini kesin olarak söyleyemesek de tereke miktarlarına baktığımızda bu kişilerin ortalama tereke miktarına yakın olduklarını görmekteyiz. Altmış tereke sahibinin otuz beşinin en az biri olmak kaydıyla borç-alacak ilişkisine girdiğini görmekteyiz ki, bu iki kişiden birinin borcunun veya alacağının ya da her ikisinin de olduğunu bize göstermektedir. Garam terekeleri de bu ilişkiye dâhildir. Bunun dışında iki tereke sahibinin borcu ile alacağı eşit miktardadır. En yüksek tereke miktarına sahip olan Ömer bin Yahya’nın herhangi bir borcunun veya alacağının olmaması çok ilginçtir.

Kesin meslekleri bilinmemek kaydıyla alacak-borç ilişkisi içerisine giren kişilerin çoğunlukla tüccar ve esnaf olduğunu görmekteyiz. Bunun dışında kişilerin eşi de dâhil olmak üzere kardeş, baba gibi diğer akrabalarıyla da alacak-borç ilişkisi içerisinde olduğunu görmekteyiz. Tüm terekeler göz önüne alındığında en çok borç üç bin sekiz yüz elli yedi kuruşla Avaroğlu Molla Mehmed bin Kasım’a aittir (ÇŞS 23, B:171). Aynı zamanda terekesi garam olan bu kişinin altı yüz seksen sekiz buçuk kuruş da alacağı vardır. İki bin altı yüz seksen beş kuruşluk terekesi olan Avaroğlu Molla Mehmed’in iki esi ve bir küçük kız vardır. Bu şahısın terekesi garam terekesi olduğu için varislerinden yalnızca eşlerine mihrlere göre belli oranlarda miktarlar verilmiştir.

Toplam terekeler içerisinde Tabloda XIV’ te görüldüğü gibi borç miktarı alacak miktarından daha fazladır. Bu miktarları alacak-borç ilişkisine giren terekelere böldüğümüzde; alacağı olan on sekiz terekeden kişi başına yaklaşık dört yüz elli dokuz

buçuk kuruş düşmektedir ki, ortalama tereke miktarının üçte birine tekabül etmektedir. Borcu olan yirmi sekiz tereke sahiplerine baktığımızda kişi başına ortalama üç yüz doksan beş kuruş borç düşmektedir.

Çankırı’da alacak-borç ilişkisine baktığımızda borcu olan kişilerin sayısının ve toplam borç miktarının, alacağı olan kişilerin sayılarından ve toplam alacak miktarından daha fazla olduğunu görmekteyiz. Yani genel anlamda tereke sahiplerinin borçları alacaklarından fazladır.

Mihr

İncelemiş olduğumuz altmış tereke içerisinde toplam otuz dokuz mihr tespit edilmiştir. Üç kişinin ise iki eşli olduğu ve eşlerinin ikisine de ayrı ayrı mihrlerinin belirlendiğini görmekteyiz. Bunların çoğunluğu erkek terekelerinde tereke miktarları yazıldıktan sonra vergi ve harçlarla tereke sahibinin borçlarının kesintilerinin yapıldığı bölümde belirtilmiştir. Kadın terekelerinde ise mal varlığının yazıldığı bölümde eşinden almış olduğu veya kendisinin ölümünün ardından varislere diğer mal varlığı ile pay edilmesi için tahsil edildiğini görmekteyiz. Ama bizim için asıl olan mihr miktarlarını belirlemek ve onlar üzerinde yorumlarda bulunmak olduğu için her iki türden kaleme alınmış mihrleri kullanmakta bir sakınca görülmemiştir.

Mihr miktarlarına baktığımızda en düşük miktarın yirmi bir kuruşla Havacı Behsayis Mahallesi’nden Emir Ali’nin terekesinde eşine verildiği görülmektedir. En yüksek Mihr miktarı ise İmaret Mahallesi’nde oturan Sahancıoğlu Hüseyin bin El-Hac Mehmed’in eşi Fatma ile Kayserbeğ Mahallesi’nde oturan Hatiboğlu Molla Mehmed bin Mehmed’in eşi Fatma’ya ödediği üç yüz kuruştur. Mihrler arasındaki miktarların farkını elimizdeki verilere göre tereke sahiplerinin ekonomik güçleri ile açıklayabiliriz. Bunun dışında eşlerinin ilk evliliği veya daha sonraki evliliği olması gibi etkenler de bu meblağların daha aşağıda olmasını sağlasa da incelemiş olduğumuz terekelerde bunlara dair bir bilginin olmaması bizim bu yorumu yapmamızı engellemektedir. Ortalama mihr miktarı ise yüz on altı kuruş olup çoğu mihr miktarının yüz kuruş dolaylarında olması bu istatistikî bilginin daha somut bir hal almasına yol açmaktadır.

Tablo 4. Mihr miktarları

Mihr Miktarları						
Kuruş	0-50	51-99	100-150	151-199	200-250	251+
Müslim	4	7	19	3	3	2

Çankırı’da mihr miktarlarındaki belirtilen rakamların sonunun birle bitmesi çok rastlanır bir durum olup bu durum ile ilgili bir yorum yapmak çok güçtür. Ama bu durumun bilinmesi belki ileride açıklığa kavuştuğunda destekleyici bir veri olabilir.

Vergiler, Harçlar ve Cenaze Masrafları

Çankırı’da terekelerden alınan belli başlı vergiler ve harçlar arasında resm-i kısmet, harc-ı kalemiye, teçhiz ve tekfin, dellaliye, ihzariye, hademiye ve kaydiyeyi görmekteyiz. Ancak bunların tereke miktarlarına göre belirli oranlarda alındığını söylemek mümkün olmamıştır. İhzariyenin yaklaşık binde bir ile binde iki oranında alındığını söyleyebiliriz. Kalemiyeye baktığımızda yaklaşık binde dört gibi bir oranda alındığını görmekteyiz. Dellaliye adıyla verilen meblağın ise yaklaşık yüzde bir oranında olduğunu söyleyebiliriz.

XIX. yüzyılda alınan vergilerle ilgili yapılan resmi düzenlemeye göre katibiyeye, huddamiye (hademiye) gibi ek ücret talebinde bulunulmaması gerekmektedir (Bkz. Öztürk, 1995:s.70). Ancak Çankırı’da huddamiyenin alındığı üç tereke tespit edilmiştir. Bu tespit, terekeyi kaleme alan görevlilerin tamahkârlıklarıyla ya da onların içinde buldukları ekonomik durumla ilgili olabilir.

Bazı vergi ve harçlarda tereke miktarı ile alınan meblağlar arasında tutarsızlığın olduğunu görmekteyiz. Örneğin: Kayserbeğ Mahalesi’nden Fatma bint Mustafa’nın iki yüz yirmi iki buçuk kuruşluk terekesinden sekiz kuruş on para resm-i kısmet alınırken (ÇŞS 22, B:202); Hoca Behsayis Mahallesi’nden Hacı Veli oğlu Debbağ Kurt Hüseyin bin Mehmed’in beş yüz elli beş buçuk kuruşluk terekesinden beş kuruş resm-i kısmet alınmıştır (ÇŞS 23, B:232). Bu nedenle resm-i kısmet için tereke miktarına göre belirli bir oranda alındığını söylememiz mümkün olmamaktadır.

Cenaze masraflarının geneli için alınan teçhiz ve tekfine baktığımızda da resm-i kısmette olduğu gibi belirli bir orandan söz edilememektedir. Çankırı’da yirmi beş kuruştan iki yüz kuruşa kadar teçhiz ve tekfin miktarı gözlenmiştir. Çoğunlukla ödenen miktar ise yüz kuruştur. Ortalama teçhiz ve tekfin miktarı ise yaklaşık doksan beş kuruştur.

Sonuç

Elde edilen veriler o dönemde Çankırı’daki sosyal ve ekonomik hayat hakkında önemli bilgiler sunmuştur. XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Çankırı şehrine baktığımızda, şehirde çoğunlukla Müslümanların yaşadığı görülmektedir. Altmış terekenin içerisinde sadece iki Gayrimüslim terekesinin bulunması, bu dönemde şehirde çoğunlukla Müslümanların yaşadığını ortaya koymaktadır. Kayda alınan terekelerin çoğunluğunun cinsiyet olarak erkeklere ait olduğunu söyleyebiliriz. Meslek unvanlara bakıldığında, isimlerin önünde çoğunlukla kişilerin sahip olduğu mesleklerinin isimlerinin önlerine unvan olarak konmuş olup, dini anlamda seyyid, hacı gibi unvanlar da isimlerin önünde unvan olarak kaydedilmiştir.

Varislere bakıldığında daha büyük bir çoğunluk olarak eş ve çocukların, varis olduğu görülmektedir. Bunun dışında tereke sahibinin anne/babası ve kız/erkek kardeşlerinin de

varisler arasında olduğunu görmekteyiz. Nitekim veraset sistemi İslam'a göre yapıldığı için varislerin de buna uygun kişiler olması gayet olası ve hukuki bir durumdur. O dönemin gündelik hayatı hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda, o dönemde Çankırı'da gündelik hayatta bir evde kullanılan eşyaların büyük oranda neler olduğunu görebilmekteyiz. Hatta bunların evin içerisinde kullanılanlar, odalarda ve mutfaklarda kullanılanlar, evin dışında kullanılanlar gibi ayrımını yapmak da mümkün gözükmemektedir. Menkullerin, cinsiyete göre farklılık arz etmesi ilginçtir. Kadınlarda gündelik eşyaların dışında, çeşitli ziynet eşyaları bulunmaktadır. Erkeklerde ise; yine gündelik eşyalar bulunmakla beraber, bunun dışında savaş araç ve gereçlerinin de menkuller arasında olduğu görülmektedir.

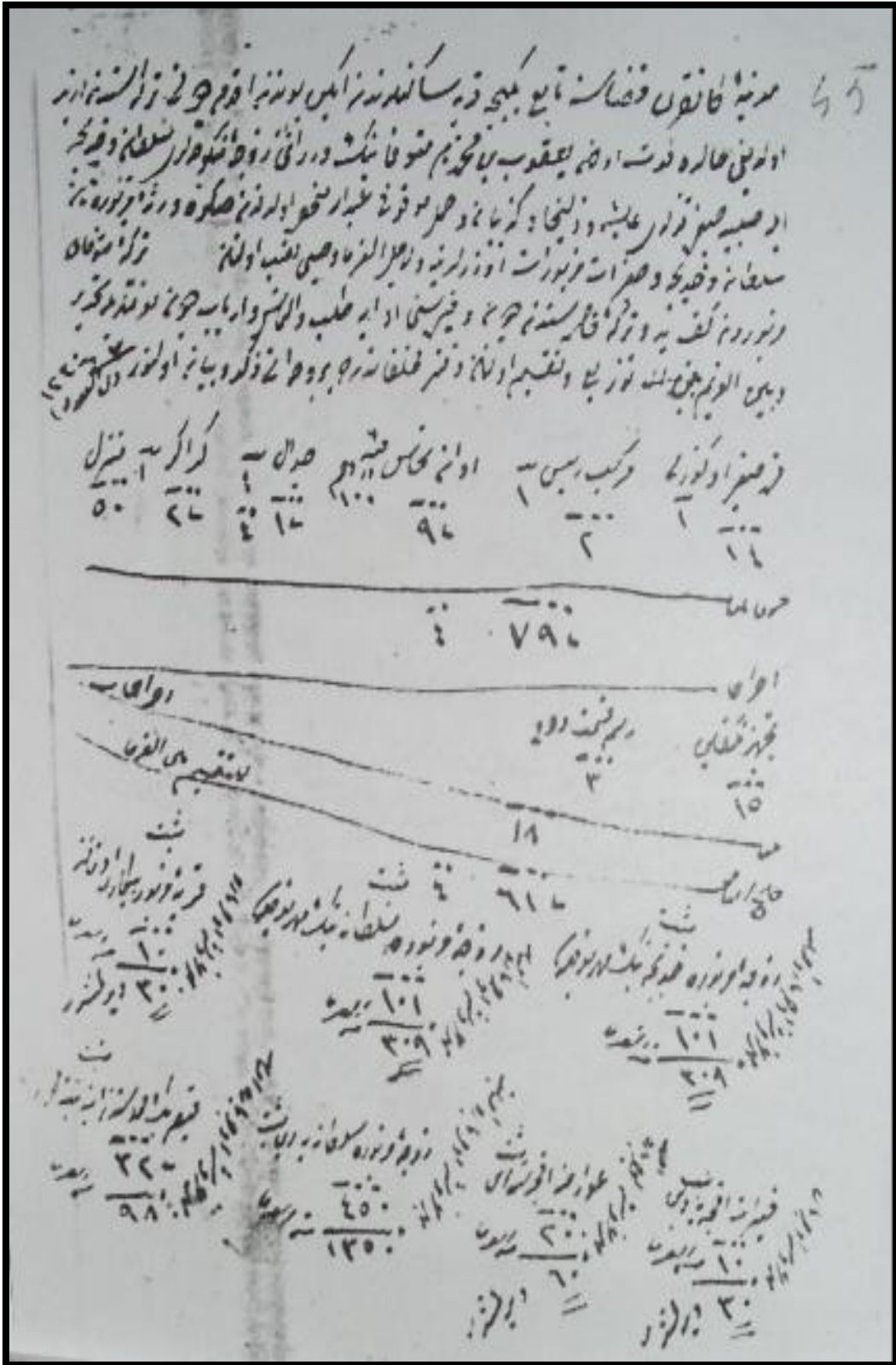
Ekonomik olarak, iki kişiden birinin borcunun ya da alacağının olması, alacak-verecek ilişkisinin şehirde yoğun olarak yaşandığını göstermektedir. Hatta bazı kişilerin arkasında kalan menkul ve gayrimenkuller kadar borçlarının olduğu, tabir-i caizse miras olarak arkasına borç bıraktığını görülmüştür. Coğrafya itibariyle ticaret yollarının üzerinde yahut yakınında olmamasından kaynaklı olacak ki, şehre çok hareketli bir ticari yapı, yahut buna bağlı olarak dışarıdan gelen insanların da görülmediği söylenebilir.

Kaynakça

- Ankara Millî Kütüphane Eski Yazmalar Arşivi, *Çankırı Şer'iyeye Sicilleri*, 20 Numaralı Defter.
- Ankara Millî Kütüphane Eski Yazmalar Arşivi, *Çankırı Şer'iyeye Sicilleri*, 22 Numaralı Defter.
- Ankara Millî Kütüphane Eski Yazmalar Arşivi, *Çankırı Şer'iyeye Sicilleri*, 23 Numaralı Defter.
- BUZPINAR Ş. Tufan,(2006). "Nakibüleşraf", *DVİA*, C. XXXII, İstanbul, s.322-324.
- DEMİREL, Ömer, (2004). "Çankırı Esnaf ve Tüccarı'nın Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri"(1815-1875)", *Yâran Kültürü ve Çankırı*, II. *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni*, Çankırı, s.32-42.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, s.53.
- Evliya Çelebi, (1314). *Seyahatname*, C.III, İkdam Matbaası, İstanbul.
- GÖKMEN, Ali, (1995). *Çankırı'nın 22 Nol'lu Şer'iyeye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında (H.1218–1223,M.1803–1808) Çankırı Sancağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖZTÜRK, Said, (1995). *Askeri Kasamsa Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul.
- RECEP, Fuat, (2007). "Osmanlı Tahrir ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (Nefs) Ait Mahalle İsimleri", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, yıl 2, sayı:2, Çankırı, s.113-118.
- SARICIK, Murat,(2002). "Osmanlı Devleti'nde Nakibu'l-Esraflık Kurumu" *Türkler*, X, Ankara.
- ŞAHİN, İlhan, (1993). "Çankırı", *TDVİA*, C.VIII, İstanbul, s. 216-218.
- YILDIZ, İsmail, (2007). "Osmanlı Devleti'nde Şehzade Sancağı ve Çankırı", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, yıl 2, sayı:2, Çankırı, s.119-128.

Ekler

Belge 1. Çankırı Şer'iyye Sicili, 22/45 Nolu Belge: Yakub bin Mehmed'in Terekesi

Belge 2. Çankırı Şer'iyye Sicili, 20/71 Nolu Belge: Havva Bint Mehmed'in Terekesi

71

بصورت کمال سکنه در این بونه انتم فوت اوله عورتی بنده مستوفی نکت در انشی بایم محمد و اوله بایم
در زوجهی مطهری و عدیه صغیر قرنی یا بنده بیخوش و له عینی لوی الشرشا الا نور ظاهر دایه اوله بنین خلقات افزیر
برو بر ایاتو کز اوله سلاطه در علم جدید جیجکی بلب الای جیجکی جیجکی شوار

۱۹۱	مستوفی مشتغال	بیت تقطاع	مستوفی نوی	مستوفی کونک	دفتر کونک
۲۰۳۵	۳۵	۵۰	۲۰	۳۰۰	۱
۳۰	کهنه بیه	دفتر کونک	کهنه غنری	کهنه بونجه	باش و لیس
۳۰	۱	۱۳	۱۳	۵	۲۰
۱۰۰	او یا بایز	کهنه اشک	کهنه طاج	النور کوب	بو غمان
۱۰	۱	۲۰	۲۰	۹	۲
۵۰	بازینه	باله زیا قوش	مستوفی کونک	قروش اعداد	کهنه اسواب استی
۵۰	۷	۱	۱	۲۰	۱۳
۶	مستوفی توطن	دو نکت	بهرت سدر	شبان بعدن	دی او نکت
۶	۶	۳	۳	۴	۱۲
۵	دفتر کهنه پورخان	لکی دبارن	طنجی مد صی	مد تمام کیز	مد کونک کلاس
۵	۵	۳	۳	۶	۸
۱۵۱	۱۵۱	۸	۸	۱۰۱	۱۰۱
۳۸۹					
۴۰	تجهیز کتبی	محل زبوره خیرات	رسم شمس	موقوفات	
۴۰	۴۰	۳۰	۷	۷	
۷۷	نهاد اقوام				
۷۷	۷۷				
۳۰۷	۳۰۷				
۴۷	حصه زبوره خیرات	حصه زبوره داره کبایش	حصه زبوح الزبوره عقیقی	حصه زبوح الزبوره عقیقی	
۴۷	۴۷	۴۷	۷۰	۱۴۱	۴

Belge 23. Çankırı Şer'iyeye Sicili, 23/175 Nolu Belge: Hasine Veleded Dimid'in Terekesi

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal document or inventory. The text is written in a cursive script and includes several lines of text, some of which are numbered. The document appears to be a record of an estate or inheritance, as indicated by the caption. The text is written in black ink on a light-colored paper. The handwriting is dense and fills most of the page. There are some numbers written in the right margin, possibly indicating page numbers or item counts. The text is written in a cursive script, characteristic of Ottoman Turkish documents of that era. The document is a record of an estate or inheritance, as indicated by the caption. The text is written in black ink on a light-colored paper. The handwriting is dense and fills most of the page. There are some numbers written in the right margin, possibly indicating page numbers or item counts. The text is written in a cursive script, characteristic of Ottoman Turkish documents of that era.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal document or inventory. The text is written in a cursive script and includes several lines of text, some of which are numbered. The document appears to be a record of an estate or inheritance, as indicated by the caption. The text is written in black ink on a light-colored paper. The handwriting is dense and fills most of the page. There are some numbers written in the right margin, possibly indicating page numbers or item counts. The text is written in a cursive script, characteristic of Ottoman Turkish documents of that era.

Makalenin Geliş Tarihi: 15 Mayıs 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 17 Haziran 2020

**CEZA İNFAZ KORUMA PERSONELİNİN YAŞADIĞI PSİKO-SOSYAL SIKINTILAR VE
ÇÖZÜME YÖNELİK PSİKO-EĞİTİM ÖNERİLERİ**
PSYCHOSOCIAL PROBLEMS EXPERIENCED BY CORRECTIONAL OFFICERS AND PSYCHO-
EDUCATIONAL SUGGESTIONS FOR SOLUTION

*Feride Özlem Elagöz **
*Gaye Zeynep Çenesiz ***

Öz

Bu çalışmanın odağını kapalı kapılar ardında işinin doğası gereği zor şartlar altında çalışmak zorunda olan infaz koruma personeli oluşturmaktadır. Güvenli, sağlıklı ve doyum elde edebileceği çalışma ortamına sahip olmayan infaz koruma personelinin görevini gereği gibi yerine getirmesini beklemek realiteden uzak bir yaklaşımdır. Dolayısıyla Cezaevi infaz koruma personelinin fiziksel ve psikolojik açıdan güçlenmesini ve psikolojik iyi oluşunun artmasını sağlamak oldukça önemli ve gereklidir. Bu personellerin psikolojik anlamda çeşitli ihtiyaçları bulunmaktadır. Cezaevinde çalışan ruh sağlığı çalışanlarının bu ihtiyaçlara psikolojik destek kapsamında hizmet verebilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışma kapsamında öncelikli olarak ceza infaz koruma personeli kavramı açıklanmış, ardından ceza infaz koruma personelinin sorumlulukları, karşılaştığı güçlükler, ceza infaz koruma personelinin etkileyen psiko-sosyal faktörler ele alınmış ve son olarak ceza infaz personeline yönelik psikolojik değerlendirme ve psiko-eğitim önerileri sunulmuştur. Bu çalışmanın özellikle alanda çalışan ruh sağlığı ekibine rehber olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İnfaz Koruma Personeli, Psiko-Sosyal Faktörler, Psikolojik Değerlendirme ve Psiko-Eğitim*

Abstract

The focus of this work is correctional officers who behind the closed doors have to work under harsh conditions due to the nature of their work. It is an unrealistic

* Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-6646-070X.

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-2835-9851.

approach to expect them to fulfil their duties as required, since they do not have a safe, healthy, and satisfying working environment. Therefore, it is very important and necessary to ensure that they can strengthen physically and psychologically as well as increase their psychological well-being. These personnel have various psychological needs. For this reason, it is crucial that mental health professionals working in prison can meet these needs in terms of psychological support. Within the scope of this study, firstly, the concept of correctional personnel is explained; secondly their responsibilities, the difficulties they encounter and psychosocial factors influencing them are tackled and lastly a personnel-oriented psychological evaluation and psycho-education suggestions are presented. Thus, this study is thought to be a guide especially to the mental health team working in the field.

Keywords: *Correction Officer, Psychosocial Factors, Psychological Evaluation and Psycho-education.*

Ceza İnfaz Kurumu Personeli

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri'nde pek çok personel görev yapmaktadır. Kendini bu mesleğe adanmış personellere örnek olarak; cezaevi müdürü, denetimli serbestlik müdürü ve müdür yardımcısı, şef, psikolog, sosyolog, öğretmen, sağlık personeli, infaz koruma personeli, infaz koruma baş memuru, kâtip, aşçı, sayman vb verilebilir. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinden edinilen istatistiki bilgilere göre 2020 yılında görev yapan toplam 71432 personel bulunmaktadır. Bu sayının 56475'ini infaz koruma personeli oluşturmaktadır (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Kadro Durumu, 2020). Çalışma alanları düşünüldüğünde cezaevi infaz koruma personelinin görevi oldukça zor ve streslidir (Huckabee, 1992). Ceza infaz koruma personelinin demir parmaklıkların ardına geçtiği andan itibaren bir nevi dünyayla olan bağı kopmakta ve bu kişiler sürekli kapalı alanda çalışmaktadır. Örneğin infaz koruma personeli kendisini ziyaret etmek isteyen yakınına iş yerinde ağırlayamaz ya da -günlük hayatta hiç yanımızdan ayırmadığımız- teknolojik araçları (bilgisayar, tablet ve hatta cep telefonu vb) ya da özel eşyaları (çiçek, yiyecek, makyaj malzemesi vb) yanına alamaz. Ayrıca, infaz koruma personeli mesaiye başlamadan önce rutin olarak her sabah tam teşekküllü üst arama sürecinden geçtikten sonra işine başlamaktadır. Üstelik bu süreç personelin gün içinde cezaevinden her giriş çıkışında yinelenmektedir. Burada anlatıldığı gibi mesleklerin kendine ait karakteristik özelliklerinden dolayı çalışanların içinde buldukları işin yapısına göre stres yaşamaları kaçınılmaz bir durumdur. Dahası, ceza infaz koruma personelinin çalışma şartları ile iş yerindeki sosyal ilişkilerinin çeşitli ruhsal sıkıntılarla yakından ilişkili olduğuna dair bulgular mevcuttur (Goldberg ve ark., 1996).

Ceza İnfaz Koruma Personelinin Sorumlulukları

Cezaevinin bel kemiği olan infaz koruma personelinin çeşitli sorumlulukları vardır. Cezaevinde güvenliği sağlamak amacıyla hükümlü ve tutukluları arayarak cezaevinde bulundurulması yasak olan maddelerin girişine engel olmak, hükümlü ve tutukluların gereksinimlerini karşılamak ve gözetimini sağlamak, rehabilitasyonuna ve uygunsuz davranışların düzeltilmesine yardımcı olmak (Armstrong ve Griffin; 2004), cezaevinde asayışı sağlamak ve sürdürmek (Peterson-Badali ve Koegl, 2002) bu sorumluluklara örnek olarak

verilebilir. Bunun yanı sıra; ilgili yönetmelikteki kuralları uygulamak, herhangi bir kaçma girişimine yönelik tedbirli olmak ve bu nedenle günde birden fazla sayım yapmak, cezaevinde çıkması muhtemel olaylara anında müdahale ederek olayların büyümesini engellemek diğer sorumlulukları arasındadır. Tüm bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda zaman zaman tehlikeli ve zorlu görevleri gerektiren bir iş ve iş yeri ortamlarının (Morgan, Van Haveren, ve Pearson, 2002) olması nedeniyle cezaevinde infaz koruma personeli olarak çalışmanın stresli yaşamı beraberinde getirdiği ve bu nedenle personelin cezaevi koşullarına adaptasyonunun oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Ceza İnfaz Koruma Personelinin Karşılaştığı Güçlükler

Kolluk kuvvetlerinin ceza infaz koruma personeline teslim ettiği toplumun ve hukukun suçlu olarak nitelendirdiği insanlarla uzun süre ceza infaz koruma personelleri ilgilenmektedir. Güvenlik açısından riskli ortamda çalışmalarına rağmen mahkumların muhafazası, eğitimi ve ıslahına yönelik çalışmalar yürütmektedirler (Lambert, Minor, Gordon, Wells, ve Hogan, 2016; Steiner ve Wooldredge, 2016). Cezaevinde oldukça çeşitli ve zorlu görevleri yerine getiren personel hiç beklenmedik ve akla gelmeyecek bir anda ölümcül şekilde zarar görebilmekte ve kurbanlaştırılmaktadır (Gillan, 2001; Konda, Reichard, ve Tiesman, 2012; Steiner ve Wooldredge, 2016). Ceza infaz kurumu personeli ile yürütülen araştırmalarda, infaz koruma personelinin görevini yaptığı esnada tutuklu ve hükümlüler tarafından mağdur edilme korkusu yaşadıkları (Lai, Wang ve Kellar, 2012) ve mahkumlarla etkileşimleri nedeniyle görevlerini riskli buldukları ifade edilmektedir (Stichman ve Gordon, 2015). Ayrıca kadın personelin erkek personele göre daha fazla korku ve risk algısının olduğu bildirilmektedir (Gordon, Proulx ve Grant, 2013). Mesleklerinin doğası gereği hükümlü ve tutuklularla çalışan infaz koruma personeli sıklıkla tehditle yüz yüze gelmektedir (Botha ve Pienaar, 2006; Keinan ve Malach-Pines, 2007). Buna paralel olarak mahkumla uzun süreli ve kaçınılmaz temas, fiziksel mücadele, kavga, tıbbi acil durum ve beklenmedik bir durumda ilk müdahalede bulunan kişiler olmaları nedeniyle ceza infaz koruma personelinin AIDS ve hepatit gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanma riski de oldukça yüksektir (Alarid, 2009; Schaufeli ve Peeters, 2000). Cezaevinde infaz koruma personelinin güvenliğini tehdit eden risklerin önemli bir kısmını kontrol altındaki hapishanenin kapasitesi, hükümlü sayısı (Steiner ve Wooldredge, 2016) gibi kurumsal değişkenler ile infaz koruma memurunun işte bulunduğu süre ve kademesi gibi bireysel değişkenler oluşturmaktadır (Alarid, 2009). Örneğin Kocaeli 1 No'lu T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'ndaki bir mahkum kalem açacağındaki bıçağı çıkararak kesici bir alet oluşturmak suretiyle rutin olarak yapılması gereken sabah sayımı sırasında sebepsiz yere infaz koruma personelinin yüzünden ve çenesinden yaralamıştır. Başka mahkum tarafından kurtarılan ve sonrasında hastanede tedavi altına alınan infaz koruma personeline tam 23 dikiş atılmıştır (Mahkum, Kalem Açacağı Bıçağıyla İnfaz Koruma Memurunu Yaraladı, 2014). Benzer bir olay yakın zamanda Bolu F Tipi Cezaevi'nde yaşanmıştır. Bir mahkum tıraş bıçağını kullanarak infaz koruma memurunun yüzünde ciddi hasara yol açmış ve ceza infaz koruma memuruna tam 40 dikiş atılmıştır (F tipinde saldırı, 2020). Basında yer alan başka haberde, Fethiye T Tipi ve Açık Ceza İnfaz Kurumunda infaz

koruma memuru ile mahkumlar arasında çıkan tartışma kavgaya dönüşmüş ve mahkumlar yangın çıkararak infaz koruma memurunu darp etmişlerdir. Çıkan arbeye sonucunda biri ağır olmak üzere 4 mahkum yaralanmıştır (Bir infaz koruma memuru, mahkumlarca darbedildi, 2015). Son olarak; Osmaniye 2 No'lu T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'nda vardiya değişim esnasında kırılmış cam bardak parçası ile iki infaz koruma personeli ansızın saldırıya uğramış ve çıkan olayda bir infaz koruma personelinin kulağı yarıya kadar kesilmiştir (Cezaevinde dehşet! Gardiyanları bu hale getirdi!, 2019). Tüm bu bulgular ışığında cezaevindeki önemli tehdit unsurları olan; saldırıya uğrama, rehin alınma, ayaklanmaya maruz kalma, mahkumların birbirine zarar vermesi (Finn, 2000) gibi durumlar ceza infaz koruma personeline güçlük yaşatmakta ve onların iş ile ilgili önemli stres kaynakları olarak nitelendirilmektedir (Lambert ve Paoline, 2005). Cezaevinde çeşitli tehlikelere maruz kalan infaz koruma personelinin, kalmayanlara göre daha stresli olduğu bulunmuştur (Tsirigotis, Gruszczynski ve Pęczkowski, 2015). Ayrıca yoğun ve uzun süreli strese maruz kalan bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak etkilenmeleri ve uyum sorunları yaşamaları olasıdır.

Yazılı ve görsel basında, buna benzer haberlerin sayısı oldukça fazladır. Parmaklıkların, duvarların, kapalı kapıların ardında sayıları günden güne artan ve kendilerini “gönüllü mahkum” olarak gören gerek görevi başında gerekse görevi dışında zaman zaman tehditlere, hakaretlere ve fiili saldırılara maruz kaldıklarını dile getiren infaz koruma personeli en önemli sorunlardan biri olarak can güvenliklerinin olmamasının altını çizmektedir (Gillan, 2001; Lambert ve Paoline, 2005) ki bu durum evrensel bir sorundur.

Ceza infaz koruma personelinde iş stresine yönelik ilgi ve çalışmalar alan yazında 1980'li yıllarda başlamıştır (Triplett, Mullings ve Scarborough, 1999). Alan yazındaki çalışmalarda cezaevi infaz koruma personelinin iş stresörleri; kısa sürede çok iş yapma ve aynı anda farklı görevleri yerine getirmekle karakterize olan “fazla iş yükü”, beceri, karar ve takdir yetkisinin eksikliği ile karakterize olan “özerklik eksikliği” (Slate ve Vogel, 1997), ve “güvenlikle ilgili riskler” (Triplett, Mullings, ve Scarborough, 1996) olarak tanımlanabilir. Ayrıca, bir meta analiz çalışmasında ceza infaz koruma personelinin iş stresini etkileyen faktörler; karar verme sürecinin parçası olmamak, iş doyumsuzluğu, iş ile ilgili algılanan tehlike, işe yönelik roller “rol karmaşası” ve “rol belirsizliği” olarak belirtilmiştir (Dowden ve Tellier, 2004). Ayrıca, işin tehlikeli olarak algılanması (Armstrong ve Griffin, 2004; Auerbach, Quick ve Pegg, 2003; Dowden ve Tellier, 2004; Moon ve Maxwell, 2004) iş doyumsuzluğu ve iş stresinin önemli belirleyicisidir (Cullen, Link, Wolfe ve Frank, 1985; Lambert ve Paoline, 2005).

Çalışma şartları ve yaşadıkları güçlükler düşünüldüğünde toplumun refahını ve huzurunu tehdit eden bireylere yönelik oldukça zor ve kritik bir iş üstlenmeleri (Botha ve Pienaar, 2006) ve pek çok riskli sürece göğüs germelerine rağmen infaz koruma personelinin yaptığı iş toplum nezdinde önemsenmemektedir (Meglino, Denisi ve Ravlin, 1993). Ayrıca, cezaevi infaz koruma personeli toplum tarafından çeşitli ön yargılara maruz kalmaktan (Lambert, Hogan, Barton ve Clarke, 2002), toplum veya medya tarafından olumsuz şekilde algılanmaktan (Keinan ve Malach-Pines, 2007; Moon, ve Maxwell, 2004; Szczepanik, Simpson

ve Siebert, 2014) lanse edilmekten (örneğin görsel basında yer alan zalim, kötü, gaddar, acımasız ceza infaz koruma personelinin canlandırılması) ve kendilerine atfedilen damgalamadan olumsuz etkilendiklerini belirtmektedir (Mahkum, Kalem Açacağı Bıçağıyla İnfaz Koruma Memurunu Yaraladı, 2020). Alan yazında infaz koruma personelinin büyük çoğunluğunun “Bir şey yapsam da yapmasam da lanetliyim” gibi bir söylemi olduğu ifade edilmektedir (Toch ve Klofas, 1982). Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda toplum genelinde olumsuz çağrışımlara neden olan “gardiyen” ifadesinin yerine “ceza infaz koruma personeli” ifadesinin getirilmesi ile kurum çalışanlarına yönelik farklı bir bakış açısının oluşturulması hedeflenmiştir (Schaufeli ve Peeters, 2000).

Alan yazında belirtilen bu bilgiler kapsamında cezaevi infaz koruma personelinin yaşamış olduğu güçlükler ve risk etmenleri; can güvenliklerinin olmaması, fiziksel ve psikolojik açıdan sıkıntı yaşamaları, toplum tarafından damgalanmaları ve intihar eğilimlerinin olması olarak özetlenebilir. Cezaevi ve infaz koruma personelinin var olan sorunları yıllar geçmesine rağmen ne değişmekte ne de azalmaktadır. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda cezaevi ve infaz koruma personelinin işlerini sürdürmek adına pek çok zorluğa katlandığı görülmektedir.

Ceza İnfaz Koruma Personelini Etkileyen Psiko-Sosyal Faktörler

Cezaevi infaz koruma personelinin bir yandan tehdit, hakaret ve fiili saldırılara maruz kalma olasılıklarının olması diğer yandan cezaevinin zorlu çalışma koşullarında bulunmaları (Gillan, 2001) cezaevi personelini psiko-sosyal açıdan önemli derecede etkilemektedir. Zorlu şartlara uyum sağlamaya çalışan infaz koruma personeli fiziksel ve psikolojik sağlığının tehlikeye girdiğini dile getirmektedir. Sağlık problemlerinin yanı sıra (Moon ve Maxwell, 2004), psikolojik olarak da sıkıntı yaşadığını belirten (Bourbonnais, Jauvin, Dussault ve Vézina, 2007) cezaevi infaz koruma personelinin içinde bulunduğu stresli ortamın bu bireylerin psikopatolojisine olan etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda; bu personellerin; depresyon (Kaya, Çilli ve Güler, 2003; Liu, Hu, Wang, Sui ve Ma, 2013; Obidoa, Reeves, Warren, Reisine, ve Cherniack, 2011), anksiyete bozuklukları (Costello, Bogue, Sarma, McGuire, 2015; Kaya, Çilli ve Güler, 2003), yaygın anksiyete bozukluğu (Badru, Ogunlesi, Ogunwale, Abdulmalik ve Yusuf, 2018), psikosomatik problemler (Schaufeli ve Peeters, 2000), kronik ağrı (Costello, Bogue, Sarma ve McGuire, 2015) ve uyku bozuklukları (Goldberg, David, Landre, Goldberg, Dassa ve Fuhrer, 1996) gibi psikolojik sıkıntılar yaşadıkları bulunmuştur. Özellikle yaptıkları işin doğası gereği iş stresine (Armstrong ve Griffin, 2004; Dowden ve Tellier, 2004; Goldberg ve ark., 1996; Keinan ve Malach-Pines, 2007; McCraty, Atkinson, Lipsenthal ve Arguelles, 2003; Pollak ve Sigler, 1998; Triplett, Mullings ve Scarborough, 1996) maruz kalan ceza infaz koruma personelinin ruh sağlığı ve diyabet, astım, hipertansiyon, stresle ilişkili kardiyovasküler rahatsızlıklar gibi fiziksel sağlığı (Härenstam, Palm ve Theorell, 1988) olumsuz olarak etkilenmektedir. Alan yazında, infaz koruma personelinin otorite ve kendi iş arkadaşları arasındaki anlaşmazlıklar sonucunda korku hissettiği ve bu durumun stresle ilişkili olduğu bulunmuştur (Farkas, 1999). Stresin psikolojik

etkisinin araştırıldığı çalışmada infaz koruma personelinin gün içinde çok fazla stresli olay yaşadığı ve gün sonunda kendini olumsuz hissettiği bildirilmektedir (Peeters, Buunk ve Schaufeli, 1995). Çeşitli yaşam olayları ve stres kaynaklarından etkilenen bireyin psikolojik stresörler karşısında genetik olarak strese yatkınlığa ve doğuştan kırılabilirliğe sahip olması (Tarrow, 2006) söz konusu bireyde depresyon ve anksiyete gibi psikolojik rahatsızlıkların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Uzun süre iş stresi yaşayan ceza infaz koruma personelinde tükenmişlik (Cieslak, Korczynska, Strelau ve Kaczmarek, 2008; Cho ve ark., 2020; Hu, ve ark., 2015); işe devamsızlık (Slate ve Vogel, 1997) ve işe yönelik doyumumsuzluk (Moon ve Maxwell, 2004) sıklıkla görülmektedir. İlerleyen meslek yaşantısıyla birlikte daha sık duygusal tükenme (Lambert, Hogan ve Jiang, 2010; Morgan, Van Haveren ve Pearson, 2002), duyarsızlaşma ve mesleki anlamda başarısızlık hissettiğini (Harizanova, Mateva ve Turnovska, 2014) belirten infaz koruma memurlarına yönelik bulgular bulunmaktadır. Ayrıca iş stresine maruz kalan ceza infaz koruma personelinin iş-ev ya da aile çatışması yaşadığı belirtilmektedir (Obidoa, Reeves, Warren, Reisine ve Cherniack, 2011; Triplett, Mullings ve Scarborough, 1999). Sonuç olarak “işte kötü bir gün” geçirmenin olumsuz etkisi göz önünde bulundurulduğunda infaz koruma personelinin psiko-sosyal refahı açısından strese yatkın olmak kritik öneme sahiptir (Armstrong, Atkin-Plunk ve Wells, 2015).

Öz Belirleme Kuramı’nda yer alan “Temel Psikolojik İhtiyaçlar” teorisine göre, her insanda doğuştan var olduğu ve evrensel olduğu kabul edilen üç temel özellikten bahsedilmektedir. Bunlar; “özerklik”, “yeterlik” ve “ilişkili olma” durumudur (Deci ve Ryan, 2000). “Özerklik”, irade hissiyle yapılan davranışları yani bireyin kendi başına işini başlatmasını, sürdürmesini ve sonlandırmasını içermektedir (Deci ve Ryan, 2000). “İlişkiselik” genel bir ait olma duygusu olarak tanımlanmaktadır. “Yeterlik” ise, diğerleriyle etkileşiminde bireyin yetkin olduğunu hissetmesidir (Baumeister ve Leary, 1995; Deci ve Ryan, 2000). Sağlıklı olmak açısından bu temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Deci ve Ryan 2008). Alan yazında infaz koruma personeli ile yapılan çalışmada “Temel Psikolojik İhtiyaçlar” (özerklik, yeterlik ve ilişkili olma) karşılanmadığında işle ilgili özelliklerin tükenmişliğe yol açtığı bildirilmektedir (Cho ve ark., 2020). Tükenmişlik sürecinin gözetim memurları arasında farklı şekilde işlediği ifade edilmektedir (Holgate ve Clegg, 1991). Genç personelde rol çatışmasının duygusal tükenmişliği ve mahkumlarla iletişimi arttırdığı daha yaşlı olan personelde ise, duygusal tükenmişliğin ve kişisel başarı eksikliğinin mahkumlarla iletişimi azalttığı yönünde bulgular bulunmaktadır (Holgate ve Clegg, 1991). Çinli ceza infaz koruma personeli ile yapılan çalışmada; rol belirsizliği, iş stresi ve tehlikenin tükenmişlikle oldukça ilişkili olduğu bulunmuştur (Jin, Sun, Jiang, Wang ve Wen, 2016). Tayvanlı ceza infaz koruma personeli ile yapılan çalışmada motivasyonel durumla ilgili olan umut etmenin iş doyumunu olumlu, diğer bir taraftan iş stresi ile olumsuz ilişkili olduğu; benzer şekilde bireyin kendisine yönelik inancı olan öz yeterliliğin iş doyumunu olumlu ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Buna ek olarak iş doyumunun da örgütsel bağlılıkla olumlu ilişkili olduğu bildirilmektedir (Law ve Guo, 2015).

Ceza İnfaz Koruma Personeline Yönelik Psikolojik Değerlendirme ve Psiko-Eğitim

Cezaevi infaz koruma personelinin kurum içi çatışmaları ya da olası problemleri çözmeye noktasında en az idareciler kadar kilit bir rollerinin olduğu düşünülmektedir. Alan yazında hükümlü ve tutuklulara yönelik müdahale ve rehabilitasyonda infaz koruma personelinin sürecin önemli parçası olduğu vurgulanmaktadır (Appelbaum, Hickey ve Packer, 2001). Yoğun iş stresi ve zorlu çalışma koşulları olan cezaevi infaz koruma personelinin tükenmeden sağlıklı şekilde iş ve yaşam doyumu elde edebilecekleri ortamda çalışması gerekmektedir. Bu nedenle cezaevinde çeşitli zorlu yaşantılara ve tehlikelere maruz kalan infaz koruma personeline yönelik yapılacak psikolojik değerlendirme ve psiko-eğitim programlarının oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Tsirigotis, Gruszczyński ve Pęczkowski, 2015). Alan yazında, cezaevi infaz koruma personelinin yaşamış olduğu psiko-sosyal sıkıntılara yönelik sunulacak iki yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki bireysel temelli yaklaşıma dayanan stresle daha etkili şekilde baş etmek için ceza infaz koruma personeline yönelik değerlendirme (Quick, Quick, Nelson ve Hurrell, 1997; Stalgaitis, Meyers ve Krisak, 1982) ikincisi ise örgütsel temelli yaklaşıma dayanan stresörleri azaltmak veya yok etmek için çalışma ortamı ile ilgili değerlendirmelerdir (Quick, Quick, Nelson ve Hurrell, 1997). Ayrıca, zorlu süreci bulunan cezaevi infaz koruma personelinin yaşam kalitesini arttırmak amacıyla psikolojik yaşantılarının değerlendirilmesi hususu yine ikiye ayrılmaktadır. Psikolojik sıkıntı yaşayan bireye yönelik uygun tedavinin sağlanması “doğrudan önleyici” olarak adlandırılmaktadır. Herhangi bir psikolojik rahatsızlık geçirmeden bireyi bilgilendirmek ve olası sıkıntılı duruma karşı korumak ve hazırlıklı kılmak “koruyucu ruh sağlığı” olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada bireysel ve örgütsel temelli yaklaşım zemininde hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığını” kapsayacak şekilde infaz koruma personelinin yaşamış olduğu psiko-sosyal sıkıntılara yönelik neler yapılabileceği hususunda alanda çalışan uzmanlara yönelik bilgiler sunulmaktadır.

Bireysel Temelli Yaklaşımlar

Günün önemli kısmının çalışma ortamında geçtiği göz önünde bulundurulduğunda işin gerektirdiği sorumluluktan ve iş stresinden kaynaklanan sorunların, bireyin baş etme kaynakları ile iş çevresi arasındaki etkileşimden kaynaklanan öznel bir deneyim olduğu belirtilmektedir (Schaufeli ve Peeters, 2000). Cezaevi yaşantısının oldukça stresli yapısı göz önünde bulundurulduğunda, stresli yaşantılarla etkili şekilde başa çıkılmadığında bilişsel, davranışsal ve duygusal problemler yaşanmaktadır. Bu nedenle infaz koruma personeline yönelik fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar hakkında psiko-eğitim verilmesi etkili olacaktır. Yaşanması muhtemel sorunların önüne geçilmesi hususunda ileriye dönük sistemli çalışmalar sayesinde personelin farkındalığının artırılması hedeflenmektedir.

Ceza infaz koruma personelinin her an tehlide hazırlıklı olmaları gerektiği düşüncesinden ve sıklıkla stresli iş ortamında olduklarını bildirmelerinden infaz koruma personelinin stresten etkilenme düzeyinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü stresli olarak nitelendirilen olaylar karşısında tepkiler, bireysel farklılıklar nedeniyle oldukça

değişkenlik göstermektedir. Stresle karşılaşıldığında bazı bireylerin ciddi şekilde psikolojik ve fiziksel sorun yaşadığı diğer taraftan bazı bireylerin bu tür sıkıntıları yaşamadıkları belirtilmektedir. Bu kapsamda alanda çalışan adli ya da klinik psikologlar tarafından baş etme stratejilerinin değerlendirilmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Cezaevi infaz koruma personeline yönelik düzenlenecek programda işlevsel baş etme stratejilerinin belirlenmesi psikolojik sağlık açısından çok önemlidir. Uzmanlar tarafından ceza infaz koruma personelinin stresle nasıl baş ettiği dikkatlice incelenmeli ve buna yönelik değerlendirme planlanmalıdır. Kırılganlığa ve strese daha yatkın olan ceza infaz koruma personeline yönelik “stres yönetimi” başka deyişle “stresle başa çıkma” konusunda psiko-eğitim verilebilir (Morgan, Van Haveren ve Pearson, 2002). Stresle başa çıkma eğitiminin içeriği; stres yaratan faktörlerin neler olduğu, geçmişte bununla başa çıkma yolları hakkında bilgilendirilmelerin yapılmasını ve psikolojik dayanıklılığı arttıran etmenlerin paylaşılmasını kapsamaktadır. Ayrıca stresle başa çıkma eğitiminin sonunda “nefes egzersizi ve gevşeme teknikleri” eğitimi hakkında bilgi verilmesi ve uygulamalı olarak ceza infaz koruma personeline “nefes egzersizi ve gevşeme tekniklerinin” öğretilmesi stresle baş etmede oldukça yararlı olacaktır. 48 çalışmanın gözden geçirildiği bir meta analiz çalışmasında “gevşeme teknikleri” ile bilişsel davranışçı ve multimodel müdahalelerin (her ikisini kapsayan müdahale) iş stresini azaltmada oldukça etkili olduğu vurgulanmaktadır (Van der Klink, Blonk, Schene ve Van Dijk, 2001). Madalyonun diğer tarafında ise herhangi bir konuda harekete geçmekte zorlanan ceza infaz koruma personeline yönelik “stres aşılama tekniği” uygulanabilir. Bu yaklaşımda ceza infaz koruma personelinin zorlandığı alana yönelik o anki düşünce ve davranışlarına odaklanılarak güçlük yaşadığı duruma ilişkin ne yapması gerektiğine dair davranış repertuarının oluşturulması ve kaçındığı duruma yönelik harekete geçmesi sağlanabilir. Ayrıca alanda çalışan uzmanlar tarafından yapılan görüşmelerde kaçınmanın psikolojik etkileri konusunda psiko-eğitim planlanmalıdır. Ceza infaz koruma personelinin stresle daha etkili şekilde baş edebilmesi amacıyla yürütülen bireysel temelli bu yaklaşımda hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığı” çatısı altında çalışılabilir.

Cezaevinde çalışmanın doğası gereği sıklıkla zorlu ve stresli olaylarla karşılaşan infaz koruma personelinin yaşadığı olaylara fevri tepkiler vermesinin nedeni duygu durumudur. Duygu durum değişikliğini saptamak amacıyla ceza infaz koruma personelinin yaşadığı olaylar karşısında geliştirdiği duygu durumu anlamak ve değerlendirmek önemlidir. Bu doğrultuda personelin duygu düzenleme becerileri gözden geçirilmelidir. İnfaz koruma personelinin fiziksel ve psikolojik açıdan güçlendirmek ve olumsuz duygularla baş etmelerini sağlamak için “duygu düzenlemeye” yönelik psiko-eğitim planlanmalıdır. Bu eğitim kapsamında duygulara yönelik farkındalık ve kabul sağlama, duyguları tanımlama, adlandırma ve anlama becerisi üzerine çalışılmalıdır. Ardından olumsuz duygularla yüzleşme ve etkili şekilde baş etmek için duyguları değişimleme becerisine odaklanılmalıdır (Vatan ve Piri Erbaş, 2019). İnfaz koruma personeli ile yürütülen yarı

deneysel çalışmada, duygu düzenleme eğitimi alan deneysel grubun stres ve sağlıkla ilgili riskleri azaltması hedeflenmiştir. Çalışma sonunda kolesterol, şeker, kalp atım hızı ve kan basıncı gibi fiziksel ölçümleri alınan infaz koruma personelinde bu değerlerin ve stres düzeyinin anlamlı derecede düştüğü ve üretkenlik ile psikolojik iyi olma halinin arttığı bildirilmiştir (McCarty, Atkinson, Lipsenthal ve Arguelles, 2009). Ceza infaz koruma personelinin zorlu ve stresli olaylarla daha etkili şekilde baş edebilmesi amacıyla yürütülen bireysel temelli bu yaklaşımda hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığı” çatısı altında çalışılabilir.

Ceza infaz koruma personelinin uyumunu bozan ve sağlıklı düşünmesini engelleyen kronikleşmiş olumsuz düşünceleri ele alınmalıdır. Bu düşüncelere yönelik “bilişsel yeniden yapılandırma” tekniklerinin (Stalgaitis, Meyers ve Krisak, 1982) uygulanması etkili olacaktır. Ardından bireyin var olan sorunlarına yönelik problem çözme becerileri gözden geçirilmeli ve buna yönelik psiko-eğitim sunulmalıdır. “Problem çözme becerileri” psiko-eğitiminde, sorunu bireyin çözebileceği şekilde parçalara bölmek, baş edebileceği stratejilerin neler olduğunu belirlemek, küçük ve uygun adımlarla bilişsel ve davranışçı tekniklerle problemi ele almaya çalışmak infaz koruma personeli için oldukça etkili olacaktır. Bu bağlamda, kanıta dayalı formülasyon üzerinden bilişsel davranışçı tekniklerle yapılandırılmış görüşmelerde kısa sürede istenilen hedeflere ulaşmak için çalışılacak ve en önemlisi yardım alan personelin süreç sonunda kendisinin terapisti olması sağlanacaktır (Beck, 2001). Ceza infaz koruma personelinin uyumunu bozan ve sağlıklı düşünmesini engelleyen süreçlerde daha etkili şekilde baş edebilmesi amacıyla yürütülen bireysel temelli bu yaklaşımda hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığı” çatısı altında çalışılabilir.

Cezaevi infaz koruma personelinin yaşamış olduğu psiko-sosyal sıkıntılara yönelik kişiler arası ilişkileri geliştirmek ve güçlendirmek için “sosyal beceri” ve “etkili iletişim” becerilerinin kazandırılmasına yönelik psiko-eğitim çalışmaları yapılmalıdır. İletişim, olumlu ve olumsuz duyguların suçlayıcı, hesapçı, dağınık ve yalvarıcı tarzda olmadan işlevsel ve sağlıklı iletişim (Satir, 2001) aracılığıyla aktarılmak istenen mesajın karşı tarafa aktarılmasıdır. Psiko-eğitimin içeriği Satir’in iletişim kalıplarına göre düzenlenebilir. Etkili iletişim ve sosyal becerinin kazandırılması personelin sorunlarının giderilmesinde önemli katkı sağlayacaktır. İletişim ve sosyal beceri sorunu personelden, yönetimden ve iletişim kanallarındaki eksikten kaynaklanabilir. Öncelikli olarak bu sorunun nereden kaynaklandığı tespit edilmelidir. Etkili iletişim becerilerinin kazanılmasında alanında uzman psikologlar eşliğinde rol canlandırmaları aracılığıyla etkileşimsel şekilde çalışılmalıdır. Beceri kazanmada model olma uygulamasının işlevsel olabileceği düşünülmektedir. Ceza infaz koruma personelinin yaşamış olduğu psiko-sosyal sıkıntılarla daha etkili şekilde baş edebilmesi amacıyla yürütülen bireysel temelli bu yaklaşımda hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığı” çatısı altında çalışılabilir.

Alan yazında belirtildiği üzere cezaevi infaz koruma personelinin intihar girişimi olasılığı riskine (Gillan, 2001; Stack ve Tsoudis, 1997) yönelik alanda çalışan uzmanlar tarafından bu durumun bütün risk faktörlerinin detaylı şekilde değerlendirilmesi, risk faktörleri listesi oluşturulması (Correia, 2000) ve psikoterapi ajandasına alınması oldukça önemlidir. İntihar etme olasılığı olan personelin daha önce herhangi bir girişiminin olup olmadığı, sosyal destek kaynağının olup olmadığı sorgulanmalıdır. Ayrıca şu anki intihar planına ilişkin oldukça detaylı öykünün alınması gerekmektedir. İntihara ilişkin mitlerden biri olan intihar planının sorulmaması hususunun aksine, intihar etmeyi düşünen bireye kendi sonunu nasıl noktalayacağına ilişkin düşünceleri detaylı şekilde doğrudan sorulmalıdır. Örneğin, delici kesici ya da ateşli araç kullanarak, yüksek yerden atlayarak ya da yüksek dozda ilaç alarak mı yaşamına son vereceği araştırılmalıdır. Riskli grupta yer alan infaz koruma personeline -depresyon ya da strese yatkınlık ve düşük psikolojik dayanıklılık gibi kişilik özellikleri olan bireyler- öncelik verilmesi ve risk grupları için acil önlem planlarının yapılması önerilmektedir. Bu aşamada intihara ilişkin riski ortadan kaldırmak amacıyla personele yönelik “krize müdahale ve intiharı önlemeye” yönelik psiko-eğitim verilmelidir. Bu eğitimde, intihar davranışına iten psikolojik ve sosyal faktörlere yönelik bilgiler sunma (Sayıl, 2008), çaresizlik, umutsuzluk, değersizlik, yalnızlık duygularını anlama ve duygular karşısında işlevsel baş etme ve problem çözme yöntemleri ele alınabilir. Alan yazında, krize müdahale eğitiminin etkililiği üzerine yapılan kapsamlı çalışmada ilgili eğitimi alan infaz koruma personeli ve kolluk kuvvetlerinin ruh sağlığı ve hastalıkları konusunda bilgi düzeyinin geliştiği, kriz durumunda müdahale becerilerinin arttığı, sözel bilgi ve beceri düzeylerinin geliştiği görülmüştür. Bilişsel davranışçı tekniklerle oluşturulan eğitimin koruma kurumlarına yönelik oldukça işlevsel olduğu bildirilmiştir (Davidson, 2016). Ayrıca, personelin güçlü yanlarını arttırmak amacıyla hayatındaki önemli sosyal destek sistemlerinin (aile/arkadaş/diğer) desteği araştırılmalı ve ceza infaz koruma personeline destek vermesi amacıyla sisteme onların katılımı sağlanmalıdır. Alan yazında infaz koruma memurlarının yaşamış olduğu güçlüklerle yönelik sosyal destek sistemlerinin olumlu katkısı üzerine çalışmalar bulunmaktadır (Keinan ve Malach-Pines, 2007; Lambert, Minor, Wells ve Hogan, 2016). Ceza infaz koruma personelinin yaşamış ve yaşamayı muhtemel olduğu krizlerde daha etkili şekilde baş edebilmesi amacıyla yürütülen bireysel temelli bu yaklaşımda hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığı” çatısı altında çalışılabilir.

Cezaevi infaz koruma personeline yönelik ilgili alanda kendini geliştirmiş uzman psikologlar tarafından bilişsel davranışçı ya da yaşantısal grup terapileri yürütülebilir. Ceza infaz koruma personeli bir taraftan grup yaşantısını deneyimler diğer taraftan kendi yaşantısını gözden geçirerek problemlerin paylaşılması ile yaşantıların evrenselliğini fark eder. Böylelikle problem yaşadığı durumla ilgili olarak gruptaki diğer personellerin nasıl baş ettiğini öğrenir. Bilişsel davranışçı ya da yaşantısal grup terapileri sayesinde birbirlerine hem geri bildirimde bulunarak iletişim becerileri hem de birbirlerine ayna tutarak farkındalıkları ve baş etme stratejileri gelişir. Toplum

tarafından olumsuz bir iş yaptıklarına yönelik algıları olan ve işlerinin doğasından kaynaklanan sebeplerle yaptıkları işi donuk, sıkıcı ve anlamsız (Toch ve Klofas, 1982) bulan infaz koruma personeline yönelik grup terapisinin yürütülmesi bu personelin işlerine yönelik olumsuz algılarının daha olumlu olmasına ayrıca iş ve yaşam doyumu elde edilmesine imkân sağlayabilir. Bireysel temelli bu yaklaşımın son uygulamasında hem “doğrudan önleyici” hem de “koruyucu ruh sağlığı” çatısı altında çalışılabilir.

Örgüt Temelli Yaklaşımlar

Örgütsel zeminde stresörleri azaltmak veya yok etmek için çalışma ortamının düzenlenmesine yönelik iki farklı uygulama yapılmaktadır. Birincisi işe yeni başlayan personele; ikincisi meslekte belirli süre çalışarak çeşitli sıkıntılar yaşamış personele yönelik uygulamalardır. Bu uygulamalar ayrı ayrı düzenlenebilir.

Birinci yaklaşım, cezaevi infaz koruma personelinin işe alım sürecinde strese daha yatkın ve psikolojik dayanıklılığı daha az olan personelin uzman psikologlar tarafından tespit edilerek daha uygun birimlerde çalışması hususunda yönlendirmelerin yapılmasını kapsamaktadır. İşin gerekliliklerini ve duygusal yükünü karşılayabilecek ceza infaz koruma personelinin uygun birime seçilmesi, yerleştirilmesi ve ilgili eğitimlerin sürecin başında verilmesi ile ilerleyen dönemde gelişmesi muhtemel psikolojik ve fiziksel rahatsızlıkların oluşmasının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. İşe başlama sürecinin başındaki bu müdahale ile uzun vadede çıkacak olan olası başka sorunların önlenmesi hedeflendiğinden bu tip değişimleme örgütsel temelli “koruyucu ruh sağlığı” müdahalesi kapsamında yer almaktadır. Ayrıca, işe yeni başlayan cezaevi infaz koruma personelinin işlerinin doğasına özgü fiziksel, psikolojik rahatsızlıklar ve iş stresi konusunda bilgilendirilmesi oldukça önemlidir. Böylelikle ceza infaz koruma personeli yaşanması muhtemel zorluklara ve karşılaşılabilecekleri olası durumlara ilişkin hazırlıklı kılmak için örgüt temelli zeminde “koruyucu ruh sağlığı” kapsamında çalışılmaktadır.

Meslek hayatının başında daha hevesli ve idealist olan ve göreve yeni başlayan ceza infaz koruma personeline işin doğası ve kurumun işleyişi hakkında bilgiler verilmelidir. Ayrıca personel onları bekleyen “rol belirsizliği” ve “rol karmaşası” gibi konularda mesleki anlamda desteklenmelidir. Etkileşimsel olarak yürütülen çalışmalarda ceza infaz koruma personelinin görev ve yetki tanımlarının açık ve net şekilde yapılmasıyla işin doğasına yönelik sorunların giderilmesi hedeflenmektedir. Bu program ile ceza infaz koruma personeline destek ve gerekli bilginin verilerek ceza infaz koruma personelinin işine yönelik farkındalıklarının oluşturulması amaçlanmaktadır. Böylelikle ceza infaz koruma personeli yaşanması muhtemel zorluklara ve karşılaşılabilecekleri olası durumlara ilişkin hazırlıklı olacağından verilen psiko-eğitim programı infaz koruma personeli için örgüt temelli zeminde “koruyucu ruh sağlığı” çalışması olarak nitelendirilebilir.

Örgütsel temelli yaklaşımın *ikinci müdahalesi*, meslekte belirli süre geçirmiş ve strese daha yatkın olan ceza infaz koruma personelinin hükümlü ve tutuklularla bire bir müdahalesini

gerektirecek birimde çalışmasından ziyade daha az stres ve sorumluluk gerektiren farklı birimlerde istihdam edilmesini sağlamaktır. Bu yaklaşımda amaç infaz koruma personelinin yaşadığı stresörleri (tükenmişlik, stres gibi) azaltmak veya bertaraf etmek için çalışma ortamının değiştirilmesine yönelik fırsat verilmesi ya da tüm personel genelinde “rotasyon” sürecinin başlatılmasıdır (Morgan, Van Haveren ve Pearson, 2002). Yürütülen bu çalışma psikolojik sıkıntı yaşayan personele yönelik uygun çalışma ortamının sağlanması açısından örgüt temelli zeminde “doğrudan önleyici” ve “koruyucu ruh sağlığı” uygulaması kapsamında çalışılmaktadır.

İlerleyen meslek yaşantısıyla bireyin yaşam kalitesini ve doyumunu olumsuz yönde etkileyen ve tükenmişliğe sebep olan “rol belirsizliği”, “rol çatışması” ve “karar verme mekanizmasının bir parçası olmama” durumunun psikologlar tarafından tespit edilerek buna yönelik önlemlerin alınması oldukça önemlidir. Ceza infaz koruma personelinin görev ve yetki tanımlarının açık ve net şekilde yapılması, işin doğasına yönelik sorunların giderilmesi ve kişilerarası problemlerin etkin şekilde çözülmesi için adımlar atılmalıdır. Ceza infaz koruma personeli arasında rol belirsizliği ve çatışmasının ortadan kaldırılmasıyla bu durumun yaratacağı olumsuz sonuçların hafifleyeceği düşünülmektedir. Ayrıca karar almada etkin rol üstlenmenin alınan kararlara uyum sürecini kolaylaştıracağı öngörülmektedir. Bu durum Öz Belirleme Kuramı’nda bahsedilen “özerklik” ve “yeterlik” ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet edecektir. Bunun yanı sıra, günümüz modern yönetim anlayışında karar alınırken ilgili personele sorulması ya da en azından onların görüşlerinin alınması örgütsel düzeyde etkili takım olmayı sağlamaktadır. Alan yazında, karar alma sürecinde daha aktif bulunan ceza infaz koruma personelinin ekip olarak çalışabildiği ve kuruma daha fazla bağlılık gösterdiği bildirilmektedir (Lambert, Hogan, Barton ve Clarke, 2002). Benzer şekilde karar alma sürecinde bulunan infaz koruma personelinin kendisini daha değerli hissettiği, kurumuna güvendiği ve tükenmişliğinin azaldığı ifade edilmektedir (Lambert, Hogan ve Jiang, 2010). Personele yönelik bu çalışma örgüt temelli zeminde “doğrudan önleyici” uygulama kapsamında yürütülmektedir.

Etkili iletişim becerilerinin kazandırılması sonrasında, uzman psikologlar tarafından koordine edilen grup toplantılarıyla önceden belirlenen yer ve zamanda ceza infaz koruma personelinin isteğini, ihtiyacını, beklentisini, duygusunu ve problemini ifade edebilecekleri ortam yaratılmalıdır. Böylelikle grup bağlılığı ve takım ruhunu oluşturmak amacıyla iş birliği içerisinde ceza infaz koruma personelinin birbirine verdiği geri bildirimler aracılığıyla etkili bir ekip çalışması sağlanmış olacak ve örgütsel düzeyde var olan sıkıntıların (iş yükü gibi) biriktirilmeden çözüme kavuşması sağlanacaktır.

Cezaevinde çalışmanın zorlu süreci göz önünde bulundurulduğunda infaz koruma personelinin iş doyumunu arttırmak ve kuruma yönelik aidiyetlik duygusunu ve örgüt kültürünü oluşturmak amacıyla tüm personeli kapsayacak şekilde grup bağlılığı ve ekip ruhunu oluşturan etkinlik ve eğitimler planlanabilir. Bununla ilgili olarak, alan yazında

ceza infaz koruma personelinin yaşayabileceği risk faktörlerinin önceden yordanması hedeflenmiş ve bu risk faktörlerini kişilerin nasıl algıladıkları ve yorumladıkları gözden geçirilmiştir. Sonrasında ceza infaz koruma personeline olası stres durumlarına yönelik olumlu duygulara odaklanma ile takım ruhu ve uyumu ayrıca iş doyumunu arttırmak için örgüt kültürünü sağlamaya özen gösterilmiştir. Söz konusu bu çok boyutlu eğitimden geçen ceza infaz koruma personelinin kontrol grubuna oranla psikolojik sıkıntılarının azaldığı, üretkenliklerinin ve motivasyonlarının arttığı ayrıca fiziksel sağlıklarının bir göstergesi olarak da kalp atım hızlarının da anlamlı derecede düştüğü bildirilmiştir (McCarty, Atkinson, Lipsenthal ve Arguelles, 2003). Son olarak, örgüt temelli yaklaşım kapsamında, ceza infaz koruma personeline yöneltilen olumsuz atıflara ilişkin sosyal medya ve kitle iletişim araçlarında doğru bilgilendirmelerin yapılması oldukça önem arz etmektedir (Drory ve Shamir, 1988). Alan yazında belirtilen ve çeşitli çalışmalarla desteklenen bulgular doğrultusunda oluşturulan psikolojik değerlendirme ve psiko-eğitime ilişkin öneriler tabloda özetlenmiştir. (Ek 1: İnfaz Koruma Personeline Yönelik Psikolojik Değerlendirme ve Psiko-Eğitim Önerileri).

Sonuç

Cezaevi infaz koruma personeli işinin gerektirdiği sorumluluğun psikolojik ve fiziksel yükünü oldukça ağır şekilde yaşamakta ve oldukça stresli ortamda işini yürütmektedir (Armstrong ve Griffin, 2004). Bu durum infaz koruma personelinin sadece fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkilemekle kalmayıp aynı zamanda iş ya da ev ortamındaki performansını düşürmekte ve sosyal yaşamını önemli ölçüde etkilemektedir. İş ve sosyal yaşamdaki durumun kritikleşmesiyle Ceza ve Tevkifevlerinde çalışan personelin intihara teşebbüs ederek yaşamlarını sonlandırmaya çalışması bu alanda yapılacak çalışmaların ne denli acil ve önemli olduğunun göstergesidir (Stack ve Tsoudis, 1997). Bu nedenle bu çalışma kapsamında, cezaevi infaz koruma personelinin yaşamış olduğu psiko-sosyal faktörler doğrultusunda ceza infaz koruma personeline yönelik psikolojik değerlendirme ve psiko-eğitim önerileri ele alınmıştır. Bir sistem dâhilinde belirli sürede gerçekleştirilen ilgili değerlendirme ve psiko-eğitim programından geçen personelin bu becerileri kendi başına yapabilecekleri düzeye gelmeleri hedeflenmelidir. Psiko-eğitim programı öncelikli olarak meslekte uzun süreli, vardiyalı çalışan ve riskli grupta bulunan (intihara eğilimli) personelden başlanarak tüm personele verilmelidir. Mikro düzeyde ceza infaz koruma personeline yapılan değerlendirme ve psiko-eğitim aracılığıyla yapılan sağaltım aslında ilgili ceza infaz koruma personelinin ailesine, yakın çevresine, iş arkadaşına ve hizmet verdiği hükümlü ve tutuklulara da yansıtacağından makro düzeyde oldukça geniş kitleye yardım ve hizmet edilmiş olacaktır.

Kaynakça

- Alarid, L. F. (2009). Risk factors for potential occupational exposure to HIV: A study of correctional officers. *Journal of Criminal Justice*, 37(2), 114-122.
- Appelbaum, K. L., Hickey, J. M., & Packer, I. (2001). The role of correctional officers in multidisciplinary mental health care in prisons. *Psychiatric Services*.
- Armstrong, G. S., & Griffin, M. L. (2004). Does the job matter? Comparing correlates of stress among treatment and correctional staff in prisons. *Journal of Criminal Justice*, 32(6), 577-592.
- Armstrong, G. S., Atkin-Plunk, C. A., & Wells, J. (2015). The relationship between work-family conflict, correctional officer job stress, and job satisfaction. *Criminal justice and behavior*, 42(10), 1066-1082.
- Auerbach, S. M., Quick, B. G., & Pegg, P. O. (2003). General job stress and job-specific stress in juvenile correctional officers. *Journal of Criminal Justice*, 31(1), 25-36.
- Badru, O. A., Ogunlesi, A. O., Ogunwale, A., Abdulmalik, J. O., & Yusuf, O. B. (2018). Prevalence of generalized anxiety disorder and major depression among correctional officers in a Nigerian prison. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 29(4), 509-526.
- Baumeister, R., ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Beck, S. J. (2001). Bilişsel Terapi Temel İlkeler ve Ötesi [Cognitive Therapy Basics and Beyond]. N. Hisli Şahin (Çev.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Bir infaz koruma memuru, mahkumlarca darbedildi (2015, 24 Aralık). Memurlar. Net. 5 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.memurlar.net/haber/554412/> adresinden erişildi.
- Botha, C., & Pienaar, J. (2006). South African correctional official occupational stress: The role of psychological strengths. *Journal of Criminal Justice*, 34(1), 73-84.
- Bourbonnais, R., Jauvin, N., Dussault, J., & Vézina, M. (2007). Psychosocial work environment, interpersonal violence at work and mental health among correctional officers. *International journal of law and psychiatry*, 30(4), 355-368.
- Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Kadro Durumu (2020, 6 Şubat). 5 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/personel-durumu> adresinden erişildi.
- Cezaevinde dehşet! Gardiyanları bu hale getirdi! (2019, 24 Eylül). Hürriyet. 5 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cezaevinde-dehset-gardiyanlari-bu-hale-getirdi-41336698> adresinden erişildi.
- Cho, S., Noh, H., Yang, E., Lee, J., Lee, N., Schaufeli, W. B., & Lee, S. M. (2020). Examining the job demands-resources model in a sample of Korean correctional officers. *Current Psychology*, 1-14.
- Cieslak, R., Korczynska, J., Strelau, J., & Kaczmarek, M. (2008). Burnout predictors among prison officers: The moderating effect of temperamental endurance. *Personality and Individual Differences*, 45(7), 666-672.
- Correia, K. M. (2000). Suicide Assessment in a Prison Environment A Proposed Protocol. *Criminal Justice and Behavior*, 27(5), 581-599.

- Costello, E., Bogue, J. E., Sarma, K., & McGuire, B. E. (2015). Chronic Pain in Irish Prison Officers: Profile and Predictors of Pain-Related Disability and Depression. *Pain Medicine*, 16(12), 2292-2301.
- Cullen, F. T., Link, B. G., Wolfe, N. T., & Frank, J. (1985). The social dimensions of correctional officer stress. *Justice Quarterly*, 2(4), 505-533.
- Davidson, M. L. (2016). A Criminal Justice System–Wide Response to Mental Illness Evaluating the Effectiveness of the Memphis Crisis Intervention Team Training Curriculum Among Law Enforcement and Correctional Officers. *Criminal Justice Policy Review*, 27(1), 46-75.
- Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268. doi: 10.1207/S15327965PLI1104_01
- Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 49(1), 14.
- Dowden, C., & Tellier, C. (2004). Predicting work-related stress in correctional officers: A meta-analysis. *Journal of Criminal Justice*, 32(1), 31-47.
- Drory, A., & Shamir, B. (1988). Effects of organizational and life variables on job satisfaction and burnout. *Group & Organization Management*, 13(4), 441-455.
- F tipinde saldırı (2020, 16 Şubat). *Hürriyet*. 5 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/f-tipinde-gardiyana-saldiri-41448278/> adresinden erişildi.
- Farkas, M. A. (1999). Correctional officer attitudes toward inmates and working with inmates in a “get tough” era. *Journal of Criminal Justice*, 27(6), 495-506.
- Finn, P. (2000). Addressing Correctional Officer Stress: Programs and Strategies. *Issues and Practices*.
- Gillan, T. (2001). Correctional Officer: One of Law Enforcement's Toughest Positions.
- Goldberg, P., David, S., Landre, M. F., Goldberg, M., Dassa, S., & Fuhrer, R. (1996). Work conditions and mental health among prison staff in France. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 22 (1), 45-54.
- Gordon, J. A., Proulx, B., & Grant, P. H. (2013). Trepidation among the “keepers”: Gendered perceptions of fear and risk of victimization among corrections officers. *American Journal of Criminal Justice*, 38(2), 245-265.
- Härenstam, A., Palm, U. B., & Theorell, T. (1988). Stress, health and the working environment of Swedish prison staff. *Work & Stress*, 2(4), 281-290.
- Harizanova, S., Mateva, N., & Turnovska, T. (2014). Study of Burn Out Among Employees in Penitentiary System. *New Model of Burn Out Syndrome: Towards early diagnosis and prevention*, 1, 147.
- Holgate, A. M., & Clegg, I. J. (1991). The path to probation officer burnout: New dogs, old tricks. *Journal of Criminal Justice*, 19(4), 325-337.
- Hu, S., Wang, J. N., Liu, L., Wu, H., Yang, X., Wang, Y., & Wang, L. (2015). The association between work-related characteristic and job burnout among Chinese correctional officers: a cross-sectional survey. *Public health*, 129(9), 1172-1178.
- Huckabee, R. G. (1992). Stress in corrections: An overview of the issues. *Journal of Criminal Justice*, 20(5), 479-486.

- Jin, X., Sun, I. Y., Jiang, S., Wang, Y., & Wen, S. (2016). The Impact of Job Characteristics on Burnout Among Chinese Correctional Workers. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 0306624X16648419.
- Kaya, N., Çilli, A. S., & Güler, Ö. (2003). Cezaevinde çalışan infaz ve koruma memurlarında psikiyatrik bozuklukların bir yıllık yaygınlığı. *Genel Tıp Dergisi*, 13(2), 59-63.
- Keinan, G., & Malach-Pines, A. (2007). Stress and burnout among prison personnel sources, outcomes, and intervention strategies. *Criminal Justice and Behavior*, 34(3), 380-398.
- Konda, S., Reichard, A. A., & Tiesman, H. M. (2012). Occupational injuries among US correctional officers, 1999-2008. *Journal of safety research*, 43(3), 181-186.
- Lai, Y. L., Wang, H. M., & Kellar, M. (2012). Workplace violence in correctional institutions in Taiwan: A study of correctional officers' perceptions. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 36(1), 1-23.
- Lambert, E. G., & Paoline, E. A. (2005). The impact of medical issues on the job stress and job satisfaction of jail staff. *Punishment & Society*, 7(3), 259-275.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L., & Jiang, S. (2010). A preliminary examination of the relationship between organisational structure and emotional burnout among correctional staff. *The Howard journal of Criminal justice*, 49(2), 125-146.
- Lambert, E. G., Minor, K. I., Gordon, J., Wells, J. B., & Hogan, N. L. (2016). Exploring the Correlates of Perceived Job Dangerousness Among Correctional Staff at a Maximum Security Prison. *Criminal Justice Policy Review*, 0887403415623618.
- Lambert, E. G., Minor, K. I., Wells, J. B., & Hogan, N. L. (2016). Social support's relationship to correctional staff job stress, job involvement, job satisfaction, and organizational commitment. *The Social Science Journal*, 53, 22-32
- Lambert, E., Hogan, N. L., Barton, S., & Clarke, A. (2002). The impact of instrumental communication and integration on correctional staff. *The Justice Professional*, 15(2), 181-193.
- Law, F. M., & Guo, G. J. (2015). Correlation of Hope and Self-Efficacy With Job Satisfaction, Job Stress, and Organizational Commitment for Correctional Officers in the Taiwan Prison System. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 1(21), 0306624X15574997.
- Liu, L., Hu, S., Wang, L., Sui, G., & Ma, L. (2013). Positive resources for combating depressive symptoms among Chinese male correctional officers: perceived organizational support and psychological capital. *BMC psychiatry*, 13(1), 1.
- Mahkum, kalem açacağı bıçağıyla infaz koruma memurunu yaraladı (2014, 17 Temmuz). Haberler.com. 5 Mayıs 2020 tarihinde <http://www.haberler.com/mahkum-kalem-acacagi-bicagiyla-infaz-koruma-6270401-haberi/> adresinden erişildi.
- McCraty, R., Atkinson, M., Lipsenthal, L., & Arguelles, L. (2003). Impact of the power to change performance program on stress and health risks in correctional officers. *Boulder Creek (CA): HeartMath Research Center, Institute of HeartMath*.
- McCraty, R., Atkinson, M., Lipsenthal, L., & Arguelles, L. (2009). New hope for correctional officers: an innovative program for reducing stress and health risks. *Applied psychophysiology and biofeedback*, 34(4), 251-272.
- Meglino, B. M., Denisi, A. S., & Ravlin, E. C. (1993). Effects of previous job exposure and subsequent job status on the functioning of a realistic job preview. *Personnel Psychology*, 46(4), 803-822.

- Moon, B., & Maxwell, S. R. (2004). The sources and consequences of corrections officers' stress: A South Korean example. *Journal of Criminal Justice*, 32(4), 359-370.
- Morgan, R. D., Van Haveren, R. A., & Pearson, C. A. (2002). Correctional officer burnout further analyses. *Criminal Justice and Behavior*, 29(2), 144-160.
- Obidoa, C., Reeves, D., Warren, N., Reisine, S., & Cherniack, M. (2011). Depression and work family conflict among corrections officers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 53(11), 1294-1301.
- Peeters, M. C., Buunk, B. P., & Schaufeli, W. B. (1995). Social interactions and feelings of inferiority among correctional officers: A daily event-recording Approach. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(12), 1073-1089.
- Peterson-Badali, M., & Koegl, C. J. (2002). Juveniles' experiences of incarceration: The role of correctional staff in peer violence. *Journal of Criminal Justice*, 30(1), 41-49.
- Pollak, C., & Sigler, R. (1998). Low levels of stress among Canadian correctional officers in the northern region of Ontario. *Journal of Criminal Justice*, 26(2), 117-128.
- Quick, J. C., Quick, J. D., Nelson, D. L., & Hurrell Jr, J. J. (1997). Preventive stress management in organizations. American Psychological Association.
- Satir, V. (2001). İnsan Yaratmak: Aile Terapisinin Başyapıtı (2. Baskı). S. Yeniçeri, (Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Sayıl, I. (2008). Krizle müdahale ve intiharı önleme. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Schaufeli, W. B., & Peeters, M. C. (2000). Job stress and burnout among correctional officers: A literature review. *International Journal of Stress Management*, 7(1), 19-48.
- Slate, R. N., & Vogel, R. E. (1997). Participative management and correctional personnel: A study of the perceived atmosphere for participation in correctional decision making and its impact on employee stress and thoughts about quitting. *Journal of Criminal Justice*, 25(5), 397-408.
- Stack, S. J., & Tsoudis, O. (1997). Suicide risk among correctional officers: A logistic regression analysis. *Archives of Suicide research*, 3(3), 183-186.
- Stalgaitis, S. J., Meyers, A. W., & Krisak, J. (1982). A social learning theory model for reduction of correctional officer stress. *Federal Probation*, 46, 33-41.
- Steiner, B., & Wooldredge, J. (2016). Individual and Environmental Influences on Prison Officer Safety. *Justice Quarterly*, 1-26.
- Stichman, A. J., & Gordon, J. A. (2015). A preliminary investigation of the effect of correctional officers' bases of power on their fear and risk of victimization. *Journal of Crime and Justice*, 38(4), 543-558.
- Szczepanik, R., Simpson, G., & Siebert, S. (2014). Prison officers in Poland: A profession in historical perspective. *Communist and Post-Communist Studies*, 47(1), 49-58.
- Tarrier N. (2006). Case Formulation in Cognitive Behaviour Therapy: The Treatment of Challenging and Complex Clinical Cases. London, UK: Routledge.
- Toch, H., & Klofas, J. (1982). Alienation and desire for job enrichment among correction officers. *Fed. Probation*, 46, 35.
- Triplett, R., Mullings, J. L., & Scarborough, K. E. (1996). Work-related stress and coping among correctional officers: Implications from organizational literature. *Journal of Criminal Justice*, 24(4), 291-308.

- Triplett, R., Mullings, J. L., & Scarborough, K. E. (1999). Examining the effect of work-home conflict on work-related stress among correctional officers. *Journal of Criminal Justice*, 27(4), 371-385.
- Tsirigotis, K., Gruszczyński, W., & Pęczkowski, S. (2015). Anxiety and styles of coping with occupational stress resulting from work with 'dangerous' prisoners in prison service officers. *Acta neuropsychiatrica*, 27(05), 297-306.
- Van der Klink, J. J., Blonk, R. W., Schene, A. H., & Van Dijk, F. J. (2001). The benefits of interventions for work-related stress. *American journal of public health*, 91(2), 270-276.
- Vatan, S. ve Piri Erbaş, S. (2019). Duygu dünyası. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Ekler

Ek 1. İnfaz Koruma Personeline Yönelik Psikolojik Değerlendirme ve Psiko-Eğitim Önerileri

“Doğrudan Önleyici” ve “Koruyucu Ruh Sağlığı”

Bireysel Temelli Yaklaşım	Örgütsel Temelli Yaklaşım	
<p>1) Personelin ihtiyacına yönelik psikolojik iyiliği arttırmak amacıyla verilmesi planlanan psiko-eğitim:</p> <p>“Fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara yönelik”</p> <p>“Stresle Başa Çıkma”</p> <p>“Nefes Egzersizleri ve Gevşeme Teknikleri”</p> <p>“Stres Aşılama”</p> <p>“Duygu Düzenleme Becerileri”</p> <p>“Sosyal Beceri, Problem Çözme, Etkili İletişim”</p> <p>“Krizle Müdahale ve İntiharı Önleme”</p> <p>2) Bir olaya ilişkin bireyin o an için aklından geçen kronikleşmiş olumsuz düşüncelere odaklanılması ve bu düşüncelere yönelik “bilişsel yeniden yapılandırma” ile alternatif düşünce ve davranışlar için iş birliği içinde çalışma</p> <p>3) Personeli güçlendirmek için sosyal destek sistemlerini (aile/arkadaş/diğer) sürece dahil etmek</p> <p>4) Bilişsel davranışçı ve yaşantısal grup terapilerini deneyimlemek suretiyle personelin kendi yaşantısını gözden geçirmesi ve sıkıntılarını paylaşması ile yaşantıların evrenselliğini fark etmesi ve sıkıntısına yönelik grupta bulunan diğer personelin baş etme yöntemlerini öğrenmesi</p>	İşe Yeni Başlama	Meslekte Belli Süre Geçirme
	<p>1) İşin gerekliliklerini ve duygusal yükünü yerine getirebilecek psikolojik olarak dayanıklı infaz koruma personelinin uygun birimlere seçilmesi ve yerleştirilmesi</p> <p>2) İnfaz koruma personelinin işin doğasından kaynaklanan sorunlara yönelik “rol belirsizliği” ve “rol karmaşası” hakkında bilgilendirme</p>	<p>1) İnfaz koruma personelinin deneyimlediği stresörleri (tükenmişlik, stres vb) azaltmak veya bertaraf etmek için “rotasyon” sürecini oluşturma</p> <p>2) Meslek yaşantısında iş doyumunu olumsuz yönde etkileyen “rol belirsizliği”, “rol karmaşasına” yönelik uygun müdahaleleri oluşturma ve “karar alma” sürecinde personelin katılımı sağlama</p> <p>3) Çalışılan kurumda önceden belirlenen yer ve zamanda ceza infaz koruma personelinin isteğini, ihtiyacını, beklentisini, duygusunu ve problemini ifade edebilecekleri bir ortamın sağlanması</p> <p>4) Aidiyetlik duygusu ve örgüt kültürünü oluşturmak amacıyla personele yönelik grup bağlılığı ve ekip ruhunu oluşturan etkinlik ve eğitimler planlama</p> <p>5) Ceza infaz koruma personeline yönelik var olan olumsuz tutum ve düşüncelere yönelik sosyal medya ve kitle iletişim araçları aracılığıyla uygun bilgilendirmelerin yapılması</p>

Makalenin Geliş Tarihi: 25 Mart 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 17 Mayıs 2020

**XIX. YÜZYILIN SONUNDA KIRIM TATAR EDEBİYATINDA MODERN EDEBÎ
NESRİN DOĞUŞU**
THE RISE OF MODERN PROSE IN CRIMEAN TATAR LITERATURE AT THE END OF THE XIX. CENTURY

*Elvina Er**

Öz

XIX. yüzyılda Türk dünyası edebiyatında yaygınlık göstermeye başlayan modern nesir, halka yönelmiş ve sade bir dille halkın hayatını bütün gerçeğiyle anlatmıştır. Bu özelliğinden dolayı nesir Türk dünyasının pek çok aydını tarafından benimsendiği gibi, Kırım Tatar aydınları ve edebiyatçıları tarafından da kısa zamanda sevilmiş ve pek çok yönüyle Kırım'ın toplumsal hayatına uyarlanmıştır. Kırım Tatar edebiyatında nesir türünün ilk örnekleri 1880'li yıllardan sonra İsmail Bey Gaspıralı tarafından geliştirilmiş ve şekillendirilmiştir. Nesir, Kırım Tatarlarının modern çağla tanışması açısından önemli olan 1880-1890'lı yıllarda yenilik taraftarı faaliyetlerde bulunan M. Akçurin, O. N. Akçokraklı, A. Bodaninskiy, S. A. Özenbaşlı, İ. L. Umerov gibi aydın ve yazarlar tarafından devam ettirilmiştir. İlk Kırım Tatar nesir yazarları roman, hikâye, deneme, tiyatro, seyahatname gibi özgün eserlerin yanında Batı ve Rus edebiyatından çeviriler de yapmışlardır. Bahçesaray şehrinde İsmail Bey Gaspıralı çevresinde ve etkisinde yetişen bu aydınların nesir eserleri yazmadaki amacı, geri kalmış toplumu bilinçlendirmek, olumlu yönde yönlendirmek ve önemli meselelerine dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: *Edebî Nesir, Kırım Tatar Edebiyatı, İsmail Bey Gaspıralı.*

Abstract

The modern prose, which began to spread in the Turkish world literature in the XIX. century, was brought closer to the public in literary narratives and explained the life of the people with all its truth. Because of this feature it was adopted by many intellectuals of the Turkish world and also it was liked by the Crimean Tatar intellectuals and literary figures in a short time, and in many respects it was adapted to the social life of Crimea. The first examples of prose type in Crimean Tatar

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-6965-1069.

literature were developed and shaped by İsmail Bey Gasprinski after 1880s. Prose was continued by intellectuals and writers such as M. Akçurin, O. Akçokraklı, A. Bodaninskiy, S. A. Özenbaşlı, I. L. Umerov who were involved in activities in favor of innovation in the 1880-1890s, which are important for the Crimean Tatars to meet the modern era. The first Crimean Tatar prose writers made translations from Western and Russian literature as well as original works such as novels, stories, essays, theaters. The aim of these intellectuals, who grew up around and under the influence of İsmail Bey Gasprinski in the city of Bahçesaray, was to raise awareness of the underdeveloped society, to direct it positively and to draw attention to its important issues through his works.

Keywords: *Literary Prose, Crimean Tatar Literature, İsmail Bey Gasprinski.*

Giriş

Edebiyatı iki anlatım yolundan biri olan nesir, nazım dışındaki düz anlatı yazılar için kullanılır. Türk edebiyatında nesrin edebî bir tür olarak kullanılması ise orta çağda başlamış ve Avrupa’da demokratik, millî duyguların yaygınlaşması, edebiyatın halka ve diline yaklaşması neticesinde XIX. yüzyılda şekil ve içerik itibarıyla yeni bir şekle girerek büyük yaygınlık kazanmıştır. Temeli Avrupa’da atılan modern nesir Türk dünyası aydınları ve edebiyatçıları tarafından kısa zamanda benimsenmiş ve yaşadıkları tarihî, sosyal gelişmelere, dünya görüşleri ve sanat anlayışlarına bağlı olarak yerli ortama uygunlaştırılmıştır. Yeni dönemde deneme, roman, hikâye, tiyatro, seyahatname gibi türlere ayrılmaya başlayan edebî nesir, herhangi bir olayı, düşünceyi ve duyguyu edebî güzelliği sağlayan dizim kurallarına bağlı olarak hayal ve duygudan ziyade akla dayanarak olayları gerçekçi yönleriyle anlatmaya başlamıştır (Durmuş, 2007: 6). Sözü geçen dönemde nesrin edebî estetiği içinde okuyucuyu bilgilendirmek ve yönlendirmek gibi temel görevleri yanında, yazı dilinin şekillenmesinde ve gelişmesinde de önemli rolü olmuştur.

XIX. yüzyılda Türk dünyasında siyasî, sosyal ve kültürel anlamda büyük gelişmelerin yaşandığı coğrafyalardan biri de Kırım yarımadasıdır. Bu dönemde dünyada toplumsal değişimlerin yansması olarak Kırım Tatar edebiyatında köklü değişimler yaşanmaya başlar. Batı edebiyatında etkili olan demokratik ve toplumsal düşüncelerin Kırım Tatarları arasında da yaygınlaşması büyük ölçüde Rus kültürü ve edebiyatı ile tanışma neticesinde gerçekleşir. Bu nedenle XIX. yüzyılda Rusya’daki sosyal ve kültürel alandaki gelişmeleri bilmek, Kırım Tatar edebiyatındaki gelişmeleri anlamak açısından önemlidir.

Rusya’da Avrupa kültürü ve edebiyatıyla tanışıklık 1830’lu yıllarda edebî ve toplumsal hayatta güçlü etkiye sahip olan dergi ve gazetelerin yayınlanmasıyla başlamıştır. 1812-1814 yıllarında Fransız İmparatoru Napoleon’a karşı yapılan savaşın galibiyetle sonuçlanması, Rusya’da siyasal ve sosyal değişmeyi hızlandırmış ve kültürel yaşamı derinden etkileyerek millî kalkınmaya dönüşmüştür. Bu dönemde pek çok Fransız aydınının eseri Rusçaya çevrilmiş ve Alman milliyetçiliği ve felsefî görüşleri benimsenmeye başlanmıştır. Rusların toplumsal hayatındaki bu değişimler millî ve kültürel bilincin oluşmasına ve hızla gelişmesine neden olmuştur. Bu dönemde millî bilincin uyanmasında bir başka önemli etken Rusların Avrupa ülkelerini ziyaret etmeleri ve kültürel ve sosyal anlamda Avrupa ile kıyaslandığında

Rusya'nın ne kadar geride olduğunu görmeleridir. Rus Çarlığı'nda toplumsal hayattaki bu değişmelerin Rus edebiyatına da büyük etkisi olmuştur. Bu dönemde romantizm akımının etkisinde kalan Rus edebiyatçıları millî özgünlüğe sahip olmaya çalışmış ve ilhamlarını millî tarihte, halkın hayatında, halk edebiyatında ve dilinde aramaya başlamışlardır (Olca, 2008: 370-381).

Kırım Tatarlarının kültürel ve medenî gelişimi 1783 yılındaki Rus işgalinden XIX. yüzyıla kadar ciddî şekilde tahrip edilmiş ve yok olma eşiğine getirilmişti. Bir zamanlar gelişmiş kültür ve ekonomisiyle ve kalabalık Müslüman-Türk nüfusuyla bilinen Kırım yarımadası Çarlık Rusya'sının işgalci politikasının bütün yönleriyle uygulandığı bir yere dönüşmüştür. Ruslar, Kırım Tatar hayatının her alanını etkileyecek düzeyde etkisini hissettirmiştir. Kırım'da kültürel hayatın gelişmesinin durdurulması neticesinde, okuyan ve edebiyatı üreten entelektüel kişilerin sayısı gittikçe azalmıştır. Diğer taraftan Kırım'ın soylu ailelerine mensup entelektüel tabakası hızlı bir şekilde Ruslaştırma sürecine girmiştir. Ukraynalı edebiyatçı A. Krımskiy, XIX. yüzyılın ortalarında Rus okullarında okuyup yıllarca Rusların devlet hizmetinde bulunan soylu Kırım Tatarlarının Tatar entelektüelleri olmaktan ziyade Rus entelektüelleri olduklarını belirtmiştir (1993: 5). Bu dönemde Kırım'da benliğini kaybetmeyen okumuş kitleleri daha çok dinî kesim oluşturmuştu. Kırım Tatar din adamları kendilerini geliştirmek için XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yazılan dinî kitapları okumuştur. Kırım Tatarlarının hayatında yaşanan olumsuzluklar neticesinde Kırım'ın kültürel durumu olumsuz etkilense de, XVIII. yüzyılın sonundan yeni edebiyatın doğmasına kadar eski alışkanlıklar devam etmiştir. Ancak bu dönemde yazarların ve yazılan eserlerin sayısı çok azdır ve XIX. yüzyıl Kırım Tatar edebiyatını tamamlayacak düzeyde değildir.

Rus işgalinden sonra Kırım Tatarları için her açıdan zor geçen bir yüz yıllık dönemden sonra, 1883 yılında Kırım Tatar aydını İsmail Bey Gaspıralı'nın (1851-1914) Kırım'da ilk Kırım Tatar basımevini faaliyete geçirmesi ve çok yönlü faaliyetleri sayesinde yeni Kırım Tatar aydın kitlesinin oluşumu başlamıştır. Bu aydınların Avrupa ve Rus toplumsal hayatındaki değişmelerle tanışmaya başlamasının, millî Kırım Tatar edebiyatının doğmasında ve millî rengini almasında büyük etkisi olmuştur. Nesir, bu dönemde Kırım Tatar aydınlarının halkı aydınlatma ve medenî milletler seviyesine yükseltme mücadelesinde en büyük silah olmuştur. Bu çalışmamızda da Kırım Tatar edebiyatında 1880-1899 yılları arasındaki ilk Kırım Tatar edebiyatçıları ve ilk nesir eserleri ve bu eserlerin özellikleri üzerinde durulacaktır.

Kırım'da Modern Edebî Nesrin Doğmasını Hazırlayan Zemin

Kırım Tatarlarının yoğun baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalmalarına rağmen, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren dünyada baş gösteren siyasî, sosyal ve edebiyat alanlarındaki gelişmelerle tanışıklığı, işgalci Rus halkı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Kırım Tatarları için bu olumlu etkinin ilk kaynağı, Ruslar tarafından Müslüman-Türk toplumlar üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamak amacıyla açılan okullar olmuştur (Kök, 2018: 90). Bu okullarda öğretmenler tarafından verilen Kırım Tatar Türkçesi derslerinde okutulacak ders

kitabı eksikliğini gidermek amacıyla, Rus istilasından sonra Kırım Tatar Türkçesinin alfabe, gramer, sözlük ve kolay okuma metinlerinin hazırlanması konusunda ilk çalışmalar yapılmıştır. Kırım'da modern anlamda Kırım Tatar Türkçesi üzerine hazırlanan ilk kitap, 1848 yılında Sarabuz Kırım Tatar okulunun öğretmeni Gaziyev tarafından *Bukvar' kırımkotatarskogo yazıka s kratkimi obyasneniymi* (Kırım Tatar Dilinin Kısa Açıklamalı Alfabe ve Kolay Okuma Kitabı) adıyla hazırlanmıştır (Abibullayeva, 1998: 66-67). İkinci kitap Akmescit okulunun (Simferopol'skaya gimnaziya) Kırım Tatar bölümünde okuyan ve daha sonraları bu okulda öğretmenlik ve müdürlük görevini yürüten Abdurrahman Kırım Havace (Hoca) tarafından yazılmıştır. Kırım Tatar Türkçesi günlük konuşma kılavuzu, atasözleri, masallar, bazı gramer kaideleri ve Rus şairi A. S. Puşkin'in eserlerinden çevirileri (Cemileva, 2015: 32) içeren bu kitabın adı *Tatarsko-russkiye razgovori s privosokupleniyem k nim poslovits, basen, obrastsov dlya skloneniya i spryajeniya tatarskih slov* (Atasözlerinin, Fablların ve Tatarca Sözlere Çekimlenme Örneklerinin Eklenmesiyle Tatarca-Rusça Konuşma İfadeleri)'dir. Abdurrahman Kırım Havace'nin bu kitabı Kazan'da birincisi 1850 ve ikincisi 1853'te olmak üzere iki baskı yapmıştır (Kırımlı, 1996: 33). İlk dönemdeki bu iki yazarın hayatları ve dönemlerindeki faaliyetleri hakkında günümüze hiçbir bilgi ulaşmamıştır.

Kırım'da yeni dönemin fikren şekillenmesinde ve İsmail Bey Gaspıralı'nın faaliyetlerinin zemininin hazırlanmasında Abdürrefi Esadulloğlu Bodaninskiy ve Hasan Nuri Efendi'nin faaliyetleri önemlidir. Rus dilini ve Rus eğitim sistemini iyi tanıyan Abdürrefi Bodaninskiy (1812-1878), Kırım Tatarları arasında yeni metot sistemini yaymaya başlayan ilk yenilikçi aydın olması açısından önemlidir. 1864 yılında Akmescit'teki Rus okulunun Kırım Tatarlarından sorumlu bölümünün başkanlığını yapan Abdürrefi Bodaninskiy, bu okulda okuyan İsmail Bey Gaspıralı'ya öğretmenlik yapmış ve daha sonraları da alakasını koparmadan onun fikir dünyasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Abdürrefi Bodaninskiy 1873 yılında Odessa'da, hükümette karşılaştığı engellere rağmen, Kırım'daki okullarda ana dilde eğitim vermek için *Russko-tatarskiy bukvar' dlya çteniya v pervonaçalniy narodniy şkolah (Tavriçeskoj guberniye)* (Tavriya Bölgesindeki Millî Okullar İçin Rus-Tatar Alfabe ve Okuma Kitabı) adlı alfabe ve kolay okuma kitabını yayınlamıştır (<http://www.milli-firka.org; 2019/05/10>).

Bu dönemde Kırım Tatarlarının dünyadaki yeni gelişmelerle tanışması Ruslar vasıtasıyla gerçekleşse de Osmanlı Devleti'ndeki modern fikirli aydınların etkisi de büyük olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yenilikçi aydın çevrelerinde yetişen Hasan Nuri Efendi'nin (1838-1903) Kırım'daki yeni dönemin ve Gaspıralı'nın edebî ve fikrî dünyasının şekillenmesinde ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde yaşamış Hasan Sabri Ayvazov onu Kırım'da millî hareketi başlatan ilk kişi olarak nitelendirir. İstanbul'da yükseköğrenim alan Hasan Nuri Efendi, bir müddet Ahmet Mithat Efendi'nin yanında çalıştıktan sonra 1876 yılında memleketine döner. Ahmet Mithat Efendi gibi yenilikçi Osmanlı aydınlarından etkilenen Hasan Nuri Efendi, Kırım'a dönünce okumuş, aydın kişiler arasında yenilikçi fikirleri yaymaya başlar. Hasan Nuri Efendi, Yalta'nın Ayvasıl köyünde okul açmış ve bu okulda öğretmenlik yaparak modern eğitim metodunu uygulamıştır. O, 1879 yılında İsmail Bey Gaspıralı'yla tanışmış ve Türkçe gazete

çıkarmak için onu ikna etmeye çalışmıştır (Ayvazov, 2005: 13-14). Avrupa medeniyetini iyi tanıyan ve Rusça, Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca gibi dilleri bilen Hasan Nuri Efendi'nin milletine miras olarak bıraktığı ve aralarında Kırım Tatar edebiyatı yazılarının da bulunduğu 400 sayfalık bir eseri varmış. Ancak bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır (Kerimov, 2011: 169). Hasan Nuri Efendi'nin *Tercüman* gazetesinde A. Nuri (Asan Nuri) imzasıyla 2 Aralık 1889 yılının 42. sayısında Kırım'daki hayır işlerini anlatan *Yalta* başlıklı yazısı tarafımızdan tespit edilmiştir. Çeşitli kaynaklardan Hasan Nuri Efendi'nin İsmail Bey Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesinde çıkan makalelerini gözden geçirerek onların edebî kalitesini yükselttiğini (İbrahim, 1933: 15) ve yeni metot eğitim okullarının açılmasında büyük katkısı olduğunu öğreniyoruz (Ayvazov, 2005: 14).

1850-1880 yıllarında Kırım Tatarlarının sosyal ve kültürel hayatında yaşanmaya başlanan bu ilk hareketlenme, 1880'li yıllardan sonra büyük bir hızla gelişmeye başlamıştır. O dönemde yaşamış tarihçi ve edebiyatçı Osman Nuri Akçokraklı, bu yeni dönemi *uyanma devri* olarak adlandırmış ve başlangıcını 1880-1890 yılları olarak göstermiştir. Akçokraklı bu dönemde Kırım'da sosyal hayattaki canlanmanın sebebi olarak *Tercüman* gazetesinin çıkarılması, yeni metot okulların açılması, eski metot medreselerin ıslah edilmesi ve genç Tatarların Rusça öğrenerek Rus gazetelerinden dünyadaki gelişmeleri takip etmeye başlamasını göstermiştir (2011: 20).

İlk aydınların yönlendirilmeleriyle ve toplumda yaşanan değişimler neticesinde 1880'li yılların başında Kırım'da yenilik taraftarlarının sayısının artmaya başladığını görüyoruz. Bunlar yenilik fikirlerinin yayılmaya başladığı Bahçesaray'ın kahvehanelerinde bir araya gelerek o zamanlar Kırım Tatarları için henüz yeni kavramlar olan sosyalizm, natüralizm, Darwinizm, materyalizm üzerine tartışmaya başlarlar (Akçokraklı, 2011: 20). Bu ilk yenilikçi fikre sahip grubun içinde bazıları Bahçesaray'ın tanınmış esnaf ve yönetici sınıflarından olan Süleyman Bayburtlu, Bekir Murtazayev, Yahya Piçakçı, Ali Bodaninskiy, Mehmetşah Akçurin (Vozgrin, 1992: 358), Bekir Emekdar, Habibullah Efendi, Ahmet Nureddin ve Seit Abdullah Özenbaşı yer almıştır (Akçokraklı, 2011: 20). Bu grup, Çar hükûmetinin baskısına karşı mücadele, eğitim problemleri, kadınların toplumdaki durumu ve cahillikle mücadele gibi konular üzerine tartışmış ve çözüm yolları aramıştır. Çok geçmeden Bahçesaray'da meydana gelen bu ilk grubu örnek alarak Kırım'ın kuzey ve güneyinde de buna benzer fikrî oluşumlar meydana gelmeye başlamıştır (Kırımlı, 1996: 61-62). Mesela Kırım'ın Alupka şehrinde 1898-1904 yıllarında Hasan Nuri Efendi tarafından milliyetçi fikirlerin cereyan ettiği *Necat* adında bir grup oluşturulmuştur (Ayvazov, 2005: 14).

Kırım'da yaşanan bu köklü değişimler, XIX. yüzyılın sonunda yeni fikirli modern aydın kitlesinin oluşmasını ve modern Kırım Tatar edebiyatının doğmasını sağlamıştır. Kırım'da modern edebiyatın doğmasında ve gelişmesinde İsmail Bey Gaspıralı'nın 1883 yılında çıkarmaya başladığı *Tercüman* gazetesinin ve basımevinin rolü çok büyüktür. *Tercüman* basımevinin Bahçesaray şehrinde bulunması ve İsmail Bey'in faaliyetlerinin bu şehirde gerçekleşmesi, Kırım Hanlığı zamanında başkent ve kültür merkezi olan Bahçesaray'ın

değerini devam ettirmesine ve ilk edebiyatçı aydınların bu şehirden çıkmasına neden olmuştur. Nitekim İsmail Bey Gaspıralı'nın çağdaşı Türkolog V. V. Bartold da *Soçibeniya* adlı eserinde Bahçesaray şehrinin İsmail Bey'in çıkardığı Tercüman gazetesi sayesinde *Tatar edebiyatı faaliyetlerinin merkezi* olduğunu belirtmiştir (1965: 369). 1883 yılına kadar Rusya'nın basımevlerinde eserlerini bastırma imkânı bulamayan Kırım Tatar aydınları, bu tarihten sonra bütün eserlerini Tercüman basımevinde yayınlamışlardır.

Modern Kırım Tatar edebiyatının yeni canlanmaya başladığı bu dönemde Kırım Tatar Türkçesi ve diğer Türk boylarının dillerindeki kitapların basımında 1894-1910 yılları arasında Sankt-Peterburg şehrinde faaliyet gösteren *İ. Boraganskiy ve K Taş Basma Basımevi* adındaki basımevinin önemi ayrıdır. Kırmılı aydın İsyas Mirza Boraganskiy (1852-1942) tarafından kurulan ve yönetilen bu özel basımevinde Kırım'ın tarihi, edebiyatı, kültürü konusunda pek çok eser basılmıştır (Jabko, 2016: 321). Kırım Tatar Türkçesinde yayın yapılan bu basımevlerinde ilk eserler basılmış ve bunların Kırım Tatar edebiyatının gelişmesinde büyük rolü olmuştur.

XIX. Yüzyıl Kırım Tatar Edebî Nesrin İlk Yazarları ve Eserleri

Kırım'da modern edebiyatın halkla buluşması Tercüman gazetesi vasıtasıyla olmuş ve bu edebiyatın ilk örneklerini bizzat İsmail Bey Gaspıralı kaleme almıştır. Edebiyatı *akıl, fikir, fehm, bilük ve ibret hazinesi* (Gaspıralı, 2017: 301) olarak tanımlayan Gaspıralı, bir halkın millet olarak oluşumunu tamamlaması için *millî edebiyata* sahip olması gerektiğini söylemiş ve ortak dil, ortak eğitim için olduğu kadar, ortak modern edebiyat için de gayret göstermiştir (Gaspıralı, 2014: 8). Gaspıralı bu fikrini hayata geçirmek adına bir taraftan Tercüman gazetesinde Türk dünyasındaki yeni edebî gelişmelerden haber vererek değerlendirmeler yapmış, edebî tenkit tarzında yazılar yazmış, diğer taraftan bütün Türk dünyasına hitap eden Kırım Tatar edebiyatı modern nesrinin ilk örneklerini vermiştir (Bunun için bk. Gaspıralı, 2017; Gaspıralı, 2014).

Faaliyet alanına gazeteci olarak başlayan İsmail Bey Gaspıralı, 1887 yılında Tercüman gazetesinde Kırım Tatar edebiyatının ilk romanı olan *Frengistan Mektupları* adlı eserini tefrikalar hâlinde yayınlamaya başlar. Seyahatname tarzında yazılan bu roman, Gaspıralı'nın gazetecilik ürününün bir nevi devamıdır (Tahirli, 2014: 149). Bu eserde Gaspıralı, romanın bir gezgin olan başkahramanı Taşkentli Molla Abbas Fransevî vasıtasıyla Batı'da gördüklerini ve üzerinde etki ettiği şeyleri edebî bir üslûpla, yeni modern nesrin anlayışına uygun bir şekilde anlatır. Bu ilk eserinden sonra sırasıyla 1887-1889'da *Darrürahât Müslümanları*, 1889'da *Sudan Mektupları*, 1890'da *Kadınlar Ülkesi* adlı romanlarını yine tefrikalar hâlinde Tercüman'da yayımlar. Gaspıralı'nın 1887-1891 yılları arasında Tercüman'da tefrikalar hâlinde ayrı başlıklarla ardı ardına yayınlamış olduğu bu eserler, Molla Abbas Fransevî adında kahramanın Avrupa ve Afrika gezisi sırasında başından geçen olayları anlatması nedeniyle, bugün dört bölümden oluşan tek bir roman olarak ele alınmaktadır (Gaspıralı, 2014: 71-76; Seyitvaniyeva, Seyitmemetova, 2016: 15).

Gaspıralı bu eserden sonra modern hikâye tarzında da kendini denemiş ve Tercüman'da Molla Abbas Fransevî imzasıyla, yine tefrikalar halinde 1893-1894'te (1893 yılı 12, 14, 16, 23, 24. - 1894 yılı 1, 2, 4, 6, 7. sayılarında) (ayrıca ikinci defa 1895'te 36, 39, 40, 41, 42. sayılarında) *Arslan Kız* adlı tarihî uzun hikâyesini, 1897'de (19. ve 20. sayılarında) *Dikbaş Kız* adlı kısa hikâyesini ve (23. ve 24. sayılarında) *Dragunlar Kızı* adlı tamamlanmamış hikâyesini de yayınlamıştır. İsmail Bey bu hikâyelerde, görmek istediği ve idealize ettiği kadın tiplerini yaratmıştır. *Arslan Kız* hikâyesinde Kaşgar bölgesinde bulunan Üçturfan şehrinin Çin işgaline uğraması ve Gülcemal adında cesur bir genç kız sayesinde bu bölge halkının işgalden kurtuluşu işlenmiştir. *Dikbaş Kız* adlı kısa hikâyede Müslüman-Türk toplumunda halk geleneklerine göre genç kızların evleneceği erkeği görmeden evlendirilmesi konu edilmiştir. Burada dik başlı olarak nitelendirilen ve adı verilmeyen hikâyenin genç kız başkahramanının, hiç görmediği bir erkekle evlenmesi için vekili tarafından rızasının alınmasının istenmesi ve bu kızın geleneğe karşı çıkarak evleneceği erkeği ısrarla görmek istemesi işlenmiştir. *Dragunlar Kızı* hikâyesinin başkahramanı, *dragun* olarak adlandırılan Rus ordusu atlı birliği askerinin üvey kızı Sofiye Balkanskaya'dır. Hikâyede *Dragunlar kızı* ya da *Balkan gülü* olarak adlandırılan on altı yaşındaki Sofiye'nin güzelliği tasvir edildikten sonra, geriye dönüş tekniğiyle XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli direniş mücadelelerinden biri olan Plevne savaşı anlatılır. Hikâye yarım kaldığı için ana fikri belli değildir. Ancak Gaspıralı'nın hikâyede Sofiye'nin beş on kadınla bir araya gelerek dikiş diktiğini ve kazandığı parayla İstanbul'daki okulları ziyaret ederek öğrencilere ve öğretmenlere yardım ve hediyeler dağıttığını anlatması, diğer hikâyelerinde olduğu gibi, Müslüman-Türk kadınında görmek istediği özellikleri tasvir etmeğe çalıştığını göstermektedir.

İdealize edilen kadın tipinin işlendiği bu hikâyelerden başka Tercüman'da imzasız olarak 1886'da (28 ve 29. sayılarında) Ahmet Mithat Efendi ve Jonh Walter adında İngiliz doktorun vatanları için gösterdikleri fedakârlıkları ve vatanperverliklerini anlatan *İki Bahadır*, 1895'te (43, 46. sayılarında) Şirvanlı Ahmet Bey ve Ermeni Bedros Ağa başkahraman tiplerinin gayret ve eğitim seviyeleri açısından kıyaslandığı *Ahmet Bek Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan*, 1897'de (35. sayısında) Rus İvan ve Müslüman Süleyman'ın eğitim açısından kıyaslandığı *İvan ve Süleyman* ve 1885'te (1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 20. sayılarında) *Rusya Müslümanlarının hayatlarından hikâyeler* açıklamasıyla ve *M. İskenderov* imzasıyla birbirine bağlı küçük hikâyelerden oluşan *Meyve-i Zaman* adlı tamamlanmamış eser yayınlanmıştır. İmzasız yayınlanan bu hikâyelerin gerek içerik, gerekse dil kullanımı ve hatta ortak kahraman adlarının kullanılmasından İsmail Bey Gaspıralı tarafından yazıldığı düşünülmektedir (Gaspıralı, 2014: 78; Seyitvaniyeva, Seyitmemetova, 2016: 12-16).

Gaspıralı'nın roman ve hikâyeden başka araştırma ve hikâye arasında, analitik bir edebî nesir türü olan deneme tarzında da eserleri vardır. Yazarın gözlemlediği günlük hayatı kendi perspektifinden yansıtan deneme (Olçay, 2012: 198), XIX. yüzyıl Rus edebiyatında çok sevilmiş ve Gaspıralı'nın kaleminden Müslüman-Türk hayatına uyarlanmıştır. Tercüman'da 1884'te (22, 23. sayılarında) imzasız ve yarım kalmış olan *Hikâye-i Ayşe* ve 1896'da (6. sayısında) sadece Rusça şekli olan *Hanstvo spyaşih* (Uyuyanlar Hanlığı) adında iki deneme

yayınlanmıştır. *Hikâye-i Ayşe* adlı denemede Kazan şehrinde çalışkan, titiz, muhafazakâr bir tüccar olan Emin-Osman Efendi ile on yedi yaşlarında, kitap okumayı seven, becerikli ve güzel bir genç kız olan Ayşe anlatılır. Ancak hikâye, yazarın bu iki kahramanı tasvir etmesiyle yarım kalır. *Hanstvo spyaşih* adlı kısa denemede ise *Ashab-ı Kehf* kıssasına gönderme yapılır. Yazar bu kısa örneğinde bugün de uçsuz bucaksız bir mağarada milyonlarca insanın uyuduğunu ve bu insanların Müslüman olduklarını ifade eder. Pek çok uğraşla uyandırılmak istenen Müslümanlar, zamanı geldiği için uyanmaya başlarlar. Gaspıralı *Hanstvo spyaşih*'te Sudan, Afganistan ve Kaşgar'da yaşayan Müslümanların uykuda olduklarını ve Avrupa medeniyetiyle kıyaslandığında 350 yıl geride kaldıklarını ifade eder. Denemenin sonunda bu derin uykudan uyanma vaktinin geldiğini ve bunun için her Müslümanın elinden geleni yapması gerektiğini vurgular.

İsmail Bey roman, deneme, hikâye gibi modern nesrin çeşitli türleriyle yazdığı eserler yanında seyahatname tarzında yazılar da kaleme almıştır. Onun 1885-1897 yılları arasında değişik tarihlerde Osmanlı Devleti, Kafkasya, Türkistan, Rusya ve Polonya'ya yaptığı geziler sonucunda yayınladığı 13 yazısı bulunmaktadır. Tercüman gazetesinde kısa tefrika hâlinde yayınlanan bu yazıların bir kısmı imzasızdır, bir kısmında ise *İsmail* veya *Seyyah* imzası bulunmaktadır. Gaspıralı Osmanlı başkenti İstanbul'u anlatan *Bir İki Gün İstanbul'da* (1885), *İstanbul* (1892), *İstanbul'dan Mektup* (1892), *İstanbul'da Birkaç Gün* (1894), *Bir Mükâlemem* (1895), *Maişet-i Memalik-i İslâmiye* (1895), *İstanbul Maişeti* (1897), *Türk Gazeteleri* (1897) başlıklı yazılarında İstanbul'da gezdiği tarihî yerler, önemli sokaklar, müzeler, basimevleri, kütüphaneler, askerî hastaneler, tiyatrolar gibi yerlerle ilgili gözlemlerini anlatmıştır. İsmail Bey *Meclis* (1896), *Meclis-i Edebiye* (1886), *Kafkasya'da Üç Beş Gün* (1886), *Yolda Bir Rastgeliş* (1895) adlı yazılarında ise 1893 yılında, Buhara ve Taşkent'e seyahati sırasında, geçerken bir süre konakladığı Batum, Tiflis, Gence, Bakü gibi şehirlerdeki Kafkasya Türklerinin ticarete, eğitimde, sanayide ve diğer alanlardaki durumlarıyla ilgili gözlemlerini anlatmıştır. Gaspıralı *Bahçesaray'dan Taşkent'e Seyahat* (1893) adındaki yazı serisinde de Kırım'dan Taşkent'e seyahati sırasında Tiflis, Bakü, Türkmenistan'ın Uzunada, Göktepe, Aşgabat ve Merv şehirleri ve Buhara, Semerkant ve Taşkent gibi yerlerde yaşayan Türk boylarının hayatlarıyla ilgili izlenimlerini bütün ayrıntılarıyla yansıtmıştır. Bu yazılardan başka Gaspıralı'nın Rusya'nın Nijniy Novgorod şehrindeki *bütün Rusya ticaret sergisini* ve bu sergide gördüğü binlerce Türk'ün ticaretteki yetersizliğini anlatan *Sergide Ben Ne Gördüm?* (1896) ve Polonya'da yaşayan Lipka Tatarlarının tarihini ve şimdiki durumlarını açıklayan *Polşa Müslümanları* (1897) adlı seyahat yazıları da mevcuttur.

XIX. yüzyılın sonunda Kırım Tatar edebiyatında İsmail Bey Gaspıralı'dan başka modern nesir konusunda kendini deneyen Kırım Tatar aydınları da olmuştu. Kırım Tatar edebiyatında ilk nesir yazarları, genellikle Gaspıralı'yı destek grubundan Bahçesaray'da yaşayan yakın arkadaşları ve yenilikçilik taraftarı aydınlardır. Bunlardan biri Mehmetşah Akçurin'dir. Akçurin, İsmail Bey'in ideallerini gerçekleştirme döneminin başında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde yanında yer alarak fikirlerini desteklemiş ve yıllarca Tercüman gazetesinin basımında etkin rol oynamıştır. O, 1880-1890'lı yıllarda Bahçesaray'da Türkçe neşriyata,

modern edebiyatın gelişmesine ve yeni metot okullarda ders kitaplarına ihtiyaç duyulduğu bu zor dönemde edebiyat, dilbilim, din, jeoloji, kozmografi konularında 15 eser bastırmıştır. Akçurin edebî nesir yazarlığına ise 1889 yılında İngiliz yazarı Defoe Daniel'in *Hikâye-i Robinson* adlı hikâyesini Kırım Tatar Türkçesine çevirerek başlamıştır. Tercüman basımevinde yapılan bu ilk basımdan sonra çeviri aynı yerde 1894 ve 1898 yıllarında tekrar basılmıştır. Başarıya çalışma ve gayretle ulaşılacağını sembolize eden bu hikâye, Kırım Tatar edebiyatında Avrupa edebiyatından yapılan ilk edebî çeviri eseridir. Bu hikâyenin başında Gaspıralı tarafından yazılan *İsmail* imzalı bir önsöz de bulunmaktadır. Gaspıralı bu önsözde önce bütün Avrupa dillerine, daha sonra Rusça, Osmanlı Türkçesi ve Arapça gibi pek çok dile çevrilen bu eserin Kırım Tatar Türkçesine de çevrilmesini uygun bulduğunu ve halkına faydalı olacağını belirtmiştir (Defoe, 1889: 2).

Akçurin bu çeviriden sonra 1897 yılında *Çoban Kız* adlı hikâyesini bastırır. Bu hikâye, Akçurin'in modern hikâye tarzında yazdığı tek özgün eseridir. Anı-hikâye özelliğini taşıyan bu hikâyede ele alınan konu, XIX. yüzyılda önemli toplum meselelerinden biri olan kimsesiz ve öksüz kız çocuklarının zor hayatlarıydı. Bu mesele hikâyede Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde yaşayan 13-14 yaşlarındaki Halime adlı öksüz kızın, onun gibi öksüz olan Osman adında bir gençle olan aşkları üzerinden anlatılmıştır. Hikâyede her ne kadar görünüşte iki genç arasındaki aşk anlatılsa da yazarın bu eserde okuyucuya saf, öksüz bir kız çocuğunun kimsesizliğinden kaynaklanan sefaleti, acizliği ve bunun neticesinde görülen hazin sonu anlatılmak istenmiştir.

Modern Kırım Tatar edebiyatının yeni filizlenmeye başladığı bu dönemde edebiyatın gelişmesini sağlamak ve edebiyattaki boşluğu doldurmak amacıyla pek çok Kırım Tatar aydını, örnek aldıkları Rus edebiyatını ve önemli edebiyatçıların tanınmış eserlerini çevirmeye başvurmuştu. Bu aydınlardan Abdurrefi Bodaninskiy'in oğlu ve Gaspıralı'nın yakın arkadaşı Ali Bodaninskiy (1865-1920) 1890 yılında Rus yazarı N. V. Gogol'in insanın olumsuz yanlarından olan gurur, kibir, rütbe ve yüksek mevkî peşinde koştuktan insanlığın değerlerini unutanları alaylı bir dille eleştirdiği *Burun* adlı hikâyesini çevirmiştir (Kırmskiy, 1997: 5).

Modern nesrin yazarlığına Rus yazarların eserlerinin çevirileriyle başlayan bir başka Kırimlı aydın Bahçesaraylı Osman Nuri Akçokraklı (1879-1939)'dır. XX. yüzyılın başında tarih ve edebiyat alanında pek çok ilmî çalışma hazırlayacak olan Akçokraklı, Sankt-Peterburg'da İ. M. Boraganskiy'in yanında bulunduğu sıralarda, 1891 yılında İ. A. Krilov'un on fablının çevirisi olan *Krilov'dan Kısa Manzum* adlı kitabını yayınlamıştır. Akçokraklı Kırım'daki yeni metot okullarında ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanan bu çeviriden sonra, 1890'lı yılların sonunda Bahçesaray Çufutkale'de bulunan Altın Orda hanı Toktamış Han'ın kızı Nenkecan (Canike) için yaptırdığı türbesinde yaptığı araştırmalar esnasında tarihî belgelerden ve halk efsanelerinden etkilenererek *Hikâyet-i Nenkecan Hanum Türbesi* adlı uzun tarihî hikâyesini yazmış ve 1899 yılında bastırmıştır (Lazzerini, 1975: 272). Hikâyede birbirini seven

Nenkecan Hanım ile Salahaddin Bey'in cesaretleri, aşklarına bağlılıkları ve trajik sonları anlatılmıştır.

XIX. yüzyılın son yıllarında Kırım Tatar edebiyatında nesrin bir başka türü olan tiyatronun ilk eseri yazılır. Kırım Tatar edebiyatında bu yeni nesir türünün ilk yazarı Seyit Abdullah Özenbaşı (1867-1924)'dır. Özenbaşı 1897 yılında *Olacağa Çare Olmaz* adıyla üç perdelik trajedi piyesini yazar. Ancak bu piyesin basımı 1902 yılında gerçekleşir. Yazar, piyesinde Kırım Tatar düğünü örneğinde halk arasında yaşayan eskimiş, faydasız ve gereksiz gördüğü gelenekleri gerçekçi bir yaklaşımla eleştirir.

XIX. yüzyılın son yıllarında nesrin tiyatro alanında Özenbaşı'dan başka özgün eser meydana getirilmese de Rus edebiyatından çeviri yapılmıştır. İsmail Lütfi Umerov 1899 yılında A. S. Puşkin'in üç perdelik *Skupoy rıtsar'* adlı trajedi piyesini *Saran ve Pehlivan* adıyla Kırım Tatar Türkçesine çevirmiştir (Kerimova, 2011: 536). İnsanın olumsuz yanlarından biri olan cimrilik üzerinde duran bu piyes, Puşkin tarafından manzum olarak yazılmıştır. Umerov ise bu manzum piyesi nesre dönüştürerek çevirmiştir.

İsmail Bey Gaspıralı'nın Nesir Anlayışı ve Kırım Tatar Edebiyatı İlk Nesir Eserlerinin Özellikleri

XIX. yüzyılın sonunda Kırım Tatar edebiyatında nesir konusunda yapılan yenilikler büyük ölçüde İsmail Bey Gaspıralı ile ilgilidir. İsmail Bey modern nesir türünde kaleme aldığı eserlerle Kırım Tatar edebiyatında ilk modern nesrin temelini atmıştır. Gaspıralı ilk nesir eserleriyle ve edebî tenkit yazılarında belirlediği ölçütlerle nesir türünü şekillendirmiş ve dönemin diğer yazarlarına yol göstermiştir.

Gaspıralı, modern nesir türleri içerisinde *maişet-i hakikiye küzgüsü* (gerçek hayatın aynası) ve *mekteb-i irfan ve mekteb-i edeb* (irfan ve edeb okulu) (Gaspıralı, 2017: 310) olarak nitelendirdiği hikâye ve romana özellikle değer vermiştir. Ona göre roman yazarı *güzel ve işlek bir kalem sahibi* olmalı ve yazacağı romana gerçek hayatta gördüklerini ve düşündüklerini ressam gibi fakat fırçasız, yalın bir dil ile tasvir etmelidir (Gaspıralı, 2017: 237). Bununla birlikte İsmail Bey, nesir eserinde yapıdan ziyade içeriğine önem vermiş ve *O kadar süslü olmayan, lakin faydalıca bir millî hikâye yazmak efzaldır*. demiştir. Ona göre millî hikâye yazmada ilk amaç, milliyet sevgisini ve düşüncesini uyandırmak, dili ilerletmek ve ahlakı terbiye etmek olmalıdır (Gaspıralı, 2017: 243-244). Gaspıralı *millî hikâye* olarak nitelendirdiği *Dragunlar Kızı* adlı eserin giriş kısmında, okuyucunun dikkatini şu satırlarla çekerek hikâye yazmaktaki sebebini ve maksadını göstermiştir:

Hikâyecilik şâirlik gibi tabiat ve istidâd istediğini biliyor; fakat herkes üç beş satır beyit uydurabildiği hâlde ben de beş on sahifelik bir hikâye yazabilirim ümidiyle ele kalem aldım. Lisânım ve tasavvurâtım maişet gibi sade olacaktır. En derin hissiyâtlar en âlî fikirler dünya dalgalarında sade sade zuhur edebiliyorlar. Ben de her gördüğümü sadece kayd ve zabt etmeye çalışacağım. Eğer bu niyetimi eda edebilirsem hikâyeciğim yazılmış olacaktır (1897: 19-20).

Gaspıralı modern edebî nesrin dili için edebî dil kurallarını ve estetiğini kullanmayan ve Gaspıralı tarafından *uram dili* olarak adlandırılan cahil halkın dilini uygun görmez. Ona göre edebî nesir dili, halkın düşüncelerini aydınlatmaya hizmet etmesi için sade olmalıdır. Ancak bu sadelik edebî incelik ve güzellik sınırları dışına çıkmamalıdır. Çünkü nesir eserleri sayesinde edebî dil işlenecek, gelişecek ve zamanla güzelleşecektir. Ayrıca bu eserlerin güzel bir edebî dille millî hayatı aydınlatırken, halk hayatının olumsuz yönlerini de tenkit etmesi gerekir. Bu tenkit sayesinde toplumun iyi ve kötü alışkanlıkları, gereksiz ve faydasız gelenekleri, inançları ortaya konulup halkın dikkati çekilmeli ve bu konuda onu düşündürerek yol göstermelidir (Gaspıralı, 2017: 58-60).

Gaspıralı nesrin yaygın türleri dışında seyahatname tarzında yazılara da çok önem verir. Bu nedenle Gaspıralı, seyahatlerinde notlar tutmuş ve gittiği yerlerin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yapısı açısından izlenimlerini yalın bir dille anlatmıştır. Gaspıralı, seyahatnameleri nesrin diğer türleri gibi topluma faydalı bilgi verdiği için özellikle tercih eder. O gezdiği yerlerde gördüğü olumsuzlukları eleştirir ve XIX. yüzyılda Türk boylarının eğitimsel, ticarî, ekonomik, edebî ve teknik alanlarda eksik olduklarını dile getirir.

Batı ve Rus edebiyatının bütün inceliklerini bilen Gaspıralı, dönemin diğer güçlü yazarları gibi eserlerinde romantizm ve realizm akımlarından faydalanmıştır. Kökleri Avrupa'ya dayanan bu edebî akımlar, onun eserlerinde Müslüman-Türk hayatına başarıyla uyarlanmıştır. Gaspıralı romantik edebiyatçılar gibi özellikle tarihe önem vermiş ve Müslüman ve Türk dünyası tarihinin farklı dönemlerinden ve bölgelerinden kahramanlar seçerek eserlerinde işlemiştir. *Darrürahah Müslümanları*'nda Endülü's Emevî Devleti'nin tarihi, *Sudan Mektupları*'nda Sudan'ın İngiliz, Cezair'in Fransız işgali, *Arslan Kız* hikâyesinde 1864-1877 yılları arasında Cengerya ve Doğu Türkistan halkının Çin işgaline karşı gösterdiği mücadele (Uygur-Dungan isyanı), *Dragunlar Kızı*'nda 1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı gibi tarihî olaylar edebî bir üslûpla işlenmiştir. Bu dönemde tarih olgusu Gaspıralı'dan başka O. Akçokraklı tarafından da *Hikâyet-i Nenkecan Hanum Türbesi*'nde ele alınmıştır. Akçokraklı, hikâyesinde Altın Orda dönemine dayanan Kırım tarihinden bir olayı canlandırmıştır.

İsmail Bey Gaspıralı, Rus romantik yazarları gibi millî özgünlük kazanmak için milletin geçmişinden bilgi veren tarihe önem verir. Ona göre bu eserleri okuyan insan geçmişinden ibret alabilir, ancak şimdiki hayattan, özellikle de millî hayattan haber veren eserler daha kıymetli ve faydalıdır (Gaspıralı, 2017: 309). Bu nedenle nesir eserlerinde romantizmin bir başka özelliği olan karşıtıklara çokça yer verir. *Frenğistan Mektupları*, *Darrürahah Müslümanları*, *Ahmet Bek Taşkesenli ve Bedros Aga Karakaşyan*, *İvan ve Süleyman* gibi eserlerinde Batı ve Müslüman-Türk medeniyetini ve yaşamını karşılaştırarak okuyucuyu düşündürmeye ve aydınlatmaya çalışır.

Romantizm ile başlayan Kırım Tatar nesri, yüzyılın son yıllarında yazılan eserlerle yavaş yavaş realizme geçer. Rus edebiyatı örneğinde Kırım Tatar aydınları halkın ve memleketin durumunu gerçekçi yanlarıyla incelemeye ve eserlerinde anlatmaya başlarlar. Bu dönem

eserlerinde kadınların durumu, toplumda hâkim olan cehalet olgusu, öksüz çocukların acıklı durumu gibi konular işlenmiştir. Realizm Gaspıralı'nın *Ahmet Bek Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan, İvan ve Süleyman, Dikbaş Kız, Hikâye-i Ayşe* eserlerinde, Akçurin'in *Çoban Kız* adlı hikâyesinde, Özenbaşı'nın *Olacağa Çare Olamaz* adlı trajik piyesinde açık bir şekilde belirtmeye başlamıştır. Kırım Tatar ilk modern nesir yazarları, realizm sayesinde, halkı doğru yola yönlendirmek amacıyla, sadece Kırım Tatarlarının değil Türk dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan Kazan, Kafkasya Türklerinin gerçekçi hayatlarını da yansıtmaya başlarlar. Bu eserlerde, yaratılan kahramanlar sayesinde Türk toplumunun zayıf yanları okuyucuya yansıtılır.

Modern nesrin gelişmeye başladığı bu ilk dönemde özgün nesir çalışmalarından başka Batı ve Rus edebiyatında üretilmiş başarılı eserlerin Kırım Tatar Türkçesine çevirileri de yapılmıştır. Gaspıralı dünyaca kabul görmüş, ibretli ve edebî kurallarla uyum içinde olan Batı ve Rus edebiyatındaki eserlerin Türkçeye çevrilmesini faydalı bulur. Gaspıralı'ya göre çeviri yapılan roman, okuyucunun düşüncelerini aydınlatmaya, duygularını terbiye etmeye ve bilgilerini genişletmeye hizmet etmelidir (Gaspıralı, 2017: 237). Bu nedenle Kırım Tatar aydınları tarafından, Batı edebiyatının ilk öğretici yazarlarından Defoe Daniel, Rus edebiyatında eserleriyle halkın aydınlanmasında büyük etkisi olan Gogol, gerçekçi ve bazen de romantik yaklaşımıyla Rus halkının hayatını yansıtmaya ve tarihe önem vermesi ile A. S. Puşkin'in öğretici eserleri Kırım Tatar Türkçesine çevrilir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Kırım Tatarlarının zor hayat şartlarına rağmen, toplumda sosyal ve kültürel değişmelerin yaşanması dolayısıyla Kırım Tatar edebiyatı tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Toplum hayatında yaşanan değişmeler sonucunda bu dönemde Kırım Tatar edebiyatında, Batı ve Rus edebiyatındaki yeni edebiyat anlayışıyla oluşmaya ve şekillenmeye başlayan yeni modern nesrin doğuşu gerçekleşir ve İsmail Bey Gaspıralı ile ilk Kırım Tatar aydınlarının teşvikiyle gelişmesi sağlanır. Bu dönemde yazılan ilk nesir eserleri millî bir özellik kazanmış ve Kırım Tatar edebiyatının klasikleri arasında yer almayı hak etmiştir.

XIX. yüzyılın sonunda Kırım Tatarlarının yeni edebiyatla tanışması Tercüman gazetesi ve basımevinde basılan eserlerle gerçekleşmiş ve bu gelişmelere bağlı olarak ilk önemli edebiyatçıları yetiştiren Bahçesaray şehri Kırım Tatarlarının kültür merkezi hâlini almıştır. Kırım Tatar edebiyatının bu yeni döneminde halk hayatına yaklaşma nedeniyle nesir ve onun türleri daha çok tercih edilmiş ve ilk örneklerini yazan ve bu türün şekillenmesini sağlayan İsmail Bey Gaspıralı olmuştur. Ancak bu dönemde Gaspıralı dışında M. Akçurin, A. Bodaninskiy, O. N. Akçokraklı, S. A. Özenbaşı, İ. L. Umerov gibi Kırım Tatar edebiyatçıları da nesir türünde özgün eserler vermiş ve çeviriler yapmıştır.

Bu dönemde Kırım Tatar edebiyatçıları tarafından edebî nesrin roman, hikâye, deneme, piyes, seyahatname gibi türleri kullanılmıştır. Ancak nesrin en sevilen türü, millî hayat

hakkında bilgi veren millî roman ve hikâye olmuştur. Kırım Tatar edebiyatının ilk modern nesrini oluşturmada temel amaç halkı aydınlatma, bilinçlendirme ve yenilikçi fikirlerin halk arasında yayılması olmuştur. Kırım Tatar edebiyatının ilk nesir yazarları halka yaklaşırken edebî estetik ve üslûp içerisinde sade bir dil kullanmaya çalışmışlardır. İlk eserler romantizmle başlamış ve yavaş yavaş realizme yönelmiştir.

Kaynakça

- ABİBULLAYEVA, Dilara. “İz İstorii narodnogo obrazovaniya krımskih tatar v XIX v.”, *Kul'tura narodov priçernomoriya*, no. 3, Simferopol' 1998, s. 63-69.
- AKÇOKRAKLI, Osman. “Seit Abdullah Ozenbaşlı Kim Edi?”, *Emel*, S. 236-237 (Temmuz-Aralık), İstanbul 2011, ss. 20-22.
- AYVAZOV, Hasan. “İstoriya natsional'nogo dvijeniya v Krımu”, *Vostochniy Svet* (A. V. Yefimov), no. 3, Moskva 2005, s. 12-50.
- BARTOLD, Vilhelm. *Soçineniya*, T. III, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1965.
- CEMİLEVA, Ayşe. “İstoriya razvitiya perevodçeskoj misli v krımskotatarskoj literature kontsa XIX naç. XX v.”, *Bulat Suleymanov-osnovopolojnik sibirskih tatar*, Red. H. Ç. Alişina, Tümenkiy gosudarstvenniy universitet, Tümen 2015, s. 31-33.
- DEFOE, Daniel. *Hikâye-i Robinson*, (çev. M. Akçurın), Tercüman Yay., Bahçesaray 1889.
- DURMUŞ, İsmail. “Nesir”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, ss. 6-8.
- GASPIRALI, İsmail. “Dragunlar Kızı”, *Tercüman*, S. 23, Bahçesaray 1897, ss. 19-20.
- GASPIRALI, İsmail. *Gaspıralı: Roman ve Hikâyeleri*, Yay. Haz. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov, Ötüken Yay., İstanbul 2014.
- GASPIRALI, İsmail. *Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: III, Dil – Edebiyat – Seyahat Yazıları*, Yay. Haz. Yavuz Akpınar, Ötüken Yay., İstanbul 2017.
- İBRAHİM, Abdürreşid. “Bahtiyar Gasprinskiy”, *Emel*, S. 5, Romanya-Pazarcık 1933, ss. 12-17.
- JABKO, Şuşana. “Krımskotatarskoje kul'turnoye naslediye v fondah Rossiyskoj Natsionalnoy Biblioteki”, *Kniga, Kul'tura i Obrazovaniye, İnnovatsii (Kırım-2016)*, Sudak 2016, s. 318-321.
- KERİMOV, İsmail. “Kırım da uyanma devri ile bağı bazı istoriyagrafiya meseleleri”, *Trudı NİTS Krımskotatarskogo yazıka i literaturı*, T. I, Kırımçpedgiz, Simferopol' 2011, s. 158-170.
- KERİMOVA, Sevil'. “A. S. Puşkinin Saran Pehlivanı kırım tatar tilinde”, *Trudı NİTS Krımskotatarskogo yazıka i literaturı KİPY*, Tom 1, Kırımçpedgiz, Simferopol 2011, s. 534-537.
- KIRIMLI, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.
- KÖK, Ali. “1828-1920 Yılları Arası Azerbaycan'da Matbuat Çalışmaları”, 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, 3. Cilt, (Ed. Yılmaz Yeşil, Seyfullah Yıldırım), Ankara 2018, ss. 87-106.
- KRİMSKİY, Agafangel', “Literatura krımskih tatar”, *Kırım*, no. 18 (181), Simferopol' 1997, s. 5.
- LAZZERİNİ, Edward. “Çadidism at the turn of the twentieth century: A view from within”, *Cahiers du Monde russe et soviétique*, XVI (2), 1975, 245-277.

- OLCAY, Türkan. "19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Romantizm Üzerine", *KKEFD*, S. 17, 2008, ss. 367-381.
- OLCAY, Türkan. "Fransız "Fizyoloji"lerinin 1840'lı Yılların Rus Edebiyat Ürünlerine Etkisi", *Dilbilim*, (15), 2012, ss. 195-215.
- SEYİTVANİYEVA, G. ve SEYİTMEMETOVA, S. *Polnoye Sobraniye Soçineniy İsmaila Gasprinskogo*. Institut istorii im. Ş. Marcani, Akademii nauk Respubliki Tatarstan, Kırımskiy nauçnıy tsentr, T. 1, Simferopol' 2016.
- ŞEMİ-ZADE, Aydın. *Ali Bodaninskiy-prosvetitel i revolütsioner*, <http://www.millifirka.org>; 2019/05/10.
- TAHİRLİ, Abid. *İsmail Gaspralı Dünyası İsmail Gaspralı Dehası*, Çev. Cumhuriyet Turan, İleri Yay., İstanbul 2014.
- VOZGRİN, Valeriy. *İstoriçeskiye sudbı kırımskih tatar*, Mısl', Moskva 1992.

Makalenin Geliş Tarihi: 12 Nisan 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2020

SEBASTEIA'NIN KIRK ŞEHİDİ THE FORTY MARTYRS OF SEBASTEIA

*Hülya Kaya Hasdemir**

Öz

M.Ö. 63 yılında imparator Pompeius tarafından bir kent olarak kurulan Sebasteia (Sivas)'da, Roma döneminde yaşanan önemli olaylardan biri de kırk Romalı Hristiyan askerinin inançları uğruna şehit edilmesidir. İmparator Constantinus zamanında Milano Kararnamesi (M.S. 313) ile Hristiyanlara inançlarını yaşamalarında özgürlük tanınmıştır. Buna rağmen, Constantinus ile yönetimi paylaşan ve her zaman bir paganist olarak kalan Licinius tarafından her fırsatta Hristiyanlara büyük eziyetler edilmiştir. M.S. 320 yılında kırk inançlı asker, Licinius'un emri ile Sebasteia'da önce hapse atılmış, ardından şiddetli soğukun yaşandığı kış mevsiminde donmuş bir gölün kıyısında ölüm acılarına son verene kadar beklemeye zorlanmıştır. Hristiyanlık dünyasının evrensel şehitleri olarak kabul edilen bu kırk asker onuruna olayın yaşanmasından 53 yıl sonra Caesaria (Kayseri) piskoposu Büyük Basileios tarafından kült düzenlenerek, kiliseler yaptırılmıştır. Basileios'un ardından kült Kapadokya bölgesinden hızla doğu ve batıya yayılmış ve kutsal mekânların duvarlarında popüler bir tema olarak uzun yıllar boyunca kullanılmıştır.

Bu çalışmada Hristiyanlık dünyasında hala büyük saygı duyulan Sebasteia'nın Kırk Şehidi menkıbesinin geçtiği kaynaklar, kutsal şehitlerin kültürünün yayıldığı coğrafya ve kültürün sanattaki yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sebasteia, Kırk Şehitler, Hristiyan, Basileios, Nyssalı Gregorius.*

Abstract

One of the important events happened in Roman Period, in Sebasteia (Sivas) established as a city by Emperor Pompeius in 63 BC, was that forty Roman Christian Soldiers were martyred for the sake of their belief. In the period of Emperor

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-9529-1167

Constantinus, Christians were granted to practice their belief with Milano Decree. However, Licinius, who shared the sovereignty with Constantinus and always stayed as a pagan, tyrannized over Christians on all occasions. In AD 320, forty religious soldiers were first imprisoned by the order of Licinius in Sebasteia and then forced to wait on the side of a frozen lake in a very cold winter until death put them out of their misery. A cult was held in honor of these forty soldiers, who are still accepted as the universal martyrs of the Christian world, after 53 years from the event by Caesaria (Kayseri) bishop St. Basil the Great and churches were constructed. After Basil, the cult became popular quickly in the east and west and used in the wall of the sacred places as a popular theme for long years.

In this study, the sources including the Legend of Forty Martyrs of Sebasteia, which is still a highly respected city among the Christian world, the geography where the cult of the sacred martyrs became popular and the reflections of the cult in arts were discussed.

Keywords: *Sebasteia, Forty Martyrs, Christian, Basil, Gregory of Nyssa.*

Giriş

Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde Roma İmparatorluğu'nda halk tarafından benimsenen inanç sayısı oldukça fazlaydı. Bunlar arasında Mısır'dan gelen İsis Kültü, Kartacalı komutan Hannibal ile yapılan savaşlar sırasında Roma'nın kurtarıcısı olarak M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında Anadolu'dan alınan Ana Tanrıça kültü, güneş ve askerlerin koruyucusu olan Mithra kültü ve Yahudilik başı çekiyordu. M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda Hristiyanlık, halk arasında huzursuzluk ve güvensizlik hissinin yayılmasına neden olmuştur. Kentlerde yaşanan kuraklık, sel ve kötü hasat gibi tüm doğal felaketlerin nedeni olarak görülen Hristiyanlar, sert cezalara çarptırılmış hatta birçoğu bu sebepten dolayı hayatını kaybetmiştir. M.S. 3. yüzyıla gelindiğinde sayıları giderek artan Hristiyanlar imparatorluğun emrettiği dinsel törenlere katılmayı ve orduda görev almayı reddetmeye başlamışlardır. İmparatorluğa hiçbir şekilde sadakat göstermeyip, kendilerini tamamen tanrıya adayan Hristiyanlara devletin yanıtı oldukça sert olmuştur. M.S. 250 yılında Decius tarafından Hristiyanlara büyük baskılar uygulanmış, hatta bu dönemde yayımlanan bir imparatorluk emirnamesi ile her vatandaş yargıç huzurunda putperest tanrılara kurban keserek, bunu belge ile kanıtlamak zorunda bırakılmıştır (İznik, 2009: 48-52). Aslında paganist tanrılar kültü, dini vasfından ziyade bir iktidar aracı ve iktisadi bir kaynak olduğu için önemsenmiştir. Çünkü tapınak ekonomisini geliştiren kurban ve sunular, tapınaktan tekrar imparatorluğa aktarılıyordu (Stephenson, 2016: 15-19).

İmparatorlukta devlet dininin paganizmden Hristiyanlığa geçiş süreci Constantinus döneminde başlamıştır. M.S. 312 yılında gerçekleşen Milvian Köprüsü Savaşı sonrasında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti Constantinus ve Licinius'a geçmiştir. Ertesi yıl 313'te iki imparator tarafından yayımlanan Milano Kararnamesi ile Hristiyanlara dinlerini yaşama özgürlüğü verilmiştir. Licinius, önceleri Constantinus ile iyi geçinmek için Hristiyanlara hoşgörülü yaklaşmış ancak sonraki dönemlerde kararnameyi göz ardı ederek tekrar Hristiyanlara zulmetmeye başlamıştır (Betten, 1992: 191).

Constantinus tarafından inanç özgürlükleri serbest bırakılmış olsa da Hristiyanlar, bazı dönemlerde zulüm görmeye devam etmiştir. İmparator Lulianus Apostata (M.S. 361-363) saltanatı Hristiyan halk için güçlüklerle dolu bir dönem olmuştur. Özellikle Kapadokya bölgesinin başkenti Caesaria’nın Hristiyan halkı Lulianus’tan çok zarar görmüştür. Tam adı Flavius Claudius Lulianus Augustus olan Lulianus, Doğu Roma’nın son pagan imparatoru olmuştur. Lulianus, çocukluğunda yoğun bir Hristiyan eğitimi almasına rağmen pagan inancını tercih etmiş ve bu nedenle Hristiyanlar arasında Apostata (din değiştiren) olarak anılmıştır. Şehrin yerli halkı buradaki pagan tapınaklara zarar verdiği için Lulianus’un hedefi haline gelmiş ve büyük eziyetlere maruz kalmışlardır (Hakman, 2013: 199 vd).

Roma dini yaşamına katılmayan ve mevcut düzeni bozan tutumlar sergileyen Hristiyanlar, pagan yurttaşları tarafında da sevilmiyor ve yerel zulümlere maruz kalıyorlardı. Bu Hristiyanların birçoğu imparatorluk tarafından hapis, sürgün hatta ölüm cezalarına çarptırılmıştır. Hristiyanlara karşı uygulanan baskı ve zulüm Hristiyanların dünyasında önemli bir yer kaplayan *martyr* (din şehidi) kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Simon, 2017: 118-119). Bunlardan Sebasteia’nın Kırk Şehidi, Geç Antik Çağ’ın en popüler Hristiyan azizleri arasında yer almıştır.

Kutsal Kırk Şehitler

Roma imparatorluğu hâkimiyetinde Sebasteia şehrinde yaşanan önemli olaylardan biri kırk Hristiyan Romalı askerin şehit edilmesi olmuştur. Kırk asker M.S. 320 yılının kış mevsiminde inançlarını terk etmeyip, paganist tanrılara kurban vermeyi reddettikleri için işkence ile öldürülmüştür. (Walsh, 2007: 84).

İmparatorluğun idaresinde Constantinus ile birlikte hareket eden koyu bir paganist olan Licinius, 313 yılında çıkarılan yasa ile dini özgürlüklerine kavuşan Hristiyanlara her fırsatta eziyet etmeye devam etmiştir (Betten, 1992: 191). Licinius, valilere tebliğler yollayarak Hristiyanları inançlarından döndürmelerini emretmiştir. Ermenistan valisi olarak görev yapan Agricoalus, Legio XII Fulminato garnizonundaki kırk Hristiyan askeri putperest inancı reddettikleri için Sebasteia’da hapse attırmıştır (Walsh, 2007: 84; Dam, 2003: 133). Şehirde yaşananları duyan General Lysias, askerleri sorgulamak için Caesaria’dan Sebasteia’ya gelmiştir (İsrael ve Yacoub, 2014: 5-6). Zindana atılan askerlere inançlarından dönmeleri için önce iyi davranılmış ancak askerler vazgeçmeyince ölümleriyle sonuçlanan korkunç işkence başlamıştır.

Olay şehirde şiddetli soğukun hâkim olduğu kış mevsiminde yaşanmıştır. Sıfırın altındaki sıcaklıkta askerler kıyafetlerini çıkarmaya ve donmuş bir gölün kıyısında durmaya zorlanmıştır. Askerlerin direncini kırmak için gölün kenarında sıcak banyo hazırlanmıştır. Gece olunca askerlerden birisi işkenceye dayanamayarak, arkadaşlarının yanında ayrılıp sıcak banyoya girmiştir (Buckle, 1921: 353-354; Walsh, 2007: 84).

Süryani Aziz Efraim'in anlatısına göre, dondurucu soğukta gölde bekleyen askerler inançlarından vazgeçemedikleri için tanrı tarafından başlarına ışık halesi konularak ödüllendirilmişlerdir. Ancak gölde bekleyen askerlerden birisinin kaçmasıyla hale sayısı otuz dokuza düşmüştür. Askerler sayılarının kırk olarak kalması için dua ederken, göldeki askerlerin başında nöbet tutan Aziz Mathias kıyafetlerini çıkararak göldeki askerlere katılmıştır. Mathias'ın göle girmesiyle birlikte onun da başında bir ışık halesi belirmiştir. Sabah olduğunda gölde bekleyen askerlerin büyük kısmı hayatını kaybetmiştir. Geride kalan cansız bedenler ile can çekişen askerlerin bedenleri yakılmak üzere arabaya yüklenmiştir (Dam, 2003: 132 vd; Kazdan ve Sevcenko, 1991: 799-800). İşkencenin ardından hala hayatta olan Meliton'un diğer askerlerle birlikte şehitlik mertebesine ulaşmasını isteyen inançlı annesi, oğlunu kucağına alarak yakılmaya götürülen askerlerin yanına koymuştur (Moreau, 1924: 320). Şehitlerin bedenleri Hristiyanlar tarafından kutsallaştırılmasını diye yakılmış ve külleri savrulmuştur. Buna rağmen Hristiyanlar, şehitlerden geriye kalan kalıntıları gizlice toplayarak ya da satın alarak edinmeyi başarmışlardır. Nyssalı Gregorius'un anlatımına göre bu kalıntıların büyük kısmı Aziz Basileios ve annesi Azize Emnalia, Aziz Nyssalı Gregorius, Sebasteialı Aziz Petrus ve Azize Makrina tarafından himaye altına alınmıştır (Dam, 2003: 132 vd.).

Sebasteia'nın Kırk Şehidin isimleri birçok kaynakta geçer. Ancak bu kaynakların bazıları iyi korunamadığı için isimler tam olarak okunamamıştır. M.S. 7/8. yüzyıla ait bir Ceneviz papirüsünde (PUG I, 41) kutsal şehitlerin isimleri eksiksiz olarak okunabilmiştir. Bunun dışında Roma'daki Santa Maria Antica Kilisesi, Göreme ve Ürgüp civarında yer alan kutsal yapıların duvarlarında da askerlerin isimlerine rastlanılmaktadır (Hagedorn, 1984: 148-149). İnançlarından dönmeyerek ölümü kabullenen kırk askerin isimleri şunlardır: Hesychius, Meliton, Heraclius, Smaragdus, Domnus, Eunoicus, Valens, Vivianus, Claudius, Priscus, Theodulus, Euthychius, Ioannes, Xantheas, Helianus, Sisinius, Cyrion, Angius, Aetius, Flavius, Acacius, Ecditius, Lysimachus, Alexander, Elias, Candidus, Theophilus, Dometian, Gaius, Gorgonius, Leontius, Athanasius, Cyril, Sacerdon, Nicholas, Valaerius, Philoctimon, Severian, Chudion ve Aglaius (Hagedorn, 1984: 148-149; Barut, 2017: 72).

Hristiyanlık dünyasının evrensel şehitleri olarak kabul edilen kırk askere, şehit edilmelerinin ardından kutsallık yüklenmiş ve Hristiyanlar tarafından anılmaya başlanmıştır. Olayın yaşanmasından yaklaşık 50 yıl sonra bölge piskoposu olan Aziz Basileios, M.S. 373 yılında Caesaria'da Sebasteia'nın Kırk Şehidi kültünü kurmuş ve yortu kutlamalarını başlatmıştır. Julian takvimine göre 9 Mart, Gregory takvimine göre 22 Mart'ta kutlanılan Sebasteia'nın Kırk Şehidi yortusu evrensel kilisenin en büyük şölenlerinden biri haline gelmiştir (İsrael ve Yacoub, 2014: 3). Kültün en büyük destekçisi olan Basileios, Caesaria'da ve komşu kentlerde şehit azizlerin kültünün tanınmasını teşvik etmiştir. Basileios'a ait mektup ve vaazlarda onun Caesaria'da kırk şehit onuruna kutsal alanlar yaptırdığı anlaşılmaktadır (Destephen, 2015: 69).

Basileios’un kardeşi olan Nyssalı Gregorius zamanında şehit askerler onuruna, hem Caesaria’da hem de orijinal memleketi olan Sebasteia’da anma törenleri düzenlenmiştir. (Dam, 2003: 137). Gregorius’un 1. 5 nolu mektubu Sebasteia’daki kırk şehitler adına yapılan törene dair önemli bilgiler içermektedir. Gregorius, kentte kutsal şehitler onuruna ilk yortunun kardeşi Peter’in başpiskoposluğu zamanında düzenlendiğine değinerek, şehirdeki ilk törene katılması için kardeşi tarafından bizzat davet edildiğini kaydetmiştir (Silvas, 2007: 106). Gregorius’a ait iki vaazda Sebasteia yakınlarında yer alan bir kilisede kırk şehit anısına iki günlük bir yortunun düzenlendiğine işaret edilmektedir. Gregorius ilk vaazını kırk şehitler kilisesinde ibadet eden kalabalığın gürültüsünden dolayı erken bitirmek zorunda kalmıştır. Kilisede yer alan kalabalık, kültün toplumda oldukça fazla destekçisi bulunduğuna işaret eden bir detaydır. Gregorius, Sebasteia’dan bahsederken; “o yerin ve topluluğun en büyük meyvesi ve hazinesi şehitlerdir” demiştir (Heil vd, 1990: 152-153).

Kült zamanla daha geniş coğrafyaya yayılmış ve farklı bölgelerde kutsal şehitlerle ilgili anlatılar ve yortu kutlamalarına rastlanılmıştır. Bu örneklerden biri Kıpti (Kopt) edebi metinleridir. Kırk şehitler kültü Severus’un Antakya sürgünü sırasında Mısır’da tanınmaya başlamış ve onurlarına anma töreni düzenlenmiştir. Kıpti kilisesine ait 15. yüzyıla tarihlenen el yazmalarında Sebasteia’nın Kırk Şehidi onuruna 13 Baramhat ve 15 Amşir’de kutlamalar yapıldığı kaydedilmiştir (Yousef, 2015: 346; Kazdan ve Sevcenko, 1991: 800).

Aziz şehitlerin kültü Kapadokya ve Suriye’den sonra 4. yüzyıl sonunda batıda hızla yayılmaya başlamıştır (Gulowsen, 2001: 241). Kültün batıda tanınmasını Brescia piskoposu Aziz Gaudentius sağlamıştır. Gaudentius’a ait vaazda azizin Kudüs’e yaptığı hac ziyaretinden dönerken Caesaria’da Aziz Basileios’un yeğenleri tarafından şehitlere ait kalıntıların bir kısmının kendisine verildiğini söylemiştir. Aziz Gaudentius, bu kutsal kalıntılar onuruna İtalya’da Brescia’da bir kilise yaptırmıştır (Dam, 2003: 149-150; İsrail ve Yacoub, 2014: 10). Yine Roma’da 12. yüzyıla tarihlendirilen dört kilise ve Lateran Bazilikası’nda bulunan sunak kırk şehitler adına yaptırılmıştır (Gulowsen, 2001: 241).

Temnic yazıtından M.S. 1219 yılına kadar Sırp başpiskoposluğunun yetki alanında kalan Ohri’deki Aziz Sophia Katedrali’nde Sebasteia’nın şehitlerine ve kültürüne büyük saygı duyulduğu öğrenilmektedir. Sırbistan’da kırk şehitler kültü için en fazla emek veren kişi başpiskopos Aziz Sava olmuştur. Sava’nın çağdaşı olan Dometijan, onun Xiropotam’daki Athos Dağı’nda kutsal kırk şehitler evini yaptırdığını aktarmıştır (Pavlovic, 2008: 297-299).

Hristiyanlık dünyasında hürmet gören ve oldukça popüler olan kırk şehitler menkıbesine birçok eserde yer verilmiştir. Rivayete göre, kırk asker hapse atıldıktan sonra definleriyle ilgili isteklerini içeren vasiyetnamelerini Meliton’a yazdırmışlardır. Passio metni olarak bilinen bu kaynakta kırk şehitlerden birisi olduğu kabul edilen Eustrations ölümünden sonra kendisinin ve arkadaşlarının bedenlerinin Sebasteia’da doğduğu kasaba olan Arauraka’nın Analibozara köyüne gömülmesini vasiyet etmiştir (Sevcenko, 2012: 273; Karlin-Hayter, 1991: 109).

Kırk şehitler hikâyesi Kapadokyalı kilise babaları Caesariyalı Basileios ve Nyssalı Gregorius tarafından süslenerek anlatılsa da hikâyenin aslına büyük ölçüde sadık kalınmıştır (Limberis, 2011: 318). Yine kilise babalarından Aziz Ephrem ve Aziz Ioannes Khrystostomos bazı farklılıklarla kırk şehitler menkıbesini aktarmışlardır (Moreau, 1924: 318). Antakyalı Aziz Severus, Homily XIII, 16. metinde Sebasteia'nın Kırk Şehidi ve kültü hakkında bilgi vermiştir (Allen ve Hayward, 2004: 107 vd). 5. yüzyıla ait Sozomenos'un Kilise Tarihi ve 6. yüzyıla tarihlenen Prokopios'un tarihi kaynaklarında da konu ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Gulowsen, 2001: 237). Prokopios, İmparator Jüstinianus'un romatizmasının kırk şehitlerin kalıntılarının bulunduğu S. Irene Kilisesi'nde nasıl tedavi edildiğini; *"Justinian kiliseye gittiğinde inancının ödülünü hemen aldı. Şehitlerden geriye kalan kutsal kalıntılardan akan yağ, mor bir sargı bezi ile imparatorun ayağına sarıldı"* sözleriyle anlatır. Prokopios, tedavi edilmesi imkânsız kabul edilen hastalıkların çaresinin hala kilisede yağa batırılarak hastalar üzerinde kullanılan mor sargıda olduğunu da eklemiştir (Procopius, I. VII; Cameron, 1996: 87).

16. yüzyılda Sivas'ı ziyaret eden Polonyalı Simeon ve Antakya Keşişi Macarius seyahatnamelerinde kutsal kırk şehitler hakkında edindikleri bilgileri aktarmışlardır (Mahiroğulları, 2001: 21, 46). Kırk Romalı askerinin şehit edildiği ve cansız bedenlerinin yakıldığı mekânlar hakkında bilgileri Simeon ve Macarius'un seyahatnamesinden öğrenmekteyiz. Konu hakkında fazla bilgi vermeyen Simeon, askerlerin Çayırağzı denilen yerde şehit edildiğini ve bu alanın Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilerek, ziyaret edildiğini kaydetmiştir (Mahiroğulları, 2001: 21). Macarius ise seyahatnamesinde yerli halktan edindiği bilgileri detaylı şekilde kaydetmiştir. Askerlerin şehit edildikleri gölün artık kuru bir alandan ibaret olduğunu anlatan seyyah, şehitlerin kemiklerinin gömüldüğü yerde yöre halkı tarafından ağıatma olarak adlandırılan su kaynağının bulunduğu bahsetmektedir. Macarius'un yöre halkından edindiği bilgiye göre yer yıl bayram sabahında bu suyun döküldüğü yere mucize olarak iki balık gelirmiş. Şehitlerin bedenlerinin ateşe verildiği alanı da inceleyen Macarius, alanın surların dışında eski bir kilisenin yanında yer aldığını ve burada Ermeni mezarlığının bulunduğunu aktarmıştır (Mahiroğulları, 2001: 47; Belfour, 1836: 444).

Kırk Hristiyan Romalı askerinin şehit edildiği göl günümüzde Sivas'ta Çayırağzı olarak da bilinen Üçlerbey Mahallesi'nde Çukurpınar mevkiinde yer almaktadır. Göl alanı Macarius'un da belirttiği üzere kurak bir arazi olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 1). Bölge, yerli halk tarafından Kırklar ya da Kırk Azizler gibi isimlerle de anılmaktadır. Macarius'un, askerlerin cansız bedenlerinin ateşe verildiğini tarif ettiği alanda ise bugün Temeltepe 5. Piyade Er Eğitim Tugay Komutanlığı arazisi içinde kalan Surp Kevork Kilisesi ve Ermeni mezarları yer almaktadır (Resim 2).

Kutsal Şehitlere Adanan Yapılar ve Kültürün Sanattaki Yansımaları

Hristiyanlık dünyasında büyük saygı duyulan aziz şehitler adına farklı coğrafyalarda kilise, manastır ve sunaklar yapılmıştır. Kült, M.S. 373 yılında Aziz Basileios tarafından serbest bırakılmış ve sonrasında Caesaria'da kırk şehitler onuruna kutsal alanlar yaptırılmıştır (Destephen, 2015: 69). Nyssalı Gregorius, M.S. 380'lerde arkadaşı Ampilochios'a yazdığı

mektupta, kırk şehitler anısına yaptırmak istediği kilisenin planından detaylı olarak bahsederek, inşası için bazı maddi sıkıntılar yaşadığını anlatmaktadır. (Silvas, 2007: 196-202).

Anonim bir Orta Çağ Süryani kroniğinde kaydedilen bilgiye göre, Amida (Diyarbakır) piskoposu John Sa’ārā zamanında (M.S. 483-502) şehirde kutsal şehitler adına büyük ve görkemli bir kilise yaptırılmıştır. Bu kilise M.S. 503 yılında yaşanan Pers kuşatmasından sağ kalanlar için sığınak olmuştur (Palmer, 1990: 116).

Mardin’de Mor Behnam ve kız kardeşi Sara adına M.S. 569 yılında inşa edilen kilise kırk şehitlerin kutsal kalıntılarının bir kısmını içerdiği için Kırk Şehitler Kilisesi olarak adlandırılmıştır (Uygur, 2015: 93).

Bulgaristan’ın Veliko Tırnova kentindeki en ünlü Orta Çağ yapısı olan Aziz Kırk Şehitler Kilisesi Bulgar Kralı II. İvan Assen döneminde, 1230 yılında inşa edilmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle kilise camiye dönüştürülmüş ve barındırdığı duvar resimlerinin çoğu tahribata uğramıştır (Sakkeliariou vd, 2010: 501-506).

Sebasteia’nın aziz şehitleri onuruna geniş coğrafyada yapılan kilise ve tapınak gibi kutsal yapıların yanında bazı yerleşim yerlerine de kırk şehitlerin adının verildiği görülmektedir. Sivas ili Zara ilçesi sınırlarında yer alan Yeşildere köyünün, eski isminin Kırk Şehitler Köyü olması buna bir örnektir.

M.S. 4. yüzyılda Kapadokya’dan yayılan kırk şehitler kültürü, Geç Antik Çağ’daki en başarılı temalardan biri olmuştur. Donmuş gölde bekleyen askerler ve gölün kenarındaki hamama giren askerlerin betimlendiği sahne uzun yıllar boyunca popüler kalmayı başarmıştır (Resim 3). Bu sahnenin unutulmamasının başlıca sebebi, Aziz Basileios, Aziz Nyssalı Gregorius ve Nazianzus’lu Gregorius gibi kilise babalarının kutsal şehitlerin hikâyelerine; vaazlarında ve mektuplarında sık sık yer vermiş olmasıdır (Leemans, 2000: 115).

Aziz şehitlerin kültürü kutsal yapıların duvarlarında ve ikonalarda yıllar boyunca çok popüler bir tema olarak kullanılmıştır. Kutsal şehitlerin tasvirleri sahnenin diğer detaylarıyla birlikte verilerek olayın vurgulandığı örnekler ile sahnenin hiçbir detayı verilmeksizin askerlerin büst veya boydan tasvirlerinin verildiği örnekler olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Askerlerin otuz dokuzunun ismi ve fiziksel özellikleri kısaca Fournalı Dionysos tarafından Ressamın Rehberi isimli eserde kaydedilmiştir (Hetherington, 1990). Sahnenin geleneksel anlatımında bir gölün içinde veya önünde yarı çıplak halde bekleyen askerler tasvir edilir. Bizans sanatında özellikle imanının vurgulandığı sahnelerde acının ifade edilmesi genellikle tercih edilmezken, gölün ve çıplaklığın tasvir edildiği örneklerde askerlerin yüzünde ve beden dillerinde bu ifade kullanılmıştır. Kırk şehitlerin erken dönem örneklerinde rastlanılmayan endişeli ve acılı yüz ifadesi, 10. yüzyıldan itibaren tasvirlerde görülmeye başlanmıştır. Sahnenin ikonografik ve ideolojik özellikleri vaftiz sahnesini çağrıştırmaktadır. Su, vaftiz olgusunda arınmanın sembolik anlatımına aracılık ederken; kırk şehitler anlatısında

suyun sebep olduğu ölüm ile gelen ölümsüzlük ve imanın gücü vurgulanmıştır (Barut, 2017: 75-76).

İtalya'da Palatine yamaçlarında yer alan Santa Maria Antiqua Kilisesi'nin sol koridorundaki kırk şehitler tasvirinde donmuş gölün içinde işkence gören askerler arka arkaya sıralanmış halde tasvir edilmiştir. Tasvirde su ile vaftiz olgusunun çağrıştırıldığını dile getiren A. Kalas, askerlerin yüzlerinde acı ifadesinin bulunmadığını belirtir (Kalas, 2004: 204-208).

Askerlerin yüzlerindeki dingin ifade, 10. yüzyıldan itibaren yerini çekilen bedensel acıyı yansıtan tasvirlerle bırakmıştır. Bu sahnenin Bizans İmparatorluğu'nda 726-843 yılları arasında tasvirlerin yasaklandığı ikona kırıcı dönem sonrasında günümüze gelebilmiş en erken tarihli taşınabilir örnekleri, Berlin'deki Bode Müzesi'nde sergilenen 10. yüzyıla ait fildişi ikona ile Hermitage Müzesi'nde bulunan 11/12. yüzyıla tarihlenen fildişi ikonadır (Barut, 2017: 76) (Resim 4).

Aziz Basileios ve Aziz Gregorius başta olmak üzere kilise babaları sayesinde Kapadokya bölgesinde büyük saygı gören kırk şehitler, bölgedeki kiliselerin duvarlarında popüler bir tema olarak kullanılmıştır. 1216-17 yıllarına tarihlenen Ürgüp'teki Şahinefendi Kırk Şehitler Kilisesi'nde yapılan restorasyon çalışmasında tavandaki isli tabakanın temizlenmesiyle kırk şehitler sahnesi açığa çıkarılmıştır (Pelosi vd, 2013: 103) (Resim 5).

Ortodoks Süryani geleneğinde kırk şehitlere adanan en önemli merkezlerden biri Mardin Kırklar Kilisesi'dir. Diğer Ortodoks Süryani kiliselerinde olduğu gibi Kırklar Kilisesi'nde de liturjinin bir parçası olarak Süryani geleneğinde önemli yer tutan bez ikonalar mevcuttur. Geleneğin son temsilcisi olan Nasra Şimmes Hindi kırk şehitleri bez ikonalara işlemiştir (Barut, 2017: 77) (Resim 6).

Kapadokya'dan yayılarak doğuda ve batıda geniş bir coğrafyada kutsal mekânların duvarlarında yer alan kırk şehitler betimlemesinin en tanınmış örneklerine Şahinefendi Kırk Şehitler Kilisesi'nde, Kıbrıs Gazimagusa'daki Aziz Peter ve Paul Kilisesi'nde ve Sicilya'daki Santa Lucia Kilisesi'nde rastlanılmaktadır. Orta Çağ'da Aziz Lucia onuruna inşa edilen kilisede kırk şehitlere adanmış küçük bir şapel yer almaktadır. Şapelde 9-11. yüzyıl arasına tarihlendirilen, kireç taşı üzerine kazınmış pasajlar ve kutsal şehitleri betimleyen duvar resimleri yer almaktadır (Pelosi vd, 2013: 103; Walsh, 2013: 193; Peers, 2010: 86-88).

Kırk şehitler tasviri kutsal mekânlar ve ikonalar dışında zamanla mühürlerin üzerinde de görülmeye başlamıştır. Washington D.C.'deki Dumbarton Oaks Müzesi'nin koleksiyonunda yer alan 10. ve 11. yüzyıllara ait iki mühürde Sebasteia'da şehit edilen kırk askerden birisi olan Aziz Nikolaos'un tasvirinin yer aldığı düşünülmektedir. Mühür üzerinde adı geçen Mesonakta'nın kesin olmayan bir bilgiye göre kırk şehitler adı ile anılan bir gölün yakınında yer aldığı söylenir. Bu bilgiden yola çıkarak mühür üzerindeki figürün Sebasteia şehitlerinden Aziz Nikolaos olabileceği ileri sürülmektedir. Ancak bu bilginin doğruluğu net değildir

(Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 103) (Resim 7). Yine aynı müzede Sebasteia’nın Kırk Şehidi’nin betimlendiği, 13. yüzyıla ait mozaik bir ikona sergilenmektedir (Pavlovic, 2008: 293).

Sonuç

Roma İmparatorluğu’nun doğusundaki Kapadokya Eyaleti içerisinde yer alan Sebasteia, Hristiyanlar arasında inançları uğruna şehit edilen kırk Romalı asker ile tanınmaktadır. Sebasteia’nın şehitlerinin popüleritesi, Anadolu dışında kendilerine adanmış çok sayıda kilise ve Hristiyan sanatında çok sık kullanılmış olmalarıyla kanıtlanabilir. Askerlerin cansız bedenleri Hristiyanlarca kutsallaştırılmasını diye yakılmış olsa da, kırk askerin kültü Aziz Basileios tarafından serbest bırakılana kadar yaklaşık 50 yıl boyunca gizli şekilde taraftar bulmaya devam etmiştir. Sebasteia’nın Kırk Şehidi kültüne en büyük hizmeti şüphesiz Caesaria piskoposu Aziz Basileios ve ailesi vermiştir. M.S. 373’te Kapadokya bölgesinde kırk şehit kültürünü serbest bırakan Basileios, askerler onuruna kiliseler yaptırarak kültürün diğer bölgelerde tanınmasını teşvik etmiştir. Basileios’un kardeşi olan Nyssalı Gregorius’un arkadaşına yazdığı mektupta, yaşadığı maddi sıkıntılara rağmen kırk asker adına kilise yaptırmaktan vazgeçmediği görülmektedir. Basil ve ailesi himaye ettikleri şehitlere ait kalıntıları diğer kilise babaları ile paylaşarak, kırk şehitler adına farklı coğrafyalarda kiliseler yapılmasını sağlamıştır. Basileios, Gregorius, Ephrem ve Ioannes Khrysostomos gibi kilise babaları ile Sozomenos ve Prokopios gibi kilise tarihçileri sayesinde kırk şehitler teması uzun yıllar boyunca unutulmayarak, doğuda ve batıda farklı bölgelere taşınmıştır.

Kırk askerin şehit edildiği ve cansız bedenlerinin yakıldığı mekânların tespiti konusunda 17. yüzyılda Sivas’ı ziyaret eden seyyahlar Simeon ve Macarius bize yardımcı olmaktadır. Özellikle Macarius’un yöre halkından edinerek verdiği bilgiler daha detaylıdır. Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen ve Çayırağzı olarak da bilinen Üçlerbey Mahallesi’ndeki Çukurpınar mevkiinde yer alan kurumuş göl alanı üzerinde günümüzde yapılaşmaya izin verilmemektedir. Sebasteia’nın Kırk Şehidi ile bağlantılı olarak kutsal kabul edilen diğer bir alan Surp Kevork Kilisesi, Çukurpınar mevki ile birlikte inanç turizminde önemli birer merkez haline getirilebilir. Nitekim Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren büyük saygı gören kırk şehitler kültü günümüzde hala geniş bir coğrafyada kutlanmaya devam etmektedir. Ayrıca söz konusu alanlarda detaylı bilimsel araştırma ve kazı çalışması yapılması ile konu hakkında daha kesin sonuçların elde edilmesi muhtemeldir.

Kaynakça

- ALLEN, Pauline, HAYWARD, C. T. R; *Severus of Antioch*, London and Newyork, 2004.
- BARUT, Ferda; “Kırk Martirler Kültü ve Doğu Hristiyan Sanatındaki Yansımaları”, *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 22-25 Ekim 2014 Aydın*, Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın 2017, s. 71-78.
- BELFOUR, F. C; *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, V. 2, London, 1836.
- BETTEN, Francis S; “The Milan Decree of A. D. 313: Translation and Comment”, *The Catholic Historical Review*, V. 8/2, 1992, s. 191-197.
- BUCKLE, David Purdy; “The Forty Martyrs of Sebaste: A Study of Hagiographic Development”, *Bulletin of the John Rylands Library* 6, 1921-22, s. 352-360.
- CAMERON, Averil; *Procopius and the Sixth Century*, University of California Press, California, 1996.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, V. 3, (Ed. John Nesbitt and Nicolas Oikonomides), Washington D.C, 1996.
- DAM, Raymond Van; *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, University of Pennsylvania Press, Pensilvanya, 2003.
- DESTEPHEN, Sylvaian; “Martyrs Locaux et cultes civiques en Asie Mineure”, *Desdieux civiques aux saints patrons (IV-VII siecle)*, Paris, 2015, s. 59-116.
- Gregorii Nysseni Opera X.1: Gregorii Nysseni Sermones*, (Ed. O. Heil, J. P. Cavarinos, O. Lendle), Brill, Leiden, 1990.
- GULOWSEN, Kirstin; “The Cult of the Forty Martyrs on Forum Romanum”, *Late Antiquity: Art in Context*, Museum Tusculanum Press University of Copenhagen, Copenhagen, 2001, s. 235-248.
- HAGEDORN, Dieter; “PUG I 41 und die Namen der vierzig Martyrer von Sebaste”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, S. 55, 1984, s. 146-153.
- HAKMAN, Meral; “Son Pagan İmparator Lulianus Apostata’nın Caesaria ile Düşmanca İlişkilerinin Sebebi”, *History Studies*, S. 5/1, 2013, s. 199-209.
- HETHERINGTON, Paul; *The Painter’s Manual of Dionysius of Fournia*, Oakwood Publications, 1990.
- İSRAEL, Hadrian Mar Elijah Bar, YACOUB, Chabril Bar; *The Forty Martyrs of Sebaste*, Nazarian Foundation, 2014.
- İZNİK, Erkan; “Pagan Bir İmparatorluğun Hristiyan İmparatorluğa Dönüşümü”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 49, 2009 Ankara, s. 41-76.
- KALAS, Gregor A; “Topographical Transitions: The Oratory of the Forty Martyrs and Exhibition Practices in the Early Medieval Roman Forum,” in *Santa Maria Antiqua al Foro Romano cento anni dopo. Atti del colloquio internazionale, 5-6 maggio 2000*, Roma, 2004, s. 201-213.
- KARLİN-HAYTER, Patricia; “Passio of the XL Martyrs of Sebaste: The Greek Tradition; The Earliest Accounts”, *Analecta Bolandiana* 109, 1991, s. 249–305.
- KAZHDAN, Alexander, SEVCENKO, Nancy Patterson; “Forty Martyrs of Sebasteia”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 2, New York, 1991, s. 799-800.
- LEEMANS, Johan; “Schoolrooms for Our Souls, The Cult of the Martyrs: Homilies and Visual Representations as a Locus for Religious Education in Late Antiquity”, *Paedagogica Historica* 36, N. 1, 2000, s. 113-127.
- LİMBERİS, Vasiliki M; *Architect of Piety The Cappadocian Fathers and the Cult of the Martyrs*, Oxford University Press, New York, 2011.

- MAHİROĞULLARI, Adnan; *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul, 2001.
- MOREAU, P. Rene; *Saints et Saintes de Dieu, Maison Alfred Name at Fils*, Paris, 1924.
- PALMER, Andrew; *Monk and Mason on the Tigris Frontier*, Cambridge University Press, 1990.
- PAVLOVIĆ, Dragana; "The Cult and Iconography of Forty Martyrs of Sebasteia in the XIII Century Serbia", *Seventh International Symposium Niš and Byzantium Niš, 3-5 June, 2008*, s. 293-305.
- PEERS, Glenn; "Finding Faith Underground: Visions of the Forty Martyrs Orato at Syracuse", in *Looking Beyond: Visions, Dreams and Insights in Medieval Art and History*, Princeton University Press, Princeton, 2010, s. 84-106.
- PELOSI, Claudia, AGRESTI, Giorgia, ANDALORO, Maria, BARALDI, Pietro, POGLIANI, Paola, SANTAMARIA, Ulderico; "The Rock Hewn Wall Paintings In Cappadocia (Turkey) Characterization Of The Constituent Materials And A Chronological Overview", *E-Preservation Science 10*, 2013, s. 99-108.
- PESTHY-SIMON, Monika; *Isaac, Iphigeneia, Ignatius, Martyrdom and Human Sacrifice*, Central European University Press, Newyork, 2017.
- PROCOPIUS; *On Buildings*, Vol. 7, (Çev. H. B. Dewing), Harvard University Press, London, 1940.
- SAKELLARIOUA, E, ZORBAA, T, PAVLIDOUA, E, ANGELOVAB, S, PARASKEVOPOULOSA, K. M; "The Byzantine Church of '40 Holy Martyrs' in Veliko Turnovo, Bulgaria: Pigments and Technique", *7th International Conference of the Balkan Physical Union*, 2010, s. 501-506.
- SEVCENKO, Nancy Patterson; "The Posthumous Miracles of St. Eustrations on a Sinai Templon Beam", *Byzantine Religious Culture. Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, (Ed. D. Sullivan, E. Fisher, S. Papaioannou), Brill, Leiden, 2012, s. 267-287.
- SILVAS, Anna M; *Gregory of Nyssa: The Letters Introduction, Translation and Commentary*, Brill, Leiden, 2007.
- STEPHENSON, Paul; *Büyük Konstantin*, (Çev. Gürkan Ergin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- UYGUR, Hatice Kübra; "Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekân Efsaneleri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Bilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara, 2015.
- WALSH, Michael J. K; "The Re-emerge of the Forty Martyrs of Sebaste in the Church of Saint Peter and Paul, Famagusta Northern Cyprus", *Journal of Cultural Heritage 8*, 2007, s. 81-86.
- _____. "A Spectacle to the World, Both to Angels and to Men: Multiculturalism in Medieval Famagusta, Cyprus, as seen through The Forty Martyrs of Sebaste Mural in the Church of Saints Peter and Paul", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, Vol1/ 3, 2013, s. 193-218.
- YOUSEF, Youhanna Nessim; "Shaping Coptic Christian Identity: Severus and the Adoption in Egypt of the Cult of the Forty Martyrs", *Christian Shaping Identity from the Roman Empire to Byzantium*, *Studies Inspired by Pauline Allen*, Brill, Leiden, 2015, s. 342-363.

Ekler

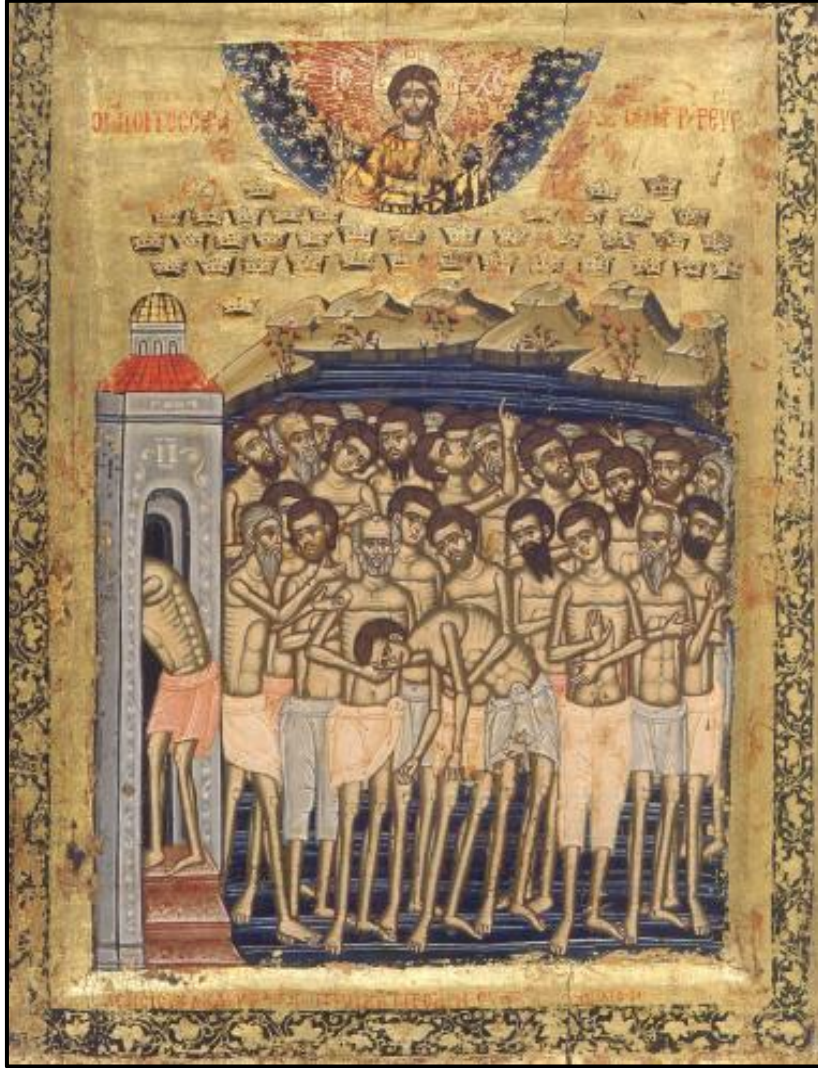
Resim. 1. Kırk Romalı Askerin Şehit Edildiği Çukurpınar Mevkii (H. Kaya Hasdemir Arşivi).

Resim. 2. Surp Kevork Kilisesi (H. Kaya Hasdemir Arşivi).

Resim. 3. Donmuş Gölde Bekleyen Askerler ve Gölün Kenarındaki Hamama Giren Asker Sahnesi (Petit Palais Musée des Beaux-Arts Koleksiyonu).

Resim. 4. Bode Müzesi'nde Sergilenen Fildişi İkona (Walsh, 2013: 207).

Resim. 5. Şahinefendi Kilisesi, Restorasyon Sonrası Ortaya Çıkarılan Sebasteia'nın Kırk Şehidi (Pelosi, 2013: 101).

Resim. 6. Kırk Şehitler Bez İkona (Barut, 2017: 79).

Resim. 7. Kırk Şehitten Birisi Olan Aziz Nicholas'ın Tasvir Edildiği Düşünülen Mühür (Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 103).

Makalenin Geliş Tarihi: 9 Mart 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 13 Mayıs 2020

SİVAS VİLAYETİ POLİS TEŞKİLATININ KURULUŞU (1885-1893)
THE FOUNDATION OF CONSTABULARY IN SİVAS PROVINCE (1885-1893)

*Yasin Kozak**
*Olca Kahraman***

Öz

1845 yılında kurulan Osmanlı polis teşkilatı bir yıl kadar varlığını devam ettirdikten sonra 1846 yılında kaldırılmış, yerine Zabtiye Müşiriyeti ihdas edilmiştir. Mezkûr müşiriyet, 1846-1879 yılları arasında ülkenin iç emniyeti ile ilgilenmiş ve 1879 yılında Zabtiye Nezareti'nin kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti, 1879-1909 yılları arasında ülkesinin iç emniyet ve güvenliğini Zabtiye Nezareti'ne bağlı polis teşkilatı ile sağlamaya çalışmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve 1885-1893 yılları arasını kapsayan dönemde Sivas vilayeti polis teşkilatının ne zaman kurulduğu, nasıl teşkilatlandığı, 1885-1893 yılları arasındaki ilerleme sürecinin nasıl olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden konuyla ilgili elde edilen belgelerden, Osmanlı Devlet Salnameleri ve Sivas Vilayet Salnameleri ile konumuzla ilgili telif eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sivas Sancağı, Sivas Polis Teşkilatı, Polis Memuru.*

Abstract

Founded in 1845, Ottoman Constabulary continued its existence for one year, and it was abolished in 1846; instead, Zaptieh Directory was established. Mentioned Directory dealt with the internal security of the state and continued its existence until 1879, when the Zaptieh Ministry was founded. Ottoman State tried to maintain the internal security of its land with the constabulary affiliated to Zaptieh Ministry between the years 1879-1909. In our study, which is about the

* Dr., yazı46@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2545-0000.

** Araştırma Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, olcaykahraman0103@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7320-6403.

foundation and development of constabulary in Sivas province between the years 1885-1893, we tried to reveal when and how the constabulary was founded, organized, and how its progression was between the years 1885-1893 in Sivas.

In our study, the documents about the subject from Presidential Ottoman Archive, Ottoman State Annuals, Sivas Province Annuals, and compilations about the subject are used.

Keywords: *Sivas Province, Sivas District, Sivas Constabulary, Police Officer.*

Giriş

Devletler, tarihten günümüze güvenliklerini temin için farklı isimler altında çeşitli birimler/kurumlar ihdas etmişlerdir. Gerek tarihte kurulmuş Türk devletlerinde gerekse Kıta Avrupası ve Britanya adasında kurulmuş devletler de bu çerçevede hareket etmişlerdir. Tarihte kurulmuş olan Türk devletlerinden olan Göktürkler “Börüler”, Karahanlılar “Kapucubaşları-Şahneler”, Anadolu Selçuklular ise “Serleşkerler-Subaşılar” adı verilen birimler ile ülkelerinde iç güvenliği sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti’nde ise ülkenin iç güvenliği, Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılincaya kadar bu teşkilata bağlı bostancıbaşı, asesbaşı, çavuşbaşı, böcekbaşılar tarafından sağlanmıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra ülke içinde asayiş sağlamak için Asakir-i Zabtiye Teşkilatı kurulmuştur.¹

Kıta Avrupasında ve İngiltere’de kurulmuş olan devletler, iç güvenliklerini polis teşkilatı kuruluncaya kadar farklı birimler tarafından sağlamıştır. 1667 yılında Fransa’da, 1714 yılında ise İngiltere’de iç güvenliği sağlamak için polis teşkilatı kurulmuştur.² İngiltere’de yaşanan sanayileşme, kırsaldan kente göçü artırmış ve bu durum kentlerde yoksulluğa, ahlaki çöküntüye ve asayişsizliğe neden olmaya başlamıştır. Sosyo-ekonomik yapıdaki dönüşüm ve gündelik yaşama yansımaları İngiltere’de polis teşkilatının gelişmesini beraberinde getirmiştir. Yaklaşık yüz yıllık polislik tecrübesi ile 1829 yılında Londra Metropolitan Polisi kurulmuştur. Bu tarih, aynı zamanda İngiltere’de modern anlamda polis teşkilatının kurulduğu yıl olarak kabul edilmektedir.³ Fransa’da ise 1667 yılında kurulan polis teşkilatı Fransız İhtilali sonrası lağvedilmiştir.⁴ Bunun yerine de tekrardan başta Paris olmak üzere

¹ Eyüp Şahin, “Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi”, *Polis Dergisi*, Sayı 38, Ankara, 2004, s. 177; Derviş Okçabol, *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi (Tıpkı Basım)*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2016, s. 26-27; Halim, Alyot, *Türkiye’de Zabıta*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947, s. 10-20.

² Şaban Ali Özel, *Türk Polis Teşkilatı’nın Gelişiminde Batı’nın Etkisi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 12-13. Polis sözcüğü, kelime kökeni itibarıyla Yunanca olup, Romalılar tarafından Yunancadan alınarak latinceleştirilen “politia” sözcüğünden türetilmiştir. Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle beraber polis terimi de 15. yüzyılda Fransız Burgundian dilinde yeniden ortaya çıkıncaya kadar unutuldu. Kısa süre içerisinde, Almanya, İspanya ve İtalya gibi ülkelere yayıldı. Latince “politia” kelimesinden türetilen İngilizce “policy” ve “politics” kelimeleri zaman içinde, “kentte yaşayanların bekası ve refahı, kenti yönetme şekli ve kentin idaresi” anlamlarında kullanılmıştır. Erol Subaşı, “Kapitalizmin Şafağında: Kent, Polis ve Güvenlik”, *Kent Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 23, İstanbul, 2018, s. 117; Zeki Hafizoğulları, “İnsan Hakları, Polis Görevi ve Yetkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 1-4, Ankara, 1995, s. 566. Türk Dil Kurumu sitesinde yer alan Türkçe Sözlüğü’nde polis; “şehirde kamu düzenini, huzur ve güvenliği sağlayan kuruluş, kolluk, zabıta; bu kuruluşta yer alan görevli, kollukçu” anlamlarında yer almaktadır. (Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> (23.04.2020)

³ Subaşı, s. 121.

⁴ Vincent Denis, “Eski Kumaştan Yeni Elbise Çıkarmak ya da Devrimin Başlarında Paris Polisinin Çelişkiler (1789-1792)”, (Çev: Emre Ökten), *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 118-124.

Fransa'da polis teşkilatı ihdas edilmeye başlanmıştır. Çalışmalar neticesinde Fransa polis teşkilatı 19. yy da gelişme göstermeye başlamış ve 1848 yılına gelindiğinde Fransız polis sayısı 5000'e yükselmiş bu sayı ilerleyen yıllarda 16000'lere kadar çıkmıştır.⁵

Tanzimat dönemiyle beraber Osmanlı'da mülkiye başta olmak üzere hemen her konuda Fransa örnek alınarak yeni kurumlar ihdas edilmeye başlanmıştır. Bu kurumlardan biri de polis teşkilatıdır. Osmanlı polis teşkilatı kurulmadan önce iç güvenliğe yönelik tedbirler, Osmanlı askeri yapılanması içinde yer alan birimler tarafından alınmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasaba sınırları içinde güvenliği tesis etmek için 10 Nisan 1845 tarihinde Fransızlardan örnek alınarak askeri birimlerden ayrı isminde "polis" ibaresinin yer aldığı, Osmanlı Polis Teşkilatı kurulmuştur.⁶ Kurulan polis teşkilatının, on yedi maddelik teşkilat, görev ve yetkileri ile işleyişini belirleyen bir de nizamname yayınlanmıştır.⁷ Polis Teşkilatı'nın kuruluş tarihi olarak her ne kadar 10 Nisan gösterilmekte ise de son dönemde yapılan çalışmalar neticesinde bu tarihin, ilk Polis Nizamnamesi'nin yayınlandığı 20 Mart 1845 olduğu ortaya çıkmıştır.⁸ Bu nizamname ile ilk defa Osmanlı'da "polis" ibaresine yer verilmiştir. 1845 senesinde kurulan polis teşkilatı, 15 Şubat 1846 tarihinde Zabtiye Müşirliği'nin kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiştir.

1846-1879 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde asayiş, Zaptiye Müşirliğine bağlı zabıta teşkilatınca sağlanmıştır. Zabtiye Müşiriyeti kurulduktan sonra teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştır.⁹ 1850-51 yılında narh işlerinde görevli kılınmak üzere Zabtiye Müşirliğine bağlı olarak Es'âr Meclisi adıyla bir meclis açılmıştır. 1869'dan sonra İstanbul'da bilâd-ı selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) ve ülkenin her yerinde zâbitaya bağlı vukuatın duyurulması amacıyla Bâb-ı Zâbtiyye'ce "Vekayi-i Zabtiyye" adlı gazetenin yayınlanmasına karar verilmiştir.¹⁰

1846-1869 yılları arasında Edirne, Bosna, Prizren, Selanik, Tuna, Yanya, İşkodra; Aydın, Ankara, Erzurum, Adana, Hüdavendigâr, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya; Bağdat, Cezayir-i Bahri Sefid, Hicaz, Halep, Suriye, Trablusgarp, Girit, Lübnan, Kudüs ve Kıbrıs olmak üzere toplam 26 bölgede Zabtiye müşirliği hayata geçmiştir.¹¹ 22 Mayıs 1869 tarihinde zaptiye askerlerinin mülkî, adlî, askerî görev ve yetkileri konusunda talimatname çıkarılmış ve İstanbul'daki çeşitli merkezlerde bulunan zaptiye teşkilatı bir araya getirilmiştir. 14 Haziran 1869'da çıkarılan Asâkir-i Zabtiyye Nizâmnamesi'yle de İstanbul'da yeni bir düzenleme yapılırken taşrada ise her vilâyetin süvari ve piyade zaptiye askerleri zaptiye alayına

⁵ Özel, s. 15.

⁶ Alyot, s. 177.; Okçabol, s. 96-97.; Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 106.

⁷ Alyot, s. 177.; Okçabol, s. 96-97.

⁸ Ali Birinci, "Türk Emniyet Teşkilatında İlkler", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Ankara, 1999, s. 10.

⁹ BOA, ZB, 2-88, Hicri(H). 29-12-1285(Miladi(M). 12 Nisan 1869).

¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Zaptiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul, 2013, s. 129.

¹¹ BOA, ZB, 2-88, Hicri (H). 29-12-1285 (Miladi(M). 12 Nisan 1869).

dönüştürülmüştür. Ayrıca, sancaklarda taburların, kazalarda ise bölüklerin teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır.¹²

1870'lerin başından itibaren Osmanlı Devleti'nin mali buhrana doğru sürüklenen ve ağırlaşan ekonomisi zabtiye personelinin maaşlarına olumsuz yansımıştır. Bu durum ilerleyen tarihlerde zabtiye personelinin maaşlarının ödenmesinde düzensizliğe ve zaman zaman da hiç ödenmemesine neden olmuştur. Personel maaşlarındaki düzensizlik, zabtiye teşkilatının çalışma sisteminin bozulmasına yol açmıştır. Zabtiye Teşkilatı'nın düzgün işlememesi ve yaşanan asayiş olaylarını gayrimüslim unsurlara yönelik tehdit olarak gören Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti'ne iç güvenlikle ilgili yakınlıklarını artırmıştır.¹³ 19. Yüzyılın son çeyreğinde iktidara II. Abdülhamit geçmiş ve I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyetin ilanının akabinde kurulmuş olan ilk hükümet programında, Avrupa'daki polis teşkilatları düzeyinde bir polis teşkilatının kurulmasına yer verilmiştir. Bu arada iç güvenliğin aksayan yönleriyle ilgili bir rapor hazırlaması için Avrupa'dan uzmanlar getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 1877 yılında İngiltere'den Baker Paşa, İstanbul'a davet edilmiştir.¹⁴ Bu sırada Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 93 Harbi başlamış ve savaş sonrası galip gelen Rusya da iç güvenlik konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı yöneticileri de iç güvenliğin sağlanmasında yeni bir teşkilatın kurulması konusunda görüş birliğine varmıştır. Osmanlı idarecilerinin; iç güvenliğin sağlandığı takdirde Avrupalı Devletlerin, bunu sebep göstererek Osmanlı Devleti'ne yaptıkları ve yapacakları baskının ortadan kalkacağına dair düşüncesi ile aynı zamanda merkezi otoritenin ülkenin en ücra köşesine kadar yayılması da sağlanmış olacaktır.¹⁵

1878 yılında iç güvenliği sağlamak için Baker Paşa'nın başkanlığını yürüttüğü bir Jandarma Heyeti meydana getirilmiştir. Heyet çalışmalarını yürütürken Sait Paşa, heyetin çalışmalarını bitirmesini beklemeden 19 Kasım 1879 tarihinde Seraskerliğe dört maddelik bir tezkere göndermiştir. Söz konusu tezkerede; asakir-i zaptiye'nin, jandarma usulüne göre düzenlenmesi ve bir jandarma nizamnamesi hazırlanması, jandarma nizamnamesi hazırlanıncaya kadar vilayetlerdeki her türlü güvenlik ve asakir-i zaptiye işlerinin Zabtiye Müşiriyeti'nden alınarak Seraskerliğe bağlanması, Zaptiye Müşiriyeti'nin sadece İstanbul ve mülhakatının güvenlik işleriyle ilgilenmesi hususlarına yer verilmiştir. Bu tezkere ile de Zabtiye Müşiriyeti ismi, Zabtiye Nezaretine dönüştürülmüştür.¹⁶ Zabtiye Nezaretinin kurulması, iç güvenlik birimleri konusunda II. Abdülhamit dönemi merkezileşme hamlelerinden biri olarak da değerlendirilebilir. 1879 yılından sonra merkezde kurulan bu nezarete bağlı olarak taşrada birimler/şubeler ihdas edilmeye başlanmıştır.

¹² Özcan, s. 129.

¹³ Ali Sönmez, "Osmanlı Devleti'nde İç Güvenliğin Dönüşümü, Zaptiye Teşkilatından Jandarmaya", *Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İCANAS 38*, vol.6, Ankara, 2007, s. 2861.

¹⁴ Ali Dikici, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin İç Güvenliği*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2006, s. 19.

¹⁵ Sönmez, s. 2861.

¹⁶ Ali Sönmez, *Zabtiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 171.

Tanzimat sonrası iç güvenliğe yönelik yapılan reformlar çerçevesinde 1845 senesinden 1881 senesine kadarki sürede Osmanlı'da polis teşkilatının tam olarak tesis edilememesinin sebeplerini Halim Alyot şu şekilde değerlendirmektedir:

İlk olarak Tanzimat dönemi devlet adamlarının bir müesseseyi kurarken memleketin siyasi sosyal durumunu incelemeyen Avrupa devletlerinin teşkilâtını taklit etmek amacını gütmeleridir. İkinci olarak, Zabtiye teşkilâtının yanı sıra başında polis teşkilatının kurulmasının bazı idarecilerce gereksiz görülmesi, bazılarınca kendi şahsi menfaatlerine aykırı olarak görülmesinden dolayı zararlı telakki edilmesidir. Üçüncü olarak, bu süre zarfında polis teşkilatını kuracak ve teşkilatlanmasını sağlayacak kalifiye elemanların eksikliğidir. Dördüncü olarak ise bir taraftan, ekserisi ordu subaylarından meydana gelen zabtiye teşkilatının komutanlarının, polis müessesesine geçmek arzusunda bulunmamaları ve diğer taraftan devletin zabtiye erkânını gelişi güzel polis teşkilatında kullanmaktan çekinmesidir.¹⁷

Yukarıdaki sebepler arasında yer alan Zabtiye Teşkilatı'nın yanı sıra polis teşkilatının varlığının bazı kişilerce gereksiz görülmesi ya da zararlı telakki edilmesi, bahse konu tarihler arasında Osmanlı Polis Teşkilatı'nın kuruluşunun tam olarak gerçekleştirilememesinin nedenleri arasında birinci sırada gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nin kendi dinamiklerini dikkate almadan, taklit etmek suretiyle Avrupa'nın kurumlarını alması dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin birçok alanda olduğu gibi polis teşkilatını da tam olarak tesis edememesini beraberinde getirmiştir. Bu durumun da zabtiye teşkilatı komutanlarının yeni kurulan ve ne olacağı ön görülemeyen polis teşkilatında görev almak istememelerine neden olduğu ifade edilebilir. Birbirini tetikler mahiyetteki bu sebepler zinciri, söz konusu tarihler arasında Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatının kuruluşunu geciktirmiştir.

Zabtiye Nezareti 1909'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁸ Zabtiye Nezareti kurulduktan sonra şehirler, polisler için mıntıklara ayrılmıştır. Her mıntika bir polis bölüğüne ait olarak kabul edilmiş ve bu mıntıklar birer serkomiserin idaresine bırakılmıştır. Ayrıca serkomiserlerin idaresindeki bu polis bölüklerinde serkomiserin dışında birinci, ikinci ve üçüncü komiserler ile polis çavuşu ve polis neferleri görev yapmıştır.¹⁹

1879 yılında başta İstanbul olmak üzere Osmanlı'nın bazı vilayetlerinde polis teşkilatı tekrar ihdas edilmiştir. Söz konusu vilayetlerdeki polis teşkilatlarında ilk olarak askeri rütbe ve tabirler kullanılmıştır.²⁰

1884 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde Fransa'dan getirilen Bonin ile daha sonraki yıllarda yine Fransa'dan getirilen Lefoulon isimli uzmanların çalışmaları neticesinde Osmanlı

¹⁷ Alyot, s. 181-182.

¹⁸ Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi- *Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı.1*, Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, 2002, s. 141 ve 144.

¹⁹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi. 1-2*, Ankara: Eser Neşriyat, 1977, s. 1178.

²⁰ BOA, I..MMS., 63-2988, H 29.08.1296/M 18.08.1879.

Polis Teşkilatı'nda düzenlemeler yapılmıştır.²¹ Söz konusu uzmanların yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, Osmanlı Polis Teşkilatı'nda önemli gelişmeler sağlanmış ve zamanla Osmanlı Polis Teşkilatı askeri özelliklerinden sıyrılmaya başlamıştır. Böylece Osmanlı polis teşkilatı askeri yapıdan uzaklaşmıştır.

1879-1909 yılları arasında Zabtiye Nezareti'ne ayrılan bütçeler incelendiğinde 1882-1883 ve 1883-84 senelerinde Zabtiye Nezareti ile Jandarma Teşkilatı bütçeleri birlikte değerlendirilirken²² 1884 senesinden itibaren ise Zabtiye Nezareti'nin bütçesi jandarma bütçesinden ayrı olarak ele alınmıştır.²³ Gerek 1884'ten sonra Osmanlı Polis Teşkilatı'ndaki gelişmeler gerekse Jandarma Teşkilatı'ndan bağımsız bütçenin hazırlanması, Osmanlı Polis Teşkilatı'nın bu tarihten itibaren büyük oranda idari ve mali olarak bağımsız bir konuma ve kurumsallaşmaya doğru yol aldığını göstermektedir.

1879 yılında Zabtiye Nezareti kurulduktan altı yıl sonra Osmanlı coğrafyasında polis teşkilatının bulunduğu vilayet, sancak ve mutasarrıflar ile buralardaki polis mevcutları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo. 1. 1885 yılında Osmanlı vilayetlerindeki polis mevcudunu gösterir tablo.²⁴

Vilayet isimleri	Polis Sayıları		Toplam
	Amir	Nefer	
İstanbul ²⁵	---	---	---
Şehremaneti	---	---	---
Edirne	24	103	127
Selanik	24	103	127
Kosova	7	30	37
Manastır	7	30	37
Işkodra	3	10	13
Yanya	9	35	44
Trablusgarp	3	10	13
Cezayir-i Bahri Sefid	10	40	50
Beyrut	9	42	51
Suriye	24	50	74
Halep	5	20	25
Bağdat	3	10	13

²¹ Noémi Lévy, "Polislikle ilgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi için Fransız Modeli mi?", (Çev: Deniz Öztürk ve Burak Onaran), *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151-156.

²² Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, Cilt 7, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, tarihsiz, 106-108.

²³ 1887 yılından itibaren Zabtiye Nezareti'ne bütçeden ayrılan pay 13 milyon kuruş civarındadır. Güran, s. 112-122.

²⁴ Hüseyin Efendi, *Polis Teşkilatının Başladığı 1255-1839 Tarihinden 1938 Tarihine Kadar Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü III. Şube Arşivi, 1938, s. 44-51.

²⁵ 1938 senesinde Hüseyin Efendi tarafından hazırlanan çalışmada 1885 senesi İstanbul polis sayısı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

KOZAK, KAHRAMAN – SİVAS VİLAYETİ POLİS TEŞKİLATININ KURULUŞU

Basra	2	10	12
Musul	1	5	6
Yemen	2	10	12
Hicaz	2	5	7
Diyarbakır	3	15	18
Bitlis	2	5	7
Trabzon	5	20	25
Van	1	5	6
Aydın(İzmir)	24	100	124
Sivas	1	5	6
Hüdavendigâr	5	20	25
Karesi	5	20	25
Ma'muretülaziz	1	5	6
Konya	2	5	7
Kastamonu	2	10	12
Adana	3	10	13
Erzurum	4	10	14
Ankara	1	5	6
Sancak isimleri			
Biga	1	8	9
Bingazi	1	5	6
Çatalca	1	3	4
İzmit	1	4	5
Serfice	2	10	12
Zor	1	3	4
Mutasarrıflık İsimleri			
Kudüs	4	15	19
Toplam	205	796	1001

Tabloya bakıldığında 1885 yılında taşrada toplam 30 vilayet, 6 doğrudan merkeze bağlı sancak ve 1 mutasarrıflıkta polis yapılanmasının bulunduğu ve toplam polis mevcudunun 1001 olduğu görülmektedir. 1885 yılı itibarıyla Sivas vilayeti polis sayısının, bir polis amiri ve beş polis neferi olmak üzere toplam altı olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Yine tablodan Osmanlı Devleti'nin imkânlar ölçüsünde hemen hemen bütün idari birimlerde polis görevlendirdiği anlaşılmaktadır.

Sivas Vilayeti Polis Teşkilatının Kuruluşu

Osmanlı'da polis teşkilatının görev sahası sadece vilayet ve sancak merkezleri ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Sivas vilayetinde görevli polislerin de görev alanı Sivas merkez sancağı ile Sivas vilayetine bağlı Amasya ve Tokat sancak merkezleridir. Sivas Polis Teşkilatı'nın yapmış olduğu görev ve hizmetin daha iyi anlaşılabilmesi için Sivas merkez sancağının 1885-1892 yılları arasındaki nüfus verileri ile söz konusu sancak merkezindeki polis sayıları birlikte değerlendirilmek istenmiştir. Fakat bahse konu tarihte Sivas

salnamelerinde bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Sivas tarihi üzerine yapılan çalışmalarda da vilayet merkezinin nüfus verilerine net olarak ulaşılamamıştır.²⁶

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız incelemede Sivas'ta polis ibaresi geçen, ulaşabildiğimiz ilk belgenin tarihi 18 Aralık 1885 olarak tespit edilmiştir. Bahse konu belgede, Sivas Vilayeti Polis Komiserliği'ne muavenet yüzbaşılardan Reşid Ağa'nın oğlu Recep Efendi'nin seçildiği bilgisi yer almaktadır. Buradan Sivas vilayetinde polis komiserliğinin bulunduğu ve bu komiserliğe de askeri personel olan Recep Efendi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²⁷ Bu ifadeden Sivas'ta 1885 senesinde polis komiserliğinin var olduğu fakat daha önceki tarihte mi kurulduğu yoksa bu tarihte mi ihdas edildiği ile ilgili net bilgi bulunmamaktadır. Yine bu bilgiden Sivas'ta 1885 yılında polis komiserliği şeklinde bir yapılanmanın var olduğu anlaşılmaktadır.

Emniyet Genel Müdürlüğü III. Şube arşivinde yer alan, 1885 senesi Osmanlı taşrasında polis bulunan mülki ve idari birimler ile polis mevcudunu gösteren tablo 1'de de, yine Sivas vilayetinde toplam altı polisin görevli olduğu görülmektedir. Gerek yukarıdaki iki belge, gerekse 1886 senesi öncesi Sivas salnamelerinde, Sivas'ta polis teşkilatının varlığına dair bilgiye rastlanmazken, bahse konu seneye ait Sivas salnamesinde ilk defa "Sivas Polis Dairesi" başlığı ve bu başlık altında Sivas'ta toplam altı polisin görevli olduğu bilgisinin yer alması, Sivas Polis Teşkilatı'nın 1885 senesinde ihdas edildiği görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Tablo. 2. Sivas merkez ve merkeze bağlı nahiyede görevli polisleri gösterir tablo.

Yıllar	Serkomiser (Açıktan)	İkinci komiser (Açıktan)	Üçüncü komiser (Açıktan)	Polis memuru	Nahiye polis memuru	Toplam
1886		1		5		6
1888		1		5		6
1890		1		5		6

1886-1890 yılları arası polis mevcudu yukarıdaki tabloda yer aldığı gibidir. Tablo 2'den 1886 yılında Sivas vilayetine bağlı Amasya ve Tokat sancaklarında polisin görevli olmadığı, var olan polislerin sadece Sivas merkez sancağında görevlendirildiği görülmektedir.²⁸

1886 tarihli Sivas salnamesinde yer alan "Sivas Polis Dairesi" başlıklı bölümde; Sivas merkez sancağında biri ikinci komiser olmak üzere beş polis neferi ile birlikte toplam altı

²⁶ Sivas nüfus verileri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Salih Şahin, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, İstanbul 2013, s. 70-71.; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, tarihsiz, 39-47.

²⁷ BOA, ZB. 115-2, R.-06-10-1301(M. 18 Aralık 1885).

²⁸ Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1304(M. 1886); s. 139).

polis görevli olduğu görülmektedir. 1886, 1888 ve 1890 senelerinde Sivas vilayetinde hiçbir nahiyede polis görevli olmadığı tablo 2'den anlaşılmaktadır. Ayrıca arşiv kayıtlarında yapılan kontrollerde de 1886 senesinde Sivas vilayetine bağlı Amasya ve Tokat sancakları ile bu sancaklara bağlı kazalarda polislerin görevli olduğuna dair bir kayda rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bahse konu 1886 senesinde sadece Sivas merkez sancağında polis görevlendirildiği anlaşılmaktadır. 1888 ve 1890 senelerinde de Sivas merkez sancağındaki polis sayısının 1886 senesi ile aynı olduğu da yine yukarıdaki tabloda görülmektedir.²⁹

1890 senesinden sonra ilk salnameye 1903 senesinde rastlanılmaktadır. 1891 senesinden 1902 senesine kadar on iki senelik sürede Sivas vilayetine ait herhangi bir salnamenin basımı yapılmadığı salnamedeki bilgidен anlaşılmaktadır.³⁰ Dolayısıyla bahse konu tarihler arasında Sivas vilayet salnamelerinden bilgi edinilememiştir. Bunun üzerine 1891, 92 ve 93 yılları Sivas polis yapılanmasında herhangi bir değişim ve gelişimin yaşanıp yaşanmadığı ile ilgili Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan inceleme ve araştırmada 1892 yılına kadar Sivas vilayeti polis sayılarında önemli değişikliklerin yaşanmadığı göze çarpmaktadır.

16 Haziran 1891 tarihinde Sivas vilayetinde görevli beş polis, görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalmaya başlamaları üzerine, Sivas merkez sancağı için üçüncü sınıf bir komiser ile üç nefer polis; Tokat, Amasya sancakları ile Karahisar-ı Şarki kazasına ise üçüncü sınıf birer komiser ile ikişer polisin muhassasatlarıyla beraber tayin edilmesi, Sivas vilayeti idare meclisince talep edilmiştir. Bu talebe bütçede karşılık bulunmadığı gerekçesiyle olumsuz cevap verilmiştir.³¹

28 Ocak 1892 tarihinde Sivas vilayetinde polis görevlendirilmesi hususunda merkezden tekrar talepte bulunulmuştur.³² Ocak ayındaki talep yazısından yaklaşık on ay sonra bu defa 24 Ekim 1892 tarihinde yine Sivas vilayeti tarafından polis talep edilmiştir. Bu talep yazısından on ayda Sivas'a herhangi bir atamanın yapılmadığı anlaşılmaktadır. 24 Ekim 1892 tarihli bu talep yazısına da bütçe yetersizlikleri gerekçe gösterilerek olumsuz yanıt verilmiştir.³³

1893 tarihli Devlet Salnamesi üzerinde yapılan incelemede Osmanlı Devleti'nde İstanbul hariç 14 vilayet ve 1 mutasarrıflıkta polis serkomiserliklerinin bulunduğu, serkomiserlik bulunan vilayetler içinde ise Sivas'ın yer almadığı görülmektedir.³⁴ Oysa Sivas vilayetinde serkomiserlik düzeyinde olmasa da komiserlik düzeyinde polis teşkilatı mevcut olup altı polisin burada görev yaptığı yukarıda yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır.

Sivas vilayetine bağlı Merzifon'da gizliden kurulan cemiyetler ve faaliyetleriyle ilgili gerekli tahkikatların yapıp merkeze bildirilmesi talep edilmiştir. Bu talep üzerine Sivas vilayetinden merkeze gönderilen cevap yazısında; Sivas vilayet merkezinde 15 Ocak 1893 tarihi itibarıyla rütbeli personel de dâhil toplam altı polisin görev yaptığı, sancak ve kazalarda

²⁹ Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1306(M. 1888); s. 121; Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1308(M. 1890); s. 109).

³⁰ Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1321(M. 1903); s. 3).

³¹ BOA, DH.MKT., 1962-34, Rumi(R.) 4 Haziran 1307(M. 16 Haziran 1891).

³² BOA, DH. MKT. 1916-104, R. 16 Kanun-u sani 1307(M. 28 Ocak 1892).

³³ BOA, DH.MKT., 2014-85, R. 12 Teşrin-i evvel 1308(M. 24 Ekim 1892).

³⁴ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1311 (M. 1893); s. 458).

ise herhangi bir polisin görevlendirilmediği ifade edildikten sonra bu şekilde mühim hadisenin ortaya çıkarılması için Sivas vilayeti polis kadrosuna bir serkomiser ile yirmi polisin daha ilave edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazının son kısmında ise 1893 senesi itibarıyla Sivas vilayetine bağlı 26 kazada az çok Ermeni nüfusun bulunduğu, bu kazalarda hiç olmazsa bir polisin bulunmasının faydadan halî olmayacağı ifade edilmiştir.

Sivas vilayetinden gönderilen bu cevap üzerine 17 Ocak 1893 tarihinde masraflarının Jandarma bütçesinden karşılanması kaydıyla Sivas'a on polisin ataması gerçekleştirilmiştir.³⁵ 15 Mart 1893 tarihinde Sivas'a on polisin atamasını yeterli bulmayan Sivas Valiliği, 28 Nisan 1893 tarihinde ilaveten yeni polislerin görevlendirilmesini talep etmiştir.³⁶ 28 Nisan 1893 tarihi itibarıyla Sivas vilayeti polis sayısı 16'ya yükseldiği görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 19.yy da merkezileşme konusunda ilerlemeler kaydetmiştir. Bunun neticesinde yeni kurumlar ihdas etmiştir. Bu kurumlardan biri de polis teşkilatıdır. İlk olarak 1845 yılında bir yıl gibi kısa bir süre faaliyet gösteren Osmanlı Polis Teşkilatı, 1846 yılında yerini Zabtiye Müşirliği'ne bırakmıştır. Osmanlı Devleti yaklaşık 33 yıl Zabtiye Müşirliği ile içgüvenliği sağlamaya çalışmıştır. II. Abdülhamit'in iktidara gelmesinden üç yıl sonra Zabtiye Müşirliği lağv edilerek yerine merkezleşmenin bir tezahürü olarak Zabtiye Nezareti ve taşrada da bu nazarete bağlı polis teşkilatı ihdas edilmeye başlanmıştır. 19. yy. son çeyreğinden itibaren vilayetlerde asayiş ve güvenliği sağlamak amacıyla polis teşkilatları kurulmaya başlanmıştır.

Polis teşkilatı ihdas edilen vilayetlerden biri de Sivas vilayetidir. Sivas vilayetinde tespit edilebildiği kadarıyla ilk polis teşkilatı 1885 senesinde ihdas edilmiştir. 1885-1892 seneleri arasında Sivas'ta sadece Sivas merkez sancağında polis teşkilatı mevcuttur. Sivas'ta polis teşkilatının kurulmasıyla Sivas'ın bu tarihten itibaren bu yolla da merkezi otoriteye bağlılığının bir kat daha artırılmış olduğu ifade edilebilir.

Bahse konu 1892 senesine kadar Sivas vilayeti polis teşkilatı ikinci komiserlik düzeyinde teşkilatlanmıştır. 1893 yılına gelindiğinde Osmanlı taşrasında 15 idari birimde polis teşkilatı gelişme göstererek serkomiserlikler düzeyine yükseltilmiştir. Fakat bu tarihte henüz Sivas vilayeti polis teşkilatının hala komiserlik düzeyinde olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

1885-1892 yılları arasında Sivas vilayeti polis mevcudunun artırılması için vilayet merkezinden İstanbul'a yazılar gönderilmiştir. Fakat bu taleplere daima bütçe yetersizlikleri sebep gösterilerek olumsuz cevap verilmiştir. Dolayısıyla da Sivas vilayeti, bahse konu 1885-1892 yılları arasında Sivas vilayetinin emniyet ve asayişini sınırlı sayıdaki bu polislerle sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, 1893 yılında vilayette ortaya çıkan gizli yapılanmaların vilayetin emniyet ve asayişini bozmaması için bölgeye bu tarihten itibaren yeni atamalar

³⁵ BOA, İ.DH., 1301-33, R. 28 Kanun-u evvel 1308 (M. 9 Ocak 1893).

³⁶ BOA, BEO, 197-14723, R. 28 Nisan 1309(M. 10 Mayıs 1893).

gerçekleştirmiştir. Yapılan yeni atamalarla bölgenin huzuru muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bir başka ifade ile Sivas vilayetinde gizli cemiyetlerin aktif faaliyetlere başladığı döneme kadarki süreçte, Osmanlı Devleti buraya herhangi bir yeni polis ataması gerçekleştirilmemiştir. Bu tehlike karşısında Sivas polis teşkilatının da polis sayıları artmıştır. Sivas'ta polis teşkilatı kurulduktan 8 yıl sonra Sivas'a 10 polisin atanması bütçe imkânları sınırlı olmasına rağmen gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin konu emniyet, asayiş ve güvenlik olduğunda bütçe imkânlarına bakılmaksızın taşrada güvenliği sağlamak için çaba sarf ettiğini de göstermektedir.

Son olarak bu çalışmayla Sivas tarihinin bir noktası daha aydınlatılmakla birlikte, vilayetin iç güvenlik ve asayişinin tarihsel süreci ele alınmıştır. Osmanlı merkezileşmesinin bir aracı olarak ortaya çıkan polis teşkilatının taşra yapılanması, Sivas vilayeti örneği üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın, Sivas tarihi ve yerel tarih çalışmalarına da olumlu yönde katkı sunması ve örnek teşkil etmesi umulmaktadır.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

- BOA, BEO, 197-14723, R. 28 Nisan 1309(M. 10 Mayıs 1893).
BOA, DH.MKT., 2014-85, R. 12 Teşrin-i evvel 1308(M. 24 Ekim 1892).
BOA, DH.MKT.1916-104, R. 16 Kanun-u sani 1307(M. 28 Ocak 1892).
BOA, DH.MKT., 1962-34, Rumi(R.) 4 Haziran 1307(M. 16 Haziran 1891).
BOA, I.MMS., 63-2988, H 29.08.1296/M 18.08.1879.
BOA, İ.DH., 1301-33, R. 28 Kanun-u evvel 1308 (M. 9 Ocak 1893).
BOA, ZB. 115-2, R.-06-10-1301(M. 18Aralık 1885).

2. Telif Eserler

- ALYOT, Halim. *Türkiye’de Zabıta*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara,2008.
_____. *Türkiye’de Zabıta*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1947.
BEHAR, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, tarihsiz, 39-47.
BİRİNCİ, Ali. “Türk Emniyet Teşkilatında İlkler” , *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 3, Ankara 1999, s. 9-16.
DAĞLI, Yücel. ÜÇER, Cumhure. *Tarih Çevirme Kılavuzu*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
DENİS, Vincent. “Eski Kumaştan Yeni Elbise Çıkarmak ya da Devrimin Başlarında Paris Polisinin Çelişkiler (1789-1792)”, (Çev: Emre Öktem), *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 117-128.
ERGİN, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi. 1-2*, Eser Neşriyat, Ankara,1977.
ERGUT, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
HAFIZOGULLARI, Zeki. “İnsan Hakları, Polis Görevi ve Yetkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 44, S. 1-4, Ankara 1995, s. 566-585.
Hüseyin Efendi, *Polis teşkilatının başladığı 1255-1839 tarihinden 1938 tarihine kadar tekâmül, teşkilat ve kadro hareketleri*, Emniyet Genel Müdürlüğü I I I . Şube Arşivi, Ankara, 1938.
GÜRAN, Tevfik. *Osmanlı Mali İstastitikleri Bütçeler 1841-1918*, C. 7, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, tarihsiz.
Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi- *Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı.1*, Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
LÉVY, Noémi. “Polislikle ilgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi için Fransız Modeli mi?”, (Çev: Deniz Öztürk ve Burak Onaran), *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146-170.
OKÇABOL, Derviş. *Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilat Tarihçesi (Tıpkı Basım)*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2016.
ÖZCAN, Abdülkadir. “Zaptiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 2013.

- ÖZEL, Şaban Ali. *Türk Polis Teşkilatı'nın Gelişiminde Batı'nın Etkisi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Salname-i Vilayet-i Sivas, Def'a 13, H. 1304(M. 1886).
- Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1306(M. 1888).
- Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1308(M. 1890).
- Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1321(M. 1903).
- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1311 (M. 1893); 458).
- SÖNMEZ, Ali. "Osmanlı Devleti'nde İç Güvenliğin Dönüşümü, Zaptiye Teşkilatından Jandarmaya", *Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İCANAS 38*, vol.6, Ankara, 2007, s. 2855-2864.
- _____. *Zabtiye Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2005.
- SUBAŞI, Erol. "Kapitalizmin Şafağında: Kent, Polis ve Güvenlik", *Kent Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 23, 2018, s. 113-133.
- ŞAHİN, Eyüp. "Türk Zabıta Yapılanmasının Tarihi Gelişimi", *Polis Dergisi*, S. 38, Ankara 2004, s. 91-198.
- ŞAHİN, Salih. *Mekan ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/> (23.04.2020)

Makalenin Geliş Tarihi: 23 Eylül 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 25 Şubat 2020

YAŞLILIKTA ZEKA ÖLÇÜMÜNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ A CRITICAL OVERVIEW OF INTELLIGENCE MEASUREMENT IN AGING

*Bahtım Kütük**

Öz

Yaşlılık sürecinde en genel tanımıyla biyopsikososyal olarak tanımlanan insanoğlunda önemli değişimler meydana gelmektedir. Biyopsikososyal değişimle paralel olarak yaşlılık döneminde önemli bir değişime uğradığı öne sürülen konulardan biri zeka konusudur. Fakat "Zeka nedir?" sorusuna halen yanıt aranmaktadır ve bilim insanları tarafından bu kavramın tanımı hakkında bir konsensüs bulunmamaktadır. Kullanılan zeka testlerinin aslında neyi ölçtüğüne dair tartışmalar da devam etmektedir. Genel anlamda zeka kavramının yanı sıra bu kavram yaşlılıkla birlikte kullanıldığında durum daha da karmaşık bir hal almaktadır. Bununla birlikte, yaşlılara karşı olan olumsuz stereotipilerin de yaşlılıktaki zeka konusuna olumsuz etkileri olduğu söylenebilir. Bu yazıda odaklanılan nokta ise sayısal açıdan yaşlılardan elde edilen zeka puanlarının var olan testlerle ve yöntemlerle ne kadar objektif bir şekilde ölçülüp ölçülmediği ve elde edilen puanlara ne kadar güvenilir olduğudur. Elde edilen veriler ne kadar sayısal veriler olsa da bu verilerin bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiği unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Zeka, Yaşlılıkta Zeka Ölçümü.

Abstract

Important changes occur in the human being defined as biopsychosocial in its most general definition during the aging process. In parallel with biopsychosocial change, one of the subjects that has undergone a significant change in the old age is the subject of intelligence. However, the question of "what is intelligence" is still sought and there is no consensus on the definition of this concept by scientists. There is also debate about what intelligence tests actually measure. In addition to the concept of

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-7190-6190.

intelligence in general, when this concept is used together with old age, the situation becomes more complicated. However, it can be said that negative stereotypes against the elderly also have negative effects on the subject of intelligence in old age. The focus of this article is on how objectively measured the intelligence scores obtained from the elderly in numerical terms by the existing tests and methods and how reliable they are to the scores obtained. It should be noted that no matter how quantitative data are obtained, these data should not be evaluated independently of the context.

Keywords: *Elderliness, Intelligence, Intelligence Measurements in Old Age.*

Giriş

Kişilerin yeterlik/kabiliyet potansiyellerinin ölçülmesi, klinik açıdan bilgilerinin elde edilmesi ve beyinlerinin fonksiyonel bütünlüğünün değerlendirilmesi günümüzde zekâ testlerinin uygulanmasındaki en önemli sebeplerdir (Kaufman ve Lichtenberger, 2005; Kaufman, Raiford ve Coalson, 2015). Reynolds ve French (2005) biyolojik zekâ mekanizmalarını geliştirme ve keşfetme konusundaki çabaların, muhtemelen gelecekte zeka testi uygulayıcılarını birer nöropsikolog ve davranışsal nörokimyagerlere dönüştüreceğini ileri sürmektedir. Bu konuyla ilgili özellikle yaşlılık dönemimdeki beyinsel değişimlerin yaşlılıktaki zekayı nasıl etkileyeceğine dair araştırmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşlılık döneminde beyinde neler olur bittiğine değinmekte fayda vardır.

Yaşlanma sürecinde; nöron ve sinapslarda azalma, glia hücrelerinde artma, miyelin kılıfta kalınlaşma gerçekleşir. Genomun yapısının değişmesiyle, protein sentezi ve glikoz salınımı değişir. Bunun yanında, sinir uçlarının giderek yok olması beyin fonksiyonlarının yanında tüm sinirsel işleyişi olumsuz etkiler. Bilişsel işlevdeki değişiklikler ise genellikle, frontal ve temporal lob gri cevher, orta beyin ve korpus kallozumun beyaz cavher hasarı sonucu gelişir (Ersanlı ve Kalkan, 2008). Görüldüğü üzere yaşlanma sürecinde birçok nötofizyolojik değişim meydana gelmektedir. Bunun yanında, bilişsel değişikliklerde sosyo-ekonomik düzey, eğitim seviyesi, egzersizler; şok, depresyon gibi psikolojik faktörler ve sağlık durumu gibi bireysel faktörler de etkilidir. Beyin yapısındaki ve bireysel bu değişiklikler; bellek, dikkat, algı, öğrenme ve zeka gibi bilişsel işlevlerde değişime neden olur. Yaşla birlikte *bilgi işleme hızının* yavaşladığı düşünülmektedir. Bu nedenle, yeni bilgi öğrenme süreci uzamakta ve yeni bilgi edinebilmek için harcanan bilişsel çaba artmaktadır (Ersanlı ve Kalkan, 2008; Karakaş, 2012).

İşleme hızındaki azalma konusunda, bu durumun sinir sistemindeki 'donanımsal' sınırlılıktan kaynaklanıyor olabileceğini ve beyaz madde hacminin bilgi işleme hızı ve yürütücü işlevlerle yakından ilişkili olduğu bulgularıdır (Levy, 1994; Moody ve Sasser, 2012; Vernooij ve ark., 2009; Deary, 2009). Nörolojik bir araştırmanın sonuçlarına göre, hipokampüsteki medial temporal lob üzerinde bulunan gri madde azalması ve beyaz maddedeki anormallikler yaşlıların nörolojik test performanslarında bilişsel düşüşe neden olmaktadır (Papp ve ark., 2014). Görsel işleme hızındaki düşüşün de işleme hızındaki azalmaya etkisi olabileceği görüşü savunulmaktadır (Habekost ve ark., 2013). Kan dolaşımında meydana gelen rahatsızlıktan dolayı kanın beyne yeteri kadar gitmemesi, ana veya kılcal damarların bir kısmının kaybedilmesinin zihinsel işlevselliği önemli ölçüde etkilediğine dair bulgular bulunmaktadır. Bunun yanında öğrenmeye meraklı, sürekli sosyal

ilişki içinde olan, bedensel olarak aktif olan kişiler, sosyal ve zihinsel yönden yalıtılmış kişilere kıyasla yaşlılıkta zihinsel etkinliklerde daha az kayıplar yaşamaktadır (Ball ve ark., 2002; Folstein ve ark., 1985; Ngandu ve ark., 2015; Starr ve ark., 1997).

Bu tip açıklama ve yaklaşımların yanı sıra “Bilişsel gerileme yavaşlatılabilir veya engellenebilir mi?” sorusuna cevap aranmıştır ve ‘Kullan veya Kaybet Hipotezi’ (The use it or lose it hypothesis) ortaya atılmıştır. *Kullan ya da kaybet hipotezi*, yaşlanan bireylerde beynin esnekliği üzerine temellenmiş bir yaklaşım olup, düzenli bilişsel uyarım ve/veya aktivite ile beynin esneklik özelliğinden faydalanılabileceğini iddia etmektedir (Salthouse, 2006). Fiziksel iyilik hali için spor merkezlerine gitmek ve fiziksel egzersiz yapmak gibi, bilişsel iyilik hali için de zihinsel eğitim programları oluşturmak ve uygulamanın gerekliliği görülmektedir. Biliş üzerindeki etkiler, biyolojik düzeydeki değişime ve aktiviteye de yansır ve uzun vadede biyolojik sistem üzerinde değişim oluşabilir. İnsan zihninin, çevresel koşullardaki değişime uyum sağlayabilen ve esnekliği (plasticity) olan bir sistem olduğu unutulmamalıdır (Almond, 2014; Bavelier ve ark., 2010; Midkiff, 2004; Park ve ark., 2007).

Zeka Testleri ve İleri Yetişkinler

Zeka kavramı psikolojinin en temel konularından biri olsa da zekanın genel tanımının yapılması oldukça zordur. Bununla birlikte, zeka yaşlılıkla ilişkilendirildiğinde bu kavramı tanımlamak daha da karmaşık bir hal almaktadır. Zeka tek bir şeyle açıklanamayan oldukça karmaşık süreçlerin birbiriyle olan etkileşiminin bir ürünüdür (Sternberg, 2000; Lichtenberger ve Kaufman, 2012). En temelde zeka, akıcı ve kristalize zeka olarak iki farklı türe ayrılmıştır ki bu da daha spesifik bir zeka kavramının oluşmasına olanak vermiştir. Bu iki zeka türünde en etkili olan kişinin Cattell (1963) olduğu söylenebilir. Cattell’in (1963) teorisine göre zeka, iki temelden oluşmaktadır. Bunlardan ilki akıcı zekadır (fluid intelligence) ve genel bilgi işleme ve muhakeme becerilerini açıklamak için kullanılır. Bu beceriler bilginin nasıl temsil edileceği ve işleneceği işlevini görür. Bundan dolayı, soyut düşünme ve olaylar hakkında çıkarımlar yapma kapasitesinin gelişmesine olanak verir. İşlem hızı, kontrolü ve çalışan bellek, akıcı zekanın bileşenleridir. İkinci zeka türü ise kristalize zekadır (crystallized intelligence) ve kişinin sahip olduğu bilgiye karşılık geldiği söylenebilir. Kristalize zeka; kelime hazinesi-sözel bilgi, sözel algılama, yaşam deneyimleri ve çeşitli sosyal bağlamlardaki anlayış ile ilgilidir. Dolayısıyla kişinin içinde bulunduğu kültürden, kişinin eğitim düzeyinden ve daha önceki sahip olduğu yeteneklerden oldukça etkilenmektedir ve ileri yaşlara kadar arttığı belirtilmektedir (Gottfredson, 1996; Nisbett ve ark., 2012; Sternberg, 2000). Gardner (1999) sözel, mantıksal matematiksel, görsel uzamsal, müzikal, bedensel kinestetik, kişilerarası/sosyal, içsel ve doğaya yönelik olmak üzere sekiz farklı zeka türü tanımlamıştır ve bir kişinin zeka türlerine göre bazılarında diğerlerine göre daha iyi ya da kötü olabileceğini belirtmiştir. Sternberg (1985) bağlamsal, yaşantısal ve bilgi işleme olarak adlandırdığı üç zeka bileşenine vurgu yapmaktadır. Bağlamsal bileşende zekanın nasıl tanımlandığını, bir kültürden diğerine, bir kuşaktan diğer kuşağa ve yaşam boyunca bir dönemden diğer döneme göre farklılık göstereceğini ileri sürülmektedir. Yaşantısal bileşende hayat boyunca maruz

kalınan yaşam deneyimleri ön plandadır. Kişinin yeni bir görevdeki performansıyla aktif olarak gerçekleştirdiği görev performansında farklılıklar meydana gelecektir. Bilgi işleme bileşeninde bilişsel özelliklerin zekice davranışlara etkisine vurgu yapılmaktadır. Karşılaşılan problemin nasıl tanımlandığını ve bu problemi çözmek için nasıl stratejiler kullanıldığını içerir. Dolayısıyla ileri yetişkinlerin zeka değerlendirilmesi yapılırken bu bileşenlerin göz önünde bulundurulması önemlidir. Örneğin, ileri yetişkin daha önce maruz kalmadığı zeka testi bileşenlerinde gençlere kıyasla daha düşük performans gösterebilir. Fakat bu sonucun ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır.

Bahsedildiği üzere zekanın henüz tüm otoriteler tarafından kabul edilen genel geçer tam bir tanımı yapılamamıştır ve tanımı yapılamayan bir kavramı değerlendirirken de bazı tartışmalar bulunmaktadır. Zekanın değerlendirilmesinde en önemli tartışmalar ölçüm ve ölçekler hakkındadır. Var olan zeka testleriyle gerçekten zeka ölçülmekte midir ve zeka testleri bahsedildiği gibi genellenebilir standartlara sahip midir sorularının cevabı yazılı olarak verilmiş olsa da uygulamada karşılığını bulamadığı durumlarla karşılaşmak mümkündür. Günümüzde kullanılan yetişkin zekâ testlerinin en bilineni olan Wechsler Yetişkin Zekâ Ölçeği' dir (WAIS). Bu ölçek sözel ve performans ölçümleri aracılığıyla genel zekayı belirlemek için kullanılmaktadır. Sözel alt testleri sözcük bilgisi, genel bilgi, kavrama, benzerlikler, aritmetik ve sayı dizisi oluşturmaktadır. Performans alt testleri ise resim tamamlama, sayı sembolü, küplerle desen, resim düzenleme ve parça birleştirmedir. WAIS alt testlerinden alınan puanlar genellikle klasik yaşlanma örüntüsünü gösterir (Botwinick, 1984). İleri yetişkinlikte sözel alt testlerinin görece korunduğu gözlenir ve sözel yetenekler yaşa duyarsız yetenekler olarak düşünülür. Performans alt testlerindeki puanların yaşla ilişkili olarak düştüğü görülür ve performans yetenekleri yaşa duyarlı yetenekler olarak düşünülür.

Zeka ölçeklerinin kullanım amacı ise genellikle ergen ve yetişkinlerde eğitim planlanması yapmaktır. Psikoeğitimsel amaçlarının yanında, nöropsikiyatrik ve organik bozukluk tespiti ve üstün zekâlıların tespiti gibi amaçlara için de sık sık kullanıldığı bilinmektedir. Fakat, bellek ve zekanın nöro-psikolojik değerlendirilmesinde kullanılan bu tip Wechsler Bellek Ölçeği (WMS-R) ve Wechsler Yetişkinler için Zeka Ölçeği (WAIS-R)'nin normatif verisi 74 yaşla sınırlıdır. Dolayısıyla, 80'li yaşlarda veya daha ileri yaşlarda olan bireylerin bilişsel değerlendirilmesinde sorunlar olduğu anlaşılmaktadır (Ivnik ve ark., 1992; Lindenberger, Mayr ve Kliegl, 1993). Bunun yanında, WAIS özel ölçümlerindeki normlar, 20-34 yaşla, 70-74 yaş arasında %11-13 oranında azalma göstermiştir. Bu azalmanın belirli bir süre içinde testi cevaplandırma zorunluluğundan kaynaklandığı düşünülmüştür. Çünkü yaşlıların motor performanslarında gençlere oranla yavaşlama bulunmaktadır. Araştırmacılar bu azalmanın yaşlıların eğitilmesiyle kısmen düzeltilebileceğini ileri sürmektedirler (Heuninckx, Wenderoth ve Swinnen, 2008; Keskin ve ark., 2016; Seidler ve ark., 2010). Bununla birlikte, herhangi biri zeka alanında kazanç elde ederken başka biri kayıp yaşayabilir, bir başkası ise istikrarlı bir süreç izleyebilir. Dolayısıyla zeka konusunda bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Örneğin, genç yetişkinlerin yaşlılara oranla daha hızlı tepki süreleri olduğuna dair geleneksel olarak inanılanın aksine, bu norma ilişkin oldukça fazla

istisna bulunmaktadır (Whitbourne ve Whitbourne, 2010). Uzun yıllar boyunca zekanın yaşlılıkla birlikte azaldığı varsayılmıştır. Fakat görüldüğü üzere, diğer bütün gelişimsel düzeylerde olduğu gibi yaşlılık/yaşlanmada da zekâ ölçümüyle ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Yaşlılık döneminde yaş ile zekanın ters orantılı bir ilişkisi olduğu, yani yaş ilerledikçe zeka seviyesinin düştüğüne dair olan bulguların ve kanının nedeninin daha çok araştırma ölçekleri ve deseniyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında yaşlılardaki zeka konusunda hem akademik hem de toplumsal bağlamda stereotiplerin olduğunu da göz önünde bulundurmakta fayda vardır (Dionigi, 2015; Ory ve ark., 2003).

Kesitsel ve Boylamsal Araştırmalar Arasındaki Farklar

Özellikle kesitsel ve boylamsal araştırmalar arasındaki sonuçların birbirinden farklı sonuçlar verebilmesi yaşlılardaki zeka ölçümleriyle ilgili şüpheli bakış açısını destekler niteliktedir. Kesitsel araştırmalar kuşak/bölüt (kohort) farklılıklarını kronolojik yaş farkıyla karıştırmaktadır (Schaie, 1996). Geleneksel gelişimsel desenleri kullanmak yanıltıcı bilgilerin elde edilmesine neden olabilmektedir. Bunun yanında yaşın, araştırmalarda tek değişken olarak kullanmak araştırma sonuçlarının etkisini azaltabilir (Creasey, 2005). Örneğin, uzun yıllar boyunca kesitsel çalışmalara dayanarak, ileri yetişkinlikte zekâ puanının giderek düştüğü bulgusu doğru olarak kabul edilmiştir. Boylamsal çalışmalar ise bu fikrin/bulguların doğru olmadığını göstermiştir (Schaie, 1996). Boylamsal araştırmalarda elde edilen sonuçların daha güvenilir olmasına rağmen aslında çalışmanın yapıldığı görevlere (tasks) de bağlı olarak sonuçların değişebileceğini göz önünde bulundurmakta da fayda vardır (Zelinski ve Burnight, 1997). Yukarıda belirtildiği gibi, yapılan kesitsel araştırmalar kuşak farklılıklarını gözden kaçırmaktadırlar. *Boylamsal yöntem kullanan Blum, Jarvik ve Clark*, zekanın 65-85 yaşları arasında değiştiğini fakat zeka puanında küçük bir azalmanın 73-85 yaşlarında olduğu sonucuna varmıştır (Santrock, 2011). *Green*, sözcük dağarcığı gibi bilgi testlerinde 85 yaşlarında bile azalma olmadığını fakat hız gerektiren testlerde azalmanın 65-73 yaşları arasında oldukça belirgin olduğunu saptamıştır (Santrock, 2011). *Schaie*, 'kristalize zekada' (sözel anlama, sayısal beceri tümevarımsal akıl yürütme gibi kişinin eğitim ve kitle iletişim araçlarıyla kazandığı beceriler) ve 'görselleşmede' (resimli malzemeyi işleme ve düzenleme) yaşla birlikte bir artış olduğu sonucuna ulaşmıştır (Santrock, 2011). *Neugarten ise yaşlılık ve zeka konusunda*; kronolojik yaşın başarıyı kestirmede iyi bir etken olmadığını, eğitim düzeyi yaşlılıktaki başarıyı etkilediğini, tepki hızı yaşla azaldığını, fiziksel ve zihinsel açıdan aktif olan bir yaşlının aktif olmayandan daha başarılı olduğunu, uzun ömürlülükle zihinsel gerileme ters orantılı olduğunu ve zihinsel gerileme yaşlı erkeklerde yaşlı kadınlardakinden daha fazla olduğunu vurgulamaktadır (Santrock, 2011). Değişen toplum yapısı, eğitim hizmetlerinin gelişimi ve daha birçok kuşaksal/bölütsel faktör zekâ üzerinde etkili olmaktadır (Schaie, 1996). Zeka testleri sonucunda yaşlıları ve gençleri karşılaştırırken, eğitim yılı, duyuusal problemler (işitsel, görsel problemler vb.) gibi karıştırıcı olabilecek değişkenler kontrol altına alınmalıdır. Aksi takdirde ileri yetişkinlerin zekâlarına dair sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir. Schaie (1996) zaman kısıtlaması olmayan ve tecrübe gerektiren görevlerle karşılaştırıldığında, fiziksel, biyolojik donanım ve çalışan bellek gerektiren görevlerde

yaşlıların tepki hızlarında gençlere oranla daha fazla düşüş olduğunu belirtmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, tepki hızının düşmesinin yaşlılarda zekâ ölçümlerini etkilediği dolayısıyla görevlerin yaşlı katılımcıların tepki hızlarına göre uyarlanması gerekliliğidir. Bu sayede yaşlıların zeka ölçümüyle ilgili daha doğru sonuçlar elde edilebilir.

Doktora tezi olarak başlatılan ve çığır açan bir zeka ölçümü araştırması K. Warner Schaie tarafından gerçekleştirilmiştir. Seattle Boylamsal Çalışması adı altında gerçekleştirilmiş olan bu araştırmada yetişkinlik yıllarındaki zihinsel yeteneklerdeki değişimler boylamsal olarak ileri yetişkinliğe kadar kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. 1956'da 500 kişinin katılımıyla gerçekleşmiş olan bu çalışmada her 7 yılda bir ölçüm alınmıştır. İnsanların zeka değişimleri ve durağanlığının yanında yetişkinliğe ilerlerken kişinin nasıl bir değişim ve gelişim gösterdiğini inceleyen en doğru araştırma olduğu ileri sürülmektedir (Schaie, 2005). Araştırmada: *Tümevarımsal muhakeme*; bir problemdeki örnekleri ve ilişkileri tanıma, anlama ve bu anlaşılana diğer örnek problemlerin çözümü için kullanabilme, *Mekansal oryantasyon*; 2 ve 3 boyutlu alanlardaki uyarıcıların canlandırabilme ve zihinsel olarak döndürebilme, *Algısal hız*; görsel uyaranlarda çabuk ve doğru olarak ayırım yapabilme, *Sayısal yetenek*; basit 4 işlem, *Sözel bellek*; kodlama ve belleğe geri getirme yeteneği ve *Sözel yetenek*; kelimelerle ifade edilen düşünceleri anlayabilme becerileri ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre, Tümevarımsal muhakeme, mekansal oryantasyon, sözel yetenek ve sözel bellekteki en yüksek performansı orta yaş dönemindeki katılımcılar elde etmiştir. Sadece sayısal yetenek ve algısal hızda orta yaşta düşme gerçekleşmektedir. Algısal hız ise en erken düşen değişkendir. Bunun yanında orta yaş, kristalize ve akıcı zeka performansının en yüksek olduğu dönemdir. Sözel yeteneklerdeki düşüş 70'lerin ortasına kadar belirgin değildir. Bütün bilişsel fonksiyonlardaki düşüşler ise 60'larda belirginleşir. 70'lerin ve 80'lerin ortalarına doğru ise önemli ölçüde düşer. Dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri ise muhakeme yeteneği puanları kestitsel ve boylamsal açıdan değerlendirildiğinde paralel olmayan sonuçların elde edilmesidir. Kesitsel olarak ölçüldüğünde, tümevarımsal muhakeme yeteneği sabit bir düşüş gösterirken, boylamsal ölçüldüğünde, bu yetenek orta yetişkinliğin sonuna kadar artmış ve daha sonra çok az bir düşüş göstermiştir (Schaie, 2005; Schaie ve Willis, 2010).

Sonuç ve Öneriler

Zekâ testlerinin felsefesi en temelde, bilimsel ilkeleri izleyen ve aynı zamanda elde edilen test puanlarının yanlış kullanımını azaltmaya çalışan ilk test yorumlama sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Kaufman (2009) zeka testlerinden elde edilen test puanlarının saf psikometrik ve indirgemeci karşılaştırmalarından uzak durulması gerektiğini, test sonuçlarının ekolojik geçerliliği olan bağlamsal analizinde göz önünde bulundurularak yoruma dahil edilmesi gerekliliği üzerine tavsiyelerde bulunmuştur. Zeka puanı yorumlama sisteminde, kapsamlı bir değerlendirmede kullanılan herhangi bir zeka testinden elde edilen bilgilerin uygun şekilde kullanılmasını, hem nicel hem de nitel analizleri içeren çeşitli klinik prensipler tarafından desteklenmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Kaufman, 2009). Bunun yanında, zeka puanını sadece elde edilen niceliksel verilerle değerlendirilmesinin bizi yanlış yönlendireceği

üzerinde durulmakta ve hatta zekanın belirli bir tanımının yapılmasının gerekmediği çünkü yapılan zeka tanımının zekayı ölçerken sınırlıklar oluşturacağı belirtilmektedir (Yonus, 2007). Diğer problemlerden biri ise zeka ölçümünden elde edilen puanların fizyolojik standartlar olmadığı için şüphe duyulacak sonuçlar elde edebiliyor olma ihtimalimizdir (Sternberg ve Kaufman, 2011). Deneyimler beyin yapısını, beyin yapısı da deneyimleri değiştirir (Perry ve Pollard, 1997). Luria zekâ testlerinin yanı sıra gözlemsel ve betimleyici yöntemlerin kullanılması gerektiğini, teknolojik ve resmi (official) testlerin kullanılmasının sıklıkla araştırmacıları "gerçekliği görmezden" gelmesine neden olduğuna inanmıştır (Cole, 1990). Sternberg (2004) ise kültürün araştırmasının psikolojinin ayrılmaz bir parçası olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Zeka testlerinin geleceği hakkında da görüşler mevcuttur. Bilimsel beyin ve zihin araştırmaları uzun bir geçmişe sahipken uzun bir geleceğe de sahip olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Beyin işleyişini değerlendirme yolları ile ilgili tartışmalar da muhtemelen devam edecektir. Bilişsel süreçlerin ve yeteneklerin ölçüldüğü/değerlendirildiği norm referans testlerinin tamamen ortadan kaldırılmasını ısrarla savunan birçok kişi vardır (Kaufman, 2009). Test puanları kendi başına uygun bir psikolojik değerlendirme için yeterli değildir. Puanlar diğer ilgili bilgiler bağlamında yorumlanmalıdır, puanların hepsi açık ve objektif olmayabilir, ancak kısmen değerlendiricinin uygun becerileri ve mesleki uzmanlığına bağlı olarak değerlendirme yapılmalıdır (Kaufman, 2009). Kişilerin benzersiz ve tekil bir hayat yaşadıkları unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Almond, N. M. (2014). *The Use-It-Or-Lose-It Theory; The Cognitive Reserve Hypothesis and the Use-Dependency Theory: Methodological Issues, Previous Research, Current Research and Future Perspectives*. K, Edison.(Ed). *Episodic Memory: Formation, Clinical Disorders and Role of Aging*. Nova Science Publishers, Inc: New York.
- Bavelier, D., Levi, D. M., Li, R. W., Dan, Y., ve Hensch, T. K. (2010). Removing brakes on adult brain plasticity: from molecular to behavioral interventions. *Journal of Neuroscience*, 30 (45), 14964-14971.
- Ball, K., Berch, D. B., Helmers, K. F., Jobe, J. B., Leveck, M. D., Marsiske, M., ... ve Unverzagt, F. W. (2002). Effects of cognitive training interventions with older adults: A randomized controlled trial. *Jama*, 288(18), 2271-2281.
- Botwinick, J. (1984). *Aging and behavior* (3rd ed.). New York : Springer.
- Cangöz, B. (2009). Yaşlılıkta bilişsel ve psikolojik değişim. *Geriatrik Bilimler Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni*, 99-104.
- Cattell, R.B. (1963). Theory of fluid and crystallized intelligence: A critical experiment. *Journal of Educational Psychology*, 54, 1-22.
- Cole, M. (2013). Alexander Romanovich Luria: cultural psychologist. *Cultural-Historical Psychology*, 9(2), 88-98.
- Creasey, G. L. (2005). *Research Methods in Lifespan Development*. USA: Pearson.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. New York: Harpers Collins.
- Deary, I. J., Corley, J., Gow, A. J., Harris, S. E., Houlihan, L. M., Marioni, R. E., ... ve Starr, J. M. (2009). Age-associated cognitive decline. *British Medical Bulletin*, 92(1), 135-152.
- Dionigi, R. A. (2015). Stereotypes of aging: their effects on the health of older adults. *Journal of Geriatrics*.
- Ersanlı, K. ve Kalkan, M. (2008). *Psikolojik, sosyal ve bedensel açıdan yaşlılık*. Pagem Akademi. Ankara.
- Folstein, M., Anthony, J. C., Parhad, I., Duffy, B., ve Gruenberg, E. M. (1985). The meaning of cognitive impairment in the elderly. *Journal of the American Geriatrics Society*, 33(4), 228-235.
- Gardner, H. (1999). *Are there additional intelligences? The case for naturalistic, spiritual, and existential intelligences*. In J. Kane(Ed.), *Education, information, and transformation* (pp. 111 – 131). Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall.
- Gottfredson, L. S. (1996). What do we know about intelligence? *The American Scholar*, 65(1), 15-30.
- Habekost, T., Vogel, A., Rostrup, E., Bundesen, C., Kyllingsbaek, S., Garde, E., Ryberg, C. ve Waldemar, G. (2013). Visual processingspeed in old age. *Scandinavian Journal of Psychology*, 54, 89–94.
- Heuninckx, S., Wenderoth, N., ve Swinnen, S. P. (2008). Systems neuroplasticity in the aging brain: recruiting additional neural resources for successful motor performance in elderly persons. *Journal of neuroscience*, 28(1), 91-99.

- Ivnik, R. J., Malec, J. F., Smith, G. E., Tangalos, E. G., Petersen, R. C., Kokmen, E., ve Kurland, L. T. (1992). Mayo's Older Americans Normative Studies: WAIS-R norms for ages 56 to 97. *The Clinical Neuropsychologist*, 6(S1), 1-30.
- Karakaş, S. (2012). Yaşlanmanın Anatomisi. *The Journal of Turkish Family Physician*, 3, 23-29.
- Kaufman, A. S., ve Lichtenberger, E. O. (2005). *Assessing adolescent and adult intelligence*. John Wiley & Sons.
- Kaufman, A. S., Raiford, S. E., ve Coalson, D. L. (2015). *Intelligent testing with the WISC-V*. John Wiley & Sons.
- Keskin, A. O., Uncu, G., Tanburoğlu, A., ve Adapınar, D. Ö. (2016). Yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili nörolojik hastalıklar. *Osmangazi Journal of Medicine*, 38.
- Levy, R. (1994). Aging-associated cognitive decline. *International Psychogeriatrics*, 6(1), 63-68.
- Lichtenberger, E. O., & Kaufman, A. S. (2012). *Essentials of WAIS-IV Assessment* (Vol. 96). John Wiley & Sons.
- Lindenberger, U., Mayr, U., ve Kliegl, R. (1993). Speed and intelligence in old age. *Psychology and Aging*, 8(2), 207-220.
- Midkiff, K. (2004). Use it or lose it? What predicts age-related declines in cognitive performance in elderly adults? *Mc Nair Scholars Journal*, 8 (1), 7.
- Moody, H. R., ve Sasser, J. R. (2012). *Aging: Concepts and Controversies*. USA: SAGE Publication.
- Ngandu, T., Lehtisalo, J., Solomon, A., Levälähti, E., Ahtiluoto, S., Antikainen, R., ... ve Lindström, J. (2015). A 2 year multidomain intervention of diet, exercise, cognitive training, and vascular risk monitoring versus control to prevent cognitive decline in at-risk elderly people (FINGER): A randomised controlled trial. *The Lancet*, 385(9984), 2255-2263.
- Nisbett, R. E., Aronson, J., Blair, C., Dickens, W., Flynn, J., Halpern, D. F., ve Turkheimer, E. (2012). Intelligence: New findings and theoretical developments. *American Psychologist*, 67(2), 130-159.
- Ory, M., Hoffman, M. K., Hawkins, M., Sanner, B., ve Mockenhaupt, R. (2003). Challenging aging stereotypes: Strategies for creating a more active society. *American journal of preventive medicine*, 25(3), 164-171.
- Papp, K. V., Kaplan, F. R., Springate, B., Moscufo, N., Wakefield, D. B., Guttmann, C. R. G. ve Wolfson, L. (2014). Processing speed in normal aging: Effects of white matter hyperintensities and hippocampal volume loss. *Aging, Neuropsychology, and Cognition: A Journal on Normal and Dysfunctional Development*, 21, 197-213.
- Park, D. C., Gutchess, A. H., Meade, M. L., ve Stine-Morrow, E. A. (2007). Improving cognitive function in older adults: Nontraditional approaches. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62 (Special_Issue_1), 45-52.

- Perry, B. D., ve Pollard, R. (1997). Altered brain development following global neglect in early childhood. In Proceedings from the Society for Neuroscience Annual Meeting (New Orleans).
- Reynolds, C.R., & French, C.L. (2005). *The brain as a dynamic organ of information processing and learning*. In R.C. D’Amato, E. Fletcher-Janzen, & C.R. Elaine Fletcher-Janzen Reynolds (Eds.), *The Handbook of School Neuropsychology* (pp. 86–119). Hoboken, NJ: Wiley.
- Santrock, J. W. (2011). *Yaşam Boyu Gelişim*. (Çev. Ed. Yüksel, G.). İstanbul: Nobel Yayın.
- Salthouse, T. A. (2006). Mental exercise and mental aging: Evaluating the validity of the “use it or lose it” hypothesis. *Perspectives on Psychological Science*, 1(1), 68-87.
- Schaie, K. W. (1996). *Intellectual development in adulthood*. In J. E. Birren, & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of the psychology of aging* (4th ed., pp. 266 – 286). San Diego: Academic Press.
- Schaie, K. W. (2005). *Developmental influences on adult intelligence: The Seattle longitudinal study*. Oxford University Press.
- Schaie, K. W., ve Willis, S. L. (Eds.). (2010). *Handbook of the psychology of aging*. Academic Press.
- Seidler, R. D., Bernard, J. A., Burutolu, T. B., Fling, B. W., Gordon, M. T., Gwin, J. T., ... ve Lipps, D. B. (2010). Motor control and aging: links to age-related brain structural, functional, and biochemical effects. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 34(5), 721-733.
- Starr, J. M., Deary, I. J., Inch, S., Cross, S., & MacLennan, W. J. (1997). Age-associated cognitive decline in healthy old people. *Age and ageing*, 26(4), 295-300.
- Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. New York: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. J. (2000). *Handbook of intelligence*. New York: Cambridge University.
- Sternberg, R. J. (2004). *Culture and intelligence*. *American Psychologist*, 59(5), 325.
- Sternberg, R. J., ve Kaufman, S. B. (2011). *The Cambridge Handbook of Intelligence*. Cambridge University Press.
- Whitbourne, S. K., ve Whitbourne, S. B. (2010). *Adult development and aging: Biopsychosocial perspectives*. John Wiley & Sons.
- Vernooij, M. W., Ikram, M. A., Vrooman, H. A., Wielopolski, P. A., Krestin, G. P., Hofman, A., ... ve Breteler, M. M. (2009). White matter microstructural integrity and cognitive function in a general elderly population. *Archives of General Psychiatry*, 66(5), 545-553.
- Yıldırım, F., ve Abukan, B. (2015). Yaşlılıkta Bilgelik Konusunda Bir Derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18, 1-9.
- Yonus, A. (2007). Kaufman kısa zeka testi (Kaufman brief intelligence test – K-BIT) 15 -16 yaş çocukları üzerinde geçerlik, güvenirlik ve ön norm çalışmaları. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Eğitim Anabilim Dalı Üstün Zekalılar Eğitimi Bilim Dalı.
- Zelinski, E. M., ve Burnight, K. P. (1997). Sixteen-year longitudinal and time lag changes in memory and cognition in older adults. *Psychology and aging*, 12(3), 503.

Makalenin Geliş Tarihi: 4 Ekim 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 23 Mart 2020

**YAŞAR KEMAL'İN AL GÖZÜM SEYREYLE SALİH ROMANININ FRANSIZCA
ÇEVİRİSİNDE SEVGİ VE ÖFKE SÖZCÜKLERİNİN KÜLTÜREL AKTARIMI***
THE CULTURAL TRANSFER OF WORDS OF LOVE AND ANGER IN THE FRENCH TRANSLATION OF THE
NOVEL "THE SAGA OF A SEAGULL" BY YAŞAR KEMAL

*Emel Özkaya***

Öz

Toplum ve insan gerçekliğini derinlemesine araştıran Yaşar Kemal, romanlarında Türk kültürünün elçisi olarak görülür. Yazar, yaşadığı ve tanıklık ettiği olaylardan hareketle Çukurova'yı ve Çukurova insanını anlatır. *Al Gözüm Seyreyle Salih*, konusunu Çukurova'dan almayan, az sayıda romanlarından biridir. Yaşar Kemal bu romanında, 1970'li yılların sahil kasabasında yaşayan balıkçıların, bez dokuyan kadınların ve kanadı kırık bir martıya yardım etmeye çalışan on iki yaşında bir çocuk olan Salih'in dünyasından bahseder. Yazarın bu eserini Fransızcaya çeviren Münevver Andaç, Türk toplumu ve Fransız toplumu arasında, kültürel bir köprü oluşturur.

Bu çalışmamızda, Münevver Andaç tarafından *Salih L'émerveillé* olarak çevrilen, Yaşar Kemal'in *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanındaki sevgi ve öfke sözcüklerinin kültürel aktarımlarının nasıl yapıldığı ele alınacaktır. Karadeniz sahil kasabasında yaşayan insanların sevgi ve öfke sözcükleri, Danica Seleskovitch ve Marianne Lederer tarafından geliştirilen Yorumlayıcı Anlam Kuramına göre incelenecek, Türk kültüründeki bu sevgi ve öfke sözcüklerinin kültürel anlamıyla hedef kültüre nasıl aktarıldığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, *Al Gözüm Seyreyle Salih*, Çeviri Eşdeğerliği, Yorumlayıcı Anlam Kuramı, Kültürel Aktarım.

* Galatasaray Üniversitesi, Karşılaştırmalı Dilbilim ve Uygulamalı Yabancı Diller Bölümü tarafından 7-8 Mart 2019 tarihinde düzenlenen XIV. Ulusal Frankofoni Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur, yayımlanmamıştır.

** Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, ORCID: 0000-0002-7705-650X.

Abstract

Yaşar Kemal, who thoroughly explores society and human reality, is considered an ambassador of the Turkish culture in his novels. The author tells the story of Çukurova and the people of Çukurova from the events he experienced and witnessed. This novel is one of the few novels whose subject is not based on Çukurova. In this novel, the author talks about the world of fishermen living in the seaside town in the 1970s, women weaving sheets and Salih, a twelve-year-old boy trying to help a broken seagull. Münevver Andaç, who translated the author's work into French, forms a cultural bridge between the Turkish and the French societies.

This study discusses how the cultural transfers of love and anger are made in the novel "The Saga of a Seagull" by Yaşar Kemal, which is translated as "Salih L'émerveillé" by Münevver Andaç into French. The words of love and anger of the inhabitants of the Black Sea coastal town will be examined according to the Interpretive Theory of Meaning developed by Danica Seleskovitch and Marianne Lederer, and how these words of love and anger in the Turkish culture are transferred to the target culture with their cultural meanings will be discussed.

Keywords: *Yaşar Kemal, The Saga of a Seagull, Equivalence in Translation, Interpretive Theory of Meaning, Cultural Transfer.*

Giriş - Yorumlayıcı Anlam Kuramı

Kültürlerarası iletişim sürecinde, başka toplumların gelenek ve göreneklerini öğrenmek, kendi kültürümüzü başkalarına tanıtmak için çeviri etkinliğinden yararlanılır.

Yaşar Kemal'in *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanındaki, Çukurova bölgesinde kullanılan sevgi ve öfke sözcüklerinin, çevirmen Münevver Andaç, Fransızcaya çevirisini yaparken eşdeğerliği sağlamak için bazen uyarılma bazen de yorumlama yöntemine başvurmuştur. Çevirmen, kaynak metne sadık kalarak, hedef dilde karşılığı bulunmayan Lokman Hekim, Hacivat ya da mantı gibi Türk toplumuna özgü birkaç kültürel öğeyi sayfa altında açıklama notu ile bazen de yorumlama yöntemiyle ifade etmeye çalışmıştır.

Kaynak dil ve hedef dil, farklı dil ailesinden oldukları için, kültürel ifadelerin çevirisi, çevirmen Münevver Andaç tarafından, Danica Seleskovitch ve Marianne Lederer'in geliştirdiği Yorumlayıcı Anlam Kuramına göre yapılmıştır. Seleskovitch ve Lederer için çeviri, bir anlama (compréhension) ve hedef dile uyarlayarak yeniden sözcüklere dökme işlevinden ibarettir. Çevirmen, kaynak metinden uzaklaşmadan, Yaşar Kemal'in Türk okurları üzerinde yarattığı etkiyi, hedef dilin okurunda da yaratmaya çalışır. Bu konuda, Türkiye'de çeviri bilimin kurucularından olan Prof. Dr. Akşit Göktürk; "Çeviri, özgün metnin, kendi dilinin okurunda uyandırdığı etkinin, çeviri metnin okurunda da uyandırabilmesidir." der. (Göktürk, 1994: 62) Lederer için de, çeviride kültürel öğeler önemlidir. "Eğer çeviride kültürel öğeler korunabilirse, ancak o zaman kültürel geçiş sağlanabilir. Kültürel geçiş için köprü görevini üstlenen çevirmen, sadece sözcük aktarımı yapmamalı, kültürel iletiyi yorumlayarak ifade edebilmelidir." (Lederer, 1994: 122)

Dil, farklı kültürleri tanımanın en önemli aracıdır. Dil aracılığıyla, insanlar duygularını paylaşır, düşüncelerini ifade ederler. Dili kültürel unsurlarıyla tanımak, iletişimi daha kolay hale getirir. Dil, kültürün bir parçasıdır, der Berke Vardar. "Dil, uygarlıklar arasında köprü

kuran, değişik toplumlardan bireyleri birbirine yaklaştıran, her tür kültürel değeri, içinde oluşturduğu tarihsel ve toplumsal çevrenin dışına taşıyan, o çevreden olmayan kişilerin yararlanmasına sunan, uygarlıklar arası bir iletişim ve bildirişim aracıdır.” (Vendryes, 2001: 153) Toplumun kültürel özelliklerini en iyi şekilde yansıtan edebi metin çevirilerinde, kelimeleri birebir çevirmek yerine, yazarın duygu ve düşüncelerini de göz önünde bulundurmamak, yazarın kendi dilinde oluşturduğu edebi duyguyu, çeviri eserde de oluşturmak, çevirisi yapılan dilin kültürel öğelerini tanımak çok önemlidir. Lederer için, “çevirmen, iletişim kurmak isteyen yazar ile okuduğunu anlamak isteyen okuyucu arasında bir aracıdır; öte yandan özgün metnin okuyucusu, herhangi bir okuyucu değil, metni ve metinden çıkardığı anlamı ikinci kez yapan” kişidir. (Lederer, 1994: 13) Her yazarın kendine özgü farklı bir anlatım biçimi olduğundan, edebi metin çevirisi de, yazarın anlatım biçimini bozmadan yapılmalıdır. 1960’lı yıllardan bu yana, çevirisi yapılan esere birebir bağlı kalmaktan ziyade, yumuşak ve esnek ifadelerle eşdeğerliğini sağlamak önemli hale gelmiştir. Çevirmen, eserin genel konu bütünlüğüne ve yazarın anlatım biçimine bağlı kalarak, dizgesel anlatıyı çevirmek ve yazarın düşüncelerini yansıtmak zorundadır.

Bu çalışmanın amacı, Seleskovitch ve Lederer tarafından 1960’lı yıllarda geliştirilen Yorumlayıcı Anlam Kuramına göre, Yaşar Kemal’in, Münevver Andaç tarafından Fransızcaya çevrilen *Salih l’Emerveillé* isimli eserinde, sevgi ve öfke sözcüklerinin çevirisinde, çevirmenin bilişsel sürecinin işleyişini ve dili kullanma mekanizmasını çözümlenmeye çalışmak olacaktır.

Yaşar Kemal, *Al Gözüm Seyreyle Salih*

Yaşar Kemal, kendine özgü ifade biçimiyle, doğa tasvirlerini, Çukurova köylüsünü, pamuk tarlalarında çalışan işçilerin zorluk içindeki yaşantısını, kendi çocukluğunun yansıması olan çocuk karakterlerin hayata bakış şeklini romanlarında derinlemesine işler.

Gerçek adı Sadık Kemal Göğceli olan Yaşar Kemal, kendi yaşantısından edindiği deneyimleri, tanıklık ettiği olayları sevinçleriyle, öfkeleriyle, umut ve umutsuzluklarıyla eserlerinde açıklamaya çalışır.

Al Gözüm Seyreyle Salih romanında, Karadeniz’in sahil kasabasında yaşayan on bir yaşlarındaki Salih’in, deniz kıyısında bulunduğu kanadı kırık martıyı kurtarma ve yetişkin insanlarla iletişim kurabilme çabası ele alınır. Roman bu yönüyle Antoine de Saint-Exupéry’nin *Küçük Prenses* anlatısıyla benzerlik göstermektedir. “Her iki yazar da, kahramanlarının, çocukluk dünyalarında yarattıkları düş gücünü ve yetişkin insanlarla iletişim kurabilme çabalarını ele alırlar. *Küçük Prenses*’te kurmaca bir gerçeklik anlatılırken, *Al Gözüm Seyreyle Salih*’te yaşanan dünyanın gerçekleri ele alınır.” (Özkaya, 2007: 117)

Yaşar Kemal, Salih’in kanadı kırık martısına hissettiği sevgiyi, çocuğun bakış açısıyla ele alırken, aynı zamanda 1970’lerin Türkiye’sinin ekonomik, politik ve toplumsal koşullarından da bahseder.

Yaptığı şifalı merhemleriyle tanınan büyükanne, torunu Salih'e yardım etmeyi reddeder. Kocası Halil tarafından uzun yıllar önce terkedilen büyükanne, yıllar geçse de onun dönüşünü beklemektedir. Salih, Halil'in öldüğünü ve geri dönmeyeceğini söylediğinde, zaten huzursuz olan büyükanne, küçük çocuktan nefret etmeye başlar ve martısını öldüreceğini söyler. Kaçakçılık işiyle uğraşan mahalle komşularının yaşadıkları, çıkan bir çatışmada Metin'in ölmesi, Salih'in babasının kaçakçılık işleri yüzünden evi terk etmesi, kanadı kırık martısının iyileşip tam uçmaya başladığı günlerde büyükannesi tarafından öldürülmesi gibi olaylar Salih'in dünyaya bakış açısıyla ele alınır. Yaşar Kemal, olayları, Çukurova bölgesinde kullanılan ifade biçimleriyle anlatır.

Çevirmen Münevver Andaç, kaynak metne sadık kalarak, sayfa altında verilen birkaç açıklama notu haricinde, sevgi ve öfke sözcüklerinin çevirisini Yorumlayıcı Anlam Kuramına göre yapmayı ve eşdeğerliklerini bulmayı tercih etmiştir.

Reis*: Titre donné au capitaine d'un bateau de pêche. (9)

Karagöz et son copain Hadjivat* : Principaux personnages du théâtre d'ombres. (15)

Lokman Hekim* : D'après la légende, Lokman est un médecin de la Tchoukourova, à qui les plantes, dont il connaît le langage, révèlent leurs vertus curatives et même le philtre de l'immortalité.

Anka* : Oiseau fabuleux, analogue au Phénix.

Mantis* : Sorte de raviolis.

Fransız kültüründe eşdeğerliği olmayan sözcükleri, çevirmen, metin içinde kaynak dilden ödünç sözcükler (emprunt) olarak aktarırken, okuyucuyu bilgilendirme amacıyla da, bu sözcüklerin açıklamasını sayfa altında dipnot şeklinde verir.

Sevgi Sözcüklerinin Çevirisi

Türk kültüründe, sevgi sözcüklerini ifade etmek için genellikle –“ aslanım, koçum” gibi hayvan isimleri, “canım, ciğerim gibi” vücudumuzdaki organ isimleri kullanılır. Farklı bir kültüre sahip olan hedef dilde, bu ifadelerin eşdeğerini bulmak, çevirmen için oldukça zor bir süreçtir. Yaşar Kemal'in *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanının çevirmeni Münevver Andaç, *sevgi* sözcüklerinin ifadesini, Yorumlayıcı Anlam Kuramı doğrultusunda, anlamı kavrayarak çözümlenmeye çalışmış ve böylece metindeki anlam kayıplarının önüne geçmiştir.

*Örnekte, çevirmen, “Hay Maşallah” ifadesini “Tanrı onları korusun” anlamında “Dieu les bénisse”

“hay bereket” ifadesini ise “Tanrı bize bolluk versin” “Dieu nous donne l'abondance” şeklinde yorumlamıştır.

“Hay Maşallah, hay bereket.” (14)

« Dieu les bénisse! Dieu nous donne l'abondance! » (19)

Evde, annesi ve büyükannesinden destek alamayan Salih, yardım istemek için ablası ve eniştesinin evine gider. Ablasının konuşmalarında, merhametle karışık bir öfke hali sezilir: Çevirmen, “Zaten ne kadar cık da canın var ki” ifadesini “Déjà que tu n'es pas très costaud”, (Zaten çok güçlü-kuvvetli değilsin) olarak çevirmiştir. “martısı da batsın, kuşu da” ifadesini “Je me fiche bien de la mouette, moi” (se ficher de: umursamamak fiiliyle “Martı umrumda değil” olarak yorumlamıştır.

“İpıslaksın da baştan aşağı... Üşür ölürsün... Zaten ne kadar cık da canın var ki..., martısı da batsın, kuşu da.” (42)

« Tu es trempé de la tête aux pieds !... Tu vas prendre froid et mourir toi-même... Déjà que tu n'es pas très costaud, mon pauvre petit frère. Je me fiche bien de la mouette, moi. » (53)

Ablası ve eniştesi Salih'i eve geri götürürler. Martısının kırık kanadını iyileştirmek için çözüm bulmaya çalışan Salih'e karşı öfkelenen ev halkı, onun geri geldiğini görünce sevinirler. Çevirmen, “Anasının yüzünün kırışıkları açılmış” ifadesinde “disparaitre” fiilini kullanarak “Annesinin yüzündeki kırışıklar kaybolmuştu” şeklinde çeviri yapar. “Beli doğrulmuştu” ifadesinde “Eğik olan, kambur olan beli, doğrulmuştu” diyerek, hedef dilin okuyucusunu aydınlatmak için, çevirmen « vouûté,e » sıfatını eklemek gereğini duymuştur.

“Ev mutluluk içindeydi... Anasının yüzünün kırışıkları açılmış, beli doğrulmuştu... Babası gülüyordu, uzun kapkara boyanmış çangal bıyıkları da gülüyordu.” (59)

« La maison respirait le bonheur ce jour-là... Les rides avaient disparu sur le visage de sa mère, son dos vouûté s'était redressé... Le père riait, ses longues moustaches, teintes en noir, souriaient, elles aussi. » (76-77)

Yatağının yanı başındaki sepette duran martısının, günler geçtiği halde, ölmediğini gören Salih'in sevinci, daha da artar. Çevirmen (Ses yeux pleins de vivacité toupillaient sans cesse, elle avait même ramené vers elle son aile brisée.) (Canlı gözleri sürekli dönüyordu, hatta kırık kanadını bile kendine doğru çekmişti.) = (Son aile brisée était un peu guérie) demek yerine yorumlayıcı çeviri yapmıştır.

“Kuşu başını kaldırmış, merakla başını uzatmış yöresine bakınıyordu. Gözleri canlı, yuvalarında fıldır fıldır dönüyordu. Kırık kanadı bile azıcık toparlanmıştı. Salih martıyı böyle gördükçe tepeden tırnağa sevince kesiyor, içi dolup dolup taşıyor sevgiyle, yerinde duramıyor, ne yapacağını bilemiyordu.” (64)

« La mouette avait redressé la tête, elle regardait avec curiosité tout autour d'elle, en tendant le cou. Ses yeux pleins de vivacité toupillaient sans cesse, elle avait même ramené vers elle son aile brisée. Devant ce spectacle, Salih fut saisi d'allégresse, de la tête aux pieds, le cœur débordant d'amour et d'affection, il ne tenait pas en place, ne sachant plus que faire. » (82)

Martısının iyileşme sevinciyle, Salih güler, oynar, şakalaşır, ablasını ve annesini sarılıp öper ama büyükannesine korkarak yaklaşır. Salih, büyükannesini “öfke kumkuması” olarak tanımlarken, çevirmen (kendini bir öfke kasırgasına nasıl maruz bıraksın) diyerek yorumsal çeviri yapar.

“...büyükanasına, korkarak da olsa yaklaşıyor, onun ellerini bile öpmek istiyor ya, bu yalım parçası öfke kumkumasına yaklaşılmaz ki...” (64)

« ... Il s’approchait de sa mère, malgré la crainte qu’elle lui inspirait, dans l’intention de lui baiser la main, mais comment toucher une flamme, s’exposer à un ouragan de fureur ? » (83)

Salih’in, oyuncakçının vitrinindeki kamyonu alabilmek için paraya ihtiyacı vardır. Evdekiler geçimlerini sağlayacak parayı zor bulurken, Salih’in oyuncak için para istemesi imkânsızdır. Balıkçı teknisinin tayfalarıyla denize açılır, günlük çalışmasının karşılığı olarak verilen balıkları satıp para kazanacaktır. Getirdiği torbalarla balığı görünce, her zaman öfkelenen annesi bu sefer sevinir.

“Ne güzel, oğulcuğum büyümüş, kocaman adam olmuş da para kazanacak kadar, benim haberim olmamış...” (177)

« Mon petit garçon a grandi, il est devenu un homme, capable de gagner de l’argent, et de dire que je ne l’avais pas remarqué ! C’est très bien ! » (230)

Martısıyla karşılaşınca kadar, yan bahçede kaçakçılık yapan insanların kamyonlarının bahçeye giriş-çıkışlarını, bir ağacın dalına oturarak sabahtan akşama kadar izleyen Salih, artık sadece martısıyla ilgilenir. Uçamasa bile onun arkasından yürüyerek gelmesi, Salih’i mutlu eder. Martının karnını doyurabilmek için, oyuncak kepçesiyle balık yakalamaya gider. “Salih’in, bacaklarını çemreyip denize girmesini” çevirmen, bu kültür ifadesini “retrousser” fiili ile verip, pantolonun paçalarını kıvrırdı diyerek çevirisini yapar. “Salih’in Aslan martısını” ifadesini çevirirken de (yiğit, kahraman anlamında) “vaillant,e sıfatını kullanarak yorumsal bir yaklaşımı benimser.

“Salih aşağıya Uzun adaya doğru döndü yürüdü. Kepçesini sakladığı yerde buldu, hiç kimse dokunmamıştı bile. Bacaklarını çemreyip denize girdi. Şimdi, bu aslan martısına bir balık, bir balık yakalayacaktı ki...” (309)

« Salih prit la direction de l’île Longue, pour y récupérer l’épuisette qu’il y avait cachée. Personne n’y avait touché. Il retroussa son pantalon et entra dans l’eau. Il allait pouvoir offrir un tas de poissons à cette vaillante petite mouette, un tas ! » (394)

Salih, yemesi için, martısına denizden kepçeler dolusu balık çıkarır. Martı da, göz açıp kapayıncaya kadar tüm balıkları yutar. Salih çok mutludur ama bir taraftan da martısının kırık kanadını düşünür ve onunla konuşmaya başlar: Salih “Yeter artık öleceksin” derken, çevirmen (patlayacaksınız) anlamında (éclater) fiilini kullanır. Salih martısına “Deli oğlan” diye

seslenirken, çevirmen “écervelé, e” beyinsiz, kaçık sıfatını kullanarak (küçük deli oğlan anlamında) çeviri yapar.

“Yeter artık, öleceksin. Seninle yarın gene geliriz denize. Eeee, söyle bakalım deli oğlan, senin şu kanadını ne yapacağız? Dünyada her şey olur da, kör insan, topal karınca, kulaksız eşek, her şey olur da kanatsız kuş olmaz.” (310)

« En voilà assez; tu vas éclater! Nous reviendrons demain. Dis-moi à présent, petite écervelée, comment allons-nous soigner ton aile ? Un homme aveugle, une fourmi boiteuse, un âne sans oreilles, tout est possible, mais un oiseau sans ailes, ça n'existe pas ! » (394)

Salih martısıyla deniz kıyısına geldiğinde, martı denizde yüzmeye başlar, diğer martıların yanına gider, çocuk onu yakalamak için ıslanır. Bu arada tayfalar ona yardımcı olur. Kaptan, “Ha uşaklar sobayı yakın” derken, çevirmen (Allumez le poêle, les gars) uşaklar anlamında “les gars” ismini kullanarak yerinde bir eşdeğerlik sağlamıştır. Yine kaptan, “bu çocuk satlıcan olacak” derken; “satlıcan olmak” Çukurova bölgesinde “zatürreye yakalanmak” anlamındaki bu ifadeyi çevirmen, “zatürre tehlikesi var”, (il risque une pneumonie) olarak vermiştir.

“Ha uşaklar sobayı yakın, bizim bu kaptan çok ıslanmış üşümüş, satlıcan olacak... Çocuk kucağındaki martısına sarılmış onu bırakmıyor, zangır zangır, dişleri birbirine çarpa çarpa titriyordu.” (333-334)

« Allumez le poêle, les gars; notre capitaine est trempé jusqu'aux os, il risque une pneumonie... Salih serrait toujours sa mouette sur son cœur, il tremblait si fort que ses dents s'entrechoquaient. » (422)

Kaçakçı Metin'in öldürüldüğü gece eve gelmeyen Salih'i annesi merak eder. (Analık zor, analık batsın.) ifadesinde çevirmen (qu'il est dur d'être mère!) diyerek (Anne olmanın ne kadar zor olduğunu) çevirisine yansıtıyor.

“Dün gecedan beri öldüm öldüm dirildim Salih... Duyuyor musun seslerini, bak Metin'in anası, bacıları nasıl kuşlar gibi çığırtıyorlar, vay fıkara... Analık zor, analık batsın.” (367)

« Depuis la nuit dernière, je suis morte d'inquiétude, mon petit Salih... Tu entends les pleurs et les cris, n'est-ce pas, ce sont ses sœurs et sa mère qui se lamentent, les malheureuses... Ah, qu'il est dur d'être mère! » (463)

Öfke Sözcüklerinin Çevirisi

Al Gözüm Seyreyle Salih romanında, öfke sözcükleri genellikle hayvanlara ya da çocuklara yöneliktir. Fransız kültüründe ise, öfke ifadeleri bireyin kişiliğine yöneliktir. Kaynak metinde nokta ilen biten bir cümle, hedef metinde anlamı güçlendirmek için ünlem işaretiyle birlikte verilir. Kaynak dilde, roman boyunca sık sık tekrarlanan “Boyu devrilsin” ifadesi, hedef dilde “Qu'il aille au diable”, (cehenneme gitsin) anlamında verilmiştir.

Bütün mahalle, aylak aylak dolaştığı için Salih'e kızar. Mahalledekilerin, "Boyu devrilsin böyle işsiz güçsüz çocuğun, yerin dibine geçsin böylesi çocuk." ifadesini, çevirmen "Cehenneme gitsin, elinden hiçbir şey gelmeyen bu çocuk" (Qu'il aille au diable, ce gamin qui ne fait rien de ses dix doigts) diyerek yorumsal çeviri yapar. Ayrıca, yine mahalledekilerin, "Bütün çocuklar ona uyacak... Onun yolundan giderlerse yandı mahalle, battı kasaba." ifadesinde, çevirmen koşul cümlesi oluşturarak, "Eğer bütün çocuklar onu taklit ederlerse, tüm mahalle, hatta bütün köy mahvolacak" (S'ils se mettent à l'imiter, le quartier sera fichu, et même le bourg tout entier!) diyerek yorumlar.

"-Böyle çocuk olur muymuş? Boyu devrilsin böyle işsiz güçsüz çocuğun, yerin dibine geçsin böylesi çocuk. Ona yemek yerine ağı vermeli. Bütün çocuklar ona uyacak... Onun yolundan giderlerse yandı mahalle, battı kasaba. Herkes aç kalacak aç."(16)

« Mais avait-on jamais vu un gosse comme lui ? Qu'il aille au diable, ce gamin qui ne fait rien de ses dix doigts, c'est du poison qu'il faudrait lui donner, et pas de la bonne nourriture, les autres enfants vont prendre exemple sur lui... S'ils se mettent à l'imiter, le quartier sera fichu, et même le bourg tout entier ! Et on crèvera tous de faim ! » (21)

Salih'in sorumsuzluğuna karşı, annesinin kızgınlığı, kanadı kırık martıyı eve getirdiği zaman daha da artar. Annesinin Salih'e hitap ettiği "Ağzı açık ayran budalası" ifadesini, çevirmen "Bütün gün ağzı açık, hayran hayran bakınan şaşkın" (Bouche bée tout le jour, béant d'admiration) olarak yorumlar.

"Yaptığı ettiği yetmiyormuş gibi, şimdi de martı. Elin çocukları denize çıkar, balıkçı olur, elin çocukları demircilere, marangozlara çırak olur, elin çocukları geçer de tezgâhların başına bez dokur, elin çocukları şoförlere yardımcı olur, elin çocukları..." Anası yeğin öfkelenmişti. "Bu boyu devrilesi de, ağzı açık ayran budalası da işte böyle martı yavruları, karıncalar, kurbağalar, yılanlar çıyanlarla uğraşır. Ağzı açık ayran budalası..." (28)

« Comme si toutes les bêtises que fait cet enfant ne lui suffisaient pas, il nous a amené cette mouette ! Les garçons de son âge s'en vont à la pêche sur les voiliers, ils se placent comme apprentis chez les forgerons ou les charpentiers, ils tissent sur les métiers ! Les enfants des autres travaillent dans les camions, pour aider les chauffeurs... Les enfants des autres... » La mère de Salih était en colère pour de bon : « Mais ce maudit gamin passe son temps à bayer aux corneilles, à s'occuper de mouettes, de fourmis, de grenouilles, de serpents ou de cloportes ! Bouche bée tout le jour, béant d'admiration ! » (38)

Salih, martısının kanadını tedavi etmesi için, büyükannesinden her yardım istediğinde, kadın öfkeyle söylenmeye başlar. Kaynak dilde öfke sözcükleri, hayvanlar üzerinden yapılırken, çevirmen hedef dilde de, "Benim merhemlerim pis martılar için değil" diyerek aynı ifadeyi kullanır.

"Benim merhemlerim insanlar için, insanlar... Kuşlar için değil, pis martılar için hiç değil. Duydun mu, Salih?" (29)

« Mes onguents, je les fais pour les êtres humains, pas pour les oiseaux ! Surtout pas pour ces saloperies de mouettes. Tu m’entends, Salih ? » (39)

Kendisine yardım etmeyen büyükannesinin öfke dolu sözlerine, Salih de öfkeli bir şekilde yanıt verir. Çevirmen, kaynak dildeki öfke sözcüklerini, hedef dildeki okuyucunun daha kolay anlayabileceği şekilde yorumlar. Salih’in büyükannesine öfkeyle söylediği “Sen de bat, senin merhemlerin de” ifadesini, çevirmen “ Seni de merhemlerini de şeytan çarpsın” ifadesiyle verir.

“Duydum büyükana... Sen de bat, senin merhemlerin de...” (29)

« Je t’ai entendue, grand-mère, que le diable t’emporte, toi et tes onguents ! » (39)

Salih’in büyükannesine söylediği sözleri duyunca, annesi de ona öfkeyle söylenmeye başlar. Kaynak dilde, bazı hayvan isimleri, öfke sözcüklerini ifade etmede kullanılırken, hedef dilde bu öfke sözcüğünün eşdeğeri, aynı anlama sahip olmayabilir. Annesinin Salih’e kızarak söylediği “Hayırsız köpek” ifadesini, çevirmen “pis köpek”(Sale chien) olarak verir.

“ Hayırsız köpek! O ne biçim söz öyle, insan büyükanasına hiç... Elime bir geçirirsem. Sen bu eve bir daha hiç gelmeyecek misin?” (29)

« Sale chien, tu n’es qu’un ingrat ! Est-ce là une façon de parler à sa grand-mère ? Je finirai par mettre la main sur toi ! Il te faudra bien revenir, un jour ou l’autre... » (39)

Evin en yaşlısına çocuğun cevap vermesi, Salih’in annesinin öfkesini daha da arttırır. “Arkanın üstüne git de bir daha gelme.” ifadesini, çevirmen “Ayakların önde git, artık seni görmeyelim” (Va-t’en les pieds devant et qu’on ne te voie plus !) olarak verir.

“Git! Arkanın üstüne git de bir daha gelme.” (29)

« Va-t’en ! Va-t’en les pieds devant et qu’on ne te voie plus ! » (39)

Salih’in büyükannesi ağzını doldura doldura, evdekilerin özellikle de Salih’in mutluluğunu bozan sözler söyler. Büyükannesinin Salih’e söylediği “Lokman Hekim de gelse, o martıya merhem yapsa, gene de bu martı ölür” ifadesindeki “Lokman Hekim”, hedef dilde bulunmayan bir isim olduğundan, çevirmen, bu ismi olduğu gibi yazıp, sayfa altında açıklama yapar. Ve “Efsaneye göre, Lokman hekimin, (özelliklerini bildiği), bitki yetiştiren, onların şifalı yönlerini ve hatta ölümsüzlük iksirini ortaya çıkaran Çukurova’lı bir doktor.” olduğunu açıklar.

“Senin martın ölecek... Benim merhemim değil, Lokman Hekim de gelse o ... martıya merhem yapsa, gene de bu martı ölür... Yara almış martı kuşunun, dünya dünya olalı yaşadığı hiç görülmemiş müdür ki.” (61)

« Ta mouette va crever... Je ne parle pas de mes onguents, mais à supposer que Lokman Hekim* revienne sur terre pour t’en préparer de ses propres

mains, cette saleté de mouette crèverait quand même !... Depuis que le monde est monde, a-t-on jamais vu une mouette survivre à une blessure ? » (79)

Lokman Hekim* : D'après la légende, Lokman est un médecin de la Tchoukourova, à qui les plantes, dont il connaît le langage, révèlent leurs vertus curatives et même le philtre de l'immortalité.

Öfkeli olduğu zaman, annesinin sık sık kullandığı bir söz Salih'in çok zoruna gider. Kaynak dilde "Bu çocuğu doğuracağıma taş doğursaydım." ifadesini, çevirmen "Bu çocuğa doğuracağıma, bir taş doğursam daha iyi olurdu. "(J'aurai mieux fait d'accoucher d'une pierre que de donner la vie à ce garçon.) şeklinde verir.

"Bu çocuğu doğuracağıma taş doğursaydım." (75)

« J'aurai mieux fait d'accoucher d'une pierre que de donner la vie à ce garçon. » (96)

Salih bir gün martısının kanadını okşayıp, başını öperken, büyükannesinin sesiyle korkuya kapılır. Büyükannesinin Salih'e söylediği "uğursuz oğlu uğursuz" ifadesini, çevirmen "Uğursuzluk getiren, annesinin uğursuz oğlu" olarak çevirir. "Uğursuz, uğursuz oğlu uğursuz... Sen öldürdün Halil'im sen. Ben de seni, ardından da o martını öldürmezsem, bana da Dilber demesinler."

« Porte-la-guigne, fils de ta porte-la-guigne de mère... Tu as tué mon Halil bien-aimé ! Mais je te tuerai, et ta mouette ensuite, aussi sûr que je m'appelle Dilber ! » (413)

O zamana kadar büyükannesinin adının Dilber olduğunu bilmeyen Salih'in, yüreğine bir ölüm korkusu çöker.

"Dilber'in kırışık içindeki küçücük bir damla kalmış gözleri tüm öfkeye kesmişti. Salih'in ödü koptu. Bu küçücük gözler kurşun gibi ağır, Salih'in yüreğine bir ölüm korkusu gibi çöktü." (325)

« Les yeux de la vieille Dilber, presque invisible entre ses paupières plissées par l'âge, n'exprimaient que la haine. Salih en fut épouvanté. Le regard de ces petits yeux méchants le frappa en plein cœur, aussi terrifiant que la peur de la mort. » (413)

Baba evden gideceğini söyleyince, Salih bütün öfkesini büyükannesinden çıkarmaya çalışır:

"Babam gidecek gelmeyecek. Halil gibi ölecek. Ben de gideceğim gelmeyeceğim." (370)

« Mon père va partir et il ne reviendra jamais plus ! Il mourra comme Halil ! Moi aussi, je m'en irai, pour ne plus jamais revenir. » (466-467)

Anlatının sonunda Salih'in büyükanası boşanmış bir yay gibi (comme mue par un ressort) yerinden fırlar, Salih'in boğazına sarılır, sıkılaşmaya başlar. Oğlanın gözleri bir anda yuvalarından fırlar, ölüm sesleri çıkarırken annesi yetişip çocuğun boğazını onun ellerinden

zorlukla kurtarır. Ortada bomboş kalan öfkeli büyükananın yerdeki martıyı görmesiyle üstüne atlaması bir olur, Salih bir çığlık koparır ama geç kalmıştır, büyükana doğrulduğunda artık her şey bitmiştir.

Çevirmenin, Çukurova bölgesine ait sevgi ve öfke sözcüklerini hedef dile aktarırken yorumlayıcı anlam düzeyinde bir çalışma yaptığı gözlemlenmiştir. Kaynak dildeki bölgesel kültürleri hedef dile anlamsal eşdeğerleriyle başarılı bir şekilde aktarmaya çalışıp, bazen de sayfa altı bilgi notlarıyla desteklemiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, Yaşar Kemal'in *Al Gözüm Seyreyle Salih* romanındaki sevgi ve öfke sözcüklerini ifade etmede kullanılan, kaynak dildeki kültürlerin, hedef dil olan Fransızcada, Türkçedeki kadar çok olmadığı gözlemlenmiştir. Kaynak dilden hedef dile yapılan çevirilerde, Yorumlayıcı Anlam Kuramına göre, erek odaklı bir çalışma ele alınır. Çevirmen, metni daha anlamlı hale getirmek için, kaynak dilin kültüründeki ifadeleri, hedef dilin kültürüne uygun şekilde ele alır. Çeviri sürecinin merkezinde olan çevirmenin, hem kaynak dildeki kültürel ifadeleri iyi bilmesi, hem de bunları hedef dilde düzgün kullanması gerekir. Yorumlayıcı Anlam Kuramına göre, çeviride amaç, anlamı açıklığa kavuşturmak olacaktır. Çevirmen Münevver Andaç, kaynak metindeki ifadeleri, dil bilgisel biçiminden sıyrıp, metnin uyandırdığı duyguları hedef dilde anlaşılır şekilde ifade ederek, başarılı bir çeviri ürünü oluşturmuştur.

Kaynakça

- Göktürk, Akşit. (1994). (İkinci baskı) *Çeviri: dillerin dili*, YKY, İstanbul
- Lederer, Marianne. (1994). *La traduction aujourd'hui, le modèle interprétatif*, Hachette, Paris
- Vendryes, Joseph. (2001). (Çev. Berke Vardar) *Dil ve Düşünce*, Multilingual, İstanbul
- Özkaya, Emel. (2007). *Saint-Exupéry'nin Küçük Prens ile Yaşar Kemal'in Al Gözüm Seyreyle Salih romanlarında Umut*, V. Ulusal Frankofoni Kongresi, 25-26 Ekim 2007, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kemal, Yachar. (1990). (Traduit du turc par Münevver Andaç) *Salih L'Emerveillé*, Editions Gallimard, Paris
- Kemal, Yaşar. (1997). *Al Gözüm Seyreyle Salih*, Adam Yayınları, İstanbul

Makalenin Geliş Tarihi: 30 Nisan 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2020

**SOSYODEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE İŞ-AİLE YAŞAM ÇATIŞMASININ
ALGILANAN İŞ STRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
SOSYAL HİZMET KURULUŞLARI ÖRNEĞİ**
THE EFFECT OF SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES AND WORK-FAMILY CONFLICT ON PERCEIVED JOB
STRESS: THE CASE OF SOCIAL WORK ORGANIZATIONS

*Meral Öztürk**
*Ahmet Türk***

Öz

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet kuruluşlarında çalışan personelin bazı sosyodemografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum ve unvan) ile iş-aile yaşam çatışmasının algıladıkları iş stresini yordayıp yordamadığını ortaya koymaktır. İlişkisel tarama modelinin kullanıldığı bu çalışmanın örneklemini Sivas Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü bünyesinde bulunan kuruluşlarda çalışan 183 personel oluşturmaktadır. Çalışmada Cohen ve Williamson (1988) tarafından geliştirilen "Algılanan İş Stresi Ölçeği" ile Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen "İş-Aile Çatışması Ölçeği" kullanılmıştır. "İş-Aile Çatışması Ölçeği" aile-iş çatışması ile iş-aile çatışması alt boyutlarından oluşmaktadır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri ne derece yordadığını analiz etmek için Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, iş-aile çatışmasının her iki alt boyutunun algılanan iş stresi ile pozitif yönde ilişkisi gözlemlenmiştir. Ancak sosyodemografik değişkenler ile iş stresi arasında bir ilişki bulunmamıştır. Benzer şekilde sosyodemografik değişkenler ile aile-iş çatışması alt boyutunun

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mrozturk@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-7570-5361.

** ahmetturk@outlook.com, ORCID: 0000-0001-5782-3794.

algılanan iş stresi puanının anlamlı bir yordayıcısı olmadığı anlaşılmıştır ama iş-aile çatışması alt boyutu algılanan iş stresinin güçlü bir yordayıcısıdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Algılanan İş Stresi, Sosyodemografik Özellikler, İş-Aile Çatışması, Aile-İş Çatışması.

Abstract

The aim of this study was to determine whether sociodemographic variables (gender, age, marital status, and title) and work-family conflict predicted the perceived job stress or not. Correlational survey model was used in the present study. The sample consisted of 183 personnel working in the organizations within Sivas Provincial Directorate of Family, Labor and Social Services. The “Perceived Job Stress Scale developed by Cohen & Williamson (1988); and “Work-Family Conflict Scale” developed by Netemeyer, Boles and McMurrian (1996) were used in the research. “Work-Family Conflict Scale” consisted of two sub-dimensions namely, work-family conflict and family-work conflict. Multiple Linear Regression Analysis was used to analyze the extent to which independent variables predicted dependent variable. As a result of the analysis, it was found that work-family conflict and family-work conflict were positively correlated with perceived job stress. But there was no significant correlation between sociodemographic variables and job stress. Similarly, sociodemographic variables and family-work conflict sub-dimension did not predicted perceived job stress score, but the work-family conflict dimension is a strong predictor of work stress.

Keywords: Social Work, Perceived Job Stress, Sociodemographic Characteristics, Work-Family Conflict, Family-Work Conflict

Giriş

Modernleşme ve küreselleşmenin getirdiği hızlı değişim ve dönüşüm stresi günlük yaşamın ayrılmaz parçası haline getirmiştir (Okutan ve Tengilimoğlu, 2002). Stres, özel yaşam kadar iş yaşamında da sıkça karşılaşılan bir sorun olarak dikkat çekmektedir. İşte yaşanan stres, çalışan ile çevresi arasındaki etkileşimin sonucu oluşan olumsuz psikolojik durum ve gerilimi ifade etmektedir (Efeoğlu ve Özgen, 2007). İş stresi, modern iş örgütlenmelerinin tümünde belirli düzeylerde görülmekle birlikte bankacılık, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi insanlarla sürekli etkileşim gerektiren mesleklerde daha fazla yaşanmaktadır (Aslan ve Cengiz, 2015; Gök, 2009; Günbayı ve Tokel, 2012; Karahan, Gürpınar ve Özyürek, 2007).

İş stresi, hem yöneticilerin hem de çalışanların işe yönelik tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemekte, çalışma ortamını verimsizleştirmekte, yorgunluk, işe yabancılaşma, düşük benlik saygısı, iş kazaları, işte çatışma, depresyon, anksiyete, yüksek kolesterol, yüksek kan basıncı, madde bağımlılığı ve tükenme gibi bir dizi fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik soruna yol açmaktadır (Akgün ve Kemaloğlu, 1991; Aydın, 2004; Caplan ve Jones, 1975; Cooper ve Davidson, 1987; Efeoğlu ve Özgen, 2007; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001).

İş yaşamında strese neden faktörler çevre ile ilgili stres kaynakları, iş odaklı stres kaynakları ve bireysel stres kaynakları olarak sınıflandırılabilir. Politik yaşam (Kaya ve Keskin, 2008; Tutar, 2000), teknolojik değişim (Can, 1997; Ertekin, 1993; Tepeli, Heybeli ve

Kayıhan, 2014), sosyal hayat (Eroğlu, 1998; Okutan ve Tengilimoğlu, 2002) vb. gibi faktörler çevre ile ilgili stres kaynakları; aşırı iş yükü (Cam, 2004; Yılmaz ve Ekici, 2006), çalışma ortamı (Albrecht, 1986/1988; Soysal, 2009), çalışma saatleri (Soysal, 2009), ücret (Eroğlu, 1998; Işıksan, 1999), işte monotonluk (Ekinci ve Ekici, 2003), örgütsel rol belirsizliği, rol çatışması (Ertekin, 1993; Jayaratne ve Chess, 1984) ve örgüt iklimi (Gökdeniz, 2005; Luthans, 1992) gibi faktörler iş odaklı stres kaynakları; kişilik yapısı, yaş, cinsiyet, medeni durum ve unvan (Björkqvist, Österman ve Hjelt-Back, 1994; Cherniss, 1980; Davis, 1977/1982; Ekinci ve Ekici, 2003; Erdoğan, Ünsar ve Süt, 2009; Iwasaki, Mackay ve Ristock, 2004; Krone, Tabacchi ve Farber, 1989; Matt ve Dean, 1993; Okutan ve Tengilimoğlu, 2002; Parveen, 2009; Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005; Tamtekin-Aydın, 2018; Tyler ve Ellison, 1994) gibi faktörler ise bireysel stres kaynakları olarak özetlenebilir.

Literatür taramasında algılanan iş stresi üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla bireysel stres faktörlerine odaklandığı görülmektedir. Bu kapsamda kadınların (De Smet ve diğ., 2005; Erşan, Yıldırım, Doğan ve Doğan, 2013) daha çok iş stresine maruz kaldığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Bunun iş ortamının erkek egemen yapısından kaynaklandığı öne sürülmektedir. Erkek egemen iş yaşamında kadınlar daha fazla cinsiyet ayrımına maruz kalmakta, cinsel taciz, şiddet, mobbing (Björkqvist ve diğ., 1994; Ekinci ve Ekici, 2003; Iwasaki ve diğ., 2004) gibi sorunlarla daha çok karşılaşmaktadırlar. Buna ek olarak kadınlar iş yaşamındaki sorumlulukları yanında çocuk bakımı, ev işi gibi aile ile ilgili diğer sorumlulukları da yüklenmek zorunda kalmakta (Greenhaus, Collins ve Shaw, 2003) bu da onların duygusal olarak daha fazla yıpranmalarına neden olmaktadır (Nicholson, 1995).

Çalışanların yaşı da iş stresini etkileyen bir diğer bireysel faktör olarak araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak yaş ile iş stresi arasındaki ilişkiye yönelik farklı görüşler öne sürülmektedir. Bir görüşe göre yaşla birlikte kariyer gelişimini tamamlayan tecrübeli meslek elemanları işin anlamını daha iyi kavradıklarından iş doyumları yüksektir. İş doyumlarının yüksek olması iş stresi düzeylerini düşürmektedir. Diğer görüşe göre genç iş arkadaşları tarafından ayrımcılığa maruz kalmaları ve olumsuz stereotiplerle eşleştirilmeleri (teknolojiyi kullanamadıkları vb.) yüzünden yaşlılar daha çok iş stresi yaşamaktadır (Rauschenbach, Krumm, Thielgen ve Hertel, 2013).

Medeni durumun iş stresi üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan araştırmaların bazılarında bekârların (Krone ve diğ., 1989; Tamtekin-Aydın, 2018; Tyler ve Ellison, 1994), bazılarında ise evlilerin iş stresini daha çok yaşadığı saptanmıştır (Parveen, 2009). Unvanla ilgili de benzer bir durum söz konusudur. Unvan işte deneyim kazanma, (Cohen, 1991, akt.: Gilboa, Shirom ve Fried, 2005) ve rol çatışmasının azalmasında önemli rol oynadığından iş stresini azaltabilmekte (Gilboa ve diğ., 2005) ya da çalışanların işe yönelik motivasyonlarını düşürdüğünden iş stresini yükseltebilmektedir (Thomas ve Feldman, 2013).

Bireysel faktörlerin kişinin aile yaşamından bağımsız düşünülemediği açıktır. Söz konusu ilişki “iş ve aile yaşam çatışmasını” gündeme getirmektedir (Ekinci ve Ekici, 2003;

Türker ve Çelik, 2019). Yapılan araştırmalar, bireylerin iş ve aile yaşamları arasında sağlıklı bir denge kurarak hem iş yaşamında verimli olmalarının hem de aile yaşamında mutlu olmalarının pek de kolay olmadığını göstermektedir. Bu durum iş ve aile yaşam alanlarının değişken yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. İki alanda da yaşanan değişkenliğin kişinin yaşamında çatışma meydana getirme olasılığı yüksektir (Efeoğlu ve Özgen, 2007).

İş-aile yaşam çatışması (İAYÇ), iş veya aileden kaynaklı rollerin çatışmasıyla ortaya çıkmaktadır (Parasuraman ve Simmers, 2001). Roller arası bu çatışma iki yönlüdür: İşten kaynaklı rollerin ailevi sorumlulukların yerine getirilmesine mâni olduğu durumlarda yaşanan çatışma 'İş-Aile Çatışması (İAÇ)'; ailevi rollerin çalışma yaşamı ile ilgili sorumlulukların yerine getirilmesine mâni olduğu durumlarda yaşanan çatışma 'Aile-İş Çatışması (AİÇ)' olarak adlandırılmaktadır (Bragger ve diğ., 2005; Frone, Russell ve Cooper, 1992; Voydanoff, 2005).

Bireylerin neden iş ve aile arasında çatışma yaşadığı çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Zaman esaslı çatışma yaklaşımına göre bir rolün yerine getirilmesi ile ilgili zamanın diğer rolün yerine getirilmesi için gerekli zamanı kısıtlaması ile iş aile çatışması ortaya çıkmaktadır. Kişinin işinde geçirdiği sürenin artması aile yaşamına ayıracağı zamanı kısıtlamakta veya ailede geçirilen sürenin artması iş yaşamındaki süreyi azaltmaktadır. Bu durum zaman içerisinde çatışmaya neden olmaktadır (Cardenas ve Major, 2005; Duxbury, Higgins ve Lee, 1994; Greenhaus ve Beutell, 1985).

Gerginlik esaslı çatışma temelinde yapılan açıklamalar, bir roldeki gerilim nedeniyle yaşanan sorunların (yorgunluk, stres vb.) diğer rol veya rollerin performansını etkileyeceği üzerinde durmaktadır. Bu durum iş yaşamından eve doğru veya ev yaşamından işe doğru taşabilir (Greenhaus ve Beutell, 1985). Ancak, iş ile ilgili gerginliğin eve yansması daha sık rastlanan bir durumdur (Özdevecioğlu ve Çakmak-Doruk, 2009).

Davranış esaslı çatışma yaklaşımı ise bir rolün gerektirdiği davranışların diğer roldeki davranışlarla uyumsuzluğunun iş ve aile arasındaki çatışmanın temel nedeni olduğunu öne sürmektedir. Buna göre kişi evinde iş yerindeki gibi veya iş yerinde evindeki gibi davranırsa çatışma yaşanır (Greenhaus ve Beutell, 1985).

Literatürde iş-aile yaşam çatışmasının iş stresi ile ilişkisinin pek çok çalışmada ele alındığı görülmektedir (Efeoğlu ve Özgen, 2007; Efeoğlu ve Şanal, 2015; Fırat, 2018; Kılıç, Efeoğlu, Mimaroğlu ve Özgen, 2008; Netemeyer, Brashear-Alejandro ve Boles, 2004; Piko ve Mihalka, 2018; Tekingündüz, Kurtuldu ve Öksüz, 2015). Ancak bu araştırmaların sayısının sınırlı kaldığı ve daha çok sağlık ya da eğitim alanlarında yapıldığı (Efeoğlu ve Özgen, 2007, Ergün ve Yüksel, 2019; Kılıç ve diğ., 2008) dikkat çekmektedir. Sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında ise iş-aile yaşam çatışması ile iş stresinin incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu kurumlarda daha çok demografik özelliklerle iş stresi arasındaki ilişkinin incelendiği (Avcı, 2018; Collins, 2007; Erol, 2015; Gibson, McGrath ve Reid, 1989; Işıkhani, 1999,2018; Lusung, 2018; Wooten, Kim ve Fakunmoju, 2011) görülmektedir. Oysa

sosyal hizmet alanında çalışanların sosyodemografik özellikleri kadar yaşadıkları iş aile yaşam çatışmasının da iş stresini etkileme ihtimali yüksektir. Sosyal hizmet çalışanları mesleklerinin doğası gereği bu tür çatışmaları daha sık yaşayabilmektedir. Bu nedenle iş stresi ile ilişkili çalışmalara iş aile yaşam çatışmasının eklenmesi; çalışanların ne derece bu çatışmalardan etkilendiğinin ortaya konması, sosyal hizmet müdahalesinin etkinliğinin sağlanması ve bu müdahaleleri olumsuz yönde etkileyecek durumların önüne geçilebilmesi adına önem taşımaktadır. Bu araştırma sayılan bu faydalara katkı sunabilmek adına sosyal hizmet kuruluşlarında farklı unvanlarla çalışan personelin hem sosyodemografik özelliklerinin (cinsiyet, yaş, medeni durum ve unvan) hem de iş-aile yaşam çatışmasının algıladıkları iş stresini yordayıp yordamadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatürde elde edilen bulgulara dayanarak aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H₁: Sosyodemografik faktörler iş stresini anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H₂: Aile-iş çatışması iş stresini pozitif yönde etkilemektedir.

H₃: İş-aile çatışması iş stresini pozitif yönde etkilemektedir.

Araştırmanın Yöntemi

İlişkisel tarama modelinin kullanıldığı bu çalışma kesitsel bir çalışmadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Sivas Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlüğü bünyesinde bulunan çeşitli kuruluşlarda (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, Çocuk ve Sevgi Evleri, Huzurevi ve Sosyal Hizmet Merkezi) farklı statüde çalışanlardan (idareciler, sosyal çalışmacılar, bakım personeli, büro hizmetlerinde çalışan memurlar ile işçiler) oluşmaktadır. Sivas Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlüğü'nden elde edilen bilgiye göre kurum bünyesinde toplam 450 personel çalışmaktadır. Evrenin küçük olması nedeniyle maksimum örneklem sayısına ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırma öncesinde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan gerekli izinler alınmıştır. Anket 15.04.2019-17.05.2019 tarihleri arasında söz konusu kurumlarda çalışan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 191 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Ancak 8 anket formu eksik doldurulduğu için analize dahil edilmemiştir.

Veri Toplama Araçları

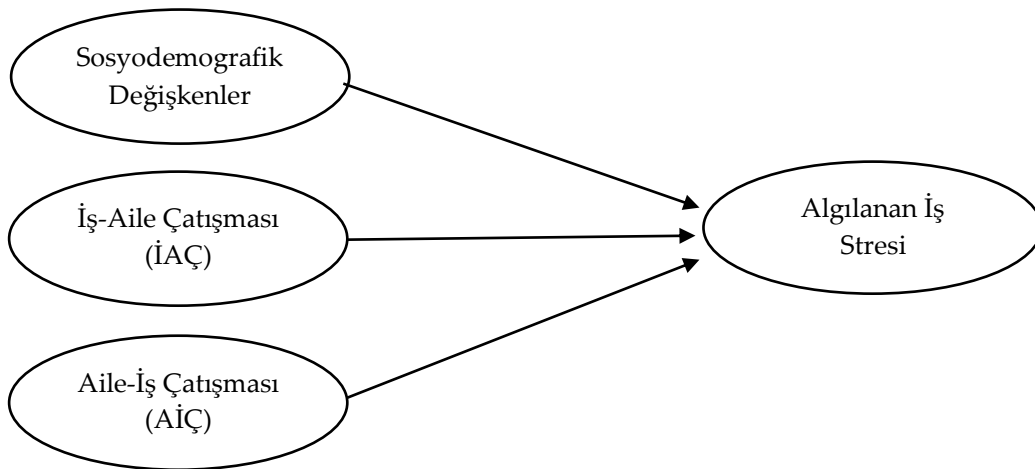
Algılanan İş Stresi Ölçeği, Cohen ve Williamson (1988) tarafından geliştirilmiş, adaptasyonu Baltaş tarafından 1998 yılında yapılmıştır (Baltaş ve Baltaş, 2008). Ölçek 15 sorudan oluşan beşli likert tipindedir. 1 değerine doğru iş stresi düşmekte, 5 değerine doğru artmaktadır. Ölçekten elde edilen toplam puan 15'e bölünmekte böylece bireyin iş stresi puanı elde edilmektedir A=1.0-1.3; B=1.4-1.9; C=2.0-2.5; D=2.6-3.1; E=3.2-3.4; F=3.5-4.0

düzeyindeki iş stresini ifade etmektedir. A, B, E ve F verimliliği etkileyebilecek ve sağlığı tehdit edebilecek stres düzeylerini; C ve D ise uyaran etkisi yaratıp başarıyı artıran stres düzeylerini temsil etmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.84'tür. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısının 0,78 olduğu tespit edilmiştir.

İş-Aile Çatışması Ölçeği, Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından geliştirilen ölçek Aycan ve Eskin (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Ölçek 5'li likert tarzındadır, 1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum anlamını taşımaktadır. Toplam 10 maddeden oluşan ölçekteki 5 ifade aile-iş çatışması alt boyutunu (örneğin; ailemin gereksinimleri iş yaşamımı olumsuz olarak etkiliyor.) 5 ifade ise iş-aile çatışması alt boyutunu (örneğin; işimin aldığı zaman aileme karşı sorumluluklarımı yerine getirmemi zorlaştırıyor.) ölçmektedir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe bireylerin çatışma düzeyleri yükselmektedir. Ölçek, Alallo (2018) tarafından yeniden doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuş; χ^2/sd 1,05; GFI 0,96; AGFI 0,94; IFI 0,99; CFI 0,99; RMSEA 0,01 ve SRMR 0,04 olarak hesaplanmış ve ölçeğin doğrulandığı bir kez daha kanıtlanmıştır. Ölçeğin iç güvenilirlik kat sayısı tüm ölçek için 0,93'tür. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik değeri 0,92 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada Kullanılan Analizler

Araştırmada elde bilgilerin analizinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Hipotezlerin analizinden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri test edilmiş, hem algılanan iş stresi hem de iş-aile çatışması ölçeğinin homojen dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Normallik testi sonuçlarına göre iş aile çatışmasının algılanan iş stresi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla parametrik testlerden faydalanılabileceği görülmüş, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri ne derece yordadığını analiz etmek için çoklu doğrusal regresyon analizinin kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde kurgulanmıştır.

Şekil 1: Araştırma modeli

Bulgular

Sosyodemografik Özelliklere Ait Betimsel İstatistikler

Araştırmaya 112 kadın (%61,2), 71 erkek (%38,8); 142 evli (%77,6), 41 bekâr (%22,4); 54 sosyal çalışmacı (%29,5), 15 memur (%8,2), 43 bakım personeli (%23,5), 71 işçi (bakım personeli dışındaki aşçı, şoför, güvenlik görevlisi vb.) (%38,8) katılmıştır. Araştırmaya katılanların yaş ortalaması $36,37 \pm 8,52$ 'dir. Katılımcıların 21'i (%11,5) huzurevi, 70'i (%38,3) Sosyal Hizmet Merkezi, 79'u (%43,2) sevgi ve çocuk evleri, 13'ü (%7,1) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğünde çalışmaktadır.

Katılımcıların Algılanan İş Stresi ve İş-Aile Yaşam Çatışması Düzeylerine Ait Betimsel İstatistikler

Çalışanların algıladıkları iş stresi düzeyi puan ortalaması 2,25'tir. Bu düzey C kategorisindeki uyaran etkisi yapan olumlu stres düzeyine karşılık gelmektedir. Ek olarak çalışanların iş-aile çatışma alt boyutundan elde ettikleri puan ortalamasından ($\bar{x}=2,50$) orta düzeyde işten aileye yönelik çatışma yaşadıkları saptanmıştır. Ancak aile iş çatışması puan ortalamasının ($\bar{x}=1,94$) düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir. Bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Algılanan İş Stresi ve İAYÇ Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistik

	N	Min.	Max.	\bar{x}	ss.
İş Stresi	183	1,13	3,47	2,25	0,57
İAÇ	183	1	5	2,50	1,17
AİÇ	183	1	5	1,94	0,90

Algılanan İş Stresine Etki Eden Faktörler

Çoklu regresyon analizine cinsiyet, yaş, medeni durum, unvan ile iş-aile yaşam çatışması ölçeğinin alt boyutları dahil edilmiş, söz konusu değişkenlerin algılanan iş stresi puanlarını yordayıp yordamadığına bakılmıştır. Analiz öncesinde çoklu regresyon analizinin uygulanabilmesi için gerekli varsayımların (hataların bağımsızlığı, bağımsız değişkenler ve bağımlı değişken arasındaki lineer ilişki, tortuların değişen varyansı, çoklu doğrusal bağlantı olmaması, aşırı dışa düşen değer olmaması ve tortuların normal dağılım göstermesi) karşılandığı anlaşılmıştır (Kalaycı, 2008).

Çoklu doğrusal regresyon aşamasında değişkenler arasında korelasyonlara bakılmış yalnızca iş-aile çatışması ($r=0,41$; $p<0,00$) ile aile-iş çatışmasının ($r=0,25$; $p<0,00$) iş stresi ile pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. İş-aile çatışması alt boyutunun iş stresi ile orta düzeyde, aile-iş çatışmasının ise zayıf düzeyde ilişkisi gözlemlenmiştir (bkz.: Tablo 2).

Tablo 2. Algılanan İş Stresi Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7
1.İş Stresi	1,00						
2.Cinsiyet	0,05	1,00					
3.Yaş	-0,06	0,24	1,00				
4.Medeni Durum	-0,01	-0,15	-0,23	1,00			
5.Unvan	0,08	0,06	0,33	-0,14	1,00		
6.İAÇ	0,41*	-0,31	-0,07	0,01	-0,16	1,00	
7.AİÇ	0,25*	-0,18	0,02	-0,07	-0,04	0,62	1,00

* p>0,05

Çoklu doğrusal regresyon uygulanarak algılanan iş stresi düzeyini bağımsız değişkenlerin ne ölçüde yordadığı saptanmış, sonuçta R=0,43; R²=0,18 olarak bulunmuştur. Bu değer algılanan iş stresi düzeyindeki toplam varyansın %18'nin söz konusu değişkenlerce açıklandığını göstermektedir (bkz.: Tablo 3).

Tablo 3. Değişkenlerin Algılanan İş Stresini Yordama Düzeyi

Model	R	R ²	A.R ²	Yord. Hatası	Std. Durbin-Watson
1	0,43	0,18	0,15	0,52	1,8

Tablo 4 incelendiğinde çoklu regresyon analizi sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. ($F(6,176)=6,602$, $p<0.001$) Enter metodunun kullanıldığı çoklu doğrusal regresyon analizinde sosyodemografik değişkenlerin hiçbirinin algılanan iş stresi puanının anlamlı bir yordayıcısı olmadığı anlaşılmıştır. Benzer şekilde aile-iş çatışması alt boyutu da algılanan iş stresi puanını yordamamaktadır. Değişkenler içerisinde yalnızca iş-aile çatışması alt boyutu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde algılanan iş stresi düzeyini açıklamaktadır ($\beta= 0,44$; $p<0,05$). Buradan iş-aile çatışması düzeyi yükseldikçe iş stresi düzeyinin yükseleceğini söylemek mümkündür (bkz.: Tablo 4). Bu durumda H₁ ve H₂ hipotezleri reddedilirken, H₃ hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 4. Değişkenlerin B ve Beta Korelasyon Katsayıları ile Anlamlılık Düzeyleri

Yordayıcılar	B	Std. Hata	B	T	P	Tolerans	VIF
Sabit (a)	1,71	0,26		6,54	0,00		
Cinsiyet	0,11	0,08	0,09	1,27	0,20	0,84	1,19
Yaş	-0,04	0,05	-0,05	-0,76	0,44	0,81	1,23
Medeni Durum	-0,03	0,09	-0,02	-0,30	0,76	0,91	1,09
Unvan	-0,00	0,03	-0,00	-0,04	0,96	0,86	1,16
İAÇ	0,21	0,04	0,44 **	4,84	0,00	0,55	1,81
AİÇ	-0,00	0,05	-0,01	-0,14	0,88	0,60	1,67

Not: R²= 0.18; A.R²=0.15 ; F(6,176)=6,602, p<.001 **p<.01

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada cinsiyet, medeni durum, yaş, unvan ve iş-aile yaşam çatışmasının çalışanların algılanan iş stresi düzeyini ne derece yordadığı sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma Sivas Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü bünyesindeki sosyal hizmet kuruluşlarında çalışan 183 personel ile yürütülmüştür.

Araştırmada elde edilen bulguya göre çalışanlar uyaran etkisi yapan olumlu stres düzeyine sahiptir. Diğer bir ifade ile sosyal hizmet kuruluşlarında çalışanlar iş stresi yaşamaktadır ancak bu stres fiziksel ve ruhsal sağlığı tehdit edecek, iş motivasyonunu düşürecek ve verimliliği azaltacak düzeyde değil aksine sağlık ve verimlilik açısından en uygun düzeydedir. Benzer şekilde Erol (2015) İstanbul'da farklı kurumlarda çalışan sosyal çalışmacıların orta düzeyde strese sahip olduklarını saptamıştır. Ancak literatürde çoğu araştırmada özellikle sosyal çalışmacılar ve kuruluş yöneticilerinin olumsuz iş stresi düzeyine sahip oldukları ortaya konmuştur (Işıkhan, 1999, 2018; Pines ve Kafry, 1978; Um ve Harrison, 1998). Bu araştırmada sosyal hizmet kuruluşlarında çalışanların olumlu düzeyde iş stresine sahip olmalarının yönetici pozisyonunda bulunanların örgütteki stres yönetimini başarıyla sağlamış olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yöneticiler kurumun genel işleyişinden sorumludur, örgüt iklimini bozan stres faktörlerini bertaraf etmek sorumlulukları arasındadır. Bu çerçevede yöneticiler stres yöneticisi olarak da görev yapmaktadır. Stresin başarıyla yönetildiği kurumlarda olumlu örgüt iklimi ortaya çıkmakta ve çalışanların iş doyumları artmaktadır (Yolcuoğlu, 2018). Bunun yanında hem iş-aile çatışması hem de aile-iş çatışması düzeyinin düşük olmasının personelin stres düzeyini düşürmüş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Buradan sosyal hizmet kuruluşlarında çalışanların bu iki alandaki çatışmayı başarıyla yönetebildiği ve dolayısıyla stres düzeylerini dengede tuttukları sonucuna ulaşılabilir. Son olarak sosyal hizmet mesleğinin manevi doyum sağlayan yönü aşırı iş stresi yaşanmasını önlemiş olabilir. Bilindiği üzere sosyal hizmetin odağı insandır. Zor durumda olan bireylere maddi ve manevi yardım sağlayarak

insana hizmet etmeyi amaçlayan sosyal hizmet mesleği bu yönüyle kutsal bir meslek olarak da görülebilir. Çalışanlar bir yandan dezavantajlı konumdaki insanların sorunlarından haberdar olarak gerilim yaşayabilirken bir yandan da onlara yardım etmenin manevi doyumunu sayesinde dengeli bir stres düzeyi geliştirebilirler.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu çalışanların işten aileye doğru yaşadıkları çatışmanın orta düzeyde olmasına karşın aileden işe doğru çatışmanın düşük düzeyde kaldığıdır. Diğer bir ifadeyle çalışanlar iş-aile çatışmasını aile-iş çatışmasına kıyasla daha fazla hissetmektedir. Bu çalışma kapsamında iş-aile çatışmasının aile-iş çatışmasından daha fazla algılanmasının sosyal çalışmacılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Sosyal çalışmacılar iş-aile çatışması alt boyutunda diğer unvan sahiplerine kıyasla daha yüksek puan almışlardır ($\bar{x}= 3,40$). Sosyal çalışmacılar açısından çalışma saatlerinin uzun olması ve belirsizliği, aşırı iş yükü (Chernis, 1980), zor ve sorunlu müracaatçılarla çalışma (Uğur ve Erol, 2015), hizmet sunumunda yaşanan değişiklikler, karmaşık yapıdaki kurumları işletme, farklı alanlardaki kurumlarla iş birliği yapma gibi nedenler (Işıkhani, 2018; Pines ve Kafry, 1978) ailelerine zaman ayırmalarını kısıtlamış ve ailevi sorumluluklarını yerine getirmelerini zorlaştırmış olabilir. Bu da iş-aile çatışmasının ortalamalarını yükseltmiş olabilir. Öte yandan çalışanların aile-iş çatışmasını daha az algılanmalarının nedenleri arasında ev işlerinin daha esnek olması, bireylerin ev ve aileleri üzerindeki kontrollerinin daha fazla olması ve işe ilişkin sorumlulukların ailevi sorumluluktan daha kolay belirlenebilir nitelikte olması (Karapınar, İlsev ve Ergeneli, 2006) ile ailenin işe ve gelire muhtaç olması nedeniyle işin her zaman önceliğinin bulunması sayılabilir (Özdevecioğlu ve Doruk, 2009). Bunun yanında bu çalışmada aile-iş çatışmasının düşük çıkmasının müracaatçılarla daha çok dolaylı yoldan etkileşime giren, çalışma saatleri belirli, rol çatışmasının düşük olduğu unvanlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu gruplar içerisinde özellikle işçilerin (teknisyen, aşçı, şoför vb.) iş-aile çatışması alt boyutunda elde ettikleri ortalama puan $\bar{x}= 1,27$ 'dir. Bu da aile-iş çatışması ortalamasını düşüren bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Araştırmada dikkat çeken bir başka bulgu analize giren sosyodemografik değişkenlerle iş stresi arasında bir ilişki saptanmamasına karşın iş-aile çatışması ve aile iş çatışmasının iş stresi ile pozitif yönlü ilişkiye sahip olduklarıdır. İşten kaynaklı iş-aile çatışması evden kaynaklanan aile-iş çatışmasına kıyasla iş stresiyle daha yüksek bir ilişkiye sahiptir. Literatürde de genel olarak her iki değişkenle iş stresi arasında pozitif ilişkinin olduğu ancak bu araştırmada olduğu gibi iş-aile çatışmasının iş stresiyle daha güçlü ilişkiye sahip bulunduğu tespit edilmiştir (Lilly, Duffy ve Virick, 2006).

Araştırmanın bir diğer bulgusu çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılarak modele katılan bağımsız değişkenlerin algılanan iş stresinin %18'ini açıkladığıdır. Yaş, cinsiyet, medeni durum ve unvan değişkenleri ile aile-iş çatışması alt boyutu algılanan iş stresi puanının anlamlı yordayıcısı değildir. Değişkenler içerisinde yalnızca iş-aile çatışması alt boyutu algılanan iş stresini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanların işleri ile ilgili rolleri, ailelerinde yapmaları gereken işlevleri etkiledikçe

iş stresleri de artmaktadır. Bu araştırmada saptanan bulguyu destekleyecek şekilde öğretmenlerle yaptığı çalışmada Ergün ve Yüksel (2019), sağlık merkezinde yaptığı araştırmada Kılıç ve diğ., (2008), özel sektör çalışanları ve yöneticileriyle yaptıkları çalışmada Netemeyer, Maxham ve Pullig, (2005) ve ilaç firması çalışanlarıyla yaptığı araştırmada Efeoğlu (2006) iş-aile çatışması ile iş stresi arasında pozitif yönlü bir ilişki saptamışlardır. İş-aile çatışmasının algılanan iş stresi üzerindeki anlamlı etkisi zaman esaslı çatışma yaklaşımı ile gerginlik esaslı çatışma yaklaşımının varsayımlarını desteklemektedir. Bu yaklaşımlar yukarıda da açıklandığı üzere işte geçirilen süre veya işte ortaya çıkan sorunların ev yaşamına olumsuz şekilde yansıtacağını öne sürmektedir (Cardenas ve Major, 2005; Duxbury ve diğ., 1994; Greenhaus ve Beutell, 1985).

Araştırmada aile kaynaklı çatışmanın algılanan iş stresi ile pozitif yönlü zayıf bir ilişkisi olmasına karşın algılanan iş stresinin anlamlı bir yordayıcısı olmadığı saptanmıştır. Bu araştırmada olduğu gibi Netemeyer ve diğ., (2005) ile Efeoğlu (2006) aile-iş çatışmasının algılanan iş stresini etkilemediğini saptamışlardır. Efeoğlu (2006) bu durumu tıbbi tanıtım çalışanlarının çalışma koşulları çerçevesinde açıklamış, çalışma koşulları nedeniyle ailelerine yeterince zaman ayıramadıklarını düşünen çalışanların aile-iş çatışması düzeyinin iş stresi üzerinde etkili olmamasını anlamlı kılacağını ifade etmiştir. Bu açıklama sosyal hizmet kuruluşlarında çalışanlar içinde geçerli kabul edilebilir. Özellikle sosyal çalışmacıların mesai kavramının esnekliği onlarda ailelerine yeterince zaman ayıramadıkları algısını oluşturabilir.

Bu araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkarak kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticileri, iş stresini düşürmek için çalışanlara destekleyici hizmetler vermenin önemini kavrayabilirler. Bu kapsamda iş-aile çatışması yaşadığı gözlenen çalışanlara psiko-sosyal destek verebilirler. Bunun yanında kuruluşlardaki yöneticiler iş yerindeki stresi yönetirken aile-iş çatışması arasındaki ilişkiyi de göz önüne alabilir, ev ve iş sorumluluklarını aynı anda etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için çalışanlarına eğitim seminerleri verebilirler. Çalışanların her iki alanda yaşadıkları çatışmayı önlemek suretiyle iş doyumları ve mesleki verimlilikleri artırılabilir. Ayrıca yöneticiler çalışanlara yönelik empati duygusunu geliştirebilir, onların ihtiyacını daha iyi kavrayabilirler.

Kaynakça

- AKGÜN, A. ve KEMALOĞLU, A.T. (1991). "Stres yönetimi". *Milli Eğitim Vakfı Dergisi*, 6-21.
- ALALLO, H.A.R. (2018). "İşletmelerde iş-aile ve aile-iş çatışmasının iş tatminine etkisi: bankacılık sektöründe bir araştırma". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALBRECHT, K. (1988). "Gerilim ve yönetici". (Çev.: K. Tosun ve diğ.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları. (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı).
- ASLAN, Z. ve CENGİZ, E. (2015). "Akademisyenlerin iş stresi ile iş motivasyonu ilişkisi". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6 (12), 25-43.
- AVCI, S. (2018). "İş stresi ve mesleki doyum arasındaki ilişki: sosyal çalışma görevlileri üzerine bir araştırma". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYCAN, Z. ve ESKİN, M. (2005). "Relative contributions of childcare, spousal support, and organizational support in reducing work-family conflict for men and women: the case of Turkey". *Sex Roles*, 53 (7-8), 453-471.
- AYDIN, Ş. (2004). "Örgütsel stres yönetimi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (3), 49-74.
- BALTAŞ, Z. ve BALTAŞ, A. (2008). "Stres ve Başa Çıkma Yolları". İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BJÖRKVİST, K., ÖSTERMAN, K. ve HJET-BACK, M. (1994). "Aggression among university employees". *Aggressive Behaviour*, 20, 173-184.
- BRAGGER, J. D., RODRÍGUEZ-SREDNICKİ, O., KUTCHER, E. J., INDOVINO, L. ve ROSNER, E. (2005). "Work-family conflict, work-family culture, and organizational citizenship behavior among teachers". *Journal of Business and Psychology*, 20(2), 303-324.
- CAM, E. (2004). "Çalışma yaşamında stres ve kamu kesiminde kadın çalışanlar". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-10.
- CAN, H. (1997). "Organizasyon ve yönetim". (4.Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- CAPLAN, R.D. ve JONES, K.W. (1975). "Effects of work load, role ambiguity, and type a personality on anxiety, depression, and heart rate". *Journal of Applied Psychology*, 60 (6), 713-719.
- CARDENAS, R.A. ve MAJOR, D.A. (2005). "Combining employment and breast feeding: utilizing a work-family conflict framework to understand obstacles and solutions". *Journal of Business and Psychology*, 20 (1), 31-51.
- CHERNİSS, C. (1980). "Staff burnout: job stress in the human services". (1.Baskı). California: SAGE.
- COHEN, S. ve WILLIAMSON, G. (1988). "Perceived stress in a probability sample of the United States". In S. Spacapan ve S. Oskamp, (Ed.), *The Social Psychology of Health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology*, (31-67). California Newbury Park: Sage.
- COLLINS, S. (2007). "Statutory social workers: stress, job satisfaction, coping, social support and individual differences". *British Journal of Social Work*, 1-21.
- COOPER, C.L. ve DAVIDSON, M. (1987). "Sources of stress at work and their relation to stressors in non-working environments". In R. Kalimo, M.A. El Batawi ve C.L.

- Cooper, (Ed.), *Psycho social Factors at Work and Their Relation to Health* (99-111). Geneva: World Health Organization.
- DAVİS, K. (1982). "İşletmede insan davranışı". (Çev. K. Tosun ve diğ.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları. (Eserin orijinali 1977'de yayımlandı).
- DE SMET, P., SANS, S., DRAMAIX, M., BOULENGUEZ, C., DE BACKER, G., FERRARIO, M., KORNITZER, M. (2005). "Gender and regional differences in perceived job stress across Europe". *The European Journal of Public Health*, 15 (5), 536-545.
- DUXBURY, L., HİGGİNS, C. ve LEE, C. (1994). "Work-family conflict: a comparison by gender, family type, and perceived control". *Journal of Family Issues*, 15 (3), 449-466.
- EFEÖĞLU, İ.E. (2006). "İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma". Yayınlanmamış doktora tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EFEÖĞLU, İ.E. ve ÖZGEN, H. (2007). "İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 237-254.
- EFEÖĞLU, İ.E. ve ŞANAL, M. (2015). "The effects of work-family conflict on job stress, job satisfaction, and organizational commitment: a study in Turkish pharmaceutical industry". In B. Christiansen (Ed.), *Handbook of Research on Global Business Opportunities* (213-228). Hershey: IGI Global.
- EKİNCİ, H. ve EKİCİ, S. (2003). "Yöneticiler üzerindeki etkileri açısından stres kaynakları ve bir uygulama". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 93-111.
- ERDOĞAN, T., ÜNSAR, A.S. ve SÜT, N. (2009). "Stresin çalışanlar üzerindeki etkileri: bir araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 447-461.
- ERGÜN, E. ve YÜKSEL, A. (2019). "İş yaşam çatışmasının çalışanın davranışsal sonuçlarına etkisi ve iş stresinin aracılık rolü". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 67-90.
- EROĞLU, F. (1998). "Davranış bilimleri". İstanbul: Beta Basım Yayın.
- EROL, Z. (2015). "Sosyal çalışmacıların işe yabancılaşması ile iş stresi arasındaki ilişki: İstanbul il örneği". Yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERŞAN, E.E., YILDIRIM, G., DOĞAN, O. ve DOĞAN, S. (2013). "Sağlık çalışanlarının iş doyumunu ile algılanan iş stresi ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi". *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 115-121.
- ERTEKİN, Y. (1993). "Stres ve yönetim". Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- FIRAT, Z.M. (2018). "Mesleki doyum, iş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının algılanan iş stresi üzerindeki etkisi". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 157-176.
- FRONE, M. R., RUSSELL, M. ve COOPER, M. L. (1992). "Prevalence of work-family conflict: are work and family boundraies asymmetrically permeable?" *Journal of Organizational Behavior*, 13 (7), 723-729.
- GIBSON, F., MCGRATH, A. ve REİD, N. (1989). "Occupational stress in social work". *British Journal of Social Work*, 19 (1), 1-18.

- GİLBOA, S., SHİROM, A. ve FRIED, Y. (2005). "A meta-analysis of stress and performance at work: moderating effects of gender, age, and tenure". *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, 1,A1-A6.
- GÖK, S. (2009). "Çalışma yaşamının önemli bir sorunu: örgütsel stres". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 429-448.
- GÖKDENİZ, İ. (2005). "Üretim sektöründeki işletmelerin örgüt içi stres kaynakları ve mobilyacılık sektöründe bir uygulama". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 173-189.
- GREENHAUS, J.H. ve BEUTELL, N.J. (1985). "Sources of conflict between work and family roles". *Academy of Management Review*, 10 (1), 76-88.
- GREENHAUS, J.H., COLLİNS, K.M. ve SHAW, J.D. (2003). "The relation between work-family balance and quality of life". *Journal of Vocational Behavior*, 63, 510-531.
- GÜNBAI, İ. ve TOKEL, A. (2012). "İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş doyum ve iş stresi düzeylerinin karşılaştırmalı analizi". *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 77-95.
- İŞIKHAN, V. (1999). "Sosyal hizmet ve sağlık alanında görev yapan yöneticileri etkileyen iş stres faktörleri". *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (2), 43-57.
- İŞIKHAN, V. (2018). "Sosyal hizmet uzmanlarının stresle başa çıkma yöntemleri". *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29 (2), 10-33.
- IWASAKİ, Y., MACKAY, K.J., ve RİSTOCK, J. (2004). "Gender-based analyses of stress among professional managers: an exploratory study". *International Journal of Stress Management*, 11 (1), 56-79.
- JAYARATNE, S. ve CHESS, W.A. (1984). "Job satisfaction, burnout and turnover: a national study". *Social Work*, 29 (5), 448-453.
- KALAYCI, Ş. (2008). "SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri" (3.Baskı). Ankara: Asil Yayınları.
- KARAHAN, A., GÜRPINAR, K. ve ÖZYÜREK, P. (2007). "Hizmet sektöründeki işletmelerin örgüt içi stres kaynakları: Afyon il merkezindeki hastanelerde çalışan cerrahi hemşirelerinin stres kaynaklarının belirlenmesi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 27-44.
- KARAPINAR, P.B., İLSEV, A. ve ERGENELİ, A. (2006). "İş-aile ve aile-iş çatışmasına etki eden demografik değişkenler ve bu çatışmalar arasındaki ilişki". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 85-108.
- KAYA, M.D. ve KESKİN, G. (2008). "Yöneticilerin yönetsel stres kaynakları ve strese yakınlık düzeyleri: Erzurum'da bir araştırma". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 371-388.
- KILIÇ, K.C., EFEOĞLU, İ.E., MİMAROĞLU, H. ve ÖZGEN, H. (2008). "Adana ilindeki özel sağlık merkezlerinde çalışan personelin iş-aile yaşam çatışmasının örgütsel bağlılık, iş doyum ve iş stresine etkisi üzerine bir araştırma". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 241-254.
- KRONE, C., TABACCHİ, M. ve FARBER, B. (1989). "Manager burnout". *The Cornell HRA Quarterly*, 30 (3), 58-63.
- LİLLY, J.D., DUFFY, J.A. ve VİRİCK, M. (2006). "A gender-sensitive study of McClelland's needs, stress, and turnover intent with work-family conflict". *Women in Management Review*, 21(8),662-680.

- LUSUNG, D. (2018). "Spirituality and work related stress in social workers". Electronic Theses, Projects, and Dissertations. 673. Erişim tarihi: 1 Eylül 2019. Erişim adresi: <http://scholarworks.lib.csusb.edu/etd/673>
- LUTHANS, F. (1992). "Organizational behavior". New York: MCGraw Hill.
- MASLACH, C., SCHAUFELİ, W. ve LEİTER, M. (2001). "Job burnout". *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422.
- MATT, G.E. ve DEAN, A. (1993). "Social support from friends and psychological distress among elderly persons: moderator effects of age". *Journal of Health and Social Behavior*, 34 (3), 187-200.
- NETEMEYER, R.G., BOLES, J.S. ve MCMURRIAN, R. (1996). "Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales". *Journal of Applied Psychology*, 80 (4), 400-410.
- NETEMEYER, R.G., BRASHEAR-ALEJANDRO, T. ve BOLES, J.S. (2004). "A cross-national model of job-related outcomes of work role and family role variables: a retail sales context". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32 (1), 49-60.
- NETEMEYER, R.G., MAXHAM, J.G. ve PULLİG, C. (2005). "Conflicts in the work-family interface: links to job stress, customer service employee performance, and customer purchase intent". *Journal of Marketing*, 69, 130-143.
- NİCHOLSON, P. (1995). "Gender, power and organization". London: Routledge.
- OKUTAN, M. ve TENGİLİMOĞLU, D. (2002). "İş ortamında stres ve stresle başa çıkma yöntemleri: bir alan uygulaması". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (3), 15-42.
- ÖZDEVECİOĞLU, M. ve ÇAKMAK-DORUK, N. (2009). "Organizasyonlarda iş-aile ve aile-iş çatışmalarının çalışanların iş ve yaşam tatminleri üzerindeki etkisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (33), 69-99.
- PARASURAMAN, S. ve SİMMERS, C.A. (2001). "Type of employment, work-family conflict and well-being: a comparative study". *Journal of Organizational Behavior*, 22 (5), 551-568.
- PARVEEN, N. (2009). "Investigating occupational stress among married and unmarried working women in hyderabad city". *Bahria Journal of Professional Psychology*, 5, 21-37.
- PİKO, B. ve MİHALKA, M. (2018). "Study of work-family conflict (wfc), burnout and psychosocial health among hungarian educators". *Central European Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 24 (1-2), 83-95.
- PİNES, A. ve KAFRY, D. (1978). "Occupational tedium in the social services". *Social Work*, 23 (6), 499-507.
- RAUSCHENBACH, C., KRUMM, S., THIELGEN, M. ve HERTEL, G. (2013). "Age and work related stress: a review and meta-analysis". *Journal of Managerial Psychology*, 28 (7-8), 781-804.
- SABUNCUOĞLU, Z. ve TÜZ, M. (2005). "Örgütsel psikoloji". Bursa: Furkan Ofset.
- SOYSAL, A. (2009). "Farklı sektörlerde çalışan işgörenlerde örgütsel stres kaynakları: Kahramanmaraş ve Gaziantep'te bir araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 333-359.
- TAMTEKİN-AYDIN, O. (2018). "Impact of demographic variables on job stress factors: a study on Turkish employees". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 803-826.

- TEKİNGÜNDÜZ, S., KURTULDU, A. ve ÖKSÜZ, S. (2015). “İş-aile yaşam çatışması, iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkiler”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 27-42.
- TEPELİ, Y., HEYBELİ, B. ve KAYIHAN, B. (2014). “Muhasebe meslek mensuplarında strese neden olan faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Muğla ili örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), 748-762.
- THOMAS, N.G. ve FELDMAN, D. (2013). “Does longer job tenure help or hinder job performance?”. *Journal of Vocational Behavior*, 83 (3), 305-314.
- TUTAR, H. (2000). “Kriz ve stres ortamında yönetim”. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- TÜRKER, Y. ve ÇELİK, K. (2019). “Öğretmenlerde iş ve aile çatışmasının yaşam doyumu üzerindeki etkisinde iş doyumunun aracı rolü”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 242-258.
- TYLER, P.A. ve ELLİSON, R.N. (1994). “Sources of stress and psychological wellbeing in high dependency nursing”. *Journal of Advance Nursing*, 19(3), 469-476.
- UĞUR, A. ve EROL, Z. (2015). “Sosyal çalışmacıların çalışma hayatında karşılaştıkları stres faktörlerine yönelik kavramsal bir değerlendirme ve stres yönetimi müdahale programları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (39), 987-996.
- UM, M.Y. ve HARRİSON, D.F. (1998). “Role stressors, burnout, mediators, and job satisfaction: a stress-strain-outcome model and emprical test”. *Social Work Research*, 22 (2),100-115.
- VOYDANOFF, P. (2005). “Consequences of boundary-spanning demands and resources for work-to-family conflict and perceived stres”. *Journal of Occupational Health Psychology*, 10 (4): 491-503.
- WOOTEN, N.R., KİM, H.J. ve FAKUNMOJU, S.B. (2011). “Occupational stress in social work practice”. In J. Langan ve C. Cooper (Ed.), *Handbook of Stress in the Occupations* (71-90). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- YILMAZ, A. ve EKİCİ, S. (2006). “Örgütsel yaşamda kamu çalışanlarının örgütsel stres kaynakları üzerine bir araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 31-58.
- YOLCUOĞLU, İ.G. (2018). “Stres yönetiminde ustalık” (2. Baskı). İstanbul: Nar Yayınevi.

Makalenin Geliş Tarihi: 25 Kasım 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 19 Mart 2020

**PREDICTING THE SCHOOL ENGAGEMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS WITH
DIFFERENT RELIGIOUS BELIEFS INTO THE MEDIATING EFFECT OF SOME
VALUES ON SCHOOL ENGAGEMENT**

FARKLI DİNSEL İNANCA SAHİP LİSE ÖĞRENCİLERİNİN OKULA BAĞLILIK DURUMLARININ
YORDANMASI VE BAZI DEĞERLERİN OKULA BAĞLILIĞA OLAN ARACILIK ETKİSİNİN İNCELENMESİ

*Kemalettin Parlak**

Abstract

In this research, school engagement of students with different religious beliefs and the mediating effect of some values on this engagement were studied. Data was gathered from junior and senior students of two Anatolian high schools on the Asian side and two Anatolian high schools on the European side in İstanbul. In total, data was gathered from 432 students. School Engagement Scale, Religiosity Scale and Values Scale were used in this study. It was found that four types of religious beliefs differ in terms of school engagement: There is a meaningful and positive correlation between Sunni Islam, Fundamentalism (Radical Islamic belief) and school (community) engagement. There is a meaningful and negative correlation between atheism and school engagement. There is no meaningful correlation between heterodox religiosity and school engagement.

Furthermore, a strong relationship was determined between all sub-dimensions of school engagement and tradition and universality values. Also, only tradition value was found to have a mediating effect on the relationship between having Sunni Islamic belief, radical Islamic belief, atheism and the dimensions of school engagement. As a result, tradition and universality values and Sunni Islamic belief were determined to be influential in school engagement of high school students and their socialization for Turkish Education System. Tradition value was observed to be more influential compared to others.

Keywords: *Religion and Values Education in Turkey, Sociolization, School Engagement*

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü (Eğitim Fakültesi – Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü), ORCID: 0000-0002-2966-4498.

Öz

Bu araştırmada, farklı dini inanç biçimlerine sahip lise öğrencilerinin okula bağlılık durumları ile bu bağlılığa bazı değerlerin aracılık etkisi incelenmiştir. Veriler İstanbul Anadolu yakasındaki iki Anadolu Lisesi ile Avrupa yakasındaki iki Anadolu Lisesinin lise 3. ve 4. Sınıfındaki toplam 432 öğrenciden toplanmıştır. Araştırmada okula bağlılık ölçeği, dindarlık ölçeği ve değerler ölçeği kullanılmıştır. Yapılan incelemede 4 ayrı dini inanç biçiminin okula bağlılık açısından farklılık gösterdiği; sadece Sünni İslam ve Kökten Dincilik inanç biçimleri ile okula (topluma) bağlılık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu; Ateizm inanç biçimi ile okula bağlılık arasında anlamlı negatif bir ilişkinin olduğu; ve Heterodoks inanç biçimi ile okula bağlılık arasında ise anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında, okula bağlılığın tüm alt boyutları ile geleneksellik ve evrensellik değerlerine bağlılık arasında güçlü bir olumlu ilişki saptanmıştır. Ayrıca, sadece geleneksellik değerinin Sünni İslam, kökten dincilik ve ateist inanca sahip olma ile okula bağlılığın boyutları arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir. Sonuç olarak yapılan incelemede, Türk Eğitim Sistemi için lise öğrencilerinin toplumsallaştırılmasında ve okula bağlılıklarının sağlanmasında geleneksellik ve evrensellik değerleri ile Sunni İslam inancının etkili birer faktör olduğu bulgulanmış, bunlar içerisinde de geleneksellik değerinin daha fazla bir etkililiğe sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye’de Din ve Değerler Eğitimi, Toplumsallaşma, Okula Bağlılık.*

As soon as children step on school, they establish a relation with social system (values, norms, rules, etc.) and academic life (Archambault, Janosz, Fallu, & Pagani, 2009). School engagement has an influence on conveying students the targeted values (Strike, 2007). Besides, motivation and engagement are important energies and impulses that prompt students’ potential behaviours, their interest in school-related activities, their success, learning and habits to study efficiently. Therefore, identifying/defining the factors which contribute to motivation and engagement desired at school is important (Martin, 2008).

On the other hand, in the related academic literature school engagement issue is regarded as a significant factor in terms not only of student success and motivation but also of socialization (Sheppard, 2011). The concept of school engagement was first encountered in Hirschi’s (1969) Social Control Theory. In this theory, school is one of the basic institutions which provide people with individuals’ engagement to social values. Moreover, in Social Control Theory behaviours of crime and violence are regarded as a result of the decrease in individuals’ school engagement (Can, 2008; Archambault, Janosz, Fallu, & Pagani, 2009). Accordingly; strong engagement to traditional institutions and factors such as family, school, religion, value, norm and friends which are regarded as the factors of social control is deemed to be a preventive function in committing crime. Weak engagement to traditional institutions (family, school, religion, value, norm and group of friends and etc.) is interpreted as a factor which increases individuals’ possibility to commit a crime. In Social Control Theory, school is social audit tool. This means that the failure or inadequacy of the school’s social audit makes an individual vulnerable to commit a crime. In this sense, “socialization” and “adaptation” which are two key concepts also in educational process are two important factors in Social Control Theory. Consequently, school (education) factor is a socializing factor which increases

individuals' adaptation to social institutions. This factor also observes and controls social legality line (Kızmaz, 2004; 2005). From this point of view, it can be said that individuals' skipping school (dropping out school) or having a negative attitude towards school means they have a negative attitude towards community, traditional values and institutions, as well. As a result, when we consider this logically, we conclude that there is a relationship between commitment to religious beliefs, values and school engagement. This constitutes the goal of this study.

Meanwhile, it appears that the notions which are used to understand school engagement issue which is closely related to points like socialization, transference of values, social harmony, the enhancement of academic success and the prevention of crime in communal living are fragmented. It also appears that they are not tested sufficiently and the following notions are taken as reference in the literature: school bonding and connectedness, belongingness, involvement and commitment (Archambault, Janosz, Fallu, & Pagani, 2009).

In addition to this, it is seen that the notions of school engagement and school dropout are discussed in the same framework. When we discuss school dropouts on the basis of countries, we see that one third of students in secondary schools in the USA drop out schools for various reasons (Fall & Roberts, 2012). Additionally, according to a recent research which was conducted between 2000 and 2009, it is indicated that 14,4% of students aged between 18-24 in 27 European Union countries dropped out school in primary or secondary education and the Council of Europe aims to lower this percentage below 10% in all countries (Fall & Roberts, 2012).

While this is the case about school dropouts in Europe and the USA, the research about this issue is limited in Turkey (Özer, Gençtanırım, & Ergene, 2011). According to a study, it is seen that 15% of students dropped out school in Turkish primary schools during the time when 8-year compulsory primary education became obligatory (Gökşen, Cemalcılar, & Gürlesel, 2006). Apart from that, Kirazoğlu (2009) interviewed the principals and the counselors of the schools in İstanbul whose dropout percentages were higher than 19% during 2006-2007 education year and found that almost 55-70 000 (19.2-24.4%) students out of 286 613 students dropped out school for various reasons (Kirazoğlu, 2009). Furthermore, according to a study which was conducted by Türk-İş (Turkish Labor Unions Confederation) the findings are: 27% of working students aged between 6 and 14 do not show interest to school and cannot get on well with their teachers, 15% of students find school fees (pay) expensive, 14% of students have to work to support their families, 11% of students' parents do not let them go to school, 9% of students cannot go to school because they have to help house chores or look after their siblings and 4% of students cannot go to school because they cannot find a suitable school (Türk-İş, 2006). Lastly, Gökşen and Cemalcılar (2010) found that the adolescents whose families emigrated from countryside to cities drop out school two times more than (103%) those whose families did not immigrate. Therefore, they concluded that the impact of

immigration on school dropout is higher in İstanbul than in other cities in Turkey (Gökşen & Zeynep, 2010).

While this is the situation about school dropout, it is understood that in Turkey school engagement issue is handled within the scope of its relation to the reasons of crime and violence notions. When we have a look at the studies which were carried out abroad, it is seen that they carried out studies also to find the relation between school engagement and committing crime, use of drug, problematic behaviours and behaviours which are against the school rules (Can, 2008).

In conclusion, we want to mention the types of school engagement thinking that it is related to our subject. In this context, Fredriks, Blumenfeld and Paris stated that three basic types of engagement fall into categories and that they are in use after they researched about engagement issue in the literature of education between 1988 and 2004. First of them is behavioural engagement in which there are positive academic results, school dropout is prevented and students can be guided to their responsibilities. In this type of engagement, students belong to school and they attend academic, social and extracurricular activities. The second one is emotional engagement which involves values and emotions. In this type of engagement, students have a positive or negative reaction towards teacher, class, academic life and school. The third one is cognitive engagement which involves organization of an individual's learning and motivational goals. In this type of engagement; motivation, effort and use of strategies attract attention. As a result, researchers drew attention to the types of school engagement and put emphasis on evaluation of all dimensions (Fredricks, Blumenfeld, & Paris, 2004).

On the other hand, school engagement should be improved in liberal democratic countries though there are various factors which positively or negatively influence school engagement as schools' fulfilling the responsibility of raising good citizens depends on this (Strike, 2007). Citizenship education is away from controlled comments of nation states by undergoing changes in global world. In the new understanding of citizenship, the emphasis is on "universal values, civil rights and more participation via everyone's equality before the law" and it is stated that learning to know and to do and memorizing civic responsibilities at schools is inadequate (Kaymakcan & Meydan, 2010). Besides, it is acknowledged that having different philosophical views and different religious beliefs at schools is one of the requirements of liberal democratic education (Strike, 2007; Bevan, 2011). The truth that there are people with different philosophical views and religious or nonreligious beliefs in schools in Turkey is remembered mostly in education of religion and ethics or when issues like hijab becomes the current issue. The presence of individuals with different religious beliefs is a reality (Gökşen, Cemalcilar, & Gürlesel, 2006). In this context, this research aiming to collect information about the situation of individuals with different religious beliefs in the education system is important.

As it is seen until now, school engagement is quite a broad subject with very various dimensions and consequences. This study has two goals. First one is analysing the relationship between different religious beliefs and the types of school engagement. Second one is presenting the mediating effect of traditional and universal values on the relationship between different religious beliefs and the types of school engagement. In this context, answers to the questions below were sought in this study:

1) Is there a relationship between having different religious beliefs (orthodoxy, atheism, heterodox religiosity, and fundamentalism/radical Islamic belief) and the types of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher)?

2) Is there a relationship between the dimensions of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher) and tradition, universality or hedonism values?

3) Do tradition, universality or hedonism values influence the types of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher) of individuals who have different religious beliefs (orthodoxy, atheism, heterodox religiosity, and fundamentalism/radical Islamic belief)?

Method

Model

This study is a quantitative and relational study which aims to analyse the relationship between variables. The data of the study was obtained by using three scales. The literature review was also used during the research process.

Population and Sample

The population of the study was the 3. and 4. Class (senior) students at Anatolian high schools in İstanbul. This research is limited to Anatolian high school students who are at the last high school and the previous class since compulsory education ends in 12 years. The sample of the study was the students at two Anatolian high schools in Asian part of İstanbul (Kartal and Ataşehir) and two Anatolian high schools in European part of İstanbul (K. Çekmece and Bayrampaşa) which were chosen randomly. The data was gathered from 432 students. After the necessary permissions were obtained in 2011-2012 education year, the applications to gather data were applied with participation and under observation of the researcher and with the support of the schools' vice-principals and counsellors.

Data Collection Tools

Three scales which will be mentioned below were used for data collection.

1) **School Engagement Scale:** School engagement scale which was developed by Arastaman in 2006 and used for his expertise study was used to measure students' school engagement. School engagement scale is a 5-point Likert scale: (1) Strongly disagree, (2) Mildly disagree, (3) Neutral, (4) Agree, (5) Strongly agree. While the validity and reliability of this study were being studied, the items which were under 0.45 were taken out of the scale according to the results of factor analysis. Moreover, the items whose alpha degrees of reliability were below .60 were taken out of the scale. The first part of school engagement scale is **"Students' inherent engagement"** and the items related to this part is 1, 2,3,4,5,6,7,8 and 9. The factor load of these items ranges between .488 and .728. According to the researcher, this dimension explains 14,723% of the features which the researcher aims to measure. Cronbach Alpha Coefficient regarding this dimension is =.826. Cronbach Alpha Coefficient which we determined for this study is =.728. The second dimension of this scale is **"Engagement to School Setting"** and is made up of 6 items: 10th, 11th, 12th, 13th, 14th and 15th items. The factor load of these items ranges between .523 and .693. The stated variance for this dimension is 11.706% and Cronbach Alpha Coefficient is =.785. Cronbach Alpha Coefficient which we calculated for this dimension is =.844. The third dimension of this scale is **"Engagement to School Programme"**. This dimension contains 4 items which are 16th, 17th, 18th and 19th items. The factor load of these items ranges between .610 and .740. The stated variance for this dimension is 9.521% and Cronbach Alpha Coefficient is =.756. Cronbach Alpha Coefficient which we calculated for this dimension is =.707. The fourth dimension of this scale is **"The Relationship between School Administration and Engagement"**. This dimension contains 5 items which are 20th, 21st, 22nd, 23rd and 24th items. The factor load of these items ranges between .456 and .746. The stated variance for this dimension is 8.666% and Cronbach Alpha Coefficient is =.653. Cronbach Alpha Coefficient which we calculated for this dimension is =.738. The last dimension of this scale is **"The Relationship between Teacher and School Engagement"**. This dimension contains 3 items which are 22nd, 24th and 26th items. The factor load of these items ranges between .663 and .774. The stated variance for this dimension is 7.948% and Cronbach Alpha Coefficient is =.697. Cronbach Alpha Coefficient which we calculated for this dimension is =.865.

2) **Religious Scale:** Religious Scale which includes 106 items was developed by Yetim (2000). Çiçek (2008) redeveloped it and we used her revised form, Religious Scale (Short Form) to find out the individuals' extent of religiosity. This scale includes 41 items to determine individuals' religious tendency. While religiousness was evaluated on five dimensions (orthodoxy, atheism, heterodoxy, fundamentalism and folk religion) on Yetim's (2000) version, Çiçek's version which we used in our study contains four dimensions excluding folk religion (orthodoxy, atheism, heterodoxy and fundamentalism). Hence, Çiçek (2008) excluded items about folk Islam tendency on Yetim's (2000) study and used the items which represent the tendencies best among the remaining items. This is a 7-point Likert Scale (1: Strongly Agree, 7: Strongly Disagree) with 41 items. Yetim (2000) found the reliability of the scale Alpha =.85 in the original study. In the actual study, the scale was applied to 168 people and the

reliability of the scale was found to be Alpha =.79. We found it to be =.50 in our study. Here are the results of the sub-dimensions of the scale on Çiçek's and our study: Orthodoxy Cronbach Alpha .92 (our finding is .93), atheism Cronbach Alpha .83 (our finding is .80), heterodoxy Cronbach Alpha .78 (our finding is .74), fundamentalism Cronbach Alpha .66 (our finding is .80). Individuals' religious tendencies were evaluated according to Yetim's (2000) evaluation. These are:

1) Orthodoxy religion: It places emphasis on religious duties which are obligatory in religion and its widely accepted applications. Widely accepted interpretations in all religions are called "orthodoxy". In Islam, this term corresponds to Sunnism. The items related to this dimension are 1st, 3rd, 5th, 6th, 7th, 13th, 16th, 20th, 33rd, 36th, 38th, 40th items.

2) Heterodox religiosity: It puts emphasis on the importance of inner meaning and interpersonal relationships in ethical terms instead of only religious duties. Heterodoxy is a structure formed as a result of harmonising various beliefs created by societal perception rather than holy book and sunna. The items related to this dimension are 2nd, 4th, 8th, 9th, 22nd, 25th, 26th, 27th and 41st items.

3) Fundamentalism (Radical Islam): In this type, people regard religion as the determining factor in all parts of their lives. Fundamentalism is used to define religious trends which are tight-knit to the religion's basic principles, defend coming back to these principles and are against modernism and secularism. The items related to this dimension are 11th, 14th, 17th, 21st, 24th, 29th, 31st, 35th, 39th items.

4) Atheism: It is formed with negative evaluations towards religion according to various judgement dimensions. This concept includes atheistic views. The items related to this dimension are 10th, 12th, 15th, 18th, 19th, 23rd, 28th, 30th, 32nd, 34th and 37th items. (Çiçek, 2008 quoted from Yetim, 2000).

3) Values Scale: Schwartz Values Scale (SVS) was used **to measure students' engagement to universality and tradition values**. This scale which is used in many studies in Turkey and in the world is comprehensive and its intercultural validity has been proven. It is a widely accepted tool and it has been proven to be suitable for Turkey (Uncu, 2008 quoted from Bacanlı, 1999; Kusdil ve Kağıtçıbaşı, 2000). The internal reliability of the scale was tested again by the researcher. Cronbach Alpha was 0.887 (we found it 0.744). SVS is composed of 30 values in the first part, 27 values in the second part and 57 values in total. 30 values in the first part are terminal values which reflect the goal in life. The second part with 27 values is composed of instrumental values. Totally 57 values were grouped in 10 sub-dimensions. These sub-dimensions are: power, achievement, hedonism, stimulation, self-direction, universality, benevolence, tradition, conformity, safeness. In this study, only the sub-dimensions of hedonism, universality and tradition were used in order to limit the research to a certain extent. In addition, these sub-dimensions were considered to be more important than others for our research. Values scale was stated with the following items in our study: Hedonism

(14th, 16th, and 18th), Universality (1st, 3rd, 5th, 7th, 9th, 11th, 13th, 14th and 15th), and Tradition (2nd, 4th, 6th, 8th, 10th and 12th). Hedonism sub-dimension includes pleasure, enjoying life and self-indulgence. Universality sub-dimension includes social justice, world at peace, wisdom, world of beauty, protecting the environment, broadminded, equality, and inner peace. Tradition sub-dimension includes accepting one's position in life, moderate, devout, humble, respect for tradition and respect for privacy and exclusive rights.

Lastly, individuals who participated in the questionnaire were first asked to read the whole values list from beginning to end and then mark only one value which they find contrary to their values (-1) and mark one value which, they think, leads their life (7). After this process, they were asked to reread the values list and mark each item on the list (between 0 and 7) thinking how important they are for their life (Uncu, 2008).

Process

After two high schools on European side and two on the Asian side of Istanbul were chosen randomly and necessary permissions were obtained, schools were visited on designated days. With the help of principals, vice-principals and counsellors, the sample of the study was mentioned as 3rd and 4th year students were given one period, the questionnaire was applied and forms of the scales were collected.

Data Analysis

Two techniques were used for data analysis of this study. First technique is the calculation of Pearson Correlation Coefficient. Correlation analysis aims to determine a positive or a negative correlation between two variables. Apart from the direction of the relationship, the dimension of the relationship is determined in this analysis.

Second technique is mediation analysis in which linear regression analysis is used. The goal of this technique is to find the cause-effect relationship between variables. In mediation analysis, there is a cause variable, there is an effect variable which is effected by the cause variable and there is a mediator variable which mediates between the cause and effect variables. Baron and Kenny's four steps of mediation analysis are used to validate mediation analysis between cause, effect and mediator variables. First step is that effect variable should predict cause variable meaningfully. The second step is that cause variable should predict mediator variable meaningfully. The third step is that mediator variable should predict effect variable under the control of cause variable meaningfully. The fourth step is that cause variable should not predict effect variable under the control of mediator variable meaningfully. If all four steps are validated and the ratio of mediation is above 80%, this is called full mediation analysis. If the ratio of mediation is below 80% under the same conditions, this is called partial mediation analysis. Also, it is called partial mediation analysis in the event that the first three steps are validated and the fourth step is not validated (Baron & Kenny, 1986).

Findings

- 1) Findings about the relationship between having different religious beliefs and the types of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher) (Look at Table 1)

Table 1: Table of Relationships (The numbers in parenthesis show the number of participants) * p <, 05 ** p <, 01

Sub-dimensions		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Religious Belief	1. Orthodoxy (Sunni)	-	,755*	,526*	,740	,149*	,213*	,182*	,296*	,200*	-,063	,054	,520**
		1	*	*	**	*	*	*	*	*	(380)	(380)	(380)
			(382)	(383)	(382)	(381)	(381)	(381)	(381)	(381)	(381)		
	2. Atheism			,631*	-,556*	,089*	,141*	,139*	,192*	,136*	,123*	-,020	-
		1	*	*	*	*	*	*	*	*	(379)	(379)	,413**
				(382)	(382)	(380)	(380)	(380)	(381)	(380)			(379)
	3. Heterodoxy				-,617*	,032	,008	,002	-,009	,036	,148*	,165*	-,275**
				1	*	(381)	(381)	(381)	(381)	(381)	*	*	(382)
					(382)						(382)	(382)	(382)
	4. Fundamentalism					,094	,166*	,153*	,207*	,115*	-,092	-,041	,462**
					1	(380)	(380)	(380)	(380)	(380)	(379)	(379)	(379)
	5. Inherent						,571*	,468*	,457*	,494	,011	,352*	,299**
						1	(413)	(413)	(413)	(413)	(410)	(410)	(410)
	6. School setting							,553*	,578*	,578*	,054	,356*	,336**
							1	(413)	(413)	(413)	(410)	(410)	(410)
School engagement	7. School programme								,585*	,549*	-,047	,247*	,262**
								1	(413)	(413)	(410)	(410)	(410)
	8. School administration									,654*	-,098*	,324*	,325**
									1	(413)	(410)	(410)	(410)
	9. Teacher										,004	,336*	,232**
										1	(410)	(410)	(410)
	10. Hedonism											,141*	,052
											1	(412)	(412)
Values	11. Universality												,507**
												1	(412)
	12. Tradition												1

The results of correlation coefficient analysis:

1a- There is a positive meaningful correlation between Orthodoxy (Sunni) religious belief and all dimensions of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher). As participants' faith in Orthodoxy increases, all dimensions of school engagement increase.

1b- There is a meaningful negative correlation between atheism and all dimensions of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher). As participants' faith in atheism increases, all dimensions of school engagement decrease.

1c- There is not a meaningful correlation between heterodoxy and all dimensions of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher).

1d- There is a positive correlation between fundamentalism and the following dimensions of school engagement 1- engagement to school setting, 2- engagement to school programme, 3- engagement to school administration, and 4- engagement to teacher. However, there is not a meaningful correlation between fundamentalism and inherent engagement dimension of school engagement.

2) Findings about the relationship between the dimensions of school engagement (inherent engagement, engagement to school setting, school programme, school administration and teacher) and tradition, universality and hedonism values. (Look at Table1 for all findings about this part)

The results of correlation coefficient analysis:

2a- There is a positive correlation between inherent engagement dimension of school engagement and engagement to tradition and universality values. Yet, there is not a meaningful correlation between hedonism and inherent engagement. Accordingly, inherent engagement increases as engagement to tradition and universality values increases.

2b- There is a positive correlation between school setting dimension of school engagement and engagement to tradition and universality values. Nevertheless, there is not a meaningful correlation between hedonism and engagement to school setting. Accordingly, engagement to school setting increases as engagement to tradition and universality values increases.

2c- There is a positive correlation between school programme dimension of school engagement and engagement to tradition and universality values. However, there is not a meaningful correlation between hedonism and engagement to school programme. Hereunder, engagement to school programme increases as engagement to tradition and universality values increases.

2d- There is a positive correlation between school administration dimension of school engagement and engagement to tradition and universality values, but there is a negative correlation between hedonism and engagement to school administration. According to this, engagement to school administration increases as engagement to tradition and universality values increases. On the other hand, engagement to school administration decreases as hedonism value increases.

2e- There is a positive correlation between engagement to teacher dimension of school engagement and engagement to tradition and universality values. Yet, there is not a meaningful correlation between hedonism and engagement to teacher. Accordingly, engagement to teacher increases as engagement to tradition and universality values increases.

3-) Findings about mediating effect of tradition, universality and hedonism values on the relationship between having different religious beliefs (orthodoxy, atheism, heterodoxy, fundamentalism) and types of school engagement (inherent, school setting, school programme, school administration, teacher)

Baron and Kenny's (1986) four steps of mediation analysis were used as a model in all analysis in this part. According to this, only does tradition value have a mediating effect on the relationship between different religious beliefs and school engagement. Hedonism and universality values were observed not to play a mediating role. Findings have been categorized according to religious beliefs and presented below.

3a- The type of school engagement of students with Orthodoxy (Sunni) belief and mediating effect of tradition value on this engagement

There is a meaningful correlation between having Orthodoxy belief and school engagement also mediating effect of tradition value. Therefore, here are the findings about students with Orthodoxy belief in terms of school engagement:

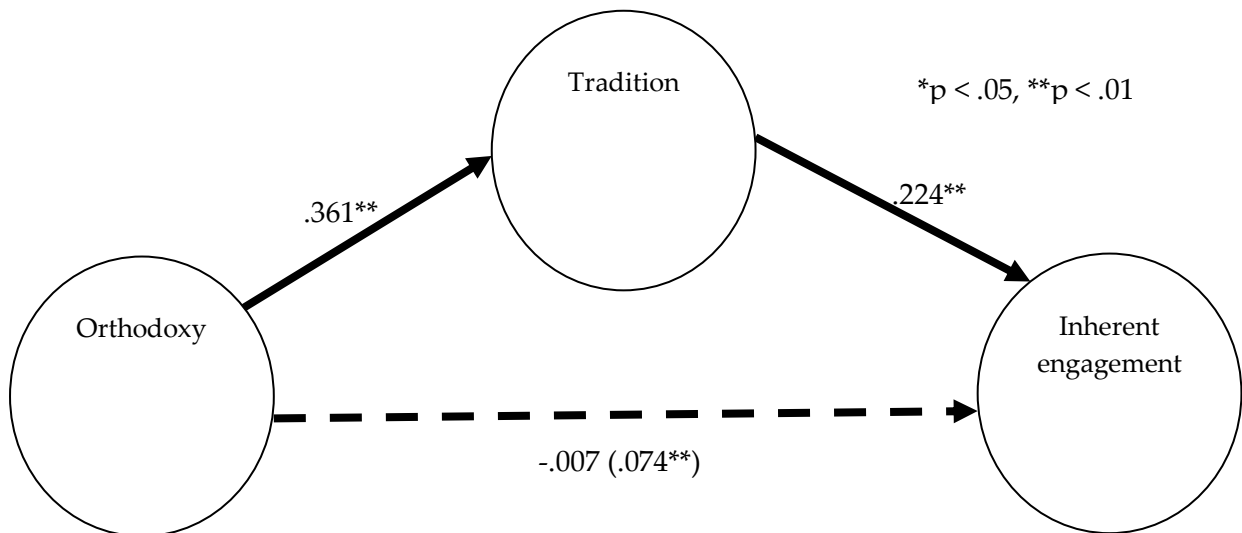
3a1- Inherent engagement of students with Orthodoxy (Sunni) belief and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Orthodoxy tendency, effect variable is inherent school engagement and mediator variable is Tradition value.

According to analysis results, Orthodoxy variable predicts Inherent school engagement variable meaningfully by .074 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Orthodoxy religious tendency predicts Tradition value meaningfully by .361 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value judgment is found to meaningfully predict Inherent school engagement in control of Orthodoxy religious tendency by .224 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Orthodoxy religious tendency is found not to meaningfully predict inherent school engagement in the

control of Tradition value by $-.007$ coefficient ($p = .804$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Orthodoxy religious tendency on Inherent school engagement through the medium of Tradition value is $.081$. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to these analysis results, the error is $.017$. Its counterpart on Z-test is 4.896 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is acknowledged to be meaningful. These results show that this mediation model is full mediation model since mediation amount is $109,73\%$ which is over 80% . According to the results, Tradition value influences inherent school engagement fully mediating Orthodoxy religious tendency. Technically, one unit increase in Orthodoxy religious tendency produces increase in Inherent school engagement at the rate of $.081$ through the medium of Tradition value. Besides, Tradition value creates dominant effect on Orthodoxy religious tendency's relation to Inherent school engagement because the direct effect between Orthodoxy religious tendency and inherent school engagement ($.074$) is directly away the indirect effect found in relation to Tradition value ($-.007$). This shows that Orthodoxy religious tendency plays a more determining role in inherent school engagement when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Orthodoxy religious tendency. (Look at the figure below.)

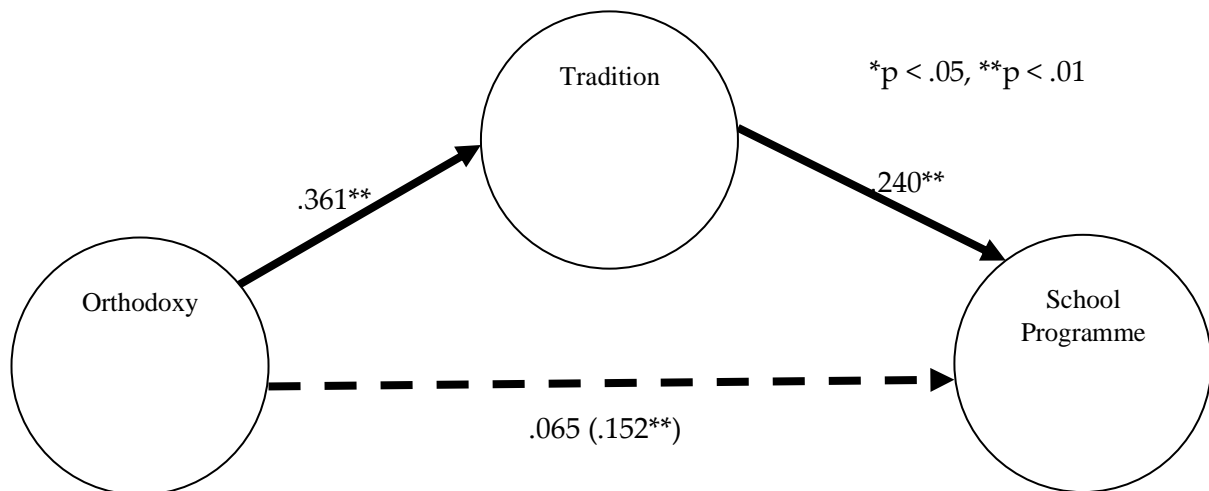
3a2- Students with Orthodoxy (Sunni) belief, their engagement to school programme and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Orthodoxy tendency, effect variable is engagement to School Programme and mediator variable is Tradition value.

According to analysis results, Orthodoxy variable predicts engagement to School Programme variable meaningfully by $.152$ coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Orthodoxy religious tendency predicts Tradition value

meaningfully by .361 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Programme in control of Orthodoxy religious tendency by .240 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Orthodoxy religious tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Programme in the control of Tradition value by .065 coefficient ($p = .186$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Orthodoxy religious tendency on engagement to School Programme through the medium of Tradition value is .087. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .027. Its counterpart on Z-test is 3.273 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 57.22% which is below 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to school programme partially mediating Orthodoxy religious tendency. Technically, one unit increase in Orthodoxy religious tendency produces increase in engagement to School Programme at the rate of .087 through the medium of Tradition value. This shows that Orthodoxy religious tendency plays a partially mediating role in engagement to School Programme when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Orthodoxy religious tendency (Look at the figure below).

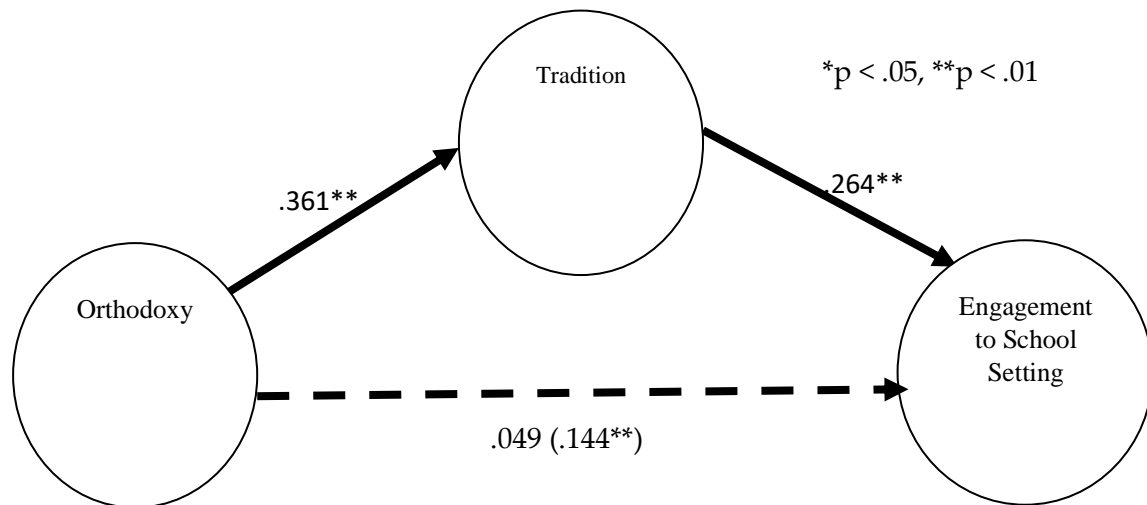
3a3- Students with Orthodoxy (Sunni) belief, their engagement to school setting and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Orthodoxy tendency, effect variable is engagement to School Setting and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Orthodoxy variable predicts engagement to School Setting variable meaningfully by .144 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Orthodoxy religious tendency predicts Tradition value meaningfully by .361 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is

found to meaningfully predict engagement to School Setting in control of Orthodoxy religious tendency by .264 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Orthodoxy religious tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Setting in the control of Tradition value by .049 coefficient ($p = .203$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Orthodoxy religious tendency on engagement to School Setting through the medium of Tradition value is .095. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .021. Its counterpart on Z-test is 4.451 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 66.21% which is below 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to school setting partially mediating Orthodoxy religious tendency. Technically, one unit increase in Orthodoxy religious tendency produces increase in engagement to school setting at the rate of .095 through the medium of Tradition value. This shows that Orthodoxy religious tendency plays a partially mediating role in engagement to School Setting when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Orthodoxy religious tendency. (Look at the figure below.)

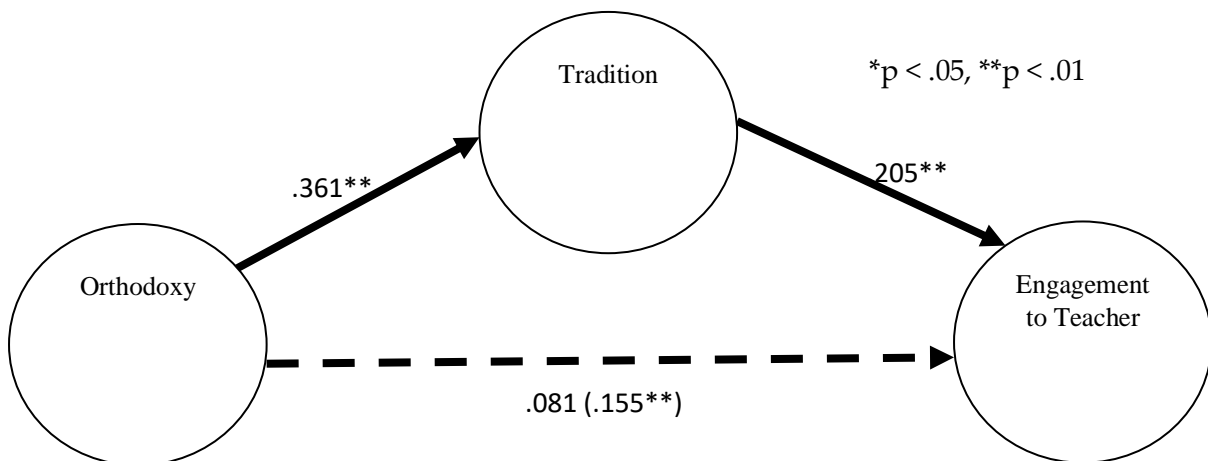
3a4- Students with Orthodoxy (Sunni) belief, their engagement to teacher and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Orthodoxy tendency, effect variable is engagement to Teacher and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Orthodoxy variable predicts engagement to Teacher variable meaningfully by .155 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Orthodoxy religious tendency predicts Tradition value meaningfully by .361 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to Teacher in control of Orthodoxy religious tendency by

.205 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Orthodoxy religious tendency is found not to meaningfully predict engagement to Teacher in the control of Tradition value by .081 coefficient ($p = .071$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Orthodoxy religious tendency on engagement to Teacher through the medium of Tradition value is .074. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .024. Its counterpart on Z-test is 3.076 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 47.74% which is below 80%. The results showed that Tradition value influences engagement to Teacher partially mediating Orthodoxy religious tendency. Technically, one unit increase in Orthodoxy religious tendency produces increase in engagement to Teacher at the rate of .074 through the medium of Tradition value. This shows that Orthodoxy religious tendency plays a partially mediating role in engagement to Teacher when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Orthodoxy religious tendency. (Look at the figure below.)

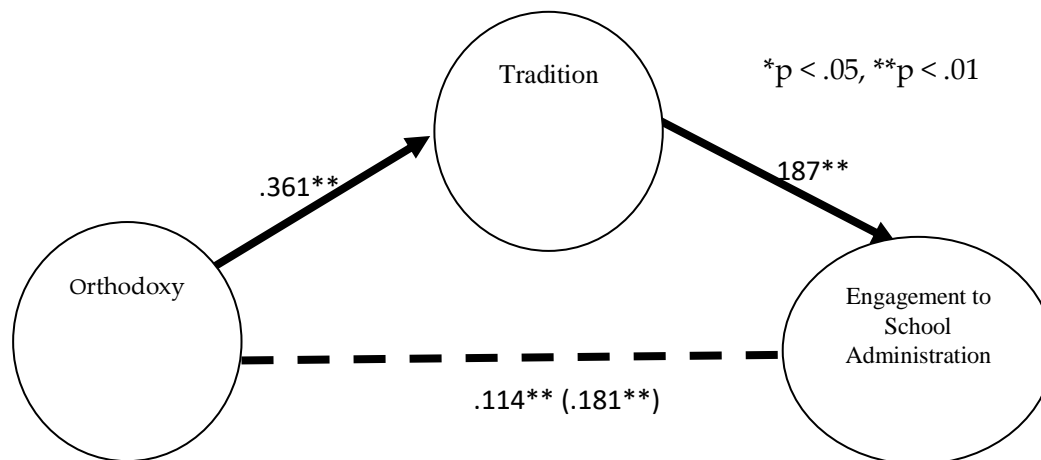
3a5- Students with Orthodoxy (Sunni) belief, their engagement to school administration and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Orthodoxy tendency, effect variable is engagement to School Administration and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Orthodoxy variable predicts engagement to School Administration variable meaningfully by .181 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Orthodoxy religious tendency predicts Tradition value meaningfully by .361 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Administration in control of Orthodoxy religious tendency by .187 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Orthodoxy religious tendency is found to meaningfully predict engagement to School

Administration in the control of Tradition value by .114 coefficient ($p < .01$). The third step is verified, but the fourth step is not verified. Despite this, the influence of Orthodoxy religious tendency on engagement to School Administration is observed to decrease when Tradition value is taken into consideration in the fourth step. Since this influence is diminished, we can mention mediation.

The indirect effect of Orthodoxy religious tendency on engagement to School Administration through the medium of Tradition value is .067. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .019. Its counterpart on Z-test is 3.574 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 37.19% which is below 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to School Administration partially mediating Orthodoxy religious tendency. Technically, one unit increase in Orthodoxy religious tendency produces increase in engagement to School Administration at the rate of .067 through the medium of Tradition value. This shows that Orthodoxy religious tendency plays a partially mediating role in engagement to School Administration when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Orthodoxy religious tendency. (Look at the figure below.)

3b- Students with radical Islamic belief (Fundamentalism), the type of their school engagement and mediating effect of hedonism, universality and tradition values on this engagement

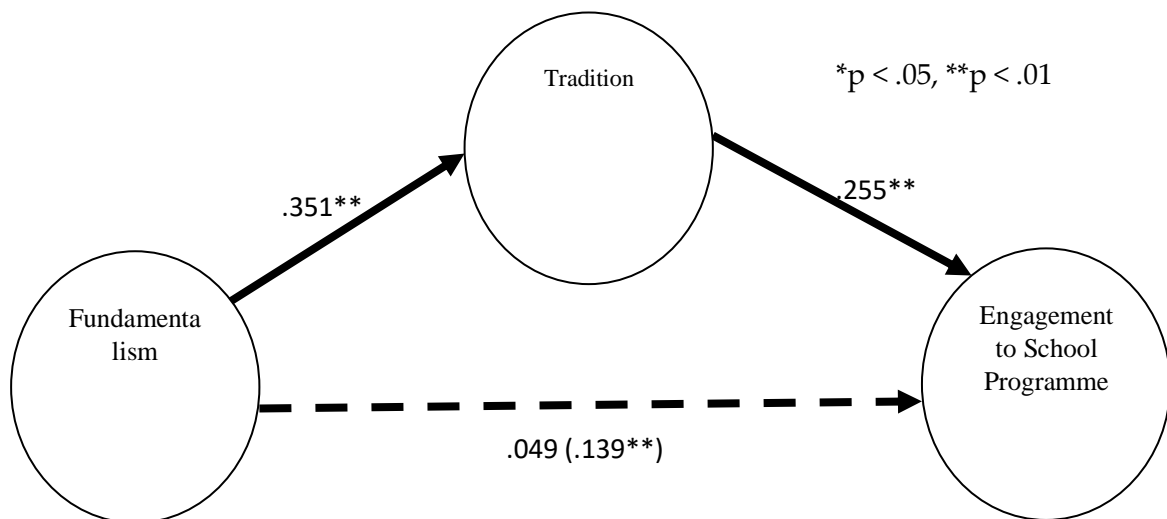
As a result of this study, it occurs that there is a correlation between having Radical Islamic belief and all dimensions of school engagement except for Inherent engagement. Also, it was observed that Tradition value had mediating value. Accordingly, findings about students with Radical Islamic belief in terms of the dimensions of school engagement are as follows:

3b1- Students with radical Islamic belief, their engagement to school programme and mediator effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Fundamentalism (radical Islam) tendency, effect variable is engagement to School Programme and mediating variable is Tradition value.

Analysis results show that Fundamentalism variable predicts engagement to School Programme variable meaningfully by .139 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, radical Islamic belief tendency predicts Tradition value meaningfully by .351 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Programme in control of Radical Islamic belief tendency by .255 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Radical Islamic belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Programme in the control of Tradition value by .049 coefficient ($p = .345$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Radical Islamic belief (Fundamentalism) tendency on engagement to School Programme through the medium of Tradition value is .090. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .025. Its counterpart on Z-test is 3.521 and it is meaningful in $p < .05$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 64.68% which is below 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to school programme partially mediating radical Islamic belief tendency. Technically, one unit increase in radical Islamic belief tendency produces increase in engagement to School Programme at the rate of .090 through the medium of Tradition value. This shows that radical Islamic belief tendency plays a partially mediating role in engagement to School Programme when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Radical Islamic belief tendency. (Look at the figure below.)

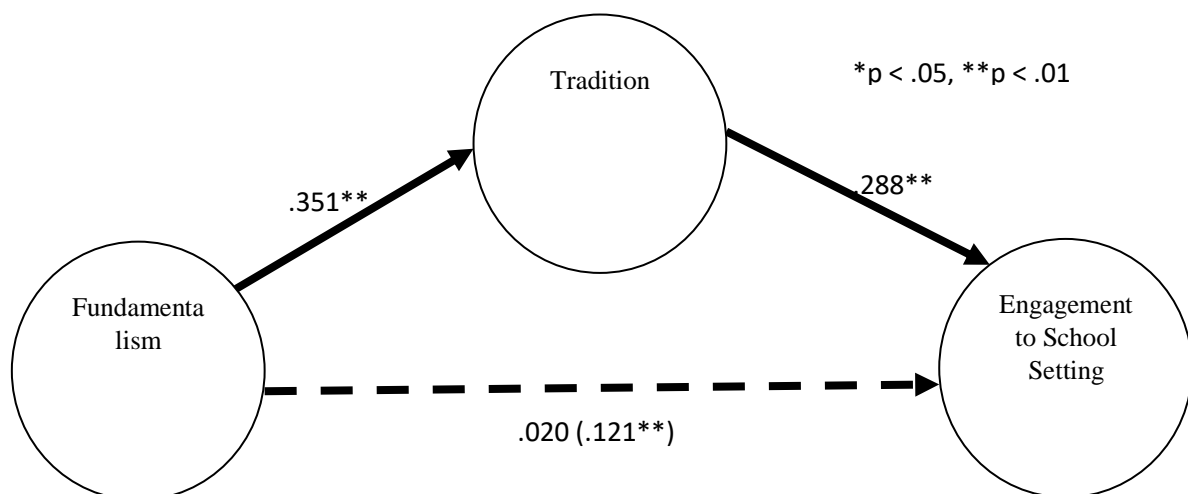

3b2- Students with radical Islamic belief, their engagement to school setting and mediator role of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Fundamentalism (radical Islam) tendency, effect variable is engagement to School Setting and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Fundamentalism variable predicts engagement to School Setting variable meaningfully by .121 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Radical Islamic belief tendency predicts Tradition value meaningfully by .351 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Setting in control of Radical Islamic belief tendency by .288 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Radical Islamic belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Setting in the control of Tradition value by .020 coefficient ($p = .613$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Radical Islamic belief (Fundamentalism) tendency on engagement to School Setting through the medium of Tradition value is .101. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .021. Its counterpart on Z-test is 4.774 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is full mediation model since mediation amount is 83.15% which is over 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to School Setting fully mediating Radical Islamic belief tendency. Technically, one unit increase in radical Islamic belief tendency produces increase in engagement to school setting at the rate of .101 through the medium of Tradition value. This shows that Radical Islamic belief tendency plays a fully mediating role in engagement to School Setting when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Radical Islamic belief tendency. (Look at the figure below.)

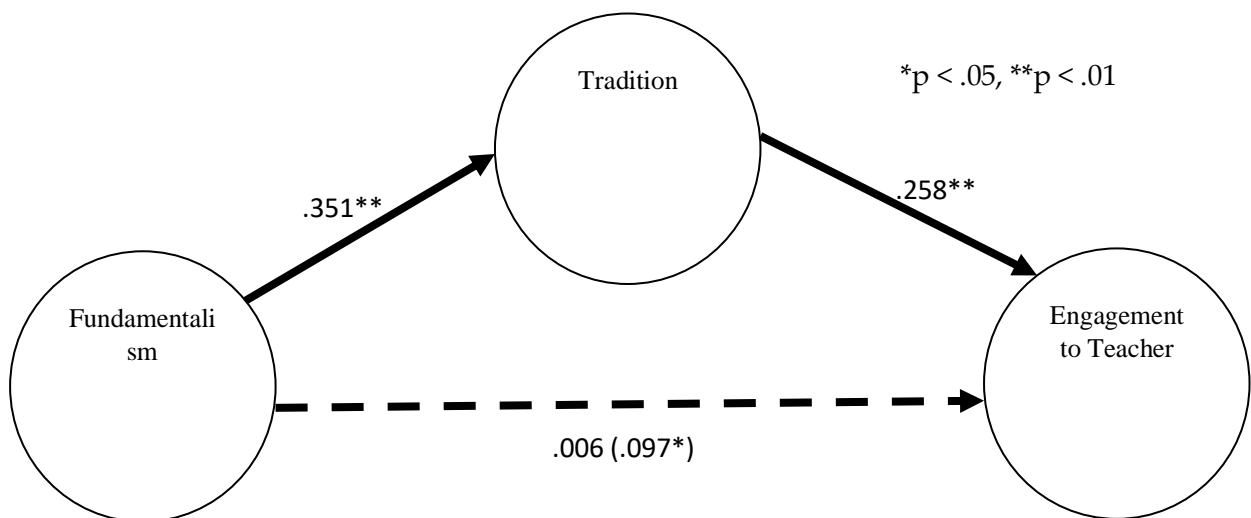

3b3- Students with radical Islamic belief, their engagement to teacher and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Fundamentalism (radical Islam) tendency, effect variable is engagement to teacher and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Fundamentalism variable predicts engagement to Teacher variable meaningfully by .097 coefficient in the first step ($p < .05$). The first step is verified. In the second step, Radical Islamic belief tendency predicts Tradition value meaningfully by .351 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to Teacher in control of Radical Islamic belief tendency by .258 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Radical Islamic belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to Teacher in the control of Tradition value by .006 coefficient ($p = .898$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Radical Islamic belief (Fundamentalism) tendency on engagement to Teacher through the medium of Tradition value is .091. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .024. Its counterpart on Z-test is 3.846 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is full mediation model since mediation amount is 93.73% which is over 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to Teacher fully mediating Radical Islamic belief tendency. Technically, one unit increase in Radical Islamic belief tendency produces increase in engagement to Teacher at the rate of .091 through the medium of Tradition value. This shows that radical Islamic belief tendency plays a fully mediating role in engagement to Teacher when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of radical Islamic belief tendency. (Look at the figure below.)

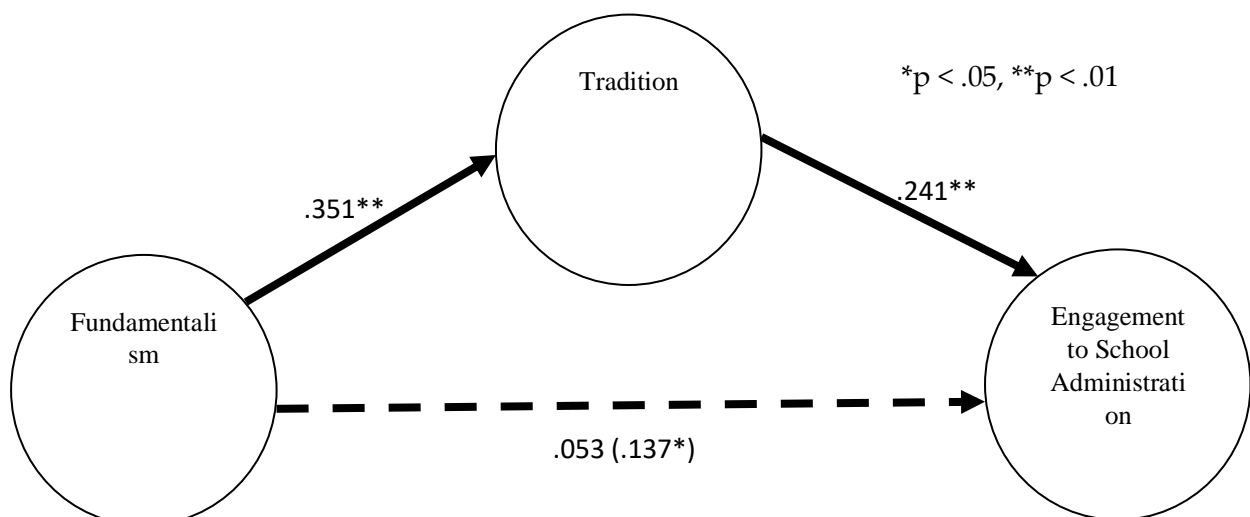

3b4- Students with radical Islamic belief, their engagement to school administration and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Fundamentalism (radical Islam) tendency, effect variable is engagement to School Administration and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Fundamentalism variable predicts engagement to School Administration variable meaningfully by .137 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Radical Islamic belief tendency predicts Tradition value meaningfully by .351 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Administration in control of radical Islamic belief tendency by .241 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Radical Islamic belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Administration in the control of Tradition value by .053 coefficient ($p = .156$). Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of Radical Islamic belief (Fundamentalism) tendency on engagement to School Administration through the medium of Tradition value is .085. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .019. Its counterpart on Z-test is 4.453 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 61.67% which is below 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to school administration partially mediating radical Islamic belief tendency. Technically, one unit increase in Radical Islamic belief tendency produces increase in engagement to School Administration at the rate of .085 through the medium of Tradition value. This shows that Radical Islamic belief tendency plays a partially mediating role in engagement to School Administration when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of radical Islamic belief tendency. (Look at the figure below.)

3c- Students with atheist belief, the type of their school engagement and mediating effect of hedonism, universality and tradition values on this engagement

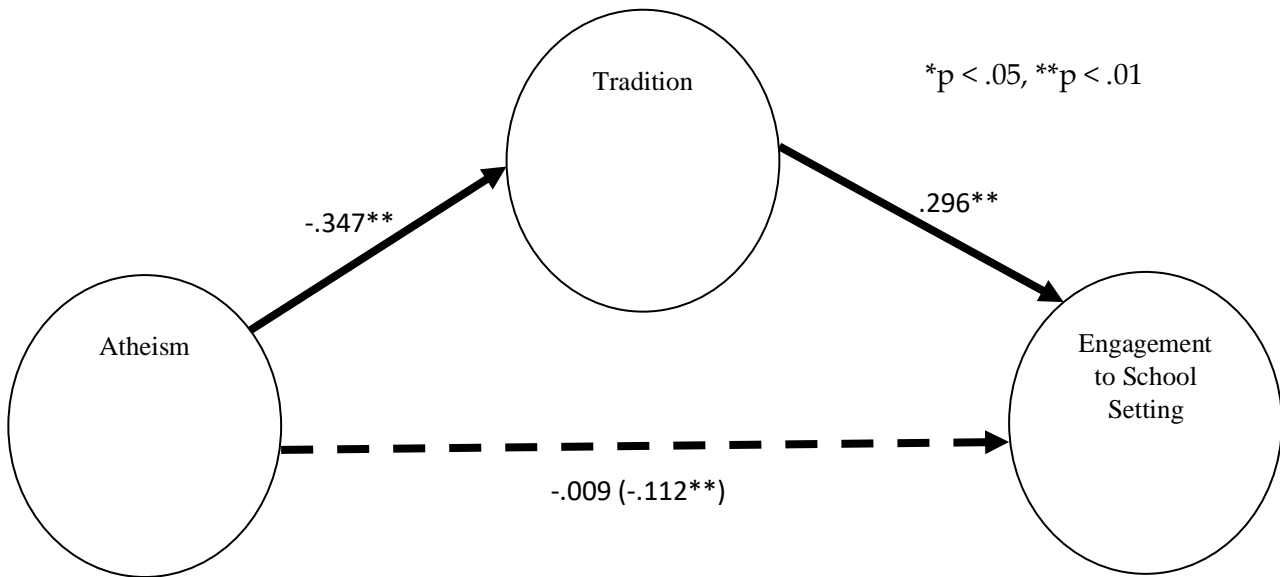
As a result of this study, it occurs that there is a correlation between having atheist belief and all dimensions of school engagement except for inherent engagement and engagement to school programme. It was observed that Tradition value undertook mediating role. Accordingly, findings about students with radical Islamic belief in terms of the dimensions of school engagement are as follows:

3c1- Students with atheist belief, their engagement to school setting and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Atheism tendency, effect variable is engagement to School Setting and mediator variable is Tradition value.

Analysis results show that Atheism variable predicts engagement to School Setting variable meaningfully by .112 coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, atheist belief tendency predicts Tradition value meaningfully by -.347 coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Setting in control of atheist belief tendency by .296 coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; atheist belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Setting in the control of Tradition value by -.009 coefficient ($p = .831$) Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of atheist belief tendency on engagement to School Setting through the medium of Tradition value is -.103. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is .021. Its counterpart on Z-test is -4.788 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is full mediation model since mediation amount is 91.70% which is over 80%. According to the results, Tradition value influences engagement to school setting fully mediating Atheist belief tendency. Technically, one unit increase in Atheist belief tendency produces increase in engagement to School Setting at the rate of .103 through the medium of Tradition value. This shows that Atheist belief tendency plays a fully mediating role in engagement to school setting when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Atheist belief tendency. (Look at the figure below.)

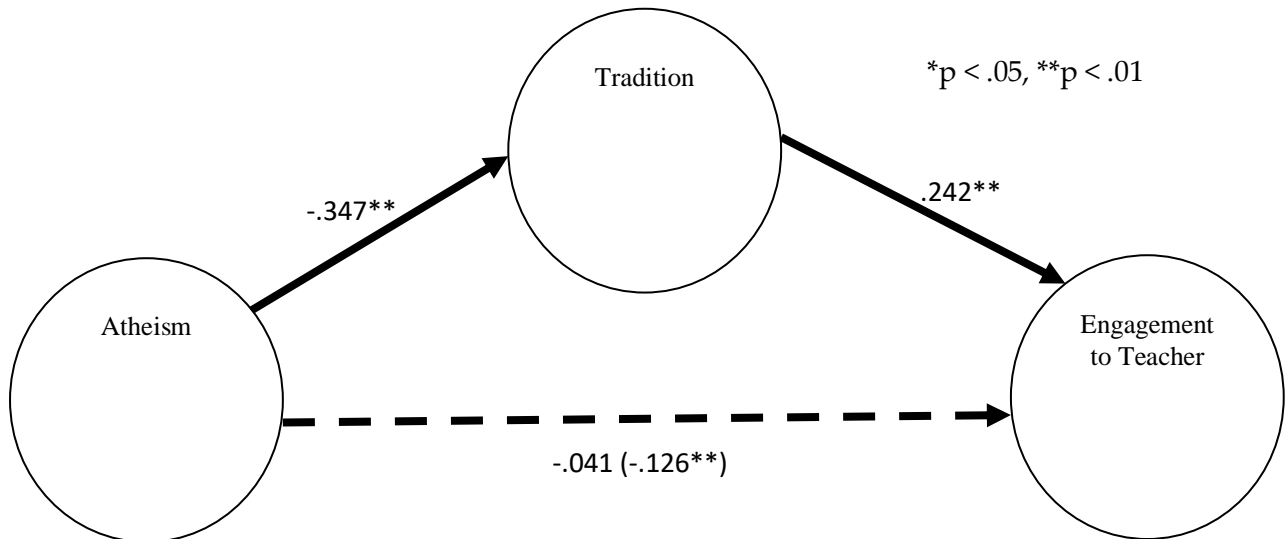

3c2- Students with atheist belief, their engagement to teacher and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Atheism tendency, effect variable is engagement to Teacher and mediating variable is Tradition value.

Analysis results show that Atheism variable predicts engagement to teacher variable meaningfully by $-.126$ coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Atheist belief tendency predicts Tradition value meaningfully by $-.347$ coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to Teacher in control of Atheist belief tendency by $.242$ coefficient ($p < .05$). In the fourth, last, step; Atheist belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to Teacher in the control of Tradition value by $-.041$ coefficient ($p = .417$) Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of atheist belief tendency on engagement to teacher through the medium of Tradition value is $-.084$. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is $.023$. Its counterpart on Z-test is 3.641 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 66.99% which is below 80% . According to the results, Tradition value influences engagement to teacher partially mediating Atheist belief tendency. Technically, one unit increase in Atheist belief tendency produces increase in engagement to teacher at the rate of $.084$ through the medium of Tradition value. This shows that Atheist belief tendency plays a partially mediating role in engagement to teacher when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Atheist belief tendency. (Look at the figure below.)

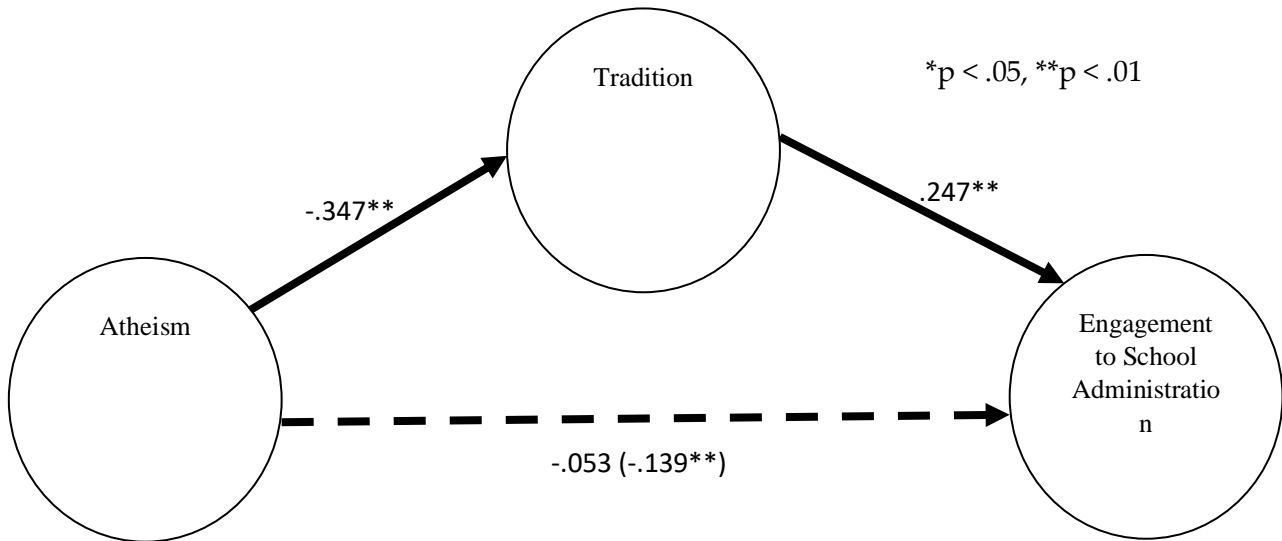

3c3- Students with atheist belief, their engagement to school administration and mediating effect of tradition value on this engagement

In this process, cause variable is Atheism tendency, effect variable is engagement to School Administration and mediating variable is Tradition value.

Analysis results show that Atheism variable predicts engagement to School Administration variable meaningfully by $.139$ coefficient in the first step ($p < .01$). The first step is verified. In the second step, Atheist belief tendency predicts Tradition value meaningfully by $-.347$ coefficient ($p < .01$). The second step is verified, as well. In the third step, Tradition value is found to meaningfully predict engagement to School Administration in control of Atheist belief tendency by $.247$ coefficient ($p < .01$). In the fourth, last, step; Atheist belief tendency is found not to meaningfully predict engagement to School Administration in the control of Tradition value by $-.053$ coefficient ($p = .185$) Thus, the third and fourth steps are verified, too.

The indirect effect of atheist belief tendency on engagement to School Administration through the medium of Tradition value is $-.086$. Whether this indirect effect is meaningful or not is checked through Sobel standard error test. According to this analysis results, the error is $.019$. Its counterpart on Z-test is -4.485 and it is meaningful in $p < .01$. As Sobel test yielded meaningful results, indirect effect is accepted to be meaningful. These results show that this mediation model is partial mediation model since mediation amount is 61.83% which is below 80% . According to the results, Tradition value influences engagement to School Administration partially mediating Atheist belief tendency. Technically, one unit increase in Atheist belief tendency produces increase in engagement to School Administration at the rate of $.086$ through the medium of Tradition value. This shows that Atheist belief tendency plays a partially mediating role in engagement to School Administration when Tradition value is involved in the process and this value reduces the impact of Atheist belief tendency. (Look at the figure below.)

Consequently, you can see the relationship between having different religious beliefs and school engagement on the table below. You can, also, see the mediating effect of values.

Table 2: Summary of the findings about correlation and mediation

Type of School Engagement / Type of Belief	ORTHODOXY (SUNNI ISLAM)	FUNDAMENTALISM (RADICAL ISLAM)	ATHEISM	HETERODOXY
INHERENT SCHOOL ENGAGEMENT	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	No correlation, no mediating effect	Negative correlation (see Table1). No mediating effect	No correlation, no mediating effect
ENGAGEMENT TO SCHOOL PROGRAMME	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	Negative correlation (see Table1). No mediating effect	No correlation, no mediating effect
ENGAGEMENT TO SCHOOL SETTING	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	Negative correlation. Mediating effect of Tradition value.	No correlation, no mediating effect
ENGAGEMENT TO TEACHER	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value.	Negative correlation. Mediating effect of Tradition value.	No correlation, no mediating effect

ENGAGEMENT TO SCHOOL ADMINISTRATION	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value	Positive correlation. Mediating effect of Tradition value	Negative correlation. Mediating effect of Tradition value.	No correlation, no mediating effect
Type of Value Type of Belief				
TRADITION	Positive correlation.	Positive correlation.	Positive correlation.	Positive correlation.
UNIVERSALITY	No correlation	No correlation	No correlation	Positive correlation.
HEDONISM	No correlation	No correlation	Positive correlation	Positive correlation

Furthermore, we would like to present findings about the relationship between having different religious beliefs and engagement to values in a table.

Table 3: The relationship between values and dimensions of school engagement

Type of Value Type of School Engagement	INHERENT SCHOOL ENGAGEMENT	ENGAGEMENT TO SCHOOL PROGRAMME	ENGAGEMENT TO SCHOOL SETTING	ENGAGEMENT TO TEACHER	ENGAGEMENT TO SCHOOL ADMINISTRATION
TRADITION	Positive correlation	Positive correlation	Positive correlation	Positive correlation	Positive correlation
UNIVERSALITY	Positive correlation	Positive correlation	Positive correlation	Positive correlation	Positive correlation
HEDONISM	No correlation	No correlation	No correlation	No correlation	Negative correlation

Discussion, Conclusion and Suggestion

We would like to discuss and interpret all the data regarding this study which was not researched before in the literature.

1- The study which we did about high school students reflects a strong positive correlation between all dimensions of school engagement and engagement to tradition and universality

values (Table 3). This situation shows that school engagement enhances engagement to both tradition and universality values in Turkish Education System. It, also, shows that both tradition and universality values are two important factors regarding school engagement. These two factors conform to general purposes of Turkish Education System in National Education Basic Law (<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>) and what is mentioned in Social Control Theory (the socialising and ensuring social adaptation and social control role of education via belief and values) (Kızmaz, 2004).

2- The study we did reveals that school engagement of high school students differs in terms of four different types of religious beliefs. When we look at the relationship between having different religious beliefs and school engagement one by one, these findings and evaluations can be propounded:

2a- As is known, religion lesson and education was legislated on the 24th clause in 1982 Constitution and since then it has been compulsorily taught 2 periods a week in primary education and 1 period a week in secondary education (Okçu, 2009) (<http://dogm.meb.gov.tr/www/yasal-dayanaklarimiz/icerik/9>). It is voiced by many people that Sunni Islamic belief is used a base in this education (2008 Report on International Religious Freedom) (Kaya, 2011) (Kaymakcan, 2006) (Sarıkaya, 2001). However, there is no study in literature to prove it. This study indicates that there is a strong positive correlation between students with Sunni Islamic belief and all dimensions of school engagement. It also shows that as high school students' school engagement increases, devotion to Sunni Islamic belief increases, as well. Therefore, this study can be said to indicate that Turkish Education System is a factor which enhances the devotion to Sunni Islamic belief.

Besides, this belief is said to be tested as the third socialization factor apart from universality and tradition factors although Sunni Islamic belief is not in general purposes of Turkish Education System (<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>).

2b- There is a positive correlation between students with radical Islamic belief (Fundamentalism) and all dimensions of school engagement (engagement to school programme, engagement to school setting, engagement to teacher, engagement to school administration) except for one dimension (inherent school engagement). The fact that there is no relationship between having radical Islamic belief and inherent school engagement does not make it possible to say that Turkish Education System is not an effective factor to ensure the engagement of students with radical Islamic belief. However, the fact that students with radical Islamic belief have a strong engagement to dimensions of school programme, school setting, teacher and school administration in Turkish Education System can be interpreted as they do not have a big problem with school. It can be interpreted also as Turkish Education System has dimensions (such as school programme, school setting, teacher and school administration) which these students can commit themselves to. Here are the proofs to the interpretations above: There is a strong positive correlation between students with Sunni Islamic belief and all dimensions of school engagement. Many people think that Sunni Islamic

belief is used as a base in schools in Turkish Education System. Also, there is a strong positive correlation between having Sunni Islamic belief and having radical Islamic belief. Yet, there is a strong negative correlation between having a radical Islamic belief and having heterodoxy belief and atheist belief (see on Table 1).

2c- At the end of the study, the strong negative correlation between students with Atheist belief and all dimensions of school engagement reflects that Turkish Education System is not successful in ensuring their school engagement. Furthermore, the strong negative correlation between having atheist belief and tradition value can be acknowledged as a sign that social control theory is not elucidator for atheist high school students (see Table 1 and 2). On the other hand, the strong negative correlation between being an Atheist and having Sunni Islamic belief and remarking that Turkish Education System keeps close to Sunni Islamic belief can be regarded as one of the major reasons of this situation. As a result, being atheist is a negative factor in terms of school engagement, the reasons of this should be searched by those concerned and it is deemed to be appropriate for Turkish Education System to come up with policies to ensure these students' school engagement.

2d- There is no correlation between having Heterodoxy belief and school engagement in the research. However, positive correlation between having heterodoxy belief and hedonism and universality values; and strong positive correlation between Sunni Islamic belief and tradition value can be interpreted as Turkish Education System is not effective in socialising students with heterodoxy belief. This interpretation makes it possible to say that there is a need for scientific study to explain heterodox students' situation in Turkish Education System.

3- In the study, it was observed that tradition value plays a mediating role on the relationship between having Sunni Islamic belief, radical Islamic belief, atheist belief and all dimensions of school engagement. In addition, tradition value is found to have a bigger impact on school engagement than three types of beliefs. This finding shows that these three types of beliefs are factors in school engagement, but tradition value has a bigger and a more positive impact on school engagement.

4- We have also seen in literature review that school engagement influences not only academic success but also social cohesion (thereby socialisation) (Sheppard, 2011). Moreover, in this study, tradition and universality values and Sunni Islamic belief were found to be effective factors in socialising high school students and in ensuring their school engagement for Turkish Education System. Among these factors, tradition value was found to be more effective than the others. Lastly, studies should be done in different types of high schools and samples in various cities so that the results of this study which was done in Anatolian high schools can be generalised to all high schools.

References

- Andrei, T., Teodorescu, D., & Oancea, B. (2012). Quantitative methods used to identify the causes of school dropout in EU countries. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 31, 188-192.
- Arastaman, G. (2006). *Ankara ili lise birinci sınıf öğrencilerinin okula bağlılık durumlarına ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri*. Ankara: Unpublished dissertation, Ankara University Institute of Educational Sciences.
- Bacanlı, H. (2002) *Değer tercihleri: Psikolojik kavram analizleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Baron, R. M., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51, 1173-1182.
- Bevan, R. (2011). The Question of Conscientiousness and Religious Engagement in Public Schools. *Study Philosophy Education*, 30, 257-269.
- Can, S. (2008). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okula bağlılık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Ege University Institute of Social Sciences: Unpublished dissertation.
- Çiçek, S. A. (2008). *Dindarlık ile saldırganlık arasındaki etkileşimin terör yönetimi kuramı çerçevesinde incelenmesi*. Mersin: Unpublished dissertation, Mersin University Institute of Social Sciences.
- Fredricks, J., Blumenfeld, P., & Paris, A. (2004). School engagement: Potential of the concept, State of the Evidence. *Rewiev of Educational Research*, 74, 59-109.
- Gökşen, F., & Zeynep, C. (2010). Social Capital and cultural distance as predictors of early school dropout: Implications for community action for Turkish internal migrants. *International Journal of Intercultural Relations* 34, 163-175.
- Gökşen, F., Cemalcılar, Z., & Gürlesel, C. (2006). *Türkiye’de ilköğretim okullarında okulu terk ve izlenmesi ile önlenmesine yönelik politikalar*. http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/A%C3%87EV_Okulu%20Terk%20Raporu.pdf downloaded on 20.01.2013 from the website given above.
- Isabelle Archambault, M. J.-S., Janosz, m., Fallu, J.-S., & Pagani, L. S. (2009). Student engagement and its relationship with early high school dropout. *Journal of Adolescence* 32, 651-670.
- Kaya, N. (2011). *Türkiye’nin eğitim sisteminde azınlıklar ve ayrımcılık: Kavramsal çerçeve ve temel sorunlar*. <http://www.secbir.org/wp-content/uploads/2011/01/18-NURCAN-KAYA.pdf> downloaded on 14.02.2013 from the website given above.
- Kaymakcan, R. (2006). *Türkiye’de din eğitimi politikaları hakkında düşünceler*. http://www.dem.org.tr/makaleler/dinegitimi_recep_06072006_EKEV.pdf, adresinden downloaded on 14.02.2013 from the website given above.
- Kaymakcan, R., & Meydan, H. (2010). Demokratik vatandaşlık ve din eğitimi: yeni yaklaşımlar ve Türkiye’de DKAB dersleri bağlamında bir değerlendirme. *İ.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2010, 1 (1)*, 29-53.

- Kirazoğlu, C. (2009). The investigation of school-dropout at the secondary level of formal education: the stated reasons by the school administrators and school counselors: a preliminary study. *Procedia-Socail and Behavioral Sciences*, 1, 905-914.
- Kızmaz, Z. (2005). Sosyolojik suç kuramlarının suç olgusunu açıklama potansiyelleri üzerine bir değerlendirme. *C.Ü. sosyal bilimler dergisi, Aralık*, 29, (2), 149-174.
- Kızmaz, Z. (2004). Öğrenim düzeyi ve suç: Suç-okul ilişkisi üzerine sosyolojik bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.14, s.2, 291-319.
- Kusdil, E. M., Kağıtçıbası, Çiğdem., (2000). “Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45).
- Martin, A. J. (2008). Enhancing student motivation and engagement: The effects of a multidimensional intervention. *Contemporary Educational Psychology*, 33, 239-269.
- Okçu, D. (2009). Türk Eğitim Sistemi'nde Din Öğretiminin Zorunluluğu Sorunu. *Uluslar Arası Eğitim Felsefesi Kongresi (International Congress on Philosophy of Education)* (s. 215-226). Ankara: <http://www.egitimbirsen.org.tr/yayinlarimiz/231-egitimbirsen.org.tr-231.pdf> downloaded on 14.02.2013 from the website given above.
- Osterman, F. (2000). Students' Need for Belonging in the School Community. *Review of Educational Research*, 17 (3), 323-367.
- Özer, A., Gençtanırım, D., & Ergene, T. (2011). Türk lise öğrencilerinde okul terkinin yordanması: Aracı ve etkileşim değişkenleri ile bir model testi. *Eğitim ve Bilim*, 36, (161), 302-317.
- Raporu, 2. U. (2008). *2008 Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu*. Ankara: http://turkish.turkey.usembassy.gov/din_ozgurlugu_2008.html, downloaded on 14.02.2013 from the website given above.
- Sarıkaya, S. (2001). Türkiye'de din anlayışı. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Din-Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1.pdf>, downloaded on 14.02.2013 from the website given above.
- Sheppard, S. L. (2011). School Engagement: A Dance Macabre? *Journal of Philosophy of Education, Vol.45, No.1*, 111-123.
- Strike, K. A. (2007). Common Schools and Uncommon Conversations: Education, Religious Speech and Public Spaces. *Journal of Philosophy Of Education, Vol.41, No.4*, 693-708.
- Türk-İş. (2006). *Çalışan çocukların sorunları ve çözüm yolları*. downloaded on 23.01.2013 <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/cc103.pdf> from the website given above.
- Uncu, Ü. (2008). *Öğretmen ve Eğitim Yöneticilerinin Değer Yönelimlerinin Çok Boyutlu Olarak İncelenmesi (İstanbul ili örneği)*. Yeditepe University Institute of Social Sciences;, İstanbul: Unpublished dissertation.
- Yetim, Ü. (2000). Bir kavramsallaştırma denemesi: dini kategorilerin alt kültür oluşumuna etkisi. *Psikoloji Semineri*, 12, 123-127, Mersin.

<http://dogm.meb.gov.tr/www/yasal-dayanaklarimiz/icerik/9>. (tarih yok).
<http://dogm.meb.gov.tr/www/yasal-dayanaklarimiz/icerik/9>, downloaded on
14.02.2013 from the website given above..

<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>. (tarih yok). Milli Eğitim Temel Kanunu.
<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html> downloaded on 20.02.2013 from the
website given above.

Makalenin Geliş Tarihi: 13 Mayıs 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 3 Haziran 2020

**BEDEN FOLKLORUNUN VİRAL REKLAMLARDA KULLANIMI: “ANNE NİÇİN
BAKTIN BANA ÖYLE? KILAVUZU” ADLI VİRAL REKLAM ÖRNEĞİ**
THE USE OF BODYLORE IN VIRAL ADS: CALLED AS “MOM, WHY DID YOU LOOK AT ME LIKE
THAT?” VIRAL ADS EXAMPLE

*Nilgün Türkmen**

Öz

Beden, insan için birçok anlam taşıyan bir olgudur. İhtiva ettiği manalardan biri de kültürel hayata dairdir. İnsanoğlu bedeni, kültürel alanda bir sembol ve iletişim aracı olarak kullanmaktadır. Bedeni kültürel bir olgu olarak inceleyen saha ise beden folkloru olarak adlandırılmaktadır. Bedenin kültürel yaşamdaki yeri ve değeri, beden folklorundan zaman zaman çeşitli alanların kendi amaçları doğrultusunda istifade etmesine zemin hazırlamıştır. Bu alanlardan biri olan reklam sektörü, geleneksel kültürü bir ilham kaynağı olarak görmüş ve bu kapsamda beden folklorundan yararlanmışır. Reklamlarda beden folklorunun dikkat çekmek, akılda kalıcılığı arttırmak, ürün satışını yükseltmek gibi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda verilebilecek pek çok örnek vardır. Bu örneklerin yer aldığı reklam türlerinden biri de viral reklamlardır. Bu çalışmada genelde reklam özelde ise viral reklamların beden folklorunu nasıl ve hangi amaçlarla kullandığı bir viral reklam örneği üzerinden etraflıca irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Beden, Beden Folkloru, Reklam, Viral Reklamlar.*

Abstract

The body phenomenon has many meanings for humanbeings. One of these meanings is about cultural life. Humanbeings use the body as a symbol and communication tool in cultural life. The field that examines the body as a cultural phenomenon is called as bodylore. Due to the place and value of the body in cultural

* Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ngun_turkmen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6946-305X.

life, various fields and sectors benefit from bodylore for various purposes. The advertising industry, which is one of these areas, uses traditional culture as a source inspiration and utilizes bodylore in the ads. Bodylore is used in advertisements for many purposes such as attracting the attention, rising the retention and increasing the sales of the product. There are many examples given on this subject. One of them is viral ads. This study analyzes how and for what purposes bodylore is used in ads and in viral ads through an viral ads example called as “mom, why did you look at me like that?”

Keywords: *Body, Bodylore, Advertisement, Viral Ads.*

Giriş

İnsanın doğası gereği sosyal bir varlık olduğu ve topluluklar halinde yaşamayı seçtiği bilinen bir gerçektir. Onun bu sosyal yanı, sadece grup halinde yaşamasını değil grupla uyum içerisinde ve irtibat halinde yaşamasını da arzu etmektedir. Bunu sağlamak için insanın içinde yaşadığı toplumun üyeleriyle iletişim halinde olması gerekmektedir. Bu iletişim yere, amaca ve ihtiyaca göre çeşitlenmektedir. İletişim, genel itibariyle sözlü, yazılı ve son dönemlerde buna elektronik ortamın da eklenmesiyle üç farklı kültür ortamında çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Sözlü kültür ortamında iletişim bazen ses, bazen müzik, bazen jest ve mimikler bazense bedenle sağlanmaktadır. Yazılı kültür ortamında iletişimi sağlayan harf, rakam, nota gibi sistem ve sembollerdir. Elektronik kültür ortamı ise diğer iki kültür ortamının iletişim araçlarını elektronikleştirerek video, ses kaydı, dijital rakam, sembol vb. ile iletişimi gerçekleştirmektedir. Söz konusu yollarla kurulan iletişimi anlayan, benimseyen, kullanan ve paylaşan bireyler topluluğuna bilindiği gibi halk denilmektedir. Birey farklı gruplarla iletişime geçerken farklı ses, jest, mimikler ile beden hareketlerini kullanmak zorundadır ve bir grubun üyeleri arasında iletişim sırasında kullanılan bu yol ve yöntemler, o halk grubuna ait birer folklor ürünü/kültürel unsur olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla iletişim biçimleri ile bunların kullanım amaçları, toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişkenlik göstermektedir. Bu çalışmada Türk toplumunda bir iletişim aracı olarak da kullanılan beden folklorunun kullanım amaç ve alanları, özellikle bu alanlardan biri olan viral reklamlarda beden folklorunun nasıl yer bulduğuna değinilmektedir¹.

Beden folkloru, Katharine Young tarafından “*Kişilikle ilgili kültürel yapılanmaları oluşturan düşünme, konuşma ve hareket etme biçimlerine beden folkloru [bodylore] denilmektedir. Ayrıca beden folkloru, bu türden bedensel duruşlarla bunların simgesel anlamlarını araştıran alanın da adıdır.*” (2006: 412) şeklinde tanımlanmaktadır.² Young’a göre beden folkloru kavramı ile kastedilen tek bir olgudan söz edilemez. O, beden folkloru içerisinde bedeni hem kültürel kimliği oluşturan düşünme, sözel ifade ve hareket etme biçimleri hem de bunların beden hareketleri

¹ Burada Seyfi Karabaş’ın folklor tanımına da yer vermek gerekmektedir. Karabaş (1975: 7397), Dan Ben-Amos (2007)’un “sanatsal bir iletişim biçimi” şeklinde nitelediği halk bilimini, “haberleşme biçimlerinin toplum baskınlığının etkisi altında öznel tutarlılık olarak kullanışlarının verilerinin tümünü incelemeyi kendisine konu edinen bir bilim” biçiminde tanımlamaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi folklor, bir iletişim aracı olarak görülmektedir.

² Beden folkloru hakkında daha fazla bilgi için Katharine Young (2006: 412-417) ve Selcan Gürçayır (2007; 2009)’ın çalışmalarına müracaat edilebilir.

ve bedene işlenen simgesel anlamlarını taşıyan bir unsur olarak görmektedir (Young, 2006). Yani bir anlamda beden kültürün hem üreticisi hem de taşıyıcı, koruyucu ve yeniden üreticisi durumundadır (Yılmaz 2019: 583).

Beden folkloru kavramı dünya literatürüne girdikten sonra, Türkiye’de konuyla ilgili farklı alanlarda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak çalışmalar daha çok beden-duygu ilişkileri kapsamında bazı araştırmacılar tarafından ortaya konulan beden dili olgusuyla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla farklı disiplinler tarafından bedeni bir metin olarak okumak gerektiği düşüncesi üzerinde gerektiği kadarıyla durulduğunu söylemek mümkün değildir. Oysa beden, psikolojiden edebiyata, iletişimden halkla ilişkilere, sosyolojiden ekonomiye kadar pek çok alan için çalışılması elzem bir konu hükmündedir. Bu alanlardan biri olan halk bilimi sahası içerisinde beden, kültürel anlamda derin manalar taşıyan bir unsurdur. Türkiye’de bedeni bir folklor malzemesi, kültürel bir olgu olarak gören ilk isimlerden sayılan Selcan Gürçayır (2007), Türkiye’de beden folkloru denilince akla genellikle halk oyunları ve dansları ile halk hekimliği uygulamalarının geldiğini ve konuyla ilgili çalışmaların ağırlıklı olarak bu yönlerde yapıldığını belirtmektedir. Oysa Gürçayır’a göre beden halk bilimi alanında çok daha geniş perspektiften incelenmesi gereken bir unsurdur. Bu minvalde Gürçayır, bedenin etkili iletişim için olan önemine de dikkat çekmekte ve söz konusu önemden gerekli ölçüde ve doğru bir biçimde istifade edebilmek için kültür-beden ilişkisi üzerinde durmaktadır. Beden, kültürün bir parçasıdır ve bu parça hemen her kültürde kendisine yüklenen anlamlarla halk grupları arasında iletişim sağlayan bir vasıta görevindedir. İşte bu vasıta insanın var olduğu/bulunduğu neredeyse tüm alanlarda kullanılmaktadır. Günlük hayattan siyasete, hafızanın kullanımından mizaha kadar pek çok dalda beden (hareketlerin)den bir iletişim aracı olarak yararlanıldığını görmek mümkündür (Gürçayır 2007: 9). Hatta yaşadığımız çağda bedene daha önce hiç olmadığı kadar görünür ve sembolik bir anlam yüklenmiştir (Kaderli 2018: 162). Bütün bunların içerisinde beden folklorunun kullanıldığı alanlardan birisini de reklam sektörü oluşturmaktadır.

Beden folkloru-reklam ilişkisi

Günümüzde gerek özel gerekse toplumsal hayat her geçen gün biraz daha dijitalleşmektedir. Görsellik, bu dijital çağın en önemli ve öne çıkan unsurlarından biri haline gelmiştir. Kısaca dijitalin hüküm sürdüğü günümüz dünyasında insanlar yoğun bir görsel yağmuruna tutulmuştur. Bunun neticesinde hafıza, maruz kaldığı görseller arasında bağ kurmakta ve onları içselleştirmekte zorlanmaktadır. Oysa bu durumu engellemek ya da nispeten değiştirmek mümkündür. Toplumsal kitlelere hitap eden görsellerin sunulduğu kitlenin toplumsal hafızasında var olan çeşitli bilgilerle desteklenmesi ve bağdaştırılması bu noktada önem arz etmektedir. Zira görselde var olanla hafızada bulunanın eşleşmesi, yeni bilginin akılda kalıcılığını artırma imkânına sahiptir. Mezkûr düşünceler şu satırlarda da kendisine yer bulmaktadır:

*İnsan, sinemanın icadıyla gerçekliği kontrol altına almanın kestirme bir yolunu buldu.
İmajların bilgisayar ortamında geliştirilebilmesiyle de bu kontrolü pekiştirdi. Artık özgün*

dünyalar yaratmak, bilinen gerçeklikleri değiştirmek hiç dert değil. Öyle ki yeni teknik imkânlarla bir bebeğin yüz ifadesini bile değiştirebilirsiniz. Bu gelişmeler bize yeni bir çağa, "görme çağı"na girdiğimizi gösteriyor. Peki, bütün bu yeni imkânlar ve imajlar dünyaya bakışımızı nasıl etkiliyor? Örneğin, televizyonu açtığımızda o bizden sadece kendisini takip etmemizi ister, dolayısıyla kapatır kapatmaz büyük oranda unutturur onu. Orada gördüklerimiz arasında etkisi hâlâ devam ediyor gibi görünen şeyler ise yerini yeni görüntülere bırakır. Bu görme çağının en belirgin özelliği de burada saklı: Seyirciyi her şeyi unutturacak kadar çok görüntüyle karşı karşıya bırakmak. Hâl böyle olunca bu yeni çağda "edilgen bir göz" olmaktan öteye gidemiyoruz. Çünkü gördüklerimizi didikleyecek bir zihin yapısından giderek uzaklaşıyoruz. Oysa insanın gördükleri üzerinden anlamlar kurması, imajlar üzerinde derinleşmesi ve bunları hayatla ilişkilendirmesiyle mümkün.
[\https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/ALESILKBAHAR/CS/ALESILKBAHAR24072018.pdf (15.03.2020)].³

Görsellik, modern dünyada neredeyse tamamen bir imaj meselesine dönüşmüş durumdadır. Görsel imajlar, gelişen teknolojiyle birlikte günden güne önemini arttırmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar, modern çağın görselliğe verdiği önem nedeniyle kültürün de daha fazla görsel odaklı bir dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır (Berger 1972; Robins 2003; Atay 2019). Atay'a göre bu "imaj çağı"nda insan için önemli olan duygu, düşünce vb.'den ziyade görselliktir. Gerek insanın kendisi gerekse de insanı ilgilendiren hemen her şey "görünür olduğu" müddetçe bir varlık kazanabilmektedir. İmaj çağı'nın öncelikleri artık eski kültür ortamlarınınkinden farklıdır. Bu çağda "düşünmekten çok seyretmek", "bilmekten çok görünmek" değer kazanırken insanların aklından ziyade gözüne hitap etmek etki uyandırmaktadır (Atay 2019). Yine Atay'a göre halk kültürünün sözlü kültürle, popüler kültürün yazılı kültürle, kitle kültürünün ise "görsel kültür"le güçlü bir bağı bulunmaktadır. Ancak bütün bu kültür ortamları birbirlerini etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle "görsel kültür", hem geleneksel kültürdeki görsel unsurlardan hem de modern kültürel olgulardan beslenmektedir. Bu kültür içerisinde gelenekselle modern harmonize edilerek yorumlanmaktadır. "İmaj çağı"nda çok geniş kitleleri etkilemek için genellikle "görsel kültür"den faydalanılması "görsel kültür"ün bu armonik yapısından olsa gerektir.

"İmaj çağı"nda görsele verilen değer bu yükselişi rastlantı değildir. Sözü edilen bu durumu tabii bir gelişme olarak görmek mümkündür. Zira John Berger (1972: 7), görmenin kelimelerden önce geldiğini, bir çocuğun konuşmayı öğrenmeden önce görmeyi ve tanımayı öğrendiğini ifade etmektedir. Berger'e göre insan dünyayı daha çok gördükleriyle anlamlandırmakta ancak kelimelerle anlatmaya çalışmaktadır. Ancak görülenle bundan çıkarılan anlam herkes için aynı değildir. Çünkü; görülenler, inançlar ve değerler kısaca sahip olunan kültür sayesinde anlamları kazanabilmektedir (Berger 1972: 8). İşte tam da bu noktada geleneksel kültürde görselliğin bağlamsal bir bütünlükle kullanıldığı alanlar, görüntünün manasını şekillendirmede önemli bir yere konumlandırılmaktadır.

³ Yukarıda verilen bilgiler, 2018 ALES İlkbahar sözel bölümünün 33. sorusundan alınmıştır. Soruyu oluşturan metnin kim tarafından oluşturulduğu ya da metin herhangi bir yerden alıntıyla nereden alındığı belirtilmediği için bilinmemektedir. O nedenle kaynak olarak soru metnin bulunduğu link, alıntının yer aldığı kısmın sonuna eklenmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi içinde bulunduğumuz çağ, görselliğin ve gözle algılamanın hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu çağda insana yönelik unsurların neredeyse tamamında görselin kullanımı baskın gelmektedir. Görselin akılda kalıcılığının etkisi ve daha tercih edilir oluşu, iletişim araçları içerisinde de görsel içeriklerin daha sık ve yoğun kullanımını beraberinde getirmektedir. Örneğin kısaca, kitleleri alınması/kabul edilmesi/beğenilmesi vb. istenen bir ürün/obje/olgu/olay vb. için istedik düşünceye ikna etme sanatı şeklinde tanımlanabilecek olan reklam, aynı zamanda markalarla potansiyel müşteriler arasında bir iletişim aracıdır. Reklam aracılığıyla markalar, ürüne ait yapısal ve işlevsel özellikleri potansiyel müşterilerine iletir. Bu amaçla hazırlanan reklamlar sözlü, yazılı ve görsel olabileceği gibi bunların çeşitli kombinasyonlarını da içerebilir. Ancak reklam, çağımız insanını kısa yoldan ve uzun vade için etkilemek istiyorsa, içerisinde görsele mutlaka daha fazla yer vermelidir. Kullanılan görselin kültürel hayatla bağı ne ölçüde ise, “*Oysa insanın gördükleri üzerinden anlamlar kurması, imajlar üzerinde derinleşmesi ve bunları hayatla ilişkilendirmesiyle mümkün.*” ifadesindeki gibi ürünün hayatla bağının o oranda yüksek olması beklenmektedir. Mezûr gerekçelerden kaynaklansa gerek, reklamlarda kullanılan kültürel görsellerden birisi olarak karşımıza beden folkloru çıkmaktadır.

Bedenin bir iletişim aracı olarak kullanıldığına reklamlarda sıkça rastlamak mümkündür. Zira reklam, hitap ettiği topluma ait ne kadar fazla unsuru içerisinde barındırabiliyorsa akılda kalıcılığını ve dikkat çekiciliğini o ölçüde arttırabiliyor demektir⁴. Bedensel hareketlerin reklamlarda göze çarpma olasılığının yüksekliğinden kaynaklansa gerek sözü edilen etkiyi sağlamak adına reklamı yapılan ürünü bedenle özdeşleştirmek, reklamcılar için başarılı sonuçlar doğurmaktadır⁵. Bazı araştırmacıların konuyla ilgili ifadeleri de düşüncelerimizi destekler niteliktedir. Örneğin; Gürçayır’ın bu konudaki düşünceleri şu şekildedir:

Tüketicilerin kültürel belleklerinde kodlanmış tek başına bir anlam ifade eden jestlerin anlamlarından yararlanarak reklamın dolayısıyla ürünün akılda kalıcılığı sağlanabilir. Tüketicinin kafasında belli bir çağrışıma sahip olan bedensel bir hareketin, bu hareketin anlamını vurgulayan bir reklam metniyle birleştirilmesi, bir müddet sonra reklamı yapılan ürünle bedensel hareketin bütünleşmesine neden olabilir. Reklamcılar reklamlarda kodlanmış hareketlere odaklanarak, onları ön plana çıkararak, markalarını akılda kalıcı hale getirirler.

⁴ Çalışma konusunu doğrudan reklamlarda kullanılan kültürel öğeler oluşturmamaktadır. Bu nedenle kültür-reklam ilişkisinden gereğinden fazla bahsedilmeyecektir. Dolayısıyla reklamlarda kültürel unsurların kullanımı, kullanılan kültürel unsurların neler olduğu ve nasıl kullanıldığı vb. hakkında ilgili örnekleri görmek ve konuyla ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için Umay Günay (1996), Şeref Boyraz (2001), Aynur Örnek (2006), Şahinde Yavuz (2006), Özlem Kükrer (2010), Nesrin Canpolat ve Adem Özkısaç (2016) ile M. Elden, I. K. Aktuğlu ve Ö. O. Özden (2014)’ın çalışmalarına müracaat edilebilir.

⁵ Söz konusu başarıyı ölçmek için kullanılan çeşitli yol ve yöntemler bulunmaktadır. Bu ölçümü bir anket çalışması ile ortaya koymak mümkündür. İçinde yaşadığımız dijitalleşen çağda ise dijital dünyaya ait unsurların başarısı büyük oranda, sosyal medya ve internette yer alan öğelerle ilgili yapılan paylaşım, yorum, bunların aldıkları izlenme oranları ve beğeniler üzerinden ölçülmektedir. Her ne kadar bir konudaki başarıyı söz konusu kriterle %100 oranında ölçmek mümkün değilse de bahsedilen yol, ürünün ne kadar beğenildiğine dair oldukça net fikirler edinilmesine yardımcıdır. Dolayısıyla yukarıda belirtilen yargı, dijital dünyada beden folklorunu içeren reklamlara yapılan beğeni içerikli yorum ve paylaşımlarla onların izlenme oranları ve aldıkları beğeni sayılarından hareketle ortaya konulmaktadır.

Bunu yaparak aslında var olan bir imajla kendi markalarını birleştirmeye çalışırlar ve o imajın varlığından o toplum için ifade ettikleri anlamlardan yararlanırlar. (2007: 37-38).

Gürçayır'ın yukarıdaki açıklamalarına örnek teşkil edecek birçok reklam görmek mümkündür. Ancak burada bir tane reklamdan bahsedilmesinin konuya açıklık getirmesi adına yeterli olacağı düşünülmektedir. Söz konusu örnek için Solo adlı markaya ait bazı reklamlar incelenebilir. Markaya ait ürünler için reklamlarda ürünün muadillerine göre hem daha yumuşak/kaliteli hem de daha hesaplı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Zira markaya göre müşteriler, Solo'nun yelpazesindeki ürünleri alırken ürünlerde iki hususa dikkat etmektedir; "yumuşak/kaliteli" ve "hesaplı" oluş. Çoğu müşteri bu ikisini bir arada bulamadığından olsa gerek birinden birini tercih etmek zorunda kalmakta yani ya kaliteyi pahalıya almakta ya da ucuz ama kalitesiz yani sert olanı tercih etmektedir. Solo ise kendi ürünleriyle müşterilerin kaliteyi ucuza alabilecekleri tezini ortaya koymakta ve reklamlarında da bu iddiasını vurgulamaktadır. Bu mesaj, Solo reklamlarında hem sözle hem de beden hareketleriyle verilmektedir. Reklamın sözlü sloganı melodik bir şekilde "Solo Solo, hem yumuşak/kaliteli hem hesaplı" sözleriyle potansiyel müşterilere aktarılırken bu sözlerin hemen arkasından mesaj, bedensel hareketlerle izleyiciye iletilmektedir. Dış ses "hem yumuşak" dedikten hemen sonra bir el, halk arasında yumuşaklığı yani bir ürünün, özellikle de kumaşın, malzemesini ya da halk arasındaki deyişle "yerini" anlamak için ona dokunulduğunda yapılan hareketi canlandırmaktadır. Mezkûr işaret, eli yarı kapalı tutup başparmağın diğer parmaklara dokundurulup sağa sola hareket ettirilmesiyle gerçekleşen el hareketiyle gösterilmektedir. Aynı sesin "hem hesaplı" demesinin akabinde ise parayı çağrıştıran el hareketi gösterilmektedir. Bu hareket ise elin yarı kapalı tutulup başparmağın işaret parmağına değdirilip aşağı yukarı hareket ettirilmesidir⁶. Reklamlarında uzun yıllar, bahsedilen mesajı ve beden folklorunu kullanan marka, son dönem reklamlarında yumuşaklığı/kaliteyi başka bir hareketle göstermeye başlamıştır. Artık "hem kaliteli" ifadesinin akabinde "tamam" manasına gelen el hareketi gösterilmektedir yani başparmağın dik tutulup diğer parmakların yumulduğu el işareti reklamda müşterilerin karşısına çıkarılmaktadır⁷. Böylece reklam aracılığıyla bu reklamı izleyenlerin zihninde bu iki hareket görüldüğünde Solo markası da canlanmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle kısaca denilebilir ki, bir reklamın etkili olmasında çeşitli faktörlerin rolü bulunmaktadır. Söz konusu faktörler arasında yaratıcılık, nitelik, kalite, reklamın yayınlandığı yer gibi unsurlar ilk akla gelenlerdendir. Ancak reklamda başarıyı ya da başka bir ifadeyle hedefi yakalamanın zikredilen bu amillerle birlikte içerikte kullanılan kültürel unsurlara bağlı olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Zira reklamın niteliğini arttırmada içerik önem arz etmektedir. Reklamın sunulduğu halkın hassasiyetleri, yaşam tarzı, inançları, duygu ve düşünce dünyası gibi pek çok etken, reklamın dolayısıyla reklamı yapılan ürünün beğenilip takdir edilmesini etkileme gücüne sahiptir.

⁶ Bkz.: Ek 1.

⁷ Bkz.: Ek 2.

Reklam, ürünlerin tanıtılması/duyurulması ve hakkında bilgi sahibi olunmasına aracılık ettiğinden öncelikle üreticilerin sonra ise tüketicilerin ürüne yaklaşması bakımından oldukça değerlidir. Söz konusu önem, reklamı pazarlama ve satın alma sektörleri, kısaca ticaret alanı içerisinde ayrıcalıklı bir yere oturtmaktadır. Dolayısıyla reklam her geçen gün geliştirilip değiştirilerek bir sektör haline gelmiş ve basılı/görsel metinlerden işitsel, oradan da görsel-işitsel metinlere geçiş yapmıştır. Günümüzde gazete, dergi gibi basılı; radyo gibi işitsel ve televizyon ile internet gibi görsel-işitsel boyuta sahip yayın organları, reklamların yer aldığı merkezlerdendir. Zikredilen yerlerde yayınlanacak reklamlar, içerik ve yapı bakımından farklıdır/farklı olmak zorundadır. Bu merkezlerden reklam için en fazla ve gerek geniş kitlelere ulaşması gerek bir şeyin varlığından kitleleri kısa sürede haberdar etmesi gerekse amaca ulaştırmadaki başarısı bakımından en etkili olanı televizyon ve internettir desek yanlış olmasa gerektir. Reklamlar, değişik içerik ve yapılarla potansiyel müşterilere yani kamuoyuna sunulmaktadır. Bu tarz farklılık gösteren, internet kullanıcılarına hitap etmesi için hazırlanan reklamlardan biri de viral reklamlardır.

Viral, “Virüslü, virüs ile ilgili.” [<http://www.zargan.com/sozluk.asp?Sozcuk=viral> (15.03.2020)] gibi anlamlara gelen İngilizce bir sözcüktür. Viral reklam ise “*İnternet üzerinde büyük çoğunlukla video yapımı olarak, e-posta yolu veya video paylaşım sitelerinde kullanıcıların ağızdan ağza yöntemi ile yaydıkları bu yüzden de viral yani virüse benzetilen kendi kendine yayılan yeni nesil bir reklam metodudur.*” [http://tr.wikipedia.org/wiki/Viral_reklam (15.03.2020)] şeklinde tanımlanmaktadır. Terimin ilk kez ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmemesine rağmen bazı kaynaklarda 1997’de Draper Fisher Juvertson tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir. Juvertson, virüs kaynaklı hastalıklarda hastalığın virüsü taşıyan kişilerce yakınlarındaki herkese bulaştırılmasından ilham alınmıştır. Bu bulaşı, virüsünü kapıncı bir kartopu gibi hızlı bir şekilde büyümektedir. Viral pazarlamada/reklamlarda da benzer bir gelişmenin olması onun bu ismi vermesini sağlamıştır (Tezel 2011: 33). Bu reklam tekniği ile birkaç günde reklam, milyonlarca kişiye ulaştırılmaktadır. Bazı kaynaklarda ilk viral reklam örneğinin ise 1996/1997 yılında Hotmail adlı e-posta hesabı tarafından paylaşıldığı belirtilmektedir (Tokel 2017: 12-16). Tezel’e göre tüketicilerin daha aktif olduğu dijitalleşen çağda viral reklamlar, eskinin “ağızdan ağza” pazarlama tekniğinin dijital taşıyıcısıdır (2011: 33). Yani bir anlamda eski gelenekler çağın ayak uydurarak pazarlama, alışveriş kültüründe değişim ve dönüşüm geçirmektedir.

Viral reklamlar, internet dışında televizyon, radyo gibi başka bir mecra da yer almamaktadır. Pazarlamada hem daha kolay hem daha ucuz bir yol olarak görüldüğü için tercih edilen bir reklam tekniği olarak bilinmektedir (Argan ve Argan 2006: 232-234). Bu tarz reklamların internette kullanıcıların karşısına çıkması çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. E-posta, birinin reklama bir kullanıcıyı etiketlemesi, reklamı paylaşması ya da reklamın çok fazla izlenerek “keşfet” gibi mecralara düşmesi gibi yollarla mümkündür. Televizyon reklamlarında reklamın ne kadar izlendiğinden ziyade, reklam verilen kanaldaki programların ne kadar izlendiği yani reyting oranları daha çok önemsenirken; viral reklamlarda önemli olan daha çok reklamın kendisidir. Zira izlenme doğrudan reklama

bağlıdır. Bu ise reklamın beğenilip izlenmesine vesile olan unsurlardan içerik ve tarzına verilen önemi arttırmaktadır. Bu noktada akıllara şu soru gelebilir: “Bir viral reklamın beğenilmesi için içeriğinde neler bulunmalıdır?” Bu sorunun cevabını izlenme oranları yüksek viral reklamlara bakarak vermek mümkündür. Özgün, yaratıcı ve doğal bir sunumla kültürel unsurlarca renklendirilmiş viral reklamların oldukça yüksek izlenme ve paylaşım oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla viral reklamların başarısı ile hitap ettikleri halkın kültürel unsurlarıyla beslenip beslenmemesi arasında doğru bir orantı bulunmaktadır.

Türk halkının ürün ve hizmet alımı konusunda karar verirken en çok arkadaş ve yakınlarının görüşlerine önem verdiğini yapılan pek çok çalışma ortaya koymaktadır (Tezel 2011: 22). Yani başkalarının fikirleri Türkiye’de alışveriş konusunda önemsenmektedir. Viral reklamlar da bir anlamda başkalarının görüşleriyle izlenmeyi beraberinde getiren reklamlar olduğu ve reklamdaki ürün bu kapsamda tavsiye edilen gibi algılanabileceği için viral reklamın pazarlama noktasındaki önemi artmaktadır.

Türkiye’de son yıllarda yaygınlık kazanmaya başlayan viral reklam, birkaç başarılı/dikkat çekici örnekten sonra kendinden sanal dünyada sıkça söz ettirmeye başlamıştır. Bazı viral reklamlar, yayımlandıkları dönemlerde özellikle sosyal paylaşım sitelerinde hızlı bir şekilde paylaşım sunulmuştur. Bu tarz reklam örnekleri incelendiğinde içerisindeki kültürel unsurların, özellikle de geleneksel kültüre ait unsurların, dikkat çekici boyutta olduğu görülmektedir. Söz konusu kültürel unsurlar arasında beden folkloru da yer almaktadır. Bu konuya örnek verilebilecek pek çok reklam bulmak mümkündür. Ancak içlerinde hem kronolojik olarak bir diziden oluşan hem de vermek istediği mesajlar açısından diğerlerinden biraz fazla dikkat çeken ve anlam taşıyan bazıları daha çok öne çıkmaktadır. Profilo elektronik eşya markası için hazırlanan viral reklam örnekleri de söz konusu kategorideki örneklerdendir. Zira Profilo, her yıl özellikle anneler günü münasebet ile hazırladığı viral reklamlarında, kültürel olgularla bu olgulardaki değişim ve dönüşümlere yoğun ve başarılı bir şekilde yer vermesiyle sanal dünyada önemsenecek oranda yankı uyandıran bir örnektir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla markaya ait ilk viral reklam örneğinde sözlü kültürün kalıplaşmış anne öğütleri/sözleri/klişe deyişleri, hem dış ses tarafından seslendirilerek hem de seslendirmeye senkronize bir şekilde ekranda akan yazılarla izleyiciye sunulmaktadır. Buradaki söz konusu deyişler, “*O tabak bitecek!*” sloganı ile bir rap müzik tarzında dış ses tarafından seslendirilmektedir. Sonraki yıllarda Profilo için hazırlanan viral reklamlarda ise söz yerine görsel kültürel öğeler, özellikle de beden folkloru, hâkim unsur olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Sanki bu durum, reklam serisi aracılığıyla sözlü kültürden elektronik kültür çağına geçişin mini bir sembolüdür. Zira reklam serisi önce söze ağırlık vermiş, sonra bunu yazıyla desteklemiştir. Serinin son reklamında ise elektronik kültür ortamı alışkanlıkları ile bunların gelenekte meydana getirdiği değişim ve dönüşümler işlenmiştir. Bu ikisi arasında ise beden folklorunda annelerce sıklıkla kullanılan bazı hareketlerin izahını içeren bir reklam bulunmaktadır. Elbette sözlü kültür çağında da beden folkloru aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak günümüzde iletişim için sözden çok görselin tercih edilmesi gittikçe

artan bir ivmeye sahiptir. Telefon, internet, sosyal medya mecraları gibi alanlarda mesajların bazen tek bir sözcük içermeden sadece emojiyle verilmesi ya da sözün yanında mutlaka emojiyle de kullanılmaya çalışılması bu duruma verilebilecek örneklerdendir.

Marka, viral reklamlarını anneler günü konseptinde/içeriğinde hazırladığı için olsa gerek reklam içeriğinde daha çok annelerden aşına olunan ya onların kullandığı ya da onları hatırlatan çeşitli söz ve davranış kalıplarına sıkça yer vermektedir. Bu davranış kalıpları genellikle daha çok annelerin kullandıkları beden folklorundan alınmaktadır. Ebeveyn-çocuk ilişkisinde çocukla iletişim kurmak amacıyla bedeni yoğun bir biçimde kullanan genellikle annelerdir. Herkesin kendine özgü bir beden dili vardır. Ne zaman ki bedene yüklenen anlamlar bir topluluğun yani halkın ortak malı olmaktadır o, beden folklorunun alanına girmektedir. Reklamda kullanılan bu beden hareketleri de bu halkın genelince özellikle de Türk annelerince kullanıldığı ve benimsendiği için beden folklorunun bir parçasıdır. Bu minvalde reklam-kültür ilişkisini beden folkloru üzerinden incelemek adına, Profilo için hazırlanan “*Anne niçin baktın bana öyle? Kılavuzu.*”⁸ adlı bir viral reklam örneğini ele almanın konuya daha fazla açıklık getireceği düşünülmektedir.

Reklamda ilk başta karşımıza, konunun bayram zamanını kapsaması dolayısıyla, evinin salonunda koltukta oturan bir anne çıkmaktadır. Annenin başını sağa sola çevirmesinden yanında çocuğunun ve misafirlerin olduğu anlaşılmaktadır/varsayılmaktadır. Ancak ekran karesinde anne dışındaki kişilere ait herhangi bir görüntü bulunmamaktadır. Annenin hareketleri, jest ve mimikleri başka birinin varlığını sezdirmektedir. Türk kültürel hayatında gündelik akış içerisinde annelerin sıklıkla kullandıkları bazı davranış kalıpları, jest ve mimikleri, reklam filminin özünü oluşturmaktadır. Ancak reklamla amaçlanan, annelerin söz konusu beden hareketlerini çocuk ve gençlerin anlamakta güçlük çekmesi nedeniyle bunlara bir açıklık getirerek onlara bir iyilik yapmaktır. Reklama konu edinilen annelerin kullandığı ve çocuklar tarafından anlamlandırılmayan beden folkloruna ait 10 hareket sırasıyla şu şekilde işlenmektedir:⁹

Madde 1. Misafire terlik ver: Anne önce çocuğuna, sonra gözlerini yukarıdan aşağı doğru yan taraftaki misafirin ayağına kaydırır yani gözleri ile çocuğa misafirin ayağını işaret eder (Ek 3).

⁸ Söz konusu reklamın çekim tarihi, internete yüklenen videolardan anlaşıldığı kadarıyla 2011 yılına denk gelmektedir. Ancak sosyal medya hesaplarındaki reklama ait videoların altında yer alan yorumların sayısının arttığı, 2011’den 2020’ye kadar geçen sürede sürekli güncellendiği ve reklamın yıllara göre izlenme oranının artarak değiştiği gözlenmektedir. Bu da reklamın bugün dahi izlenmeye devam edildiğinin bir göstergesidir. Üstelik hem bir viral reklam olması hem de söz konusu reklamın içerik itibarıyla genel geçer bir konuyu işlemesi sebebiyle reklam, eskimiş olarak nitelenemeyecek bir yapıdadır. Reklamın varlığından sosyal medya hesaplarında yapılan paylaşım ve önerilerle yakın zamanlarda haberdar olduğunu söyleyen kişiler de mevcuttur. Söz konusu düşünceler, reklamın dolayısıyla reklamda yer alan genelde kültürel unsurların özelde ise beden folkloru unsurlarının incelenmesi için ateşleyici olmuştur.

⁹ Reklamın tamamını izlemek için bkz.: <http://www.youtube.com/watch?v=AHZjnR1nuLQ> (15.03.2020).

Madde 2. Sivri sivri konuşma: Anne bir elinde bayram ikramlarının bulunduğu tabak, bir elinde sarmaya saplı çatal ile yan yan çocuğuna bakar ve kaşlarını yukarı-aşağı kaldırır. Sonra da hiçbir tepki vermeden tekrar konuklarına döner (Ek 4).

Madde 3. Kolonya tut: Anne, misafirlerle sohbet ettiğini belli eden bir gülüş ile kafasını bir taraftan diğer bir tarafa döndürerek çocuğuna bakar ve bir elini aşağıda açık bırakıp diğer elini de yukarıda kolonya şişesi tutup döküyormuş gibi yapar (Ek 5).

Madde 4. Çayları tazele: Eline çay tabağı ile bardağını alan anne, çocuğuna döner ve parmaklarını çay bardağına dokundurup kaşıyla gözünü bardağa doğru indirip kaldırır (Ek 6).

Madde 5. Zigon dağıt: Anne birkaç kez, önce zigon sehparın bulunduğu tarafa, sonra çocuğa bakar. Bu sırada kaşlarını indirip kaldırarak gözlerini ve başını zigonlardan misafirlerin önüne doğru kaydırır (Ek 7).

Madde 6. Öp teyzenin elini: Boynunu öne doğru hafifçe eğen anne, kollarını belinde birleştiriyormuşçasına tutar. Aynı zamanda bir elini belinde sarıp diğer elini ise kolu dirsekten bükülü bir vaziyette yukarı kaldırarak önce ağzına sonra alınına birkaç kez götürür. Bu arada misafirlerin anlamaması için eliyle alnını kaşıyormuş gibi bir izlenim vermek amacıyla olsa gerek elini en son alnında bırakır (Ek 8).

Madde 7. Ay içim şişti: İki eli de boş çay bardağını tutan anne, kısa bir müddet, hiçbir şey anlamayan boş bakışlarla ve ağzı hafif aralıklı bir şekilde sabit bir yere, yani çocuğuna bakar. Sonra birden gözlerini yana -muhtemelen misafirlere- kaydırıp, kaşlarını yukarı kaldırmak, gözlerini açıp kapamak en sonunda da dudaklarını hareket ettirmek suretiyle kendine geldiğini gösterir (Ek 9).

Madde 8. Ağzını şapırdatma: Anne, dirseğini koltuğun kenarına yaslayıp elini ağzına götürür. Bir yandan gözleriyle dudaklarını işaret ederken diğer yandan kaşlarını “Hayır, yapma!” anlamında yukarı kaldırır. Bu sırada parmaklarını da ağzını gösterir vaziyette hareket ettirir (Ek 10).

Madde 9. Seninle sonra görüşeceğiz: Yüzüne bir tebessüm konduran anne bakışlarını çocuğa doğru kaydırır. Gülümseme ifadesini donuklaştırıp gözlerini hafif kısarak başını aşağı yukarı yavaşça sallar (Ek 11).

Madde 10. Annen kurban olsun sana: Söz konusu manayı taşıyan birden fazla hareket bu madde içerisinde gösterilmektedir. İlkinde anne, bir elini beline dolayıp diğerini dirsekten öbürüne yaslayarak başına koyar ve baş hafif eğik bir halde, gözleri çocuğunda küçük bir tebessümle başını sağa sola sallar. İkincisinde dudaklarını öpücük veriyormuş gibi büzer, ellerini bir şey -muhtemelen çocuğun yanağı- sıkıyormuş gibi yumruk yapmış halde ileri geri hareket ettirir. Üçüncüsünde anne, bir kolunu dirsek kısmından dik vaziyette koltuğun koluna yaslayarak başını eğerek; yüzünü, koltuktaki elinin parmaklarına dokundurur ve yüzünde

büyük bir gülücükle başını sertçe yukarıdan aşağıya hareket ettirir. Dördüncüsünde ise yine aynı pozisyonda duran anne bu kez başını sağdan sola doğru sallar (Ek 12). Reklam, markanın “Tüm annelerin ve annelerin bi’tanelerinin Kurban Bayramını Kutlaması”yla sona erer.

Reklamda dikkat çekici bazı hususlar mevcuttur. Bunlardan biri, reklamın markaya ait ürünlerin kullanımı, tanıtımı, görüntüsü vb. hususlarla ilgili herhangi bir malzeme içermemesidir. Marka ismi sadece başta, “*Profilo’dan tüm yavrulara bayram hediyesi: ‘Anne niçin baktın bana öyle? Kılavuzu.’*” şeklinde ve sonda markanın logosu ile bayram mesajının içerisinde geçmektedir. Reklam içerik olarak markanın ürettiği ürünlerle ilgisi olmayan bir kavram sunmaktadır; “Annelerin beden hareketleri/folkloru ne anlama gelmektedir?” Kısaca reklam, annelerin günlük hayatta, özellikle de bayram, ev oturması vb. nedenlerle eve yapılan ziyaretlerde misafir yanında kullandıkları beden hareketlerine yer vermektedir. Şayet reklamcılar, yukarıda zikrettiğimiz gibi reklamın akılda kalıcılığını hedeflemeselerdi, sanırız böylesi bir konuya reklamda yer vermezlerdi. Bu da bize annelerin beden folklorunu ne kadar sıklıkla kullandığına ve annesi olan¹⁰ hemen herkesin de bu dilden haberdar olduğuna yani söz konusu paylaşımın halklaşan bir topluluğun varlığına işaret etmektedir.

Reklamın sloganı “*Profilo’dan tüm yavrulara bayram hediyesi: Anne niçin baktın bana öyle? Kılavuzu.*” şeklinde verilmektedir. Slogandaki ibareler de bazı bakımlardan önemlidir. Birincisi, reklamın hitap ettiği kitledeki bütün “yavrular” yani evlatlar, reklamın seslendiği kitledir. Söz konusu kitleyi gençler olarak sınırlandırabiliriz. Zira toplumun genel ahlak ve görgü kuralları, anne ve babalarca daha ziyade bu yaş gruplarına sözsüz biçimde öğretilmeye çalışılır. Kültür aktarımının özellikle bu yaş gruplarına karşı beden folkloru aracılığıyla yoğun biçimde yapılmasının çeşitli nedenleri mevcuttur. Ergenlik çağına gelmiş bireyler, toplum içerisinde anne ve babadan davranışlarını yönlendirecek sözlü direktifler almaktan hoşlanmadıkları ve bunu açıkça belli etmekten çekinmedikleri için olsa gerek beden folkloruyla daha çok ikaz edilmektedir. Ayrıca aklın artık başa geldiği bu yaş grubundakileri halk önünde sözlü ikaz yoluyla yönlendirmek gerek evlatlar gerekse anne ve babalar tarafından konunun hassasiyeti bilindiğinden pek tercih edilmemektedir. Örneğin anne ve babalar, bayrama gelen amcaların/teyzelerin elini öpmeyen/öpmeyi unutan küçük çocuklarına “yavrular”ına “Öp bakalım amcanın/teyzenin elini!”, “Öpsene çocuğum amcanın/teyzenin elini!” gibi sesli ifadelerle rahat bir şekilde direktif vermektedir. Bu direktifleri küçük çocukların yanlış anlaması ya da sözler münasebetiyle ebeveynlerine içerlemesi pek olası değildir. Ancak yaş yavaş yavaş ergenliğe doğru başka bir deyişle “kemale erme” yolunda ilerledikçe, söz konusu söylem yerini beden hareketlerine bırakmaktadır. Artık babalar evlatlarına karşı topluluk içerisinde bu tarz uyarı hitaplarından ellerini neredeyse tamamen çekmeye çalışmakta ve görevi büyük oranda anneye devretmektedir. Anne de çocuğun büyümesi hasebiyle söylem şeklini sözlü ifadeden sözsüz ifade biçimine

¹⁰ “Annesi olan” ifadesini kullanmamızın sebebi, annesini çok küçük yaşta kaybedenlerin ya da annesini hiç tanımayanların da bulunmasıdır.

dönüştürmektedir. Dolayısıyla kaş, göz işareti yani sözsüz olarak beden hareketleri ile uyarılmaya en fazla maruz kalanlar gençlerdir denilebilir.

İkincisi, bayramlar, -dini bayramlar şeklinde kavramı sınırlandırmamız uygun olacaktır.- annelerin bedeni en yoğun kullandıkları dönemlerdendir. Annelerin beden hareketlerini kullandıkları zamanlara dikkat edilirse bunun çocuk/evlat/yavru ile genelde aile bireyleri dışındaki insanlar ya da misafirin yanında/yakınında bulunulan anlar olduğu görülecektir. Verilmek istenen mesaj ya da kurulmak istenen iletişim için beden folklorunun daha çok söz konusu zamanlarda tercih edilmesi boşuna değildir. Bu zaman dilimlerinde beden folklorunun kullanılmasının farklı sebepleri vardır. Bunlardan birisi şudur: Özellikle anneler, çocuklarının yapmayı unuttukları davranışı başkalarının anlamasını istemezler. Zira yapılmayan ya da yanlış yapılan davranıştan anne de sorumludur. Yapılan ya da yapılmayan ancak toplum içerisinde sergilenmesi gereken davranış bir anlamda annenin çocuk yetiştirmedeki eksikliği/kusuru olarak algılanabilir. Diğer taraftan sergilenmeyen ya da yanlış yapılan davranış, çocuğun iyi bir terbiye/görgü sahibi olmadığı kanaatini de oluşturabilir. Bu durum şayet çocuk kızsı etrafta onunla ilgili dedikodulara yol açarak kızın kismetlerini kapatacak şekilde onu etkileyebilir. Bir anne için kızı hakkında dedikodu çıkması ya da kismetinin kapanması asla istendik bir durum değildir. İkincisi ise yukarıdaki gerekçeden nüansla ayrılmaktadır. Onu da şöyle açıklamak mümkündür: Çocuk, sergilediği/sergilemediği bazı davranışlarla toplumun genel görgü kurallarına aykırı hareket etmiş demektir. Bu nedenle içinde bulunduğu toplum tarafından yadırganıp kınanabilir. Bir anne ise elbette çocuğunun böylesi bir durumla karşı karşıya kalmasını istemeyecek ve buna engel olmaya çalışacaktır.

Sloganda dikkat çeken ibarelerin üçüncüsü olarak ise şu söylenebilir: Çocuklar, annelerinin beden hareketlerini her zaman doğru anlayamamakta, bazen onlara hiçbir anlam yükleyememektedirler. İşte bu sebeple onlara verilecek en güzel bayram hediyelerinden birisi, annelerin beden folklorunu onlara öğretmektir. Çünkü annenin kullandığı beden hareketlerinin anlaşılmayan her komutu, çocuk için azar, papara, bedensel şiddet -terlik fırlatılması, kulak çekilmesi, çimdik atılması vb.- yahut çeşitli cezalandırılmalar olarak onlara geri dönecektir. Böylesi istenmedik durumların önüne geçmenin en iyi yolu ise beden folklorunun ifade ettiği manaların kavranmasıdır. Konuyla ilgili bilgi ya tecrübe yoluyla ya da reklam şirketinin yaptığı gibi konuya açıklık getiren bir kılavuzla elde edilebilecektir. “Tecrübe en iyi öğretmendir ancak ücreti çok pahalıdır.” aforizmasından hareketle, öğrenmek için bir kılavuzdan istifade etmek daha kolay, ucuz -maddi değerlerin yanı sıra manevi değerler için de düşünülebilir- ya da akıllıca bir yöntemdir demek yanlış olmasa gerektir.

Yukarıda verilen örnek dışında beden folklorunun yoğun olarak kullanıldığı Profilo viral reklamlarından biri de “Yavrum seni like ettim.¹¹” sloganıyla hazırlanmıştır. Bu reklamda da

¹¹ Reklam sloganında geçen “like” sözcüğü, sosyal medya hesaplarında Türkçe “beğeni” kelimesi ile karşılanmaktadır. Yani sosyal medyadaki beğeni imgesi/butonu ve buna basılması anlamlarında kullanılan

beden folkloruna ait çeşitli unsurların kullanımına rastlamak mümkündür. Örneğin reklamda beğenme anlamına gelen ve bunu ifade etmek için sosyal medya hesaplarında karşılaşılan “like/beğeni” imgesi kullanılmaktadır. Anneler “Yavrum seni like ettim!” dedikten sonra bu imgeyi temsilen ellerine geçirdikleri eldiveni göstermektedir. Beğendiğini hem sözle hem de bedenle ifade etmek karşı tarafa verilmek istenen mesajı kuvvetlendirmektedir. Reklamda bu örnek üzerinde dikkat çeken birkaç unsur daha vardır. “Like” simgesindeki oje ve altın bilezikle işaretin bilek kısmındaki dantel detayı bunlardandır. Söz konusu iki öge, annelerin bedenlerinde karşımıza çıkan unsurlardandır. Bu her annede oje ve bilezik bulunduğu anlamına gelmemekle birlikte tırnakların ojeli olması elin kadın eli olduğunun işaretidir. Altın bilezik ise Türk kültüründe kadınların, özellikle evli olanların yaygın kullandığı aksesuarlardandır. Dantel de yine geleneksel kültürde annelerle özdeşleştirilmiş imgelerden biridir. Bunların tamamı kadın bedenini temsil etmektedir. Söz konusu reklam markaya ait viral reklamlar içerisinde en fazla izlenme oranına sahip olan ve en çok beğeni ile yorum alan reklamdır. İlgili reklamın 24.12.2019 tarihi itibarıyla youtube’da yayınlanan üç farklı versiyonu toplamda 1.640.348 kere görüntülenmiştir. İçlerinden bir tanesi tek başına 1.591.452 kere görüntülenmiştir. Başarının sayısal değerlerle ölçüldüğü dijital dünyada bu oranlara gerek reklamın hitap ettiği kitlenin büyüklüğünü gerekse de markaya ait söz konusu reklam serisinin başarısını göstermesi bakımından büyük önem verildiği görülmektedir¹².

Sonuç

Beden, insan için çeşitli anlamlar taşımaktadır. Bedenin bazen bir iletişim aracı olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Bu amaçla bedene (ve hareketlerine) yüklenen anlamlar, belli bir halk grubunun üyeleri arasında bilinip kullanılıyorsa beden, folklorun/kültürün bir parçası haline gelmektedir. Beden folkloru denilen bu kültürel sahadaki hareketler, sebepsiz ve rastgele sergilenmemektedir. Beden folklorundan iletişim amaçlı faydalanılmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Sözü ve beden hareketlerinin bir arada kullanılmasıyla verilmek istenen mesajın pekiştirilmesi.
2. Mesajın görsele dökülerek sunulması ve böylece hem akılda kalıcılığının hem de etkisinin artırılması.
3. Toplum içerisinde mesajın sadece muhatabına ulaşmasının istenilip, diğerlerince anlaşılmasının arzu edilmediği ortamlarda iletişimde nispeten gizliliğin sağlanması.
4. Mesajın daha kolay ve kısa yoldan iletileceğinin düşünülmesi.

“like etmek” ifadesi, Türkçe “beğenmek” anlamındadır. Dolayısıyla “Yavrum seni like ettim.” cümlesi ile anlatılmak istenen çocuğa ait olan fotoğraf, video vb. içeriğin anne tarafından beğenildiğidir.

¹² Yukarıda bahsedilen reklam, beden folkloru yanında pek çok kültürel olguyla irdelenmesi gerektiği için ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Dolayısıyla burada sadece konuya belli bir noktada açıklık getirmek amacıyla reklam zikredilmiş; ayrıntıya girilmemiştir.

5. Mesaj için beden folklorunun daha etkili bir araç olduğunun varsayılması.

Genel olarak yukarıda sayılan amaçlar doğrultusunda kullanıldığı görülen beden folkloru halkın farklı kesimlerince de farklı amaçlar için tercih edilen bir iletişim aracına dönüşmektedir. Bu minvalde Türk kültüründe beden folkloru denildiğinde annelere özel bir sayfa açmak gerekmektedir. Özellikle el, kol, kaş ve göz hareketleri ile anneler, gündelik hayatta kendileri ile çocukları arasında iletişimi sağlayan özel bir beden folkloru geliştirmişlerdir. Bu beden hareketlerine beden dili yerine beden folkloru denilmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, annelerin bugün kendi evlatlarına karşı kullandıkları bu beden folkloruna dün de kendi anneleri tarafından maruz bırakılmış olmasıdır. Bu durum söz konusu beden hareketlerinin kuşaktan kuşağa aktararak gelenek çatısı altına alınmasını sağlamıştır. Diğer bir sebep ise bu beden hareketlerinin ve bu hareketlere yüklenen anlamların Türkiye coğrafyasının hemen her yerinde hatta bu coğrafya kültürüne vakıf farklı yerlerde yaşayan annelerin büyük çoğunluğu tarafından bilinip benimsenmesi ve sıklıkla da kullanılmasıdır.

Folklorun bir parçası olarak bedenin (hareketlerinin) nerede, ne zaman, nasıl ve ne amaçla kullanılacağını bilmek; bu kullanımın nüanslarına vakıf olmak önemlidir. Böylece bedeni, kendi folklorunun bir parçası haline dönüştüren halk grubunun üyeleriyle kurulacak iletişim hem daha sağlıklı hem daha etkili olacaktır. Bu etkinin farkına varan reklam sektörü, günümüz dünyasındaki görsel odaklı anlayışının da bir yansıması olarak beden folklorundan reklamlarda daha fazla istifade etmektedir. Görülen o ki, beden folklorunun doğru kullanımı reklam için bir başarı vesilesi haline gelmektedir.

Sonuç olarak, sosyal hayatın hemen her alanında olduğu gibi bu hayata etki edecek/etmesi istenen sahalarda da halk kültürü unsurlarıyla sıkça karşılaşılmaktadır. Söz konusu sahalardan birisi olan reklam sektörü, kültürel öğeleri kullanarak hedef kitlelerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Gerek bugüne kadar kültür-reklam ilişkisine değinen çalışmalarda gerekse satırlarımıza konu edilen viral reklam örneğinde olduğu gibi reklam sektöründe folklor malzemelerinin her çeşidinden istifade edilmektedir. Profilo'nun viral yani internet ortamının sözel söylemine dayalı reklamında kullanılan beden folkloru ya da başka bir deyişle bedensel hareketler, reklamlarda bedenin kullanımına bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kullanımın, reklamın başarısında önemli bir payı olduğunu düşündüren -yukarıda zikredilen amiller-, kültürel unsurların doğru kullanımı ile kazanılacak faydayı da göstermektedir. Günümüzde pek çok bakımdan güç simgesi ya da gücü yönlendirme kudreti olan medyanın ve onun ilgili mercilerinin, kültürün gücünü fark etmesi ve bu alana eğilmesi ile hem halkın kendi kültürüne karşı gösterdiği bilinç düzeyinin artacağı hem de medya ile ilgili hemen her alandaki hedeflerin daha kısa aynı zamanda da etkili bir biçimde gerçekleştirilebileceği kanaatindeyiz.

Dünyanın içinden geçtiği covid-19 salgını dolayısıyla yaşanan karantina süreci, insanların interneti dolayısıyla sosyal medyayı daha yoğun kullanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde festival, konser, toplantı, seminer, eğitim, alışverişler gibi pek çok konu internete/dijitale

taşınmıştır. İnternet hayatın içerisindeki yerini iyice genişletmiş ve pekiştirmiştir. Dolayısıyla çoğu uzmana göre dünyada korona günlerinden sonra pek çok değişiklik yaşanması muhtemeldir. Bu değişiklikler içerisinde internet ve sosyal medyanın öneminin artması ve kullanım şeklinin geliştirilmesi de beklenmektedir. Artık internet reklamları, özellikle de sosyal medya hesaplarındaki influencer¹³ denilen internet fenomenlerinin reklam anlaşmaları, marka-influencer işbirlikleri, reklam sektöründe önemli bir yere konumlanmıştır. Bu mecralarda yer alan reklamlar, kullanıcılar arası paylaşımlar ya da izlenme oranları ile diğer kullanıcıların dikkatini çekebilmektedir. İzlenilirliği arttırmak içinse reklam tasarımcılarının kültürel unsurlardan özellikle de beden folklorundan sıklıkla istifade ettiği görülmektedir/görülmelidir. Bütün bunlar, günümüz dünyasının reklam anlayışında beden folklorunun önemini keşfeden ve kullananların hedeflerine ulaşma noktasında bir adım önde olacağını gözler önüne sermektedir.

¹³ İngilizce bir sözcük olan influencer kelimesi, genel anlamda “etkileyen” manasında kullanılmaktadır. Ancak kelimenin reklam dilinde Türkçe karşılığı için “Sahip olduğu sosyal medya kanalı aracılığı ile ürün ya da hizmet hakkındaki deneyimlerini ve düşüncelerini takipçileri ile paylaşarak o ürünün tanıtımını yapan kimse.” (<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/influencer> (31.05.2020)) anlamını vermek mümkündür.

Kaynakça

- ARGAN, Metin ve Mehpare. T. ARGAN. “Viral Pazarlama ve İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Reklam: Kuramsal Bir Çerçeve”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.: 2, 2006, s.: 231-250.
- ATAY, Tayfun. *Görünüyorum O Halde Varım*, Can Yayınları, İstanbul 2019.
- BEN_AMOS, Dan. “Halk Bilgisinin (Folklorun) Bağlamı: İmalar ve Beklentiler”, Çev.: Metin Ekici, *Milli Folklor*, S.: 76, 2007, s.: 232-243.
- BERGER, John. *Ways of Seeing*, Penguin Books, London 1972.
- BOYRAZ, Şeref. “Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması”, *Milli Folklor*, S.: 49, 2001, s.: 93-108.
- CANPOLAT, Nesrin ve Adem ÖZKISAÇ. “Pazarlama Aracı Olarak Reklam: Ramazan Ayı Gazete Reklamları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.: 43, 2016, s.: 1758-1765.
- ELDEN, Müge, Işıl, K., AKTUĞLU ve Özen, O., ÖZDEM. “Postmodern Dünyada Geleneğin Yeniden İnşası: Osmanlı Kültürel Öğelerinin Reklamlarda Kullanımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.: 33, 2014, s.: 816-827.
- GÜNAY, Umay. “Folklor, Reklam ve Tarhana”, *Milli Folklor*, S.: 31-32, 1996, s.: 3-12.
- GÜRÇAYIR, Selcan. *Çağdaş Kentte Beden Folkloru*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2007.
- GÜRÇAYIR, Selcan. “‘İnternet Çağının Hiyeroglifleri’ ya da Evrenselleşen Sanal Bedenler”, *Milli Folklor*, S.: 83, 2009, s.: 111-115.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Viral_reklam (15.03.2020).
- <http://www.youtube.com/watch?v=AHZjnR1nuLQ> (15.03.2020).
- <http://www.zargan.com/sozluk.asp?Sozcuk=viral> (15.03.2020).
- KADERLİ, Zehra. “Kültürel Söylemlerin Biçimlendirme Yerlemi Olarak Beden ve Çağdaş Beden Modifikasyonlarının Fenomonolojik Boyutları”, *Folklor/Edebiyat*, S.: 94, 2018, s.: 161-182.
- KARABAŞ, Seyfi. “Folklorun Tanımı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S.: 313, 1975, s.: 7396-7397.
- KÜKRER, Özlem. “Reklamlarda Mitler ve Anlam”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.: 13, 2010, s.: 25-43.
- ÖRNEK, Aynur. *Türkiye’de Değişen Kültürel Değerlerin Reklamlara Yansımaları: Televizyon Reklamları Üzerine Bir İçerik Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2006.
- ROBINS, Kevin. *Into The Image*, Routledge, Taylor and Francis e-Library 2003.
- TEZEL, Simge. *Türkiye’de Viral Reklam*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2011.
- TOKEL, Aylın. *Viral Reklamların Görsel İletişim Tasarımıyla İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, İstanbul 2017.
- YAVUZ, Şahinde. “Reklam ve Popüler Kültür”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, s.: 27, 2006, s.: 149-161.
- YILMAZ, Aktan Müge. “Beden Folkloru Bağlamında Kutsal Ziyaret Geleneği”, *International Journal of Language Academy*, S.: 7/2, 2019, s.: 582-594.
- YOUNG, Katharine. “Beden Folkloru”, Çev.: Serpil Cengiz, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, (Haz. M. Ö. Oğuz, M. Ekici, N. Özdemir, G. Öğüt Eker ve S. Gürçayır), Geleneksel Yayınları, Ankara 2006.

Ekler

Ek 1.

Ek 2.

Ek 3.

Misafire terlik ver!

Ek 4.

Sivri sivri konuşma!

Ek 5.

Misafire kolonya tut!

Ek 6.

Çayları tazele!

Ek 7.

Zigon dağıt!

Ek 8.

Öp teyzenin elini!

Ek 9.

Ay, içim şişti!

Ek 10.

Ağzını şapırdatma!

Ek 11.

Seninle sonra görüşeceğiz!

Ek 12.

Annen kurban olsun sana!

Makalenin Geliş Tarihi: 12 Mayıs 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 9 Haziran 2020

FAKİR BAYKURT'UN KÖY ROMANLARINDA LAKAPLAR NICKNAMES IN THE FAKİR BAYKURT'S VILLAGE NOVELS

*Mehmet Halil Sağlam**

Öz

Lakaplar sosyal hayatın bir gerçeğidir. Ad bilimi ve halk bilimi gibi farklı bilim dallarıyla ilişkili olan lakaplar konusunda köy, ilçe ve şehirlerde derleme çalışmaları yapılmaktadır. Çalışmalardan çıkan ortak sonuca göre lakaplar, kişilerin fiziksel ve psikolojik özelliklerine göre; unvan ve akrabalık ilişkilerine göre; inanç ve soylarına göre verilmektedir.

Sahada yapılan lakap çalışmalarının hikâye edici metinler üzerinde de yapılması mümkündür. Bu araştırma, mümkün olan bu tür bir çalışmayı örneklendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın evrenini hikâye edici metinler oluşturmaktadır. Örneklem ise Fakir Baykurt'un beş köy romanıdır. Romanlar yazarın köy romanları arasından basit seçkisiz örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen romanlar şunlardır: *Irazca'nın Dirliği*, *Kaplumbağalar*, *Köygöçüren*, *Onuncu Köy* ve *Tırpan*. Araştırma sonucuna göre romanlarda tespit edilen lakaplar, sahada tespit edilen lakaplarla benzer özellikler göstermektedir. Bu sonuç, lakap çalışmalarının hikâye edici metinler üzerinde yapılabileceğini göstermektedir. Türk edebiyatında lakap ilişkisiyle incelenebilecek çok sayıda hikâye edici metin bulunmaktadır. Bu metinlerin lakap ilişkisiyle incelenmesi Türk kültürünü farklı yönleriyle tanıma açısından yararlı sonuçlar verecektir.

Anahtar Kelimeler: *Lakap, Ad Bilimi, Roman, Fakir Baykurt.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimleri Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-7557-7021.

Abstract

Nicknames are a fact of social life. Compilation studies are carried out in villages, districts, cities about the nicknames associated with different disciplines such as science and folklore. According to the common conclusion from the studies, nicknames, according to the physical and psychological characteristics of people; According to title and kinship relations; are given according to their beliefs and descendants.

It is also possible to carry out nicknames in the field on narrative texts. This research aims to exemplify such a possible review. Narrative texts form the universe of the research. The sample is five village novels of Fakir Baykurt.. The novels were selected from the author's village novels using simple random sampling technique. The novels examined within the scope of the research are: *Irızca'nın Dirliği*, *Kaplumbağalar*, *Köygöçüren*, *Onuncu Köy*, *Tırpan*. According to the results of the research, the nicknames found in novels show similar characteristics with the nicknames detected in the field. This result shows that nicknames can be done on narrative texts. There are many narrative texts in Turkish literature that can be studied with the nickname. Examining these texts in terms of nicknames will be useful in terms of getting to know Turkish culture from different aspects.

Keywords: *Nickname, Adology, Novel, Fakir Baykurt*

Giriş

Ad Bilimi ve Lakap Kavramları

Ad bilimi (onomastik), dil biliminin alt bilim dalı olarak kabul edilmektedir (Aksan, 2007: 15). Ad bilimi, bu yönüyle de canlıların, nesnelere ve kavramların kısacası çevrede görülen ve algılanan her şeyin adıyla ilgilenen bir bilim dalıdır (Aksu, 2001: 9). Önceleri yer ve kişi adlarını incelerken günümüzde bitki, hayvan, zaman ve marka gibi tür adlarını da incelemektedir. Adlandırmaların tarihî seyir içerisindeki değişimleri, gösterge ve obje arasındaki anlamsal ilişkileri, kullanım alanları ve kullanım sıklıkları ad biliminin araştırma konusudur. Bu yönüyle de ad biliminin halk bilimi, hukuk, ilahiyat, edebiyat, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı bilim dallarıyla ilişkisi vardır. Ancak ad biliminin farklı disiplinlerle ilişkisini ortaya koyacak sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır (Sakaoğlu, 2000; Keleş, 1996; Şahin, 2015).

Ad bilimi özellikle dil biliminin alt dalları olan sözcük bilimi ve anlam biliminden yararlanmaktadır. Bu iki ayrı bilim dalının ortak özelliği, dil bilgisinde genel olarak ad (substuntivum) sayılan ögeleri incelemeleridir. (Toklu, 2007: 116). Dolayısıyla her iki bilim dalında elde edilen veriler ad bilimi için birer değerlendirme kaynağı olabilmektedir. Doğan Aksan, dil biliminin alt dallarını sıralarken ad bilimine de ayrı bir yer verir ve bu bilim dalının araştırma alanını iki başlık altında toplar:

“ 1. Adbilimin anlam bilimiyle yakın bir ilişkisi vardır. Ancak ondan yöntem olarak ayrılır. Adbilimi sözcük ve kavram ilişkisine önem veren bir bilim dalıdır. Bu alanda yapılan çalışmalarda herhangi bir kavramdan hareketle bu kavramın bir dilde nasıl bulunduğu ve anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığı incelenir. Bu bilim dalı doğrudan doğruya isimlere yönelir.

2. Adbilimi; her dilde özel ad olarak bilinen ögeler üzerinde duran ve bu adları köken bilgisi, dil ve kültür sorunları, tarihi gelişim ve değişim süreciyle inceleyen bilim dalıdır. Ad biliminin yer adlarını inceleyen bilim dalına yeradibilimi (toponymie ya da toponomastigue); kişi adlarını

inceleyen bilim dalına kişiadbilimi (anthroponymie); nehir, ırmak ve göl gibi su adlarını inceleyen bilim dalına suadibilimi (hydronymie) ve dağ adlarını inceleyen bilim dalına dağadibilimi (horonymie) denilmektedir” (Aksan, 2007: 15).

Fransızların onomastigue, İngilizlerin onomastics ve Almanların namenkunde olarak adlandırdığı ad biliminin özellikle kişi adları, soyadları, takma adlar ve yer adlarında gelişme gösterdiği bilinmektedir (Sakaoğlu, 2000: 10). Bu alanda yapılan çalışmalarda lakaplar, özel adlar kategorisinde yakıştırma adlarının bir alt dalı olarak gösterilmektedir (Aksan, 2007: 15).

Arapça bir sözcük olan lakap, dil biliminde bir kimseye gizli kalmasını istediği bir ayıbıyla hitap etmek anlamına gelen “nebez” sözcüğüyle eş anlamlıdır (Bozkurt, 2003: 65). İslamiyet öncesi dönemde “er at” söz öbeğiyle tanımlanan sözcük modern Türkçede “takma ad, yakıştırma” anlamına gelir (Şahin, 2015: 37). Türk Dil Kurumunun (TDK) Türkçe Sözlük’ünde ise lakapla ilgili şu tanımlama yapılır: “Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad” (Akalin vd., 2011: 1572). Dinî bir terim olarak lakap, kişinin özel isminden sonra takılan övgüye ve yergiye işaret eden birer sıfat olarak değerlendirilir. Serinsu’nun ifadesiyle bir insanın veya kabilenin isminin benzerlerinden ayrılması için sonradan verilen isimlerdir (2009: 215).

Halk bilimi açısından ise lakap, insanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü belirten simgesel değerdir (Örnek 1973: 11). Sözcük zamanla anlam genişlemesine uğrayarak kişileri yermenin yanında övmek; fiziksel, ruhsal, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtmak için kullanılmıştır. Bütün bu değerlendirmelere göre lakap, asıl ada sonradan eklenen ve kişinin herhangi bir özelliğinden dolayı verilen isim olarak tanımlanmaktadır (Boyras, 1998: 113). Kişinin fiziksel özelliklerine, karakterine, davranış şekillerine veya başından geçmiş herhangi bir olaya atıf yaparak kullanılan lakapların en önemli özelliği sosyal hafızada oluşturduğu ortak algıdır. Lakaplarla ilgili ortak bir algının oluşması için de kişiyle ilgili sosyal, fiziksel, eylemsel veya psikolojik bir sürecin yaşanması gerekmektedir. Bu sürecin de üst ve alt kültüre bakan yönleri bulunmaktadır. Üst kültür, yerelliği aşarak bir ulus tarafından benimsenen bütün değerleri karşılayan bir terimdir. Alt kültür ise en genel anlamda egemen kültür içinde, bazı genel kültürel normlara uyum göstermekle birlikte kendilerine özgü davranış kalıpları geliştiren grupları tanımlamak için kullanılır. Bu gruplar herhangi bir ırka, dine, mezhebe veya cinsiyete bağlı topluluklar olabileceği gibi ortak değerler çevresinde bir araya gelmiş sentez gruplardan da oluşabilirler. Güvenç’in ifadesine göre de bir ülkenin farklı bölgelerinde farklı kültürler ortaya çıkabilmektedir. Genel kültür içerisindeki bu farklı birimlere ve sentezlere de alt kültür denilmektedir (1972: 11). Aynı ülkü birliği içerisinde köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan farklı etnik kimliğe, cinsiyete ve inanca mensup toplulukların sahip oldukları ortak değerler alt kültürü oluşturan birer örneklem sayılabilir. “Her alt kültürün kendine özgü yaşam biçimi, değerleri, normları, tutum ve davranışları vardır ve bunlar üst kültürün bazı hâkim değerlerini kapsamaktadır” (Özkalp, 1994: 78). Buna göre Türkiye’de öğrenciler, askerler, çeşitli ticaret ve meslek erbapları, dinî cemaatlerin her biri, köylüler, şehirliler, Çingeneler, Lazlar, Çerkezler vs. hepsi ayrı ayrı birer alt kültürdür (Tezcan, 1996: 10). Bir ülkenin üst ve alt kültüründen

oluşan ortak değerlerin bütününe de egemen kültür denilmektedir. Lakaplar, her toplumun egemen kültüründe farklı nitelikte ve nicelikte bulunur. Türk toplumunda Muhammedü'l Emin (SAV), Ebubekir-i Sıddık, Alp Er Tunga, Alaadin Keykubat, Mevlana Celaledin-i Rûmî, Köroğlu, Karacaoğlan, Yıldırım Bayezid, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Zembilli Ali Efendi, Koca Mimar Sinan, Kuyucu Murat Paşa, Kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa, Baltacı Mehmet Paşa, Damat Ferit Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Ulubatlı Hasan, Mercimek Ahmet, Keloğlan, Patrona Halil, İnce Mehmet, Çakıcı Mehmet, Çerkez Ethem, Kara Murat, Şair-i Azam Abdülhak Hamit Tarhan, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Baba Demirel, Mücahit Erbakan, Başbuğ Türkeş ve Karaoğlan Ecevit gibi lakaplarıyla tanınan çok sayıda dinî, tarihî, siyasi ve edebî şahsiyet bulunmaktadır. Bu kişiler asıl isimlerinden çok üçüncü şahıslar tarafından kendilerine takılan lakaplarla tanınırlar. Bütün bu lakaplarla ilgili olarak yaşanmış bir olay veya bir hayat tecrübesi vardır. Alt kültüre ait lakaplar ise bu derece tanınır, bilinir ve kullanılır değildir. Köy, kasaba ve şehir özelinde kullanılan ve bilinen bu lakaplardan bazıları şunlardır: Millî Halil, Sıçan Gazi, Sağı Anşa, Yalan Gölü (Boyras, 1998), Kulaksız Ömer, Tek Kanat İsmail, Tırlayık Şerife, Pala Orhan, Pilli Orhan, Gargara Asiye, Balta Mesut (Çoşar, 1999), Kara Mustafa, On Dokuz, Paşa Koca, Tat Osman, Tekerek İsmail, Zehir Ahmet (Kabak, 2014), Kel Ali, Çot Hasan, Güdük Ali, Hopan Elif, Gara Şerife, Dal Fadik (Özkan, 2016); Ekmekçi Şaban, Gadı Irmazan, Cin Yaşar, Kımkın Emne, Bacaksuzla (Çalışkan, E. ve Seher, Ş. 2016), Gedik Ali, Gara İsmail, Sağır Ahmet, Düdükçü Dayı, Kırk Yalan Karısı, Tatlıcı Birader (Atlı, 2017); Koreli Sait, Leylek Serdar, Hazrolu Celal, Böcek Neco, Asphalt Nizam (Kardaş, 2018). Saha çalışmalarında tespit edilen bu lakapların her biri ilgili kişinin fiziki, psikolojik ve davranış özelliklerine gönderme yapmaktadır. Alt kültüre ait bu lakapların her biri tespit edildikleri bölgenin sosyo-kültürel yapısına da belirli ölçüde ayna tutmaktadır.

Kişiyile ilgili yaşanmış bir olaydan veya kişinin fiziksel ve psikolojik özelliklerinden kaynaklanan lakapların kimi zaman yücelten kimi zaman da değersizleştiren yönü bulunmaktadır. Medeni toplumlarda lakaplar, kişileri tarif etmek, övmek veya kişilerin farklı özelliklerini ortaya koymak için kullanılırlar. Bu tür kullanımlarda sosyal normlara aykırı herhangi bir ifade bulunmaz. Eğitim düzeyi düşük ilkel toplumlarda ise lakapların kullanım amacı kişiyi tarif etmek ve övmekten çok kişiyi alay etmek ve kişiyi değersizleştirmektir. Bu tür lakaplar, kişiyi itibarsızlaştırdıkları için sosyal ahlak kurallarına aykırıdır. 02.07.1934 tarihli ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu'yla da kişileri itibarsızlaştıran isimlendirmeler yasaklanmıştır. Kanun maddesinde geçen ifade şöyledir: *“Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz”* (RTL 1). İlgili kanunun 29. 11. 1934 tarihli 2867 sayılı hükmüne göre de *“Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar”* (RTL 2).

Lakapların Soyadı Kanunu'na rağmen siyasi topluluklarda, iş yerlerinde, üniversitelerde, okullarda, kulüplerde, sendikalarda, cemaatlerde, vakıflarda, derneklerde, dost, akraba ve aile ortamlarında hâlen kullanıldıkları bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda bakıldığında lakapların

sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası oldukları ortaya çıkmaktadır. Lakapların kullanım amaçları, yapısal özellikleri ve ortaya çıkış süreçleri farklı disiplinler açısından araştırılabilir. Bugüne kadar yapılan çalışmaların geneli halk bilimi ve toplum bilimiyle ilişkili olmuştur. Nail Tan, *Rodos Rodoslu Türklerin Lakapları* başlıklı kitap tanıtımında bu alanda yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi vermektedir (Tan, 2016: 103-104). Tan'ın tespit ettiği çalışmalara şu çalışmalar da eklenebilir: (Ustaoğlu, 1986; Acıpayamlı, 1992; Boyraz, 1998; Aksu, 2001; Bozkurt, 2003; Coşar, 2003; Kibar, 2005; Küçükaşçı, 2009; Yeşilöz, 2012; Öger, 2014; Demirci, 2014; Yaldızkaya, 2014; Kabak, 2014; Akçam, 2015; Akdağ, 2015; Öztürk, 2016; Erol ve Seher 2016; Özdemir ve Erdem, 2016; Kibar, 2017; Karataş, 2017; Kardaş, 2018). Bu çalışmaların genelinde lakaplar, kaynak şahıslara ulaşılarak derlenmiştir. Köy, ilçe ve şehirlerde derlenen lakaplar, anlam bilimine göre sınıflandırılarak ad bilimi ve halk bilimiyle ilişkilendirilmektedir.

“Lakap mı Unvan mı?” Tartışması

Lakaplarla ilgili yapılan çalışmalarda unvan gruplarının lakap olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bir tartışma konusudur. Atlı'nın ve Öger'in çalışmalarında bu tartışmalar hakkında detaylı bilgiler verilmektedir (Atlı, 2017; Öger, 2014). Her iki araştırmacının öncelikle görüşlerine yer verdikleri Boyraz, unvanların lakap olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Boyraz, çalışmasında lakapları Özel Kişi Adaları'nın Yakıştırma Adlar dalına; unvanları ise Künyevî Adlar dalına dahil etmektedir. (1998: 108). Lakaplar konusunda Boyraz'la aynı görüşleri paylaşan Öger de gerçek anlamda kullanılan unvan türü sözcüklerin lakap olarak değerlendirilmemesi gerektiğini savunur. Öger, konuyla ilgili açıklamalarında şu ifadeleri kullanır: “Memleket gösteren kelimeler, asıl kelimelerin önüne gelerek gerçek anlamlarıyla kullanılıyorsa lakap değildir. Kayserili olmadığı halde ticari konulardaki becerileri sebebiyle Kayserili deniyorsa bu kelime lakaptır” (2014: 36). Lakaplar konusunda derleme çalışması yapan araştırmacıların geneli ise kişinin özelliğini gösteren ve zamanla anlam değişimine uğrayan unvanların lakap olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Aynı düşüncedeki araştırmacılardan biri olan Atlı, konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır:

“Bazı araştırmacılar, icra edilen meslek isimlerinin kişinin adının başına ya da sonuna eklenmesiyle ortaya çıkan adlandırmaları lakap kabul etmemektedir (Boyraz 1998: 107-138; Keskinkılıç 2014: 2; Öger 2014: 35-36). Fakat lakaplar üzerinde yapılan çalışmaların çoğunda bu tür kullanımlar lakap olarak kabul edilip değerlendirilmiştir (Atsız 1984: 27; Paçacıoğlu 1997: 20-22; Çalışkan ve Şerife, 2016: 103-126; Özkan 2016: 180-189; Yaldızkaya 2014: 1-16; Ustaoğlu 1986: 30-31)” (Atlı, 2017:104).

Atlı'nın tespitlerinin dışında şu çalışmalarda da unvanların lakap olarak kullanılabilmesi belirtilmektedir: (Coşar, 2003; Özdemir ve Erdem, 2016; Kardaş, 2018; Güllüdağ ve Daş, 2019; Oğuz ve Oğuz, 2008; Menekşe, 2019). Atlı, lakaplar konusunda yaptığı genel bir değerlendirme sonucunda unvanların küçük yerleşim yerlerinde lakap olarak kullanıldığını ifade eder. Nitekim sahada yaptığı derleme çalışmasında da kaynak şahıslar, unvanları zamanla lakap olarak kabul ettiklerini belirtmektedirler (Atlı, 2014: 109). Lakaplar konusunda

son dönemlerde yapılan çalışmalarda da aynı türde görüşler ifade edilir. Bu çalışmalar arasında tartışma konusunu değerlendiren Menekşe şu ifadeleri kullanır:

“Unvanlar genellikle resmî ya da özel bir kurum tarafından belirli özellikleri taşımaya hak kazanan (müdür, müsteşar, bakan vb.) ya da yerine getiren (hacı, hafız vb.) kişilere verilir. Bu bağlamda bakıldığında bu ifadeler lakap olmayabilir. Fakat küçük yerlerde, herhangi bir resmî ilişkinin bulunmadığı alanlarda bu tür kullanımlar unvandan ziyade bir lakap işlevini üstlenmektedir. Çünkü köy, kasaba gibi nüfusun az olduğu yerlerde kişileri birbirinden ayırt edebilmek ve onların daha kolay tanınmasını sağlamak için unvan olarak bilinen ifadelerin zamanla lakaba dönüşüğü görülmektedir” (2019: 321).

Çıkan sonuca göre asıl anlamlarının dışında kişiyi tarif etmek, alaya almak, yüceltmek veya tanımlamak için kullanılan unvanlar, lakap olarak değerlendirilebilir. Bu tür lakapların *Unvan Türü Lakaplar* başlığı altında incelenmesi mümkündür.

Lakap ve unvan kavramları hakkındaki tartışmalarının en önemli sebebi her iki kavram hakkındaki benzer tanımlardır. TDK'nin tanımlamasına göre *“unvan bir kimsenin işi, mesleği veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad ve san”* demektir (Akalın, 2011: 2036). Lakap ise bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad demektir (Akalın, 2011: 1572). Tanımlarda geçen bir kimsenin toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad ve bir kimsenin veya ailenin özelliğinden kaynaklanan ad ifadeleri benzer ifadeler olup kavramların sınırlılıklarını tam olarak ifade etmemektedirler. Ayrıca tanımlarda geçen bu ifadelerle neyin kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Tanımlardaki belirsizlik ve benzerlik doğal olarak konu hakkında yapılan çalışmaları olumsuz etkilemektedir. Kavramlar hakkında yeni tanımların yapılması söz konusu çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada da unvanlar, lakap olarak değerlendirilmektedir. Çünkü unvanlar gerçek hayatta olduğu gibi araştırma kapsamındaki köy romanlarında da kişileri kolay yoldan tarif etmek, özellikleriyle tanımlamak ve kişilerin isimlerini benzer isimlerden ayırt etmek için kullanılmaktadır. Romanlarda kişi adlarıyla birlikte kullanılan çok sayıda bekçi, bakkal, kahveci, ağa, eğitmen, muhtar, çavuş, efendi, hanım, nine, dayı gibi unvan tespit edilmiştir. Bu unvanların belirtilen sebeplerden dolayı köylerde lakap olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Çalışmada kahramanların memleketlerini, inançlarını ve soylarını belirten sıfatlar da lakap olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu tür sıfatlar, kişileri tarif etmek, özelliklerini belirtmek veya kişilerin isimlerini benzer isimlerden ayırt etmek için kullanılmaktadırlar.

Niçin Köy Romanı ve Fakir Baykurt?

Romanlar kurmaca metinler olsalar bile gerçek hayatın izlerini taşırlar. Düşünür Cemil Meriç roman için *“Bizde sosyoloğun, tarihçi ve psikoloğun yapamadığını romancı yapmaktadır. İnsan ilimleri henüz emeklemektedir. Roman henüz konuları belli olmayan ilimlerin konusunu işler”* ifadelerini kullanır (2013: 341). Romanların türlerine göre farklı bilim dallarına bakan yönleri bulunmaktadır. Köy romanları toplum bilimi ve halk bilimine; tarihî romanlar tarih bilimine;

psikolojik romanlar ruh bilimine, bilim kurgu romanları da fen bilimlerine katkı sağlayacak niteliklere sahiptir.

Köy romanı denilince akla köylülerin sosyo-ekonomik sorunlarını yansıtan romanlar ile köy insanından çok köy şartları üzerinde duran, insanları bu şartları betimlemede araç sayan romanlar gelir (Naci, 1990: 264). Bu tip romanlar siyasi ve sosyal gelişmelere bağlı olarak ve amacı gereği de sosyal karakteri ağır basan romanlardır (Kaplan, 1988: 315). Türk edebiyatında köy romanı kavramı 1930'lu yılların sonunda kullanılmaya başlanmıştır. Kavram, daha önceleri taşraya açılan romanlar için kullanılan *Anadolu romanı*, *memleket romanı* ve *millî roman* gibi kavramları kapsayacak şekilde bir genişlik kazanıp zamanla hepsini unutturmuştur. Köy romanı, coğrafi bir terim olarak köy kavramıyla ilişkili bir türdür. Kanun maddesinde (1924) “köy; cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanların bağ ve bahçe ve tarlalarıyla birlikte teşkil ettikleri, nüfusu iki binden az olan yerleşim birimi olarak tanımlanmıştır” (RTL 3). Köy, hikâye edici metinlerde ise bir insan tipinin, sosyal, kültürel ve ekonomik şartların oluşturduğu bir bütünü temsil eder. Köy romanı, köyde yetişen veya köy enstitüsü mezunu yazarların bu alanda eser vermeye başlamalarına kadar genelde İstanbullu yazarların politik, egzotik ve etnografik ilgisi dâhilinde olmuştur (Özgül, 1997: 6). Tespit edilebildiği kadarıyla Türk edebiyatında köy romancılığının ve hikâyeciliğinin mazisi Tanzimat Edebiyatı yıllarına (1860-1896) dayanır. Bu yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin *Bir Gerçek Hikâye* (1876) ve *Bahtiyarlık* (1885), Nabizade Nazım'ın *Karabibik* (1890), Mizancı (Mehmet) Murat'ın *Turfanda mı Turfa mı?* (1890) ve Paşabeyzade Ömer Ali Bey'in *Türkmen Kızı* (1891) adlı eserleri köy romancılığı ve hikâyeciliği alanında kaleme alınan ilk eserler olarak bilinmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin altmış sayfalık *Bir Gerçek Hikâye* 'sinde olaylar *Karabibik*'te olduğu gibi Akdeniz'de fakat bir ada köyünde geçer. “*Bir Gerçek Hikâye ve Karabibik hakkında hüküm verecek olanların onları ilk köy romanı olarak değil belki ilk köy hikâyesi olarak anması doğru olacaktır*” (Özgül, 1997: 5). Her iki hikâyede de olaylar köylü karakterler üzerine kurgulanmıştır ve hikâyelerde şehirlilerin olaylara müdahalesi bulunmamaktadır.

İlk köy roman ve hikâyeleri gerek anlatım teknikleri gerekse gerçeklere uygunlukları bakımından eleştirilebilir. “*Ancak bunların çağdaş Türk roman ve hikâyesinin başlangıç ürünü olduklarını, köy roman ve hikâyesinin tarihçesi bakımından ise değer ve önem taşıdıklarını kabul etmek gerekir*” (Kavcar, 1975: 325). Bu tür eserlerde kırsal bölgelerde yaşayan son dönem Osmanlı köylüsün sosyokültürel yaşantısını görmek mümkündür.

Tanzimat Edebiyatı Dönemi'nde birkaç örneği tespit edilebilen köy romanlarının sayısı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulma aşamasında yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik olaylara bağlı olarak artmıştır. Bu tür romanlarda savaş sonrası Anadolu köylerinde yaşanan dramı, eğitimsizliği, ekonomik zorlukları, sınıf çatışmalarını görmek mümkündür. Romanlarda köylü sınıfın Millî Mücadele yıllarında gösterdikleri fedakârlık da sıklıkla anlatılmaktadır.

Cumhuriyet sonrası dönemde köy romanlarının artması bu dönemde köylü sınıfa verilen önemin de arttığını göstermektedir. Düşünce planında köye yönelme ilk olarak II. Meşrutiyet

Dönemi'nde başlasa da bunun eylem boyutuna dönüşmesi Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşmiştir. “Bilindiği gibi, Cumhuriyet Türkiye’sini var eden ‘halkçı’ ideolojinin kültürel-yazınsal alandaki yansıması ‘köycülük’ olmuştur” (Çankaya, 2013: 51). Halkçılık politikasına bağlı olarak 18 Mart 1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu’yla köyler yeni bir idari yapıya kavuşmuştur. 17 Şubat 1925 yılında köylüler için ağır ekonomik sorumluluklar getiren aşar vergisi kaldırılmış, onun yerine daha düşük oranda arazi vergisi getirilmiştir. 1927-1929 arası çıkarılan yeni kanunlarla köylülere tarım kredisi ve tarım arazileri verilmiştir. Köy ekonomisini kalkındırmaya yönelik bu çalışmaların yanında köylülerin eğitim ve öğretim düzeyini geliştirmeye ve yükseltmeye yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında genç nüfusun % 80’i köylerde yaşıyordu ki bu nüfusun %90 okuryazar değildi. Köylerdeki okuma yazma oranını yükseltmek için öncelikle 1936 yılında eğitmen yetiştirme kursları açıldı. Eğitmen yetiştirme kurslarında sağlanan deneyimle de 1940 yılında köy enstitüleri açıldı. Ülkenin farklı bölgelerinde açılan yirmiye yakın köy enstitüsü sayesinde köy çocuklarına eğitim fırsatı sağlanmış, Cevat Geray’ın ifadesiyle enstitüler köy araştırmalarını başlatan ve yayan ilk merkezler olmuşlardır (1969: 200). Dönemin kültür politikasına bağlı olarak bu merkezlerde yetişen köy çocukları sonraki dönemlerde köy edebiyatının gelişmesine de katkı sağlamışlardır. Türk edebiyatında Mahmut Makal, Fakir Baykurt, Behzat Ak, Talip Apaydın, Mehmet Başaran, Emin Özdemir, Abbas Sayar, Abbas Cılga, Osman Şahin, Dursun Akçam ve Enver Atılğan gibi köy enstitülerinden yetişen çok sayıda yazar bulunmaktadır. Bu yazarların çoğunluğunun toplumsal gerçekçi çizgide komünist söylemlere sahip olmaları dikkat çekmektedir. Nitekim enstitüler, aktif oldukları dönemde Marksist söylemli, komünist gençler yetiştirildikleri için eleştirilmişlerdir. Ayrıca enstitülerin yatılı kısımlarında karma eğitim sistemi uygulanmaktaydı. Türk örf ve âdetlerine aykırı görülen bu uygulama da önemli bir tartışma konusuydu (Çağlayan, 2014: 123-125).

Enstitüler, 1952 yılında artan eleştirilere ve değişen yeni hükümet politikalarına bağlı olarak adları öğretmen okullarına çevrilerek kapatılmışlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında köylü sınıfı Türk toplumunun en geniş halk sınıfını oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu sosyal sınıfın önemszenmesi gerekmekteydi. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde halk sınıfının yeni kurulacak devlet sistemi için ne derece önemli olduğunu açıkça ifade etmektedir. Gökalp’a göre Türk aydınının iki önemli gerekçeyle halka yönelmesi gerekmekteydi. Gökalp, Türk aydınlarının halktan millî kültür terbiyesi almalarını ve bu terbiyeyle de halka çağdaşlığı götürmeleri gerektiğini belirtmektedir (1970: 47). Ziya Gökalp’ın bu felsefi görüşleri Millî Edebiyat Dönemi anlayışının taraftar sayısını arttırdığı yıllarda ve sonrasında Türk aydınları arasında rağbet görmüş bu görüş zamanla devletin resmi politikası haline gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde köy gerçeklerinin siyasi, ekonomik ve sosyolojik planda ele alınması edebiyatı da hemen etkilemiştir. Ramazan Kaplan’ın ifadesine göre köy bu dönemde edebiyata bağımsız bir konu olarak girmeye başlamıştır (1988: 43). Fakat ilk köy romanları dönemin köy gerçeklerini ve köy sosyolojisini yansıtmaktan uzaktı. Batılı anlamda roman

yazma teknikleri geliştikçe köy romanlarının niteliği güçlenmiş, köy gerçeklerini ve sosyolojisini yansıtan romanların sayısı artmıştır. Özellikle savaş cephelerinde gözlem yapmış yazarların ve köy öğretmenlerinin kaleme aldıkları romanlarda köy hayatını farklı yönleriyle görmek mümkündür. Bu romanlarda köylü sınıfın cesaret ve kahramanlık gibi idealize edilmiş yönleri kadar eğitimsiz, temizliğe önem vermeyen; savaştan ve vergi vermekten kaçan yönleri de anlatılmıştır. Köy gerçekleri olarak sunulan bu anlatım aslında politik bir doktrinden kaynaklanır. Bu politik doktrini de yöneten ve şekillendiren hükûmetlerin ideolojileridir. Köy romanları dönemin politik görüşlerine uyumlu veya aykırı olabilmektedir.

Mahmut Makal'ın köy öğretmenliği yaptığı döneme ait *Bizim Köy* adlı hatıra kitabı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun köylü aydın çatışması üzerine kurguladığı *Yaban* adlı roman Türk edebiyatında Cumhuriyet öncesi köy gerçeklerini yansıtan iki önemli eserdir. Her iki eserde de Anadolu köylüsü sefalet ve cehalet içinde yaşamaktadır ki bu trajik yaşantı dönemin köy gerçekleriyle örtüşmektedir. Yakup Kadri'nin işgal yıllarında Türk köylüsünün içinde bulunduğu dramatik hayatını anlattığı *Yaban* romanında köylüler cahil, duyarsız ve kirli tiplerdir. Yakup Kadri, kurmacasında değersizleştirdiği bu köylü tiplerinden dolayı da ağır eleştirilere muhatap olur. Yazar bu eleştirilere karşı daha sonra bir açıklama yapmak zorunda da kalır. Açıklamalarında Türk köylüsünün bu duruma düşmesine sebep olan kendisinin de içinde bulunduğu aydın sınıfı eleştirir: Açıklamalarında şu ifadeleri kullanır:

“Memleketimizin münevver tabakası, bu asrın aydınlığına doğru koşarken, medeniyet ve milliyet mücadelelerine karışırken, inkılap yaparken, asri ordular teşkil ederken, bunlar nerede idi? Bunlarla hiç kimse meşgul olmamıştı. Bunlar bir köşede unutulup kalmıştı ve münevver tabakanın bütün gayreti, bütün mücadeleleri, didişmeleri, uğraşmaları, işte bu ihmal ve nisyan (unutma) yüzündendir ki bu kadar müşkül, bu kadar nankör, bu kadar yorucu, bu kadar menfi olmuştur. Çünkü memleketin ve milletin mayası olan halk ve köylü sınıfından sızan bu karanlık, bir büyüünün kâbusu gibi daima, terakki ve tekâmüle doğru koşmak isteyenlerin gözlerini bağlamış, ayaklarını körletmiştir” (2010: 245).

Yazarın bu açıklamaları kendisine ve içinde bulunduğu Türk aydınlarına karşı bir öz eleştiridir. *Yaban*, dönemin yoksulluk ve sefaletinden kaynaklanan sosyolojik ve psikolojik sorunları yansıtmaya bakımdan önemli bir eserdir. Eseri önemli kılan diğer bir husus da köy gerçeklerinin ilk kez toplumsal ve tarihsel bir sorun olarak anlatılmasıdır.

Köy öğretmeni Mahmut Makal'ın 1950 yılında yayımladığı *Bizim Köy* adlı hatıra kitabı *Yaban* romanı gibi dönemin kırsal bölge gerçeklerini yansıtmaktadır. *Bizim Köy* yayımlandığı dönemde büyük ilgi görmüştür. Ulrich Planck, *Türkiye'deki Köy Sosyolojisi* başlıklı çalışmada romanın yayınlandığı dönemde en çok satan kitap olduğunu ifade etmektedir (2010: 231). Tarihçi Kemal Karpat da *Bizim Köy'ün* Türk edebiyatı tarihinin en önemli bir olayı olduğunu söyler (1971: 56). *Bizim Köy'ün* yayımlanmasından sonra köy hayatına duyulan ilgi artmış; köy, edebiyatın en sevilen konularından biri olmuştur. Makal'ın köy hatıralarında köylülerin yaşadığı sorunlar beş konu etrafında değerlendirilir. Bunlardan birincisi ekonomik sıkıntılar, ikincisi ilkel malzeme kullanma, üçüncüsü toprak meselesi, dördüncüsü yeni teknolojilere yabancılaşma, beşincisi ise sosyal yardımlaşma ve kooperatifleşmedir (Yalçın, 2003: 87). Yazar,

hatıraları üzerine kurguladığı eserinde dönemin siyasi iradesini eleştirmektedir. Makal, bu eleştirilerinden dolayı sorgulanmış ve bir dönem tutuklu kalmıştır.

Yaban ve *Bizim Köy* eserlerinin ortak özelliği köy gerçeklerini eleştirel bir üslupla yansıtmaları ve dönemin en fazla okunan kitapları arasında olmalarıdır. Her eserin de diğer köy temalı hikâye edici eserler gibi halk bilimine ve köy sosyolojisine bakan yönleri vardır. *Yaban* ve *Bizim Köy* saha araştırmalarında tespit edilebilecek halk bilimi ve halk sosyolojisi unsurlarını taşımaktadır.

Köy romanlarının ad bilimine (antroponimi) bakan yönleri de bulunmaktadır. Özellikle gerçek olaylara, kişilere, yer ve zamana bağlı olarak kaleme alınan romanlarda ad bilimine ait verilere ulaşmak mümkündür. Köy geleneklerinde lakaplar yaygın olarak kullanılır. Örnek'in tespitlerine göre de lakaplar köy ve kasaba gibi kırsal bölgelerde çok daha fazla görülmektedir. Buralarda hemen hemen herkesin bir takma adı vardır. Bu ad, kişinin ardından söylendiği gibi rahatlıkla yüzüne karşı da söylenmektedir (Örnek, 1995: 159). Bu konuda Atlı da benzer ifadeler kullanmaktadır:

“Lakaplar, genellikle köy ve kasaba gibi komşuluk ilişkilerinin hâlâ yaşatıldığı, yardımlaşmanın devam ettiği, çeşitli vesilelerle aynı ortamın paylaşıldığı, ortak kullanım alanlarının azlığı ve alternatiflerinin bulunmamasından dolayı sık olarak bir araya gelinmesi gibi ikili ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı küçük yerlerde daha fazla verilmektedir” (Atlı, 2017: 103).

Vaka örgüsü köylerde geçen romanlarda da doğal olarak lakaplar sıklıkla geçer. Lakapların kırsal bölgelerde daha fazla kullanılmasından dolayı bu çalışmada vaka örgüsü kırsal bölgelerde geçen romanlar tercih edilmiştir. Türk edebiyatında Ebubekir Hazım Tepayran, Nabizade Nazım, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Talip Apaydın, Samim Kocagöz, Orhan Hançerlioğlu, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Fakir Baykurt, Necati Cumalı ve Abbas Sayar gibi kırsal bölge hayatını anlatan çok sayıda roman yazarı bulunmaktadır. Bu yazarların eserleri vaka örgüsünün geçtiği bölgelerin sosyokültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Köy romanı olarak isimlendirilen bu eserlerin ad bilimi bağlamında incelenmesi de mümkündür. Hatta bu romanlardan bazıları *-Küçük Paşa, Karabibik, Çalığışu, Yaban, İnce Memed, Cemo, Çelo, Kelleci Mehmet, Irazca'nın Dirliği* örneklerinde olduğu gibi- lakaplar üzerine kurgulanmışlardır.

Bu çalışmada Fakir Baykurt'un tercih edilmesinin sebebi, yazarın köy şartlarında doğup büyümesi; köy enstitüsünde eğitim görmesi ve bir dönem köy öğretmenliği yapmış olmasıdır. Ayrıca Fakir Baykurt kendisini bir köy romancısı olarak değil köydeki yaşamı anlatan bir romancı olarak tanımlamaktadır (Akpınar vd., 2001: 157). Fakir Baykurt'un farklı bir yönü de köy romanı alanında en fazla roman yazan yazarlar arasında bulunmasıdır.

Burdur'un Yeşilova ilçesine bağlı Akçaköy'de doğan Fakir Baykurt (1929), ilk gençlik dönemini kendi köyünde geçirmiştir. 1948 yılında Gönen Köy Enstitüsünü bitiren yazar, aynı yıl köy öğretmenliğine başlamış ve beş yıl süreyle bu görevi yapmıştır. Yazarın köyde doğup büyümeyle birlikte köy öğretmenliği yapması ona köy romancılığı alanında zengin bilgi,

birikim ve tecrübe sağlamıştır. 1958-1977 yılları arasında yazdığı dokuz köy romanı da bu bilgi, birikim ve tecrübenin ürünüdür (Solak, 2014: 160).

Fakir Baykurt'un köy öğretmenliği ve ilköğretim müfettişliği yaptığı dönemde yaşadığı olaylar üzerine kurguladığı hikâyeleri de bulunmaktadır. Bu "*hikâyeler daha çok köy hayatı, köydeki kavgalar, köylü-şehirli ilişkisi, köy çocukları, kadınlar, muhtar vb. konulardan oluşmaktadır*" (Yanardağ, 2007: 227,228). Baykurt, köy hikâyelerinde de kahramanları gerçek hayatta olduğu gibi lakaplarına göre isimlendirmektedir. *İmece* dergisinde *Hikâyemsi* başlığı altında yayımladığı yazılarında bu konuda örnekler bulunmaktadır. Mesela; *Ağzı Eğri Âdil Bey Hikâyemsi'sinin* ana kahramanı geçirdiği yüz felcinden dolayı ağzı zaman zaman eğrilen Öğretmen Mustafa Seçkin'dir (Seçkin, 2018).

Fakir Baykurt, bir yazarın köy romanı yazabilmesi için öncelikle köy şartlarında doğup büyümesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü yazar, alt bilinç malzemesini ancak köy yaşantısında bulabilir. Köy yaşantısı olmayan yazarın da köy romanı yazması mümkün olmaz (Tükel, 1960: 11). Köy hayatını farklı yönleriyle yaşayan yazarın köy romancılığı hayat hikâyesiyle yakından ilişkilidir. Gördüğü, yaşadığı ve tanıklık ettiği ilginç olaylar köy romanlarının ana konusudur. Sık sık yaptığı köy gezileriyle elde ettiği birikim ve tecrübelerini romanlarına başarıyla yansıtır. Köyler onun sanatının asıl kaynağıdır. "*Köylere gitmezsem kurumaktan korkuyorum*" (2000: 78) diyen yazar, köylerin daha çok zorlu hayat şartlarıyla ilgilenir. Kendi ifadesiyle köyler, dert ve acı küpüdür. Küpler ağzına kadar dolu ve kaynamaktadır (2000: 66). Köy sorunları ve köy sosyolojisi, Fakir Baykurt'un romanlarında ideolojik bir anlam yüklenerek okuyucuya aktarılır. Onun köy romanlarında devrimcilik anlayışına evrilen bir ideolojik yapı vardır. Köy enstitülerinden yetişen romancıların tamamı ya doğrudan ya da dolaylı hümanizm ve halkçılık üzerinden sosyalisttir. Köye ve köylüye bakışlarını, sosyal gerçeklik belirlemektedir (Narlı, 2012: 113). Köy enstitüsünü mezunu olan Fakir Baykurt'un da söylemlerinde bu sosyalist bakış açısını görmek mümkündür. Yazar niçin köy romanı yazdığını şu cümlelerle dile getirir: "*Çabam, bugüne değin, gerektiği ölçüde ve nitelikte yazılmadığına inandığım köylü yaşayışını, halkçı ve devrimci açıdan yazmayı sürdürmektir*" (1998: 23). Sosyalist yazar, bütün köylülerin ve emekçilerin sevdiği ve yararlandığı bir yazar olmak için köylülerin ve emekçilerin yaşamlarını ve dertlerini anlatmak gerektiğine inanır. Köy romanlarını da bu görüşlerinin doğrultusunda kaleme alır.

Baykurt, temelde köy romanlarıyla Anadolu köylerinde yaşanan sosyal ve ekonomik zorlukları anlatmaktadır. Sosyal sorumluluk bilinciyle yazdığı köy romanlarında siyasi ve eğitsel iletiler vermek ister. Beş yıllık köy öğretmenliğinin sonrasında yaptığı bütün yayın faaliyetlerinde, düşün, sanat ve yazın insanlarıyla kurduğu sosyal ilişkilerde amacının köye hizmet etmek olduğunu söyler (Baykurt, 2002: 38). Köye verdiği önemin bir yansıması olarak kaleme aldığı köy romanları onu bu alanda ayrıcalıklı kılar.

Fakir Baykurt'un köy romanı alanında kaleme aldığı eserler köy romanı ile ilgili düşüncelerini yansıtmaktadır. Söz konusu eserler, kendine özgü bir dil yapısıyla ve içerikle kaleme alınmıştır. Yazarın diğer köy romancılarına göre çok daha fazla köy romanı yazdığı

dikkat çekicidir. Araştırmada Fakir Baykurt'un tercih edilmesinin bir diğer sebebi yazarın araştırma kapsamını karşılayacak yeter sayıda romana sahip olmasıdır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Lakap takmak Türk toplumunda köklü bir gelenektir. Kişiyi lakap verilirken kişinin eylemleri, fiziksel özellikleri, mensubiyeti ve ruhsal yönü dikkate alınır. Kişiyi verilen lakapların mutlak surette sosyal, kültürel, tarihsel ve psikolojik bir sebebi vardır. Dolayısıyla lakapların derlenip analiz edilmesi tarih, sosyoloji ve halk bilimi gibi farklı disiplinlere katkı sağlayacaktır.

Lakaplar konusunda sahada derleme çalışmaları yapılmaktadır. Kaynak şahıslardan yararlanılarak elde edilen veriler alt kategorilere ayrılarak incelenmektedir. Lakapların hikâye edici metinlerden yararlanılarak da derlenmesi mümkündür. Bu çalışmada mümkün olan böyle bir derleme metodu örneklendirilmektedir.

Araştırmanın Sınırlılığı

Türk edebiyatında lakaplar bağlamında incelenebilecek çok sayıda hikâye edici metin bulunmaktadır. Bu araştırma Fakir Baykurt'un beş köy romanıyla sınırlandırılmıştır. Araştırmada incelenen romanlar şunlardır: *Irazca'nın Dirliği* (1993a), *Kaplumbağalar* (1993b), *Köygöçüren* (1993c), *Tırpan* (2007), *Onuncu Köy* (2018).

Araştırmanın Metodu ve Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Araştırma kapsamındaki romanlar yazarın dokuz eseri arasından basit seçkisiz örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Çalışmanın *Bulgular* bölümünde yer alan lakaplar doküman inceleme metoduyla tespit edilmiştir. Hikâye edici metinler, araştırmanın evrenini; Fakir Baykurt'un beş romanı ise örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmanın Sonuç bölümünde lakapların dil bilimine ve halk bilimine bakan yönleri değerlendirilmektedir.

Bulgular

Fakir Baykurt, romanlarında kırsal bölge insanın yaşam biçimini, sorunlarını ve çatışmalarını anlatmaktadır. O, romanlarındaki konuları Anadolu coğrafyasında gezerken karşılaştığı olaylar arasından seçer. Olayların kahramanları canlı ve hayatın içindedir. Tipik Anadolu köylüleri üzerine kurguladığı romanlarında ilham kaynağını gezi ve hatıralarından alır. Doğan Hızlan onun bu yönünü "*Anadolu coğrafyasının her metrekaresindeki insanları tanıdı, onların acılarını, umutlarını yazdı. O, dil lezzetini arttırdı, insan portrelerine yeni boyutlar kazandırdı*" cümleleriyle ifade eder (2001: 31). Araştırma kapsamındaki romanlarda Anadolu insanının dönem itibarıyla yaşadığı acıları ve umutları görmek mümkündür. Fakir Baykurt'un *Irazca'nın Dirliği* romanı *Yılanların Öcü* romanının devamıdır. Roman, Irazca üçlemesinin ikincisidir. Roman 1961 yılında yayımlanmıştır. Romanda köyde hâkim güçlerin baskısına dayanamayıp kente göç etmek zorunda kalan Irazca'nın ailesiyle birlikte yaşadığı dram anlatılır.

Kaplumbaşalar romanı ise yazarın Amerika'ya gitmeden önce yazmaya başladığı bir romandır. Roman 1962-1966 yılları arasında yazılmış ve 1967 yılında yayımlanmıştır. Romanın başkahramanı Eğitimci Rıza'dır. Romanda idealist bir öğretmenin köydeki yaşamı değiştirmek için verdiği mücadele anlatılmaktadır. İlk basımı 1973 yılında yapılan *Köygöçüren* romanda ana tema susuzluğa karşı verilen mücadeledir. Su sıkıntısı çeken köylüler su taleplerini Ankara'daki Başkan'a iletirler. Köyde sondajla su çıkarılır. Fakat çıkan su acıdır. Acı suyun sebep olduğu bir ot cinsi de köy ekinlerine büyük zarar verir. Susuzluğa ve otun yayılmasına çare bulamayan köylüler, sonuçta şehre göç etmek zorunda kalırlar. *Onuncu Köy* romanda ise idealist bir köy öğretmenin öncülüğünde cehalete ve yoksulluğa karşı verilen mücadele anlatılır. Romanın adından içeriğine açık bir gönderme vardır. Köyden köye sürülen genç öğretmen, son görev yaptığı Yaşarköyü'nü onuncu köy olarak isimlendirir. *Onuncu köy* yazarın yakıştırmalarıyla aynı zamanda romanın da adı olur. Araştırma kapsamındaki *Tırpan*, Fakir Baykurt'un ödüllü bir romanıdır. Yazar, bu romanıyla 1970 yılında TRT Kültür Sanat Ödülü; 1971 yılında da TDK Roman Ödülü almıştır. Yaşlı bir köy ağasıyla zorla evlendirilmek istenen Dürü adındaki genç kız, sosyal baskılara direnerek bu evliliği kabul etmez. Lakabı Uluş Nine olan köylü kadın ona bu mücadelede büyük destek olur. Romanda olaylar başkarakter Dürü ve norm karakter Uluş Nine etrafında gelişir.

Romanlarda kahramanların bir kısmı gerçek hayatta olduğu gibi lakaplarla isimlendirilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde tespit edilen çok sayıda lakap, alt kategorilere ayrılarak belirtilmektedir. Romanlarda lakapların bir kısmının verilme sebepleri açıklanmaktadır. Bu konuda tespit edilen bulgular, ayrı bir başlık altında aktarılmaktadır.

Lakapların bir kısmı ortak özellikler göstermektedir. Bu tür lakaplar, en yakın oldukları düşünülen gruplara dâhil edilmişlerdir. Saha çalışmalarında anlam özelliklerine göre sınıflandırılan lakaplar, bu çalışmada anlam özellikleriyle birlikte şekil özelliklerine göre de sınıflandırılmaktadır. Lakapların verilme sebepleri genelde vaka örgüsünün akışından anlaşılmalıdır. Romanların bir kısmında lakapların verilme sebepleri hakkında bilgi verilmektedir.

Bulgular bölümü üç ana başlık altında planlanmıştır. Bunlardan birincisi, *Anlam İlişisine Göre Lakaplar*; ikincisi *Şekil İlişisine Göre Lakaplar*; üçüncüsü ise *Verilme Sebeplerine Göre Lakaplar* başlıklarını taşımaktadır. Çalışmada bu üç ana başlığın altında alt başlıklar bulunmaktadır.

Anlam İlişisine Göre Lakaplar

Kahramanların bir kısmına sözcüklerin anlam ilişkilerine göre lakap verilmektedir. Bu gruptaki lakaplar şu alt başlıklara ayrılmıştır: *Kahramanların Fiziksel Özelliklerine Göre Lakaplar*; *Kahramanların Psikolojik Özelliklerine ve Eylemlerine Göre Lakaplar*; *Kahramanların Unvanlarına ve Akralılık İlişkilerine Göre Lakaplar*; *Kahramanların İnançlarına, Doğum Yerlerine ve Soylarına Göre Lakaplar*. Birden fazla grubun özelliğini gösteren lakaplar anlam ilişkisine göre en uygun olduğu düşünülen gruba dâhil edilmiştir.

Kahramanların Fiziksel Özelliklerine Göre Lakaplar

Sosyal hayatta kişiler kimi zaman fiziksel özellikleriyle de tarif edilmektedir. Bu tarif şekli, kişilerin ismini benzer isimlerden ayırt etmek, kişileri kısaca tanıtmak, kişileri itibarsızlaştırmak veya yüceltmek için kullanılır. Lakaba dönüşen bu isimler, genelde kişilerin zayıflığı, şişmanlığı, uzunluğu, kısalığı veya engelli olan bir vücut azasından dolayı verilir.

Romanlarda da kahramanların fiziksel özellikleriyle ilgili çok sayıda lakap vardır. Köylüler bu tür lakapları genelde kişileri kolayca tarif etmek için kullanmaktadırlar. Romanlarda kahramanların fiziksel özellikleriyle ilgili tespit edilen lakaplar şunlardır:

Irazca'nın Dirliği: Çivi Esmе, Koca Şali, Kara Bayram, Ahmet Kara, Bozoğlan, Boz Ömer, Taşkelle, Kör Kerim, Çürük Diş, Yirik Abdullah, Çolak Adil, Kosa İsmail, Eğnelbaşı Çapar Kazım.

Kaplumbağalar: Kır Abbas (Kır Domuzu), Kır Dürzü, Yarım Şişko (Şişko), Fatma Bebe, Boylu Cennet, Camgöz Malmüdürü, Kel Bektaş, Kel Sırrı, Avşarlı Sarı Hoca, Haydar Bebe, Yeşer, Etgöbek, Çatal Osman, Tozak Kırma, Bilek Sultan, Karabere, Çil Keziban, Kaymak Muharrem.

Köygöçüren: İrikıyım, Çil Ümmet, Topal Galip, Kel Amat, Kör Salih, Pehlivan Mustafa, Koca Barnik, İslı Cemal, Garadabak İsmail, Çapaklı Bayram, Tavuz Baba, Demiryolcu, Karataban, Gara Kız.

Onuncu Köy: Çıplak Mustafa, Altı Parmak Ali, Pire Kızı, Sarı Ellez, Kara Veli, Kara Mehmet, Çil Abdullah, Kör Sabri, Demir Veli, Çakır Ali, Koca Halil, Aksak Yusuf, Topal Osman, Çolak Mustafa, Çolak Mahmut, Topal, Bağa Mehmet, Dana Mehmet, Çolak Mehmet, Çolak Osman, Pehlivan (Topal İsmail), Kara Halil, Kör Bilal, Çil Abdullah, Ceviz Ahmet, Kuru Hasan, Koca İzzet.

Tırpan: Kabak Musdu (Şiş Göbek), Kabak Kafa, Kabak Ağa, Küçük Evşen, Kepçekulak Velikul, Sarı Cevriye, Sarı Salih, Bıyık Bekir, Kör Celal, Kılıbacak (Havana), Bıyık Bekir, Kılı Keçi, Kılı Şeytan, Kısa Şeytan, Kır Şeytan, Deveboyunlu Cemal, Koca Korkmaz, Koca Linlin, Kör Yeğen, Doruk Ali, Çilli Zakey, Yassiburun (İt Ömer), İrebiş Sülün, Kır Serçe (Uluğuş), Kızılıbik Calal, Tosun Çavuş, Göküş Dürü, Dikeç Ali, Cüce Dürzü, Bambıl Feyzullah, Kara Ayşeli, Kara Sevim.

Kahramanların Psikolojik Özelliklerine ve Eylemlerine Göre Lakaplar

Romanlarda kişilerin karakter özelliklerini ve iç dünyalarını yansıtan lakaplara bu başlık altında yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca kahramanların yaşadıkları olaylarla ilgili aldıkları lakaplar da bulunmaktadır.

Irazca'nın Dirliği: Goyun Haçça, Gatır Haceli (Deli Haceli), Deli Irazca, Gaval İbiram, Cimbıldak Hüsnü (Muhtar), Melek Hasan.

Kaplumbağalar: Deli Ziraatçı, Pat Ali, Hapçı Doktor, Gezici Hamdi.

Köygöçüren: Deli Müdür, Kafasız Şehriban, Çekingen Hasan, Zilligırık, Delibaş, Çıldırık Ümmet, Şeytan Hasan, Yamuk Şeytan, Gurba Nuri, Tini Mini Avrady, Cukcuk Ali, Babacak, Bereket Ali, Kurban Refik, Hacı Okkalı.

Onuncu Köy: Dela (Öğretmen, Deli Ağa, Demirci Ustası), Deli Kadir, Sakar Cevdet, Gurki Mehmet, Cilka Mehmet, Diko Mehmet, Yasin Mehmet, On Beş Osman, Dul Gülşen, Kılıcı Karı, Efkârı Umumiye (Yunus Bey).

Tırpan: Nişancı Bıyık Bekir, Cinli Karı, Cinli Kamile, İt Ömer, Atakçı Veli (Velikul), Kul Musdu Serçe (Uluguş), Deli Sıhhiye, Deli Nuriye, Deli Dürü, Deli Havana, Kızılcalı Deli, Yalama Talib, Koreli Hüsnü, Tilki Şerif (Şerif Çavuş), Kancık Osman, Zilli Güssün, Eşkiya Mevlüt, Kerhaneci Koca Linlin.

Kahramanların Unvanlarına ve Akrabalık İlişkilerine Göre Lakaplar

Araştırmanın giriş bölümünde ifade edildiği gibi iş, meslek, akrabalık ve saygı ifadesi olan unvanlar aslında lakap değildir. Fakat köy şartlarında bu unvanların kişileri kolay tarif etmek, adaşlarından ayırmak ve kişilerin özelliklerini belirtmek için kullanıldığı düşünülmektedir.

Irazca'nın Dirliği: Hakkı Çavuş, Salih Çavuş, Nüfusçu Osman, Tapucu Kadir, Şoför Hasan, Sığırtmaç Hamdi, Ocakçı Âdem, Hacı Ferha, Gayfacı Nuri, Sıhhiye Ali, Sıhhiye Şakir, Bekçi Mustafa, Hancı Ferhat, Eskici Mehmet Usta, Tahsildar Yunus, Şekerci Hakkı Bey, Operatör Ahmet Bey, Kamber'in Fatma, Muhtar'ın Cemal, Gedikdiş'in Hörü, Sultanca'nın Şükrü, Kosa'nın İsmail, Çolak Adil'in Mahmut, Herifçioğlu.

Kaplumbağalar: Muhtar Battal, Eğitimci Rıza (Dayı, Emmi), Hakkı Çavuş, Battal Ağa Abbas Ağa, Bilek Sultan, Berber Sefer, Camgöz Mal Müdürü, Hörü Ebe (Hörü Karı), Sarı Hoca, Yazıcı Rıza, Tahriratçı Bey, Abbas Emmi, Yakup Emmi, Dayı/Emmi (Eğitmen Rıza) Kele Bacı, Esmel Gelin, Muhtar'ın Alime, Cennet Karı (Cennet Kadın), Hörü Karı (Hörü Ebe).

Köygöçüren: Başkan (Celal Bayar), Muhtar Musa, Alaaddin Ağa, Beşir Ağa, Hıdır Ağa, Emin Ağa, Altıok Samim Bey, Sadık Bey, Semih Bey, Mahmut Efendi, Nuriddin Efendi, Sabri Efendi, Asri Hanım, Şeyma Hanım, Kübra Hanım, Molla Hüseyin Hoca, Hacı Şavkı, Hacı Yusuf, Hacı Okkalı, İbrahim Hafız, Hostes Nuriye, Tüccar İsmet Kalfa, Kalfa Nebi, Değirmenci Abdullah, Tahsildar Tahsin, Bekçi Ahmet, Halıcı Gazi, Kapıcı Sabri, Kadastrocu Bektaş Bey, Doktor Hıfzı, Doktor Zihni, Dişçi Şükrü, Eczacı Ramiz, Savcı Uğur, Kahveci Mahmut, Veteriner Turgut, Öğretmen Sefer, Yusuf Öğretmen, Emin Usta, Aşçı Emin, Hizmetçi Şehriban, Müteahhit Sadık Can, Vezneci Turan Beyaz, Muhasebeci Orhan, Çerçi Limit, Hamurcu Nisa, Kamyoncu Haydar, Kadir Şoför, Şoför Selim, Kerim Usta, Garson Cengiz, Türkücü, Torunoğlu, Teslime Oğlu Şükrü, Salim Oğlu Behçet, Altıoklardan Halil, Garagızın Ayşeli, Gedik'in Osman, Ay Aba.

Onuncu Köy: Muhtar Kadir, Muhtar İboç, Muhtar Hamdi, İmam Feyzi Efendi, Osman Hafız, Nevzat Hafız, Molla Ali, Molla Mehmet, Demirci Ustası (Öğretmen, Deli Ağa), Doktor İsmet, Orhan Bey, Yunus Bey, Tayyar Bey, Tahsildar Himmet, Bakkal Ahmet, Bekçi Ali Gede, Veli Usta, Aşçı Mehmet, Baytar Mehmet, Arzuhalci Emin Efendi, Madenci Şükrü, Tahtacı Musa, Yörükoğlu (Topal İsmail), Çolağın Mahmut, Topal Osmanların Züra, Hasan Uluların Mehmet, Şerfe Kadın.

Tırpan: Muhtar Cemal, Muhtar Çatlin, Elvan Çavuş, Asker Ferat, Asker İdris, Baki Hoca, Hacı İrefik, Şakir Hafız, Uluguş Nine, Haçça Teyze, Havana Teyze, Bahri Efendi, Mehmet Efendi, Musdu Ağa, Musdu Emmi, Velikul Emmi, Ramazan Emmi, Kerem Emmi, Züra Aba, Dürü Aba, Cevriye Aba, Haçça Aba, Çoban Ahmet, Dürü Hanım, Sultan Hanım, Güner Bey, Aziz Bey, Sofa Bey, Zekiye Gelin, Kahveci Koca Linlin, Şerif Çavuş, Ali Onbaşı, Kemal Paşa, Conson Paşa, Bakkal Eyüp, Jandarma İdris, Demirci Acara, Habib'in Hasibe, Sarı'nın Sultan, Veli'nin Dürü, Nuri'nin Fatma, Karakız'ın Haçça, Keremce'nin Zakey, Hakkı'nın Kemal, Dikeç'in Ali, Hacı Eyüp'ün Emine, Değirmenci Keriminoğlu Emine,

Kahramanların İnançlarına, Doğum Yerlerine ve Soylarına Göre Lakaplar

Romanlarda kahramanların bir kısmı inançlarına, doğum yerlerine ve soylarına göre isimlendirilmiştir. Eserlerde farklı yerleşim yerlerinden gelen kişilere geldikleri yerleşim yerlerine göre lakap verilmektedir. Köylerde aynı zamanda din, mezhep, siyasi görüş ve soylarına göre isimlendirilen kahramanlar da bulunmaktadır. Bu kategorideki lakaplar kahramanların inançlarına, doğum yerlerine ve soylarına göre sınıflandırılmaktadır.

Irazca'nın Dirliği: Gızılbaş Sırrı, Garadaşlı Irazca, Garadaşlı Bayram, Navlumlu Ali, Dereköylü Cafer, Akdereli İbrahim, Arap Ali.

Kaplumbağalar: Sosyalist Abdullah, Sarıkızlı Muhtarı, Avşarlı Mustafa, Avşarlı Zekeriya, Avşarlı Sarı Hoca, Kürt İdris.

Köygöçüren:Halkçı Ramiz, Kurukışlalı Karataban, Avlonyalı Ferit Paşa, Deliverenli Kel Amat, Karapınarlı Peynirci, Evdereşli Alaaddin Ağa, Kadınhanlı Fazıllah, Karapazarlı Efrayim Hoca, Ermenekli Hoca.

Onuncu Köy: Başgedekli İbrahim, Tefennili Kara Halil, Yakacıklı Aptül, Yalacıklı Kara Veli, Yakaköylü Koca İzzet.

Tırpan: Yazırlı Haydar, Kızılcalı Kör Celal, Kızılcalı Deli, Keskinli Hacı, Ayaşlı Fahri Efendi, Kayadıpli Hüsnü, Övezli Ahmet, Bursalı Mehmet Efendi, Kamanlı Bahri Efendi, Evcili Cinli Kamile, Evcili Bıyık Bekir, Macır Recep (Muhacir Recep).

Kahramanların Ağız Özelliklerine ve Söyleyiş Bozukluklarına Göre Lakaplar

Romanlarda vaka örgüsü, Anadolu'nun farklı köy ve kasabalarında geçmektedir. Bu bölgelerdeki ağız özellikleri romanlara başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Fakir Baykurt,

romanlarını genelde kahramanların karşılıklı konuşmaları üzerine kurgulamıştır. Bu kurgulama tekniğinde kahramanlar genellikle mahalli ağız özelliklerine göre konuşturulmaktadır. Dolayısıyla lakapların bir kısmında mahalli ağız özellikleri ve söyleyiş bozuklukları görülmektedir. Bu tür lakaplar çalışmanın bu bölümünde yer almaktadır.

Irazca'nın Dirliği: Irazca, Ağali, Gızılbaş Sırrı, Gara Bayram, Yirik Abdullah, Gatr Hacı, Goyun Haçça, Mâsar Osman, Gaval İbiram.

Kaplumbağalar: Hörü Ebe (Hörü Karı), Pat Ali, Kele Bacı, Abbas Emmi, Yakup Emmi.

Köygöçüren: Gurba Nuri, Babıklar, Kel Amat, Cukcuk Ali, Koca Barnik, Tini Mini Avradı, Ay Aba, Garagız, Zilligirik, Ermenekli Gors Hocası, Garadamak İsmail.

Onuncu Köy: Dela (Deli Ağa), Gurki Mehmet, Muhtar İboç, Taylu Memüş, Gödençe, Şerfe Kadın.

Tırpan: Uluguş Amat, Kabak Musdu, Karakız'ın Haçça, Kerem Emmi, Keremce'nin Zakey, Muhtar Çatlin, Musdu Emmi, Züra Aba, Haçça Aba.

Şekil (Morfoloji) Özelliklerine Göre Lakaplar

Araştırmanın bu bölümünde lakapların yapısal özelliklerine değinilmektedir. Kahramanların fiziksel ve psikolojik özelliklerine gönderme yapan, iş ve mesleklerini belirten, memleketleri, soyları ve inançlarıyla birlikte kullanılan lakaplar birer sıfat tamlamasıdır. Romanlarda isim tamlaması türünde de çok sayıda lakap bulunmaktadır. Bu tür lakaplarda anne, baba veya aile büyüklerinden birinin ismine eklenen ilgi hali ekiyle kişilere lakap verilmektedir. Lakapların bir kısmı Karataban ve Delibaş örneklerinde olduğu gibi birleşik yapılıdır. Bu türdeki lakaplar da Birleşik Yapılı Lakaplar başlığı altında değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde bulgular, sınırlı sayıda örneklendirilmektedir. Bu bölümdeki tespitler *İsim Tamlamaları Türünde Lakaplar*, *Sıfat Tamlamaları Türünde Lakaplar ve Birleşik İsim Türünde Lakaplar* başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

İsim Tamlamaları Türünde Lakaplar

Irazca'nın Dirliği: Kamber'in Fatma, Muhtarın Cemal, Gedikdiş'in Hörü, Sultanca'nın Şükrü, Kosa'nın İsmail, Çolak Adil'in Mahmut.

Kaplumbağalar: Muhtar'ın Alime.

Köygöçüren: Gediğin Osman, Garagızın Aysel.

Tırpan: Habib'in Hasibe, Sarı'nın Sultan, Veli'nin Dürü, Nuri'nin Fatma, Karakız'ın Haçça, Keremce'nin Zakey, Hakkı'nın Kemal, Dikeç'in Ali.

Onuncu Köy: Çolağın Mahmut, Topal Osmanların Züra, Hasan Uluların Mehmet.

Sıfat Tamlamaları Türünde Lakaplar

Irazca'nın Dirliği: Deli Irazca, Deli Haceli, Koca Şali, Kara Bayram, Boz Ömer, Kör Kerim, Çürük Diş, Yirik Abdullah, Çivi Esme, Çolak Adil, Ocakçı Adem, Hacı Ferha.

Kaplumbağalar: Kel Bektaş, Kel Sırrı, Kır Domuz, Kır Abbas, Avşarlı Sarı Hoca, Gezici Hamdi Bey, Hapçı Doktor, Yarım Şişko Emin Bey, Çatal Osman, Kır Dürzü, Bilek Sultan.

Köygöçüren: Çil Ümmet, Topal Galip, Deliverenli Kel Amat, Kör Salih, Deli Müdür, Kafasız Şehriban, Şeytan Hasan, Çekingen Hasan, Çıldırık Ümmet, Halkçı Ramiz.

Onuncu Köy: Çıplak Mustafa, Altı Parmak Ali, Pire Kızı, Sarı Ellez, Kara Mehmet, Çil Abdullah, Kör Sabri, Kara Veli, Deli Kadir, Çolak Osman, Kuru Hasan, Esen Ali, Çakır Ali, Koca İzzet...

Tırpan: Kabak Musdu (Şiş Göbek), Kabak Kafa, Kabak Ağa, Küçük Evşen, Kepçekulak Velikul, Sarı Cevriye, Nişancı Bıyık Bekir, Kör Celal, Kör Yeğen, Doruk Ali, Çilli Zakey, Kılı Keçi, Sarı, Kara Sevim, Kel Aziz, Göküş Dürü, Deli Nuriye.

Birleşik İsim Türünde Lakaplar

Irazca'nın Dirliği: Gedikdiş, Gızılbaş, Herifçioğlu, Taşkelle, Bozoğlan.

Köygöçüren: İrikıyım, Karataban, Delibaş, Demiryolcu, Zilligırık.

Kaplumbağalar: Etgöbek, Karabere.

Tırpan: Kepçekulak, Yassıburun, Kılıbacaklı.

Romanlarda Lakapların Verilme Sebepleri

Romanlarda kahramanların lakaplarla isimlendirilme gerekçeleri, genelde olayların akışından anlaşılmaktadır. Romanların bir kısmında lakaplar, yazar ve kahraman bakış açılarıyla açıklanmaktadır. *Tırpan* romanında Bambıl Feyzullah, kısa boylu ve şişman olduğu için; Koreli Hüsnü, Kore gazisi olduğu için; Macır Recep, muhacir olduğu için; *Kaplumbağa* romanında Kır Abbas, kırları çok sevdiği ve gönüllü kır bekçiliği yaptığı için; Kır Abbas'ın torunu Yeşer, gözleri yeşil olduğu için; Eğitimci Rıza, köy sakinlerine okuma yazma kursu verdiği için; Gezici Hamdi Bey, köy okullarında müfettişlik yaptığı için; Deli Ziraatçı, konuşmaları köylüler tarafından anlaşılmadığı için; *Irazca'nın Dirliği* romanında Irazca, Raziye isminin mahalli söyleyişi olduğu için; Navrumlu Ali, şehre Navrum'dan göç ettiği için; Sıhhiye Ali, hastanede hademelik yaptığı için; *Onuncu Köy* romanında Demirci Usta, öğretmenlik yaptığı köyde demir ustası olduğu için; Topal Pevlan, er meydanında güreşirken ayağını kırdığı için; *Köygöçüren* romanında Topal Galip, doğuştan ayağı aksak olduğu için; Halkçı Ramiz de Halk Partisi'ni desteklediği için bu lakapları almışlardır. Romanlarda lakaplarıyla tanılan bazı roman kahramanları şunlardır:

On Beş Osman: *“İki yıllık yol parasını veremediği için götürülüp Burdur şosesinde çalıştırılan, o zaman sıra numarası 15 olduğu için hala On beş Osman diye çağırılan...”* (Baykurt, 2018: 28).

Topal Pehlivan: *“İsmail Pehlivan her zaman güreşirdi. Son güreşinde ayağının üstüne düşer hemen Denizli'ye götürürler. Doktor Tayyar Bey İsmail Pehlivan'ın ayağını keser”* (Baykurt, 2018: 36).

Pire Kızı: *“Pire Kızı ayağına çevikti. Belki bunun için, belki de çok ufacak bir kadın olduğu için Pire Kızı dediler adına”* (Baykurt, 2018: 92).

Gurki Mehmet: *“Tavuklar gurk gurk, ede ya; Bu da Gurki Mehmet...”* (Baykurt, 2018: 239).

Bağa Mehmet: *“Bağa, yani tosbağa, kaplumbağa, kurbağa bir de insanın boğazından çıkan bağa! Doktorlar ur derler hani...”* (Baykurt, 2018: 239).

Cıkla Mehmet: *“Cıklayı bilmez misin? Varsillar buğdayın içine arpa katmadan yer. Buna 'cıkla buğday' derler. Yaşlılar toplanıp bu Mehmet'lere birer ad ararken, buna gelip Cıkla Mehmet diyelim demişler”* (Baykurt, 2018: 240).

Yasin Mehmet: *“Anası bunu hocaya göndermiş. Varıp yetken, 'bana Yasin öğret hocam' demiş. Hoca da , 'Oğlum, Süphaneleden başlanır!' dediyse de dinletememiş...”* (Baykurt, 2018: 240).

Ahmet Kara: *“Birinci sınıfın D bölümünde 814 numara ile kayıtlı Ahmet Kara, yani Karataşlı Kara Bayram'ın oğlu Ahmet, okuldan çıkar çıkmaz, hiç oyalanmadan eve geldi”* (Baykurt, 1993a: 233).

Sıhhiya Ali': *“Bu hastanenin içinde benim adım Hademe Ali'dir, emme boşver! Garasenir Mahallesi'nde Sıhhiya Ali'yim ben! ”* (Baykurt, 1993a: 201).

Deli Ziraatçı: *“akıllı uslu bir adamdı. Konuşmaları çoğunluğun işine gelmezdi. Onun için deli derlerdi”* (Baykurt, 1993b: 117).

Romanlarda lakapların hangi anlama geldiği ve niçin verildiğiyle ilgili sınırlı sayıda açıklama yapılmıştır. Yazar, romanlarda vaka örgüsünün insicamını bozmamak için lakapları mümkün olduğunca akıcı bir üslupla kullanmaya çalışmış, lakapların verilme sebeplerini olayların akışı içerisinde hissettirmeye çalışmıştır.

Sonuç

Hikâye edici metinler, ait oldukları toplumların sosyokültürel hayatından izler taşır. Bu tür metinlerin farklı bilim dallarıyla ilişkilendirilecek yönleri bulunmaktadır. Metinlerde geçen mekânlar coğrafyayla ve sanat tarihiyle; olaylar, sosyolojiyle ve tarihle; kahramanlar da halk bilimiyle ve ad bilimiyle ilişkilendirilebilecek niteliklere sahiptirler.

Bu çalışmada köy romanlarında geçen lakaplar incelenmiştir. Lakapların ad bilimine ve halk bilimine bakan yönleri bulunmaktadır. Çalışma sonucunda romanların tamamında çok sayıda lakap tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki romanlarda, köylüler arasında yaşanan sosyal, kültürel ve siyasal çatışmalar anlatılmaktadır. Olaylar, *Irazca'nın Dirliği* romanında Karataş köyünde; *Kaplumbağalar* romanında Tozak köyünde; *Köygöçüren* romanında Kantarma köyünde; *Onuncu Köy* romanında Ortaköy, Yaşarköy ve Damalı köylerinde; *Tırpan* romanında ise Gökçimen ve Evi köylerinde geçmektedir. Bu köylerde gerçek hayatta olduğu gibi kahramanlar birbirlerine hitap ederken veya bir kişiyi tarif ederken lakapları kullanmaktadırlar. Köylerde insan ilişkileri canlı ve samimidir. Köylüler lakapları genelde kişileri kısa yoldan tarif etmek ve tanıtmak için kullanmaktadırlar.

Lakaplar konusunda yapılan saha çalışmalarında elde edilen veriler çok farklı türde sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada lakaplar, *Anlam Özelliklerine Göre; Ağız Özellikleri ve Söyleyiş Bozukluklarına Göre* ve de *Şekil Özelliklerine Göre* sınıflandırılmıştır Bu üç ana başlığa bağlı alt başlıklarda lakapların örnekleri verilmiştir. Lakapların ortak bir sınıflandırma mantığıyla yapılması bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Saha çalışmalarında tespit edilen unvanların durumu da bir tartışma konusudur. Araştırmacıların bir kısmı unvanları lakap olarak kabul etmezken bir kısmı da unvanların lakap olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu konudaki farklı değerlendirmeler, temelde kavramların benzer ifadelerle tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. TDK'nin tanımına göre unvan; bir kimsenin işi, mesleği veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad ve san demektir. Lakap ise bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad demektir. Tanımlamalarda geçen kişinin toplum içindeki durumu ve kişinin özelliği ifadeleriyle neyin kastedildiği açık değildir. Dolayısıyla kavramlar hakkında yeni bir tanımlamanın yapılması bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Romanlarda kahramanların genellikle unvan ve akrabalık ilişkilerine göre isimlendirildiği tespit edilmiştir. Unvanlar, aslında lakap değildir. Fakat romanlardaki kişilerin özelliklerini belirttikleri için çalışmada lakap olarak değerlendirilmiştir. Köylerde bir dönem muhtarlık, çavuşluk veya marangozluk yapan kişiler sonraki dönemlerde de bu mesleklerine göre isimlendirilmektedir. Bu tür isimlendirmeler, saygı ifadesinden çok kişilerin bir özelliğini belirtmek veya kişileri kısa yoldan tarif etmek için kullanılmaktadır. Romanlarda en fazla muhtar, ağa, efendi, emmi, imam, molla gibi köy yaşantısına uygun unvanlar kullanılmıştır. Romanlarda kahramanların bir kısmı Kamber'in Fatma, Gedik'in Osman, Karakız'ın Haçça gibi akrabalık ilişkisiyle isimlendirilmektedir. Anne, baba veya aile reisleriyle ilişkilendirilerek takılan bu tür lakaplar, kişileri benzer isimlerden ayırt etmek için kullanılmaktadır.

Romanlarda çolak, topal ve kör gibi kişilerin bedensel eksiklikleriyle ilgili çok sayıda lakap da bulunmaktadır. *Onuncu Köy* romanında Kör Sabri, Aksak Yusuf, Topal İsmail, Topal Osman, Çolak Mustafa, Çolak Mahmut, Çolak Mehmet, Çolak Osman; *Irazca'nın Dirliği* romanında Kör Kerim, Çolak Adil; *Köygöçüren* romanında Topal Galip, Kör Salih; *Tırpan* romanında ise Kör Celal fiziksel özelliklerinden dolayı lakap alan kahramanlardır. Bu tür

lakaplar, savaş sonrası Anadolu köylerinde yaşanan sefaleti göstermesi açısından önemlidir. Savaşlarda sakatlanan köylülerin dramatik hayatı bu şekilde lakaplara da yansımaktadır.

Romanlarda renklerle ilgili çok sayıda lakap kullanılmaktadır. Bu renkler arasında özellikle kara renginin çok daha fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. *Irazca'nın Dirliği'nde* Kara Bayram, Ahmet Kara; *Onuncu Köy* romanında Kara Mehmet, Kara Veli, Kara Halil; *Tırpan* romanında Kara Kız, Kara Ayşeli ve Kara Sevim kara lakabını alan kahramanlardır. Romanlarda kara lakabının dışında sarı ve boz lakaplarını alan kahramanlar da bulunmaktadır. *Irazca'nın Dirliği'nde* Boz Ömer; *Kaplumbağalar* romanında Sarı Hoca; *Onuncu Köy* romanında Sarı Ellez; *Tırpan'da* Sarı Cevriye ve Sarı Salih, ten renklerine göre lakap alan kahramanlardır. Bu tür lakapların geneli, kahramanların renklerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Sosyal hayatta cesur, atak, heyecanlı ve zihinsel engelli kişilere deli denmesi yaygın bir gelenektir. Romanların tamamında deli lakabını alan kahraman bulunmaktadır. *Irazca'nın Dirliği* romanında Deli Haceli, Deli Irazca; *Kaplumbağalar* romanında Deli Ziraatçı; *Köygöçüren'de* Deli Müdür, Delibaş; *Onuncu Köy* romanında Deli Ağa, Deli Kadir; *Tırpan'da* ise Deli Sıhhiye, Deli Nuriye deli lakabını alan kahramanlardır. Romanlardaki vaka örgüsünden kahramanların zihinsel engelli olmalarından dolayı deli lakabını aldıkları anlaşılmadadır. Olayların geçtiği bütün köylerde deli lakabını alan kişilerin bulunması dönemin yetersiz sağlık şartlarıyla ilişkisi olabilir. Ayrıca deli lakabının alan kişilerin fazlalığı dönemin ruhsal bunalımı da yansıtmaktadır.

Romanlarda kahramanların bir kısmı geçmişte yaşadıkları bir olay veya eylemleriyle ilişkilendirilerek isimlendirilmektedir. *Tırpan'da* Koreli Hüsnü, Kore gazisi olduğu için; *Onuncu Köy'de* On Beş Osman, Burdur şosesinde çalışırken numarası on beş olduğu için; *Irazca'nın Dirliği* romanında Sıhhiye Ali, hastanede hademelik yaptığı için bu türde bir lakap almışlardır. İlk başlarda kişilerle alay etmek veya kişileri değersizleştirmek için kullanılan bu sözcükler, zamanla kişilerin özelliklerini gösteren birer lakap halini almışlardır.

Araştırma kapsamındaki romanlar, Fakir Baykurt'un köy gözlemleri üzerine kurgulanmıştır. 1929 yılında Burdur'un Akçaköy'de doğan yazar, Gönen Köy Enstitüsünü bitirdikten sonra (1948) beş yıl köy öğretmenliği yapmıştır. Köyü ve köylüyü yakından tanıma fırsatı bulan yazar, romanlarında köy gerçeklerini farklı yönleriyle anlatır. Gerçek hayatta köylüler ağız özelliklerine göre konuşmaktadırlar. Romanlardaki kahramanlar da gerçek hayatta olduğu gibi ağız özelliklerine göre konuşturulmaktadırlar. Dolayısıyla romanlarda ağız özelliklerine göre kullanılan lakaplar bulunmaktadır. *Irazca'nın Dirliği'nde* Gatır Haceli, Goyun Haçça; *Kaplumbağalar* romanında Kele Bacı, Abbas Emmi; *Köygöçüren* romanında Gurba Nuri, Garagız; *Onuncu Köy* romanında Muhtar İboç, Taylu Memüş; *Tırpan'da* ise Keremce'nin Zakey ve Musdu Emmi yöresel ağız özelliklerine göre kullanılan lakaplardır. Romanlar bu yönüyle vaka örgüsünün geçtiği bölgelerin ağız özelliğini yansıtmaktadır.

Lakapların şekil özelliklerine göre incelenmesi de mümkündür. Araştırma sonucunda lakapların önemli bir kısmının sıfat tamlamalarından oluştuğu tespit edilmiştir. Romanlarda kahramanların fiziksel ve psikolojik özelliklerine, din ve inançlarına, soy ve memleketlerine gönderme yapan çok sayıda lakap, sıfat tamlaması türünde bulunmaktadır. *Irazca'nın Dirliği* romanında Çolak Adil ve Ocakçı Adem; *Kaplumbağalar* romanında Kel Bektaş ve Kel Sırrı; *Köygöçüren* romanında Çil Ümmet ve Topal Galip; *Onuncu Köy* romanında Çıplak Mustafa ve Altı Parmak Ali; *Tırpan'nda* Kepçekulak Velikul ve Sarı Cevriye lakapları birer sıfat tamlaması örneğidir. Romanlarda kahramanların bir kısmı akrabalık ilişkilerine göre lakap almaktadırlar. İsim tamlaması türünde kurulan bu lakaplarda kişiler anne, baba veya aile büyüklerinden biriyle ilişkilendirilerek tarif edilmektedirler. *Irazca'nın Dirliği'nde* Kamber'in Fatma ve Muhtarın Cemal; *Kaplumbağalar* romanında Muhtar'ın Alime; *Köygöçüren* romanında Gedğin Osman ve Garagızın Ayşeli; *Tırpan'da* Habib'in Hasibe, ve Sarı'nın Sultan; *Onuncu Köy* romanında da Topal Osmanların Züra ve Hasan Uluların Mehmet isim tamlaması şeklinde oluşan lakaplardır. Romanlarda az da olsa birleşik yapıllı lakaplar bulunmaktadır. *Irazca'nın Dirliği'nde* Gedikdiş ve Gızılbaş; *Köygöçüren'de* İrikiyim ve Karataban; *Kaplumbağalar'da* Etgöbek ve Karabere; *Tırpan'da da* Kepçekulak ve Yassıburun, bu tür lakaplara örnek olarak gösterilebilir. Lakapların morfolojik özelliklerine göre incelenmesi dil bilimi alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Lakaplardaki fonetik ve morfolojik özellikler, ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Hikâye edici metinler üzerinde tespit edilecek lakaplar bu bağlamda da değerlendirilebilir.

Fakir Baykurt, sosyal gerçekçiliğe önem veren bir yazardır. Bunun için de romanlarında sosyal hayatın gerçeklerinden yararlanmaya çalışır. Romanlarında kullandığı lakaplar da sosyal hayatın bir gerçeğidir. Lakaplar bu yönüyle romanların gerçekçi yönüne katkı sağlamıştır.

Bu çalışmayla sahada yapılan derleme faaliyetlerinin hikâye edici metinlere de uygulanabileceği tespit edilmiştir. Bu konuda yapılacak çalışmalar için vaka örgüsü kırsal bölgelerde geçen romanların tercih edilmesi daha faydalı olacaktır.

Kaynakça

- (Acıpayamlı, 1992): ACIPAYAMLI, Orhan. "Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, II. ss. 1-14.
- (Akalm, 2011): AKALIN, Şükrü Haluk. vd., *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011.
- (Akçam, 2015): AKÇAM, Zeki "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyle Sicillerinde Lakap ve Unvanlar", *Türkbilig*, 29. 195. 2015, ss. 191-208.
- (Akdağ, 2015). AKDAĞ, Ömer. "Çeşmelisebil'de Lakaplar ve 1934 Lakap Kanunu", *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu*, 2014. 24-26 Ekim Bildiri Kitabı. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Konya 2015, 8. ss. 725-734.
- (Aksan, 2007): AKSAN, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*, TDK Yay., Ankara 2007.
- (Aksu, 2001): AKSU, Ali "Asr-ı Saadet ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V. 2. 2001, ss. 229-248.
- (Akpınar, 2001): AKPINAR, Esra vd., *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- (Atlı, 2017): ATLI, Sağıp. "Manisa'nın Demirci İlçesindeki Lakaplar Üzerine Bir İnceleme", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41.1. 2017, ss. 101-137.
- (Atsız, 1984): ATSIZ, Bedriye Lakaplar. *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergisi*, 11.1984, ss. 26-28.
- (Baykurt, 1993a): BAYKURT, Fakir. *Irazca'nın Dirliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993a.
- (Baykurt, 1993b): BAYKURT, Fakir. *Kaplumbağalar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993b.
- (Baykurt, 1993c): BAYKURT, Fakir. *Köygöçüren*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993c.
- (Baykurt, 1998): BAYKURT, Fakir. *Benli Yazılar*, Papirüs Yay., İstanbul 1998.
- (Baykurt, 2000): BAYKURT, Fakir. *Özyaşam 4, Köse Bucak Anadolu*, Papirüs Yay., İstanbul 2000.
- (Baykurt, 2002): BAYKURT, Fakir. *Özyaşam 8, Dost Yüzleri*, Papirüs Yay., İstanbul 2002.
- (Baykurt, 2007): BAYKURT, Fakir. *Tırpan*, Literatür Yay., İstanbul 2007.
- (Baykurt, 2018): BAYKURT, Fakir. *Onuncu Köy*, Literatür Yay., İstanbul 2018.
- (Bozkurt, 2003): BOZKURT, Nebi. "Lakaplar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.27. 65-67. Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2003.
- Boyraz, 1998): BOYRAZ, Şeref "Bir Yöre Örneğinden Hareketle Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, VII. 1998, ss. 107-138.
- (Çağlayan, 2014): ÇAĞLAYAN, Ercan. "Köy Enstitüleri'nin Açılması ve Dicle Köy Enstitüsü", *Turkish Studies*, 9/1 Winter. 2014, ss. 119-132.

- (Çalışkan, 2016): ÇALIŞKAN, Erol ve SEHER, Şerife “Türk Folklorunda Lakap Verme Geleneği: Bartın Örneği”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14-3. 2016, ss. 103-126.
- (Çankaya, 2013): ÇANKAYA, Erol “Türk Köyü Köy Edebiyatına Nasıl Yansıdı? Köy Enstitülü Yazarlarda Tematik Eğilimler”, *Turkish Studies*, Turkic Volume. 8.7. 2013, ss. 49-64.
- (Çoşar, 1999): COŞAR, Asiye Mevbihe. “Trabzon'da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 47 (1999), 2003, ss. 26-40.
- (Demirci 2014): DEMİRCİ, Ümit Özgür. “Ardahan’ın Hanak İlçesinde Kullanılan Lakaplar”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, VI. 1-1. 2014, ss. 1-12.
- (Geray, 1969): GERAY, Cevat. “Türkiye’de Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2.1. 1969. ss. 197-207.
- (Gökalp, 1970): GÖKALP, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. MEB Yay., İstanbul 1970.
- (Güllüağa, 2019): GÜLLÜDAĞ, Nesrin ve BAŞ, Halit “1452 Numaralı İzmit Şeriyeye Sicilinde Yer Alan Unvan ve Lakaplar Üzerine Bir İnceleme”, *Anasay*, 3-7. 2019, ss. 73-104. 2019
- (Güvenç, 1972): GÜVENÇ, Bozkurt. *İnsan ve Kültür: Antropolojiye Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara 1972.
- (Hızlan, 2001): HIZLAN, Doğan. *Mavi Bereli*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- (Kabak, 2014): KABAK, Turgay. “Lakaplar ve Uzuncaburç Kasabasında Lakap Verme Geleneği”, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi. Kültürümüzde İsim Özel Sayısı*, 6. 1-1. ss. 1-30. 2014.
- (Kaplan, 1988). KAPLAN, Ramazan *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.*, Ankara 1988.
- (Karaosmanoğlu, 2010): KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri. *Ergenekon Millî Mücadele Yazıları*, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- (Karaosmanoğlu, 2002): KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri. *Yaban*, İletişim Yay., İstanbul 2002.
- (Karataş, 2017): KARATAŞ, Pınar. “Hekim Folklorunda Stereotiplerin Lakapları Şekillendirmesi ve Fıkralara Yansımaları”, *Millî Folklor*, 29. 116. 2017, ss. 129-142.
- (Kardaş, 2018): KARDAŞ, Canser “Muş İli Merkezinde Kullanılan Erkek Lakapları”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (23), 2018, 207-226.
- (Karpat, 1971): KARPAT, Kemel. *Çağdaş Türk Edebiyatı’nda Sosyal Konular*, Varlık Yay., İstanbul 1971.
- (Kavcar, 1975): KAVCAR, Cahit. “Türk Roman ve Hikâyesinde Köye İlk Açılma”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8.1. 1975, ss. 317-325.
- (Keleş, 1996): KELEŞ, Dilek. *Türk Adbilimi Bibliyografyası*. Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. 1996.
- (Keskinkılıç, 2014): KESKİNKILIÇ, Esra. “Sultani Lakaplar (veya Devletlü ve Saadetlü Lakaplar”, *Acta Turcica*, 1-1.2014, ss. 1-22.

- (Kibar, 2017): KİBAR, Osman *Ağaköy Lakapları, Köy Lakapları Üzerine Bir Tasnif Denemesi*, Yarım Elma Kültür Yay., Biga 2017.
- (Menekşe, 2019): MENEKŞE, Metin. "Türk Kültüründe Kişi Adları ve Lakaplar, XIX Yüzyılda Seyyid Gazi kasabasında Kişi adları ve lakaplar", *Türkiyat Araştırma Dergisi TAED*, 65. 2019, ss. 303-331.
- (Meriç, 2013): MERİÇ, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yay., İstanbul 2013.
- (Naci, 1990): NACİ, Fethi. *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yay., İstanbul 1990.
- (Narlı, 2012): NARLI, Mehmet. *Roman Ne Anlatır Cumhuriyet Dönemi 1920/2000*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- (Paçacıoğlu, 1997). PAÇACIOĞLU, Burhan. "Yiğit Namıyla Anılır", *Altıncı Şehir Sivas*, 1. 2. Nisan-Haziran. 1997, ss. 20-22.
- (Planck, 2010). PLANCK, Ulrich. "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", Çev: Reşit Küçükboyacı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2. 4. 2010, ss. 223-240.
- (Oğuz 2007). OĞUZ, Şükran ve OĞUZ. İsmail. "Lakap Verme Geleneğinde Manisa İli Demirci İlçesi Örneği", *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*. 38. ICANAS, 10-15 Eylül 2007. 3. 2008, ss. 1127-1139.
- (Öger, 2014): ÖGER, Adem "Avanos Yöresinde Lakaplar ve Bir Soyağacı Örneği", *Avanos Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Avanos Kaymakamlığı. 2014, ss. 33-46.
- (Örnek, 1973): ÖRNEK, Sedat Veyis. *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1973.
- (Örnek, 1995): ÖRNEK, Sedat Veyis. *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.
- (Özgül, 1997): ÖZGÜL, M. Kayahan. *Paşabey-zâde Ömer Âli Bey Türkmen Kızı*, Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yay., Balıkesir 1997.
- (Öztürk, 2016): ÖZTÜRK, Jale. *Antakya Köylerinde Lakaplar, Dr. Mehmet Tekin'e Armağan*, Oğuz, S. ve Arı, B. (Ed.). 262-281, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., İskenderun 2016.
- (Özkalp, 1994): ÖZKALP, Enver. *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir: 1994.
- (Özdemir, 2016): ÖZDEMİR, Seyhan ve ERDEM, Ramazan. "Akademik Örgütlerde İdarî Personel Arasında Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25. 2016, ss. 247-261.
- (Özkan, 2016): ÖZKAN, Nevzat. "Adlandırma Yöntemi Olarak Lakaplar ve Büyükkışla'daki Örnekleri", *I. Uluslararası Bozok Bildiri Kitabı*, 3. 2016, ss. 180-189.
- (Sakaoğlu, 20009): SAKAOĞLU, Saim. *Türk Ad Bilimi I*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000.
- (Seçkin, 2018): SEÇKİN, Halûk "Hafik'te İdealist Bir Öğretmen", *Hayat Ağacı Şehir Kültür Dergisi*, Sivas, 2018, 35, ss. 70-74
- (Serinsu, 2009): SERİNSU, Ahmet Nedim. *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara 2009
- (Şahin, 2015): ŞAHİN, İbrahim. *Adbilim*, Pegem Yay., İstanbul 2015.

- (Tan, 2016): TAN, Nail. “Rodoslu Türklerin Lakapları Bağlamında Ad Biliminde Lakapların Önemi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, CX. 777. 2016, ss. 103-107.
- (Tezcan 1996): TEZCAN, Mahmut. *Kültürel Antropoloji*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1996.
- (Tükel, 1960): TÜKEL, Turhan. *Beş Romancı Tartışıyor*, Düşün Yay., İstanbul 1960
- (Toklu, 2007): TOKLU, M. Osman. *Dilbilimine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- (Ustaoglu, 1986): USTAOĞLU, Murat. “Kayseri’deki Lakaplar Üzerine”, *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 9. 87. 1986, ss. 30-31.
- (Yalçın, 2003)YALÇIN, Alemdar. *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- (Yaldızkaya, 2014): YALDIZKAYA, Ömer Faruk. “Emirdağ’da Lakaplar Üzerine Bir İnceleme”, *Acta Turcica*, VI, 1-1. 2014, ss. 1-16.
- (Yanardağ, 2007): YANARDAĞ, Mehmet Fetih. “Fakir Baykurt’un Hikâyelerinde Tema”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.1. 2007, ss. 227-263.
- (Yeşilöz, 2012): YEŞİLÖZ, Zafer. “Nevşehir Lakaplarından Derleme Sözlüğüne Katkılar”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1. 2. 2012. ss. 22-27.

Elektronik kaynaklar

- RTL 1: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2525.pdf>, Erişim Tarihi: 20.03.2020.
- RTL 2: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2590.pdf>, Erişim Tarihi: 20.03.2020.
- RTL 3: <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/koyler1> Erişim Tarihi: 01. 06. 2020.

Makalenin Geliş Tarihi: 23 Nisan 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Haziran 2020

DEĞİRMEN TEPE VE CAFERHÖYÜK FAUNAL ÇALIŞMALARI FAUNAL STUDIES ON DEĞİRMEN TEPE AND CAFERHÖYÜK

*Fatih Kerim Ertaş**
*Fadime Suata Alpaslan***

Öz

Karakaya baraj gölü inşaatı sırasında, Malatya iline bağlı Değirmen Tepe ve Cafer Höyükte kurtarma kazıları başlatılmıştır. Malatya ili, Battalgazi ilçesinde yer alan Değirmen Tepe kazısı Prof. Dr. Ufuk Esin ve ekip arkadaşları tarafından 1978 -1987 yılları arasında yapılmıştır. Değirmen Tepe Höyük kazı çalışmaları sürecinde, Orta Çağ'dan başlayarak, Roma, Bizans, Demir - Tunç Çağı ve Kalkolitik (Obeyd evresi) dönemlerine ait tarihi eserler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu arkeolojik eserler yanında çok sayıda karasal hayvanlara ait kemik parçaları ve dişler bulunmuştur.

Malatya ilinin 40 km Kuzeydoğusunda yer alan Cafer Höyük kazıları ise; 1979-1986 yılları arasında Prof. Dr. Jacques Cauvin ve ekip arkadaşları tarafından yürütülmüştür. Höyükte, Neolitik dönem baskındır. Bu döneme ait tarım aletleri ve Bizans dönemine ait iskeletler kazılar esnasında yüzeye çıkarılmıştır. Araştırma malzemesini, Değirmen Tepe ve Cafer Höyük kazıları sırasında ortaya çıkarılan büyük karasal hayvanlara ait kemik parçaları ve dişler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, karasal hayvanların dişleri paleontolojik açıdan incelenmiştir. Eski dönemlerde yaşamış bu karasal hayvanların sistematik olarak dahil oldukları gruplar sıralanarak tanımlanmıştır. Beslenme şekilleri göz önüne alınarak yaşama ortamları hakkında yorumlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Değirmen Tepe - Cafer Höyük, Taksonomi, Paleontoloji, Ortam.*

Abstract

During the construction of the Karakaya dam lake, rescue excavations were initiated in Değirmen Tepe and Cafer Höyük in the province of Malatya. Değirmen Tepe

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji, ORCID: 0000-0003-1031-6204.

** Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-0735-7331.

excavation in Battalgazi district of Malatya province. Dr. It was built between 1978 and 1987 by Ufuk Esin and his teammates. Değirmentepe Höyük, starting from the Middle Ages; Historical artifacts belonging to the Roman, Byzantine, Iron - Bronze Age and Chalcolithic (Obeyd period) period were unearthed. In addition to these archaeological artifacts, bone fragments and teeth belonging to many terrestrial animals were found. Cafer Höyük excavations, located 40 km northeast of Malatya province, are; Professor between 1979-1986. Dr. It was conducted by Jacques Cauvin and his teammates. The Neolithic period is dominant in the mound. Agricultural tools and skeletons belonging to the Byzantine period were brought to the surface during excavations. The research material consists of bone fragments and teeth belonging to large terrestrial animals unearthed during the excavations of Değirmentepe and Cafer Höyük. Within the scope of the study, the teeth of terrestrial animals were examined paleontologically. The groups that these terrestrial animals that lived in ancient times were systematically included in were identified and listed. Comments have been made about living environments by taking into consideration their diet.

Keywords: *Değirmentepe -Cafer Höyük, Taxonomy, Paleontology, Environment.*

Giriş

Karakaya Barajı, Diyarbakır ili Çüngüş ilçesi sınırları içinde, Fırat Nehri üzerinde, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bir parçası olarak elektrik enerjisi üretimi amacıyla 1976-1987 yılları arasında inşa edilmiştir (Fotoğraf 1). Barajın yapılmasıyla birlikte birçok köy boşaltılmıştır. Baraj inşaatı sırasında baraj gölü oluşumu başlayınca bölge sular altında kalacağından dolayı, 1979-1986 yılları arasında bölgede bulunan Değirmentepe Höyük, Cafer Höyük, Pirot Höyük, Köşkerbaba Höyük ve İmamoğlu Höyüklerinde Kurtarma kazıları başlatılmıştır (Esin ve Harmankaya, 1985; 55)

Fotoğraf 1. Karakaya Barajının Günümüzdeki Görüntüsü (<https://mapio.net/pic/p-2687272/>).

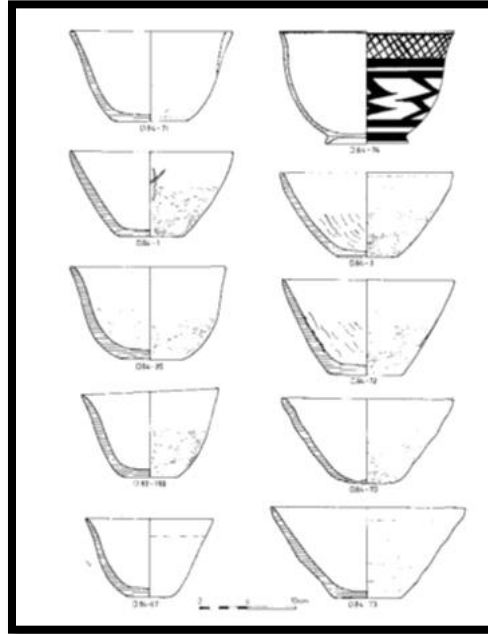

Malatya ili Battalgazi İlçesi'ne bağlı Adagören Köyünün kuzeyinde yer alan Değirmentepe Höyük, bir Kalkolitik dönem yerleşim alanıdır. 1978-1987 yılları arasında Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında yapılan kazılarda tekli, ikili ve üçlü küp mezarlar, kerpiç sanduka mezarlar, toprak mezarlar bulunmuştur. Değirmentepe Höyükte, hayvan motifli mühür

baskılar ve kaplar, insan figürlü kulp baskıları ve çanak-çömlek gibi Obeyd kültürünü (MÖ 5900 - 4300) yansıtan buluntular gün yüzüne çıkarılmıştır (Şekil 1; Esin ve Harmankaya, 1985; 61-62).

Cafer Höyük, Malatya ilinin 40 km kadar kuzeydoğusunda Değirmendere kıyısında yer alır. Kazı çalışmaları, 1979-1986 yılları arasında Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (CNRS) tarafından Prof. Dr. Jacques Cauvin başkanlığında yapılmıştır. Cafer Höyük'ün uyarlanmış radyoaktif yaşı MÖ 8.450 - 7.180 olarak tarihlendirilir (Cauvin, 1983; 65-66). Cafer Höyük'te Neolitik dönem baskındır. Kazılarda; orak, kazıyıcı, çapa gibi tarım aletleri ve Bizans dönemine ait mezarlarda ise iskeletlerin yanında demir, bronz, cam gibi nesnelere yapılmış kolyeler, küpeler, bilezikler ve yüzüklerde bulunmuştur (Cauvin, 1983: 65-66).

Şekil 1. Kalkolitik Obeyd evresine ait çeşitli kaplar (Esin ve Harmankaya, 1985; 79).

Çalışma materyalini Değirmen Tepe Höyük ve Cafer Höyük kazılarında çıkarılan memeli gruplarına ait dişler ve iskelet parçaları oluşturmaktadır. Cafer Höyük kazılarında 11 hayvana ait toplam 132 adet diş ve bu hayvanlara ait iskelet kalıntıları, Değirmen Tepe Höyük kazılarında ise 47 hayvana ait toplam 569 adet diş (yanak dişleri / molarlar) ve iskelet kalıntıları yüzeye çıkarılmıştır. Bu çalışma kapsamında, hayvan kemikleri ve dişleri taksonomik açıdan incelenerek Artiodactyla, Perissodactyla ve Proboscidea takımları tanımlanmıştır. Cins ve tür tanımlamasına gidilmemiştir. Odontolojik özellikleri bakımından da değerlendirilen bu memeli takımlarının, beslenme ve yaşam şekilleri göz önünde bulundurularak habitatları hakkında yorum analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Dişler iskeletin dış çevre ile doğrudan temasının bir parçasıdır. Birçok kara memelisi ve insanın da içinde bulunduğu canlı gruplarının çevreye uyumu ve yaşam tarzı hakkında önemli bilgiler sunar. Dişler sert ve dayanıklı yapıları sebebiyle, ölüm sonrasında vücudun diğer kısımlarına oranla daha dirençli ve sağlam bir yapı sergiler (Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015; 33). Memeli gruplarında dişler, canlının beslenme diyetine göre odontolojik olarak farklı özellikler gösterirler. Farklı memeli gruplarında dişler oldukça ayırtman olup, yaşayan ve fosil memelilerin belirlenmesinde temel araçları oluştururlar. Memelilerde; incisiveler, canin, premolerler ve molerler olmak üzere dört temel diş çeşidi görülür. Genellikle ağzın ön kısmındaki incisiveler kesme ve kırma, caninler delme ve tutma, premoler ve molerler yiyeceği ezme ve öğütme için kullanılır.

Perissodactyl ve Artiodactyl takımını oluşturan memeli gruplarının birçoğu herbivor diyete sahiptirler. Bu takımın üyeleri çoğunlukla bitkiyle beslenirler ve genellikle caninlerini (köpek dişlerini) kaybetmişler ya da küçülmüşlerdir. Bitkisel maddeyi ezme ve öğütme için yanak dişleri geniş ve oldukça yassıdır. Otçul diyete doğru yönelmiş memelilerde sert hücre duvarlarını kırmak için yanak dişleri genellikle hypsodont (yüksek taçlı) ve köksüzdür.

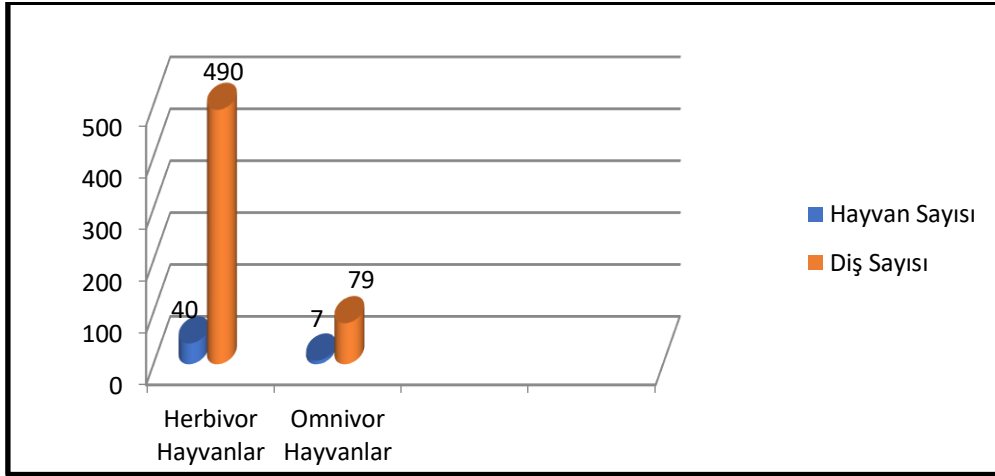
Bitki materyalinin aşındırıcı etkisi dişleri çabuk aşındırır yani taşlar ne kadar yüksek olursa o kadar uzun süre kullanılırlar. Occlusal yüzey (dişin çiğneme yüzeyi) düzgün olmayan bir şekilde aşınır. Perissodactyl takımına ait üyelerde tüberküller sırtlar halinde birleşmiştir. Bu uzamış sırtlara loph, bu tür dişlere ise lophodont dişler denir. Sırtlar bitki materyalinin öğütülmesi için aşındırıcı yüzeyler oluştururlar. Artiodactyllerde tüberküller hilal şekilli olup selenodont dişleri karakterize ederler (Suata Alpaslan, 2019; 219).

Değirmentepe Höyük Kazısında Ortaya Çıkarılan Hayvan Kemikleri

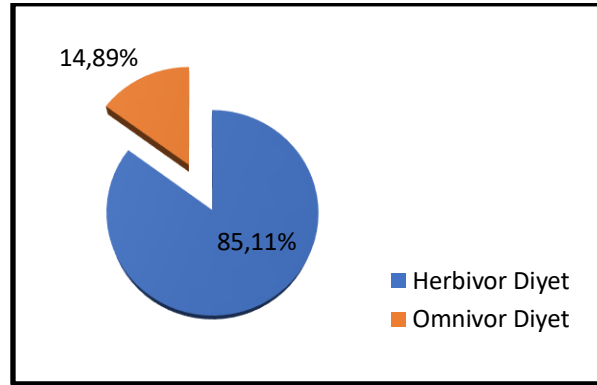
Değirmentepe Höyük kurtarma kazısı esnasında Neolitik Çağdan Kalkolitik Çağa kadar uzanan dönemlere ait (Obeyd dönemi) çeşitli tarihi eserler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu tarihi eserlerin yanında Obeyd kültürü (MÖ 5900 - 4300) döneminden hayvan kemikleri de bulunmuştur. Hayvan kemikleri üzerinde ilk incelemelerde evcil köpekle birlikte en çok koyun ve keçi kemiklerine rastlandığı literatürde rapor edilmiştir (Esin ve Harmankaya, 1985; 65). Değirmentepe Höyük 47 hayvana ait 569 diş ile temsil edilir.

Değirmentepe Höyükte bulunan hayvan iskeleti kalıntıları ve odontolojik diş özellikleri incelendiğinde, bu hayvanlardan tamamının (47'si) taksonomik olarak Artiodactyla takımına ait olduğu saptanmıştır. Artiodactyla takımı, toynaklı memelilerin "çift-toynaklı" ungulatlar grubunda yer alır ve çatal toynaklıdır. Büyük bir çoğunluğu herbivordur, ancak az da olsa bir kısmı omnivor diyete sahiptir. Değirmentepe Höyük Artiodactyla buluntularından 40 hayvan (490 moler diş) herbivor (%85,1), kalan 7 hayvan (79 moler diş) ise omnivor (%14,89) beslenme şekline sahiptir (Grafik 1 ve 2; Fotoğraf 2 ve 3).

Grafik 1. Değirmen Tepe Höyük herbivor ve omnivor diyetle sahip Artiodactyla takımındaki toplam diş ve hayvan sayılarının grafiksel gösterimi.

Grafik 2. Değirmen Tepe Höyük herbivor ve omnivor diyetle sahip Artiodactyla takımının yüzde dağılım grafiği.

Fotoğraf 2. Değirmen Tepe Höyük omnivor diyetle sahip D84-161-III-V-a.k-14-2 nolu örneğe ait molar bir dişin görünümü.

Fotoğraf 3. Değirmentepe Höyük herbivor diyeteye sahip D79-15J-I-V-AE-76-1 nolu örneğe ait üst çene dişlerinin görünümü.

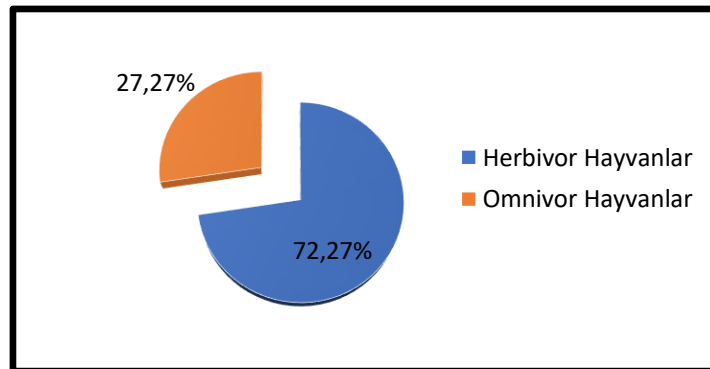

Cafer Höyük Kazısında Ortaya Çıkarılan Hayvan Kemikleri

Cafer Höyük Neolitik dönemden Bizans dönemine kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Cafer Höyük'ün uyarlanmış radyoaktif yaşı MÖ 8.450 - 7.180 olarak rapor edilmiştir (Cauvin, 1983; 65-66).

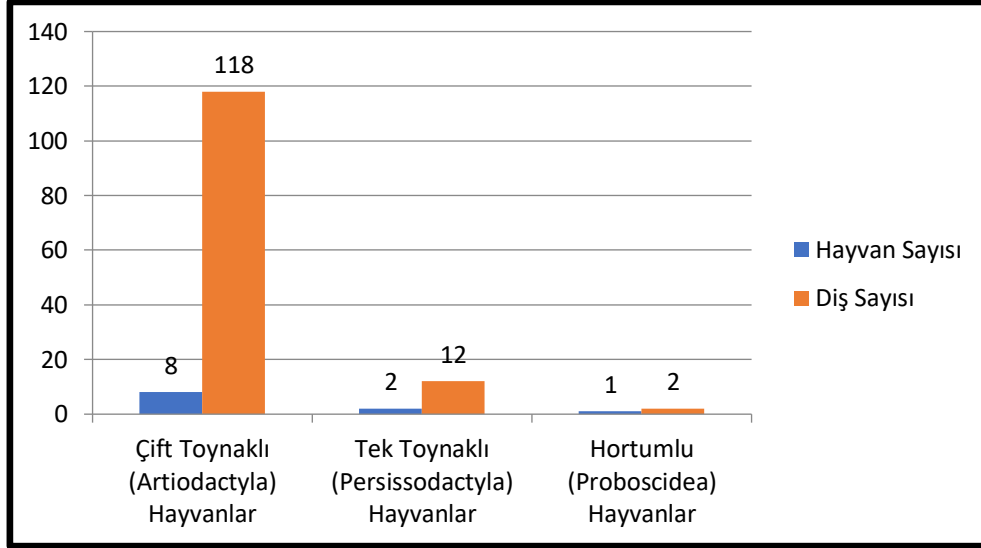
Cafer Höyük kazıları esnasında toplam 11 hayvana ait kemik parçaları ve 132 tane diş (yanak dişleri / molarlar) gün yüzüne çıkarılmıştır. Cafer Höyük buluntularından 8 hayvan (%72,72) herbivor kalan 3 hayvan ise (%27,27) omnivor beslenme şekline sahiptir (Grafik 3).

Grafik 3. Cafer Höyükte herbivor ve omnivor diyeteye sahip Artiodactyla, Perissodactyla ve Proboscidea takımlarının yüzde dağılım grafiği.

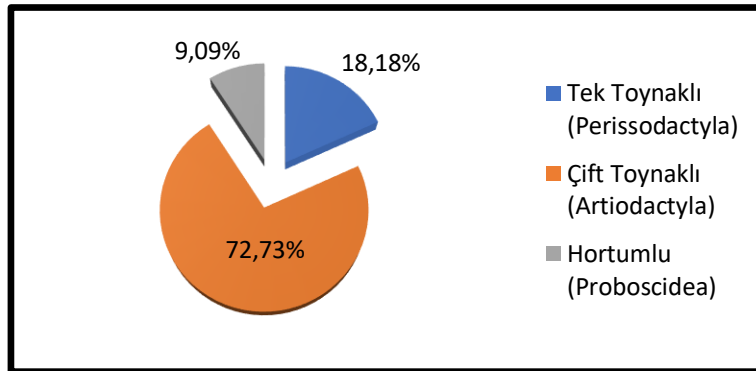

Cafer Höyük hayvan kalıntıları; 8'i (118 molar diş) Artiodactyla (% 72,73), 2'si (12 molar diş) Perissodactyla (% 18,18) ve kalan 1'i ise (2 molar diş) Proboscidea (% 9,09) takımlarından oluşmaktadır (Grafik 4 ve 5, Fotoğraf 4 - 7). Cafer Höyük takımlarına ait molar dişlerinin çiğneme yüzeyleri incelendiğinde herbivor diyetin baskın olduğu gözlenmiştir.

Grafik 4. Cafer Höyük Artiodactyla, Perissodactyla ve Proboscidea takımlarına ait toplam diş ve hayvan sayılarının grafiksel gösterimi.

Grafik 5. Cafer Höyükte Bulunan Hayvanların Takımlara Göre Yüzdelerle Dağılımı

Fotoğraf 4. Cafer Höyük herbivor diyetine sahip C.80-17F-74-1-18-2 nolu örneğe ait (Artiodactyla) molar bir dişin görünümü.

Fotoğraf 5. Cafer Höyük herbivor diyete sahip C-85-16G-I-X-ag-2--2 nolu örneğe ait (Perissodactyla) molar bir dişin görünümü.

Fotoğraf 6. Cafer Höyük omnivor diyete sahip C-20.05.82-MH-46-A3-1 nolu örneğe ait (Artiodactyla) molar bir dişin görünümü.

Fotoğraf 7. Cafer Höyük herbivor diyete sahip D79-18F-3-1 nolu örneğe ait (Proboscidea) molar bir dişin görünümü.

Sonuç

Karakaya Barajı, Diyarbakır ili Çüngüş ilçesi sınırları içerisinde, Fırat Nehri üzerine, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bir parçası olarak elektrik enerjisi üretimi amacıyla 1976-1987 yılları arasında inşa edilmiştir. Baraj inşaatı sırasında bölge sular altında kalacağından dolayı Anadolu'nun ilk yerleşim alanları arasında yer alan bu bölgede 1979-1986 yılları arasında kurtarma kazıları yapılmıştır.

Malatya İli Karakaya barajı kurtarma kazıları kapsamında gerçekleştirilen kazılar Değirmentepe ve Cafer Höyük'ten oluşmaktadır. Değirmentepe Höyük Doğu Anadolu'da ilk yerleşim merkezlerinden birisidir. Değirmentepe ve Cafer Höyük kazı çalışmaları esnasında yüzeye çıkarılan büyük karasal hayvanlara ait kemik parçaları ve dişleri çalışma materyallerini oluşturmaktadır. Bu çalışma ile karasal memeli gruplarına ait dişler paleontolojik açıdan incelenerek; Artiodactyla, Perissodactyla ve Proboscidea takımları tanımlanmıştır. Cafer Höyük buluntuları (11 adet hayvana ait toplam 132 adet diş kalıntılarından) Artiodactyla, Perissodactyla ve Proboscidea takımından, Değirmentepe Höyük buluntuları ise (47 adet hayvana ait, toplam 569 adet diş kalıntılarından) sadece Artiodactyla takımından oluşur. Cafer Höyükte bulunan hayvan kemiklerinin 8'i; 118 diş ve çene ile çift toynaklı (Artiodactyla), 2'si 12 diş ve çene ile tek toynaklı (Perissodactyla) ve 1'i ise 2 adet alt çene dişleri ile hortumlular (Proboscidea) takımına aittir.

Cafer Höyük Proboscidean örneği üzerinde yapılan sistematik çalışmalar sonucunda, bu örneğin Asya fili (*Elephas maximus*) türü ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu çalışma kapsamında ve yukarıdaki veriler ışığında Anadolu'da günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce Asya fillerinin (*Elephas maximus*) var olduğu ve yaşadığı anlaşılmaktadır (Suata Alpaslan ve Ertaş, 2019; 47).

Cafer Höyük ve Değirmentepe'de bulunan hayvan iskeletlerine ait dişler beslenme çeşitliliği açısından incelendiğinde; %82,76 oranında herbivor diyete, %17,24 oranında ise omnivor diyete sahip olduğu tespit edilmiştir. Takım bazında dişler incelendiğinde araştırma alanında Artiodactyller %94,83, Perissodactyller %3,44 ve Proboscidea'lar %1,72 oranında temsil edilmektedir. Bu oranlara bakıldığında takımın üyeleri çoğunlukla herbivor diyete sahiptir yani bitkiyle beslenirler. Bitkisel maddeyi ezmek ve öğütmek için yanak dişleri geniş ve oldukça yassıdır. Artiodactyller, Perissodactyller ve Proboscidealar büyük karasal memelilerdir. Bunların bir çoğu açık habitatları tercih etseler de, az bir bölümü ise su kıyıları dahil olmak üzere tüm habitatlarda bulunabilirler. Ortam bakımından ise ormanlık ve uzun yoğun bitki örtüsüne sahip otlak alanları tercih ettikleri söylenebilir.

Kaynakça

- BIÇAK, Saadet, SUATA ALPASLAN, Fadime; “Zeytinli Ada İskelet Topluluğunun Diş ve Çene Patolojisi Açısından İncelenmesi”, Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi, 36/5, 2015, s. 32-46.
- CAUVİN, Jacques; “1982 Cafer Höyük Kazı Raporu”, V. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1983 İstanbul, s. 65-66.
- ESİN, Ufuk, HARMANKAYA, Savaş; “1984 Değirmentepe Kurtarma Kazı Raporu”, VII Kazı Sonuçları Toplantısı, 1985 Ankara, s. 53-87.
- SUATA ALPASLAN, Fadime, ERTAŞ, Fatih Kerim; “Cafer Höyük Proboscidea Fosilinin Taksonomik İncelemesi”, 3. Uluslararası Sanat, Estetik Sempozyumu ve Sergisi, 4-6 Nisan Gaziantep Üniversitesi, 2019 Gaziantep, s. 38-48.
- SUATA ALPASLAN, Fadime; “Perissodactyl ve Artiodactyl Takımlarının Odontolojik Özellikleri”, Atlas 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 28-30 Haziran, 2019 Sivas, s. 219-225.
- <https://mapio.net/pic/p-2687272/> E.R.: 21.04. 2020, 01:35.

Makalenin Geliş Tarihi: 25 Mayıs 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 16 Haziran 2020

BUSINESS ANGELS IN TURKEY: THEIR EMERGENCE AND DEVELOPMENT TÜRKİYE'DE MELEK YATIRIMCILAR: DOĞUŞLARI VE GELİŞİMLERİ

*Sinem Ulutürk Cinbiş**

Öz

Bu makale, Türkiye'de melek yatırımcıların başlangıç aşaması, yasal tanımlarının oluşumu, niteliklerinin gelişimi, melek yatırımcılara özel teşvikler ve şartları çerçevesinde nasıl doğduğunu ve bu yatırımcıların lisanslı melek yatırımcı sayısı, eğitim düzeyleri, meslekleri, yaşları ve yatırımcı olma nedenleri temelinde niceliksel ve niteliksel olarak nasıl değiştiklerini analiz ederek girişimcilik literatürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu makale akademik olarak literatürü genişletirken, daha kapsamlı çalışmalar için üç ana başlık önerisine ışık tutmaktadır: (i) lisanslı iş meleklerinin artan oranında 2016'dan bu yana süren dramatik düşüşün ardında yatan nedenler, (ii) birincil ve ikincil yasal düzenlemelerde tanımlanarak lisanslı melek yatırımcılara sunulan teşvik ve destek mekanizmalarının işlevselliği ve (iii) Türkiye'deki melek yatırımcıların daha ayrıntılı profillerinin çalışılması ihtiyacı.

Anahtar Kelimeler: *Melek yatırımcı, Türkiye, melek yatırım.*

Abstract

This paper aims to contribute to the entrepreneurship literature through analyzing how business angels were born with regards to its initial phase, the formation of legal definitions, the development of qualifications, incentives for business angels and their conditions; and how it was developed in terms of its quantitative and of qualitative changes based on licenced angel investor numbers, their educational level, professions, age distribution and reasons for being an investor in Turkey. While this paper academically broaden the literature, it also shed lights on three major topic recommendations for more comprehensive further studies: (i) the reasons lying behind the dramatic decrease since 2016 in the increasing rate of the licenced business angels, (ii) Functionality of incentives and support mechanisms offered to licenced angel investors as defined in primary and secondary legal regulations, and (iii) More detailed profiles of angel investors in Turkey

Keywords: *Business Angel, Turkey, angel investment.*

* *Bilkent University, Graduate School of Economics and Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, uluturk@bilkent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8475-4026.*

Introduction

Since 2010, angel investment has started to be discussed in Turkey as a separate financial instrument that can create opportunities for the development of entrepreneurs and therefore the entrepreneurial culture.

Considering its conceptual, perceptual and historical background, there are claims in the literature that the beginning of angel investments have traced back to those who funded the ventures and travels of Marco Polo in the 13th century or Christopher Columbus in the 15th century (Morrisette, 2007: 53; Benjamin and Marguis, 2001). It can be stated that the ground of angel investments as we understand it today is undoubtedly based on the early stage financiers in the birth of small firms that created more employment in Europe with the influence of the entrepreneurial and innovation-oriented economy in the USA since 1970s and in parallel to it in Europe (Edelman et.al , 2017). It is known that angel investors played an active role in the initial establishment and activities of Facebook, Apple, Twitter, Uber and many other world's largest multinational companies and/or applications that transforms the relationships between people, the meaning of socialization, and code of works in different part of the world. The angel investors, therefore, influence the everyday lives of people with the power of investing destructive and innovative ideas and products.

Angel investor basically provides the needs of access to finance, experience and training on business in different forms during the early stage -when the entrepreneur develops his product or service.

Within this context, this article aims to analyze how business angels were born with regard to its initial phase, the formation of legal definitions, the development of qualifications, incentives for business angels and their conditions; and how it was developed in terms of its quantitative and of qualitative changes in licenced angel investor numbers, distribution according to their educational level, professions and age and reasons for being an investor in Turkey.

In the context of the emergence of angel investment, this article will examine the intellectual and operational aspects of investment networks, when and how it was defined in the legal regulations, characteristics of angel investors and what they can provide and, supports and incentives provided by public bodies to the angel investors. Subsequently, through a quantitative analysis of the angel investment; (i) changes in the figure of licensed angel investors in Turkey, (ii) year by year differentiation of the qualitative properties -such as training, profession, age, preferences of being an investor- will be assessed.

The aim of this article is to contribute to the development of the limited number and inadequate scope of the literature regarding the emergence and development of the "angel investment," create a preliminary resource for researchers that are academically interested in

angel investment process in Turkey and to shed light on the topic by pointing the possible areas for further research.

Emergence Of Angel Investment In Turkey

Initial discussions on angel investment concept in Turkey is dated back to the beginning of 2000s. Ankara-based METUTECH–Business Angels Network (METUTECH-BAN) established by METU Alumni and consecutively, Etohum and Galata Business Angels Network, which started their activities based in Istanbul brought together the names which pioneered the concept of angel investing and, leded the creation of collective awareness and consciousness on this topic.

METUTECH-BAN, one of the first networks in the entrepreneurship ecosystem, was established in 2007 as an association with the support of METU and METU Technopolis in Ankara, in order to enable successful business people who have been METU alumni to make 'investments' Its influence has expanded in the following periods and METUTECH-BAN started to accept investment companies' representatives as its members. Even though METUTECH-BAN has been founded with the primary mission of building a bridge between value-added initiatives and investors, its vision is to support the ecosystem by making the initiatives that will shape the future of Turkey meet with investors (METUTECHBAN webpage). Its defined targets -in the widest context- are to provide opinions and suggestions on national R&D and innovation policy, to assist R&D based and technology entrepreneurs with different -such as education, mentoring, financial and networking- support mechanisms. In this framework, METUTECH-BAN's activities include entrepreneur monitoring, organizing mentoring, networking, training and investor-entrepreneur meeting activities for entrepreneurs. While carrying out its activities, it can be stated that the power of METUTECH-BAN in the ecosystem was formed during its active periods when it increased its cooperation with various Technopolis (especially METU, Bilkent, Hacettepe, Gazi and Ankara University Technoparks and Technology Development Regions Association) organizations. It can be observed that, METUTECH-BAN, which has been established in 2007 in Ankara as a nonprofit organization with the legal status of association, has diminished its activity and investments after 2015

Another establishment, that led to the formation of angel investment concept in Turkey - particularly in İstanbul- and considered as one of the most important actors in ecosystem is Etohum. In 2008 to support early stage initiatives focused on e-commerce, Etohum was established as a for-profit corporation. Since its establishment, it has provided various training and mentorship opportunities for entrepreneurs, by organizing a series of seminars, panels and investor pitch days. That is mainly how Etohum has helped the development of entrepreneurship ecosystem since its very early stages and it still guides the entrepreneurs and brings them together with investors. Even though Etohum's organization, business model and activities have changed within the past years, it also has led the very first angel investments in Turkey via the investors' club it has founded ((Business Angels) Reports of the Ministry of

Treasury and Finance, February 2014). In the 6th year following its establishment, Etohum was pointed out in the reports of Undersecretariat of Treasury (in the period of February 2014-2018) as one of the accredited business angels networks ((Business Angels) Reports of the Ministry of Treasury and Finance. 2013-2014-2015-2016-2017-2018).

Establishment decision of Galata Business Angels Network – GBA is dating back to 2009, which is based in İstanbul and one of the most active networks in Turkey especially through its international parts, whose purpose of foundation and business model is to meet entrepreneurs with angel investors (GBA webpage). It was modeled as a platform in 2010, however, it started to continue its activities in the current status of non-profit association in 2011. Although GBA does not have a profit orientation, its investment focuses are digital and innovative business ideas (GBA webpage). Together with the founders of the leading ventures that were established and received investments -such as Gittigidiyor, Yemeksepeti, Pozitron- in Turkey, top executives in charge of the major companies and organizations that lead various sectors such as banking and insurance are amongst the GBA's members (GBA webpage). Besides its memberships to USA and Europe-based international angel investor networks, GBA's core building block, which also has partnerships with different international networks, is undoubtedly the "smart capital" (GBA webpage) -about which various examples in literature and in real world can be found on its transformation into a more valuable asset than access to finance- it can provide through its members with significant past experiences.

In addition to METUTECH-BAN and Etohum, indicated -in different periods- as accredited business angel networks, GBA has been also one of the major organizations that contributes to the defition and awareness of angel investment concept and the development of the entrepreneurship ecosystem in Turkey.

Angel Investment Legislations

The conceptualization of 'angel investment' and 'business angels' within the entrepreneurship policies' axis in legislations have been traced back to the period between second half of 2011 and the first half of 2012.

In 2011, the Minister of Science, Industry and Technology of that period, Nihat Ergün started to draw public attention to the concept and underlined the necessity of monitoring and screening the facilities of business angels as significant actors to develop the entrepreneurial climate of the country with his folowing words (Hürriyet, November 2011):

"There are business angels in the world who lead and support young entrepreneurs. Concept business angels is also developing slowly in Turkey. But you know, Azrael is also an angel. I mean, not like Azrael. "Let me take possession of a company right away, let me get it merged in me, let it be mine, let only me make a profit of it" is not acceptable. Not in that way. This (behavior) cannot be named as angelic then. It becomes an angel and but like Azrael."

On different occasion, public authorities has repeatedly indicated the possibility of abusing the angels' power to kill a Startup as a major risk inherent within angel investment concept, which has been slowly developing in Turkey (İHA, Aralık 2011; Haziran 2012; Milliyet, Şubat 2013).

This risk undoubtedly required the definition of the concept in legal legislation, determining the limits of what the entrepreneur could ask for, in line with its definition, and creating it with the relevant audit and incentive mechanisms within this framework.

As a result of public efforts, revisions were made in two relevant Laws by the end of the first half of 2012 and "angel investor" in literature was conceptualized as "individual participation investor – BKY" in Turkish legislation:

(i) Law on the Organization and Duties of the Undersecretariat of Treasury, Article: Annex 5, Law No: 4059, Date of Acceptance: 13/06/2012

(ii) Income Tax Law, Provisional Article 82, Law No: 193, Date of Acceptance: 13/06/2012

Along with the first of these changes, (a) a license mechanism has been defined for the investors, (b) accreditation of business angel networks has been targeted for the operation of this mechanism, (c) the monitoring and supervision of these angel investors and angel networks has been foreseen, (d) commercial conditions to benefit from the state subsidies has been set for investors, (e) it has been declared that the scope, boundaries and activities of the state subsidies will be determined and (f) it has been emphasized that additional arrangements can be made to support and develop BKS and, the powers of all listed duties have been legally granted to the Undersecreteriat of Treasury.

Additionally, with an amendment to the Income Tax Law, the investment conditions of business angels and the incentives to be provided to angel investors who fulfill these conditions were defined.

Following those, 2 different secondary legislations, which summarize the issues regarding the implementation details, have been legislated and entered into force:

(iii) Regulation on Individual Participation Capital published in the Official Gazette dated 15/02/2013 and numbered 28560, and

(iv) "From Ministry of Finance and Undersecretariat of Treasury: Communique on Individual Participation Investor Discount" published in the Official Gazette dated 21 August 2013 and numbered 28742.

In terms of definition, the "angel investment", which is generally referred to as "a financial tool for startups or growth-stage enterprises that have difficulties in accessing finance due to its high risk" in the Law (i), has been further defined in the BKS regulation (iii) and has been

specifically defined as “real person/people, who transfer their personal assets and/or experience and knowledge to companies at the startup or growth stage.”

Qualifications of Business Angels

Within the framework of primary and secondary legislations in Turkey listed above, business angels (BKS) are expected to provide the following qualifications:

1. To have a high income or wealth: The limits of such wealth or income (as a license condition) are determined as follows (iii - Regulation, article 5): (i) For the last two calendar years before the license, an annual gross income expressed as the sum of the gross amount of the income items in the annual income tax declaration of 200.000 TL or more, (ii) Investors whose total value of personal wealth consisting of all kinds of securities and real estate assets they own at the time of application is 1.000.000 TL and above.

By adding a comprehensive exemption to these limits, it has been explained that “the real estate of residence or any loan obtained by mortgaging this property, the rights arising from insurance contracts and the sums that can be received as death indemnities or retirement grants through the financial rights earned through pension premium payments will not be taken into account in the calculation of personal wealth.”

2. Experienced investors;

The limits of the ‘experience’ in the relevant secondary legislation are drawn as follows: (i) To have at least two years of work experience as a fund or portfolio manager in banks and financial institutions, or as a manager or equivalent position or higher in the small and medium-sized enterprise finance, project finance or corporate finance units of banks and financial institutions, or venture capital companies, including venture capital investment trusts or, (ii) Deputy general manager or a similar position or higher in a company with a turnover of at least 25.000.000 TL per year for at least two years in the last five years before the license is obtained, or (iii) Those who have been a member of one of the Business Angel Networks for at least one year before licensing and who are partners as angel investors in at least three non-public companies with the qualifications specified in Article 26 during the application, or (iv) Those who have at least two years of experience in domestic incubation centers or technology development centers established to support companies in the early or growth stages and who have put at least 20,000 TL capital in each of at least three companies in the initial or growth stages in these centers.

In addition to these features shaped within the legal framework, it is possible to say that angel investors have 3 basic personality traits:

(i) Angel investors are ready to share regardless of what their capitals are - finance, human resources, experience- with Startups.

(ii) The rationale and motivation behind their tendency to share the capital is to help the commercial success of a Startup's product or service.

(iii) Angel investors are those who are open to taking risks and who want to create a commercial value against this risk.

Despite the risk that they may cause Startups with high added value to die before they develop by abusing their power, it is aimed to help minimize the risks with certain incentives, as well as to monitor their facilities by creating an audit mechanism.

Incentives for Business Angels and Their Conditions

The incentives for business angels to encourage the development of angel investments in Turkey and their conditions is primarily defined within the scope of temporary article 82 of Income Tax law as follows:

- (i) "Business Angels can deduct 75% of the amount of the shares they have calculated according to the valuation provisions of the Tax Procedure Law dated 21/01/1961 and numbered 213 in the period when the shares are acquired from their earnings and returns.
- (ii) Within the scope of research, development and innovation programs identified by the Ministry of Science, Industry and Technology, The Scientific and Technological Research Council of Turkey, and Small and Medium Enterprises Development Organization of Turkey, this rate is 100% for business angels who participated in Startup companies whose project has supported in the last five years from the date of application to the Undersecretariat for tax support.
- (iii) Annual discount amount cannot exceed 1.000.000 TL. "

The terms of this support defined on " From the Ministry of Finance and Undersecretariat of Treasury: Communiqué on Individual Participation Investor Discount", published in the Official Gazette dated 21 August 2013 and numbered 28742 are as follows (Article 2): (i) "Being a full taxpayer real person, (ii) Obtaining an individual participation investor license from the Undersecretariat of Treasury before acquiring the participation shares, (iii) Holding the shares of a fully liable joint stock company for two full years (730 days), (iv) Investing in areas determined by the Undersecretariat according to the Regulation on the Individual Participation Capital and finding this investment in compliance with the legislation by the Undersecretariat "are required.

Development Of Angel Investment In Turkey

Since 2013 following the creation of angel investment laws and legislations, quantitatively and qualitatively change on the set of angel investors in Turkey are stunning.

Table 1 summarizes the relevant data combined by the author himself from the Ministry of Treasury and Finance reports of seven years between 2013 and 2019. As indicated in Table 1, considering the changes in the number of licensed angel investors over the years, 155 angel investors have registered and received their licenses as of the end of 2013, after the BKS license system was defined in the relevant laws and secondary legislations.

Compared to the number of licensed angel investors reached at the end of the following years, this number increased by 77% at the end of 2014, 121% at the end of 2015, 165% at the end of 2016, 187% at the end of 2017, and 203% as of the end of 2018. According to data of 2019, it can be stated that this increase continues. Considering the increase rates between years, the number of angel investors increased by 77% between 2013-2014, 25% between 2014-2015, 19% between 2015-2016, 0.8% between 2016-2017, 0.5% between 2017-2018.

Table 1. Quantitative Change of Licensed Angel Investors in Turkey and Clustering According to Their Qualifications

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Number of Licenced Angel Investor (Total)	155	275	344	412	445	471	476
Distribution of Angel Investors According to Their Qualifications (Number of People)	Experienced=102 Have Wealth=86 Having High Income=6 Total=248	Experienced =103 Have Wealth =104 Having High Income =78 Total=285	Experience d =124 Have Wealth =129 Having High Income =103 Total=356	Experience d =139 Have Wealth =157 Having High Income =119 Total=415	Experience d =149 Have Wealth =169 Having High Income =127 Total=445	Experienced =158 Have Wealth =182 Having High Income =131 Total=471	Experience d =159 Have Wealth =183 Having High Income =134 Total=476

Source: Individual Participation Capital (Business Angels) Reports of the Ministry of Treasury and Finance (2013-2019)

It is seen that there is a 0.1% increase between 2018-2019 *. Within this framework, although the number of licenced business angels has increased more than 200% in total since its establishment in 2013, it has been observed that the rate of increase has decreased dramatically since 2016.

When the data of angel investors according to their qualifications defined in the laws and other secondary legislations (whether they are experienced, have wealth or have high income) are analyzed, it is observed that the wealthy people have been more than the angel investors

of other qualifications in the total number of angel investors since 2014. Besides, it can be stated that experienced angel investors took the second place (Table 1).

When the profiles of licensed angel investors, which are summarized in Table 2, are analyzed, it can be seen that (i) their educational status, (ii) occupations and (iii) age distributions differ.

Table 2. Education Status, Occupations & Age Distribution of Angel Investors in Turkey

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Education Status(Number of People)	PhD=22 Masters Degree=102 Bachelor Degree=97 High School=8 Primary School=1 Total=230	PhD =23 Masters Degree =128 Bachelor Degree =114 High School =7 Primary School =1 School =1 Total=273	PhD =30 Masters Degree=156 Bachelor Degree =145 High School =9 Primary School =1 Total=341	PhD =33 Masters Degree =182 Bachelor Degree =188 High School =10 Primary School =2 School =2 Total=415	PhD =34 Masters Degree =199 Bachelor Degree =168 High School=12 Primary School =2 Total=415	PhD =35 Masters Degree =211 Bachelor Degree =210 High School =13 Primary School =2 Total=471	PhD =35 Masters Degree =212 Bachelor Degree =214 High School =13 Primary School =2 School =2 Total=476
Occupations	Engineer=49 %İBusiness Administrator/BA=25% Economist=12% Lawyers=4% International Relations Expert=3% Other=7%	Enginer=46% BA=25% Economist=13% Lawyer=5% International Relations Expert=2% Architecture =2% Other=7%	Engineers=45% BA=26% Economist=14% % Lawyer=5% International Relations Expert=2% Architect=2% Statistician=1% Mathematician =1% Doctor=2% Other=2%	Social Scienrcer=44% Life Sciences=44% Other=12%	Social Sciences=44% Life Sciences=41% Other=15%	Social Sciences =41% Life Sciencesr=48% Other=11%	Social Sciences =41% Life Sciencesr=48% Other=11%
Age Distribution (Number of People)	20-25 =0 25-30 =3 30-35 =16 35-40 =43 40-45 =57 45-50 =43 50-55 =30 55-60 =29 60-65 =8 65-70 =5	20-25 =1 25-30 =2 30-35 =17 35-40 =47 40-45 =71 45-50 =53 50-55 =39 55-60 =32 60-65 =14 65-70 =8	20-25 =1 25-30 =4 30-35 =20 35-40 =63 40-45 =83 45-50 =68 50-55 =53 55-60 =38 60-65 =14 65-70 =8	20-25 =2 25-30=4 30-35 =23 35-40 =70 40-45 =103 45-50 =80 50-55 =60 55-60 =42 60-65 =17 65-75=13	20-25 =2 25-30=4 30-35 =27 35-40 =74 40-45 =110 45-50 =84 50-55 =63 55-60 =47 60-65 =19 65-75=15	20-25 =2 25-30=5 30-35 =29 35-40 =82 40-45 =114 45-50 =89 50-55 =64 55-60 =48 60-65 =23 65-75=15	20-25 =2 25-30=5 30-35 =30 35-40 =85 40-45 =115 45-50 =89 50-55 =64 55-60 =48 60-65 =23 65-75=15

Source: Individual Participation Capital (Business Angels) Reports of the Ministry of Treasury and Finance (2013-2019)

Table 3. Reasons To Be Licensed and the Effects of Tax Reduction

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Why are you an angel	Innovative Business Opportunity - Moral Support= 24%	Innovative Business Opportunity - Moral Support = 18%	Innovative Business Opportunity - Moral Support = 18%	Innovative Business Opportunity - Moral Support = 19%	Innovative Business Opportunity - Moral Support = 19%	Innovative Business Opportunity - Moral Support = 21%	Innovative Business Opportunity - Moral Support = 21%
	Growth Potential - High Returns= 30%	Growth Potential - High Returns = 39%	Growth Potential - High Returns = 41%	Growth Potential - High Returns = 42%	Growth Potential - High Returns = 44%	Growth Potential - High Returns = 44%	Growth Potential - High Returns = 44%
	Material - Moral Support= 32%	Material - Moral Support = 27%	Material - Moral Support = 27%	Material - Moral Support = 26%	Material - Moral Support = 25%	Material - Moral Support = 24%	Material - Moral Support = 24%
	Evaluating Alternative Investment Opportunities= 14%	Evaluating Alternative Investment Opportunities = 16%	Evaluating Alternative Investment Opportunities = 14%	Evaluating Alternative Investment Opportunities = 13%	Evaluating Alternative Investment Opportunities = 12%	Evaluating Alternative Investment Opportunities = 11%	Evaluating Alternative Investment Opportunities = 11%
	Tax Advantage Not effective = 10	Tax Advantage Not Effective = 9	Effective Tax Advantage Bork = 10	Effective Tax Advantage Bork = 17	Effective Tax Advantage Bork = 18	Effective Tax Advantage Bork = 18	Effective Tax Advantage Bork = 18
	Became Less Effective Tax Advantage = 9	Became Less Effective Tax Advantage = 13	Became Less Effective Tax Advantage = 16	Became Less Effective Tax Advantage = 18	Became Less Effective Tax Advantage = 19	Became Less Effective Tax Advantage = 19	Became Less Effective Tax Advantage = 19
	Became Effective Tax Advantage = 49	Became Effective Tax Advantage = 56	Became Effective Tax Advantage = 76	Became Effective Tax Advantage = 89	Became Effective Tax Advantage = 96	Became Effective Tax Advantage = 99	Became Effective Tax Advantage = 99
It Became Very Effective Tax Advantage = 49	It Became Very Effective Tax Advantage = 64	It Became Very Effective Tax Advantage = 86	It Became Very Effective Tax Advantage = 101	It Became Very Effective Tax Advantage = 114	It Became Very Effective Tax Advantage = 203	It Became Very Effective Tax Advantage = 204	

Source: (Business Angels) Reports of the Ministry of Treasury and Finance (2013-2019)

Focusing on educational status of business angels in Turkey, two important data draw attention at first sight. The first is that there are primary and high school graduates among angel investors. The other is that the ones received bachelor and masters degrees have the highest rate. In addition, concentrating on their occupations, it is observed that they come from different backgrounds such as engineers, architects, lawyers, international relations experts, statistician, mathematicians. In addition, it can also be noted that those who have received life science and (with a very close percentage) social sciences degrees have a higher proportion than others.

Focusing on age distributions, when the total angel numbers are analyzed by years, the presence of angel investors can be seen between the ages of 20-25 and 25-30 as of the end of 2014. In addition, when the age distributions in the total number of angel investors are analyzed by years, it is interesting to note that the most angel investors in the 40-45 age range since 2013. Furthermore, 65+ of angel investors taking a license to contribute to the entrepreneurship ecosystem in Turkey might be highlighted as an important, but a minor point for the further researches. As indicated in Table 2, the density of angel investors in Turkey are between ages 35-50.

Table 3 above summarizes the answers the business angels in Turkey gave to the questions about their reasons to be investors and the effects of tax reduction on it. The reasons are classified into four main categories: (i) Innovative business opportunity - moral support, (ii) growth potential - high returns, (iii) material - moral support, and (iv) evaluating alternative investment opportunities. In this context, when angel investors are asked about their reasons (except for the 2013 when the licensing system was newly established), it is seen that they generally focus on the growth potential and high return in companies with the highest rate of investment. This is often followed by a "financial and moral support" response. In 2013 data, this order works in the opposite way. In looking at the percentages of the answers, it is seen that the third place is always "innovation business opportunity - moral support" and in the last place, "evaluating alternative investment opportunities" always comes. Moreover, when the tax effect is questioned in being a-licensed-angel investor, it is seen that the tax advantage (although the number of 'effective' and 'very effective' answers in 2013 is the same, in all other years) is always 'very effective'.

Conclusion And Recommendations

This study examines how angel investment was born in Turkey and developed quantitatively and qualitatively. Regarding its birth, the focus is on when and how it started through the leading angel investor networks in the ecosystem, how it was defined in legal regulations, the characteristics of angel investors, and the governmental support and incentives provided to them. Regarding its development process, it has been analyzed how angel investors differ by years based on several variables such as quantitative distribution by years and qualitatively - educational status, occupations, age distributions, reasons for being an investor.

This paper contributes to the literature in which there exist limited and inadequate number of studies about ‘angel investment in Turkey’ and additionally as a preliminary source it provides researches with the following three major topic recommendations for more comprehensive further studies:

(i) the reasons lying behind the dramatic decrease since 2016 in the increasing rate of the licenced business angels

Considering the overall picture between the years 2013-2019, although it might clearly be stated that angel investment has inspired interest in Turkey, the sharp decline in the increasing rates of angel investor numbers after 2016 can be pointed to any application deficiencies or inaccuracies in the license system. Academic researches of its details from different angles will surely be valuable in constructiong healthy and feasible social policies in the entrepreneurship axis.

(ii) Functionality of incentives and support mechanisms offered to licenced angel investors as defined in primary and secondary legal regulations

Among the reasons for the decrease in the increasing rate of licensed angel investors in recent years in Turkey, it might be considered that angel investors do not benefit from (summarized) incentives and supports sufficiently and / or are not adeqautely interested in them. In furher studies, the accuracy of this hypothesis might be tested by the help of different research methods. Even if no correlation is found, “how many investors have been using these incentives and supports offered to licensed angel investors since 2013, and to what extent” should be studied to empirically contribute to the literature and to provide a basis for further empirical research.

(iii) More detailed profiles of angel investors in Turkey

Due to the necessary of the disclosure of the angel investors profiles in Turkey as outlined in the legislations, studies in the literature about the profile of angel investors in Turkey is incomplete and insufficient. Whereas, studying the effects of investors profiles on decision-making process of investments, can contribute to identifying their performances and factors affecting their satisfactions. These points within the fields of industrial and organizational psychology can clearly important because that is how the policies modeled accordingly can be made, the investments can be accelerated and the entrepreneurship climate in Turkey can be developed.

As a result; considering its emergence and development, business angels in Turkey is considered one of the very new field and contains several academic research areas in itself for the young researches having interest in it.

References

- Benjamin, G. & Magulis, J. (2001). *The Angel Investor's Handbook*. Princeton: Bloomberg Press.
- Ederman, L., Manalova T. & Brosuh C. (2017). Angel Investing: A Literature Review. *Foundations and Trends. Entrepreneurship*, 13(4-5), 265–439.
- Ergün: Azrail Gibi Olmasın, (2011, 17 December). İhlas Haber Ajansı. Retrived from <https://www.ihha.com.tr/haber-ergun-azrail-gibi-olmasin-206326/>
- Etohum webpage. Retrived from <https://www.etohum.com/blog-tr/etohum-nedir/>
- From the Ministry of Finance and Undersecretariat of Treasury: Communiqué on Individual Participation Investor Discount, Official Gazette dated 21/08/2013 and numbered 28742.
- Galata Business Angels webpage. www.galatabusinessangels.com
- Income Tax Law (2012, 13 June). Provisional Article 82, Law No: 193.
- Individual Participation Capital (Business Angels) Reports of the Ministry of Treasury and Finance. 2013-2014-2015-2016-2017-2018 and 2019.
- İş Meleği Olurken Azrail'e Dönüşmeyin, (2011, 11 November). Hürriyet Newspaper Retrived from <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/is-melegi-olurken-azrail-e-donusmeyin-19490257>
- Law on the Organization and Duties of the Undersecretariat of Treasury (June 13, 2012). Article: Annex 5, Law No: 4059.
- Melek Yatırımcı Şeytanlık Yapmasın, (2013, 23 February). Milliyet Newspaper. Retrived from <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/melek-yatirimci-seytanlik-yapmasin-1672445>
- Metutech-Ban webpage. www.metutechban.org
- Morrisette, S. (2007). A Profile of Angel Investor. *Journal of Private Equity*, 10(3), 52-66.
- Regulation on Individual Participation Capital (Business Angel) (2013, 15 February). Official Gazette numbered 28560.
- Ulutürk-Cinbiş, Sinem (2017). Türkiye'deki Akredite Melek Yatırımcı Ağlarının Gelişiminin ve Karakteristik Özelliklerinin Analizi (Analyzing the Development and Characteristics of Accredited Business Angels Networks in Turkey). *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 1(1), 103-122.

Makalenin Geliş Tarihi: 22 Temmuz 2019

Makalenin Kabul Tarihi: 1 Mayıs 2020

INFLUENCE DE LA LITTÉRATURE FRANÇAISE SUR LA LITTÉRATURE DU TANZİMAT AU XIXe SIECLE*

19. YÜZYILDA FRANSIZ EDEBİYATININ TANZİMAT EDEBİYATINA ETKİSİ

*Ali Yağlı***

Öz

Uzun yıllar Türk edebiyatı farklı dil, kültür ve edebiyatların etkisi altında kaldı. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrası batılılaşma süreci her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da büyük hız kazandı. Avrupadaki teknolojik ve sosyal gelişmelere paralel olarak roman, tiyatro, şiir gibi edebi türlerde de büyük gelişmeler oldu. Batıya gönderilen elçiler ve aydınlar bu alanda ki yeniliklere öncülük ettiler. Roman, tiyatro, öykü, şiir, deneme gibi batılı edebi türlerin çevirileriyle başlayan süreç daha sonra benzerlerinin yazılmasıyla edebiyatımıza büyük katkı sağladı. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan literatür ve doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Tanzimat edebiyatı ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilerek elde edilen bilgiler sonucu ortaya çıkan verilerin çözümlemesiyle söz konusu başlık adı altında bir çalışma oluşturulmuştur. Bu bağlamda Tanzimat döneminin batılı anlamda siyasal, sosyal, kültürel ve edebi alanlarda ki değişim süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat Edebiyatı, Roman, Tiyatro, Şiir.*

Abstract

For many years Turkish literature has been under the influence of different languages, cultures and literatures. After the Tanzimat Edict, announced in 1839, the westernization process gained pace in literature as in every field. In parallel with the technological and social developments in Europe, literary genres such as novels, theater and poetry have also developed. The ambassadors and intellectuals who had been sent to the West have pioneered innovations in this field. The process, which

* Cet article est issu de la thèse de doctorat intitulée *Le roman turc au regard du roman français au XIXe siècle.*

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-0735-7331

started with the translation of western literary genres such as novels, theater, stories, poems, essays, later made a great contribution to our literature by the similar ones that had been written. In this study, literature and document analysis method that take part in the qualitative research method were used. A study has been formed under the title with the analysis of the data obtained as a result of the information obtained from the studies about the Tanzimat literature. In this context, the process of change in the political, social, cultural and literary fields of the Tanzimat period in the Western sense had been examined.

Keywords: *Tanzimat Literature, Novel, Theater, Poetry.*

Introduction

Les innovations commencées dans les domaines politiques, administratifs et sociaux apparaissaient également dans le champ littéraire et artistique de l'empire ottoman. Les jeunes qui avaient fait leurs études dans les écoles fondées sur le modèle occidental, jouaient un grand rôle dans les relations avec l'Occident. A la moitié du XVIIIe siècle la littérature du Divan a perdu son influence. Car, elle ne traduisait plus les sentiments et les pensées des hommes, elle ne pouvait combler les besoins du siècle ni par son langage ni par son contenu. Au cours des années, la poésie du Divan avait pris une forme qui n'était basée que sur les jeux de mot. C'est pourquoi la langue pure s'est perdue et les mots arabes et persans se sont multipliés. En Europe, parallèlement au développement technologique et social, a eu lieu un grand progrès dans les genres littéraires tels que le roman, le théâtre, la poésie et la critique. D'autre part, les œuvres occidentales ont influencé toute la littérature mondiale. Par contre, dans la littérature turque on ne connaissait pas encore le roman, qui progressait beaucoup en Occident ; au lieu de cela, on écoutait les contes populaires turcs.

D'ailleurs, l'objectif des contes était de divertir les gens et de leur en faire tirer la moralité. De même les représentations de *Karagöz-Hacivat* et *Meddah* prenaient la place du théâtre. Quoiqu'au milieu du XIXe siècle le roman et la nouvelle se soient développés sous l'influence de la littérature française, les contes de *Meddah* étaient la source de la plupart des nouvelles de ce siècle. Pourtant on peut dire qu'ils ont formé un pont entre le conte populaire et le roman et la nouvelle modernes. Les premiers romans et contes de caractère occidental paraissaient grâce aux traductions et aux imitations. A cette époque on ne peut pas parler d'une population ouverte aux genres littéraires occidentaux. Un autre problème qui retardait l'apparition du roman dans la littérature turque, c'est l'essence sociale de l'empire ottoman qui empêchait l'élévation de l'homme en tant qu'individu (Naci 1990: 502).¹ Après la promulgation du Tanzimat, on assiste à certains développements importants dans la condition politique et sociale de l'empire ottoman, et ces développements apparaissaient également dans le domaine littéraire.

La formation de la littérature du Tanzimat

Le 3 novembre 1839 occupe une place importante sur le plan de relations culturelles avec l'Occident dans l'empire ottoman. C'est à cette date que le sultan Abdülhamit fait promulguer

¹ C'est nous qui avons traduit les citations que'on a faites des auteurs turcs.

un firman dit *Gülhane Hattı Hümayun* (Tanzimat Fermanı) dans lequel on parle de la nécessité de prendre exemple sur la civilisation occidentale. Après la promulgation du Firman du Tanzimat, on assiste certains développements importants dans la condition politique et sociale de l'empire ottoman ; et ces développements paraissent également dans le domaine littéraire. A cette époque, une nouvelle génération cultivée connaît la littérature et la culture occidentales. La nouvelle formation littéraire construite par cette génération s'appelle la littérature du Tanzimat qui soutient généralement les idées et les conceptions occidentales dans ses œuvres (Özdemir 1980 : 18). Son premier devoir n'était pas seulement de préparer le peuple aux réformes politiques et sociales mais aussi de lui apprendre à penser de la façon occidentale . Mais les innovations dans la littérature du Tanzimat ont commencé avant la promulgation du Firman du Tanzimat (1839). Chaque nouveau genre littéraire qui est entré dans notre littérature après le Tanzimat apportait une nouvelle compréhension et de nouvelles idées ainsi qu'une nouvelle manière de s'exprimer. Ce n'est pas un événement simple, c'est une manifestation du changement radical de la littérature et de l'homme. Chaque genre emprunté à l'Occident représentait une tradition littéraire. Il suggérait également les conditions de la tradition littéraire dans laquelle il prenait place. Par exemple, le roman venait avec son sujet, avec sa tradition de description, avec sa technique de narration, avec son opinion sur le monde, avec sa composition, et avec ses métaphores (Filizok 1990: 87). Il faut remarquer que, dans la littérature du Tanzimat, l'étendue du roman est plus large que celles des autres genres littéraires occidentaux.

Les initiateurs

Les auteurs du Tanzimat ont établi le fondement de la nouvelle littérature turque. Les initiateurs les plus connus de cette nouvelle littérature sont Şinasi, Ziya Pacha et Namık Kemal. En tant que précurseur, Şinasi en a tracé non seulement la voie mais il a aussi encouragé les jeunes littérateurs à produire des œuvres dans cette voie (Kutlu 1987: 9). Parmi les auteurs du Tanzimat, Şinasi, s'est approprié le positivisme d'Auguste Comte. Car, au moment où celui-ci dominait en France, Şinasi s'y trouvait pour faire ses études. Il considérait la nouvelle civilisation comme l'œuvre de la raison et la civilisation occidentale comme un idéal qu'on doit atteindre. C'est pour cela qu'il honore Mustafa Reşit Pacha, qui a promulgué le *Firman du Tanzimat* comme un précurseur de civilisation (Akay 1988: 41). S'inspirant de leur guide qu'était Şinasi, Ziya Pacha et Namık Kemal, en travaillant de façon plus systématique, ont produit de bonnes œuvres. Ce sont Rezaizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit Tarhan et Sami Pacha Sezâi qui ont développé et étendu cette littérature. Le premier de ces trois hommes de lettres s'est approprié la conception de *l'art pour le peuple*. Les derniers étaient partisans de *l'art pour l'art*. Bien qu'Abdülhak Hâmit Tarhan et Sâmi Pacha Sezai se soient attribués cette conception, ils ont composé certaines œuvres littéraires qui se voulaient être pour l'art pour le peuple. Ahmet Vefik Pacha, Ali Bey, Ebuzziya Tefvik Bey, Ahmet Mithat Efendi, Nâbizade Nâzım, Şemseddin Sâmi et les autres sont les hommes de lettres qui ont avancé dans cette voie ouverte dans la nouvelle littérature. Ici, il faut mettre l'accent sur les travaux considérables d'Ahmet Vefik Paşa et d'Ahmet Mithat Efendi. En plus des auteurs du Tanzimat dont nous

avons cité les noms, il y a les littérateurs qui poursuivaient la coutume de l'ancienne littérature. Ce sont Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni, Leskofçalı Galip et Koniçalı Kâzım Paşa. Muallim Naci, lui-aussi s'est opposé aux littérateurs modernistes ; mais comme il a fait un bon emploi de la langue turque dans ses œuvres, il ne faut pas nier le bénéfice qu'elles constituent sur le développement de la littérature turque (Kutlu 1987: 10). Pour bien comprendre la littérature du Tanzimat et les auteurs de cette période, il nous faut préciser ici les constatations suivantes : quoique les auteurs du Tanzimat aient eu des caractères différents, ils avaient plusieurs points communs. Par exemple, ils éprouvaient de l'admiration pour l'Occident. Mais en même temps ils étaient attachés aux valeurs morales et religieuses du peuple turc. A peu près tous les auteurs du Tanzimat ont été élevés dans la culture française. Pour eux l'Europe voulait dire la France. Contrairement à Şinasi et Ahmet Vefik Pacha, les autres littérateurs avaient appris le français par leurs propres efforts. La plupart de ces auteurs s'occupaient plus des idées que de l'art. C'est pourquoi ils étaient attachés aux auteurs révolutionnaires du XVIIIe siècle tels que Montesquieu, J. Jacques Rousseau et Voltaire. Comme ces derniers, les auteurs du Tanzimat luttèrent contre l'oppression et l'injustice. Au moyen de la littérature, ils cherchaient à solutionner les problèmes du peuple. Leur but était d'éduquer une nouvelle génération conforme à leur désir. Ils ont produit des œuvres dans tous les domaines de la littérature. La plupart d'entre eux, étaient à la fois les romanciers, conteurs, compositeurs de théâtre, historiens, journalistes et critiques.

Le rôle des pachas

Pendant la naissance de la littérature du Tanzimat, on voit les aides de certains pachas travaillés dans les cadres de l'État bien qu'ils ne soient pas littérateurs actifs. Non seulement les pachas ont connu l'occident au cours de l'exercice de leur fonction, mais encore ils ont traduit certaines œuvres littéraires de l'Occident (Kutlu 1987: 9). Yusuf Kamil Pacha est l'une des figures la plus connue de cette période. En se mariant avec la fille du préfet d'Égypte Mehmet Ali Pacha, il est resté quelques années en Égypte. Quand il est retourné à İstanbul, en travaillant dans des administrations de l'État beaucoup plus importantes, il s'est élevé jusqu'à la mission de Sadrazam. Comme il était très riche, il a soutenu la formation de plusieurs littérateurs et intellectuels de son époque. Il a traduit *Télémaque* de Fénelon.

Ethem Pertev Pacha a appris le français et l'allemand. Il a travaillé trois ans comme employé dans l'ambassade de l'Empire ottoman en Allemagne. Il a traduit certains articles écrits dans une langue occidentale. Il a composé *Avavename* dans un style satirique et *Habname* en prose.

Sadullah Pacha s'est formé dans la chambre de traduction à Babiâli. Il a travaillé comme ambassadeur à Berlin et Vienne. Il a traduit certains poèmes de Lamartine, il a envoyé d'Europe quelques articles à la revue nommée *Ebüzzıyan*. Il a écrit un poème dit *Kaside intitulé XIXe siècle*.

Akif Pacha, après avoir appris les sciences orientales, est venu à İstanbul. Comme il travaillait dans le cadre de l'État, il n'a pas pu se donner complètement à la littérature. Son

œuvre intitulée *Adem Kasidesi* est très connue. *Münşaat* est une autre œuvre qu'il a écrite en prose.

Sâmi Pacha est l'un des préfets de l'empire ottoman. On le considère comme le maître de l'ancienne poésie. Il a écrit un poème dit "Mersiye" pour Keçecizade Fuat Pacha. Ses autres poèmes sont *İnşa-yı Sâ* et *Rumuz-ül Hikem*. Il a encouragé plusieurs littérateurs.

Quant à Ahmet Cevdet Pacha, il a fait ses études dans le médressé Fatih à İstanbul et a servi Mustafa Reşit Pacha dans la réorganisation de l'éducation et du droit. Non seulement il possédait une bonne technique du poème mais encore il était très bon orateur. Ahmet Cevdet Pacha savait quelques langues y compris le français. Il est spécialiste en histoire, en littérature, en langue, et en droit. *Tarih-i Cevdet*, *Kıssas-ı Enbiya*, *Belâgat-ı Osmaniye*, *Kavaid-i Osmaniye* sont les plus connues parmi ses œuvres.

Les premières traductions

Bien que les relations historiques de l'empire ottoman avec l'Occident aient commencé au XVIe siècle, les premières traductions des œuvres occidentales sont parues aux XVIIIe et XIXe siècles. Les messagers envoyés par le padichah en Occident ont joué un grand rôle dans ces relations culturelles. En effet, leur mission était d'apprendre à connaître la puissance militaire et les innovations scientifiques des pays qu'ils ont visités. Au XVIIIe siècle, comme les réformes et les découvertes scientifiques se sont multipliées en Europe, l'empire ottoman a cru aussi à la nécessité des réformes à la manière occidentale dans le pays. C'est la raison pour laquelle en 1721 on a envoyé le premier ambassadeur Yirmisekiz Mehmet Çelebi. Celui-ci, à son retour, a offert au sultan un rapport détaillé concernant des renseignements importants et ses impressions de voyages dit *sefaretname*.

Les premières traductions des œuvres occidentales sont parues à cette étape. Au milieu du XVIIIe siècle, il n'y a pas d'œuvres littéraires parmi les livres traduits du français en turc. Parce que parallèlement à la réforme dans l'empire Ottoman, on procède surtout à la traduction des livres scientifiques dans le domaine militaire, celui des mathématiques, de la médecine, de l'astronomie, etc...

En 1795, on a construit les écoles d'ingénieurs dans lesquelles certaines leçons sont en français. Puis, pour ces écoles, on a traduit des livres français par les professeurs turcs qui y sont chargés de l'enseignement du français. Hüseyin Rifkî Tamani est l'un des professeurs qui a déjà traduit pour son école des livres français en turc. Dans la préface de son œuvre intitulée *Usûl-i Hendese*(1797), en parlant de la nécessité de la géométrie, il attire l'attention sur les traductions qu'il a faites des livres de mathématiques (İhsanoğlu 1992: 353). Vers la première moitié du XIXe siècle, le lecteur turc ne connaît pas vraiment d'œuvre littéraire occidentale avant les traductions. "Les développements dans les secteurs de l'imprimerie et de la publication, le transfert technologique, le moyen d'imprimer moins cher les livres, accélèrent le progrès des activités journalistiques et des revues. Les réseaux de distribution aussi s'étendent parallèlement à ces développements. Toutes ces nouveautés préparent une ambiance pour que puissent naître le roman turc, le romancier, le traducteur, le vendeur et le

lecteur. Pourtant, dès la moitié du XIXe siècle un mouvement de traduction paraît dans le domaine littéraire. Parallèlement à ces activités de traduction vers 1870 on constate des tentatives d'écritures de romans et leurs publications (Yalçınçelik 2002: 205). Dans la littérature turque la première œuvre occidentale en forme de roman est *Télémaque* de Fénelon traduite sous le titre *Tercüme-i Telemak* par Yusuf Kâmil Pacha. La profusion des traductions commencée par *Télémaque* dépasse celles faites dans les autres domaines. Après *Télémaque*, la deuxième traduction est celle des *Misérables* de Victor Hugo. Ce roman a été traduit en 1862 et publié comme feuilleton dans un journal nommé *Rûzaname-i Ceride-i Havadis* sous le titre de *Mağdurun Hikayesi*.

La troisième traduction est celle de *Robinson Crusoe* de Daniel Defoe. Ce roman est déjà traduit en arabe; puis Ahmet Lütfi Efendi l'a traduit de l'arabe en 1864 sous le titre de *Hikâye-i Robenson (l'Histoire de Robinson)*. En simplifiant et en sauvant de lourdes expressions, le même roman a été publié en 1884 par Şinasi.

En 1869, Rezaizade Mahmut Ekrem a traduit *Atala* de Chateaubriand et il l'a publié également en feuilleton dans le *Hakayık-ul Vekaayi*. En 1871, *Le Micromégas* de Voltaire a été traduit et publié par Ali Bey en feuilleton dans *Diyojen* sous le titre de *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega (l'Histoire philosophique de Micromégas)*.

En 1870, *Paul et Virginie* de Bernardin de Saint Pierre a été traduit par Emin Sıddık et publié dans la même année dans le journal *Mümeyyiz*. Dans la même année, Ziya Pacha traduisit *Emile* de Jean-Jacques Rousseau.

Monte-Cristo d'Alexandre Dumas Père, le roman le plus populaire de cette époque a été commencé à être traduit en 1871 par Teodor Kasap. Celui-ci en a publié quelques chapitres en feuilleton dans *Dyojen*; mais, comme il ne pouvait pas terminer sa traduction, il a demandé de l'aide à d'autres. Ainsi ce chef-d'œuvre a été traduit en turc par 25 ou 30 auteurs dont l'un est Ahmet Mithat Efendi (Akyüz 1975: 14). Comme il a été traduit en fascicules par plusieurs hommes de lettres, on ne sait pas exactement quel est le traducteur de chacun d'entre eux. En 1874, pendant qu'Ahmet Mithat écrivait *Denizci Hasan*, la traduction de *Monte-Cristo* a été terminée dans la même année.

Les premiers romans

Au cours de la formation de la littérature du Tanzimat, les premiers romans et contes de caractère occidental sont parus par le moyen de traduction et d'imitations de même que le théâtre. Pourtant l'apparition du conte et du roman occidental dans la littérature turque a procuré une grande richesse à notre art de la prose et à notre vie littéraire. Etant donné que ces nouveaux genres étaient écrits dans une langue simple et compréhensible et s'adressaient au peuple, ils ont pu créer un plaisir et une habitude de lire parmi les lecteurs turcs. D'ailleurs, ce plaisir et cette habitude de lire, en se développant dans la période suivante, ont continué et procuré un grand profit à la formation d'une nouvelle littérature (Parlatır 199: 566).

Dans la littérature du Tanzimat, les premiers romans occidentaux sont parus après 1860. Les romanciers les plus connus de cette période sont Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami Bey, Recaizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmid Tarhan, Sami Paşa Sezai et Nâbizade Nâzım. La même année, Ahmet Mithat a publié ses contes *Kıssadan Hisse et Letaif-i Rivayât*. Comme l'auteur a écrit ceux-ci dans le but d'habituer le peuple à lire, il y a utilisé le style d'anciens contes populaires et une langue simple. Bien que la plupart des contes et des romans de Mithat aient été de l'adaptation et de la traduction, ils ont exercé une grande influence sur les conteurs et les romanciers suivants. "D'ailleurs, auparavant il n'y avait pas le roman du Tanzimat en dehors de ceux traduits d'auteurs occidentaux. Car, au cours de cette période, on ne peut pas parler d'un peuple ouvert aux genres littéraires occidentaux ; pourtant, peu nombreux étaient ceux qui s'intéressaient aux romans. C'est pour cette raison que la plupart des écrivains du Tanzimat ont écrit d'abord des œuvres théâtrales. Un autre problème c'est que la prose littéraire turque n'existait pas encore pour qu'on puisse écrire des romans turcs. Alors, avant la naissance de ceux-ci, devait naître la prose turque (Perin 1946: 101-102). Dès 1860 la simplicité adoptée d'abord dans la langue journalistique puis dans la langue officielle est parue de plus en plus dans le domaine littéraire.

Parmi les auteurs du Tanzimat on considère Şinasi comme un précurseur pour le développement de la prose turque. En renonçant à l'utilisation de longues phrases depuis des années dans la littérature et en raccourcissant les expressions rhétoriques, il a employé dans ses œuvres un style simple. Après Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Şemseddin Sâmi ont fait un grand effort dans la prose turque. Selon eux, la langue écrite doit être comprise par le peuple. Malgré cela, les littérateurs du Tanzimat ont suivi deux voies : certains se sont servis d'un style simple, les autres ont suivi une voie un peu plus littéraires et artistiques. Les littérateurs de la première voie sont Ahmet Mithat, Nâbizade Nazım, plus tard Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar (Önertoy 1981: 50). Les hommes de lettres qui ont choisi la deuxième sont Namık Kemal, Recâizade Ekrem, Abdülhak Hamit, Sâmi Paşa Sezai.

Il faut remarquer que, dans la littérature du Tanzimat, l'étendue du roman est plus large que celles des autres genres littéraires occidentaux. Les premiers exemples de romans traduits - comme *Télémaque*, *Les Misérables*, *Monte-Cristo* - sont des œuvres d'écrivains français. Comme l'influence du français a commencé sur la littérature turque avant la déclaration du Tanzimat, la même influence s'est manifestée bien sûr dans les premières traductions littéraires. En jetant un coup d'œil sur les principaux romanciers et romans de cette période, nous découvrons comme premier roman turc *Taaşuk-i Talat ile Fitnat*(1872) (*L'amour de Talat et Fitnat*) de Şemseddin Sâmi. Dans cette œuvre, l'auteur critique non seulement la coutume du mariage traditionnel dite *görücü usulü* mais aussi le conflit de génération dans une famille. Il y a également les productions littéraires orales qui concernent les contes d'amour (Moran 1998: 32).

Dans la littérature du Tanzimat, un autre écrivain parmi les plus connus est Namık Kemal (1840-1880). Dans ses œuvres, on voit généralement le romantisme de Victor Hugo (Yetkin 1967: 8). Ses drames, tels que *Celaleddin Harzemşah*, *Zavallı Çocuk*, *Gülñihal*, *Vatan Yahut Silistre*,

son roman *Cezmi* et certains de ses poèmes sont inspirés de l'œuvre de Hugo tant sur le plan thématique et stylistique que sur le plan des personnages (Nutku 2003 : 62). *İntibah* est un autre roman de Kemal dans lequel on constate l'influence de Dumas Fils. "Ce fut aussi le premier roman turc moderne, au style prétentieux, redondant, prolix en descriptions, en métaphores exagérées : un étrange mélange de l'ancien style ottoman, ampoulé, et de la prose fastueuse d'un Hugo" (Bombacı 1968 : 361). Il faut d'abord souligner que Namık Kemal est le seul écrivain qui non seulement ait déployé un grand effort pendant la formation de la littérature occidentale, mais encore soit devenu un précurseur pour les auteurs suivants. Par exemple, Recai Zade Mahmut Ekrem est resté sous l'influence de Kemal et il a fait beaucoup d'efforts dans le processus d'occidentalisation de la littérature turque. "L'influence du romantisme français paraît dans ses opinions sur la poésie et sur l'art, pourtant l'influence du classicisme se montre dans son style figuratif" (Akyüz 1976: 535). Il est le premier romancier du Tanzimat qui passe du romantisme au réalisme par son roman *Araba Sevdası* (*L'Amour de Calèche*). Comme l'a dit Karaalioglu *Araba Sevdası* est le troisième roman du Tanzimat sur lequel il faut mettre l'accent après *İntibah* de Namık Kemal et après *Felâtnun Bey ile Râkıp Efendi* de Mithat (2000: 6). Dans cette œuvre, Ekrem fait connaître à son lecteur la prodigalité des hommes d'Istanbul sous la personnalité de son héros Bihruz Bey.

Parmi les œuvres du Tanzimat, *Zehra*(1895) de Nâbizade Nâzım est le premier roman psychologique. L'héroïne, Zehra, en agissant avec ses sentiments de jalousie, devient une affreuse vengeresse. L'auteur a employé abondamment le monologue intérieur dont les auteurs du Tanzimat se servent dans leurs romans. Mizancı Murat est un autre romancier qui a utilisé ce procédé dans son œuvre nommée *Turfanda mı Turfa mı ?* (1891). "Mensur, héros du roman, est un jeune différent des héritiers prodigues décrit dans les premiers romans du Tanzimat. Il est un héros qui sacrifie sa vie pour ses idéaux ; bien que Mensur ne puisse pas les réaliser, il ne perd jamais l'espérance" (Finn 1984: 70). Il est nécessaire de rappeler ici que Mizancı Murat "avait étudié au lycée de Sebastopol ainsi qu'à Moscou pour une courte période. Dans le seul roman publié par Murat Efendi, plus actif comme homme politique et publiciste, se fait jour la première influence russe sur le roman ottoman" (Taner 1992: 19). Il faut préciser que le roman et le conte turcs de la première période du Tanzimat se sont développés totalement à l'extérieur du Divân ainsi que du conte populaire. Ils sont ni la suite développée du conte du Divân ni la suite modernisée de celui-ci, ni celle du conte populaire. Ils se sont formés exclusivement en prenant exemple sur les conteurs et les romanciers français.

Vers le théâtre turc moderne

Comme dans les autres genres artistiques et littéraires, il est possible de voir l'influence occidentale également dans le théâtre turc moderne.

"Le théâtre français a eu un rôle particulièrement important dans la naissance en Turquie, après Tanzimat, d'un théâtre de type occidental. Plusieurs théâtres qui venaient d'être fondés à l'époque à Istanbul portaient très souvent des noms, tels "Fransız Tiyatrosu" (le Théâtre Français) ou "Yeni Fransız Tiyatrosu" (le Nouveau Théâtre Français). Par ailleurs, des compagnies françaises bien souvent en tournée à Istanbul étaient animées par d'éminents acteurs et

actrices, dont Sarah Bernhardt qui est venue cinq fois à İstanbul et Mounet-Sully. Leurs représentations ont beaucoup aidé, telle une école de théâtre, à la formation des premiers auteurs dramatiques et acteurs turcs. La plupart des œuvres théâtrales traduites alors en turc étaient celles des écrivains français ; même les œuvres de Shakespeare, de Schiller étaient traduites non de leur langue d'origine, mais de leur version française. (And, 2003: 38)".

Parmi les écrivains du théâtre du Tanzimat, Ahmet Vefik Paşa est un nom très populaire qui a produit des œuvres théâtrales sous influence française. En 1859, il a visité plusieurs fois La Comédie Française au cours de sa mission comme ambassadeur à Paris. Il y a eu l'occasion de regarder au théâtre les œuvres de Molière qu'il avait lues au cours de ses années de lycée. Il est hors de doute que les œuvres de Molière ont exercé une grande influence sur Ahmet Vefik Paşa. A son retour de Paris, il a traduit les œuvres de Molière et il en a fait certaines adaptations.

"Pendant qu'il exerçait sa fonction de préfet à Bursa, il a fondé une troupe qui se composait des acteurs turcs et arméniens. Comme un directeur et régisseur de théâtre, il s'occupait jour et nuit du décor, des vêtements et des répétitions. Après avoir fait l'adaptation des œuvres de Molière, il les a fait jouer la première fois dans son théâtre à Bursa. Comme ses pièces plaisaient au peuple, le nombre de spectateur augmentait de plus en plus. Mais les activités théâtrales de Vefik Paşa attirèrent l'attention du palais et on l'a muté à İstanbul. Son œuvre théâtrale durant en quatre ans à Bursa tient une place des plus brillantes dans la littérature du Tanzimat"(Perin, 1946: 86).

Les pièces de Molière traduites par Ahmet Vefik Paşa sont au nombre de quinze, dont cinq sont adaptées en tenant compte des coutumes et de la mentalité turque.

De la poésie de Divan à la poésie moderne

Le mouvement des innovations dans la littérature du Tanzimat apparaît également dans la poésie, dont la source s'étend jusqu'à la littérature du Divan. Avant l'apparition du roman et du théâtre dans la littérature du Tanzimat, il y eut certains changements dans le domaine de la poésie. "Le thème social et celui d'une nature romantique s'installent généralement dans la poésie" (Gürsel, 1987: 25). Comme pour les autres genres littéraires, la poésie occidentale a été découverte grâce aux traductions des jeunes envoyés en France pour les études.

"Les lecteurs turcs ont connu les premiers exemples de la poésie française grâce à *Terceme-i Manzûme* de Şinasi. Celui-ci en a formé un recueil en traduisant certains poèmes d'auteurs français. Dans cette traduction, Şinasi employait un nouveau vocabulaire et un style différent se rapprochant de la langue parlée inconnue dans la poésie du Divân. De plus, il a continué ce style dans ses propres poèmes. Ziya Paşa, Namık Kemal, Recâizade Ekrem et Hâmid ont développé ce nouveau style entré dans la poésie grâce à Şinâsi. Les principaux thèmes traités par les poètes du Tanzimat sont surtout ceux qui dominaient dans la vie occidentale, comme le droit, la justice, la relation peuple-État, la liberté, la patrie" (Akyüz 1976: 534).

A part cela, sous l'influence des romantiques français, certains thèmes comme la femme, la mort, l'amour, la nature apparaissaient au premier plan. Recâizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit sont les plus importants poètes de la littérature du Tanzimat qui traitent le sujet de la mort et de la nature. Il est possible de voir l'influence de Lamartine

sur ces deux poètes aussi bien que sur Şinâsi, Abdülhalim Menduh, Nâb-i Zade Nâzım, İsmail Safa, Rıza Tevfik et Tevfik Fikret (Tanpınar 1988: 272). Critiquant le caractère occidental qu'a pris la poésie turque, Muallim Nâci soutenait la poésie du Divân sur le plan du contenu. Bien qu'il ait traduit certaines œuvres françaises et qu'il ait écrit des pièces sous une forme occidentale, Nâci a renouvelé partiellement la littérature turque.

Le rôle de la presse

Le journal tient une place importante parmi les moyens qui aident à étendre les innovations dans tout le pays. Dans un passé récent, il y a eu à İstanbul la publication de journaux français entre 1795 et 1798, par les soins de l'ambassade de France: le Bulletin des Nouvelles, la Gazette française de Constantinople, le Mercure oriental. Leur parution a cessé avec le déclenchement de la guerre due à l'expédition de Bonaparte en Egypte et la Décade égyptienne. Tous ces journaux étaient exclusivement rédigés en français. On note ensuite un arrêt total jusqu'en 1824. A cette date, apparaissent à İzmir, en français, le Smyrnéen et le Spectateur oriental et en 1828, le Courrier de Smyrne. Mais il n'y a toujours pas de journal proprement ottoman (Mantran 1989 : 53).

Après *Takvim-i Vekayi*, le premier journal turc fondé en 1831 est *Ceride-i Havadis*. Celui-ci est paru d'abord comme un journal officiel d'État, puis on y a publié des articles littéraires, des nouvelles actuelles, des nouvelles citées par les journaux occidentaux et des traductions d'informations intéressantes. La presse s'est développée les années suivantes. En 1860, c'est Agâh Efendi qui a publié le premier journal civil intitulé *Tercüman-ı Ahval*. En 1862, Şinasi a fondé *Tasvir-i Efkâr* et Namık Kemal l'a continué. Les autres journaux parus durant cette période sont *Muhbir (Le Correspondant)* (1866), *İbret (L'Avertissement)* (1872), *Hakika (La Vérité)* (1873), *Vakit (Le Temps)* (1875), *Sabah (Le Matin)* (1876).

"Un groupe d'intellectuels influencés par l'Occident qui font paraître ces journaux, critiquaient le gouvernement, et demandaient d'accélérer les innovations sur la voie de l'occidentalisation. En même temps, ils mettaient l'accent sur la nécessité de l'ouverture d'une Assemblée Nationale qui contrôlerait les actes du gouvernement et opprimerait l'oppression politique du pays. Ainsi, on a apparu une opposition non officielle" (Akyüz 1997: 28).

Puis, une fondation secrète nommée *Les jeunes Ottomans* a été créée contre le gouvernement par certains intellectuels comme Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Hüseyin Vasfi Paşa et Agâh Efendi. Ceux-ci ont lutté pour la constitution d'une administration constitutionnelle dans le pays.

L'humour, la satire, critique

Dans la littérature du Tanzimat, il est possible de voir aussi l'humour et la satire. Dans cette période, le premier exemple d'humour de caractère occidental est *Av'ava-nâme (Havlama Kitabı)* (*Le livre de l'abolement*) d'Edhem Pertev Pacha (1824-1872). A la même époque, Ziya Pacha produit des œuvres satiriques dans lesquelles il sert de l'humour. Dans *Zafernâme*(1876)il satirisait vigoureusement la révolte de Crète réprimée par Sadrazam Ali Pacha. En même temps il critiquait la situation sociale et morale de son

époque dans ses poèmes intitulés *Terkib-i Bend*. Direktör Ali Bey et Mehmet Eşref (1847-1912) sont des hommes de lettres qui pratiquent la satire. *Dyojen*, le premier journal humoristique turc, édité par Teodor Kasap (1835-1905) est important du fait qu'il publiait les œuvres de ces écrivains.

Quant à la critique littéraire, certaines études sont parues à la suite de l'augmentation des traductions d'œuvres littéraires françaises. Il était indispensable de critiquer la littérature du Divân pour rétablir celle du Tanzimat. Ziya Pacha fait la critique de la littérature du Divân dans son article *Şiir ve İnşa*(1868), publié dans le journal *Hürriyet* et par un article intitulée *Lisan-ı Osmani'nin Edebiyyâtı Hakkında Bazı Mülâhâtı Şâmil dir* (*Certaines explications sur la littérature ottomane*) publié dans *Tasviri Efkar*. Il a fait une comparaison entre la littérature occidentale et la littérature de l'Orientale dans *Mukaddime-i Harabat*. L'un des sujets de la dispute littéraire de la période du Tanzimat est la question du langage. Ce sont Şinâsi, Ziya Pacha, Namık Kemal et Ahmet Mithat qui ont commencé cette dispute. De même, les articles de la discussion sur les classiques entre Said Bey (1848-1921) et Ahmet Mithat ont été réunis par ce dernier dans un livre. Ceux de Said Bey y occupent quarante pages, la réponse de Mithat deux cent six pages (Meriç, 1980: 180). Une autre dispute littéraire entre Recaizâde Ekrem et Muallim Naci porte sur le langage de la poésie et sur la technique du vers. Elle a été publiée en 1886 sous le titre de *Demdeme* dans le journal *Saadet*.

Les auteurs du Tanzimat ont produit des œuvres dans tous les domaines de la littérature. La plupart d'entre eux, étaient à la fois les romanciers, conteurs, compositeurs de théâtre, historiens, journalistes et critiques. Même s'ils n'étaient pas parfaits dans chaque genre littéraire, ils sont devenus les précurseurs de ces nouveaux genres venus de l'occident. La raison par laquelle les auteurs du Tanzimat s'occupaient de tout cela. De même, ils voulaient transmettre tous les genres littéraires français à la littérature turque et ensuite atteindre leur but en les utilisant. On peut dire que les auteurs du Tanzimat avaient un tempérament de combattant.

Conclusion

Les innovations dans la littérature du Tanzimat commencent avant la promulgation du Firman du Tanzimat. Les nouveaux genres littéraires qui sont entrés dans notre littérature après le Tanzimat apportent une nouvelle compréhension et de nouvelles idées. Après la promulgation du Firman du Tanzimat, on assiste à certains développements importants dans la condition politique et sociale de l'empire ottoman. Pourtant ces développements paraissent également dans le domaine littéraire. A cette époque, une nouvelle génération cultivée connaît la littérature et la culture occidentales. La nouvelle formation littéraire construite par cette génération qui s'appelle la littérature du Tanzimat soutient généralement les idées et les conceptions occidentales dans ses œuvres. L'objectif de cette génération n'était pas seulement de préparer le peuple aux réformes politiques et sociales mais aussi de lui apprendre à penser à la manière française. Lors de cette étape,

l'empire ottoman a attaché, parmi les pays occidentaux, beaucoup d'importance à la France sur le plan des relations politiques, économiques et culturelles. Après avoir établi ces relations, on a pris la France comme modèle sur la voie de l'occidentalisation. Parallèlement à cela, l'importance du français a grandi de plus en plus et on a encouragé l'étude du français durant des années. De même la littérature du Tanzimat s'est formée sous l'influence de la langue et de la littérature françaises. Dans la littérature turque, l'occidentalisation, commencée dès 1860, semble être devenue totale, du point de vue de la conception, de la technique et des thèmes durant la période du *Servet-i Fünün* ou *Edebiyyat-ı Cedide*. La littérature du Tanzimat et du *Sevet-i Fünun*, au cours des années, sont restées sous l'influence des principes esthétiques et artistiques de la littérature française et on a produit des œuvres conformément à ces principes

Bibliographie

- Akay, H. *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler (les Nouvelles pensées dans la littérature turque après la promulgation du Tanzimat)*, İstanbul : Kitabevi, 1988.
- Akyüz, K. La préface de *Denizci Hasan*, I. Baskı, İstanbul : Milli Eğitim Basımevi, 1975.
- And, M. *Le Théâtre de Victor Hugo en Turquie*, in Frankofoni, no :15, Ankara : Bizim Büro Basımevi,2003.
- Bombacı, A. *Histoire de la Littérature Turque*, Paris : Librairie C. Klincksieck, 1968.
- Filizok, R. *Tanzimat ve Türk Edebiyatı*, in Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Finn, Robert. P. *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900) le Roman turc(la Première Période 1872-1900)*, Birinci Basım, İstanbul : Bilgi Yayınları,1984.
- Gürsel, N. *Çeviri Etkinliği ve Kültür (l'Activité de traduction et la culture)*, in Türk Dili, 1 Temmuz, Sayı : 322. Ankara : Ankara Üniversitesi Basımevi,1978.
- İhsanoğlu, E. *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı (la Conception de science et de l'éducation dans l'Ottoman avant et après le Tanzimat)*, in 150. Yılında Tanzimat, Yayına Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Sayı : 142, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Karaalioğlu, K. S. *Araba Sevdası Ön söz, (La Préface d'Araba Sevdası)*, Ankara : İnkilap Kitabevi, 2000.
- Kutlu, Ş. *Tanzimat Edebiyatı(Antoloji) (la Littérature du Tanzimat)*, İstanbul : Toker Yayınları, 1987.
- Mantran, R. *Prélude aux Tanzimat : Presse et enseignement, deux domaines de réforme de Mahmut II*, in Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara : 31 Ekim- 3 Kasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi,1989.
- Meriç, C. *Kırk Anbar(le Quarante greniers)*, İstanbul : Ötüken, 1980.
- Moran, B. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, (Un regard critique sur le roman turc)*, İstanbul : 7. Baskı, İletişim Yayınları, 1988.
- Nutku, Ö. *l'Influence de Victor Hugo sur Namık Kemal et ses Contemporains*, in Frankofoni, No:15, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2003.
- Naci, F. *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme (le Roman et le changement social en Turquie)*, 2. Baskı, İstanbul : Gerçek Yayınevi, 1990.
- Önertoy, O. *Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı (la Conception de la littérature dans la période du Tanzimat)*,Konya : Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Özdemir, E. *Türk ve Dünya Edebiyatı (Kavramlar, Dönemler, Yönelimler) (la Littérature turque et la littérature mondiale) (les concepts, les périodes, les penchants)*, Ankara : S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1980.
- Parlatır, İ. *Tanzimat Edebiyatında Kölelik (l'Esclavage dans la littérature turque)*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Perin, C. *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri (l'Influence française dans la littérature turque)*, İstanbul : Pulhan Matbaası, 1946.
- Tanpınar, A. H. *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi (l'Histoire de la littérature turque du XIXe siècle)*, İstanbul : Çağlayan kitabevi,1977.
- Taner, T. *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik,(l'Histoire, la société, et l'identité dans le roman otomano-turc)*, İstanbul : Afa, 1991.

Yalçınçelik, S., D. *Fransızcadan Türkçeye Çevrilen Romanlar(1850-1928) Yılları Arasında Arap ve Ermeni Harfleriyle Kitap Halinde Basılanlar*, in Frankofoni, Ankara : Bizim Büro Basımevi, 2002.

Yetkin K. Suut. *Edebi Akımlar*, İstanbul. Remzi Kitabevi, 1967.

Makalenin Geliş Tarihi: 26 Şubat 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 9 Mayıs 2020

**SIVAS VALİSİ REŞİT ÂKİF PAŞA'NIN İBNÜ'L-EMİN MAHMUT KEMAL İNAL'A
YAZDIĞI BAZI MEKTUPLAR VE ŞİİRLER**
SOME LETTERS AND POETRIES BY THE GOVERNOR OF SIVAS REŞİT ÂKİF PASHA
TO IBN EL-EMİN MAHMUT KEMAL İNAL

*Seyit Yavuz**

Öz

Osmanlı Devleti, her dönemde sahip olduğu toprakların yönetimine ve idaresine büyük bir önem vermiştir. Buna bağlı olarak da seçtiği bütün idarecilerin belli vasıflara sahip olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin ihtişamını, kudretini ve temsil gücünü en iyi yansıtabilecek kişilerden seçilmiş olduğunu gözlemliyoruz. Bu idarecilerden biri de hiç şüphesiz 1902-1908 tarihlerinde Sivas'a vali olarak memûr edilen Reşit Âkif Paşa'dır. Reşit Âkif Paşa yönetici kişiliğinin dışında edebiyata ve özellikle de şiire olan merakıyla ön plana çıkmıştır. Hem şiirler yazması hem de o dönem Sivas'ta bulunan önemli şairlere konağını açması, onlara değer verdiğinin en açık delilidir. Reşit Âkif Paşa'nın önemli bir edebiyat tarihçisi ve biyografi yazarı olan İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'a yazdığı mektuplarda şiirle ne kadar ilgilendiğini ve yazdığı şiirlerin tanzîr ve tahmîs edilmesini istediğini görüyoruz. Bu durum Paşa'nın gerçekten de şiire ne kadar meraklı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Biz bu makale çerçevesinde Reşit Âkif Paşa'nın hayatına, valilik dönemine ve İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal ile hukûkuna kısaca değinecek, ardından da Reşit Âkif Paşa'nın İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'a yazdığı ve İBB Atatürk Kitaplığı'nda yer alan 5 mektubunu ve bu mektupların çeviri yazısını yayımlayacağız.

Anahtar Kelimeler: *Sivas, Reşit Âkif Paşa, Mektup ve Şiir.*

Abstract

The Ottoman State had always attached great importance to the management and administration of its own lands in every period. Accordingly, we observe that all the

* Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Seyityavuz0@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5797-5963.

administrators whom the state chose had certain qualifications and were selected from those to reflect the magnificence, might and representation power of the Ottoman State in the best way. One of these administrators is undoubtedly Reşit Âkif Pasha, who was appointed as the governor of Sivas in 1902-1908. Reşit Âkif Pasha came into prominence with his curiosity about literature and especially poetry apart from his executive personality. The fact that he both wrote poems and opened his mansion to important poets in Sivas at that time is the clearest evidence that he had valued them. In the letters written by Reşit Âkif Pasha to an important literary historian and biographer, Ibn al-Emin Mahmut Kemal İnal, we see how much he was interested in poetry and wanted his poems to get tanzir which define as a parallel poem to another and takhmis. This situation is very important in terms of showing how curious Pasha really was to poetry. Within the scope of this article, we will briefly touch on the life of the Reşit Âkif Pasha, his governorship period, and his relationship with Ibn al-Emin Mahmut Kemal İnal, and then we will publish 5 letters, and their translations, which were written by Reşit Âkif Pasha to Ibn al-Emin Mahmut Kemal İnal and stay in the Atatürk Library of IBB.

Keywords: *Sivas, Reşit Âkif Pasha, Letter and Poetry.*

Giriş

Altı asır boyunca varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, hükmü altında bulunan toprakların idaresine son derece önem göstermiş, özellikle taşra teşkilatının idari yapısının düzenli bir biçimde yürütülmesi ve herhangi bir düzensizliğe, taşkınlığa izin verilmemesi için bu bölgelere birçok vali memûr etmiştir. Vilayet ve eyaletlerin yönetilmesi amacıyla görevlendirilen valiler de padişahın o bölgedeki tek temsilcisi olacağı için son derece önemli bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Bu nedenle olması kuvvetle muhtemeldir ki seçilen valiler alelade kişiler değillerdi. Bilakis valiler, padişahın temsil gücünü ve kudretini orada bulunan halka en iyi yansıtan ve hissettiren kişiler olacak biçimde seçilmişlerdir.

Vali kelimesi Kâmûs-ı Türkî’de “Bir vilayetin idaresine ve zabt u rabtına memûr âdem, bir devletin en büyük taksimat-ı mülkiyesinden bir kısmın en büyük memûru ve devletin oraca vekili bulunan zat: Vali-i vilayet; vali paşa; Selanik Valisi.”¹ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdan da açıkça görüleceği gibi Osmanlı Devleti’nde valiler önemli görev ve sorumluluklara sahip ve merkeze bağlı olarak buldukları bölgede yönetimi sağlayan en yetkili kişilerdi. Sivas’ın yetiştirdiği önemli araştırmacılardan biri olan Halûk Çağdaş, Reşit Âkif Paşa ile ilgili kaleme aldığı bir yazısında Osmanlı Devleti’nde valinin ve valilik makamının ne derece önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Osmanlı devlet geleneğinde; vilâyetlerin idâresine memûr edilen vâîlerin, her yönü ile temsil kudretine sâhip kişiler arasından seçildiğini tesbit etmekteyiz. Gelenek böyle olunca vâîlerin pâyesi olması da her hâlde bir tercih sebebi sayılıyordu. Bu “pâye”; “mîr-i mîranlık”, “müşîrlik”, ve “vezâret” mertebesinde olduğu gibi, “sadr-ı esbâkdan bir paşanın” ya da bir “dâmâd-ı hazret-i şehriârînin” böyle bir göreve getirilmesi de muhtemeldi.”²

Reşit Âkif Paşa da sahip olduğu bazı meziyetler göz önünde bulundurulmuş olmalı ki ilk taşra memûriyeti görevi olarak 4 Mart 1902 tarihinde 18000 kuruş maaşla Sivas’a vali olarak

¹ Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 1485.

² Halûk Çağdaş, “Şair ve Nüktedân Vali Reşid Âkif Paşa”, Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi, C: 27, S: 159, s. 35, 1997.

memûr edilmiştir. Reşit Âkif Paşa meşrûtiyetin ilanına kadar Sivas’ta valilik görevine devam etmiş, meşrûtiyet ilan edildikten sonra yeni kurulan kabinede dâhiliye nazırı olarak görevlendirilmiş fakat sağlık sorunlarını gerekçe göstererek bu görevinden istifa etmiştir. 1908 tarihine kadar devam eden Sivas valiliği görevinde gerçekten çok önemli işler başarmış olan Reşit Âkif Paşa, halk tarafından oldukça itibar ve hürmet görmüş, Sivas’ın ve çevre bölgelerinin düzeni ve idaresi konusunda son derece büyük bir muvaffakiyet göstererek tanınan valilerden biri haline gelmiştir.

Reşit Âkif Paşa’nın Hayatı

1863 yılında Yanya’da dünyaya gelen Reşit Âkif Paşa, Arnavutluk hanedanından olan vezir Mehmet Âkif Paşa’nın oğludur. Galatasaray Sultanîsi’nde eğitim görmüş, iyi derecede Arapça ve Farsça, biraz da Fransızca öğrenmiştir. Sivas valiliği makamına gelene kadar Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî’nde, Vükelâ Meclisi Zabıt Kâtipliği’nde ve Mülkiye Dairesi Azalığı’nda olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuştur. Meşrûtiyet’in ilanından sonra da kendisine bazı görevler tevdi edilmesine rağmen, bazı sağlık sorunları sebebiyle bu görevlerden istifa etmiştir. 1920 yılında karaciğer rahatsızlığından dolayı vefat etmiştir. Fatih Câmii haziresinde medfûndur. İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal, Reşit Âkif Paşa için âlim, şair, nüktedân, mütefattın gibi sıfatlar kullanmıştır ki gerçekten de hem hayatına hem kaleme aldığı şiirlere hem de bizatihi İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal’a yazdığı mektuplara bakıldığı zaman bu değerlendirmelerin haklılığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.³

Reşit Âkif Paşa’nın Sivas Valiliği Dönemi

Sivasla ilgili birçok çalışma yapan Müjgân Üçer, Reşit Âkif Paşa’nın Sivas valiliği ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Reşit Akif Paşa Sivas’a vali olduğu zaman, Orta Anadolu, Diyarbakır, Malatya çevreleri hırsızların, eşkiyaların yol kestiği, dağa adam kaldırdığı, rüşvetin olağan sayıldığı bir devirdi. Hükûmet kapısına düşmemek duaların başında gelirdi.”⁴ Üçer’in ifadelerinden Reşit Âkif Paşa’nın oldukça zor bir dönemde Sivas valiliği görevini üstlendiği ve zor bir yükün altına girdiği anlaşılmaktadır. Kısacası bölgede asayiş ve düzeni sağlamak için önemli vazifeler üstlenmiş, devlet adına büyük bir sorumluluk örneği sergilemiştir. Üçer daha sonra “Reşit Akif Paşa, tedbirlerini o derece sıklık ve şiddet içinde alıyordu ki âsâyîşi temin edemiyen, eyâlet bölgesindeki mutasarrıflar, kaymakamlar ve jandarma komutanları, vali olarak kendisini göremeyecekler, ziyaret edemeyecekler ve vazifelerinden yıkılıp, çekilip gideceklerdi. Valinin istediği yerine getirilerek, bütün idâre adamları ve zâbıtâ kuvvetleri el birliği ederler, takiplere katılırlar, silahlı çatışmalarda bulunurlardı ki sonunda da Sivas ilinde eşkiyalık ortadan kalkmış oldu.”⁵ ifadeleriyle Sivas’ın asayiş ve düzenininin Reşit Âkif Paşa tarafından nasıl sağlandığını da ortaya koymuştur.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 1421.

⁴ Müjgân Üçer, “Sivas’ın Ünlü Valilerinden: Reşit Akif Paşa (1862-1920)”, *Sivas Kültür-Sanat Dergisi* S. 4, 1989, s. 13.

⁵ Üçer, *Sivas Kültür-Sanat Dergisi*, S. 4, 1989, s. 13.

Valiliği döneminde büyük bir özveri, çaba ve gayretle çalışan Reşit Âkif Paşa, Sivas halkı tarafından oldukça sevilmiş ve saygı görmüştür. Yalnızca düzen ve asayiş işleriyle uğraşmamış, bayındırlık ve imar üzerinde de durarak birçok köy yolunu yaptırmış, bugün Soğuk Çermik olarak bilinen yeri de inşa ettirmiştir. Sivas halkı Reşit Âkif Paşa'dan sonra vali olarak bölgeye tayin edilen Hâzım Bey'i sürekli Âkif Paşa ile karşılaştırmıştır. Hâzım Bey'in valilik döneminde Âkif Paşa'ya nispetle pek takdir edilmediği, Sivas şairlerinden Külhaşzâde Rahmî'nin (1877-1911) şu beytinde açık bir şekilde göze çarpmaktadır:

Reşit Âkif'e halef olmakla Hâzım geldi

Bir müşîrin yerine sanki mülâzım geldi

Reşit Âkif Paşa'nın İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal İle Hukûku

Son dönem edebiyat tarih ve biyografi yazarlarımızdan olan İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış birçok âlim, şair ve meşâhirin hayatlarını muhtevî *Son Asır Türk Şairleri* isimli 4 ciltlik eseriyle ön plana çıkarmıştır.⁶ Tezkire geleneğimizin son örnekleri arasında sayılabilecek olan bu eserde İbnü'l-Emin, Reşit Âkif Paşa ile nasıl tanıştığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Babiâli'ye memûr olduğum esnada Reşid Âkif Paşa Âmedi kalemi hulefasından bulunduğu birbimizi yalnız şahsan tanırdık. Bilâhere Hersekli Ârif Hikmet merhumun delâletile Şehzadebaşı'ndaki konağında görüşüldü. Babasile babamın hukuk-ı kadimesi olduğundan bu cihet de meveddeti takviye etdi."⁷

Reşit Âkif Paşa'nın küçüklüğünden beri şiirle uğraştığı ve gazel, kaside, murabba ve kıta tarzında çok sayıda şiir kaleme aldığı, şiirlerinin küçük bir divan tertip edecek kadar çok olduğu fakat şiir müsveddelerinin büyük Vefâ yangını sırasında evini harap etmesi sonucu yandığı bilinmektedir. Şiirlerini eski şiir anlayışına bağlı olarak yani divan şiiri anlayışıyla kaleme alan Âkif Paşa hakîmâne, şûhâne ve rindâne tarzda şiirler kaleme almıştır. Reşit Âkif Paşa yazdığı şiirleri her fırsatta İbnü'l-Emin'e göndermiş ve hem şiirlerle alakalı mülâhazalarını hem de bu şiirleri tanzir ve tahmis etmesini istemiştir. İbnü'l-Emin bununla ilgili olmak üzere "tanzim ettiği gazelleri gönderir, tanzim ve tahmis edilmesini musırrane teklif eylerdi. Şiir ile meşgul olmadığımı, mazur görmesini yazardım... Nâçar, gazellerini tanzir ve tahmis ederdim. Enva-ı takdir ve tevkiri havi teşekkürnameler gönderirdi."⁸ ifadelerini kullanır.

Reşit Âkif Paşa'nın -İbnü'l-Emin açık bir şekilde kendisini mazur görmesini belirtmesine rağmen- ısrarlı bir biçimde şiirlerinin tanzir ve tahmis edilmesini istemesi, onun şiire olan ilgisini ve merakını göstermesi bakımından son derece dikkati haizdir. Bu noktadan bakıldığında öne çıkan bir diğer husus ise Reşit Âkif Paşa'nın o dönem çevresinde bulunan

⁶ İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal ile ilgili tanıtıcı bir bilgi için gazeteci-yazar Murat Bardakçı'nın Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi'nin açılışı vesilesiyle kaleme aldığı güncel yazı için bkz.: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2591778-gidip-mutlaka-gorun-cumhurbaskanligi-kutuphanesindeki-bu-iki-serginin-benzeri-turkiyede-daha-once-hic-acilmadi> (Son erişim tarihi: 24.02.2020)

⁷ İnal, *Son Asır Türk Şairleri* s. 1420.

⁸ İnal, *Son Asır Türk Şairleri* s. 1420.

şair ve sanatçılara sahip çıkması ve kendi konağında onları ağırlayıp şiir sohbetleri düzenlenmesidir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Reşit Âkif Paşa’nın konağının Sivas’ta bir edebî mahfil halini aldığı düşünülebilir.

İbnü’l-Emin, Reşit Âkif Paşa için “Zeki, nazûk, dilnevaz, muntazam söz söylemeğe itinakâr idi. Dilfirib sözler, sayyadane muamelelerle muhatabını meclûb ve meftûn ederdi.”⁹ diyerek birçok övgüye layık görmüştür.

Reşit Âkif Paşa’nın İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal’a Gönderdiği Mektuplar

İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal’ın *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde de belirttiği gibi Reşit Âkif Paşa kendisine birçok mektup ve şiir göndermiştir. Bu mektuplardan bazıları İbnü’l-Emin’in mezkûr eserinde de bulunmaktadır. Bu makalenin asıl konusunu teşkil eden mektuplar ise İBB Atatürk Kitaplığı’nda bulunmaktadır. Burada yer alan yedi mektuptan iki tanesi İbnü’l-Emin tarafından kaleme alınan adı geçen eserde yer alan mektuplardır. Kalan 5 mektup ve bu mektupların çeviri yazısı ise makalemiz çerçevesinde araştırmacılara sunulacaktır.

Burada mektup türünün edebî bir tür olarak kabul edilip edilmeyeceği konusu bu makalenin sınırları dışındadır. Fakat konuyla ilgili olmak üzere Orhan Okay’ın şu ifadelerini belirtmenin faydalı olacağını kanaatindeyiz: “İnsanın çok defa kendisi için tuttuğu günlük ve hatırat gibi, bir yakınına yazdığı mektuplar da bir açıdan aynı kategori içinde kabul edilebilecek metinlerdir. Bunların ortak hususiyetleri mahremiyetleridir. Günlük ve hatıratın bu bakımdan daha mahrem yazılar olmasına mukabil mektubun kaleme alındığı sırada bile, sınırlı da olsa, en az bir veya birkaç kişinin okuyacağı düşünülmüştür. Bu özellikleri dikkate alındığında günlüğü, hatıratı ve mektupları edebî birer metin olarak telakki etmek gerekir. Çünkü ne olursa olsun edebî metinlerin az veya çok bir okuyucusu vardır ve o okuyucular dikkate alınarak kurmacaya gidilmiş, kelime seçiminde, cümlelerde, kompozisyonda itina edilecek bir üslûp oluşturmaya dikkat edilmiştir.”¹⁰

Okay bu ifadelerinden sonra hatıra ve günlük gibi mektubun da edebî bir tür olarak değerlendirilebileceğini belirtir fakat ona göre bunun tek şartı bu türlerin daha sonra yayımlanmak üzere kaleme alınması gerektiğidir. Nitekim Okay’a göre bu türler daha sonra yayımlanma arzusuyla kaleme alınmıyorsa bir “ara tür” olarak değerlendirilmelidir.¹¹

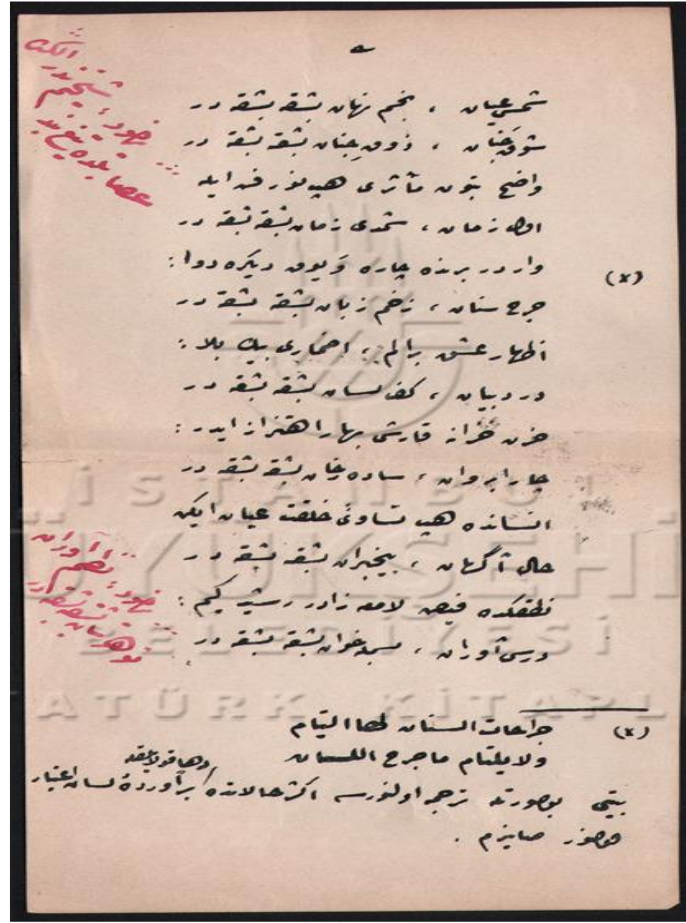
Bahsettiğimiz 5 mektuptan 2 tanesinde birer gazel bulunmaktadır ve bu 2 mektupta da herhangi bir tarih ibaresi bulunmamaktadır. Birer gazelin yer aldığı bu mektuplar ve çeviri yazıları şu şekildedir:

⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri* s. 1420.

¹⁰ Orhan Okay, *Kağıt Medeniyeti*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 108.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Okay, *Kağıt Medeniyeti*, s. 108-112.

(İBB Atatürk Kitaplığı, Katalog No: Bel_Mtf_003661)

Huve

(Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün)
Şems-i 'ayân necm-i nihân başka başkadır
Şevk-ı cenân zevk-ı cinân başka başkadır

Vâzih bütün me'âşiri hep nûr-ı fenn ile¹²
Evvel zamân şimdi zamân başka başkadır

Vardır birinde çâre ve yok dîgere devâ:
Çarh-ı sinân, za'ım-ı zebân başka başkadır¹³

İzhâr-ı 'aşk bir elem izmârı biñ belâ
Derd-i beyân keff-i lisân başka başkadır

Hüzn-i hâzâna karşı bahâr ihtizâz ider:
Çâr-ebrûvân, sâde-ruhân başka başkadır

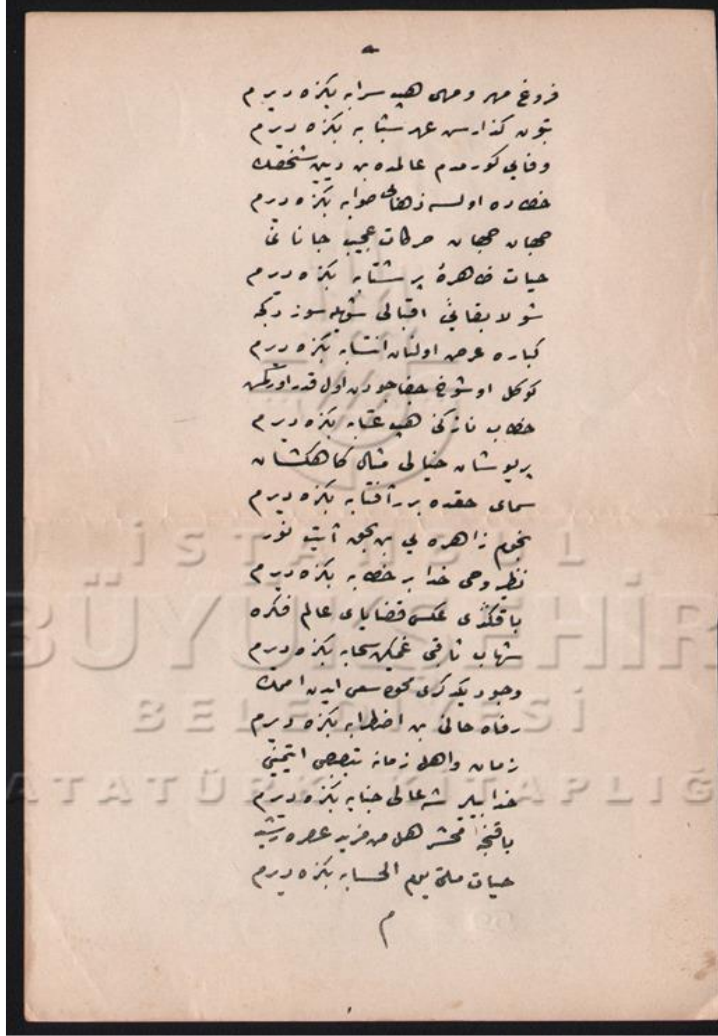
İnsânda hep tesâvî-i hilkât 'ayân iken
Hâl-i âgehân bî-haberân başka başkadır

¹² Mısranın yanına üç nokta çıkarılarak kırmızı mürekkeple "Yâhûd: Şeyhim nedir elinde asâ belde tîğ nedir" ifadeleri tahrir edilmiştir.

¹³ Bu beyte bir dipnot düşülerek: "Cirâhatu's-sinânilehe'l-tîamun/Ve lâ yelta'mu mâ cerehe'l-lisânu (Mızrak uçlarının (açtığı) yaralar kapanır fakat dilin (açtığı) yaralar kapanmaz.) Beyti bu sûretle tercüme olunursa ekser hâlâtda daha kolaylıkla ber âverde-i lisân itibâr ... sanırım." İfadeleri yazılmıştır.

Nuḫkunda feyz-i lâmi‘azâde Reşîd kim
Ders-âverân besmele-h‘ân başka başkadır¹⁴

(İBB Atatürk Kitaplığı, Katalog No: Bel_Mtf_003659)

Huve

(Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün)
Fürûğ-ı mihr ü mehi hep serâba beñzedirim¹⁵
Bütün güzârişi ‘ahd-i şebâba beñzedirim

Vefâyi görmedim ‘âlemde ben diyen şaḥşın
Ḥaṭâ da olsa zehâbı şavâba beñzedirim

Cihân cihân ḥarekât-ı ‘acib-i cānânı
Ḥayât-ı zâhire-i pür-şitâba beñzedirim

Şu lâ-bekā‘i-yi iḳbâli şöyle süzdükçe
Kibâra ‘arz olunan intisâba beñzedirim

Gönül o şûḫ-ı cefâ-cüdan ol kadar ürkmüş
Ḥitâb-ı nâzikini hep ‘itâba beñzedirim

¹⁴ Mısranın yanına üç nokta çıkarılarak kırmızı mürekkeple “Yâhûd: Nazm-âverân ... başka başkadır” ifadeleri tahrir edilmiştir.

¹⁵ Bu şiire Sivaslı Nakşî şeyhlerinden, şair Kazancızâde Emin Edip’in (1857-1919) yazdığı bir tahmûs için bkz.: Alim Yıldız, Kazancızade Emin Edip Hayatı-Şiirleri, Sivas Belediyesi Yay., Sivas, 2015, s. 162.

Perîveşân hayâli mişâl-i kâh-keşân
Semâ-yı Hâk’da birer âfîtaba beñzedirim

Nücûm-ı zâhireyi ben bihâkğ âyet-i nûr
Nazîr ü Hayy-ı Hüdâ bir hiţâba beñzedirim

Bakıñdı ‘aks-i kaçâyâ-yı ‘âlem-i fikre
Şihâb-ı şâkıtbî ğam-ğîn şehâba beñzedirim

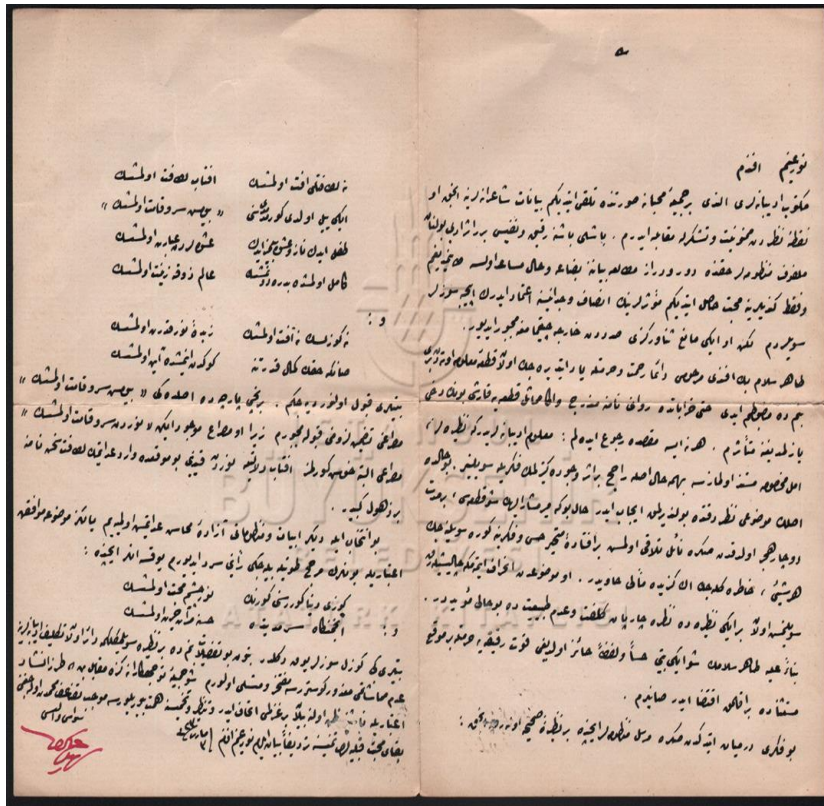
Vücûd-ı yek-değeri mağva sa‘y iden ümemiñ
Refâh-ı hâlini ben ıztırâba beñzedirim

Zamân u ehl-i zamâne tabaşbuş itmesini
Hüdâ bilir şeh-i ‘âlî-cenâba beñzedirim

Bakınca maşher-i hel min mezîd-i ‘aşra Reşîd
Hayât-ı milleti yevmü’l-ğisâba beñzedirim

Diğer mektuplarda ise Reşit Âkif Paşa’nın İbnü’l-Emin tarafından kendisine gönderilen mektuplara ve şiir mülahazalarına karşı cevaben yazdığı edebî değerlendirme ve tetkikler yer almaktadır. 3 mektupta da hem Reşîd Âkif’in imzasını hem de mektupların kaleme alındığı tarihleri görmek mümkündür. Özellikle bu mektuplarda yer alan şiirle ilgili mülahazaların Reşit Âkif Paşa’nın şiire vukûfiyetini göstermesi açısından son derece önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bu mektuplar ve transkripsiyonlu metinleri şu şekildedir:

(İBB Atatürk Kitaplığı, Katalog No: Bel_Mtf_003660)

Huve

Nür-ı 'aynım efendim

[1]Mektüb-ı edibâneleri alındı. Bir cemî'a-yı muhibbâne şüretinde telaqqî itdigim beyânât-ı şâ'irânelerine ancak o [2] nokta-ı nazardan memnûniyyet ve teşekkürle muqâbele iderim. Başlı başına refîk ve nefis birer eşer-i edîbi bulunan [3] melfûf manzûmeler hakkında dür u dirâz muţâla'a beyânına bizâ'e ve hâl müsâ'id olsa tanıdığım [4] ve fakâţ kendilerine muhabbet hâşıl itdigim mü'essirleriniñ inşâf ve vicdânına itimâd iderek epeyce sözler [5] söyledim lâkin o iki mâni' senâveriniñi şadrdan hârice çıkmamağa mecbûr idiyor.

[6] Tâhir Selâm Beg Efendi merhûmî dâ'imâ rahmet ve hürmetle yâd itdirecek olan kıt'a-ı ma'lûme öteden beri [7] benim de mazbûtum idi hattâ Hârâbât'da Revânî nâmına münderic ve aña mümâşil kıt'aya karşı bunuñ dağı [8] yazılmadığına müte'essirim. Her ne ise maqşada rücû' idelim: Ma'lûm-ı edibâneleridir ki nazîreler [9] ehl-i maşşûşa müstenid olmazsa behemehâl aşla râcih bir eşer vücûda getirilmek fikriyle söylenir. Bu hâlde [10] aşlıñ mevzû'ı nazâr-ı diğkâtda bulundurulmak icâb ider hâlbuki mir-i müşârüniylehiñ şu kıt'ası bir müddet [11] düçâr-ı hicr olduğdan şofra nâ'il-i telaqqî olmuş bir üftâde-i mütehayyir hiss ve fikrine göre söylenecek [12] her şey'i, hâtırâ gelecek eñ güzide me'âli hâvidir. O mevzû'dan inhirâf itmemeğe çalışılarak [13] söylenmiş olan bir iki nazîrede nazara çarpan külfet ve 'adem-i tabî'yyet de bu hâli mü'eyyiddir. [14] Binâenaleyh Tâhir Selâm'ıñ şu iki beyti hissen ve lafzen hâ'iz olduğı kuvvet-i raqîkaya hürmetle bir mevki'-i [15] müsteşnâda bırakılmak iktizâ ider şanırm.

Bu fikri dermiyân itdikden şofra mürsel manzûmeler içinde bir nazîre-i şâhîha üzerine ancak:

(Feilâtün mefâilün feilün)
Ne letâfetli âfet olmuşsuñ
Âfitâb-ı letâfet olmuşsuñ

İki yıl oldı görmedimdi seni
"Büyümüş serv-kâmet olmuşsuñ"

Tıfl idiñ nâz u 'ışve bilmez idiñ
'İşvelerden 'ibâret olmuşsuñ

Kâmil olmuş da bedre dönmüşsuñ
'Âlem-i zevke zînet olmuşsuñ

Ve:
Ne güzelsin ne âfet olmuşsuñ
Zübde-i nür-ı kudret olmuşsuñ

Şanki Hâkkin kemâl-i kudretine
Gökden inmiş de âyet olmuşsuñ

Beyitleri kabûl olunur diyeceğim. Birinci parçada aşıldaki "Büyümüş serv-kâmet olmuşsuñ" mışrâ'ını tazmîn lüzûmunı kabûle mecbûrum zîrâ o mışrâ' mevcûd iken "Nürdan serv-kâmet olmuşsuñ" mışrâ'ı elbette hoş görülmez. Âfitâb delâletiyle nürdan kaydını bu mevki'de vârid 'additmek letâfet-sühân nâmına bir zühûl gibidir. Bu intihâb ile diğer ebyât ve manzûmâtı âzâde-i mehâsin 'additmiş olmayayım. Yalnız mevzû'â muvâfakat ittibârıyla bunlarıñ müreccah tutulabileceği re'yini serd idiyorum yoksa añlar içinde:

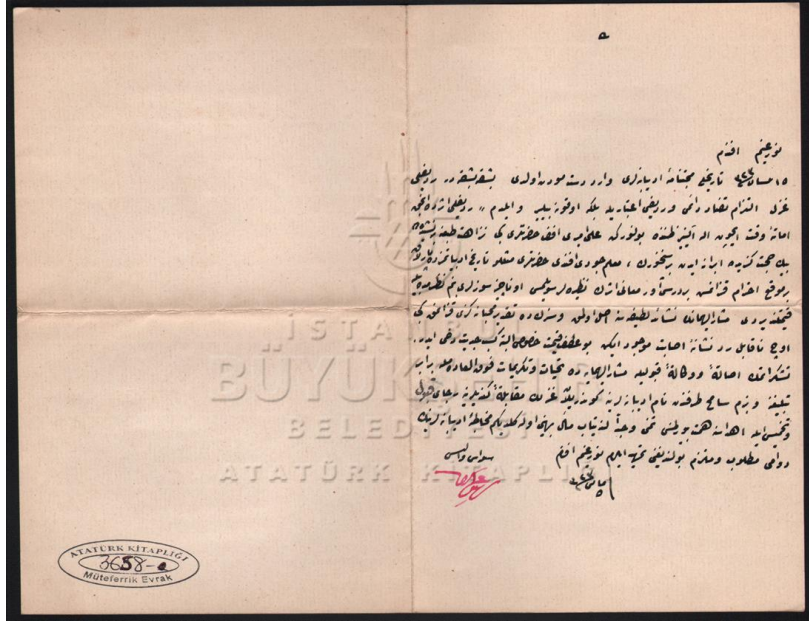
Gözi dünyâ görür seni göreniñ
Nür-ı çeşm-i muhabbet olmuşsuñ

Encümen-gâh-ı sermediyyetde
Hüsne mir'ât-ı hayret olmuşsuñ

Beyitleri gibi güzel sözler yok degildir. Bütün bu te'flât benim de bir nazîre söylemekliğime dâ'ir olan teklîf-i edibânelerine 'adem-i mümâşatımı ma'zûr gösterirse müftehîr ve mütesellî olurum. Şu cemile-i teveccühkârâneñize muqâbil ben de tarz-ı inşâd ittibârıyla nâ-şebih zannolunabilen bir gâzelimi ithâf ider ve nazîr ü tahmîsine himmet buyurulursa müceb-i tezâ'uf-ı mühimden olacağını beka-yı muhabbet-i kalbiyelerin temennîsine terdifen beyân iderim nür-ı 'aynım efendim. Sene 323, Mart 3 (16 Mart Cumartesi, 1907)

Sivas Vâlisi
Reşid 'Akif

(İBB Atatürk Kitaplığı, Katalog No: Bel_Mtf_003658)

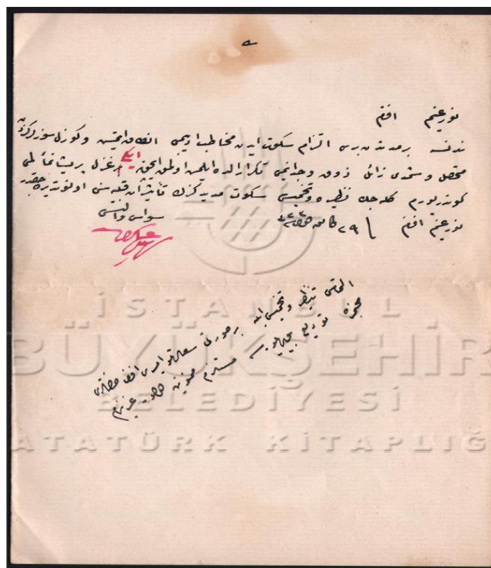
Huve

Nür-ı ‘aynım efendim

[1]15 Nisân Sene/323 târîhli muhabetnâme-i edibâneleri vârid-i dest-i meveddet oldı. “Başka başkadır” redifli [2] gazel iltizâm-ı tezâd-ı dâ‘imî ve redifî i‘tibârıyla belki okunabilir ve “eyledim” redifli eşerde ancak [3] imâte-i vaqt için ele alınır zımında bulunurken ‘Alî Emîri Efendi hâzretleri gibi nezâhat-i tab‘ına bir neşidede [4] bîñ hüccet-i güzide ibrâz iden bir sühanverîñ, Mu‘allım Cevri Efendi hâzretleri mişlü târîh-i edebiyâtımızda parlak [5] bir mevki-i ihtirâm kazanmış bir ders-i âver-i meâ‘nî eserin nazîreler söylemesi o nâcîz sözleri benim nazarımda bile [6] kıymetlendirdi. Müşârünileyhânîñ nişâne-i laîfisine aşl olmak ve siziñ de taqdîr-i muhibbâneñizi kazanmak gibi [7] üç nâ-kâbil der-nişâne-i işâbet mevcûd iken bu ‘atf-ı kıymet-i huşûşî elbette kesb-i ciddiyet dahî ider. [8] Teşekkür itmek aşâleten ve vekâleten kabûliyle müşârünileyhâya da taħiyyât ve tekrîmât-ı fevka‘l-‘âdemle berâber [9] tebliğine ve bizim Sâmih tarafından nâm-ı edibânelerine gönderilen gazelin mukâbeleten kendilerine ricâ-yı kabûl [10] ve tahmîsi ile ihdâsına himmet buyurulmasını temennî ve cidden lezzet-yâb-ı me‘âl-i bihîni olageldiğim muhâtaba-ı edibâneleriniñ [11] devâmı maflûb ve mültezem bulunduğunu temhîd eylerim nür-ı ‘aynım efendim. Sene 323/Mayıs 5. (18 Mayıs Cumartesi, 1907)

Sivas Vâlîsi
Reşid ‘Âkif

(İBB Atatürk Kitaplığı, Katalog No: Bel_Mtf_003646)

Huve

Nür-ı ‘aynım efendim

[1] Nedense bir müddetden beri iltizâm-ı sükût iden muhâtab-ı edîbimi inçak itmiş ve güzel sözlerinizden [2] mütehaşşıl ve şimdi zâ’îl-i zevk-i vicdânımı tekrâr elde eylemiş olmak için iki gâzel-i perîşân-me’âlimi [3] gönderiyorum. Gelecek nazîre ve tahmîsi sükût-ı medîdiniñ te’şîrât-ı kalbiyyesi unutturacaktır [4] nür-ı ‘aynım efendim. Sene 323/Kânûn-ı Evvel fî 29 (11 Ocak Cumartesi, 1908)

Sivas Vâlisi
Reşid ‘Âkif

İltimâsı tanzîr ve tahmîsi ile bir şüreti sa’âdetlü Emîrî Efendi hâzretleri muhbire tevdi’ buyurulursa müstelzim-i memnûniyyet olur ‘azîzim.

Sonuç

20. yüzyılın başında Sivas’a vali olarak memûr edilen Reşit Âkif Paşa gerçekten de o dönemde idareciliği yönüyle ön plana çıkmıştır. Gerek bölgedeki asayîşi yeniden temin etme konusunda gerekse Osmanlı Devleti’nin bölgedeki temsilini iyi bir biçimde üstlenmesi açısından son derece önemli görevleri yerine getirmiştir. Bu konuda neredeyse hiçbir kaynakta bu durumun aksini iddia eden bir bilgi bulunmamaktadır. İdareciliğinin yanı sıra şiirle de uğraşması, Sivas’ta bulunan şairlere tabir caizse hâmilik yapması ve özellikle İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal başta olmak üzere yazdığı şiirlerin önemli edipler tarafından değerlendirilmesini, mümkünse bu şiirlerin tanzîr ve tahmîs edilmesini istemesi, şiire ne kadar önem verdiğinin göstergesidir. Özellikle 3. mektupta yer alan şiirle ilgili bazı ifadeler ve değerlendirmeler, onun şair tabiatını ve bu işin teorik kısmına olan hâkimiyetini göstermesi bakımından son derece ilginçtir.

Ne olursa olsun Osmanlı Devleti’nin padişahlar başta olmak üzere birçok yöneticisinin şiirle uğraştığı ve hatta büyük bir divan teşkil edecek kadar şiir yazdıkları malûmdur. Bunun dışında hattat, musikişinas, ressam olarak ön plana çıkan padişahlar da olmuştur. Bütün bunların işaret ettiği yegâne gerçek, Osmanlı Devlet adamlarının ve yöneticilerinin şiir başta olmak üzere özellikle güzel sanatların her dalına ve buna bağlı olarak insanın kendini yetiştirmesine ne kadar önem verdiğidir. Hal böyle olunca Reşit Âkif Paşa’nın da bu yönetici ve idareciler gibi olmasına; nüktedan, zeki ve şiir söyleme kabiliyetine sahip olmasına pek şaşmamak gerekir.

Kaynakça

- ÇAĞDAŞ, Halûk; Şair ve Nüktedan Vali Reşit Âkif Paşa, Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi, S. 159, 1997.
- İBB Atarürk Kitaplığı, Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar.
- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal; Son Asır Türk Şairleri-C. 3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- OKAY, Orhan; Kağıt Medeniyeti, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- SAMİ, Şemsettin; Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÜÇER, Müjgân; Sivas'ın Ünlü Valilerinden Reşit Âkif Paşa (1862-1920), Sivas Kültür Sanat Dergisi, Sivas, S. 4, 1989.

Makalenin Geliş Tarihi: 15 Mayıs 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 8 Haziran 2020

**TANZİMAT DÖNEMİNDE NEŞREDİLMİŞ KISA ÖMÜRLÜ BİR MİZAH GAZETESİ:
MEDDAH**

A SHORT-LIVED HUMOUR JOURNAL PUBLISHED IN THE TANZİMAT PERIOD: *MEDDAH*

*Serhat Sabri Yılmaz**
*Yakup Avcu***

Öz

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayıp I. Meşrutiyet'le sona eren ve Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan dönem, toplumsal hayattan siyasi hayata kadar pek çok alanda yeniliklerin yaşandığı bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemle birlikte, Osmanlı basını ortaya çıkmış, bunun neticesinde mizah gazeteleri de birer birer toplum hayatına girmeye başlamıştır. Son dönemlere kadar Türk basın tarihi içerisinde hak ettiği değeri görmeyen mizah gazeteleri, günümüzde araştırmacılar tarafından araştırma konusu olmaya başlamıştır.

1875 yılında yayın hayatına giren ve 32 sayı çıkartılan *Meddah* gazetesi, kullandığı dil ve üslûbun kendine has olmasının dışında, şekil ve muhteva açısından dönemin diğer mizah gazetelerinden pek de farklı değildir. *Meddah*; siyasi eleştiriden uzak durarak toplumsal sorunlara dikkat çekmesi, diğer gazetelerle girdiği kalem kavgaları, sözlü kültür etkisi, okuyucu mektuplarına yer vermesi, müstear isimli yazıların yer alması vb. yönleriyle diğer ilk dönem mizah gazetelerine benzemektedir.

Bu çalışmada, hakkında yeterli malumat bulunmayan *Meddah* gazetesiyle ilgili literatüre geçen hatalı söylemlerin belirlenerek düzeltilmesi, muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi verilerek devrin toplumsal hayatına ışık tutulması, Türk basın ve mizah tarihi içerisindeki yerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

* Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı mezunu, Sivas, serhatsabriyilmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1516-369X.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Sivas, avcuayakup1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8074-6317.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat Dönemi, Mizah Gazetesi, Basın Tarihi, Süreli Mizah Yayımları, Meddah Gazetesi.*

Abstract

Starting with the announcement of Edict of Tanzimat and ended with the First Constitutional Period, called the Tanzimat Period, covers a process in which innovations are experienced in many areas from social life to political life. With this period, Ottoman press emerged, as a result of this, humor journals also entered the public life one by one. Humor journals that do not see the value that they deserve in the history of Turkish press until its last periods, has started to become a subject of research by researchers today.

Meddah journal, which entered the publication life in 1875 and published 32 issues, is not much different than the other humor journals of period in the perspective of shape and content, except the language and its style. *Meddah* is similar to other first term humor journals in terms of, drawing attention to social issues by avoiding political criticism, polemics with the other journals, oral cultural influence, including the letters of readers, writing articles with pen name etc.

In this study; it's aimed to identify and correct wrong discourses about the *Meddah* journal, which has not been found enough information about it until today, shed life on the social life of the period by giving detailed information about its content, and to determine its place in the history of Turkish press and humor.

Keywords: *Tanzimat Period, Humor Journal, Press History, Periodical Humor Publication, Meddah Journal.*

Giriş

Türk basın tarihi ile ilgili çalışmalar içerisinde önemli bir yere sahip olan mizah gazeteleri, başlangıçta pek önemsenmemiş olsa da günümüzde hak ettiği değeri görmeye başlamıştır.

Türklerde mizahın geçmişi ve geçirdiği evreler incelendiğinde iki koldan ilerlediği görülmektedir. Bunlardan ilki şifahi mizah, ikincisi ise yazılı mizahtır. Tanzimat Dönemi'ne kadarki süreçte şifahi mizahın önde gelen temsilcileri meddahlar, Hacivat ile Karagöz, Kavuklu ile Pişekâr, Nasrettin Hoca, İncili Çavuş gibi toplum tarafından benimsenmiş mizah karakterleri olmuştur. Bahsi geçen mizahi karakterler, ilk Türk mizah gazetelerinde de sık sık kendilerine yer bulmuştur. Kimi zaman gazetelerin isimlerinde, kimi zaman karikatürlerde, kimi zaman da yine gazetelerin içerisindeki muhavere adını taşıyan bölümlerde karşımıza çıkmaktadırlar.

Türk edebiyatında espri inceliğine ve ifade zarafetine dayanan gerçek mizah, Tanzimat Dönemi ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır (Akyüz, 2015: 82). Böylelikle gerçek hüviyetini bu dönemle birlikte kazanmaya başlayan mizah, sosyal hayattan beslenerek mizah gazetelerinin de aracılığıyla halka ulaşmıştır. Mizah gazetelerinin birçok önemli işlevi vardır. “*Gündelik hayattan beslenen mizah dergileri[nin], toplumun gündelik hayat pratiklerini tanımlama ve bu pratiklerin geçirdikleri değişimin tespit edilmesi noktasında araştırmacılara önemli bir kaynak olarak hizmet etme[si]*” (Demirkol, 2016: 142) ve de bulunduğu dönem ve toplumun bir nevi sesi olması, mizah gazetelerinin en önemli işlevleri arasındadır.

İlk Türk mizah dergisi çıkarma teşebbüsü, II. Mahmud'un çok sevdiği musahipleri Said ve Abdi Beyler tarafından 1830 yılında gerçekleştirilmiştir (Kutay, 2013: 21), ancak bu teşebbüs padişahın olumsuz kararı ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1830 yılında gerçekleştirilen ilk Türk mizah dergisi çıkarma teşebbüsünden sonraki süreçte, Hovsep Vartanyan Paşa, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde görülen ilk Ermeni harfli mizah dergisini 1852 yılında *Boşboğaz Bir Âdem* adı ile çıkartmıştır. 1856 yılında yine Ermeniler tarafından *Meğu* adlı bir mizah dergisinin çıkartıldığı görülmektedir (Çeviker, 1986: 17).

Osmanlı Ermenilerinin, *Boşboğaz Bir Âdem* ve *Meğu* adlı mizah dergileri ile açtığı bu yol, 1870'li yıllarla birlikte mizah yayıncılığında bir dönüm noktası olacaktır. Osmanlı sınırları içerisinde yayımlanan ilk Türkçe süreli mizah yayını konusunda ise fikir ayrılıkları bulunmaktadır. İlk çalışmalar sonucunda Teodor Kasap tarafından çıkartılan *Diyojen* ilk Türkçe süreli mizah yayını kabul edilse de sonraki çalışmalarda *Diyojen*'den önce çıkartılan bir başka Türkçe süreli mizah yayınının varlığına dikkat çekilmiştir. "*Diyojen dergisinden yaklaşık altı ay önce Filip Efendi ve Ali Raşid tarafından yayımlanan Terakki gazetesinin cuma günleri ek olarak verdiği Terakki dergisi, ilk Türkçe mizah dergisi olma özelliğini taşımaktadır.*" (Demirkol, 2016: 142).¹

Burada sözü edilen süreli mizah yayınlarından sonra ise ilk müstakil Türkçe mizah gazetesi *Diyojen*, 1870 yılında Teodor Kasap tarafından çıkartılmıştır. *Diyojen*'in kapatılmasından sonra 1871 yılında yine Teodor Kasap tarafından çıkartılan *Hayâl*, yayın hayatına başlamış ve sonrasında Türkçe mizah gazetelerinin devamı gelmiştir. Tanzimat Dönemi'nde yayımlanan diğer Türkçe mizah gazeteleri ise şunlardır: 1870'de *Asır* gazetesinin ilavesi, 1872'de Teodor Kasap'ın *Hayâl* yerine çıkardığı *Çingiraklı Tatar*, 1873'de Beykozluoğlu Zakarya Efendi'nin neşrettiği *Latife*, aynı sene Antuvan Efendi'nin çıkarttığı *Kamer*, 1874'te Mihalaki'nin *Şafak* ve yine aynı sene Basiretçi Ali Efendi'nin çıkarttığı *Kahkaha*, *Medeniyet* gazetesinin mizah nüshası, 1875 yılında Tefvik Bey'in çıkarttığı *Geveze* ve yine aynı yıl çıkan *Meddah*, 1876 yılında Mehmet Tefvik Bey'in çıkarttığı *Çaylak*, Tanzimat Dönemi'nin mizah gazete ve dergileridir (Çapanoğlu, 1970: 13).²

Bu çalışmada, Tanzimat Dönemi mizah gazetelerinden *Meddah* (1875) ele alınacaktır. Türk basın tarihi ve mizah yayınlarıyla ilgili daha önceden yapılmış çalışmalarda *Meddah*'la ilgili verilen bilgiler tespit edilmiş, gazeteyle ilgili bazı hatalı söylemlere dikkat çekilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

¹ Terakki mizah ekinin ilk sayısı 14 Mayıs 1870 tarihinde yayımlanırken *Diyojen* 24 Kasım 1870 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır. Mizah gazeteleriyle ilgili bazı çalışmalarda Terakki eki, mizahi bakımdan yetersiz bulunduğu için ilk mizah gazetesi olarak kabul edilmemektedir. Terakki gazetesi hakkında ayrıntılı bilgi ve ilk mizah gazetesiyle ilgili tartışmalar için bkz. Demirkol (2016).

² İsmi zikredilen mizah gazetelerinin tarihleri verilirken M. Süleyman Çapanoğlu'nun "*Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*" adlı çalışması esas alınmıştır. Basın tarihiyle ilgili kaynaklarda mizah gazetelerinin yayın tarihleri farklı farklı verilmektedir. Mezkûr gazetelerin yayın tarihlerini mukayese için bkz. (İbar, 2017; Özdiş, 2010; Şapolyo, 1976; Ünver, 2016).

Meddah Gazetesinin Kimlik Bilgileri

Meddah'ın Türk basın tarihi içerisindeki yerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi amacıyla gazetenin kimlik bilgileri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Türk basın tarihinin mizahla ilgili çalışmalarında *Meddah* gazetesinin imtiyaz sahibi hakkında farklı bilgiler görülmektedir. *Meddah*'ın imtiyaz sahibi birkaç çalışmada kesin olarak bildirilmesine karşın çoğunlukla kaynaklar gazetenin sonunda yer alan müstear ismi imtiyaz sahibinin gerçek adı gibi göstermektedir. *Meddah* gazetesinin her sayısının son sayfasında "Aristotelis" müstearı bulunmaktadır. Eldeki bilgilere göre gazetenin imtiyaz sahibinin gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşı olduğu düşünülmektedir (Şahin, 2017: 26). Gazanfer İbar'ın bir çalışmasında ise *Meddah* gazetesinin Zakarya Beykozluyan tarafından çıkartıldığı belirtilmektedir (2017: 14). Bilindiği üzere *Latife* gazetesinin imtiyaz sahibi de Zakarya Beykozluyan'dır. *Latife* ile *Meddah* mukayese edildiğinde muhteva ve üslup bakımından birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Zakarya Beykozluyan'ın *Latife*'nin kapanması ile birlikte *Meddah*'ı çıkartmaya başladığı tahmin edilebilir, fakat konuyla ilgili kesin bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Zakarya Beykozluyan'ın hayatı hakkında ise kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Meddah gazetesinin ilk sayısı hicri 15 Muharrem 1292 tarihli olup son sayısı hicri 16 Recep 1292 tarihini taşımaktadır. Belirtilen hicri tarihleri, miladi tarihe çevirdiğimizde ise gazetenin 21 Şubat 1875 - 26 Ağustos 1875 tarihleri arasında çıkartıldığı görülmektedir. *Meddah*'ın ilk sayısının 15 Ocak 1876 tarihinde çıkartıldığını söyleyen kaynaklar da görülmektedir (Gündoğdu, 1998: 13; Ünver, 2013: 36), ancak bu bilgi gazete üzerindeki tarihlerle uyuşmamaktadır.

Meddah gazetesi, toplamda 32 sayı çıkartılmıştır. Kimi çalışmalarda *Meddah*'ın 30 sayı veya 34 sayı çıkartıldığına dair bilgiler mevcuttur (Gündoğdu, 1998: 13; Ünver, 2013: 36), ancak bu bilgiler de gerçeği yansıtmamaktadır. Selim Nüzhet Gerçek de bir çalışmasında *Meddah*'ın 31. sayısına kadar gördüğünü dile getirmiştir (2019: 241-42). *Meddah* gazetesinin her sayısı dört sayfadır ve sayfaları ikişer sütundan oluşmaktadır. Bazı çalışmalarda üç sütundan oluştuğu dile getirilse de (Ünver, 2013: 36) bu bilginin de yanlış olduğunu söylemek gerekmektedir.

Gazetenin neşredilen her sayısının ilk sayfasındaki künyede şu ibareler yer almaktadır (bkz. Ek.1.):

"Nüshası 1 kuruştur. İşbu gazete haftada iki defa neşredilir. Mahal idaresi Sultan Hamamı civarındaki 3. geçidindedir. Seneliği 4, altı aylığı beyaz mecidiyeyedir. Üç aylığı yoktur. Taşralar için seneliğine 1 beyaz mecidiye posta ücreti zam edilir. İlanatın behr-i satrından 4, muad-ı sairenin satrından 12 kuruş alınır. Posta ücreti verilmemiş evrak kabul olunmaz."

Gazete, hicri 26 Recep 1292 tarihli 32. sayısı ile yayın hayatına son vermiştir. Yayın hayatına son verilmesiyle ilgili *Meddah* gazetesi içerisinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili bilgiye 1876 yılında çıkartılan *Arkadaş* isimli bir çocuk gazetesinde rastlanmaktadır. Bu gazetede, "Kendi Kendine Tatil Olanlar" başlığı altında

politika, maarif ve eğlenceyle ilgili gazetelerin isimleri verilmiştir. Burada *Meddah*'ın da adı zikredilmektedir (Arkadaş, S. 13 s. 3; Emiroğlu, 2020: 33-34). Anlaşıldığı üzere *Meddah*'ın kapatılması tamamen imtiyaz sahibinin inisiyatifinde gerçekleşmiştir.

Gazete, 21 Şubat 1875 – 26 Ağustos 1875 tarihleri arasında yaklaşık altı ay çıkarılmıştır. Altı aylık sürede ise yayına iki defa ara verilmiştir. Verilen aralardan ilki 21. sayı ile 22. sayı arasında olup yaklaşık 1 aylık bir süreci kapsarken ikinci ara 30. sayı ile 31. sayı arasındadır. Bu ara ise yaklaşık 1 buçuk ay sürmüştür. Derginin hangi nedenlerle yayın hayatına ara verdiği hakkında da herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Tablo 1. *Meddah*'ın Yayın Tarihleri

Sayı	Yayımlandığı Tarih	
	Hicri Tarih	Miladi Tarih ³
1	15 Muharrem 1292	21 Şubat 1875
2	18 Muharrem 1292	24 Şubat 1875
3	22 Muharrem 1292	28 Şubat 1875
4	25 Muharrem 1292	3 Mart 1875
5	29 Muharrem 1292	7 Mart 1875
6	3 Safer 1292	11 Mart 1875
7	7 Safer 1292	15 Mart 1875
8	10 Safer 1292	18 Mart 1875
9	14 Safer 1292	22 Mart 1875
10	17 Safer 1292	25 Mart 1875
11	21 Safer 1292	29 Mart 1875
12	24 Safer 1292	1 Nisan 1875
13	28 Safer 1292	5 Nisan 1875
14	2 Rebiyülevvel 1292	8 Nisan 1875
15	6 Rebiyülevvel 1292	12 Nisan 1875
16	9 Rebiyülevvel 1292	15 Nisan 1875
17	13 Rebiyülevvel 1292	19 Nisan 1875
18	16 Rebiyülevvel 1292	22 Nisan 1875
19	21 Rebiyülevvel 1292	27 Nisan 1875
20	24 Rebiyülevvel 1292	30 Nisan 1875
21	28 Rebiyülevvel 1292	4 Mayıs 1875

³ *Meddah* gazetesinin hicri tarihleri, miladi tarihe aktarılırken Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır.

22	3 Cemaziyelevvel 1292	7 Haziran 1875
23	6 Cemaziyelevvel 1292	10 Haziran 1875
24	9 Cemaziyelevvel 1292	13 Haziran 1875
25	12 Cemaziyelevvel 1292	16 Haziran 1875
26	16 Cemaziyelevvel 1292	20 Haziran 1875
27	21 Cemaziyelevvel 1292	25 Haziran 1875
28	24 Cemaziyelevvel 1292	28 Haziran 1875
29	28 Cemaziyelevvel 1292	2 Temmuz 1875
30	1 Cemaziyelahir 1292	5 Temmuz 1875
31	22 Recep 1292	24 Temmuz 1875
32	26 Recep 1292	28 Temmuz 1875

Meddah Gazetesinin Yayın Politikası ve Muhtevası

Gazetenin ilk sayısının giriş yazısında yayın politikasına dair önemli bilgiler mevcuttur. Bu yazı “Söze Giriş” başlığıyla verilmiştir. Gazetenin çıkartılmasında ilk cümleden anlaşılacağı üzere “*halk[ımız]ın gazete okumaktaki rağbetine*” (S. 1 s. 1) güvenilerek nâşirin kendi deyimiyle “*işbu eğlence gazetesinin*” (S. 1 s. 1) ruhsatı alınmıştır.

İmtiyaz sahibi tarafından diğer mizah gazetelerinin sansür konusunda yaşadığı sıkıntılara dikkat çekilerek onlardan farklı bir lisan kullanılacağı söylenmiştir, ancak bununla birlikte “*ne yolda lisan kullanacağımızı (elimizde bir mizan-ı sahih olmadığı cihetle) bulup kestirmekte ve şimdiden halka bildirmekte bir dereceye kadar mazuruz*” (S. 1 s. 1) ibaresi de eklenmiştir. Yazının devamında imtiyaz sahibi, diğer mizah gazetelerinin kapatılma nedeninin daha çok şahsiyetler üzerine yazılan yazılar olduğunu belirterek kendilerini bu tarzda yazılar yazmaktan muhafaza edeceklerini ifade etmiştir.⁴

Gazetenin ismiyle ilgili “*gazetemiz ciddi olmayıp mizaha mahsus olduğu için ilk defa olarak bu nüshamızı mütalaya tenezzül buyuracak zevat “Meddah” lafzının delalet ettiği manadan yalnız*

⁴ 1831’de *Takvim-i Vekayi*’yle başlayan süreçte birlikte basın-yayın alanında Osmanlı hükümetlerinin zamanla hukuki düzenlemeler yapmaya başladıkları görülmektedir. Dönemin iktidarları, Avrupa’da basının ne denli güçlü bir biçimde kullanıldığını fark ettikleri için bilhassa Fransa’nın bu alandaki uygulamalarını örnek almayı tercih etmişlerdir. Esasen Tanzimat Dönemi’nde basın-yayının muhalif kullanımı açısından tehlikeli görülen herhangi bir basın gücü olmasa da devlet otoritesi önlem almakta geç kalmamak adına birtakım düzenlemeler yaparak belirli dönemlerde nizamnameler yayımlamıştır. 1857 yılındaki ilk nizamnameyle başlayan süreç, 1864’te Sadrazam Fuat Paşa’nın emriyle çıkarılan “*Matbuat Nizamnamesi*”yle devam etmiştir. 1866 yılından itibaren muhalif gazetelerin artmaya başlaması ise yeni bir düzenleme getirilmesine neden olmuştur. *Tasvir-i Efkar*’daki siyasi yazılardan dolayı Sadrazam Ali Paşa Dönemi’nde 27 Mart 1867 tarihli “*Kararname-i Âli*” çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet’e kadar yürürlükte kalan nizamnameyle birlikte, basın özgürlüğü oldukça kısıtlanmıştır. Bu bağlamda kapatılan ilk mizah gazetesi ise 1871’de 15 günlük yayın yasağı getirilen *Diyojen* olmuştur. 1864 ve 1867 nizamnamelerinin ortak özelliği, şahsiyete yönelik aşağılayıcı söylemleri engelleyen maddelerin yer almasıdır. Hükümdar ve hükümdar ailesi, devrin bakanları, dost hükümdarlar, yabancı büyükelçiler, orta elçiler, maslahatgüzârlar gibi önde gelen şahsiyetlerin yanı sıra diğer şahsiyetlere yönelik hakaret içeren yayınlar yapılması gazetelerin kapatılmasına yol açmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (İnuğur, 2005: 199-206; Topuz, 2018: 44-47).

birisini alarak derhal mesleğimizi istihraca kalkışmaz” (S. 1 s. 1) denilerek “*Meddah*” sözcüğünün anlamına göre gazeteye ön yargıyla yaklaşacak kesime bir uyarıda bulunulmak istenmiştir. Böylece okurlar, “*her gördüğümüz ve işittiğimiz şeyleri ayyuka çıkarırcasına methedeceğimiz fikrine*” (S. 1 s. 1) kapılmamaları konusunda uyarılmış ve gazetenin vazifesi ise “*ötede beride misal söyleyip sami’ini güldüren meddahlar gibi fikrimize ve hâlimize muvaffak gelen hikâye ve fıkraları yazarak ve hevaiyatdan alelhusus eğlenceden bahsederek kârini eğlendirmektir*” (S. 1 s. 1) şeklinde açıklanmıştır.

“Söze Giriş” yazısından, İstanbul’un çeşitli mevkilerinde gazete tarafından muhabirler görevlendirildiğini ve bu muhabirlerden “*alınacak mektuplar ve telgraflar[ın] icabına göre*” (S. 1 s. 1) gazetede yayımlanacağını öğrenmekteyiz. *Meddah*’ın çıkarılma amacı ise “Gazetecilik” başlığıyla yazılan bir yazıda şu şekilde belirtilmiştir:

“Meddah’ın çıkarılmasında acep garaz nedir?’ diye merak ederler. Sevabımıza onları meraktan kurtarmak için bu babdaki garazımızı söyledim. Yahu bizim garazımız ekser gazeteler gibi maariften -politikadan- sair o gibi şeylerden bahsetmek olmayıp yalnız halkı eğlendirsin ve bunun zemininde kazanılacak para ile geçinmektir” (S. 1 s. 2)

Nâşirin ifadelerinden anlaşılacağı üzere gazetenin yayın anlayışı siyasi içerikten uzak durmak ve gelir elde etmektir. Siyasi hicivden uzak durulmasının sebebi hiç şüphesiz devrin siyasi iklimidir. Bilindiği üzere 1860’lardan itibaren *Tercüman-ı Ahvâl* ile birlikte bağımsız fikrî gazetelerin çıkarılmaya başlanması ve gazete sayısındaki artış, hükümetin basın-yayınla ilgili kanun hazırlaması gerekliliğini doğurmuştur. Bunun üzerine çıkarılan 1864 tarihli “*Matbuat Nizamnamesi*”nin devletin önde gelenlerine dokunulmazlık sağlaması siyasi eleştirinin de önünü kapatmıştır. Bir süre sonra ise *Tasvir-i Efkâr* ve *Muhbir* gazetelerindeki hükümet eleştirileri, Bâbîâli’yi rahatsız etmeye başlamıştır. 1867 yılına gelindiğinde hükümetin Girit politikasının eleştirilmesinin önüne geçebilmek adına Sadrazam Ali Paşa tarafından “*Kararname-i Âli*” yayımlanmıştır. Bu kararnamenin hükümleri öncekine göre oldukça ağırdır. Siyasi eleştiri yapmanın, şahsiyete saldırıda bulunmanın cezası gazete tatil etmeye ve hatta kapatmaya kadar gitmektedir. 1870’den itibaren de mizah gazetelerinin çıkarılmaya başlandığını görmekteyiz. Teodor Kasap’ın çıkardığı *Diyojen*’in *Âli Kararname* ile dört kez kapatılması, yine Kasap’ın çıkardığı diğer mizah gazetelerinin de aynı kaderi yaşaması, hükümetlerin bilhassa mizah yoluyla siyasi eleştiri yapılmasına müsaade etmediklerini göstermektedir.⁵ Böylesi bir siyasi iklimde mizah gazetelerinin geçim derdiyle politikadan uzak durmaya çalışmaları gayet anlaşılırdır. Kapanan gazetelerin ciddi ekonomik sıkıntılar yaşadıkları da bilinmektedir. *Meddah*’ın henüz ilk sayısında nâşirin yayın politikasını açıklama ihtiyacını duyması da bu nedenlere bağlanabilir.

Tanzimat Dönemi mizah gazeteleri içerisinde çok sayıda muhavere bulunmaktadır. Dönemin mizah gazetelerinin muhavereye bu denli önem vermesinde sözlü geleneğin etkisi aşikârdır. Muhaverelerde; Karagöz ile Hacivat, meddahlık, orta oyunu gibi geleneksel halk tiyatrosu unsurlarının izlerine sık sık rastlanmaktadır. Bu bağlamda, *Meddah* gazetesi ele

⁵ Tanzimat Dönemi’ndeki basın rejimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Koloğlu, 2018: 60-61; Oral, 1967: 85-90; Özdiş, 2010: 56-77).

alındığında istisnasız hemen her sayıda muhaverelere yer verildiği söylenebilir. Gazete içerisinde Meddah Efendi ile Abalı Baba muhaverelerine sıkça rastlanmakla birlikte, zaman zaman da gazeteci, yolcu, memur gibi tipler yer almaktadır. Meddah Efendi, gazetenin nâşirini; Abalı Baba ise akli başında, âlim ve kâmil olduğu kadar da açgözlü olan insan tipini temsil etmektedir. Buradan hareketle, Meddah Efendi'nin Karagöz'ü, Abalı Baba'nın ise Hacivat'ı anımsattığını söyleyebiliriz.

Toplumsal eleştiriler genellikle fıkralar üzerinden yapılmakta ve bu durum fıkraların işlevsel yönünü göstermektedir ki ilk dönem mizah gazeteleri, fıkraların işlevselliğini kullanmışlardır. Dönemin mizah gazetelerinde karşılaşılan fıkralara *Meddah* içerisinde de rastlanmaktadır. Gazetede toplamda on fıkra bulunmaktadır. Gazetede görülen bu on fıkranın esas işlevi, ele alınan olay ve durumları destekleyici olmalarıdır.

Dönemin mizah gazetelerinin temel özelliklerinin başında karikatürlere yer vermesi gelmektedir. *Meddah*'ta toplam 28 karikatür bulunmaktadır. Turgut Çeviker'in aktardıklarına göre *Meddah*'ın ilk kez renkli karikatür yayımlayan mizah gazetesi olma ihtimali bulunmaktadır, ancak karikatürlerin hepsi değil sadece 3-5 tanesi renklidir. Gazetenin karikatürlerinin çoğunda imza bulunmamaktadır. Karikatürler çizgi değeri açısından önemlidir. Delemak Ekserciyan ⁶ ve Rıza'nın ⁷ birer karikatürü *Meddah* gazetesinde yer almaktadır (Çeviker, 1986: 28). Çeviker, çalışmasının devamında, karikatürcülerin arasına bir de Nişan G. Berberyan'ı ⁸ eklemektedir (1986: 133).

Mizah gazeteleri, Osmanlı'da toplumsal hayatın sorunları ve aksaklıklarına ışık tutmuşlardır. *Meddah* gazetesi de mizah yayınlarının bu özelliğinden geri kalmayarak toplumsal hayata sık sık dikkat çekmiştir. Gazete, yazı ve karikatürleri dışında dönemin sorun ve aksaklıklarına "Bıktık Usandık", "Niçin?", "Bir Gün" ve "İrâ'e-i Tarîk" bölümlerinde de yer vermiştir ki bu bölümler daha çok o dönemde eleştirilen konuların toplu şekilde verildiği özet kısımlar niteliğindedir.

Gazetede okuyucu mektuplarına "Aynen Varaka" başlığı altında yer verilmiştir, ancak gazeteye gönderilen bu mektupların kimlere ait olduğu belirtilmemiştir. "Meddah Telgraf Şirketi" başlığını taşıyan kısımlarda ise *Meddah* gazetesi adına çalışan muhabirlerin topladığı bazı önemli haberlere rastlanmaktadır. Her sayının sonunda başlıksız olarak reklam, ilan ve duyuru yazıları da bulunmaktadır. "Aynen Varaka" ve "Meddah Telgraf Şirketi" bölümlerinin, devrin sosyal meselelerini yansıtmak amacıyla nâşir tarafından kaleme alındığı da düşünülebilir.

Mizah gazeteleri, sosyal hayattan ticaret hayatına, dönemin siyasi hayatından toplumsal aksaklıklara kadar pek çok konuda yazı ve karikatürleri bünyesinde barındırmaktadır.

⁶ Delemak Ekserciyan (1840–1891/94): Ressam, resim öğretmeni ve karikatürcü (Çeviker, 1986: 115).

⁷ Rıza: Hayatı ile ilgili yeterli bilgi bulunmayan bu karikatürcüye ilk ve son olarak *Meddah*'ta rastlanmaktadır (Çeviker, 1986: 115).

⁸ Nişan G. Berberyan (1842–1907): Karikatürcü, ressam, klişeci, yayıncı ve matbaacı. Tanzimat karikatürünün en çok ürün vermiş, en önemli karikatürcüsüdür (Çeviker, 1986: 110-11).

Kendilerine halkın sesi olma gibi bir misyon yükleyen mizah gazeteleri, toplumu ilgilendiren hemen her konuda söz söylemişlerdir. Çalışmanın devamında *Meddah*'ın, yayımlandığı dönemin aksaklıklarına ne kadar yöneldiğinin, halkın şikâyet ve isteklerine ne kadar cevap verdiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Tanzimat Dönemi romanlarında sıkça karşılaşılan batılılaşma teması, mizah gazetelerinde yer bulmuş, alafranga tiplere ve onların hayat tarzlarına eleştiriler yöneltilmiştir. Mizah yazarları, içinde buldukları bu taklitçi medeniyetten memnun değillerdir ve toplumu yöneldiği bu Batı kültürü yörüngesinden çıkarmak için her konuda düşüncelerini açıkça süreli yayınlarının yazı ve karikatürlerinde dile getirirler (Özdiş, 2010: 154-55). Alafranga tipler veya gazetedeği tabirle “şık”lar, Türk edebiyatında Tanzimat Dönemi ile birlikte ortaya çıkmış ve edebiyatın romandan şiire, tiyatrodan süreli yayınlara kadar hemen her alanında kendilerine yer bulmuşlardır. “*Türk edebiyatında çok geniş bir şekilde kullanılmış olan “şık” veya “alafranga” tabirleri batılı giyim ve yaşama şekillerini, sadece görünüşleriyle taklide kalkışan, boş kafalı, züğürt veya mirasyedi züppe tiplerini anlatmak için kullanılmıştır.*” (Enginün, 2019: 285).

Hayatlarını gösteriş, israf ve safahat üzerine kuran bu alafranga tiplerin giyim kuşamından yaşam tarzına, konuştuğu dilden eğlence hayatına kadar her özelliği *Meddah*'ta eleştirilen unsurlardır. *Meddah*'ta yanlış batılılaşmanın bir simgesi olarak karşımıza “şık” tipi çıkmaktadır. Gazetenin 2. sayısında “Bir Şık ile Bir Gazeteci Muhaveresi” başlığı ile verilmiş bir yazı bulunmaktadır ki bu yazı alafranga tiplerin konuşmaya çalıştığı dili hicvetmektedir. Yazıda, şık olarak tabir edilen alafranga tip, bir gazeteci ile konuşmasında sürekli olarak Frenk dilinden kelimeler seçerek konuşur ve konuştuğunda da gülünç hâllere düşer (S. 2 s. 2).

Görsel.1. *Meddah*'ın 18. Sayısından Bir Karikatür.

Vakia boyumuz bir, ama ne fayda. Şapka uzun da elim yetişmiyor.

Alafranga tiplerin dil konusundan sonra en çok dikkat çeken özelliklerinden birisi giyim kuşamlarıdır ki kesinlikle gösterişlerinden ödün vermek istemezler. Bu durum 18. sayıda yer alan bir karikatürle ifade edilecek olursa eğer görselde geleneksel ve Avrupalı tarzda giyinmiş iki adamın karşılıklı durduğu ve bu bağlamda mukayese edildiği görülmektedir. Boyları eşit olan bu iki adamdan Avrupalı tarzda giyinmiş olanın kafasındaki şapka onu daha uzun gibi göstermektedir. Toplumda alafranga ve alaturka olarak ayrılan insanlar, eşit olsalar bile alafranga kişilerce bu böyle değildir, kendileri her zaman daha yüksektedirler (bkz. Görsel.1). Kış mevsimi geçmesine rağmen parasızlıktan yazlık elbise diktiremeyen, ama gösterişinden de ödün vermeyen, buna rağmen kendisine veresiye olarak bir yazlık elbise dikilmesini isteyen şık ile terzi arasında geçen muhavere durumu gözler önüne sermektedir. Şıklar, yaz mevsiminde kışlık elbise yahut eski bir yazlık elbiseyle dışarı çıkmayı tercih etmezler. Bu durum *Meddah'*ın 24. sayısındaki bir yazıyla şu şekilde alaya alınmaktadır:

“Bu sene şık beyler hâlâ elbisesini arkalarından çıkaramadılar. Terzilerde de insaf yok ki... Olmuş olsa veresiye yaparlardı. Herifler paraları peşin almayınca yapmak değil pazarlığa bile girişmiyorlar.

Hatta geçen gün şıkın birisi terzi dükkânında oturarak elbise ısmarlamaya hazırlanmış idi ise de terzi, beyin cebinin boş olduğunu anlayınca “yapamam”ı bastırdı. Şık yalvardı, o yapamam dedi, şık rica etti, o yine yapamam dedi. Nihayet hiddetle dükkândan çıktı gitti.

Ne yalan söyleyelim doğrusu biçarenin hâline acıdık. Şimdi efendim kış elbisesiyle gezmek – yahut eski elbise giymek – şıklığa yakışır mı?

Vah! Vah! Vah!..

Lakin şıllıklar bundan masûndur... Çünkü efendilerinde – beylerinde – para olmasa bile sâbıkı sayesinde öyle bir bulduruyorlar ki demeye gitsin.” (S. 24 s. 3)

Nâşir, yazının devamında gösterişe verilen önemi biraz daha dramatize ederek *“Bu sene elbise yaptıramadığından bahisle Kağıthane'ye gidemeyeceğine ağlayan”* (S. 20 s. 3) şıkların görüldüğünü söyler. Bu dönem alafranga tiplerinin eleştirilen diğer özelliği ise Beyoğlu gazinolarından çıkmamaları ve eğlence hayatında çıkardıkları rezaletlerdir (S. 19 s. 3).

Batılılaşma temasıyla sıkça ele alınan mirasyediler, yine Tanzimat Dönemi romanlarında konu edilmekle birlikte, mizah gazetelerinin de sıkça eleştirdiği tiplerdir. Gazetenin 2. sayısının *“Mirasyedi”* başlıklı yazısında mirasyediler şöyle anlatılmaktadır:

“Hani masallarda iştmişsinizdir. O zamanda kurt var imiş. Kendi vücudunu yiyerek beslenirmiş. İşte bizim mirasyedilerimizin dahi ekseriyesi bu kurtlar gibi kendi vücutları demek olan paralarını sağlar. Yine sollarına bakmayarak ve biraz yiyip kendilerini bir zamana kadar beslerler. Sonra da açlıktan dilenmeye yahut maişetgâh tanılan hükümet memuriyetine üç yüz kuruş maaşla sokulmaya çalışıyorlar. Pek mahv şey!!!” (S. 2 s. 1)

Görüldüğü üzere mirasyediler bir teşbih ile kendi kendini yiyerek beslenen kurtlara benzetilmektedir. Onlar için eleştirilen konu ise bu hayata alıştıktan sonra elde avuçta para kalmayıp devlet memuriyetine geçmeleri ile birlikte ortalama bir hayat yaşamaya başlamalarıdır. Yazının devamında *Meddah Efendi*, biraz da alaycı bir ifadeyle bu durumun nasıl bir his olduğunu zamanı geldiğinde miras yoluyla olmasa da piyangodan kazanılacak parayla okuyucuya aktarmak istediğini vurgulamaktadır (S. 2 s. 1-2).

Meddah Efendi, yazmış olduğu “Mirasyedi” başlıklı yazısından sonra başına gelenleri gazetenin 9. sayısında anlatmaktadır. Bir gün, gelecek sayıda neşredeceği bir yazıyı düşünürken matbaanın önüne bir atlı arabanın yanaştığını görür ve bu arabayla onu görmek isteyen zengin bir adamın konağına götürülür. Meddah Efendi, konağın tasvirini yaptıktan sonra kendisini getirten zengin adamla karşı karşıya gelir ve yazmış olduğu “Mirasyedi” başlıklı yazısının hesabı sorulur. Mirasyedi olduğu anlaşılan bu zengin adam, neden böyle bir yazı yazdığını öğrenmek isterken Meddah Efendi bir yolunu bularak konaktan kaçır ve matbaaya geri döner. Daha sonra ise mirasyedilerin akıllarını kaybetmiş adamlar olduklarını tekrar eder (S. 9 s. 1-3). Meddah Efendi’nin başından geçen bu olay, mizah gazetelerinin toplumun hemen her kesimine ulaştığını ve bir o kadar da dikkate alındığını göstermektedir.

Bu dönemde, mirasyedilerin paralarını bitirme yollarından birisi de kumara kendilerini kaptırıp elde avuçta ne varsa kaybetmeleridir ki gazete içerisinde kumar oynayan mirasyedilere de değinildiği görülmektedir (S. 24 s. 1). İnsanın var olduğu hemen her devirde görülen ve kısa yoldan maddi kazanç elde etmek isteyenlerin başvurduğu bir oyun olan kumar, yine her devirde eleştirildiği gibi Tanzimat Dönemi’nde de eleştirilere uğramıştır. Oynayan kesimi, kısa sürede maddi ve manevi olarak çöküntüye uğratan kumar, mizah gazetelerinde de ele alınmıştır. Gazetede birçok toplumsal konuya değinildiği gibi kumar konusunda da fikir beyan edildiği görülmektedir. Gazetenin 24. sayısındaki bir bölümde, kumarın ne olduğu, ne denli kötü olduğu ve hayatları ne dereceye kadar mahvettiği şöyle ifade edilmektedir:

*“Ehâd-ı nâs beyminde oynanılan lu’biyâtın eşna’ı kumar denilen habîsdir.
Çünkü kumar: Müptelasını ân-ı vâhidde kalır, ahmere muhtaç eder.
Kumar: Öyle bir mel’undur ki alışanların hânmiânlarını az bir zaman içinde mahv ve perişan eyler.
Kumar beliyyesine duçar olarak sürücülüğe kadar tenezzül etmiş kaç mirasyedi biliriz ki her biri vaktiyle hakikaten zengin denilecek bir raddede idiler.
Binaenaleyh müptela oldukları işbu beliyyesiyle mahv olup gittiler” (S. 24 s. 1)*

Gazetede kumara yönelik yapılan bu tanım ve açıklamalardan sonra ise 1875 yılında Beyazıt Meydanı’nda türeyen birtakım kumarcılardan bahsedilmektedir. Bu kumarcılar, “evvel tablaların üzerine tütün tabakası ve şeker gibi şeyler koyarak ve birtakım halkı başına toplayarak – ötekini berikini – aldatıp paralarını almakta ve bu suretle birçok fakir ve fukarayı – hususiyle çocukları– azrâr etmekte idiler” (S. 24 s. 1). Bu şekilde halkı kandırıp paralarını alan kumarcılar, küçük paralar ile bu işi yapıyor görünseler de zamanla bu işin çığırından çıkabileceğinin ifade edildiği yazının devamında bir tedbir alınması istenilmektedir (S. 24 s. 1). Böylece mizah gazetelerinin aslında toplumsal meselelerle ilgilenerek farkındalık yaratma çabası içinde olduğu da görülmektedir.

Kumarın toplumsal çarpıklığa neden olduğu bir diğer tarafı ise oynanan oyunlardan sonra yaşanan kavgalardır. Meddah Efendi, bir gün Beyazıt Meydanı’nda bir kavgaya denk gelir ve ayırmak isterken kendisinin de birkaç darbe aldığını belirtir. Sonrasında ise bu kavganın nedenini şöyle açıklar: “Kavga edenlerden birinin kumar tablacısı, diğerinin de ahâd-ı nâsdan birisi olduğunu ve kavganın kumar esnasında sen alacaktın ben alacaktımdan neş’et eylediğini öğrendim. O acı ile Allah belalarını versin diyerek güç hâl ile matbaaya kapağı attım. Attım amma

nasıl attığımı ancak ben bilirim” (S. 28 s. 1). Kumar kavgaları, gürültüleri o dönemle kalmayıp günümüzde de sıkça karşılaşılan bir durum olarak devam etmektedir.

Meddah'ta, kumarın toplumsal boyutta incelenmesi dışında bir de dönemin moda olan kumar oyunlarına değinilmektedir. Beyoğlu'ndaki mağazalarda bezik markası satıldığı haber edilmektedir. *Meddah*'taki tanımına göre bezik, “*dört deste iskambil kâğıdıyla oynanır bir nevi kumara denir*” (S. 1 s. 3). Bezikle ilgili verilen bu kısa bilgiden sonra oyunun 1875 yılında İstanbul'un en moda kumar oyunlarından biri olduğu belirtilmektedir (S. 1 s. 2-3).

Yanlış batılılaşmanın temsilcisi alafranga tipler ve dönemin mirasyedilerinin eğlence hayatı da sıkça eleştirilen konulardan biri olmuştur. Beyoğlu, geçmişten günümüze İstanbul'un Batı'ya açılan kapılarından biri olmakla birlikte, eğlence sektörünün de her zaman en yoğun olduğu bölgelerdendir. Beyoğlu, gazino ve meyhaneleriyle ve burada yaşanan olay ve kavgalarıyla sürekli eleştirilerin odağında olmuştur. Toplumsal bir sorun teşkil eden bu durumla ilgili *Meddah* gazetesine okuyucu mektubu şeklinde iki yazı gelmiş, bunlar gazetede “Aynen Varaka” olarak yayımlanmıştır. Yayımlanan iki yazıda aktarılan olaylar, 1875 yılı Paskalya zamanında gerçekleşmiş olup olayların başrolünde Rum ve Ermenilerden ziyade batı özentisi Türkler görülmektedir. Olayların ilkinde Beyoğlu'ndaki bir gazinoda üç arkadaşın çıkardığı taşkınlıklardan bahsedilirken bu olayın abartılacak kadar büyük olmadığı ve bundan daha büyük vakaların yaşandığı da söylenmektedir (S. 19 s. 3). Gazeteye gelen ikinci mektup yine Beyoğlu meyhanelerinde yaşanan tatsız bir olayı ele almaktadır. Olayda, eğlenebilmek için kollarındaki saatleri meyhanede oturan bir adama satan iki arkadaşın, sonrasında saatlerini sattıkları adam ile arkadaş olmaları ve bu adamı sarhoş ederek parasını ve saati çalarak kaçmaları anlatılmaktadır (S. 20 s. 3).

Görsel.2. *Meddah*'ın İlk Sayısından Renkli Bir Karikatür.

Hak dostum! Hak!

Mizah gazetelerinin geçmişten günümüze kadarki süreci bir bütün olarak incelendiğinde öne çıkan tespitlerden birisi de gazete ve dergicilerin birbirleri ile giriştikleri kalem kavgalarıdır. Süreli yayınların, “aralarında giriştikleri polemiklerin akla gelen nedenlerinden birisi tiraj kaygısından hareketle rekabet içinde olmalarıdır” (Özdiş, 2010: 132) ki Osmanlı sınırları içerisinde okuryazar oranının o yıllarda durumu gözler önüne getirildiği zaman bu az sayıdaki okuyucu kitlesini her bir gazete sahibi kendi gazetesinin bir okuyucusu yapmak için çabalamak zorundadır. Tirajı düşük olan gazetelerin mali açıdan sıkıntı yaşayacağı açıktır. Bir de bunun yanında “tiraj”, reklam verme açısından teşvik edici bir role sahiptir (Özdiş, 2010: 132-33).

Meddah gazetesinde, dönemin gazetelerine ve bunların imtiyaz sahiplerine yönelik “Bizim gazetecilerin hepsi menfaat-i zâtiyyelerini düşünürler. ‘Akılları, fikirleri oradadır... Başka şeye kulak vermezler” (S. 20 s. 2) şeklinde genel bir eleştiri olmakla birlikte, daha çok gazete sahiplerine ve içeriklerine yönelik özel eleştiriler bulunmaktadır. Gazetede; *Basiret*, *Sadakat* ve *Şark* daha ön planda olmak üzere *Kamer*, *Mecmua-ı Maarif*, *Letaif-i Asar*, *Lâ-Türkî* ve *Etfâl* gazetelerine sataşmalar sıkça görülmektedir. *Meddah*’ın ilk sayısındaki karikatürden dönemin gazeteleriyle polemiklere girileceği anlaşılmaktadır. “Hak dostum! Hak!” altyazısı ile verilen bu karikatürde, elinde *Meddah* gazetesini tutan sakallı ve fesli bir adam, muhtelif gazeteleri temsil eden sekiz kişiye karşı, bir sandalyede oturur şekilde tasvir edilmiştir. Bu kişilerden birinin üzerinde Yunan harfleri ile “*Neologos*” yazmaktadır ki *Neologos*, dönemin Rumca yayımlanan gazetelerinden biridir. Diğer kişinin üzerinde ise Latin harfleriyle “*La Turq*” yazmaktadır. Geri kalanların üzerlerinde ise Arap harfleri ile *Basiret*, *Letaif-i Asar* ve *Şark* yazıları görülmektedir (bkz. Görsel.2). Karikatürden de anlaşılacağı üzere *Meddah*’ın imtiyaz sahibi, daha ilk sayısından itibaren devrin ünlü gazetelerine meydan okumaktadır.

Basiret, *Meddah* içerisinde en çok eleştiriye maruz kalan gazete olarak göze çarpmaktadır. *Meddah*’ta, çeşitli yönleriyle eleştirilerin odağında olan *Basiret*’in öncelikle yalan haberleri sayfalarına taşıdığı, hatasını gördüğünde ise hemen ertesi gün çıkartılacak nüshada bunu tashih ederek kendine göre bir yol bulduğu eleştirisi yapılmaktadır (S. 20 s. 2). Gazetelerin yanlarında verilen ilaveler, *Basiret*’in zamanında sıkça eleştirdiği bir konu iken kendisinin de zamanla bu eleştirilerini göz ardı edip para kazanmak için ilave çıkartmaya başlaması *Meddah*’ın bir diğer eleştiri konusudur. Bu eleştiri yapılırken de “*Evvvel zaman içinde bir Basiret var imiş! Bu Basiret bir gazete imiş. Her ne kadar pek çok defalar basireti bağlanmış ise de yine akli başına gelmemiş*” (S. 21 s. 2-3) şeklinde masal formundan faydalanılmıştır.

Yalan haberler yapıp kendi eleştirdiği duruma düşen *Basiret*’in *Meddah* Efendi tarafından bir de hırsızlıkla itham edildiği görülmektedir. Bu itham, şu cümlede açıkça görülmektedir: “*Basiret gibi eğlence gazetecisi olmadığım için vilayet gazetelerinden havadis çalmaya imkân yok.*” (S. 9 s. 1). *Basiret*’in bir satış stratejisi ile nüshalarının dilenciler tarafından satılması, temsili iki arkadaşın aralarındaki muhavereye ele alınmıştır. Bu muhavereye, Köprübaşı’ndaki dilenci kılıklı bir adamın elinde *Basiret* ile “*Allah rızası için gazete alın*” diyerek yalvardığı konuşulup mizahi bir yolla eleştirilmektedir (S. 3 s. 2-3). Bu mevzu, gazetenin 9. sayısında “*Basiret’e Teşekkür*” başlığı altında tekrar gündeme getirilmiştir.

Dilencilere gazete sattırılması hadisesiyle ilgili eleştirilerin *Basiret* sahibinin dikkatini çektiği ve bu duruma müdahale ettiği, *Meddah*'taki “*Mahud dilenciye gazete verilmemesini ve verilecek olur ise edebiyat satması için kendisine tembih olunmasını adamlarına emretmişsin!!*.” (S. 9 s. 4) ifadelerinden anlaşılmaktadır. *Meddah* Efendi, yazının devamında *Basiret* sahibine, “*Eğer ki dinlemez ise*” sataşmalarına devam edeceğini bildirmektedir.

Meddah Efendi'nin *Basiret*'ten sonra en çok sataştığı gazete *Sadakat* olmuştur. *Meddah*'ın *Sadakat* ile ilgili eleştirileri daha gazete yayın hayatına girmeden başlamıştır ki bu ilk eleştiri yazısı, gazetenin ismine yöneliktir. *Meddah* Efendi, yazısında, gazeteye koyulan isimle alay eder. Sözlükleri karıştırarak sadakatin hangi anlamlara geldiğini söyler ve gazeteyle zikrettiği anlamları bağdaştıramayıp isim konusunun tekrar ele alınmasını önerir (S. 7 s. 2-3). *Sadakat* gazetesi, yayın hayatına giriş yaptıktan sonra ise bu defa ilk sayısında eleştirilerin odağı olmuştur ki bu eleştiri, *Meddah* Efendi ile Abalı Baba arasındaki bir muhavereye ele alınmaktadır. Muhaverede *Sadakat*'ın mukaddimesi Abalı Baba tarafından okunurken sürekli *Meddah* Efendi araya girmek ister. Abalı Baba ise ironik bir şekilde “*Sus! Daha çocuktur. Biçarenin şimdiden gözünü korkutma!*” (S. 18 s. 1) ifadeleriyle *Meddah* Efendi'yi susturur, ancak bu ironi, gelecek sayılarda yapılacak olan *Sadakat* eleştirilerinin bir altyapısını oluşturur. Eski haberleri yeni gibi okuyucuya sunmaları da nâşir tarafından sert bir şekilde eleştirilir ve “*Bugünü yarım, yarımı bugün yazan gazetenin millete, devlete ne faydası olabilir?*” (S. 25 s. 3) sorusu ile yazı sonlandırılarak *Sadakat* okuyucusuna açık kapı bırakılır.

Meddah'ın eleştirilerine maruz kalan diğer gazeteler ise *Şark*, *Kamer*, *Mecmua-ı Maarif* ve *Etfâl*'dir. *Şark* gazetesinin saçma haberler yaptığı, bir muhavere içerisinde *Meddah* Efendi tarafından dile getirilirken (S. 12 s. 1-2) diğer bir yazıda *Şark*'ın *Lâ-Türkî*'den yaptığı bir tercüme ile Rum ili ahalisini ayaklar altına aldığı okuyucuya verilir (S. 9 s. 3). 12. sayıda *Kamer*'in, 16. sayıda *Mecmua-ı Maarif*'in haberleriyle alay edildiği görülmektedir. Tahsin Efendi'nin, *Etfâl* adlı süreli çocuk yayını başlangıçta kâr amacı gütmeyen 10 paraya satması, sonraları ise fiyatını 20 paraya çıkarması, *Meddah* tarafından “*Gazetenin asla kâr amacı gütmeyeceği*” söylenerek tarizli bir ifadeyle eleştirilmektedir (S. 30 s. 2).

Dönemin diğer gazeteleriyle sıkça kalem kavgasına girerek gazetenin tirajını yükseltme furyasına *Meddah*'ın da katıldığı görülmektedir. Tiraj kaygısının yanında bir diğer polemik sebebi ise şahsiyetle uğraşmadır ki bu da kişisel çekişme ya da çatışmalar olarak ifade edilmektedir. Şahsiyete saldırının cezası ise gazetelerin kapatılması olmuştur (Özdiş, 2010: 133). Özdiş'in de ifadeleriyle “*Yazarların birbirleriyle yaptıkları polemik düzeyi oldukça ağırdır. Küfür düzeyinde olmasa da ona yakın olduğu belirtilebilir.*” (2010: 133).

Meddah'ta zaman zaman şahsiyete yönelik yazılar da görülmektedir. Burada ele alınabilecek ilk isim *Basiret* gazetesi sahibi Ali Efendi'dir. Çoğu gazeteci gibi *Meddah* gazetesi sahibi de sürekli olarak fakirlikten dem vururken Ali Efendi'nin gazetecilik ile kendine bir konak yaptırması sorgulanır (S. 19 s. 1-2). Diğer taraftan Ali Efendi'nin insanlara düşmanlık güden, kin besleyen, yani garazkâr bir insan olduğu söylenmektedir (S. 16 s. 1). Bir diğer şahsiyet eleştirisi ise *Meddah* Efendi ile Abalı Baba arasındaki bir muhavereye, *Şark* gazetesi

sahibi Çukoy Burdiyano'ya yapılmaktadır. Muhaverede, Şark'ın yayın hayatından çekilmesiyle ilgili olarak *"Lakin Çukoy Burdiyano gazetesini böyle kapadığına pek isabet etti. İnşallah bu işsizliğinden istifade ederek Türkçeyi olsun biraz tahsil ve fikrini tashih eder"* (S. 16 s. 2) denilip yazının devamında *"Lisan bilmeden gazete yazmak bizim memleketin modasıdır... Bu Burdiyano gazete yazar amma yazdığı şeyin hangi lisanda olduğunu kendisine sorulsa o bile cevabında aciz kalır. Hatta cumartesi günü Şark'ta bir cümle var idi ki kime okutsa mutlaka Çince zanneder"* (S. 16 s. 2) denilerek Çukoy Burdiyano'nun dil hâkimiyeti üzerine görüş bildirilmektedir.

Tanzimat Dönemi mizah gazeteleri, sayfalarında gazete ve gazetecilerin yanı sıra çeşitli meslek gruplarına da yer verdiği için şikâyetçi olunan konularda başvurulan bir mecra olmuştur. Çeşitli gazetelerde, bazı meslek gruplarına yönelik eleştiriler bulunmakla birlikte, *Meddah* gazetesinde doktor, dişçi, sarraf, saatçi, seyis, müvezzi, ayakkabıcı vd. mesleklere yönelik eleştirilerin daha ön planda olduğu görülmektedir.

O dönemde, dişçilerle ilgili pek çok eleştiri bulunmakla beraber, bunların başında dişçilerin kendilerini Avrupa hükümdarlarının dişçisi olarak tanıtmaları gelmektedir. *Meddah*'ın 5. sayısında, kendisini farklı tanıtan dişçilerin üstüne üstelik bir de insanların sağlam dişlerini çektiği kinayeli bir üslûpla anlatılmıştır. Gazete içerisinde bu yazı bir fıkra ile de desteklenerek okuyucuya aktarılmıştır. Fıkroda, köyün birine giden bir adamın diş ağrısı ile nalbandın birisine diş çektirmesi anlatılmaktadır (S. 5 s. 3). Buradan hareketle, dönemin dişçilerinin haber vermeden aniden diş çeken nalbantlara benzetildiği söylenebilir. Dişçilerin eleştirildiği bir diğer nokta ise *"her köşe başına birer levha"* (S. 4 s. 3) asmaları olmuştur.

Devrin bazı doktorlarının para almadan kesinlikle hasta tedavi etmedikleri *Meddah* Efendi ile Abalı Baba arasındaki bir muhaverede karşımıza çıkmaktadır. Muhaverede, Abalı Baba'nın hastalanıp tedavi için doktor çağırdığı, ancak parası olmadığı için doktorun tedavi etmeden gittiği, bir başka doktorun ise çağrıya kulak verip kendisini ücretsiz tedavi ettiği anlatılmaktadır (S. 21 s. 1). Bu da toplumsal bir sorun olarak halkın tam anlamıyla tedavi alamadığını ortaya koymaktadır.

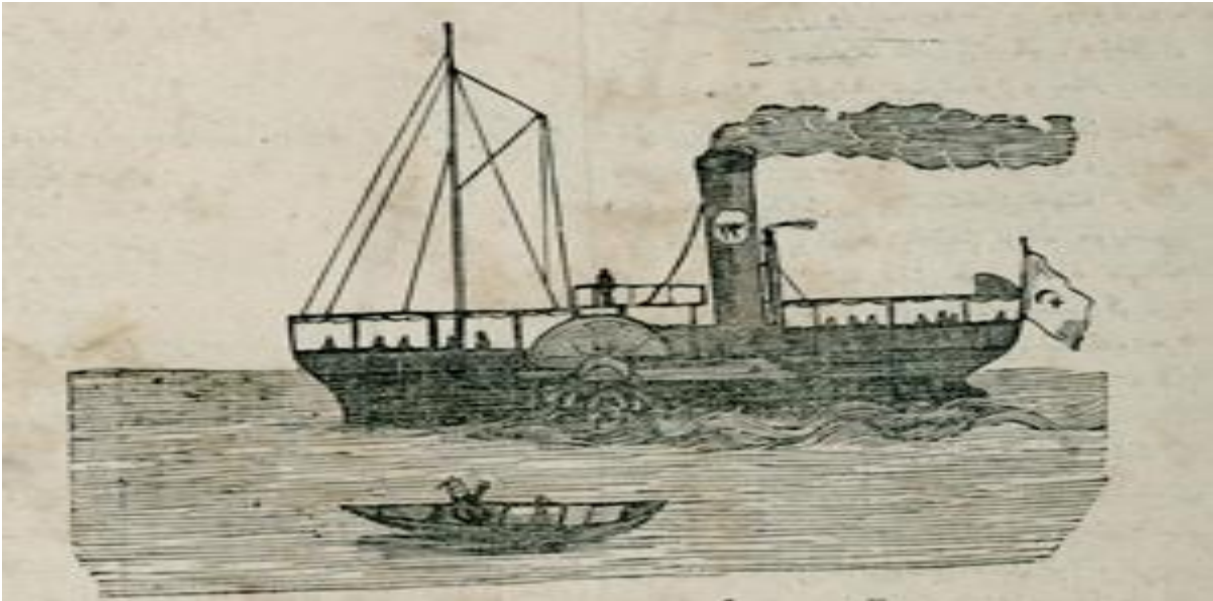
Halkın fazlaca şikâyetçi olduğu ve sıkça eleştirilen bir diğer meslek ise sarraflıktır. Sarraflar, sürekli olarak halkı kandırmaları ve halka verdiklerinden çok daha fazla para almaları ile gündemdedir. Abalı Baba, bir muhaverede *Meddah* Efendi'ye gaddar bir sarraf ile paraya sıkışan bir adamın hikâyesini anlatmaktadır. Paraya sıkışan bu adam nereye gitse eli boş döner ve en son çareyi sarrafta bulur. Adamın sarraftan doksan lira alması üzerine sarraf, bu adama *"Doksan liraya mukabil on gün vade ile yüz yirmi lira vermeye bir senet"* (S. 26 s. 2) imzalatır. Bu bağlamda, *Meddah* Efendi ile Abalı Baba'nın arasında sarraflar ve sarraflık üzerine bir muhavere geçmektedir. Gazetenin 26. sayısında yapılan sarraf eleştirisinin üzerine, aynı hafta paraya sıkışan gazetenin imtiyaz sahibi *Meddah* Efendi'nin bir sarrafa başvurduğu, ancak yazıyı okuyan bir sarraf tarafından kendisine para verilmediği (S. 27 s. 1)

görülmektedir. Bu durum, yine dönemin mizah gazetelerinin hangi kesimlere ulaştığını ve yapılan eleştirilerin yerini bulduğunu göstermektedir.

Bahsi geçen eleştirilerin dışında, gazetenin “Bıktık Usandık” adlı bölümünde, “Paralarımızı alıp saatlerimizi bozan saatçilerden” (S. 4 s. 3), “Dar potin yapıp ayak nasırına sebep olan kunduracılardan” (S. 4 s. 3), “Birtakım yapma mektuplarla gazetelerini dolduran gazetecilerden” (S. 20 s. 3) vb. şeklinde toplumsal eleştiriler de yapılmıştır. Osmanlı halkının pek çok toplumsal çarpıklıktan şikâyetçi olduğu, gazetenin “Bıktık Usandık” vb. bölümlerinde görülmektedir.

Gazetenin içeriğinde yer alan eleştirel unsurlardan biri de toplu taşıma sistemidir. İlk mizah gazetelerinin hemen hemen tamamında İstanbul’daki toplu taşıma sisteminin eleştirildiği görülmektedir. Toplu taşımalar üzerine yapılan en sık eleştirilerden birisi vapur seferlerinin yavaşlığıdır (Özdiş, 2010: 188). Vapur seferlerinin yavaşlığı daha çok yazılarda karşımıza çıkmakla beraber, zaman zaman karikatürlerde de boy göstermektedir. *Meddah* gazetesi içerisinde, sorunun bir karikatürle alaya alındığı görülmektedir. Karikatürde, Şirket-i Hayriyye vapurunun yanında giden bir kayık görülür ve kayıkçı bağırarak “Şu vapuru geçersen bir kuruş bahşişin var mı?” (bkz. Görsel.3) der. Burada görsel kullanılarak alaycı bir şekilde vapurların yavaşlığına dikkat çekilmektedir.

Görsel.3. *Meddah*’ın 3. Sayısından Bir Karikatür.

Şu vapuru geçersen bir kuruş bahşişin var mı?..

Şirket-i Hayriyye, “Boğaziçi’nde yolcu taşımak amacıyla kurulan ilk yerli anonim şirket” (Akyıldız, 2010: 201) olma özelliğine sahiptir. Sultan Abdülmecid Dönemi’nde onaylanıp uygulamaya konulan bu deniz taşımacılığı, her ne kadar “Boğaziçi’nde oturanların şehre geliş gidişlerini kolaylaştırmak” (Akyıldız, 2010: 201) için kurulmuş olsa da zamanla bu vazifesinden uzaklaşarak insanların hayatlarını zorlaştırmaya başlamıştır.

Vapurlarda “sunulan hizmetlerin kalitesizliği yanında pahalı ve gayr-ı insani olması çok rahatsız edici bulunur.” (Özdiş, 2010: 188). Vapurların pahalılığı da bu dönemde eleştirilen önemli konulardan birisi olmuştur. Aşağıdaki örnekte Beşiktaş’a gitmek isteyen bir yolcu ile biletçi arasında bir muhavere geçmektedir. Bu muhavere Şirket-i Hayriyye vapur biletlerinin pahalılığından şikâyet edilmektedir.

“(Dokuza çeyrek kalarak Üsküdar İskelesi’nde hareket iden vapur içinde Beşiktaş’a çıkacak bir yolcu ile biletçi beyninde muhavere)

Yolcu – Şunu al da Beşiktaş’a bir bilet ver.

Biletçi – Efendim on para daha vereceksiniz.

Yolcu – Hayır. İstanbul’a gitmeyeceğim, Beşiktaş’a çıkacağım.

Biletçi – İşte onun için ya... İstanbul’a çıksanız otuz para alırdım.

Yolcu – Canım, Beşiktaş daha yakın. Buraya daha çabuk geliyorsunuz, bakılırsa asıl buradan otuz para almalı.

Biletçi – Nizamımız böyle.

Yolcu – Canım, Beşiktaş ahalisini hiçe mi sayıyorsunuz? Oraya sevabınıza mı uğruyorsunuz? Yoksa orası karantinalı da bu on para fazla oraya çıkmamaklığın ceza-yı nakdisi mi?

Biletçi – Bilmem, nizamımız böyle.” (S. 10 s. 3)

Bir başka yazıda ise Şirket-i Hayriyye vapurları içerisinde satılan suyun hem pahalılığı hem de kalitesizliğine vurgu yapılmaktadır:

“Şirket-i Hayriyye vapurlarında suyun bardağı on paraya satıldığı hâlde yine içilmez derecede acı oluyor. Niçin?” (S. 19 s. 3)

Vapurların çifte standart uyguladığına dair bazı görüşler de göze çarpmaktadır.

“Şirket-i Hayriyye’nin Boğaziçi’ne işleyen vapurlarında oldukça nezaket görülüyor da Üsküdar’a işleyen vapurlarda buna dikkat edilmiyor. Niçin?” (S. 19 s. 3)

Zaman zamansa vapurların gelen yolcuları beklemediğine dikkat çekilmektedir.

“Geçen gün İstanbul’a gelmek üzere Beşiktaş iskelesine gelmiş idim. Vapur henüz kalkmak üzere idiğinden koşarak yetişmek istedim. Vapurun kaptanı olan adam benim koşmakta – hem vapura yetişmek için koşmakta – olduğumu anladığı hâlde hiç vazife edinmeyip ve yarım dakika beklemek bile hatırıma gelmeyip kalktı gitti” (S. 26 s. 3)

Gazeteye bir okuyucu tarafından gönderilen mektupta, Şirket-i Hayriyye vapurlarının sefer sırasında kıyıya yanaşmalarındaki nizamsızlık ve halkın beklerken çektiği birtakım sıkıntılar Meddah Efendi’ye şikâyet edilmektedir. Meddah Efendi ise bu mektuba karşılık ironik bir cevap vermektedir (S. 4 s. 3).

Gazetede, vapurların güvensiz ve kontrolsüz olduğuna da dikkat çekilmektedir. Bir yazıda, vapurdan inen iki arkadaşın arasında geçen muhavere görülmektedir. Bu muhaverede kavga eden kişi, başına gelen olayı arkadaşına anlatmaktadır. İki arkadaş arasındaki konuşma, Karagöz ile Hacivat muhaverelelerini anımsatmaktadır (S. 1 s. 3).

Şirket-i Hayriyye vapur hizmeti döneminde, zaman zaman vapurların fazla yolcu almasından dolayı insanların “tıkış tıkış”, “üst üste” gitmeleri tahammül sınırlarını zorlayacak düzeye gelmiştir (Özdiş, 2010: 189). Yine Meddah Efendi ile Abalı Baba arasında geçen bir muhavere, kalabalık yüzünden insanların “köşe kapmaca oynar gibi vapurda oturacak yer arama[ktan]” (S. 28 s. 2) etrafı izleyip eğlenmeye vakitleri kalmadığı konuşulmaktadır. Bunun üzerine bir de “O kahvecilerin, limonatacıların iz’âcı yok mu? Artık çekilmez dert... Vakıa Boğaziçi pek muntazam ve fevkalâde temaşaya şayan idi ise de ne çare eğlenmeye, seyretmeye vakit bulamadık...” (S. 28 s. 2) denilerek vapurla ilgili rahatsızlıklar dile getirilmektedir.

Gazetede, vapur müşterilerinin yanı sıra bir de vapurda çalışanların sorunlarının dile getirildiği görülmektedir. Burada zikredilebilecek ilk örnek, Şirket-i Hayriyye işletmesinde memur olan bir kişi ile arkadaşı arasında geçen bir muhavere. Muhaverede memur, işletme sahipleri tarafından kendilerine yapılan haksızlıkları dile getirir. Memur, yapılan haksızlıklar sonucunda ay sonunda zaman zaman para kazanmayı bırakın, işletmeye kendilerinin para vermesi gibi bir durumun oluştuğunu söyler (S. 2 s.4). İkinci örnekte ise bu sefer bir yolcu ile vapur çalışanının arasındaki muhavere vardır. Burada kara mizah yolu ile Şirket-i Hayriyye’nin eleştirildiği görülmektedir. Vapur çalışanının titrediğini gören bir yolcu, çalışanın yanına gelerek neden titrediğini sorduğunda vapur çalışanı, kendilerinin bulunduğu kamaradaki sobaların kaldırıldığını söyleyip şikâyet eder. Bunun üzerine yolcu, önce israfın haram olmasına değinir, sonrasında ise şirketin tasarruf ederek daha çok para kazanması lâzım geldiğini ironik bir dille eleştirir (S. 6 s. 4).

Meddah’ta, Şirket-i Hayriyye vapurlarının İdare-i Aziziye vapurları ile karşılaştırıldığı da görülmektedir. Bu karşılaştırma, Şirket-i Hayriyye’nin vapur saatleriyle ilgili ilanı parayla satıp İdare-i Aziziye’nin ilanları ücretsiz vermesi üzerine yapılmıştır (S. 24 s. 1-2).

Gazetede işlenen toplumsal sorunlardan biri de atlı tramvaylardır. “İstanbul’da 1869 yılında kurulan Dersaadet Tramvay Şirketi’nin ilk tramvayı atlıydı ve sahibi Konstantin Karapano Efendi’ydi.” (Emiroğlu, 2001’den akt. Özdiş, 2010: 87). İnsanlara bir nevi kolaylık olması için kurulan bu işletmenin, dönemin mizah gazeteleri incelendiği zaman hizmette yaşanan çarpıklıklar, insanların sağlıkları ile oynanması, hayvanlara eziyet derecesinde zarar verilmesi gibi önemli sıkıntılardan dolayı kuruluş amacından uzaklaştığı söylenebilir.

Atlı tramvayların ilk ve en önemli sıkıntılarından birisi insanların hayatını hiçe saymasıydı. O dönemde, “kopmuş kollardan, bacaklardan, sakat kalan ve ölen insanlardan” (Özdiş, 2010: 86) sıkça söz edilmekteydi. Tanzimat Dönemi mizah gazetelerinde sıkça karşımıza çıkan bu durum, zaman zaman karikatürlere de yansımıştır. Atlı tramvay hizmetinde yaşanan sorunlarla ilgili Meddah’ta yer alan bir muhavere iki kişi söze şöyle başlamaktadır:

— İşittiniz mi? Tramvay geçen gün yine bir adam çiğnemiş!

— Yine adam mı çiğnemiş? Tuhaf, öyle ise bu kumpanya artık insan kasaplığından kurtulamayacak vesselam.” (S. 4 s. 2)

Örnekte de görüldüğü üzere İstanbul'da bu sorunla sıkça karşılaşılmaktadır ve artık bu kazaların olağan bir hâl alma yolunda ilerlediği görülmektedir. Atlı tramvay seferlerinde sıkça karşılaşılan ve seyislerin en çok şikâyet ettikleri durumlardan biri, kendilerini nizamsızlığa yönlendiren idare memurlarıdır. Gazetede bir muhavere örneğinde, müşteri ile seyis arasında geçen bir hadise görülür. Müşteri, seyise normal ücretinden daha az bir ücret karşılığında götürmesini teklif eder ve seyis bunu kabul eder, ancak bunun kimse tarafından duyulmaması gerektiğini de müşteriye tembih eder (S. 13 s. 3).

Gazetede bazı bölümlerden anlaşıldığı üzere, atlı tramvaylarla ilgili sorunlar yalnızca yolcu ve seyislerde görülmemektedir. Tramvay idaresi de birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Tramvay idaresi tarafından en çok dile getirilen sorunlardan biri, şirketin zarar etmesidir. Halk da buna tepki vermek için *“Tramvayın bir dakika arabaları boş kalmıyor da yine zarar ediyor deniliyor. Niçin?”* (S. 19 s. 3) sorusunu sormaktadır. Tramvay idaresi ise zararının kapanması için sürekli zam yapma zarureti ileri sürmektedir (S. 4 s. 2-3).

Dikkati çeken sorunlardan bir diğeri de günümüz faytonlarında atlara yapılan eziyetlerin bir benzerine dönemin atlı tramvaylarında rastlanmasıdır. *Meddah* gazetesine gönderilen bir okuyucu mektubu bunu açıkça gözler önüne sermektedir:

“Şimdiye kadar gazetelerin kâffesinde sürücüler hakkında pek çok şikâyetler görüldü, lakin hiçbirine kimse kulak asmadı. Buna şehir emaneti memurları da dikkat etmiyorlar mı? Ne yapıyorlar? Pek bilemez isem de rast gelmekte olduğum sürücü bargirlerine pek ziyade acıyorum. O herifler para için hayvanlara verdikleri eziyeti hiçbir şey gibi görüyorlar. Hatta geçen cumartesi günü ayağı kırılmış olduğu bir şey ile sarılarak üstüne de hayli yük yükletilmiş bir hayvan gördüm ki hayvanın yürümeye mecali olmayışına o derece acıdım, o kadar müteessir oldum ki tarif edemem. Hatta bu varakayı yazmaya bile o biçare hayvanın hâli sebep oldu.

Bu cihet şehir emanetinin vazifesi olduğundan nazar-ı dikkati celb ederim” (S. 30 s. 2)

İstanbul'da toplu taşıma için kurulan bir diğer şirket, Üsküdar Omnibüs Şirketi'dir. *“Omnibüs iki veya dört at tarafından çekilen, toplu taşımacılığa elverişli, büyük arabalara verilen isimdir”* (Engin, 2007: 169). Vapur ve atlı tramvaylarda görülen sıkıntıların benzerlerine omnibüslerde de rastlanmaktadır. Bu sıkıntılar da hâliyle mizah gazetelerine konu olmuştur.

Meddah Efendi'nin deyimiyle Omnibüs Şirketi, ilk kurulduğu zamanlarda *“nizamı tamamıyla muhafaza etmekte ve halkın nazar-ı rağbetini oldukça kazanmakta idi”* (S. 10 s. 3), ancak bu gidişatını sürdüremeyip *“aradan zaman geçtikçe bu intizamdan, bu rağbetten eser kalmamağa başladı”* (S. 10 s. 3). Omnibüslerle ilgili gazeteye F. H. imzalı bir okuyucu mektubu gelmiş ve bu mektupta, yaşanan bir vaka anlatılmıştır:

“Geçen gün İskele'den Bağlarbaşı'na çıkacak olan bir arabada Selamsız'a gidecek yalnız iki erkek bulunur. Ve arabanın Bağlarbaşı'na kadar gideceği temin edilerek oraya gidecek genç bir kadın dahi içeri alınır. Arabanın Selamsız'a muvaseletinde oraya çıkacak olan adamlar çıktıktan sonra biletçi tarafından biçare kadıncağıza inmesi dahi ihtar olunur.

Kadın her ne kadar Bağlarbaşı'na kadar çıkacağı temin edilerek alındığını ve orada bir uşak bekleyip kendisini hanesine kadar götüreceğini, binaenaleyh Bağlarbaşı'na gidilecek yolları bilmediğini merkum biletçiye makam-ı ricada söyler ise de biletçi “Bir kişi ile Bağlarbaşı'na araba çıkmaz. Nizamında yoktur” diyerek fakir kadını indirir. Biçare de yolları

bilmediği cihetle mahzun ve mükedder bir hâlde sokağın ortasında kalır. Nihayet oradan geçmekte olan bir iki kadın, bunun hâlini anlayarak beraberlerinde Bağlarbaşı'na kadar götürürler.

Şimdi bu gibi hâlât-ı gayr-ı lâyıkhânın zuhurundan kumpanya haberdar mıdır? Zanneder isem böyle şeylerin vuku'ını istemez. Hiç şüphe etmem ki şirket üç para kazanmak için Bağlarbaşı'na kadar gidecek diye adam ayartıp yarı yolda bırakmak hilesine tenezzül etmez. Bu gibi hâller bir gün için kâr olur ise de ondan tevellüd edecek rağbetsizlik ve onun da tevlid edeceği münasebetsizlik o kârdan yüz bin derece zararlıdır. Seyislere bu babda tenbihatın icrasını şirkete halisane ihtar ederim.” (S. 10 s. 3)

Yine Meddah Efendi ile Abalı Baba'nın bir muhaveresinde, toplu şekilde Dersaadet Tramvay Şirketi, Şirket-i Hayriyye ve Üsküdar Omnibus Şirketi'nin genel sorunlarına değinildiği görülmektedir. Bu şirketlerin açgözlülükleri, insanları kandırmaları, fakirlerden para almadan onları taşımayıp insafsızlık ettikleri gibi konular muhaverede gündeme getirilir (S. 23 s. 1-2). Bu bağlamda, Tanzimat Dönemi'nde başta halk ve çalışanlar olmak üzere herkesin toplu taşımaldan ve yönetimlerinden şikâyetçi oldukları söylenebilir. Kısacası, zikredilen şirketlerin tek amaçlarının para kazanmak olması, müşterilerini, çalışanlarını ve hayvanların canını hiçe saymaları, dönemin mizah gazetelerine sıkça konu olmuştur.

1875 yılının Ocak ayında, Sultan Abdülaziz devrinde açılan ve dünyanın en eski demiryolu tünellerinden birisi olan Galata Tüneli hakkında da *Meddah'*ta yazılar yazıldığı görülmektedir. Yazıların ilki, bir İstanbullu ile taşralı arasında geçen muhavere şeklindedir. İstanbullu, Frenklerin icadı olarak nitelendirdiği Galata Tüneli'ni övgüyle anlatırken taşralının böyle bir yeniliğe karşı kayıtsız kalmasına şaşırır. Nedenini öğrenmek isteyince de taşralı şöyle açıklar:

“Dur sana anlatayım. Bu dediğim memleketlerde yani Rum ilinde bazı seneler o kadar çok kar yağar, o kadar çok kar yağar ki insan gözüyle görmedikçe mümkün değil, derecesini tayin edemez. İşte o yağan karlar sokakları, evlerin kapılarını, dükkânların önlerini örter. Oralardan ne araba ile ne yayan ve ne de hayvan ile geçmek mümkün olamaz. Hane sahipleri ile dükkâncılar evlerine, dükkânlarına girip çıkabilmek için evler, dükkânların önlerindeki karları delip bu Galata deliği gibi delik açarlar. Herkes oradan girip çıkmaya başlar. Karlar erimeye başlayınca delikler de bozulur!” (S. 6 s. 3)

Taşralıya göre Galata Tüneli'ne şaşılacak bir durum yoktur, çünkü bu tünel kendi memleketinde kış aylarında açılan geçici tünellerden farklı değildir. Hatta ona göre Frenkler onların açtığı bu tünellerden ilham almıştır. Nâşir, burada Avrupa hayranı bir İstanbulluya karşı, hor gördüğü taşralının hazırcevaplığını mizahi bir şekilde ortaya koymaktadır (S. 6 s. 2-4).

Galata'da bulunan ve dünyanın ilk metrolarından biri sayılan bu tünel hakkında gazetede yazılmış bir diğer yazı ise tünelin fiyatlarıyla ilgilidir.

“Hani Galata'da bir delik vardı. Hatırımıza geldi mi? Canım tünel... Yer altı şimendiferi... İşte o tünel yahut şimendifer şu günlerde lüzumundan ziyade kâr etmeye başladığından, kârının yarısını müşterilerine terk etmek arzusuyla nakliye fiyatını indirmiş ve bunu da duvarlara yapıştırdığı kâğıtlarla halka ilan etmiştir” (S. 25 s. 1)

Yazıdan, tünel idaresinin fiyatları indirip rağbeti arttırmaya yönelik bir harekette bulunduğu anlaşılmaktadır. Yazının devamında, fiyatlarda yapılan indirimler sayesinde yolcu sayısında artış olacağı ve aslında tünel idaresinin daha fazla para kazanacağı ironik bir şekilde dile getirilmektedir (S. 25 s. 1).

Tanzimat Dönemi mizah gazetelerinin sık sık yazı ve karikatürlerine konu ettiği sorunlardan birisi de tütün meselesidir.

“Osmanlı toplumuna 17. yüzyılın başlarından itibaren giren tütün, Osmanlı kültürünün bir parçası hâline geldi ve konukseverliğin ve toplumsallaşmanın bir göstergesi oldu. Kahve ve çay ikramlarında sunulur oldu. Yaşlılar tiryakilikten, gençler ise zarafetten dolayı tütün içmeye başladılar. Kahveyle birlikte tütün, Osmanlıların ilk tüketim metaları olarak tarihe geçti. Kahvehaneler bu iki keyif nesnesinin mekânı oldu. Özellikle erkek kimliğiyle özdeşleşen tütün, doğal olarak en çok bu kesim tarafından tüketildi.” (Quataert, 2002’den akt. Özdiş, 2010: 192-93).

Tütün rejisinin mizah gazetelerine malzeme olmaya başlaması 1872 yılına tekabül etmektedir. Birçok ilke imza atan Teodor Kasap, tütün rejisini eleştirme konusunda da önde gelen isimlerden olmuştur (Özdiş, 2010: 193). Tütün rejisiyle ilgili yapılan ilk eleştiriler tütünün tekelleştirilmesi, imtiyazın Hıristaki Efendi’ye verilmesi, tütünlerin kalitesizliği gibi sorunlardır. İlk olarak *Diyojen*’de eleştirilmeye başlanan tütün meselesi, dönemin çeşitli mizah gazetelerinde olduğu gibi *Meddah*’a da yansımıştır.

Tütünün tekelleştirilmesinin dışında en çok dem vurulan konu, tütün kalitesizliği olmuştur. Osmanlı’da özellikle kaliteli tütün bulmak her zaman mümkün değildi. Çünkü tütün inhisarı topluma kaliteli tütün satmıyordu. Bunun nedeni ise kaliteli tütünün az kâr ettirip kalitesiz tütünün yüksek kâr ettirmesiydi (Özdiş, 2010: 193). Hâl böyle olunca toplum kalitesiz tütün içmektense kaçak tütüne yönelmiştir. Bu da mizah gazetelerine konu olmuştur. *Meddah* Efendi ile Abalı Baba arasında geçen bir muhaverede otuzluk kaçak tütünün, inhisarın satmakta olduğu seksenlik tütünden daha iyi olduğu ifade edilmektedir (S. 25 s. 2-3). Bu muhavere, inhisarın satmakta olduğu tütünün kalitesizliğini ve halkın kaçak tütüne yönelmesini açıkça ortaya koymaktadır.

Tütünün paket hâlinde satılmaya başlanması bu dönemlere denk gelmektedir ve tütün rejisi bunu kendi isteğiyle yapmaktadır. Bu duruma en çok tiryakiler karşı çıkmaktadır, çünkü *“görmeden alınan tütün, tiryakiler için makbul değildir. Onlar, içecekleri tütünü görmek ve koklamak isterler.”* (Özdiş, 2010: 195). Bunun yanı sıra pakette alınan tütünlerin içinden sıkça paçavra çıkması halkı rahatsız etmektedir.

“ Tütüncü Dükkânının Önünde

— Şuradan bir paket tütün ver.

— Kaçlıktan istersiniz efendim?

— Yüz yirmilikten.

— Buyurun... Fakat kenarından bir parça yırtıp içine baksanız da öyle alsanız...

— O niçin?

- Bazen paçavra çıkıyor da.
- Paçavra mı çıkıyor?
- Evet... Dikkatsizlikten..." (S. 1 s. 4)

Tütünden paçavra çıkma sorununu bir süre sonra çözen inhisar, bu sefer de paketlerin içinden eksik sigara çıkmasıyla eleştiriye uğramıştır. *Meddah* gazetesinde iki defa bu konuya değinildiği görülmektedir. Bunlardan ilki, gazetenin "Niçin" adı verilen bölümünde "Tütün paketlerinin içinde çıkmakta olan paçavra, saman gibi şeylerin çok şükür birkaç gündür önü alınmış iken şimdi de sigara paketlerinin içinde eksik sigara çıkmaya başladı. Niçin?" (S. 19 s. 3) şekliyle karşımıza çıkarken, diğer yazıda ise iki kişi arasında geçen bir muhavere "Vakıa evvelleri pek çok paçavra çıkardı. Şimdi bir dereceye kadar onun önü alındı da sigara paketlerinin içinde eksik sigara çıkmaya başladı" (S. 21 s. 3) ibaresiyle karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda, Batılı görünmek için "Frenk sigarası" tüketenlere de rastlanmaktadır ki bu da zaman zaman yaydığı kötü koku dışında ağızda oluşturduğu kokuyla mizah gazetelerine konu olmuştur. *Meddah*'ın "Bıktık Usandık" adlı bölümünde bu meseleye de "Şıklık diye Frenk sigarası için şıkların ağız kokusundan" (S. 4 s. 3) ifadeleriyle değinilmektedir. Tütünün tekelleştirilip sarhoşluk veren ürünlere aynı şeyin uygulanmaması da zaman zaman mizah gazetelerinde eleştirilen konulardan olmuştur (S. 14 s. 3).

Devletin, kişi ve kurumlardan belirli kanunlar çerçevesinde aldığı paraya verilen ad olan vergi, geçmişten günümüze daima eleştirilerin odağında olmuştur. Vergilerle ilgili yapılan eleştirilerin mizah gazetelerine de yansıdığı muhakkaktır. *Meddah*'ta bahsi geçen konuya yönelik üç yazı bulunmakla birlikte, eleştirilerin ilk ikisi gazeteyi, üçüncüsü ise tiyatroyu kapsamaktadır.

1875 yılı itibariyle gazetelerden taife parası alınmaya başlanması gazetecileri önemli bir sıkıntıyla burun buruna getirmiştir. "... Kendilerini doğrudan doğruya idareden aciz" (S. 2 s. 4) olan gazeteciler, kendilerinden istenen taife parasıyla maddi açıdan daha da sıkıntıya girmiştir. Bununla ilgili *Meddah* Efendi tarafından sorulan şu soru, sıkıntının önemini gösterir niteliktedir: "Zavallılar matbaalarını mı kapasınlar? Fiyatlarını mı çıkarsınlar?" (S. 2 s. 4). *Meddah* Efendi, sorunun cevabını da yine kendisi "Bana kalır ise her ikisi de olamaz. Çünkü matbaalarını kapasalar başka sanatları yok ki ona sülûk etsinler. Fiyatlarını çıkarsalar -zaten satılmıyor hükmünde olan- gazetelerini hiç satamaz[lar]" (S. 2 s. 4) şeklinde vermektedir.

13 Mart 1875 tarihinde yürürlüğe giren "Resm-i Damga Nizamnamesi"yle birlikte gazetelere pul vergisi zorunluluğu getirilmiştir. *Meddah*'ın nizamnameden iki gün sonra yayımlanan 7. sayısında, gazetelerin ilk sayfasına yapıştırılması zorunlu hâle getirilen pulların eleştirildiği görülmektedir.⁹ Bahsi geçen pullar şöyle tanıtılmaktadır:

⁹ 13 Mart 1875 tarihinde yürürlüğe giren ve asıl adı "Resm-i Damga Nizamnamesi" olan pul vergisi, sadece gazetelere yönelik olmayıp senet, bono, makbuz, tezkere, takrir ve arzuhâl gibi evrakları da kapsamaktadır. Bu nizamname, 1900 yılının eylül ayında II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yılı münasebetiyle cülus bahşişi olarak yürürlükten kaldırılmıştır. *Resm-i Damga Nizamnamesi*, dönem basını tarafından "pul vergisi" ya da "gazete vergisi" olarak adlandırılmıştır. Yürürlükte kaldığı 25 sene içinde gazetelerin sırtında maddi bir yük

“Şu yukarıya yapıştırılmış olan mavi kâğıdı gördünüz ya? İşte ona damga derler!

Bu damgalar, bir parça mavi kâğıttan ibaret olup etrafı çiçek ile donatılmış ve ortasına (gazetelere mahsus pul) ibaresi yazılmıştır” (S. 7 s. 1)

Gazeteye yapıştırılan pulların gereksizliği ve okuyucunun dikkatini bile çekmeyecek bir şey olduğu Meddah Efendi tarafından *“Sizin de gözünüz var görürsünüz, okumanız var okursunuz a. Benim tarifim şayet dikkat etmezsiniz ve okumak zahmetini almazsınız diyedir” (S. 7 s. 1)* sözleriyle eleştirilmektedir. Bu pulların gereksiz olmasının dışında, eleştirilmesinin bir diğer nedeni gazetecileri maddi açıdan zora sokmasıdır. Her bir pulun maliyeti dönemin parası ile *“iki parayadır” (S. 7 s. 1)* ve pulların sadece satılan gazetelere değil, gazetecinin elinde kalan ve satılmayan gazetelere de yapıştırılması gerekmektedir. Bu da gazeteciler için maddi açıdan önemli bir sorun teşkil etmektedir. Pul vergisini kendi lehine çevirerek gazete fiyatlarını arttırıp tirajını yükselten gazetelerin de olduğu vurgulanarak ironik bir dille dönemin önde gelen yayın organlarından *Basiret’e* yüklenildiği görülmektedir (S. 7 s. 1-2).

Vergi konusunda yazılmış son yazı, tiyatro ilanlarına yapıştırılması zorunlu hâle getirilen pullar üzerine olsa da dolaylı yoldan yine gazetelerden alınan pul vergisinin eleştirisi yapılmaktadır. *Meddah’a* göre, Türk tiyatrosuna yön veren isimlerin başında gelen Güllü Agop, para kazanamayıp sürekli olarak tiyatrosunun zarar ettiğini dile getirmektedir. Agop’un bir de pul vergisini öğrenince vereceği tepki Meddah Efendi tarafından *“Biçare Agop, kim bilir bunun için ne kadar telaş etmiş, ne derecede kızmıştır” (S. 13 s. 3)* sözleriyle alaylı bir dil kullanılarak eleştirilmiştir. Gazete pulları ile tiyatro ilan pullarının fiyat karşılaştırması ise yine yazı içerisinde *“Lakin bu damgalar gazete damgası gibi iki paraya olmayıp beheri kırk adet parayadır” (S. 13 s. 3)* şeklinde yapılmıştır. Son olarak, yazıda *“İnşallah elde dağıtılan ilanlara dahi birer damga vurulur da damgasız kâğıt tab’ ve neşrinin önü alınır” (S. 13 s. 3)* sözleriyle pul vergisine dikkat çekilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Batılı anlamda yazılan ve oynanan ilk tiyatrolar Tanzimat Dönemi’yle başlamış olmakla birlikte, yine yazılan ve oynanan oyunların edebiyat çevrelerince eleştirilmesine de bu dönemde rastlanmaktadır. Bu bağlamda, mizah gazeteleri, toplumsal her olayda halkın sesi olduğu gibi tiyatro eleştirilerinde de öncü olmuşlardır. Tiyatrolar, sahne önü ve sahne arkası olarak iki kısımda ele alınmakla beraber, sahne önünde oyun ve oyunculara; sahne arkasında ise tiyatro sahiplerine yönelik eleştiriler görülmektedir.

Meddah gazetesinde en çok eleştirilen tiyatro oyunları, Türk ahlâkına ters düşen ve milli olmayan oyunlardır. Gazetenin hayalî kahramanlarından Abalı Baba, halkı Batılı anlamda tiyatroya ısındırmayı amaçlayan Agop Efendi ve onun gibi tiyatro sahiplerinin toplum ahlâkına ve Türk kültür yapısına taban tabana zıt oyunlar sergilediklerini söyleyip eleştirir

olan pul vergisinin değeri *“iki para”* olup satılsın ya da satılmasın her bir gazete nüshasına yapıştırılması zorunludur. Bu zorunluluk, gazetelerin satış gelirinin küçük bir kısmına denk gelse de küçük işletmeler olan mizah gazetelerinin kâğıt, basım, dağıtım, kira ve çalışan maaşları gibi harcamaları düşünülürken gelişim sürecinde olan Türk mizah yayıncılığını önemli ölçüde etkilemiş ve yavaşlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirkol (2019).

ve daha sonra “Milli oyunlar oynatılsa bu toplum tiyatroya daha kolay ısındırılmaz mı?” sorusunu sorarak şunları söyler:

“Halkımız tiyatroya ısındırılacak diye böyle ahlâkımıza zıt olduğu müdirinin taht-ı tasdikinde olan bir oyunun oynatılıp dünyalar değerinde olan mekârim ahlâkımızın ihlâlîne çalışılacağına milli oyunlar oynatılsa da halk o suretle ısındırılsa ve yalnız para kazanıp külah kapmak ciheti düşünülme daha iyi olmaz mı?” (S. 13 s. 2)

Gazetede başka bir yazıda yine bu görüşü destekleyecek ifadeler görülmektedir:

“Gedik Paşa Tiyatrosu’nda “Mary Tudor” ve “Madam Ango’nun Kızı” gibi hükümet aleyhinde olan oyunlar oynanıyor da milli oyunlar oynanmıyor. Niçin?” (S. 14 s. 3)

Gazetede, ahlâka ters düşen oyunlar için yapılan bu tespitlerin ardından ise çözüm üretilmeye çalışılmıştır:

“‘Zavallı Çocuk’, ‘Akif Bey’ gibi milli oyunlar zannedersen bizim için Madam Ango’dan bin kat daha a’lâdır. (...) Tiyatronun ismi Osmanlı Tiyatrosu olsun, oyunlar da Türkçe lisan üzere icra edilsin. Niçin milli oyunlar oynatılmayarak tâ Fransa’da yapılan piyesler oynatılsın?” (S. 18 s. 3)

Batılı anlamda Osmanlı tiyatrosunun gelişmesinde öncü olan Güllü Agop, *Meddah*’ta tiyatro sahipleri arasında en fazla eleştirilen isim olmuştur. Gazete sayfalarında, Agop dışında Minas Efendi ve Dikran Çukacıyan’a da zaman zaman rastlanmaktadır. Güllü Agop’un dolandırıcı olduğu (S. 16 s. 1) gazetede sık sık tekrarlanmakla birlikte, bu görüşü destekleyecek en dikkat çeken kısım 13. sayıdaki *Meddah* Efendi ile Abalı Baba muhaveresidir. Muhaverede Abalı Baba; Agop’un, oynattığı oyunun parasını Kayseri Ermeni Mektebi’ne bağışladığını söylerken *Meddah* Efendi araya girer ve “*Adam sen de! Agop hiç böyle şey yapar mı? Bir gecenin hasılatını çıkarıp da bir mektebe verir mi? Paraları oraya göndereceğinden emin olsam ötekilere karşı bütün bütün büyüklüğümüzü göstermek için onun koyduğu fiyata iki kat da ben zam ederdim*” (S. 13 s. 1) der. Bunun sebebini ise “*Hem bizi hem kendi milletini aldatıp para kapmak*” (S. 13 s. 1) şeklinde açıklar.

Yukarıda zikredilen konu ve temaların dışında, *Meddah*’ta farklı alanlarda yazılmış yazılar da bulunmaktadır. Bunlardan bahsetmek gerekirse öncelikle edebiyata dair yazılara dikkat çekilmelidir. *Meddah* Efendi, edebiyata dair iki yazı kaleme almıştır. Bunlardan ilki divan şiiri hakkındadır. Nâşir, yazısında şair ve şiir kavramlarını ele alarak tanım ve açıklama yaptıktan sonra Fuzûlî ve Şeyh Galip gibi önde gelen divan şairlerine değinir, kendisi ile onlar arasında birtakım mukayeseler yapar (S. 3 s. 1-2). İkinci yazıda ise dönemin edebiyatı ele alınarak Namık Kemal, Rezaizade Mahmud Ekrem gibi isimlere ve yazmış oldukları bazı eserlere yönelik olumlu değerlendirmelere yer verilir (S. 14 s. 1-2). Kısacası *Meddah* gazetesi nâşiri, yayın politikasının aksine edebiyata karşı mizahtan uzak, biraz daha ciddi bir yaklaşım sergileyerek bazı görüşler bildirmiştir. Bununla beraber, gazetede edebiyata dair az sayıda yazı bulunduğu söylenebilir.

Gazetenin Türklük ve Türk’e bakış açısı ise 5. sayıda yer alan “Türkiye’de Medeniyet” başlıklı yazıda görülmektedir. Yazı, Avrupa medeniyeti ve Türkiye medeniyeti üzerine yazılmış olup “Osmanlı medeniyeti”nden ziyade “Türkiye medeniyeti”nin kullanılması

dikkat çekicidir. Yazıda Avrupa medeniyetini temsil eden “şık” ve Türk medeniyetini temsil eden kişiler arasında bir muhavere geçmektedir. Muhaverede şık olarak tabir edilen kişi, Türk medeniyetini temsil edenleri düelloya davet edince bu durum garip bulunur ve şika hitaben “*Sen Türk değil misin? Ne düelloso?*” diye tepki verirler. Şıkın ise “*Ben Türk değilim, şehirliyim*” demesi üzerine Türkleri temsilen yazar tarafından “*Lakin bana kalır ise bu şık pek duvello lafzının ne demek idiğini öğreneceğine Türklük sözünün ne demek olduğunu öğrenmiş olsa idi elbette kendisi için daha hayırlı bir iş etmiş olurdu*” (S. 5 s. 1) sözleri söylenir.

Toplumun her kesimine hitap etmek amacıyla sade bir dil kullanan Meddah Efendi, diğer mizah gazetelerinin de sıkça eleştirdiği ağdalı Osmanlı Türkçesine karşı tavır sergilemektedir. İki kâtip arasında geçen bir muhavere, kâtiplerden birincisi diğerine ne okuduğunu sorunca ikinci kâtip “*Sırrü’l-akmâr fî Felekü’d-devvâr min Sırrü’l-esrâr fî Zıllu’l-asâr*” adlı bir risale okuduğunu söyler. Birinci kâtip ise “*Âmin, âmin*” şeklinde alaycı bir ifadeyle cevap verir. Muhaverede, bu örnekte görüldüğü gibi ikinci kâtip ağdalı ve uzun tamlamalı cümleler kurdukça birinci kâtip de alaycı cümlelerle cevap vermeye devam eder (S. 7 s. 3-4). Esasen birinci kâtip burada dilde sadeliği savunan kesimi temsil etmektedir.¹⁰

Bir başka yazıda ise Meddah Efendi, kendi deyimi ile nev-icâd olan ve sık sık kullanılmaya başlanan “Bence” kelimesine dikkat çeker. “Bence”yi insanların yalan yanlış fikirlerini dile getirirken kullandıklarını ve bu şekilde gelecek eleştirilerden kaçmaya çalıştıklarını dile getirir (S. 4 s. 1-2).

Son olarak, gazeteye gelen bir varakada devrin eğitim anlayışına vurgu yapılmaktadır. Ailelerin gösterişlerine harcadıkları paranın haddi hesabının olmadığı, ama çocuklarının eğitimine gelince paralarını sakındıkları, mahalle mekteplerinin ve hocaların yetersizliği dile getirilerek eleştiride bulunmaktadır. Soruna bir de mektep hocalarının gözünden bakılarak konu bir fıkrayla desteklenmektedir. Buna göre mektep hocaları, imkânsızlıklardan dolayı sıkıntı çekmekte ve hak ettikleri ücreti alamamaktadırlar. Burada fıkraların anlatımı güçlendirici ve destekleyici işlevini görmek mümkündür. Gazetenin bazı sayılarında

¹⁰ Dilde sadeleşmeyle ilgili teşebbüsler Tanzimat Dönemi öncesine dayanmakla birlikte, 19. yüzyıl bu anlamda bilinçli bir mücadelenin gerçekleştiği ve bu mücadelenin karşılığını bulduğu bir dönem olmuştur. Bilhassa II. Mahmud zamanında, *Takvim-i Vekayî*’yle birlikte gazetecilik faaliyetlerinin başlaması, halkın da anlayabileceği sade bir dilin tercih edilmesi sonucunu doğurmuştur. 1860’dan itibaren bağımsız gazetelerin ortaya çıkmaya başlaması ve Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmed Midhat Efendi gibi devrin önde gelen aydınlarının gazeteler aracılığıyla Türkçe üzerine fikir beyan etmeleri, dilde sadeleşme cereyanının dönüm noktalarından biridir. Bununla birlikte, ismi zikredilen aydınların yanı sıra Ahmed Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa gibi isimlerin de dilde sadelik yanlısı eserler ortaya koymaları hiç kuşkusuz Arapça ve Farsça sözcüklerle bezenmiş ağdalı Osmanlı Türkçesi yerine sade Türkçenin kullanılmasında oldukça etkili olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa’nın sıbyan mektepleri için 1875’te yayımladığı “*Kavâid-i Türkiyye*” eserindeki “*Türkiyye*” vurgusu da dönemin dil anlayışını gösterir niteliktedir. Dilde sadeleşme cereyanı, I. Meşrutiyet anayasasında karşılığını bulmuş, anayasanın 18. maddesinde devletin resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir (Sağol, 1999: 506-07). Anayasada böyle bir maddenin yer almasında ismi zikredilen aydınların etkisi olduğu gibi devrin Türkçe mizah gazetelerinin de destekleyici rolü olduğunu söylemek mümkündür. Meddah nâşiri, gazetesinin bazı kısımlarında ağdalı Osmanlı Türkçesini hicveden muhaverelere yer vermiş, “*Osmanlı*” yerine “*Türkiye*” kullanımını tercih etmiştir. Nâşir, batı özentisi dil kullanan alafranga tiplere de benzer bir yaklaşımda bulunmuştur. Bununla birlikte, Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi gibi isimlerden övgüyle bahsetmesi, nâşirin Yeni Osmanlılar yanlısı olduğunu gösteren delillerden biridir.

fıkralara yer verilerek yapılan toplumsal eleştiriler daha anlamlı kılınmıştır. Bahsi geçen varakada okuyucu tarafından gönderilen ve devrin eğitim alanındaki bir sorununa dikkat çeken fıkra şöyledir:

“Köyün birisinde bir vakitlerde bir tilki türemiş. Bu tilki köyde ne kadar tavuk ve horuz var ise cümlesini birer birer boğazlayıp yemiş. Köylüler bunun elinden bi-zâr kalıp bu tilkiyi bi'l-ittifak tutup öldürmeğe beyinlerinde karar vermişler. Lâzım gelen yerlere tuzak ve kapan kurarak tilkiyi günün birisinde diri olarak ele geçirmişler. Köyde ne kadar halk var ise bunun başına toplanmış, cezasının tayini cihetine girişmiş. Kimi “Kulaklarından bir ağaca mihlayalım, orada dursun”, kimisi “Karnını yarıp içine ateş dolduralım” diye münakaşa, mücadele ederlermiş. Köydeki mektebin hâcesi köylülerin öyle tavuklarını yiyen tilkinin tutulduğunu ve halkın tayin-i ceza için meşveret ettiklerinin işitip doğru onların yanına gelmiş ve hepsinin ayrı ayrı reyini sorduktan sonra:

— Sizler bu hayvanın telef olması için bir iyi çare bulamamışsınız. Bakın, ona cezasını ben vereyim, deyip tilkiyi ellerinden almış ve başındaki sarığı çıkarıp onun başına sararak salıyormuş.

“Canım hâce, sen hayvanı salıyorsun. Bu nasıl ceza?” diyenlere:

— Siz bilmezsiniz. Onu böyle sarıklı görenler, tilki gibi mektebe hâce olmuş zannederler de yanından kaçarlardı. O da açlıktan ölür, gider, cevabını vermiş.” (S. 3, s. 3)

Sonuç

1839-1876 yıllarını kapsayan Tanzimat Dönemi'nin toplumsal hayata olduğu kadar Türk basın-yayın hayatına etkileri de aşikârdır. Türk basın-yayın hayatında ilk Türkçe mizah gazeteleri bu dönemde görülmeye başlanmıştır. Tanzimat Dönemi'ne kadarki süreçte sözlü niteliğini sürdüren Türk mizahı, Tanzimat Dönemi ile birlikte yazılı mizah devrine geçiş yapmıştır. Mizah gazeteleri bu bağlamda değerlendirildiğinde sözlü kültürün etkisinde gelişimini devam ettirdiği görülmektedir. *Meddah* gazetesi de gerek ismi ve anlatım teknikleri gerekse muhtevasıyla sözlü kültür etkisinin görüldüğü mizah gazetelerinden olmuştur. Gazetenin isminin “*Meddah*” olması, anlatım tekniği olarak kullanılan *Meddah* Efendi ile Abalı Baba ikilisi arasındaki muhaverelerin *Hacivat* ile *Karagöz* ve *Kavuklu* ile *Pişekâr*'ı andırması, yazıların sık sık fıkralarla desteklenmesi bu tespiti doğrulamaktadır.

Sosyal hayattan ticaret hayatına, dönemin siyasi hayatından toplumsal aksaklıklara kadar pek çok konuda yazı ve karikatürleri bünyesinde barındıran mizah gazeteleri, toplumu ilgilendiren hemen her konuda söz söyleyerek eksiklik ve aksaklıklara dikkat çekmekte öncü olmuşlardır. *Meddah* gazetesi incelendiğinde mizah gazetelerinin bahsi geçen misyonuna uyduğu ve halkın sesi olduğu görülmektedir. İmtiyaz sahibi, toplumsal meselelere bizzat değindiği gibi halkın da görüşlerini paylaşabilmesi için bir bölüm oluşturmuştur. Yani halk, yaşam standartlarını düşüren hizmetlerle ilgili şikâyetlerini bildirmek için mizah gazetelerini bir nevi araç olarak kullanmıştır denilebilir.

Çok farklı konularda yazılan ve şahsiyete yönelik saldırılarla zaman zaman hakaret boyutuna ulaşan mizahi yazılar, mizah gazetelerinin kısa soluklu olmasına neden olmuştur. Özellikle tiraj kaygısı ile yapılan şahsiyete yönelik saldırı niteliğindeki mizah anlayışı, bu dönem mizah gazeteleri ile başlamış ve birçok süreli yayının kapatılmasına sebep olmuştur.

Şahsiyete yönelik saldırı niteliğindeki mizaha *Meddah*'ın da kısmen başvurduğu görülmektedir, ancak gazete imtiyaz sahibinin kendi isteğiyle kapanmıştır. Gazetede, *Meddah*'ın imtiyaz sahibi ile sataştığı isimler (Basiretçi Ali, Güllü Agop vd.) arasında dava boyutunda sorun yaşandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Gazetede görülen yazıların imzasız oluşu ise dönemin diğer mizah gazeteleriyle paralellik göstermektedir. Mizah yayınlarına yönelik baskı ve bunun yanında şahsiyete saldırı içeren mizahın ağır sonuçları olduğu için imzasız yazı yazmakta olan yazarlar, kimi zaman ise *Meddah* içerisinde görüldüğü gibi "Niçinci", "F. H." gibi müstear isimler kullanmışlardır. İmtiyaz sahibinin de "Aristotelis" müstear adıyla yazması ve kimliği hakkında en küçük bir ayrıntı bile bulunmamasının sebebi de bu olmalıdır.

Türk basın tarihi ve mizah yayınlarıyla ilgili daha önceden yapılmış çalışmalarda *Meddah* gazetesinin imtiyaz sahibi, yayımlanan toplam sayısı, çıkartıldığı yıl aralığı, sayfa ve sütun sayısı gibi gazetenin kimlik bilgilerinde ortaya konulan bazı bilgi yanlışlıkları tespit edilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Tanzimat Dönemi Osmanlı'sının toplumsal, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan değerlendirilmesinde mizah gazetelerinin incelenmesinin gerekliliği, diğer mizah gazetesi araştırmalarında olduğu gibi bu çalışmayla da ortaya koyulmuştur. Bilhassa 1875 yılında çıkarılan *Meddah* ve diğer mizah gazetelerinin incelenmesi, I. Meşrutiyet'i hazırlayan sürecin farklı bir açıdan değerlendirilmesinde oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında mizah gazeteleri, Türk basın tarihiyle ilgili yapılan ilk çalışmalarda genel itibarıyla göz ardı edilen bir konu olmuştur. Son zamanlarda yapılan çalışmalarla hak ettiği ilgiyi görmeye başlayan mizah gazeteleri, yayımlandığı dönemin toplumunun her anlamda aynası olma özelliğine sahiptir.

Kaynakça

- AKYILDIZ, Hüseyin. “Şirket-i Hayriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2010, S. 39, ss. 201-203.
- AKYÜZ, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.
- Arkadaş Dergisi. “Öteberi”, 1876, S. 13, ss. 3.
- ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman. *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, Garanti Matbaası, İstanbul 1970.
- ÇEVİKER, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, Adam Yay., İstanbul 1986.
- DEMİRKOL, Gökhan. “Türkiye’nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 2016, c. 10, S. 19, ss. 141-160.
- DEMİRKOL, Gökhan. “Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2019, S. 64, ss. 313-335.
- EMİROĞLU, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Yay., Ankara 2001.
- EMİROĞLU, Öztürk. *Eski Harfli Süreli Çocuk Yayınları (1869-1928)*, Akçağ Yay., Ankara 2020.
- ENGİN, Vahdettin. “Üsküdar’da Omnibus Şirketi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Üsküdar Sempozyumu-IV (2006)*, İstanbul 2007, c. I, ss. 169-178.
- ENGİNÜN, İnci. “‘Şık’ Kavramı Üzerine”, *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hâtıra Kitabı*, Ed. Fikret Turan - Özcan Tabaklar, İstanbul Üniversitesi ve Türk Ocakları Yay., İstanbul 2019, ss. 282-295.
- GERÇEK, Selim Nüzhet. *Matbuat Tarihi*, Büyüyenay Yay., İstanbul 2019.
- GÜNDOĞDU, İsmail. *Sultan Abdulaziz Devrinde Mizah Basını Yoluyla Muhalefet*, Sakarya Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- İBAR, Gazanfer. *Şa Şa Şa’dan Çapkın Kız’a Müstesna Yayınlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- İNUĞUR, M. Nuri. *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yay., İstanbul 2005.
- KOLOĞLU, Orhan. *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay., İstanbul 2018.
- KUTAY, Cemal. *Osmanlı’da Mizah (1868-...) Kişiler, Olaylar, Belgeler, Çizgiler, Dergiler*, Acar Bilgi Merkezi Yay., İstanbul 2013.
- ORAL, Fuat Süreyya. *Türk Basın Tarihi – Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (1728-1922/1831-1922)*, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1967.
- ÖZDİŞ, Hamdi. *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, Libra Yay., İstanbul 2010.
- QUATAERT, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, Ayrıntı Yay., İstanbul 2002.
- SAĞOL, Gülden. “Osmanlı Döneminde Dilde Sadeleşme”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 1999, c. 9, ss. 504-517.
- ŞAHİN, Emine. “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Osmanlı’da Mizah Basını”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, c. 7, S.2, ss. 20-43.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan. *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara 1976.
- TOPUZ, Hıfzı. *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.
- ÜNVER, Merve. *Eski Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası (1870-1928)*, Marmara Üniversitesi TAE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- ÜNVER, Merve. *İstanbul’un 100 Mizah Dergisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2016.

Ekler

Ek.1. Meddah'ın İlk Sayısının Künye Sayfası

